

Csephealom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 2004.

14. kötet

245 ÉVE SZÜLETETT
KAZINCZY FERENC

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Tellinger István
grafikáival

A cím
Kazinczy Ferenc kézirása (1816).
A portré Josef Kreutzinger (1808)
nyomán ismeretlen mester műve

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

KAZINCZY ÉS KORA

A Kazinczy-levelezés művelődéstörténeti jelentősége
Problémák Kazinczy Ferenc költészete körül
Kazinczy tájszemlélete és tájai
Kazinczy Ferenc a magánéletben
Kazinczy bibliai történeteinek keletkezése
Magyar református papok Cseh- és Morvaországban

MESTEREK ÉS MŰVEK

Itáliai hatások Balassi Bálint szerelmi lírájában
Tasso Magyarországon két évszázad tükrében
Móricz Zsigmond írói egyénisége
Éder Gyula művészi útja
Zempléni tudósok: Cserép József, Kun Pál, Nagy Barna

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

Apáczai enciklopédiája és a magyar néphagyomány
Keviczky János városbíró és a XVII. századi Kassa
Levelek Damjanich János tábornok özvegyéhez
Sátoraljaújhely az utcanevek tükrében
Az anyanyelvűség az Európai Unióban
Kommunikáció beszéd nélkül

TÜKRÖK ÉS TANÚK

Egy reformkori utazó emlékeiből
Utazás a múltba 1938
Háború, üldözés, kiűzetés (Napló 1945-ből)
Száműzöttként a Hortobágyon
Levelek Budapestről 1956-ból

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

A Kazinczy Ferenc Társaság Beregszászban
A sárospataki múzeum új Rákóczi-kiállítása
Új tiszteletbeli tagunk: dr. Csiba Kálmán
A 70 éves Frisnyák Sándor tudósi életműve
Pásztor Emil szakirodalmi munkássága

TARTALOM

KAZINCZY ÉS KORA

SZEMERE MIKLÓS: Kazinczy Ferenc sírjánál (vers)	1
MEZEI MÁRTA: A Kazinczy-levelezés művelődéstörténeti jelentőségéről	3
FRIED ISTVÁN: Problémák Kazinczy Ferenc költészete körül	9
SZILÁGYI FERENC: Két epigramma	18
KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: Kazinczy tájsemlélete és tájai	19
FINTA ÉVA: Versek	30
VÁCZY JÁNOS: Kazinczy a magánéletben (2)	31
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Versek	44
BUSA MARGIT: Kazinczy Ferenc bibliai történeteinek keletkezése	45
KELEMEN ERZSÉBET: Versek	54
NÉMETH ZOLTÁN: A Kazinczy alkotta Verseghy-kép	55
RICHARD PRAŽÁK: Magyar református papok irodalmi tevékenysége Cseh- és Morvaországban	65
CAP GYÖRGY: Kazinczy és a Kazinczy Kör kapcsolatai a gróf Mailáth családdal	75

MESTEREK ÉS MŰVEK

TUSNÁDY MÁRIA: Ars poetica és imitatio. Itáliai hatások Balassi Bálint szerelmi lírájában	87
R. TOMA KORNÉLIA: Gondolatok Balassi Bálint Ötvenedik énekéről	97
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Tasso Magyarországon (Két évszázad tükrében)	103
VINCZE TAMÁS: Mikszáth Kálmán népi iskolai tankönyve	117
KOZMA LÁSZLÓ: Versek	122
KISS ENDRE JÓZSEF: Cserép József, a magyar őstörténet tudós kutatója	123
MARTINÁK JÁNOS: Versek	130
DANKÓ IMRE: Kun Pálról, a sárospataki turkológusról	131
SZABÓ ZOLTÁN: Móricz Zsigmond írói egyénisége	139
SOMOGYI GÁBOR: Az elfelejtett művész, Éder Gyula	143
CSEH KÁROLY: Versek	152
KISS PÁL: Karl Barth és teológiájának pataki tudósa, Nagy Barna	153
DUDÁS SÁNDOR: Versek	162
BENKE GYÖRGY: A diák Képes Géza és a költő Mécs László első találkozása Sárospatakon	163
BALÁZS ILDIKÓ: Wass Albert: idegen nyelveken	167

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

BARSI ERNŐ: Apáczai Csere János <i>Magyar Enciklopédiája</i> és a magyar néphagyomány	175
HALÁSZ JÓZSEF: Keviczky János városbíró és a XVII. századi Kassa	179
FICSOR MIKLÓS: Versek	190
HORVÁTH KÁLMÁN: Marton János erdőbényei verses leírása, a Tokaji Múzeum féltett kincse	191
KATONA KÁLMÁN: Versek	194
BENCSIK JÁNOS: Regulatio a híres tokaji országos vásárok számára 1829-ből	195
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA: A reformkor Társalkodója művelődéstörténetünkben	199
KAZINCZY BÁLINT: A fehértemplomi ütközetek	209
CSEH KÁROLY: Műfordítások	212
DIENES DÉNES: Levelek Damjanich János tábornok özvegyéhez	213
HALÁSZ GYÖRGY: Gerster Béla, a Korinthuszi-csatorna tervezője és építője	225
MIZSER LAJOS: Régi kocsmanevek Zemplén megyében	231
KOVÁTS DÁNIEL: Sátoraljaújhely arculata az utcanevek tükrében	233
ILLÉS LÁSZLÓ: Versek	244
EVVA MARGIT: A Bernáth és a Meczner családok abaúji és zempléni rokoni kapcsolatai	245
KOMPORDAY LEVENTE: Dókus Gyula beszédek és írások tükrében	259
HÖGYE ISTVÁN: Utam a zenéhez és a képzőművészetekhez	269
TAR MIHÁLY: Hét haiku (versek)	278
DEME LÁSZLÓ: Az anyanyelvűség az Európai Unióban	279
NYIRKOS ISTVÁN: Kommunikáció beszéd nélkül	283
KÁLI SÁNDOR: Versek	290

Chephalom

A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve

14

SZEMERE MIKLÓS Kazinczy Ferenc sírjánál

Kelj, szíves gazda, sötét hajlokodból,
Kelj föl! vendégid már sereglenek,
Üdvözlő szózat hangzik ajkainkról,
Kemény párnádról ébredj, szent öreg!
Hallgatsz! döbrentő néma csend körülünk,
Csak fáid halvány őszi lombja hull,
S a torló felhők viharzó csatája
Zúg le a Sátor-bércek ormirul.

Miért borongsz, bércek legdicsőbbje?
Melynél dicsőbbet nem talál honom!
Tövedben kettős emlék: sír és bölcső,
Oly szent bölcső! és oly szent sírrom!
Ölts szárnyat, lelkem! s ha Pontus mezőin
Percig borongtál a nagy hű felett,
Térj meg sietve, s borulj le porához
A bölcsnek, kit e lombok árnya fed.

Rajzoljam-e nagy tetteit? keblünkre
Örök betűkkel jegyzvék azok!
A kölcsönsugár csak törpét emeljen;
Emléked önnön fényétől ragyog!
Sok kezd, de hűtlen sorsa elmeríti!
Leroskad térde útja elején;
Bajnok! te győztél: küzdő pályahősét,
Célhoz vezérlé nem csaló remény.

Nem – mint gyász ormán ama bujdosóknak –,
Nem harci zászlók tűzve hantodon,
Vezér, miként ő, koszorut a honfi
Hálája, szellem-lobogódra fon;
Éjid virasztó mécsze: őrvilág lőn,
Művészetünknek védve csarnokát,
Téged a kellem-istennők ringattak,
Te gondjaid a szépnek áldozád.

Vészek dühétől tépve, zordon hangú
Cser volt hajdanban a magyar koboz,
Te jössz, s lelkednek varázs-ihletére,
Ím, már szokatlan bájjal áradoz,
Dalló raj szállong a cser agg odvára,
A méhkirályné – vezér-szellemed;
A szent regének oroslánja: nyelvünk,
Vad erejéből zsönge méz ered.

A hon oltára lett csendes lakodból,
Lobogó lelked: az oltári tűz,
Körüle már az áldozók csoportja,
Mit hívó ajkad koszorúba fűz;
Neked szenteli remekét a lángész;
Műve zsöngéjét a dalló szerény,
Salakját hányja ez le, az még szebben
Ragyog fel lelked tisztító tüzén.

A nemzet bűnös álomban nyavalygott;
A gyöngö könyvet önt, s fohászt rebeg,
De, nézd, a gyeplőt az erősnek karja
A mélység szélén mint ragadja meg!
Bilincs, vagy álom! az álom bilincset,
Bilincs álmot szül: mindkettő halál!
A szemfedőt kik letépték hazádról,
E nagy, dicsőknék egyike valál.

De míg reánk üdv árad szellemedtől,
Te, kinnak ittag örömpoharat,
Atyai szíved emésztő gyötrelmét,
Egy éj, a másik éjnek adta át;
Nemes, nagy tűrő! villám-sújtott árboc!
Égő lelkednek vértanúja, te!
Önként borultál a máglya tüzére
Sötét éjünkbe mely dicsfényt vete.

Küzdő sajkádat látom útra kelni,
Vészekből hányva hab s örvény fölött,
Dagad hév lelked merész vitorlájá,
Jós szellő játszik fűrtjeid között,
Ölő gúny üldöz! de kivillan végre
A pályafok, mit irigy köd takart:
Itt az ohajtott mező dús viránya
Itt az új világ vége, itt a part!

Ott állasz, lelki fenség tűz szemedben,
Arcodról küzdés veritéke hull,
Üdvözlőn zendül híveidnek ajka;
Megtér a hitlen, lábadoz borul; –
De meghódítva nincsen még országod,
Felütve zászlók az új partra bár,
A még rejlő kincs, s magas szellemed közt
Ez alacsony sírdomb lett a határ.

Szórjunk virágot e halomra! őszi
Rózsákat hintsen minden honfi kéz!
A dalnok égőn esdett nyugalmának
Virága úgyszólván csak sírján tenyész; –
S te roskadó lak, szegény tűzhelyeddel!
Mely annyi kínnak hű tanúja lől,
Beszélj minékünk: volt nyájas lakódnak
Sorsával küzdő – dús érzelmiről.

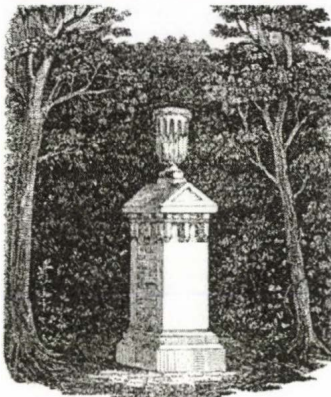
Oh! álmodó szív, költői varázsod
Körüled mily dús, vidám leplet szőtt,
Fényétől tündér virágként mosolygott,
Mely csak gyötrelmet szórt reád – a föld;
S mely kinairda hidegen tekintte:
Malaszt forrása, a szent drága hon,
A rideg hajlék, örömek tanyája,
S e rozzant kunyhó tére – Széphalom.

Esküdd a késő hála bánatával,
Esküdd, hazám, e néma hant felett!
Hogy: e nagy fiadnak amit álma rajzolt,
Valóvá hímzi oldozó kezded;
Hogy, melyet ülsz, ez ünnep ragyogása,
Mely szerte árad kunyhón, palotán,
Nem szór az árvák – tennen árváinak –
Forró könyére hideg fényt csupán.

Te pedig, napja dicsőnk ünnepének,
E hon szívében mindörökre élj!
S hadd lásson újra s újra felvirulni,
Mesés Aloe, minden századév;
Ragyogj lelkünkben; s majd ha évek folytán
Beomlott a sír hamvaink felett:
Áldóbb hajnalban nyisd fel az utódnak
Reánk mosolygó tündér kelyhedet.

(1859)¹

KAZINCZY SÍREMLÉKE (Matolay Viktor rajza, Vasárnapi Újság, 1860)

¹ Kazinczy Ferenc születésének centenáriuma ihlette ezt a költeményt; mi most társaságunk névadója születésének 245. évfordulójára alkalmából közöljük újra. (A Szerk.)

KAZINCZY ÉS KORA

MEZEI MÁRTA

A Kazinczy-levelezés művelődéstörténeti jelentőségéről

A 18-19. század kutatói régóta tudják, hogy a Kazinczy-levelezés minden munkálkodásunk „bibliája”: elméleti alapkérdésektől részlet adalékokig valamennyi témánkban megkerülhetetlen. Így, ha azt mondjuk, hogy művelődéstörténeti tájékozódásunknak is alapkönyve, voltaképpen szakmai közhelyet mondtunk, hiszen tudjuk, hogy mindenről találunk itt dokumentumokat, az emberi együttélés tágabb (társadalmi) és szűkebb (családi, baráti) módozatairól, intézményes és egyedi formációiról. Tagadhatatlan, hogy e sokoldalúság és gazdagság önmagában is hatalmas érték, de a Kazinczy-levelezés művelődéstörténeti jelentőségét speciális sajátosságainak megvilágításával tudjuk érdemben igazolni.

Abból kell kiindulnunk, hogy a levélműfaj, a levélközlés összetett: nem csupán a keletkezését körülvevő környezet, a tárgy és a funkciói alakítják, hanem nagy mértékben a személyi tényezők is: a levélíróé és a címzetté. Nem alaptalanul fókuszálhatunk ezúttal a levélíró Kazinczy egyéni szerepére, hiszen ő volt e hatalmas levelezés középpontja, kiépítője. S munkássága mellett éppen levelézése révén lett ő a legtágabban értelmezett művelődés, a literatúra alakításának szervezője, vezetője, az irányok kijelölője, a legtekinélyesebb ítélkező fórum. Az ügy, amelyet a levelezésben is képvisel, itt egyszerre társadalmi jelentőségű és a legmélyebben személyes ügy; úgy, hogy e két jelentés és jelentőség kölcsönösen hat egymásra, kölcsönösen erősíti egymást. A művelődés minden ága, mint egyéni változat, igazolja közösségi létét, valóra válthatóságát; átéltségében, személyi intenzitásával növeli társadalmi, nemzeti súlyát. Kazinczy e művelődéstörténeti szerepben cselekvő alanyként van jelen, annak tudatával, hogy szervezői, irányítói, irányt kijelölő tevékenysége országos jelentőségű, hogy tevékenysége a hazai literatúra nagy ügyét szolgálja. Innen is érthető csorbítatlan öntudata, amellyel, hogy mindvégig szilárdan hitt nagyra hivatottságában. Azt kell tehát megvizsgálnunk, hogy a társadalmi jelentőségű, aktív személyességet tükröző levélkorpuszban miként mutatkozik meg e sajátos összetett, milyen egyedi vonásai, módozatai vannak művelődéstörténeti jelentőségének.

Közelpébe kerül a művelődés-szervezés szociológiai háttérének sokféle területe: az egyes híradásokból kirajzolódik a társadalmi háttér jellemző vonása, mindenekelőtt az, hogy kedvezőtlen, nem egyszer ellenséges légkörben kell tevékenykedniük mind az intézményes, mind az egyéni körben. Kazinczynak például iskola-felügyelőként 1878-ban meg kell küzdenie a törvényes rendelet érvényesítéséért, vitáznia kell Eszterházy Károly

püspökkel a közös iskolákban a protestánsok hitoktatásának egyenlő esélyeiért, az állami felügyelet érvényesítéséért. A művelődéshez szükséges modern könyvek nehezen vagy egyáltalán nem szerezhetőek be, különösen a francia forradalom alatt és után erős cenzúra működött; az elérhető könyvek meg igen drágák voltak. A kiadók a remélhető anyagi haszon jegyében jelentetnek meg műveket, a szövegeken önkényesen változtatnak, rövidítenek; korrektúrára a távolság miatt nincs lehetőség; a kiadásra, a terjesztésre maguknak kell pénzt, támogatókat szerezniük. Kazinczy főként utazásai során, Bécsben és Pesten szerzi be könyveit, vagy baráti segítséggel, kölcsön példányokkal; levelek halmaza szól Trattner kiadói önkényéről, szövegek, betűtípusok megváltoztatásáról, új nyomdák kereséséről. Ellenséges légkör veszi körül családjában is, főként közvetlenül szabadulása után. Anyja s László testvére, aki fogsága előtt bizalmas barátja, literátori tevékenysége megértő biztatója volt, most ellene fordul, főként a börtönélet utólag benyújtott számlái, köztük a drága könyvek árai miatt; s nem alaptalanul tartották az ide vezető út tényezőjének 1794 előtti munkását, barátkozásait. Művelődési törekvései kedvező családi háttérét ugyan házasságában, Széphalmon meg tudta teremteni, de az anyagi gondok itt is behatárolták elképzeléseit. Az 1810-es években még megtehetette, hogy gyermekei mellé zenetanárt s Bécsből francia nevelőnőt fogadott, de 1820 körül már hiába vágyódik rá, hogy fiait Bécsbe küldje tanulni, meg kell elégednie hajdani iskolájával, Sárospattakkal. E levelezésben közvetített konkrét események, küszködések leírása világítja meg élesen a művelődés háttérét, szociológiai feltételeinek akadályait, s azt a valóban heroikus munkát, amelyet Kazinczy és társai az új feltételek megteremtéséért folytattak.

Ilyen körülmények mellett a kulturális élet szervezésének speciális formáját, szervezeti kereteit próbálják kialakítani a levelezésben. A létező, csekély számú intézmény ugyanis aligha volt alkalmas a Kazinczy és íróbarátai által elképzelt új típusú művelődés kialakítására. Az egyházi iskolák, a cenzúra és az egyházak által ellenőrzött kiadványok zárt ideológiai kört jelentettek; az új eszmék, ha be is törtek falai közé (mint például a Debreceni Kollégiumba), erősen lehatárolt keretekben, sőt szankcionáltan működtek (ékes példa rá Csokonai); a főúri kúriák, könyvtárak csak kivételes, szűkebb körű művelődési góccok voltak (Orczynál vagy Rádaynál). A szervezés tehát nem intézmények körében kereste összetartó, együtt munkálkodó híveit, inkább fordítva történt: meg kellett keresni azokat, akik tudtak és hajlandók voltak áldozatos munkával, erőfeszítésekkel intézményt teremteni s a szervezett forma keretei között együttesen dolgozni. A Magyar Museum s még inkább az Orpheus írógárdájának összehozását már megelőzte Kazinczy és Batsányi saját eszméi köré gyűjtött literátori körének összehozása a levelezésben. Ezeket az írókat Kazinczy részben maga kereste fel, részben – ismertsége növekedésével – már hozzá fordultak leveleikkel, munkáikkal. Kazinczy szívesen fogadott mindenkit, idősebb és fiatal írókat egyaránt, leveleikre készségesen válaszolt, fáradtságot nem ismerve írta a megküldött művekről részletes kritikáját, tanácsokat a további művelődéshez. Sokat emlegetett vonás nála, hogy mindenkit, szinte azonnal barátjának titulált, s ha e barátságoknak személyi fedezete nem is volt, „eszméi”, azaz éppen művelődésbeli annál inkább. A barátta fogadásban ugyanis éppen azt az összetartozást helyezte középpontba, amely az új szellemű, modern tájékozódás irányát, eszméit követte, azt a literá-

tori munkásságot becsülte, amely az európai szintű művek alkotását, az ennek megfelelő irodalmi élet megteremtését tartotta legfőbb céljának. Így épült ki Kazinczy tábora az ideáljaival egyetértő írók csatlakozásával szervezeti gócként, s így, immár ennek ellenében a másféle nézeteket vallóké Debrecenben és a Dunántúlon.

E közismert tények mellett azonban érdemesebb működése jellegére fordítanunk figyelmünket. Szervezett irodalmi élet helyett főként a levelezés körében terjedtek el a tervezetek, kritikai nézetek, időnként többszörös közvetítéssel. Kazinczy maga is sok embernek írta meg véleményét egy-egy műről, alkotóról, másrészt a címzettek is továbbították azokat, néha lemásolt levél formájában, néha – mint a pesti triász körében – felolvasták, néha csak kivonatolva adták tovább a legfontosabb közleményeket, ellenérveket. A nyilvánosság e zártabb, erősen személyi színezetű körében folytak a viták (a nyelvújításról, egy-egy íróról, törekvésekről) hordozva e speciális művelődési kör sajátosságait. Azt, hogy a vélemények, eszmék a levél-közvetítésben egyéni intenzitásukkal, rábeszélő szuggesztivitással jelentek meg, s így, a közösségi ellenőrzés hiányában elfogultságokat is hordoztak, többnyire Kazinczy javára. S óhatatlan volt a pontatlanság, a torzulás is: főként azt emelték ki, azt adták tovább, ami egyénileg fontos volt számukra; terjesztettek aztán félhiteles vagy éppen félrehallott, rosszul értelmezett híreket (például a *Mondolat* szerzőségéről). Az azonban bizonyos, hogy a művelődési megújulást célzó elvek jegyében formálódó együttműködés, sajátos szervezeti forma, személyes intenzitásával, árnyoldalai mellett is kiemelte, erősítette Kazinczy egyre növekvő tekintélyét.

A Kazinczy-levelezésben folyó művelődés-szervezés valóban heroikus és áldozatos munka volt. Kezdve a levelek mennyiségén. Szauder József kiszámította, hogy Kazinczy (átlagban) napi 12 levelet írt; ennek számbeli nagyságához hozzá kell értenünk azt a hihetetlen sok fáradozást, tudást, amelyet művelődési adalékaiban átadott. Tanácsaiban, véleményeiben például azt, hogy adott műhöz, problémához mely könyveket, folyóiratokat olvasson, milyen poétikai, verstani eljárások, nézetek, művek lehetnek hasznosak a tökéletesítésben, a további munkálkodásban; miért fontos a portrékészítettség, és melyik festővel örökítesse meg magát íróvársa; melyik betűtípus melyik nyomtatónál található, rendelhető meg, és így tovább. Óriási ismeretanyagát, sokirányú műveltségét adta így tovább; ma is ámulva nézzük hihetetlen energiáját, s egyszerűen azt, hogy mikor volt mindennek összegyűjtésére ideje a gazdálkodás, utazások, gyermekei nevelése, majd a birtokaiért folyó évtizedes családi pereskedés mellett. Mindez csak úgy képzelhető el, hogy a művelődés, a műveltségterjesztés állt élete, családi élete középpontjában, értékpreferenciája alá rendelte napjait, anyagi forrásait, tevékenysége minden ágát. Áldozatos munkának neveztük, hiszen a könyvek, folyóiratok említett drágasága lemondást követelt más, örömet adó javak megszerzéséről; szórakoztató összejövetelekre (vadászat, bállok) sem idő, sem pénz nem jutott a családnak; különösen az önzetlen odaadással minden törekvésében társ Sophie-nak kellett hasonló erőfeszítéseket vállalnia a háztartás színvonalának, kényelmének szerény keretekbe szorításával.

E csodálandó erővel, lemondásokkal, küzdelmekkel vállalt életforma viszont másfelől a művelődés értékének élő bizonyítása volt; ahogy ma mondjuk, élete, tevékenysége üzenete az volt, hogy lehet, hogy hasznos, hogy mégis, mégis megvalósítható a művelő-

dés-eszmének, a művelődés szervezésének szentelt élet, úgy, hogy vele a nemzet gyarapodását, európai szintű emelkedését szolgálja: példát teremtett, amely egyszerre képviselt közösségi és személyes értéket. Ez magyarázza Kazinczy vezető szerepének elismerését, szellemi rangját még ellentáborában, még nagy vitái (Árkádia-per nyelvújítási harc) idején is. A művelődés-szervezésben, az irodalmi élet szervezésében tekintélyét, irányító eszményeit nem is ellenfelei kezdik ki, hanem fiatal, s általa nagyra becsült hívei, Berzsenyi s főként Kölcsey az 1810-es években, egyre élesedő polémiákban (melyek az irodalmi nyelv alapjai, törvényei, ki és mi irányítja, mi ebben az író szerepe; mivel foglalkozzék a kritika és melyek a határai; mennyire hasznosak a fordítások stb.). A fordulópontot, Kazinczy tekintélyének hanyatlását, az elvein túllépő művelődés, irodalmi élet új irányának, illetve kibontakozásának kezdetét általában 1817-hez kötjük. Egyrészt azért, mert levelezése tanulsága szerint ekkorra felszínre kerültek a nyelvújítási harc alapkérdései, Kazinczy pedig a viták nyomán, összegező tanulmánya (*Ortológus és neológus nálunk és más nemezeteknél*) megírása előtt újragondolta azokat; másrészt Kölcsey nevezetes lasztóci leveleire gondolunk, amelyekben egyaránt felmerültek az elutasított művelődési irányok (nyelvi, irodalmi nézetek, szervezési stílus) és az új idők új kívánalmai.

A Kazinczy-levelezés mintegy fél évszázados folyamatában reprezentálódik a változások folyamata, annak konkrét mozzanataival úgy, hogy annak személyes történései, magatartásformái hitelesen és adatszerűen világítják meg az átalakulás közösségi, társadalmi jelenségeit és jelentőségét. A művelődés centruma Pest lesz; a levelezés helyett a városi életformában lehetséges közvetlen nézetcsere, a gyorsabb tevékenység, szerveződés válik lehetségessé. A klasszicista ízlést, normákat képviselő Kazinczy domináns hatása, irányítása helyett többféle, új arculatú művelődési góc alakul a fővárosban. Például: az irodalmi érdekű, népszerűsége koncentráló zsebkönyvek (*Aurora*, 1822; *Hébe*, 1823; *Aspasia*, 1824) mellett megjelennek a tudományos igényű, elméleti irányultságú lapok (*Tudományos Gyűjtemény*, 1817; *Élet és Literatura*, 1826; *Kritikai Lapok*, 1831); az irodalmi és színházi műveket egyre erősebben hatja át a nemzeti szellem és az új irodalmi ízlés, a romantika. A vélemények, irányulások már nem egy tekintélyhez igazodva formálódnak s válnak elfogadottá, ekkor már választhatóság alapján, nyitott lehetőségekkel, nem egyszer éles viták után foglalhatnak állást egy-egy kérdésben (akár az írói tulajdonjogot felvető Iliász-perben, akár a *Conversations-Lexikon* kíméletlen vitáiban). Az előbbinek Kazinczy az egyik – a vesztes – főszereplője (minthogy az ő közvetítésével került át Vályi Nagy Iliász-fordításába Kölcsey szövege); a másodikban inkább csak a háttérben állt a nem szerencsésen érvelő Dessewffy mögött. Az Iliász-per – Szemere közvetítésével – megjelenése előtt még a Kazinczy-levelezésben zajlott; a lexikon vitáiban szintén a levelezésben mutatkozik meg Kazinczy szerepének, nézeteinek elbizonytalanodása: előbb lelkesen üdvözli Bajza kíméletlen bírálatát az ellenfelévé lett Döbrentei szerepéről, de amikor Bajza barátját, Dessewffyt is hasonló modorban leckézteti meg, véleményt változtat, s az ügy érdemi tartalmától függetlenül utasítja el az új vitastílust, kritikai harcmodort.

A művelődés megváltozott szerkezete, alakítása azonban nem jelentette Kazinczy kivonulását a kulturális életből, s nem jelentett teljes tekintélyvesztést sem. Vezéri szerepé-

re ugyan már nem volt szüksége az új kor ifjú nemzedékének, de vitathatatlanul jelentős munkássága, korábbi szervezői szerepe, fáradhatatlan tevékenységgel, áldozatokkal vállalt művelődés-szolgálat alapján méltán tisztelték. Érdemekkel kivívott, megemelt tisztelet volt ez, melyben személye mintegy szakralizálódott. Kisfaludy Károly „fel szentelt mester”-nek, „szent oltár”-nak nevezi,¹ a fiatal írók kötelességüknek érzik, hogy kapcsolatot teremtsenek vele, a tőle kapott elismerést a beavatás, az íróvá fogadás szertartásaként értékelik pályájuk kezdetén. Valamennyi író felkeresi őt vagy Kazinczy őket, többnyire most is a levelezésben, így Ungvárnémeti Tóth, Guzmics, Vörösmarty, Bajza, s aztán jönnek a legfiatalabbak, Eötvös, Szalay. Külön említendő Toldy, akihez bonyolult mester-tanítvány, apa-fiú kapcsolat fűzi, annak minden ellentétével, a hódoló elfogadástól a lázadó bírálatokig, s akivel sűrű levelezést folytat élete végéig. Maga öntudattal viseli pontifexi szerepét, mindig is erős magabiztosságával írja, hogy az új korszak megteremtője volt, hogy ifjú, nagytehetségű író társainak az ő munkássága törte az utat. De az is igaz, hogy nézeteit őrző makacssága, téves ítéletei mellett megvolt benne a nyitottság, a tehetség felismerésének képessége. Vörösmartyt első munkáinak megjelenésétől kezdve igen nagyra tartja, eposzait, mint írja, „csudálva tiszteltem”,² „s koldulnám tőle azt a' kedvezést, hogy nézzen hasonlónak magához”.³ Elismeréséhez hozzáfűzhetjük, hogy mindezt 1827-ben írta, a legnagyobb Vörösmarty-művek megszületése előtt.

A Kazinczy-levelezésben fontos dokumentációt kapunk a művelődés történetében, fejlődésében jelentős szerepet játszó társaságok, szervezeti formák alakulásáról, az ezeket körülvevő vitákról, s az egyéni hozzáállás változásáról. A literátorok Magyarországon és Erdélyben (Bessenyeieék, Révai, Aranka György) próbálkoztak társaságokat szervezni iratokban, röpiratokban, folyóiratok körül, vagy egy-egy főúr (Barthányi Alajos, Széchényi Ferenc) közreműködésével. Tervezeteikbe – a kor erudíció-fogalma szerint – éppúgy beletartozott a tudományos művek fordítása, terjesztése, a nyelvművelés alapkönyveinek (szótár, grammatika) elkészítése, mint az irodalmi művek bírálata, kiadásának, terjesztésének segítése; de mindegyik törekvés rövid életű volt, s folytonosságot történelmi és anyagi okokból nem tudtak teremteni. A Kazinczy-levelezésben különösen 1818-tól kezdve taglalják gyakran és intenzíven a társaságok szervezésének, jelentőségének főbb kritériumait, céljait. Cserey Miklós majd Teleki József ír Kazinczynak egy erdélyi „Litteratura Societas” terveiről, amelyben a nézetkülönbségeket félretéve fognák össze a szétosztott törekvéseket, s egyesült erővel, egységben, egy szervezett intézmény körében munkálkodhatnak a művelődés minden területén. Kazinczy a nyelvújítás éles vitáinak tapasztalatát megélve, a francia akadémia diktatórikusnak tartott példájára hivatkozva, erős kételyeit fejt ki. Az egység megteremtésének lehetetlenségétől tart, a vezetés önkényétől, a „parancsolgatás” veszélyétől félti a literátori szabadságot, a sokoldalúság kibontakoztatását. Ellenérvei nem egészen helyén valók, hiszen ekkor nem a vezetés hatáskörén, módozatain van a hangsúly, hanem a szervezeti forma létén, amelynek testületi tekintélyére, a testület által megszerezhető legitimitációra, anyagi támogatásra nagyon is

¹ KazLev. XVIII. 112., 445.

² KazLev. XX. 284.

³ KazLev. XX. 440.

szükség volt a magyar művelődés fejlődésének e szakaszában. Amikor aztán Széchenyi és a többi főúr felajánlása nyomán 1826-tól kezdve már az Akadémia konkrét ügyeiről, tervekről, irányításról, testületi formáiról, választandó tagokról esik szó a levelezésben, Kazinczy – noha aggályait nem tudja teljesen félretolni – a megvalósulás nagy lehetőségét látva, mégis tud reménykedni és bízni a sikeres működésben.

Megváltozott nézeteinek van személyes motivációja is. Dessewffy őt javasolná az akadémiai titkárságra, amelyet szívesen vállalna, anyagi gondjai megoldása mellett a városi létben biztosított állandó művelődés, a mindig is áhított társas élet, a literátus emberek közösségének mindennapos, inspiráló hatását érhetné el általa. A titkárságot ugyan nem, de az akadémiai tagságot elnyerte, s ez gyakoribb Pestre utazást, író társaival többszöri találkozást tett lehetővé számára. S ha nem tudott Pestre menni az ülésekre, a levelezésben kapott tudósításokat az akadémia ügyeiről, vitákról, tervekről. Ami azt jelentette Kazinczy és a többi, vidéken élő literátor számára, hogy immár a művelődés egy kiemelt, elismert intézményéhez kapcsolódva tájékozódhattak a különböző ágazatok eredményeiről, polémiáiról; egy nagytekintélyű testület hiteles információit vették és adták tovább.

Összegezésül. A Kazinczy-levelezés művelődéstörténeti jelentőségét a konkrét és általános szociológiai háttér bemutatásában, a szervezés lehetséges formáinak előnyeiről és hátrányairól szóló híradásokban, a tekintély és a példaadás jelentőségének rajzában, a változások érzékeny jelzéseiben vizsgálva azt láttuk, hogy benne egyszerre jelenik meg a személyes érintettség és a társadalmi ügy, így demonstrál maradandó értéket mind Kazinczy pályáján, mind a nemzeti művelődés alakulásában.⁴

TELLINGER ISTVÁN: FEJ

⁴ Elhangzott székfoglaló előadásként Sátoraljaújhelyen a Kazinczy Ferenc Társaság közgyűlésén, 2004. március 27-én.

FRIED ISTVÁN

Problémák Kazinczy Ferenc költészete körül (A töredékek tanulsága)

Jóllehet az örvedetesen bővülő Kazinczy-kutatások átírták mindazt, ami Toldy Ferentől Négyesy Lászlóig, illetőleg Horváth Jánosig élt a magyar irodalomtörténeti gondolkodásban, néhány előfeltevés mégis, minden részletkutatás ellenére, rögzülni látszik. Annyit előlegezésül, hogy a szemléletváltás mindenekelőtt Kazinczy nyelvszemléletét, kiadáspolitikáját célozta meg, illetőleg levelezésének társadalom- és mentalitástörténeti jelentőségének, világnézete módosulásainak értékelésére vonatkoztatható a Csetri Lajostól Mezei Mártáig ívelő történeti sorban, s így annak ellenére, hogy Gergye László kötetet szentelt Kazinczy „gráciáinak”, majd 1998-ban kritikai kiadás igényű könyvben jelentette meg Kazinczy Ferenc „összes költeményei”-t, általános maradt a vélemény Kazinczy verses természetének másodlagos voltáról, Csokonaival és Berzsenyivel, de még Dayka Gáborral és Szentjóni Szabó Lászlóval egybevetve inkább „doctus”, sőt kimódolt jellegéről, mint a magyar líratörténetben játszott, a kortársak számára fontosnak, bár nem problémátlannak bizonyuló szerepéről. S nem kevésbé hiányoznak azok a műfaj-történeti/elméleti elemzések, amelyek például a verses episztola alakulástörténetében jelentékenynek nevezhető hozzájárulást méltatták volna, Kazinczy idevonatkozó műveit áttekintve. S még azt is megállapíthatjuk, hogy az epigrammák méltatásakor nagyobb rész jutott az irodalompolitikai és nyelvészeti küzdelmeknek, a „nyelvújítás”-történetnek, mint a görögös és latinus változat meghonosítására tett igyekezet bemutatásának.

A Kazinczy-próza iránt egykor feltámadt, egyébként érthető, érdeklődés jórészt elvonta a figyelmet a lírától, valamint a Kazinczy-személyiség előtérbe helyeződése (Petőfi Sándortól Jókain át Márai Sándorig) sem kedvezett a lírikus Kazinczyt értelmező vállalkozásnak. Valójában Kazinczy „történeti” jelentősége elhomályosítani látszik líratörténeti jelentőségét, pedig a kortársak (melléállva, tőle elpártolva, vele szemben vagy megtérve hozzá) „egységben” látták a Kazinczy-oeuvre-t, akkor még a magatartás, az élet hitelesítette a költészetet, illetőleg a költészet nem utolsósorban egy hitelesnek minősülő személyiség révén válthatta ki a kortársak változó reakcióit. A Kazinczyt követő nemzedék nem egyszerűen lázadt az „erős” kritikus, az „atya” személyisége ellen, hanem költészet-esztétikájában és főleg költészetével tagadta mindazt, ami Kazinczy lírájának forrása és alkotó tényezője volt, s a romantika „eredetiség”-gondolata jegyében kétségbe vonta a Kazinczy-típusú líra jelentőségét, s legfőljebb fejlődéstörténeti szerepére utalt, az élettelibbnek bizonyuló próza mögé utasította. S bár a romantika némileg leegyszerűsített „eredetiség”-eszméje az idők folyamán kétségessé vált, ez általában nem vezetett a „felvilágosodott klasszicizmus” (ez Szauder József nyomán vált jól használható megjelöléssé)

rehabilitációjához, a magyar irodalomban részint azért, mert Csokonainak – Julow Viktor szavával élve – „stílusszintézise”, kissé differenciáltabban szólva „neoklasszikája”, valamint Berzsenyi Dánielnek joggal felértékelődött, a klasszika és a romantika határára helyezett Hölderlinnel rokonítható-rokonított lírája kitöltötte azt az „üres helyet”, amely a XVIII. századi, német és francia költészet nyomába erdő magyar klasszicizmus és Vörösmartynak eredetit és jelest megcélzó romantikája között a XVIII. század végétől a XIX. század húszas éveig irányzatpoétikai ambivalenciával volt jellemezhető, és amelynek jelződése volt Kisfaludy Sándornak, illetőleg Himfynek sikere, népszerűsége és vele szemben ezt az üres helyet másképpen kitölteni kívánó Kazinczynak recenziója.

Ide még annyit, hogy Kazinczy folyamatos Csokonai-(át)értékelése és Berzsenyi felfedezése, ösztönzése szintén egy magyar, megteremtésre váró, a weimarival rokonítható klasszika jegyében írható le. S az a tény, hogy a pénzügyi, cenzurális problémák mellett vagy azon túl esztétikai megfontolások is közrejátszottak abban, hogy „önálló” verseskötettel Kazinczy viszonylag későn jelentkezett, meggondolkodtathat: polémiáiban magatartása úgy erősödhet, ha a klasszikára nemcsak német és francia, valamint antik irodalmi hivatkozásait hívja segítségül, hanem részint rokonnak elgondolt költészeteket prezentál, majd saját verses megszólalásait mintegy dokumentáris céllal emeli be a viták játékerébe. Daykának és Kis Jánosnak „kanonizálása”-val azonban csak részben könnyíthette meg saját lírájának egyetértő befogadását, és törekvéseinek a külföldi (német nyelvű) sajtóban történő népszerűsítése, főleg az egykori göttingai diák, azaz a korszerű antikvitas-értelmezést közvetítő Rummy Károly György hathatós hozzájárulásával, távlatot kölcsönzött törekvéseinek, saját költészetének az európai, a leginkább a weimari klasszika, trendjeivel való egybevetést sugalmazta.

Az nyilván a kortársak számára is világossá vált, hogy Kazinczy Ferencnek az alkalmisságot aligha nélkülöző költészete (igaz, ez az alkalmisság az episztolák révén a megszólítottat több ízben líratörténeti perspektívában helyezte el), az alkalmisság azonban szonettjeiből is kibukik, viszonylag kevés kapcsolódási pontot kínál Goethének az 1810-es esztendőbeli és a *Nyugat-Keleti Diván*ban megnyilatkozó lírájával, ám a *Poetai berek* neolatin és német (Goethe korai, Sturm und Drang korszakát idéző) forrásai a személyes megszólalás költészeti jelentőségére igyekeznek fényt deríteni, a fordítást a líra személyeséget reprezentáló „alakzatá”-nak nevezi meg, a fordítói énben a lírai ént hangsúlyozva. Ez jórészt eltérés attól a grácia-költészettől, amelynek filológiai és költésztörténeti vonatkozásait Gergye László derítette föl, ám a költő Kazinczy útjának némi leegyszerűsítése volna, ha kizárólag a Wielandtól Goetheig ívelő német verstörténet követésében jelölnék meg költői személyisége alakváltozatait. Ez már csak azért sem volna szerencsés, mivel Wieland és Goethe nem egymást követő fázisokként vannak jeles Kazinczy irodalom-elképzelésében, kilenc kötetes fordítás-gyűjteménye például egyként tartalmaz Wieland- és Goethe-átültetést: inkább műfaji változatokra példa a német irodalom két szerzője. A *Tövisek és virágok* meg a *Virágok és gyomok* egyszemélyes esztétikai polémia dokumentumai, szembesíthetők Goethe és Schiller xéniáival, Kazinczynál a nyelvi természetű és célzatú epigrammák valójában nyelvesztétikaiak, a konkrét irodalmi jelenségeket

támadók, értelmezők pedig beleilleszthetők egy egyetemesebb érvényre igényt tartó irodalom-felfogásba.

A Gergye László által sajtó alá rendezett *Összes költemények* (a 43.-tól a 242. lapig olvashatók a versek, a 215.-től a 442.-ig a jegyzetek, s ez az arány érzékelteti, mily sok megválaszolendő kérdés merülhet föl Kazinczy lírájával kapcsolatban, jóllehet levelezésében sűrűn tér ki műveire, a korábbi kiadás, a még XIX. századi, Abafi Lajosé szintén sok kommentárral szolgált) egyik feltűnő érdekessége, mennyi a töredék, a befejezetlen a különféle műfajú darabok között. Félreértés ne essék: Kazinczy és magyar kortársai nem osztották a korai német romantika véleményét a fragmentum teljes-értékűségéről és önálló műfajként elfogadhatóságáról. Kazinczy töredékei közül főleg a világnézeti (vagy sejthetően világnézeti) okokból abbahagyottak keltették föl inkább az érdeklődést, mint [*A' vallástalan*] vagy a *Daimonia*. Az előbbi az 1780-as esztendőkből való, Kazinczy maga minősíti későbbi gondolkodása kezdeteit jelzőnek. A befejezetlenség okául talán a világszemléleti váltás volna megnevezhető. Ugyanakkor a cím némileg megtévesztő, a vakhit elítélése, az antiklerikalizmus valóban a felvilágosodott gondolkodás körébe vonja a verset, más kérdés, hogy a befejezetlenség miatt aligha következtethető ki, merrefelé haladt volna a gondolkodás; a monológyszerűség az egyes szám első személy (olykor többes szám első személy) ellenére kevésbé igazít el, képviseleti megszólalásról van-e szó, egy szerep következetes megjelenítéséről, netán egy eddig föl nem derített „minta” adaptálásától. Az a fajta én-meghatározás, amely a töredék végén fogalmazódik meg („Nincs semmi tiszte; vagy ha van, úgy kényem az; / Hazám, barátom, istenem magam vagyok”), egyszerre lehet az avítnak vélt gondolkodásból/világból kilépés megfogalmazódása és a monológban a fokozás révén erősödő tudatosodás, amely viszont egy másik állapotba való átjárást teszi lehetővé. Csakhogy a töredékben maradás miatt erről nincsen információnk. A későbbiekben ilyen radikális állásfoglalásra nemigen bukkanhatunk a Kazinczy-lírában, a levelezés pedig egyfelől a jakobinus mozgalom felé vezető utat láttatja, összefüggésben a „kassai érzelmek iskolájával” (ismét Szauder József alapozó jelentőségű tanulmányaira utalok), másfelől a levelezés hiányosságai, elveszett darabjai miatt tudásunk sosem lehet „teljessé”, így e vers egy inkább kikövetkeztetett, mint minden részletében dokumentálható világszemléleti váltás-sorozatnak perdöntően fontos részlete.

Az összeolvasás a levelezéssel, a *Pályám emlékezetével*, melynek rekonstrukciós igyekezete tartózkodásra és óvatosságra int, feltéteti a kérdést: mit bízott Kazinczy a versre, mit a levelezésre. Annyi elmondható, hogy a vershez párosítható levelekből sem hiányzik a monológyszerűség, de indulatiságuk, retorizáltságuk alacsonyabb fokozatú, a versben a fény-sötétség allegória általánosságához az út-dudva, valamint a gyermeki-felnőtti (tudat) ellentétező képei társulnak, a személyes függetlenség meghirdetése pedig a személyiség megalkotódásának feltétele. Ehhez képest a 261. számmal jelzett töredék úgy vonja le az előbbi versből adódó következtetéseket, hogy az életrajzzal szembesíti, nevezetesen itt a fogság realitása szegül szembe az erkölcsiség körvonalazta személyiség-elképzeléssel, továbbá az én-meghatározásban rejlő „szingularitás” a felsőbb instanciától kaphat ön maga számára felhatalmazást. A kezdősoráról címet kapott [*Híven szeretni...*] az előnytelenre változott körülmények között tételezi azt az Egész-elvűséget, amely [*A' vallástalan*]-

ban még nem jelent meg, amely azonban irányíthat az erdélyi versek képviseleti lírájához, de visszautalhat a szabadkőműves elkötelezettségre is.

A *Daimonia* egy allegória részletező előadása, mitologizálása ennek szolgálatában áll, a veszélyeken áthatolni kényszerülő személyiség jól ismert példája bontakozik ki, és a talán (vagy bizonyosan?) szerencsés végkifejlet a megpróbáltatásokon diadalmaskodó révbe érésével zárul. Ugyanakkor éppen a cím esetleges jelentését szem előtt tartva szó lehet belső útról, belső sugallatról, a szabadkőműves misztérium (meg)értésének folyamatáról. A megértés egy rítus követése, egy rítusban részvétel. A töredékesség okán csak találgathatunk, miképpen lép túl a megkísértettség a személyiség, a tudásnak, a beavatottságnak melyik fokára lép föl. Az előadás azt látszik tanúsítani, hogy [*A' vallástalan*]-hoz közel születhet meg a vers, a hasonló retorizáltság, rokonítható képesség eltér a később született versekétől. A Habsburg-birodalom szabadkőművességének hányatott története felől tekinthető ez a vers meg töredékben maradása. Persze, a fennmaradt töredékek e viszonylag nagy száma ennél összetettebb, alkotás-lélektanilag bonyolultabb tényezőket feltételez. Kazinczy költészetére – ezt eddig is tudtuk – bizonyos fokig a műviség, az alaposabb kidolgozottság, a megtervezettség, a határozott poetológiai szándék a jellemző, amit úgy is lehetne érteni, hogy alkotói stratégiája számottevő módon eltér a Csokonaiétól meg a Berzsenyiétől, s éppen az általa kárhoztatott alkalmiság irányítja az episztolában megengedhető didaxis felé, illetőleg az epigrammák célzatosságát hangsúlyozó elképzelésekhez. Ez a fajta megtervezettség szűkítette a lírai költészet körét; Kazinczy egyébként nem jeleskedett a cselekményességet illető műfajokban, a terjedelmes epikában az önéletrajziség, a reflektált biografikusság érvényesül, liriko-epikával ritkán kísérletezett, nem egyszer itt is csupán a töredékességig jutott el. Ami a lírai költészetet illeti, a személyesség nála erősen visszafogott formában, önmagától eltávolítva kaphat formát, viszont az én-en úrrá lévő tudatosság a zártabb alakzatokat részesíti előnyben. Így a megtervezett versek egy része lendületes indítás után elakad, néhány (sokat ígérő) sort követőleg nem lel folytatásra, mivel feltehetőleg a folytatáshoz nem talál a költő, a lírai én „nyelvet”. Ennélfogva a meg nem semmisített vagy el nem kallódott töredékek (Gergye László néhányat torzónak minősít) nem kerekedhetnek egészé, mivel a gondolatmenet az indításban körvonalazódva nem folytatódik, nincs hová elérnie, hiszen a verset létrehívó „terv” nem versnyi, nem végigvezetett gondolatmenetnyi, csupán mondatnyi vagy (néhány) szakasznyi. Ez olykor még az episztolákra is vonatkoztatható, jóllehet ott a tanító/moralizáló célzat, az „interpersionális” viszony, hiszen már a címben feltűnik a „másik”, a címzett, lehetővé tenné a végigírást. Nem egyszer a „megfelelő” prózai levél mondja végig, amit a verses alak elkezdett.

Gergye László kötetkiadásában a befejezett episztolák a 214-estől a 236-os számmal, a töredékben maradt többnyire lírai darabok a 237-estől a 246-os számmal jelölt sorozatban lelhetők meg. Ez utóbbiak között található a szellemi végrendeletként is fölfogható, pályája emlékezetét a Széchenyi-törekvésekkel összefűző verses levél, a nem kevésbé önértelmező „A fény sem az?” kezdetű, amelynek feltehetőleg bevezetése és befejezése hiányzik; Gergye jegyzetben idézi Kazinczy Ferencnek egy 1810-es levélrészletét kéziratnak egy része elégetéséről (nem elégetéséről!). Ami kiváltképpen figyelmet érdemel, a

hír és név értelmezése, a származási nemesség „érdem”-ként való elismerésének tagadása, az a gúnyos megjegyzésekbe átcsapó előadás, amely a kor hierarchikus gondolkodása szerint osztályozott világot ítéli meg és el, valamint a nemesi típusoknak másutt is ironikusan megjelenített leírása. A „pozitív” oldal a töredékesség miatt legföljebb kikövetkeztethető, egy a sorok között megbújó szembenállásból olvasható ki az ellen-kép. A jelen formájában izgatott kérdésekkel induló episztola (mintha „dolgok közepébe” váгна a megszólalás) a kétféle „fény”-re kérdez, arra, amelyikbe a levél szerzője vágyódik, s arra, amely a „pulyá”-t éri. A Mídász-típusú szerencsefi – mint az episztolában áll – „arannyal bővölködik: jó ésszel én”, majd a méltóság, a gazdagság, a fondorkodás és álnok kullogás révén híres-neves létezését utasítja el. Ebből az elutasításból kirajzolódik, miféle magatartás mércéje szerint él a levélíró. Hogy ez mennyire foglalkoztatta, jelzi: a 240. sz. töredék [*Az excellenc nevezete*] visszatér erre a kérdésre, ezúttal rímes formában, az episztolai hangnemtől eltérő módon. A *Mihókként* kipellengérezett (neve szerint parlagi) alak „csikarva gyűlt kincsét fagyasztja”, a beszélő inkább hallgatja „bajszos napszámos”-ának „Uram, Ked!” megszólítását, mint gyönyörködtetné

a Pest' titularéjából
Bár melly czikornyás nevezet,
Ha rá fondorkodás vezet.

A fogság alatt készült, lényegesen hosszabbra tervezett episztola (vajon ha elkészül, az episztolák közé lenne sorolható? – a külső jellemzők hiányzanak) itt is, másutt is erőteljesebben hangsúlyozza a negatívumot, mint a pozitívumot, a személyiséget mintha jobban jellemezné, mivel nem vállal közösséget, mint az, amilyenek szeretne lenni. Ezúttal a kisszerűnek ható és a nagyvilági (a bajszos napszámos és Pest) egymás mellé rendelése megfordítani látszik az értékrendet, s az őszinte-bensőséges meg a külsőleges („czikornyás”) párosan a meghitt meg az idegen dichotómiájaként artikulálódik.

A 241. számú episztola [*Mint tölti ki Amor...*] a hirtelen előbukó megszólítás révén sorolható az episztolák közé, a megszólított vonásai (tisztá lélek, régi szent barátság) a csapongó előadással tűnik ki. Amit megígér, az egyszerű hangon elbeszél napok története. Ami ezután következik, az episztola hangnemi, szinte a genera dicendi alapján történő megnevezése. Mindebbe beleszövi indokul a barátság igényelte hangvételt. S mielőtt a kettésben (mármint a levélíró és a – névtelen – címzett kettősében) kifejtendő tárgyról lenne szó, a kézirat megszakad. A dialógus-helyzet megjelenítése megint csak tagadás és kérdés formájában történik, az egymásután előkerülő negatívumok határozott elutasítása személyiséget konstruál, akinek megszólalása, viselkedése, érzelmi élete szemben áll a konvenciókkal. *Az egyszerű hang* programként egybevág az episztola hangnemi igényével, bár a görögösre alakított, sajátjává tett megnevezés, *Épistolionom*, a „fentebbnek nevezet”-tel is megszólaltatható, hiszen akadnak oly episztolák, melyek „Ódák’ tüztől gyúltak”. Ám ezek alkalmatlanok ebben a dialógushelyzetben, a régi szent barátság a közvetlenebb, egyszerűbb beszédet teszi lehetővé. Nem kevésbé az episztola tárgya, amely nem más, miként él a levélíró. Az ebben a szituációban született episztola a társalgást „imitálja”, mentes a bölcselkedéstől, nem kíván más lenni, mint ami. A tudós, esztétikai, „ó dai” hangú levéllel szemben inkább azt a fajta verses levelet írná a levélíró,

amelyben a jelentéktelennek tetsző ugyanúgy helyet kaphatna, mint más leveleiben a jelentősnek elgondolt. Ezért nem kell eleget tenni annak, amit „a vak ’s hideg szokás” követel.

A további töredékek közül a 263. számú [*Jutott kevélység...*] viszi tovább az önportré fölvezetésének elgondolását. Önmaga kiemelése korából részint értelmezhető az elit-tudat megnyilatkozásának, de részint világszemléleti különbözőzés is egy a szokványostól eltérni szándékozó moralitás körvonalazódása. A „kevélység” nem feltétlenül negatív vonásként hangsúlyozódik, a kétféle kevélység – a vers szerint – másféle forrásból táplálkozik. A megfogalmazás különbsége az ismétlődés révén feltáruló, különféle „oldalairól” látható magatartás állandóságát állítja, ám ebben az állandóságban az eltérő indokok, az egyedik alakzatok lesznek verstárgyakká. A nemesi tudat átlag-személyiségei a birtok, az ősök és a pénz biztosította előkelőség reprezentánsai, ennek tagadása egy másféle személyiség-elképzelést emel ki. „Kikelni ködből s másoknál elébb / Hágdosni a fényes úton...”: ebben jelölhető meg az én kevélységének elfogadhatósága és méltányolhatósága. A ködből kikelés mitológiai-allegorikus képe s az akár az irodalmi, a stílusújításra vonatkoztatható munkálkodás egymást magyarázza, elválasztván a múltra meg a jelenre/jövőre irányultságot, az örökölt és a megszerzett/kivívott tényezők között határozott különbséget téve. A jegyzet szerint Kazinczy maga írta rá a töredék kéziratára az 1813-as évszámot, így nem csekély joggal kapcsolható a nyelv/stílusújító polémiákhoz, a beszélő a maga álláspontját és az általa kiadott, kanonizált költészetet összefogja. A töredék utolsó sora: „Oh zengzet! édes, mint a’ húroké...” utalhat az éppen alkotandó versre, pontosabban a versalkotás módjára, a költőiségre, amely a kétféle magatartásnak teret enged, és utalhat arra, hogy – felejtésre ítélve a megbélyegzendő magatartásformákat – az én megcélozta magatartáshoz édes zengzet párosulhat, az, ami a jelenkorban valóban költészetnek minősül. Itt marad abba a vers. Azaz ott, ahol ennek az édes zengzetnek tematizálására sort keríthetne a beszélő. Lehetséges, hogy a kiadott Dayka-líra meg a *Poetai berek* mondja tovább, részletezi, ami ebben a versben nem mondható el. Hiszen akkor a személyiségről a versre terelődne a figyelem, itt a személyiség tagadása és igenlése válik még a versnél is fontosabbá.

Érdemes a [*Torzók*]-nál (269. szám) kissé elidőzni. Az első az alkaioszi strófával tesz próbát, pictura-típusú verset készítene elő. Ellenpárja a ciklusba rendezett darabokból V-tel jelzett négysoros. Az első az érkező tavaszt használja egy végig nem vitt hasonlat tárgyául, az utóbbi a „fergeteges” időről szólna. Az elsőt azért tartanám figyelemre méltónak, mivel a költészetformákkal kísérletező Kazinczyról árulkodik. Az antik versformákat meghonosítók Baróti Szabótol Rájnisig nem pusztán a latin poéták nyomában jártak, hanem igyekeztek úgy verselni, hogy a versek az antikvitás költészet-elképzelésére emlékeztessenek, illetőleg magyar nyelven a költészeti rendszerbe bevezessék, elfogadtassák azt a módot, ahogyan az antik metrumok segítségével magyar verset alkotni lehet. Verseljenek bár köznapi vagy időszerű (politikai) tárgyról, alkalmi vagy ünnepélyes eseményről, az antikvitás a versforma révén óhatatlanul a fentebb stílhez közelíti a megszólalást; más szempontból nézve: az akkor szokatlannak tetsző, más hangsúlyviszonyok szerint előadott vers egyben azt a feszültséget is érzékelteti, amely az antikból adaptált

versforma és a magyar nyelv között eleinte létrejött. Majd Virág Benedek lesz az, aki még az antik metrumokat is képes lesz a köznyelvhez, a mindennapi megszólaláshoz közvetíteni. Kazinczy tehát köztes helyzetben próbálkozik: az 1780-as esztendőkből az egy időben „deákosok”-nak nevezett költők már sikerrel igazolták a magyar nyelv alkalmasságát a görög és római formák verses elsajátítására, de Virág Benedek idevonatkozó versei még nem születtek meg. A [*Torzók*] I-gyel és III-mal jelzett darabjait ennek a szituációnak érzékeltetésével tudnám jellemezni. Az első természet-leírásra készül, a *Földünk* többes szám első személye az általánosítás felé irányít, a megnevezések a pontosságra törekvésről árulkodnak, több főnévnek van jelzője, viszonylag kevés az önállóság a szintagmákat tekintve, s még az allegorizálás is tetten érhető (a koszorús Kikelet nagy kezdőbetűje látszik erre utalni). Egyszóval az iskolás klasszicizmus eljárására emlékeztet a töredék. A talán (tervezett?) több szakaszon át ívelő hasonlat azonban abbamarad, és éppen ez engedi meg a kissé merészebb feltételezést. Ugyanis Kazinczy viszonylag hamar hagyta el az iskolás klasszicizmust, s bár Baróti Szabóhoz tisztelettel közeledett, de korántsem az ide visszautaló, inkább az innen eltérő verseiért.

Az a fajta téridős elképzelés, amely megszokott jelzőkkel azonnal be/lehatárolja versben mondandó terét és idejét, hogy aztán táji elem és életmód vagy morális tanulság egymásra látását elvégezhesse, aligha tartozott a költő Kazinczynak a maga számára kitűzött poétikai célok közé. A töredékben hagyás számomra olyan jelzés, amely egyben a konvenciókkal való küzdés jegyében is leírható volna; úgy vélem, a hasonlat nem érhet célba, mivel aki megfogalmazta, feltehetőleg nem ismételni szándékozik egy bevált modort, hanem átírni kívánná. Lehet, hogy erre még nem volt képes, az 1780-as esztendőkből nem ismerjük Kazinczy ilyen irányú, más próbálkozásait, kései rekonstrukciói korai versének újraírására, legalábbis kevésé perdöntőek ebben a vonatkozásban. Annál is inkább, mert a III-mal jelzett töredék a személyesség meglepő közvetlenségével indítva, egyfelől fenntartja a kívülálló tanító fensőbbiségének látszatát, másfelől, ennek legalábbis részben ellentmondva, úgy szerkeszti meg a versszakot, hogy az adoniszai sor csatánoként hat, a második és a negyedik sor közrefogja azt, amit elutasít, és enyhíti a külső megszólaló előidézte szituációt. Persze, négy sor nem elegendő arra, hogy találgassunk: egy szerelmes vers felé mozdítaná el a beszélő a gondolatmenetet, vagy végig megtartaná a tanító/moralizáló modort?

A torzók közül még a VI-tal jelölt két sor sugallhat következtetéseket:

*Nagy Istenek, melly boldogságok!
s mely kín, melly bú, nagy Istenek!*

Több szempontból sajnálhatjuk, hogy nem folytatódik a vers. A kiasztikus szerkesztés elég sokat ígér, a közrefogott, egymásnak ellentmondani, egymást tagadni látszó állapotjelzések pedig az érzékenység összetett érzelemvilágát idézik meg. Nevezetesen azt, hogy a boldogság meg a kín, a bú együtt jeleníthető meg, hiszen az érzékenység a differenciált és differenciálódó érzelmek leírására készlet, a változó lelkiállapot hol az egyik, hol a másik érzés szerint alakul, a boldogságban ott rejtőzhet a bú, miként a búban a boldogság. Az érzékenység szókinccse igen gazdag az efféle jelzős szerkezeteken. Kazinczy inkább prózai műveiben, fordításai során (Gessner-átültetései), regényadaptációjával

(*Bácsmegey*) kísérletezett az érzékenység magyar terminológiájának népszerűsítésével. Aligha nagyon nagy tévedés ezt a két sort is odailleszteni. Hogy egymást kizáró jelzők szemléletesebbé tehetik a gondolatot, arra a töredékek között egy Kazinczy Lászlóhoz küldött episztolában látunk példát (szintén az 1780-as évekből): „Laczim, Szepesnek szép s irtóztató / Vidékiról vedd hív idvezletem’.” A példa azért nem teljesen jó mégsem, mert az „irtóztató” esetleg a fenséges tartományába vonhatja az elképzelést, a szép és a fenséges viszont nem feltétlenül tartozik össze. A kellem és a gráciák szépsége jegyében munkálkodó Kazinczy némi tartózkodással viseltetett az „irtóztató”-val eltávolított fenséges iránt. Az az érzékenység, amely nem egy töredék „világában” bukkan föl, amúgy is idegenkedik az irtóztatótól, a negatív pólusra helyezi. Ebből a szempontból értelmezhető a 254. számú vers [*A’ hervadó leány*]. A későbbiekben Kármán Józseftől és Verseggy Ferentől ismert situáció leírása Kazinczynál a kicsiny és a félelmetes ellentétéből bomlik ki, hogy azután a *szép* Csidli, kinek *szép* szemei könnyeznek (a személyesség az emelkedettség miatt kerül közel a jellegzetes helyzet elvonatkoztatottságához), érzékeny lénye kerüljön a középpontba, a megindított hasonlat [*Mint a’ virágszál...*] eleve jelzi a „méreteket”, a könnyező leány a jól ismert situációt; a közbeékelt „éjszaki mérges fuvallat” viszont a megismételt „hervad”-ozásban idomul a gyöngéd előadáshoz. Ezért (a töredékben) nem kelt félelmet a halál, nem „irtóztató”, hiszen „hogy közelítsen elő”, parancsra teszi. Az homályban marad, ki parancsol a halálnak, nem lehet teljesen kizárni, hogy a fájdalom szent könnyét síró virágszál-Csidli hívja elő, s valójában a halálvágy két szakaszát olvassuk. Az elégikus hangnem az alkaioszi strófát találta meg, Kazinczy maga utal Klopstockra, mint akinek lírája erősen foglalkoztatta. Ez a tájékozódás is mintha arra vallana, hogy a „deákosoktól” eltérő antik metrumú vers lehetőségeit kereste.

Az eddig leírtakból kitetszhetett, hogy a töredékek-torzók egy jelentős részének, beleértve az episztolákat is, „tétje” az eljutás kísérlete az ön-megismeréshez, valójában az érzékenység kora egy alapvető dilemmájának körüljárása, nevezetesen a személyiségre vonatkozó ambivalens előfeltevések kutatása. Ám minthogy a személyiségnek egyik legjellemzőbb vonása bezártságából, korlátozottságából következik, hiszen az érzékeny regények is azt a küzdelmet írják (sovány) epikus változatba, miszerint a személyiség befelé fordulása arra rádöbbenés, hogy kifelé fordulása különféle akadályokba ütközik, ez az akadály nem pusztán az interperszonális viszonyokra vonatkoztatható, hanem ezekkel nem mindig könnyen átlátható összefüggésben: nyelvi természetű. A töredékeknek és torzóknak is egyik legfontosabb tanulsága: az jóval könnyebben közölhető, mit utasít el a személyiség, mint az, mi az a pozitívum, amely az életvezetést szabályozhatja. A töredékek és torzók többnyire ott szakadnak meg, ahol a negativitásból a pozitivitásba kelleme átváltani. Lehet, hogy azért, mert az érzékenységnek inkább a tagadásra van nyelve, „terminológiája” oly értelemben személyes, hogy szférájában nem a külvilág, hanem a belső világ szavai juthatnak jelentőséghez. S még az is megkockáztatható, hogy a nyelvi szűkre szabottság egyben az érzelmi gazdagságot érzékelteti, méghozzá olyaténképpen, hogy bizonyos grammatikai formák, elsősorban a tagadások ismétlődése állandónak feltüntetett magatartásforma rajzához kínál nem túlságosan széles körű változatokat. Másképpen szólva: az érzelmi gazdagág összefügghet az elfojtottság, a magányra kényszerült-

ség, az önnön világába visszavonultság szókincsének tudatosulásával: s ez az érzékeny „szótár”-ra összeálló nyelv teremti meg azt az otthonosságot, amelyben a saját szavait beszélő érzelmei szabadon megnyilatkozhatnak. S amikor a külvilág vészei közt is helytálló individuuum pozicionáltsága lesz a (töredék)vers tárgya, a tagadó forma jelzi az antikoktól kölcsönzött magatartás alakulását: a [*Szikkra zva csattogjon...*] kezdőszavú verskezdemény a „meg nem retten”, „nem fél”, „nem”, „még akkor sem” sorban gondolja el a személyiség rendületlenségét. *A Holdhoz* a szerelmi panaszt akképpen hitelesíti, hogy a megszólalóról állítja: „Nem ő az, a mi volt”, majd a második versszakból ennyi készült el: „Nem nézi ő mostan velem / Fényes világodat...”, az [*Elhallgatál...*] kezdetű töredékben az első négy sor tagadó alakzatai alapozzák meg a későbbi tagadó alakzatok „hitelességét”, a sem-ek és a nem-ek száma az elkészült kilenc sorban: nyolc! Az érzékenységből kilépő, a „nemzeti” tematikához tartozó két töredék, a *Szigetvára* meg a [*Ragyogó bérczére...*] kezdetű ellenben egyetlen egyszer sem alkalmazza a tagadóformát. Annnyit azért hozzá kell fűznöm, hogy ez utóbbi két töredék már az 1820-as esztendőekben készült, akkorra az érzékenység divatja múlttá vált, és a Horvát István meg Vörösmarty által nagy hatással működtetett „nemzeti” tematika örvendett népszerűségnek. Kazinczy-nak így el kellett hagynia korábbi témáit és hangvételét, ha jelen akart lenni a korszak irodalmi gondolkodásában. Hogy ez a sokszor megkísérelt váltás nem volt teljesen problémamentes, mutatja, hogy mindkét kísérlete sokáig töredékben rejtett, pedig Zrínyi pozíciójának erősítése a nemzeti irodalmi kánonban Kazinczy egyik fő törekvése volt, és e téren Kölcsey törekvéseivel is találkozott.

Visszatérve kezdeti problémafölvetésemhez: semmi okunk nincs arra, hogy Kazinczy „költészetét” túlértékeljük, de arra sincs, hogy jelentéktelennek minősítsük. Inkább az érdemelne figyelmet, hogy érzékeljük és érzékeltessük: ez a költészet miképpen segíti Kazinczy irodalom-elképzelését, miképpen képes Kazinczy elhítenni kortársaival, hogy költészete irodalom-elképzelésének példázata. Ugyanakkor a korszakban jelentkező írások, „stílusok”, költői magatartásformák és Kazinczy lírája szüntelen kölcsönhatásban láthatók, a leginkább az episztoła és a szonett az a terület, amelyben Kazinczy kezdeményező szerepe (és talán nemcsak ez...) aligha elhanyagolható. A töredékek-torzók személységkonstrukciós törekvései viszont az érzékenység magyar változatai közé iktathatók.¹

¹ Tisztelettel és szeretettel köszöntjük dr. Fried István tanszékvezető egyetemi tanárt, Társaságunk tiszteletbeli tagját, évkönyvünk állandó munkatársát 70. születésnapja alkalmából. Kívánunk neki jó egészséget, további termékeny alkotó éveket. (A Szerk.)

SZILÁGYI FERENC

Két epigramma**Egy Bessenyei-mondásra**

Minden nemzetet, értsd: csak az önnön nyelve emelt fel:
Shakespeare (Tom Lantos) nyelve emel, magyarom!?
A to be, not to be szól hozzád: a *lenni* avagy *nem* –
Hamlet a legszebb mű: John Aranyé – magyarul.
S Shelley *West Wind*-jét költé magyarul szebbé a poéta:
Tóth Árpád – vallá, megbabonázva, Babits,
aki tudott görögül, latinul és angolul is még
s németül és olaszul, gallul, amint spanyolul.
Így légy hát hűtlen, anyanyelvedhez, az édesanyádhoz!
bécsi magyar testőr: ezt üzenem ma neked!

Kölcsey intelme

Más nemezt nyelvét tudnod kötelesség: ám a hazádét
ismerd lélekből minden igéje izét,
mint a réti fűvész s a méh az ezernyi virágnak a színét
s titkukat: illataik s bennük a rejtek erőt!
Méz van a nyelvben, mint anyatejben: szívbeli, édes
amely életet ad s megvidorítva növeszt;
védd hát, óvd szavait, mint fűvész réti virágot:
életed őrizi hisz: általa élsz – s honod is!

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

Kazinczy tájai és tájszemlélete

Irodalmi és képzőművészeti ízlésünk egyik első formálója, Kazinczy Ferenc ádáz harcokat vívott a késő-barokk mesterkedőkkel. A mesterkedők tájélménye inkább csak természetsszemlélet volt. A Tordai-hasadékban a beleszorult kéményseprőt vették észre, a madárban az éneklő mechanizmust. Ha volt is – mint Édes Gergelynek –, kevés szavuk volt az iskolaváros Sárospatakat körülölelő tájról. Kazinczy is itt volt honos, de szűkebb és tágabb környezetére ő már a romantikus tájszemny ígézetében tekintett.

Lássuk most ezt a Kazinczyt: Széphalmon, hegyek és síkság közt, utazóként kedves Fel-földjén, Alföldjén, Pest-Budáján, Bécs városában vagy Erdélyben, lássuk a hegyek és a síkság szemlélőjét mint tájteoretikust, mint a természeti és az urbánus tájban gyönyörködőt.

A magyar országrészek, tájak irodalmi jellemképének történeti kialakulását, a Tátra, a Balaton és az Alföld kapcsán Horváth János népiesség-monográfiája már 1927-ben tisztázta. Sárkány Oszkár tájszemny-változatokat leíró disszertációja nyolc évvel későbbi (1935). Eltemetődek azonban Babits Mihály hasonló, de ítéleteiben élesebb felismerései, amelyekről *A magyar irodalom* című tanulmánya ad számot. Írta 1913-ban, megjelentette *Irodalmi problémák* című kötetében (1927); feltűnő, hogy Horváth János később sem hivatkozza; Sárkány is csak tájtipológiáját veszi át. Az „osztályharcos tájak” abszolutizálása idején nemcsak Babits volt tiltott gyümölcs, annak számított a tájkarakterológia is. Az 1950-es évek végén Horváth János népiesség-könyvének sem engedélyezték a második kiadását, pedig a XX. század legjelentékenyebb magyar irodalomtudósa már előkészítette hozzá az új jegyzetekkel bővített kéziratot.

Babits tanulmánya is ekkor jelent meg ismét összegyűjtött művei sorozatában, s ma sem tanulság nélküli a vele való szembenézés. A Taine miliőelméletére hivatkozó Babits szerint „A magyar irodalom rendkívül gazdag képekben és mesékben”; „a benyomások gazdagságával, konkrétságával és változatosságával” azonban „nem mindig áll arányban mélységük”. „A benyomásokban való nagy bőség” a „gyökere irodalmunk feltűnő *realizmusának* is, annak a konkrétságnak, mellyel a külvilág benne megjelenik”. Babits úgy látja: alföldi, erdélyi, dunántúli és felvidéki „külső színek és hangulatok” különböztethetők meg irodalmunkban, amelyek persze „összehatnak”. Ami mármost a hegyi és a síkvidéki élményt és reflexiót illeti, arra is van elgondolása: „Első pillanatra úgy tetszhetik, mintha az Alföld, pusztá, fátlan és hegyetlen, kevés benyomást nyújtó vidék lévén, inkább megfordítva van. Minden tapasztalat mutatja, hogy a hegyes vidék, mely a kilátást elzárja, figyelmünket sokkal kevésbé szórja el, lelküket sokkal inkább koncentrálna önmagába, mint a végtelen perspektívákat táró rónaság. Valóban, mindig mélyítettebb, bensőbb, lelkiőbb a hegyi népek irodalma, mint a rónái; viszont emez külső fantáziában,

leírásokban, változatos kalandokban, könnyed, kicsapongó, impresszionista lírában gazdagabb, mint, hogy példát hozunk, az alföldi románc, betyárénekek, hősdal a hegyi balladánál. A magyar Alföld irodalma is, amit talán vesz lelkeli mélységben, megnyeri a látás gazdagságában, a realizmus természetes teljességében. [...] Az Alföld levegőjének tisztasága, láthatárának szélessége, atmoszférájának csöndje, tökéletessé emelik az alföldi magyar keleti flegmáját, látásbeli nyugalmát és élességét, ellenségévé teszik minden homálynak. Homály, misztikus, filozofikus elem, amely a lelkileg, befelé jobban kimélyült irodalomnak jellemzője (például a németé), nem is szerepel a magyar irodalomban, és kivált alföld íróknál nyoma sincs.” A *hegyi költő* Babits, ahogy Nemes Nagy Ágnes látta, nem hízeleg nemzete irodalmának. A „feltűnő realizmus” költészetünk Tátra-nyomainak leg többjére is érvényes. Ami „lelkileg, befelé jobban kimélyült” (vagy „homályos, misztikus, filozofikus”), abból a Tátra-reflexiók között kevesebb van.

Berzsenyi a határ az imitáló régi és a romantikus új költészet között. Ungvárnémeti Tóth László „homályos, misztikus, filozofikus”, absztrakt Tátra-intermezzója után Berzsenyi tudatosítja, mily teremtő ösztönzés a költő „bölc magabaterés”-éhez, „képzelődés”-ének felgyújtásához az Alpok-Tátra magasság. Neki sem személyes élménye a Tátra, de élménye, amit olvasott róla, amit a térképekről ismert, s ezt a „lelkileg, befelé, jobban kimélyülten” átélt irodalmi élményt fejezi ki az új romantikus ízlés szerint, Zrínyit invokáló robusztus erővel, de maga teremtette költői nyelven. Kölcsey Tátra-elbeszélésének egyik lírai részletéről ugyanez elmondható.

Kölcseyvel és Vörösmartyval arra a határpontra jutottunk, ahol a tájak, országrészek és tájféldrajzi tünemények nemzeti és politikai jelentéstartalommal ruháztatnak fel. A Tátra-tárgy ekkortól többnyire elveszíti a befelé mélyíthető inspirációt. Elveszti még majd Babitsnál is. (Lásd *Vonaton, Tátra felé* című versét; 1926 karácsonyán jelent meg napilapban, de nem vette fel kötetébe.) Amikor a hegy vagy a síkság „a Tátra vagy az Alföld” a „Képzeletim forrósági / Között magamba szállva” végtelen ábrázolási lehetőségei helyett direkt és azonnali választás tárgyává lett, a magyar hazafias költőnek illet elfordulnia a hegytől a szabadság szeleit száguldoztató síkság javára.

A hegy-idegen, a világot látott, nagy műveltségű, de költőnek gyenge Erdélyi János *Kárpát körül* című halovány verse (1835) különös dolgokat deklarál. Hogy a Kárpát borús gyászt viselne azért, mert olyan hont választott magának, ahol nem értik a verselő szavát: ez a magyar nemzeti érzület kizárólagos feltételezése; a Tátra jól érzi magát saját nyelvi környezetében. „Csak ősrányak jelentik, hogy honföldön vagyok”? Erdélyi csak óhajtott volna ezeket az „ősrányakat”, a Tátrának magyar mitológiája nincsen. A *Kárpát körül* tíz évvel későbbi párverse az *Alpeseken*: „Szent természet, őserő! imádat / Borzaszt engem, láthatván csudádat.” Korábbi változta még nyersebben ingerkedő: „Nem foghatom fel a nagy egészet; / Fejemhez vágják: ez a természet!”

Amikor az Alföldről teoretizálhatott, akkor volt Erdélyi János elemében. „Ha Magyarország, mint a rétesnek való tésztát, mikor a széle a nyújtásban megrongyollott, körültrepnők; minden idegen nyelvű népszakadéktól tisztán menten maradna egy rész, mely igazán magyar; és e tiszta magyar résznek középpontja nem más volna, mint Hevesnek különösen a Tiszára eső része. Hogy ez így van, mutatja a földkép. Ide, éppen a

magyarság középpontjára a külföld divata még be nem toladott, itt magyar minden, jó és rossz; s ez engem jobban gyönyörködtet, mint a majommíveltség; jobban mint a dunántúli civilisatio, melyben semmi köszönet, s »mely néz Damaskus felé« (Léti képek, 1842). Az elfogult Erdélyi mintha nem hallott volna Erdély magyar nyelvéről. Egy Heves–Tisza közti romlatlan nyelvű „Toscanát” képzel el az egész országot övező „rongyolott” peremek „körültépése”-vel. Ami a Dunántúlra vonatkozik, arra feleljen Babits: Dunántúl „hasonló legszebb részeiben Itáliához, Firenze környékéhez. Nem csoda, ha a dunántúli írók állnak a latin könnyűséghez és eleganciához legközelebb. Azonkívül a Dunántúl Magyarország nyugati vidéke, legkulturáltabb vidéke, legközvetlenebb érintkezésben a Nyugattal, előkelőbb vidék: s a dunántúli kovász adta mindig irodalmunknak az általánosabb, kevésbé népies, összefogó, előkelőbb, európaiabb jelleget”. Erdélyi szerint: „A magyar jellemzetében egyik fő vonás a szabadságszeretet, s az igaz magyar faj »a Tisza boldog partjai mellé«, a síkságra telepedett.”

Ezt az „idealizáló Alföld-szemléletet” Horváth János Erdélyinek *A magyar népdalok* (1846) című tanulmánya érveivel így jellemzi: „a magyar népdalokban legigazabbak a pusztai népdalok, miután annyira egyezik természetünkkel a pusztai élet. [...] Az a nagyság, mely a szem előtt feltárul, sőt kimegy annak határaiból s mintegy a végtelenségbe foly el, lehetetlen, hogy a *fenséges* érzetét fel ne támassa keblünkben.” Horváth némi iróniával kommentál: „Itt hát végre meg van nevezve az az esztétikai érzés, melyet a végtelen síkság ébreszt szemlélőjében. Esztétikailag ezzel meg van törve a hegyvidék egyeduralma, az Alföld pedig, minthogy néprajzilag is magyarabb nála, a népies felfogás szemében már le is győzte a Felföldet.” Ennek a népies felfogásnak lesz Petőfi a kiteljesítője. Erdélyi és sógora, a szintén pusztaimádó Vahot Imre „a puszták tájak önálló esztétikai értékét egyszersmind Petőfihez átvetető szimbolizmussal gazdagítják”, állapítja meg ugyanott Horváth.

A dombos-hegyest képviselő Kazinczy tájésménye más ízlést és egy korábbi generációt reprezentál. Pedig egyazon táj lakosai voltak: Erdélyi 1824-től Patakon tanult, később is oda tért vissza, és sokat tett Kazinczy kultuszáért. Kazinczy rajongott ezért a festői országszeletért, Erdélyi a népiesség tökéletes tájának tekintett síkvidéket propagálta.

Kazinczyt csak rabsága vezette a messzibb morva vidékre, Sátoraljaújhely és Bécs, Szarvas és Késmárk között azonban mindenütt otthon volt. Utazási élményeit azonnal levelekbe, naplókba vagy később kidolgozott útirajzokba, tárcákba foglalta, amelyeket többnyire meg is jelentetett. (1733–1831 közötti utazási műveinek gyűjteménye, a *Kazinczy Ferenc utazásai* 1995 karácsonyára jelent meg – sajnálatosan földrajzi mutató nélkül – Busa Margit kiadásában.)

Az 1820-as évek elejétől feltűnő *romantika*, *romantikus* szavaknak az újszerűen látott és újfajta élményeket ébresztő tájra alkalmazott jelzőjét (*romantisch*) Sárkány Oszkár szerint először Kazinczy Ferenc öccse, az 1807-ben elhunyt László használta Száva melletti hegyi tájak jellemzésére. A Tudományos Gyűjtemény 1822. évi folyamában úgy határozzák meg a romantikus jelentését: „egy tájkot annyiban nevezünk romantikusnak, amennyiben andalgásba vagy más efféle érzésekbe merül lelkünk annak látására”.

Kazinczy Pest-Buda és Bécs urbánus díszletei között, a városias forgatagban érezte igazán jól magát. „Nekem az emberiség s Pest s Buda tája hazám” – fogalmazta meg fővárosközpontú hazaeszményét és hazafiságát (*Misoxenia*). A városokban is az irodalmi társaságok, könyvesboltok, múzeumok, műemlékek, alkotások vonzották. A reformkori Pest lükető életéről érzékletes leírást hagyott ránk (1828). Imádott utazni, tájakat látni s megítélni: utazási műveiben a romantikus tájszemlélet képviselője. A szepességi Hotkóc (Hodkovce) vidékéről és angolkertes várkastélyairól kétszer is leírja: „tündéri (*romantisch*)” (1806); a gőzhajóval, kocsi-val oda-vissza átutazott Visegrád–Esztergom közötti Duna-kanyarról is úgy ítélt: „romántos völgy” s „romántos táj” (1831). „A romántos táj egyezésben álla lelkem búsongásaival” – teszi hozzá a korfelfogásnak megfelelően. „A val-lás szent jelét” a Duna fölötti dombon képviselő esztergomi bazilikát építése közben látta, s megjegyzi: „több hatással” bír a dombon, „közel a fellegekhez, mintha a völgyben állna”. A romántos táj és az ideális helyen magasodó „szent jel” igézetében versre fakadt: „Ekként dühüttek egykor az elfajult / Tellus szülöttjei ellenetek: de Zeüsz / Felkölt, futának ők, s az ádáz / Enceladust leteríté az Aetna.” Kazinczynak Zrínyi Enceladusa és Etnája ötlük elméjébe. De az is inspirálhatja, amit most nem mond ki: a Duna túlfelén a „rettentő meredekség” félelmetes „sárkánya”, a „Karpathus”, amely „hosszú farkával [...] Liptó felé elenyészik”.

A Kárpát látványként felsejlik már Kazinczy egyik, 1789-ből való tájrajzában. „Miskolctól Zsolcáig [...] töltés van a Sajó miatt [...]. Erről most tisztán láttam ki a Carpathust, melyre az Avasról oly haszontalanul kandikáltam, mert közöttte és Miskolc között semmi magas hegy nincsen, bár csak közelebbről láthatnám hamarább!”

Kazinczy ezt a Miskolc és Sátoraljaújhely közötti tájat, a Hegyalját fiúi hűséggel szerette, a Tátra titkos, vad, vágyott szerelme volt. „Már előttem feküdt rétes völgyében a kálvinista Szikszó [...] boldog szőlőhegyeivel, melyek dél és nyugat felől nem magas hegyeit egészen elborították. Jobb kéz felől mintegy két mértföldnyire a zemplényi hegyaljai hegyek széleit, balkéz felől a kázmárki s forrai termékeny szántóföldeket, középen pedig azt a zöldellő rétet láttam, melyből néha a Tiszába lesiető Hernád csillámlott. Bóvséget mutatott mind már a sárgulni kezdő vetés, mind a föld fekete agyagja, s ehhez hozzájárulván a környék szépsége, leginkább pedig Miskolc szomszédsága, azt óhajtottam, hogy bárcsak ennek à la Rousseau lakosa lehetnék” (*Miskolcról Kassára*, 1789). Élete utolsó utazása is ezen a tájon viszi keresztül: „Rimaszombattól Miskolcig gyönyörű völgy húzódik, s az út rajta Jánosira Rimaszécsen, Bánrévén, Putnokon, Dubicsányon, Kazincon, Szent Péteren keresztül fut, eltöltve mindig Gömör vármegyei szekerekkel, melyek a miskolci gazdag piacról oda életet visznek. A völgy nem széles, de termékeny, s hegyei sok s jó bort adnak” (*Nógrád, Gömör*, 1831).

A Bag és Gödöllő között nyújtózó, nyáron-télen „tündéri” völgyet szerette még eny-nyire: „Mi szebb, mint Bag és Gödöllő között az a tündéri völgy?” (*Hotkóc – Anglus ker-tek*, 1806). „El vala sötétedve az est, midőn a gödöllői vadas palánkjai mellett elmenék, s már fájlalám, hogy a gyönyörű völgyet, mely itt bús szépségében fut szinte Besenyőig, bár téli éveiben meg nem fogom láthatni; de íme teljes fényében kele fel a Hold, s a tündértáj ennek poétai világánál még tündéribbé leve” (*Pestre*, 1828. 1830-ból is van

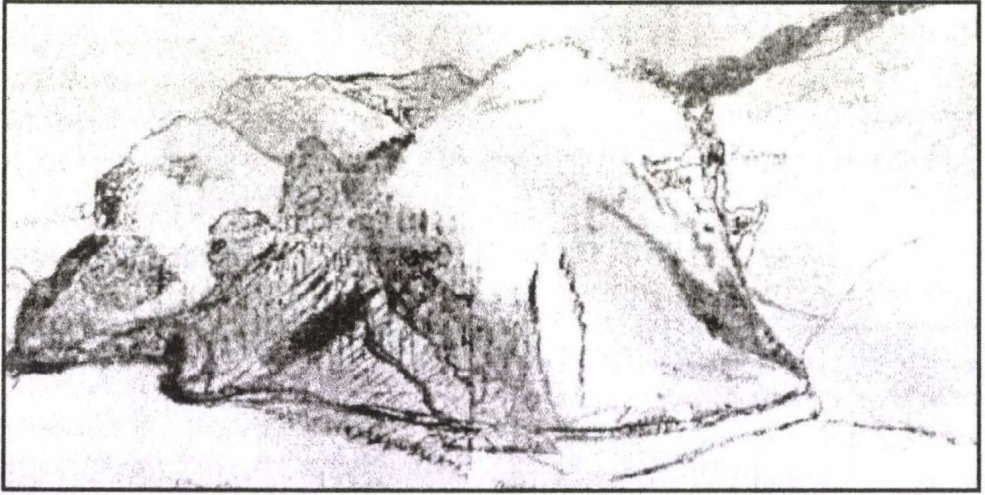
egy emlékezetes téli tájrajza: szánkóút „hóhártyán”). A Sajó zsolcai töltéséről már látta, most a „gesztelyi tetőről” szeretné szemlélni Késmárk szikláit. A „borongó fellegek”, a köd és „a bús homályt nevelő szél” miatt azonban nem láthatta „az óriási Tátra szirtcsúcsait”, sem „Eger tetőit”, sem a „királyi Mátrát”. A Tátra rendre kíséri az idillikus Kazinczy-tájélményeket, legyen szó dunai gőzhajózásról, zsolcai, gesztelyi szemlélődésről.

Sárkány Oszkár szerint Kazinczy először „késmárki iskoláztatása idején” járt a Tát-rában, majd még vagy ötször. A *Bácsmegyei* második kiadásában is „megemlékezik két Szepesből érkező utasról, kik a Magyar Tyrolt akarták, magok a boldog Alföld lakószai, látni”. Ismét a *Hotkóc*-tárcára kell utalnom. Már *Kassáról* szólva leszögezte, hogy piacán zsbong a Felföld három nyelvű népe: német és szlovák szót is bőven hall. A mecenzéfi bányászok és késgyártók „közönséges nyelvök érthetetlen némettség”; a mecenzéfi menyecske is „kedvesség nélkül való”. A szöke „tót leányok” azonban – mert „Ötven közt is nehéz lelteni egy barna hajút” – mind ábrázatra, mind termetre nézve szépek. „Mindég lehet két rútra nyolc nem rútat föltenni.” „Kassán felül fül nem hall magyar hangot, nem lát magyar formákat a szem. Mihelyt az alkalmatlan hegy Budamérig meg van mászva, már minden tárgy érzékelteti az utazóval, hogy más nép közé lépett.”

Erdélyi Jánost bántaná a más nyelvű beszéd. Kazinczy tárgyilagos, tudomásul veszi a valóságot. Az Alföld „boldogabb lakószai” „vidámak”, de itt a Felföldön „szabad tekintet”-űek, mert itt a „sovány agyag nagy gondokkal műveltetik. A sanyarú munkára, a szűk életre kárhoztatott tót” ezért „pillant fel szolgálai féltékenységgel az idegenre”. Itt bizony „szántva vannak a legmeredekebb hegyoldalok is [...] képei a teherrel küzdő munkás szegénységnek”. Az „alkalmatlan hegy”: Budamér (Budimír) után a vidék „Eperjes mellett”, a „Sárosi vár tájékán” kezd változni. Siroka körül Szepesváraljától (Spišské Podhradie) keletre még „rettegve nézi” az utas „lábai alatt a Korotnokot”, s „elijed a szikszak [= cikkcakk] lemenőtől belé”, ellenben – és most következik Kazinczy Tátra-crescendója – „képzeltetlen gyönyörűséggel nézi azt a mértföldekre kiterjedő katlant, mely ellepve hegygel, dombbal s a legkisebb mezősséggel, szemei előtt elterül, és amelynek széleit a legszebb láncolásban s a kék színnek minden nüánzaiban a legsivatagibb és mégis igen szép hegyek ülték meg, kik között temérdek katlannak est-északi szélén az óriási Karpathus rettentő meredeksége kél, s hosszú farkával, mint valami rettenetes sárkány, Liptó felé elenyészik” (*Hotkóc*, 1806).

Kazinczy már késmárki diákkorában nagy Tátra-rajongó volt – hívja fel rá figyelmet Kováts Dániel. Hogyne írnam hát ide a *Pályám emlékezetéből* ezt a szép részletet: „Kézmárk alatt, egy felől Nyéréig, más felől Leibitzig, gyönyörű rétek; a városhoz közle emelkedő óriás Tátra csúcsai, nyárban is ellepve bércein hóval, s új meg új színben mindég, új meg új világításban – mennyi alkalom időnket elvesztegetni! Anélkül, hogy tudtam volna, hogy az olyat poéta és festő csudálgatni szeretik, egész órákig andalogtam a varázs látványon, s igen nagy templomjáró valék, mert ott képeket leltem és muzsikát.”

Kazinczy még kufsteini börtönében is hódolt hegyszeretetének. Egyik ekkori hegy-rajzát a fogoly így magyarázza: „A kufsteini vár második numerusa alatt lévő tömlöcöm kinézete úgy nevezett Kayser Berg felé, mely a várhoz mintegy fertály órányira emelkedett a rajta úszkáló felhőkig. Rajzoltam ott 1799-ben, s nem lévén tintám és plajbászom, cseszrnyelé- vagy

KAZINCZY RAJZA: KINÉZET KUFSTEINBŐL

málnacettel festettem a rajzolat” (*Rabságom diariuma – Fogságom naplója*, 1795). Hozzáteszi még: „Bavariai kék hegyek sora. - Fels. - perpendicularis”; „Fels. - Wald”, azaz felséges függőleges, felséges erdő! Amikor 1800 nyarán már szabadulása hírére fújja a szél, arra kéri még a főfoglárát, vezesse át egy másik cellába, hogy az onnan jobban nézhető „hegyet láthassa s lerajzolhassa. Ímhol a hegy, mint egy óriási piramis merő fejér sziklákból s főnyiszapból, a kék színnek véghetetlen nianszaiban”. Kék hegyek szimfóniája. Mindegy, hogy tömlőcből meglesve vagy szabad emberként csodálva: ez Kazinczy. Amikor Magyarország felé tartó hajójukkal már messze járnak, de még rabok, akkor is egybejátssza „a szenvedés fokát” (Kufsteint) és a „gyönyörű hegyeket”: „Hajónk nyílsebességgel repüle az Inn szélén álló egyes fenyvek mellett; amott a szenvedés foka, s a gyönyörű hegyek, felettünk sáfrányszínben a régen nem látott ég.”

A tájfestő Kazinczy mintha már *Az alföld, A puszta télen* színeit próbálgatná. 1830. február 24-én indul szánkón Sophie-val Eger felé: „Mely szép scéniáját látám a természetnek egész utam alatt, s én, ki Festő vagyok, noha (a Lessing szava szerint) karom nem az, mely örömeiket értem itt! A hóra valami kevés eső esett, s az eső hirtelen megfagyott. Innen a hó hártját kapa, mely úgy csillámlott, mintha üveg lepett volna el mindent. Képzeld így a Hegyalja gyönyörű hegyeit, képzeld a még gyönyörűbb tokajit, melynek lábainál egész Máramarosig, Erdélyig, Belgrádig s a Jászokig terjed el, imádvá ezt, a legegyszerűbb rónaság; s képzeld ezeket s az egrieket reggel és este rózsafényben” (*Levél Guzmics Izidor-nak*, Széphalom, 1930. március 15.). Itt is a hegyeken a hangsúly, de Hegyalja, Máramaros s Erdély csak határpontok, és középük ékelve, amit kiemeltem, a „legegyszerűbb rónaság”, a magyar Alföld. Azt gondolom, ez a Kazinczy-bekezdés mégsem teoretikus Alföld-kompliment. A szánkóúton két borulásuk is volt: a téli síkság iránti elragadtatást a száguldás óhaja indukálja (mint Janus Pannonius téli búcsúversében), s a képzelet: hogy mekkora téli tereket lehetne beszánkázni Hegyalja és Belgrád, Erdély és a Jászság között. Imádat igazán istenségnek jár. Márpedig „A régiek hegyeken nyújtották be áldozataikat istennek

és isteneiknek; úgy hitték, hogy úgy közelebb állanak hozzájuk”. Ott mondja ezt Kazinczy, ahol az esztergomi bazilika „hegyre”-építése mellett érvel, szemben Pesttel vagy a völgyi-pusztai szintérrrel (*Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra, 1831*).

Kazinczy természetérzületét a hegyszeretet karakterizálja. Ez a hegykultusz szorosan összefügg a romantika tájszemléletének teóriájával; politikai direktívák nem motiválják, és nincs se más tájakat, se más népeket, se más nyelveket lebecsülő gőgje. A műveltség és korszerűség a nacionálisan semleges, mondhatni „kozmpolita” tárgyira irányultság jellemzi ezt a hegyvonzalmat. Hazafiság-felfogása is hasonló. „Nékem az emberiség s Pest s Buda tája hazám” – idéztem már definícióját, amelyben Magyarországot, urbánus vonzalmaival egybehangzóan, a főváros körüli tájként nevezi meg.

Erdélyiek fellépésekor – mutat rá Sárkány Oszkár – „az erős nemzeti érzés lehetett a Felvidék népszerűtlenségének oka. Bizonyos Remellay Gusztáv kérdezi 1841-ben *Szolnok és vidékét* ismertetve: „Nem itt zeng-e az édes bájú anyai nyelv, míg a bércek aljában idegen hangok sértik füleinket”. Innen már csak egy lépés Vahot Alföld-sovinizmusa és Erdélyi rétestészta-peremvidékeket tördelő hevülete.

Kazinczy László és Ferenc mellett még egy Kazinczy érvei felhozhatók: Kazinczy Gáboréi. A „tótokat”, a szlovákságot védelmébe vevő szebb szónoki próza aligha olvasható *A Felföldről*, mint amilyen a Kazinczy Gáboré. Töredékben maradt, egy-két lapnyi úti levél, de sem Horváth János, sem Sárkány Oszkár nem emel ki belőle többet három sornál.

„Mély titokkönyvként fekszik előttünk a Felföld. De mi nem szoktunk olvasni, s ha valami szerencsétlen eset könyvtárt örököltet ránk, tisztelve az elődök emlékezetét s tetteit, föl nem metszett lapokkal hagyjuk könyveit a maradékra. Így vagyunk a Felfölddel. Mintha világtenger szigetelne el bennünket, távol hisszük magunktól, érdekeinktől; s tudatlanságunkat, megszorítva a butaságok legbutább anyatej- és nevelésöröklötte magyar virágával cicomázzuk fel: »tót nem ember«. Eltaszítanánk magunktól e népet, mint korcsfaját az anyakebelnek, sőt szégyelljük őt, mint fattyúágot családunk tiszta sarfájában. Pedig ugyanezen kebelen nyugvóink, ugyanazon emlékről vevőnk az élet tápvéré! – Vegyük kérdőre a legmagyarabb magyart, ki nem lépte túl soha faluja határát, még csak köre legközelebb érintkezéseiről sem szokik vagy tud gondolkozni – ilyesmit lelni csakugyan gyerekjáték –, a legundokabb bánást el tudja feledni, de mondd »tót«-nak, s halálharc lesz, mit vele nyeresz.

S kérдем, ezt kell-e tennünk, nekünk, kiknek egyenlítésről kellene gondolkodnunk? Annyi nép rohaná meg e haza keblét s termékenyíté meg, s ez-e a mód, hogy e tarka házasságok gyümölcssei közt az egység nemtője felvirágozhassék, ha mindenkik testvér saját jogát ismerendi el csak, s csak azért, hogy hasonló jogokon dülhasson? Valóban mondom nektek, jaj a háznak, melynek tagaiba meghasonlás lökte viszálymagvait! Mily tér ez a kárlesők örömjázanak?! Parlagban vész a dús föld, s leszkődő uzsorás martaléka lesz, csak azért, mert közbirtok, s mi a mese gesztenyesütő majmai vagyunk. S az ilyen merésznel még nemzetegyesülés fönséges következményeiről álmodni; ez a nép, ki a családíság szűk eszméjét nem képes létesíteni?! Szédítő toronytetőn alusszuk biztos tudatlanságban lázas holdkórálmainkat, s még a barátintés is csak arra szolgálhat, hogy lebukjunk!

Megvetem, ki e sorokban szláv mániát látna! Szeretem én népemet még süllyedésében is, szeretem, mint jobban senki; a szerelem azért el nem vakíthat annyira, hogy a

lány arcában a szeplőt ne lássam; de szívem érzelme sokkal lelkiebb gyökökből virult fel, hogysen e tudás gyöngíthetné. S kérdem: mit tevének mi, hogy oly neveléses göggel nézünk le minden néptársra? Miben állunk fölöttük? Politikai jelentőségben? Literatúrában? Népműveltségben? Szabadságban? – A felelet nem sok: semmiben. A status Isten háza, minden, ki ide lép, hasonló társaihoz, s joggal űzetik tova, mihelyt előjogokról álmódolni merészkedik. Testvérek vagyunk, senki rabjai, s egyenlő jogokkal osztozunk az atyai örökségben” (Athenaeum, 1839).

Így szólt Kazinczy Gábor. Az utolsó mondat alkotmányokba is becikkelyezhető lenne. Tátra-genezisű hasonlata pedig mintha „a szétszóródás előtt” vízióját előlegezné: „Szédítő toronytetőn alusszuk biztos tudatlanságban lázas holdkórálmainkat!” Aki 1840 táján rétestészta-tördeléssel képzelte el a szintiszta jövőt, ilyen holdkórálmot álmódott a magyar lapályon. És aztán alig egy bő emberöltő elmúltával meg is történt a Nagy Rétestészta Peremeinek Tördelése.

Kosztolányi Dezső az 1930-as években két esszé-tárcát írt Kazinczyról, évfordulói alkalmából. Többek alkalmi cikkeknel, méltók a műfaj mesteréhez. A zöld töltőtollintát kedvelő Kosztolányi megcsodálja Kazinczy „Tintacsinálás módja” című receptjét, hogy hozzátehesse: „Megtanította azonban kortársait más egyébre is. Az irodalmi mértékre, az irodalmi ízlésre és az irodalom lelkiismeretére. [...] Nyelvünk akkoriban gutaütött állapotban senyvedt [...], ő szüntette meg a tespedést [...], s a zsíros póriasság helyett az ízes és pompás népiesség mellé valami könnyebb, városibb, irodalmibb hangszert adott, egy más nyelvet, egy új nyelvet, mely szintén a miénk.”

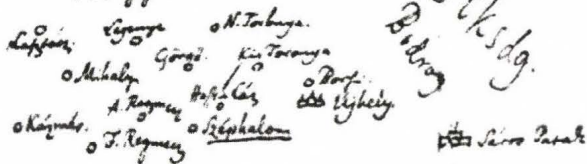
Tájat és képet, tájképet és rajzot látni – ezt is Kazinczytól tanultuk. Képet rajzolni pedig a váradi és győri rajztanár Révai Miklóstól tanultunk, aki leleményes illusztrátora volt az általa kiadott könyveknek. Kazinczy szintén rajzolt: az emlékeztető, megörökítő alkalmi rajzolást művelte vázlataival, grafikáival, árnyképeivel. Térkép-vázlatok, ablakból szemlélt tájak, alaprajzok, ülésrendek, családtagok arc-sziluettjei, emlékműtervek, épülethomlokzatok, múzeumi ritkaságok skiccei – ilyen témákat tűz tollára az amatőr grafikus. Például Guido Reni-szentképet rajzol, széphalmi kúriáját örökíti meg, beszédes térkép-környezettel.

Szauder József, Kosztolányi és Kazinczy nagy tudósa és kedvvel ízelője, maga is kiváló esszéista – éppen a tájakat és városokat leíró esszé válfajában – annyira szerette Kazinczy szöveges Széphalom-rajzát, hogy *Az estve és az álom* című könyvének belső borítóra helyeztette el illusztrációként. Íme, a rajz szövege és hasonmása: „Széphalom Sárospatakhoz 3, Sátoraljaújhelyhez és Borsihoz pedig egyórányira fekszik Abaújban ugyan, de csak ötszáz ölnyire sincs háza Zemplénynek széléhez. [...] Hadd ismertesselek meg az egész fekvéssel.”

És következik a szöveges térkép: a HEGYEK és a SÍKSÁG különválasztása. Lasztóc, Legenye, Nagytoronya, Mihályi, Csörgő, Kistoronya, Alsóregmec, Hosszúláz, Borsi, Kázmér, Felsőregmec, *Széphalom*, Sátoraljaújhely az északi és a délibb HEGYEK közé kerül. A Bodrog és a SÍKSÁG alatt: Sárospatak, kelet felé Olaszliszka, Bodrogkeresztúr, Tokaj. Újhely és Patak kis tornyokkal-bástyákkal is jelölve, Széphalom pedig a kilencablakos, timpanonos, kétrét-tetejű, kétkéményes klasszicista kúria rajzával tűnik elénk.

Eni Mártinstem örök emlégyém Emlékéim, 2. Jún. 1846-án
 De költőiem hazámból. Széphalom Sáros. Párákhoz & Sátor. Alja.
 Jn. Ujhelyhez és Borfához pedig egy árányra jellepik Abaújban ugyan,
 De csak ötféle árányra fűres hazám. Keménylányok híréhez Sáros. Pa.
 Sárosnak nem csak a Collégiuma, hanem a Rákócziak' vára is hajdani
 Legfényesebb laboratóriát tartó neve; Ujhely, (mellynek epithetuma
 Sátor. Alja, minthogy Sátorot jóna hegy alatt jellepik) kem.
 plény végének Gyűlésérei tartó városa, s az arról nevezetes,
 hogy a Magyar Hazában ite jüditáltak legelőbb a Luther új
 és egyfeszimind a tudományra. Bors. ban Könyv. Jóna hírt
 egy nagy fat / II Rákóczy Jerevezet / Hadd ismeresselek meg
 az egész jadvával

hegyek

hegyek

Sáros Párák

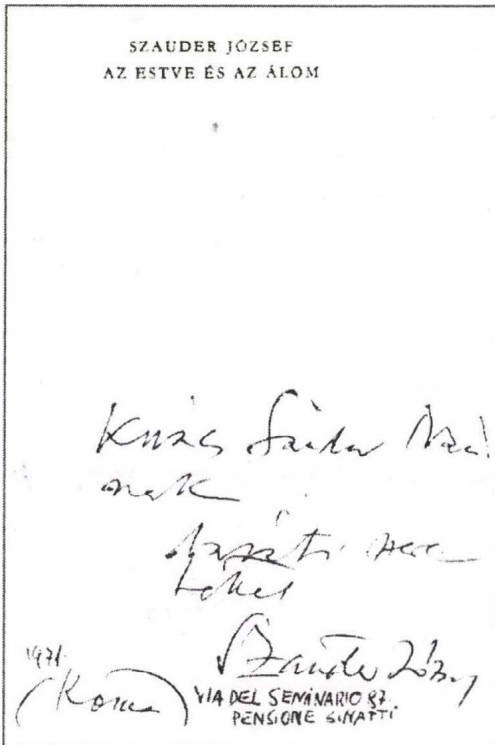
Tó

Káposztás

„SÁTOR-ALJA” ÉS SZÉPHALOM KÖRNYÉKE SZÓBAN ÉS KÉPBEN

Rajzként akkora, mint egy gyufásdoboz, de eltalált, egylendületű vonalakkal. A HEGYEK és a SÍKSÁG, a széphalmi kúria rajzával Kazinczynak 1806. június 16-án Kis Jánoshoz írt leveléből való.

Erdély volt még ilyen lenyűgöző élménye Kazinczynak. Egész könyvet írt róla (*Erdélyi levelek*), ellátta toldalékokkal is. Vergiliustól vett mottóval *Veteris vestigia flamma* (Kazinczy szerelmei) címmel Szauder József írt róla bravúros tanulmányt vagy inkább vallomásos esszét. Kazinczy régi szerelme, Susie, Kácsándy Zsuzsanna 1807 tavaszán megözvegyült, s – börtöne után, immár felesége, a hervadó Sophie mellett – újra fellobban a láng. „Conosco i segni dell’ antica flamma” (A régi szerelem lángjait érzem újra) – tette át Vergilius szavait olaszra Dante. Kazinczyt is így perzselik a régi lángok. Levelez, verseket ír, a könyöklő Döbrentei személyében házitanítót szerez özvegy gróf Gyulainé Kácsándy Zsuzsannához. És a Kazinczy-lángok nemcsak a nagyszonyt, hanem leányát, az ifjú Lottit is körüllobogják. Szerelem, tájak, művészet, műgyűjtemények – íme, Kazinczy erdélyi utazásainak dimenziói. 1816 nyarán „lépett be Erdélybe. A rettenetes árvizek miatt napokig kellett vesztegelnie. Krasznán Cseréy Farkasnál harmadfél

A magyar irodalomtörténet-írás és az esszé nagyjainak egyike, Szauder professzor Rómából küldte ezt a könyvét. Ebben olvasható Kazinczy szerelméről szóló hatalmas esszéje.

Szauder József Budapesten született, 1917-ben. Attól kezdve, hogy Eötvös-kollégistaként elvégezte a magyar-olasz szakot, a hazai irodalomtudomány több műhelyében dolgozott, az Országos Széchényi Könyvtárban, a budapesti és (tanszékvezető professzorként) a szegedi egyetemen. Jelenleg az Irodalomtudományi Intézet főmunkatársa, az Irodalomtörténeti Közlemények főszerkesztője, akadémiai levelező tag. Sokoldalú és termékeny tudós, kutatási területei a XVIII. századi magyar és világirodalom, a románika; az olasz kultúra legjobb ismerői és kutatói közé tartozik, de ismeretek szaktudományokról (főleg Krúdyról) szóló tanulmányai és szövegkiadásai is. Több kötetet jelent meg, monográfiák (*Faludi Ferencről, Batsányi Györgyről, Kálcsay Ferencről*), monografikus tanulmányok (*Kazinczy Ferencről és Dante magyarországi verséről*), tanulmány- és esszékötetek (*Ciprus és übelők, Olasz irodalom – magyar irodalom. A romantika útján*) és alapvető szövegkiadások egész sora, köztük a *Kálcsay Ferenc: Batsányi művei* és a *Kálcsay Ferenc: hiadatlan írásai* című forráskönyv. Előadások tartására gyakran hívják meg külföldre, és sok írását fordították le idegen nyelvre.

napot töltött, a klasszicista művész hallatlan gyönyörködésével Wedgewood-kerámiákban, római, etruszk és herculaneumi edényekben, XVIII. századi metszetekben. [...] Kolozsvárt 30-án fordult be sötétzöld lakkozású kocsija, debreceniesen öltözött kocsisával, a Közép utcába, ahol megbámulták őket a járókelők, s fogadták a Wesselényi-ház előtt várakozó barátok, Gyulai Lajos, Döbrentei, Bölöni Farkas Sándor. Néhány nap után Marosvásárhelyre ment át velük, ahol csak egy napot töltött el, főleg a Teleki Bibliothecájában, megint csak a klasszicizmus legszebb forrásait tanulmányozva a Museum Pio-Clementium kötetekének és Piranesi Róma-karcainak alapos átforgatásával –»Melly boldog óra, amellyben e kincseket láttam« – írta többek között Wesselényinek Andrásfalváról 1816. július 16-án» (Szauder József).

Kazinczy búcsúzását Erdély tájaitól és kései szerelmeitől Szauder a legszebb búcsúzásnak mondja: „a legszebb búcsúzás ez, költeménynek is a legkülönb, melyet Süsie és Lotti iránti szerelméhez, Erdélyének mítoszához intézhetett, klasszikussá tisztult nosztalgiával:

... a Sztrigy s Maros Istenei, kiket a gyep szőnyege szállít
Tánra, és ti, kiket az agg szilas éje fődez;

*És te, kies völgy itt, sziklás vadonodnak ölében,
 Mellyre a Dévai vár orma kesergve mosolyg,
 Vendégték megyen; ő titeket most lát-meg utolszor:
 Óh, de ti hagyjátok zengeni néha nevét!
 És mikor ő ide lép, s a víz szélére hanyatlik,
 És mikor a szeretett Lotti kiáltja Zsenit,
 Zúgjátok neki: Távozik az, s messzére! de lelke
 Hozzád, élte kegyes Angyala, vissza sohajt.*

Igen szép vers, valóban. A klasszikus mítosz árnyéktánca – a kezdő »istenek« megszólítástól a végső kegyes »angyal«-ig – s a romantizálódó táj, melynek festése Fáy és Kölcsey képeit előlegezi, a vízió álomszerűsége és a zene, mely zeng és zúg és sóhajt a költeményben: harmonikus képszövedék, s mélyen költőivé hitelesíti a prózában írt levél (XIII.) leírásának leheletnyi transzpozíciója és a bravúrosan kezelt ódai-epigrammatikus szerkezet ereje.”

Szauder Józsefnek ez a mesterműve eredetileg egyetemi előadásnak készült. Az első fogalmazás céduláiból emelte tanulmányá az 1960-as évek végén. Ennek előtte 1966-ig tanársegédje lehettem a szegedi egyetemen. Tanúsíthatjuk Ilia Mihállyal, hogy Kazinczy-transzban eltöltött szép évek voltak.

Professzorunk is korán kelő lévén, megyek be egyszer reggel fél hét körül az egyetemre, hát látom, hogy a pápaszemével is hunyorgó Szauder most eltört szemüvege nélkül, mint vak Lear király, botorkálva tapogatja a folyosófalat. Segítek neki, amikor hirtelen megdördül az ég, a sötétségből lángcsóvás villám cikázik le belőle a Szukováthy téri Bölcsészkar zárt épületudvarába. Szauder mégis lát belőle valamit, az ablakhoz vonzol és szűrős kollokviumi kérdést tesz fel: – Látod? Mi az? Mondjad gyorsan! Mondom, hogy májusi vihar, égzengéssel, villámlással. – Marhaság – igazít ki határozottan: – Amit látsz, az egy Kisfaludy Károly-festmény!

Amit láttam, valóban a megtestesült romantika volt. Ennél fenségesebbet csak Zrínyi Miklós képzelőereje teremtett: „Isten haragjának én szelleti voltam, / Mikor ez világot fegyverrel nyargaltam, / Vércataractákat karddal árasztottam, / És mint egy villámás, földet megfutottam” (*Attila*).

FINTA ÉVA

Versek

Villon a szóbeszédről

Azt mondják, most, hogy odahagytam
Párizst, már nem is létezem.
Bíz' kenyeren s vizen maradtam,
de megvan még az életem.
Hogy hol is lenne jó nekem,
hol nem háborgat gond, kötél:
a titkot fel nem fedhetem,
hisz száműzött a szenvedély.

Azt is mondják, hogy halhatatlan
vagyok, mert többször kötelen
végezhettem volna. De hajlam
nem volt rá bennem semmi sem.
A túlvilágot nem hiszem,
mert látom, mint rongál a tél.
De magamat kibérelem,
ha száműzött a szenvedély.

Mondanak mást is. Albionban
találtam volna meg helyem.
Sorsom királyi kézbe adtam,
s hogy módfelett jól megy nekem.
Rossz lelkiismeret terem
ily bőkezű mesét. A cél,
hogy ne legyen több gond velem.
Így száműzött a szenvedély.

AJÁNLÁS:

Boromat verssel fizetem,
légy pártfogóm, itass meg, éj!
Párizs kiköpte énekem,
és száműzött a szenvedély.

Villon utolsó álma

Köpenyem magamra terítem,
fejem alatt egy kő pihen,
és átkocog egy könnyű hídon
az álom és a lét velem.
Felparittyázom énekem,
e hatyúdalt, múltás, neked!
Takard be, anyám, a szemem.
A csillagok kísértének.

Vihart kavarr nevem az úton,
e „V” betű, és jeltelen
nyughelyem nem fedi fel sírom
kozmosz csendem végtelen.
Csak nevem s versem nem pihen,
csillog, mint úrbéli sziget.
Anyám takarja két szemem,
ha csillagok kísértének.

Csavargásomban a Tejúton,
mint száműzött fejedelem,
– per saldo – gondjaim benyújtom,
nem tart már fogva semmi sem.
Kiszabadul a szellemem,
rossz testem elejtve, lebeg.
Anyám takarja majd szemem,
ha csillagok kísértének.

AJÁNLÁS:

Vándor, nem sír ez: jelmezem.
Nagy „V” betű a táj felett.
Takarja anyám két szemem,
így csillogok s kísértelek.

VÁCZY JÁNOS

Kazinczy a magánéletben (2.)**II.¹**

Kazinczy Széphalomra települése óta figyelemmel kíséri egyháza ügyeit; algondnoknak akarják választani. - A sátoraljaújhelyi egyház ekkori állapota. - Kazinczyt főgondnokká választják. - Hamar fölismeri a bajok forrását, s erélyesen lát a munkához. - A két papi állás megszüntetése; nehézségek. - A színi egyházkerületi gyűlés elfogadja Kazinczy indítványát. - Major Józsefet lelkésznek iktatják be; Kazinczy szerepe. - Az iskolák szigorú bírálata, javaslatai. - A színi egyházkerületi gyűlés az elemi iskolák szervezetének újjáalakítása ügyében véleményét kéri; Kazinczy részletes véleményt ad. - A sárospataki főiskola tanítása ügyében; a magyar nyelven való tanítás ellett. - Lemond a főgondnokságról; ennek okai. - Kazinczy és hitfelei közt ellentétes felfogás uralkodik. - Tóth Ferencel és Márton ellenfeleivel való vitái. - Kazinczy a vallás kérdéseit is kritikus szemmel vizsgálja. - A vallásunió eszméje; Guzmics. - A vita fő pontjai. - A szabadkőmíves eszményei folyvást élnek Kazinczyban. - Felvilágosultsága s ezért való lelkesedése.

Kazinczy a vallás alapkérdéseiről s tanítási módszeréről nemcsak mint családapa elmélkedik, hanem mint a sátoraljaújhelyi egyházközség főgondnoka is. Mióta Széphalmon megtelepedett, állandóan nagy figyelemmel kísérte egyháza és az iskolák, különösen a sárospataki főiskola működését, bár vezérszerepre éppen nem vágyott. Olykor-olykor megjelent az egyházi gyűléseken, a vizsgálatokon; s ha valamely bizottmányba választották, szívesen közreműködött. Sőt keresve kereste az alkalmat, hogy a tanítandó anyagra s a tanítás módszerére nézve régóta kialakult felfogását előadhassa s megvédelmezhesse. Nem tudta kivetni eszéből: mily sok drága időt elloptak tőle a teológia tanulásával, s ezért ahol csak tehette, bátran kikelt a teológiának a világiakra is kötelező tanulása ellen. Egyszersmind a papnövéndékeket is szeretne volna megkímélni, hogy őket „a’ Theológiának annyi aprólékosságaival” kínozzák, mint egy-egy papi vizsgálaton szemtanúja volt. Így 1807. július 12-én a sárospataki vizsgálatokon nyíltan megmondja: mennyivel jobb volna a tárgy egészét tanulni, mint a sok aprólékosságot, a sok zsidó és görög szöveget könyv nélkül. De bár a szuperintendens helybenhagyólag integet: a tanács tagjai ámulva hallják a vakmerő újtót. Szemere Albert meg is támadja, szemére vetvén, hogy így csak az beszél, aki nem tökéletesen végezte iskoláit, s mindent a naturalizmus szempontja alá fog. Kazinczy elérte a célzást, de azért hidegvérrel magya-

¹ Folytatjuk VÁCZY JÁNOS kiadatlan munkájának, *a Kazinczy Ferenc és kora* című monográfia II. kötetének közlését. Ezúttal a IV. fejezet II. része következik, amelynek kézírata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában RUI 4-r. 296/I-VI. szám alatt található, a 269-288. oldalon. Köszönjük a Kézírártár vezetőjének a folytatólagos közlés lehetőségét. A mű eddig közölt fejezetei a *Széphalom* évkönyv korábbi kötetekben olvashatók: 2. k. 7-32.; 3. k. 61-94.; 4. k. 141-159.; 5. k. 123-150.; 6. k. 19-47.; 7. k. 173-284.; 9. 19-38.; 10. k. 75-86.; 11. k. 35-44.; 12. k. 61-74.; 13. k. 61-74. o. A helyesírást a mai szabályozáshoz igazítottuk, de egyebekben megtartottuk Váczy János írásmódjának jellemzőit. A Kazinczytól és kortársaitól átvett idézeteket betűhíven közöljük. A további lábjegyzetek a szerzőtől, Váczy Jánostól valók. (A Szerk.)

rázza meg, hogy a naturalista nevezetet jó értelemben szívesen elfogadja, mert abban találja a keresztény, kivált a protestáns vallás elsőségét, hogy az a naturalizmussal soha nem jut összeütközésbe. Pártára kél a híres Kövy Sándor, s a jobb fejek általán vele tartanak. A gyűlés előtt többen rebesgetik, hogy a kerületi algondnoki állásra Kazinczyt kell megválasztani. Ő azonban kimondja, hogy ha megválasztanák, sem fogadná el az algondnokságot. Különben is Ciceróval tart, hogy az eszes és jó ember hivatal nélkül is a hatóság dolgát végzi. Ezt óhajtja példájával bizonyítani.² De 1814-ben mégis reá gondolnak hitfelei, midőn a sátoraljaújhelyi egyháznak főgondnokra van szüksége. Kazinczy ősei is részt vesznek az egyház kormányzatában, szellemileg és anyagilag gyámolítva egyházukat.

Jóllehet a sátoraljaújhelyi ref. egyház a legelsőik egyike hazánkban, híveinek csekély számánál és az alapítványok elégtelenségénél fogva régóta sok bajjal kell küzdenie. A XIX. század elején a reformátusok a 80 ágostai vallásával együtt összesen csak 1156 lelket számlálnak, pedig a hitújítás elején majdnem az egész lakosság az új valláshoz csatlakozik. De a kis számot némileg ellensúlyozza a ref. családok előkelősége. Mintegy 90 nemes család tartozik a ref. egyházba, melynek épp ez idétt a hívek tetemes áldozatkészségére és sok újításra van szüksége. A belső kormányzat a lelkési ügyeken kívül mind a fő- és algondnok, jegyző meg a pénztárnok, vagyis a világi hívek kezében van. Másfelől az újhelyi egyház és az egyházmegye közt régebb idő óta bizonyos ellentét fejlődik, amely egyre nehezíti az újhelyi egyház kormányzatát. Az utóbbi időben az egyházmegye feltűnően kimutatja bizalmatlanságát a sátoraljaújhelyi egyház kormányzói, lelkészei ellen, s ezért nevesebb pap nem igen fogadja el az itteni lelkési állást. Ennek természetesen egyéb okai is vannak. Bár az egyház kevés lelket számlál: mégis két papot tart, akiket rosszul fizet. Ide járul, hogy az 1789-ben épített templom zsindeletetözete már annyira rozoga állapotba jut, hogy nemcsak tatarozásról kell gondoskodni, hanem teljes megújításról. A torony eredetileg elhibázottan épült, azt is újítani kellett. A hívek egyházi tartozásai jókora összegre rúgtak, és a főgondnok óvakodott a darázs-fészekbe nyúlni. A hívek két pártra oszlanak. Mind a kettő fenn akarja tartani a két papi állást, csakhogy az egyik tisztességes fizetéssel, a másik pedig a régi állapotban. Növeli a zavart az a körülmény, hogy az 1794 óta szolgáló papnak, Kecskeméthy Jánosnak csak 200 ft a fizetése, míg az 1810-ben választott György Józsefnek 400 ft. Természetesen mind a kettő a hozzá való gabonával s tűzrevalóval megtoldva. Érthető, hogy Kecskeméthy ez igazságtalanság orvoslására, hívei közt célt nem érven, az egyházmegyéhez folyamodik, amelynek azonban szintén nem sikerül e visszas állapot megszüntetése. Következik a pénz értékének nagy mérvű leszállítsa, amit a tehetősb egyháztagok önkéntes adakozással iparkodnak pótolni. Mindhiába. Újabb adókat vet ki az egyház, ami nagy forrongást okoz. A főgondnokok egymás után lemondanak, s a legelőkelőbb tagok nem hajlandók a tisztség elfogadására. Ily körülmények köt merül fel az a gondolat, hogy a sátoraljaújhelyi egyház széphalmi leányegyháza tagját, Kazinczyt ültessék a főgondnoki székbe, aki mint teljesen független, szembe mer szállni mind a két párt követelései, ha ezek az egyház érdekeit veszélyeztetik, és akinek tekintélye előtt meg is hajlanak az ellentétes pártok vezérei.

² Kazinczy F. Lev. V. köt. 57. 83. 88. 93. l.

1814 elején hát Kazinczyt választják főgondnokká, s február 3.-án kéri föl a sátoraljaúj helyi ref. egyház nevében György József és Dókus László (vármegyei ügyész) a tisztség elvállalására. Kazinczy nem minden aggodalom nélkül hallja a közbizalom szavát. De az a biztatás, hogy csakugyan szükség van nevére, tekintélyére s munkaerejére, és hogy új hatáskörében sok jót tehet, készséget önt belé, s György Józseftől átveszi az egyházközség pecsétjét. A következő vasárnap, február 6-án, elmondván beköszöntő beszédét, beiktatják hivatalába. Beszédében nyíltan megmondja, hogy azért vállalkozik e tisztségre, mert reméli, hogy hintheti a jó magvait. Ezért hát amely pillanatban azt látja, hogy reményében csalatkozik, azonnal lemond. Fölidézi a városnak a magyarországi protestáns vallás történetében vitt fontos szerepét, az ott működő prédikátorok, Dévai Bíró Mátyás és Batizi András emlékezetét, amely arra serkentse a híveket, hogy „ezen fényes helyben ... egy nevezetes iskolát” állítsunk s annak oly szervezetet adjunk, amilyent „a 'Haza' jövődöbeli polgárainak javok 's a 'Vallás' és a Haza' boldogsága” kíván. Bizonyos, hogy e szavaival a különböző vallásfelekezetek nemzeti érzéseinek közösségére céloz. Beszéde végén meg a nemzeti műveltség apostola szólal meg. „Mindenek felett – mondja – azon kellene igyekeznünk, hogy az *Istennek élő templomot építsünk*; az az hogy olly iskolát nyissunk meg, mellyben gyermekeink mind azt tanulhassák, a' mi őket jó emberekké 's alkalmasok és hasznos polgárokká teheti, és a' mellyben egy igazabb, szebb gondolkodású 's érzékű maradék nevelterhessék”. Az a remény bírja őt e tisztség elfogadására, hogy e reményt teljesedni látja.³

Az egyházközség nem is csalódik az új főgondnokban. Ő hamar fölisméri a bajok forrását s gyökeresen orvosolja. Mint hivatalának természete kívánja, két irányban fejt ki üdvös tevékenységet: az egyház kormányzata s az iskolai tanítás terén. Ha valakitől, bizonyára tőle lehetett várni, hogy a szellemi munkát nemcsak megbecsüli, hanem vallásfelelt is arra szoktatja, hogy a papokat és tanítókat tiszteletben tartsák. Megérteti velük, hogy ezek nem a tanácsbírák, hanem az egyház szolgálói, ami nagy különbség. Sokan az ily új felfogástól visszariadnak. De ő nem enged. Bár az első székben ól, senkivel sem érezteti, hogy egyházközségének első embere. Ő adja meg a tiszteletet a legudvariasabban lelkésznek s tanítónak. Nemcsak a papot, hanem a feleségét is megkülönbözteti s a templomban az első sorba ülteti. A tanító teendői közül az állásához illetlen foglalkozást, a harangozást eltörölteti. A rektor állását azáltal is emeli, hogy az egyházzal megadatja neki a professzori címet. Maga mondja, hogy az életnek minden lépéseiben fülébe hangzik Rousseau szava: „Ha egy elaljasodott és elaljasított testet jobbá akarunk tenni: öntsünk büszkeséget belé magára nézve”.

Azonban legfőbb igyekezete, hogy az egyház szolgálóinak ne csak erkölcsi tekintélyét, hanem anyagi ellátását is oly fokra emelje, amelyen köteleességek odaadással, szíves készséggel végezzék. Itt is kemény fába kell vágni fejszét. Jól tudja ő is, egyháza is, hogy ha tisztességszerű fizetést akarnak biztosítani az egyház szolgálóinak, mindenek előtt a tartozásokat kell behajtani, s újabb áldozatoktól sem szabad visszariadni. Kazinczy erélyesen hozzálát a munkához. Az egyházi ügyész a pöröknek egész sorát indítja meg, a melyek bár huzamos ideig folynak, időnkint tetemes összeggel gyarapítják az egyház pénztárát. Aztán újabb adót vetnek ki, mégpedig az akkori körülményekhez mérve valóban igen nagyot.⁴ Így aztán sikerül oly

³ U. o. XI. köt. 211-13. 214. 219-220. l.

⁴ Így például: Dókus Józsefné és két fia összesen 900 frt-ot, Gyulay Sámuel, Inczedy István, Kelemen Sámuel 252 frt-ot, Komáromy Gábor, Hidegkővy, Pataky Gáspárné 200 frt-ot stb.

anyagi alapot létesíteni, amelyből a szükséges átalakításokat is el lehetett végeztetni, s a papi és tanítói fizetést is meg lehetett javítani. Legsürgősebb teendő volt a templom és iskola tetejének megújítása s a templom tornyának gyökeres kijavitása. Mindezeket Kazinczy férfiasszerűlete mellett el is határozza az egyház. A templomot palakővel fedik be, amelyet nyers állapotában szállítanak a málinkai bányából. A szállítást a hívek végzik. A főgondnok jó példával jár elől, szekere 43 ízben végez munkát az egyháznak. Szintén palával fődik be az újonnan épített tornyot is; gombját 1817. aug. 31-én teszik föl, amire Kazinczy tréfásan jegyzi meg, hogy soha nem hitte volna, hogy oly magasra jut (ti. mint főgondnok neve a gömbbe helyezett íráson).⁵ Az iskolát is új tanítóval látják el.

Közben aztán az egy papi állás dolgát kellett dűlőre vinni. Már közszájon forog a kívánság, hogy a két papi állást egyesíteni kell, s az egy papi fizetést az idők követelményeihez alkalmazni. Csak hogy a bátor kezdő még várat magára. Kazinczy nem riad vissza a nehézségektől, de a véletlen is segítségére siet, midőn az egyik pap, György József elfogadván a Szatmárnémetibe való meghívást, lemond az újhelyi lelkési hivataláról. Kecskeméthy pedig összeütközésbe jutván az egyház tanácsbírásával (consistoriummal) s nem számítván arra, hogy az egyesített papi állásra őt hívják meg, elhatározza, hogy nyugalomba vonul. Kazinczy egy év alatt többször alkalmat vesz, hogy a tanácsbírákkal tartott gyűléseken meggyőzze a híveket, hogy az egyház tekintélyét csak a két papi állás megszüntetésével biztosíthatja. S midőn már az eszme megéri, s a kerületi esperes a vajáni egyházmegyei gyűlésre meghívja a sátorlajújhelyi egyházat, Kazinczy betegsége miatt személyesen ugyan nem lehet jelen, hogy akaratának érvényt szerezzen, de gondoskodik, hogy annak erélyes képviselője legyen. 1815. február 2-án írásba foglalja hát véleményét, megmagyarázván, hogy a két lelkész fizetése oly kevés, hogy abból meg nem élhetnek; alapítványa nincs az egyháznak, sem a híveket további áldozatokkal nem terhelhetik. Azon kell tehát lenni, hogy a két lelkész fizetése összeolvassassék. legyen egy pap, ki „a’ hivatalt Ecclesiának kára nélkül ’s díszével vihesse”. Újhely megérdemli, hogy oly papja legyen, akit mások is irigylenek. Nem arra céloz Kazinczy ez indítványával, hogy György Józsefet megtartsák, még kevésbé, hogy Kecskeméthyt 21 évi szolgálata után elmozdítsák. „Ne nézzünk – írja – semmit egyebet, mint az Ecclesia’ javát, díszét ’s azt a’ nyugodalmat, mellyre nálunk oly nagy szükség van”.

De noha Kazinczy indítványát gondnoktársá, Dókus Sámuel s mások is elfogadják, s a csekély számú ellenzék nem akadályozhatja meg az indítványnak az egyházmegyei gyűlésen való tárgyalását: az ügy elintézése nehezebbnek mutatkozik, mint eleinte hitték. Az egyházmegye nem áll a javaslat mellé, s meghagyja Kecskeméthynek, hogy az elköltözött másik lelkész, György József helyét be ne töltsse, viszont a sátorlajújhelyi egyháznak meg, hogy a második papi szék betöltéséről gondoskodják. Az ellenzék a maga pártjára vonván Kecskeméthyt, győztesnek tekinti magát, ami Kazinczyt elkeseríti, mert minden fáradságát hajótörés fenyegeti. Nem szereti – úgy mond – a dolgok folyását, s a hivatalról való lemondásra gondol. Míg azonban célját nem éri, el nem csügged. Személyesen megjelenik a zempléni s ungi

⁵ A sátorlajújhelyi egyház történetének adatait Fejes István hasonló című művéből (S. A. Újhely, 1889) vesszük át, kiegészítve saját kutatásunkkal. Néhol Fejes tévedését is kijavítjuk. Pl. ő azt állítja, hogy Kazinczy 1816 végén lemondott (184. l.), holott K. világosan írja 1817. szept. 5-én Döbrenteinnek, hogy aug. 31-én tették fel az ácsok a torony gombját, s ha Döbrentei Újhelybe megy, megláthatja: mily magasra van barátja neve. *Lev. XV. köt. 308. l.*

egyesült tractus közgyűlésén, amelyet az Ung vármegyei Palágyon tartanak 1815. szeptember 8-9-én, és itt sikerül is az indítványt elfogadtatni addig is, amíg az egyházkerületi gyűlés is jóváhagyja. Ezt az egyházkerületi gyűlést október 8-án tartják meg az abaúj-tornai Színben. Kazinczy itt is megjelenik, s véglegesen kieszközli indítványa elfogadását. Az egy papi állást újonnan kell szervezni s mellette egy kápláni állást is. A gyűlés kimondja, hogy a káplánt nem szabad nőtleniségre kötelezni, mint az újhelyi egyház akarta. Megengedi a kerületi gyűlés, hogy a lelkészt és segédét az egyház az egész kerületből hívhassa. Így hát Kazinczy végre is célját érve, indítványa megvalósításához foghat.⁶

Megállapítván az új fizetést, mely az addigi két papi fizetést is jóval felülmúlta, Kazinczy meg egyszer szembeszáll a régi ellenzékkel, s emlékezteti a tanácsbírákat, hogy végre le kell mosni magukról azt a szégyent, melyet a közhír rájuk ragasztott, hogy a templom és iskola szolgálival nem aszerint bánnak, amint fontos állásuk követeli. Másfelül az egyházmegye egyes vezéreiből sem igen járnak Kazinczy kezére. Mindez okok miatt Major József szepsi lelkész, akit az újhelyi egyház kiszemel, nagy aggodalmak közt van a felajánlott papi állás elfogadására nézve. Ezért Kazinczy Lónyay Gábor egyházkerületi főgondnokhoz és Öry Fülep Gábor püspökhöz fordul közbenjárásért. Ezek aztán fel is szólítják Majort, hogy „magasabb érdekből” fogadja el a meghívást,⁷ ami megtörténvén, november közepén Kazinczy vezetése alatt számos tagból álló küldöttség adja tudtára, hogy föltételeit az egyház elfogadja. Nemso-kára Sátoraljaújhelybe szállítják Majort, s 1816. április 7-én lelkészi hivatalába iktatják. Ekkor mondja Kazinczy utolsó szép főgondnoki beszédét, amellyel Majort beiktatja. Visszatekintvén az utóbbi két év eseményeire, a kiküzdött eredményen érzett lelki gyönyörűséggel állapítja meg, hogy egy az akol és egy a pásztor, amiért annyit fáradoztak. El nem hallgathatja, hogy a hívek maguk is „megsikamlottak”; de mégis inkább a hibás szervezetnek tulajdoníthatók némely botlások. Nagy melegséggel üdvözlí az új lelkészt, aki fényt hoz Újhelynek, s akinek Újhely is fényt kölcsönöz, mert a Dévai Bíró Mátyás székébe ülteti, ahol nem sokkal azelőtt Katona Zsigmond, Benkő József és György József ültek. Ezeknek az emlékezte ösztökélte a híveket, hogy hozzájuk hasonló lelkészt keressenek, s meg is találták azt Major személyében. Végül elbúcsúztatja a régi papot, megköszönve 22 évi szolgálatát s hűségét.⁸

Másik irányú működése az iskolai tanításra vonatkozik. S bár itt nem fűződik nevéhez oly nevezetes eredmény, mint az egyházi kormányzatban: buzgósággal párosult szakértelme itt is megtermi gyümölcsét. Mindjárt az új iskolai év kezdetével az 1814. év végi vizsgálatokon szerzett tapasztalatait akarja értékesíteni, midőn szeptember 4-én az egyháztanácsban szépen kidolgozott indítványt ad elő. Szigorú bírálat alá veszi az újhelyi iskolákat, s a tanításnak mind anyagára, mind módszerére oly javaslatokat tesz, amelyek nagy pedagógiai érzéknek s gazdag tapasztalatainak máig is beszédes tanúi. Nem haboz kimondani, hogy a vizsgálatokon mutatott eredménnyel egyáltalán nem volt megelégedve. Csak üres alaki képzés nyomait látta; a lényeg el volt hanyagolva. Nemcsak az emlékezetet kell gyakorolni, hanem az értelmet is képezni, hogy a gyermek eszmélni, gondolkozni tanuljon; hogy a gyermek

⁶ *Fejes I. i. m.* 178-184. I. - *Kazinczy F. Lev.* XII. köt. 61-65. 82. 88. 257-58. 362. 364-65. 401-402. 417. I. XIII. köt. 155-157. 250-251. 409. I. XIV. köt. 22-23. I.

⁷ Maga Kazinczy erről nem nyilatkozik, de nincs okunk kételkedni *Fejes* állításában; *id. m.* 184. I.

⁸ *Kazinczy F. Lev.* XIV. köt. 123-127. 134-135.

semmit ne vessen emlékezetébe, aminek értelmével nincs tisztában. A tanítás anyagát az egyházkerület 1811. július 15-én megállapította, de ehhez Kazinczy még az erkölcsstant óhajtja hozzacsatolni, vagy amit életbölcsestésnek mondanak. A latin grammatika és számtan tanítására is nagyobb gondot kíván fordítani, s érdekesen emeli ki, hogy a számvetés tanítása „nagyon elősegéli a 'Protestantizmus' lelkét, melly abban áll, hogy mi semmit nem tartozunk valónak venni, a' mi felől meggyőződve nem vagyunk 's hogy bár embernek hitet nem parancsolhatni". Miképp óhajtja a vallást tanítani: főntebb előadtuk. A vallással együtt a hitújítás történelmét is nagy figyelemben kívánja részesíteni, valamint a nemzet politikai történelmét s országunk földrajzát is. Megbotránkozva látta, hogy a gyermekek a hazai történelmet nem is tanulták, amit részben annak tulajdonít, hogy nincs megfelelő tankönyv. Azt ígéri, hogy ő maga fog ilyet írni; de ígérétét soha sem váltja be.⁹

Javaslatait az egyháztanács változatlanul elfogadja, s azok csakhamar éreztetik is hatásukat. A tanítók, kiknek fizetését tetemesen javítja, igyekeznek a főgondnok eszméit valóra váltani. Nemsokára az egyházkerületnek Színben tartott s már említett gyűlésén még fontosabb megbízást nyer. A gyűlés bizottságot választ az elemi iskolák szervezetének az újabb idők követelményeihez való átalakítására nézve. Kazinczyt is a bizottság tagjává választják „mind szélesen ki terjedő tudományára, mind különösen az Oskolai dolgokba való különös tapasztaltságára való nézve". Lónyay Gábor főfelügyelő pedig arra kéri, hogy mielőtt a bizottság tárgyalásait megkezdi, vesse papírra Kazinczy a tárgyalandó kérdésre vonatkozó véleményét, amely egyik alapja legyen a tárgyalásnak. Kazinczy a megbízást december közepén kapja február 15-i határral. Sok egyéb dolgai mellett a legutolsó időre hagyja munkáját, s február 14-én betegen és sietve mintegy 3 ívnyi terjedelmű véleményt ad,¹⁰ mely a sátoraljúj helyi iskolák ügyében tett indítványának bővebb kidolgozása. Kazinczy ellene szegzi magát annak a szokásnak, hogy az eladó lányokat vasárnap délután oktassák a vallás elemeire, mert ez csak az erkölcs kárával történhetik. Ehelyett azt javasolja, hogy a férjhez menendő lányok az Úrvacsora előtt való vasárnap a lelkes lakásán együttesen kapjanak oktatást a vallásból. De nőtlen férfinak nem szabad ott lenni.

Kazinczy *Vélekedését* a főfelügyelő s néhány bizottsági tag kedvezőleg fogadja, s nem egy észrevétel át is megy belőle az életbe. Figyelme később sem lankad a sárospataki iskola iránt, s különösen midőn 1822. július közepén Sárospatakon nagy tanácskozás folyik a főiskolai tanítás ügyében, ő a magyar nemzetiségért lángoló lelkével a gyűlés legelső tagjait szólítja sorompóba nyelvünk érdekében. Lónyay, Kövy s mások is amellett kardoskodnak, hogy a sárospataki akadémián deák nyelven tanítsanak, s azzal érvelnek, hogy különben ifjaink nem tudnak deáku. Kazinczy a tanítás alapcélját így fejezi ki: magyarnak és protestánsnak magyart és protestánszt kell nevelnie. Ennélfogva sehogy sem tud belenyugodni a gyűlés határozatába ugyanakkor, midőn Fejér György „a' veres övvel és kereszttel a' Marczibányi ünnepen azt mondá, hogy a' melly Nemzet idegen Nyelven tanul, soha sem fog Culturát kapni 's mindég hátra marad". Kazinczy egy pillanatra minden küzdelmét hiábavalónak látja. „Vártad volna e ezt a' XIX. században?" – kérdi Dessewffy-től. Kimutatja, hogy a protestánsokra szégyenletes határozat nemcsak a nemzeti, hanem pedagógiai szempontból is ártalmas.

⁹ Uo. XII. köt. 61-67. 82. 88. l. - *Fejes I.* id. m. 179. l.

¹⁰ Megvan a M. Tud. Akad. könyvtárába ily címmel: *Vélekedés az alsóbb iskolák organisatiója dolgában*, Széph. febr. 14d. 1816; 4r. 11 l. - M. Irod. Lev. 27. sz. Lev. XIII. köt. 341-342. l. XIV. k. 22-23. l.

Ugyane tanácskozások idején bízza meg Lónyay Gábor Kazinczyt a magyar nyelv és irodalom tanítására alkalmas könyv megírásával. Már Dessewffy és Szemere néhány évvel azelőtt ismételten ösztökélték ily munka írására. Kazinczy megtiszteltetésnek érzi a megbízást, azonban, úgy látszik, művét nagyon széles alapon kezdi, nyelvünk eredetével, történelmével, s innen tér át az irodalomtörténet előadására, s csak ezután akarja a magyar nyelv grammatikáját adni. Így csak a bevezetést készíti el s küldi a következő évi július 6-án Lónyaynak leginkább azért, hogy fogalmat nyújtson: mily módon iparkodik a belé helyezett bizalomnak megfelelni. De bizonyára maga már ekkor tisztában van, hogy ígéretét soha nem tudja beváltani. Egy évi haladékat kér a bizottságtól, de egy betűvel sem jut előbbre. Késedelmének azt az okát adja, hogy nem illik ott őneki szólni, ahol róla magáról is beszélnie kell. Pedig a valódi ok korántsem ez; hanem részint a tárgy nehézsége, részint körülményeinek ziláltsága. Annyifelé tördelve munkaerejét elgondolni is bajos: miképp dolgozhatott volna ily hosszabb művön. Örvendve fogadja hát a hírt, hogy Zádor György dolgozik már egy irodalmi antológián, melyet a nagyobb deákok is haszonnal forgathatnak. Ezzel adja okát késedelmének az 1824-i sárospataki vizsgálatokon is.¹¹

Ekkor már Kazinczy régen lemondott a sátoraljaújhelyi egyház főgondnokságáról. Először is 1816. január 6-i gyűlésen jelenti be lemondását, amelyet azonban a gyűlés nem fogad el, s ő is meggyőződik, hogy akkor „a’ rendnek megbontása nélkül” szolgálatát el nem hagyhatja. De mivel ő nem a városban lakik, az egyház „java ’s dolgainak gyors folyamatja” pedig azt kívánja, hogy legyen az egyháznak ott helyben lakó gondnoka: hivatalát ismét meg akarja osztani, s Dókus Sámuelre gondol, aki különben egy év óta már gondnoktársa volt. Csak-hogy Dókust megnyerni többé semmi remény. Így hát Kazinczy gondnoknak Fodor Lászlót, algondnoknak pedig Pólya Ferencet ajánlja, mit az egyházi gyűlés el is fogad.¹² Azonban egy év múlva Kazinczy ismét megújítja lemondását. Csupán névvel nem akar szolgálni. Azt pedig körülményei meg nem engedik, hogy mint kezdetben, annyi időt áldozzon az egyház ügyeinek. Ide járul, hogy az általa annyira kedvelt pap, Major is elkedvetlenedik amiatt mivel fizetését nagyon hiányosan kapja meg, s ezért már azt rebesgeti, hogy másfelé gondolkozik. De épp maga Major, aki Dókus Lászlóval együtt az egyháztanács megbízásából követségül jár nála, iparkodik őt meggyőzni, hogy csupán névvel is hasznos munkát végez az egyházban, mert nála nélkül „az Ujhelyi kis Aristokraták’ bohósága Anarchiát szűlné”. Ismét megmarad tehát hivatalában, de a mondott okok miatt csak egy évig. 1818 elején véglegesen leköszön.¹³

Hogy főgondnoki hivatalától egészen visszavonul, annak bizonyára egyik legdőntőbb oka az ő és az egyháztagok felfogása közti lényeges ellentét. Ő jó protestáns, legalább ezt hiszi magáról, de egész életében távol van a hitbeli türelmetlenségtől s a felekezeti merev korlátjaitól. Ily szellemben neveli gyermekeit is; felesége is ehhez igazodik. A kéregető ferencrendi barátot éppen oly szívesen látják házukban, mint a kálvinista szupplikánst vagy levitát. Jóllehet gyermekei két vallás hívei, köztük a legszebb egyetértés uralkodik, amit a Kazinczy család tagjai is alig tudnak megérteni. Péchyné Kazinczy Zsuzsánna szemére is veti bátyjának:

¹¹ Uo. XIII. köt. 65. l. XV. k. 408. l. XVIII. k. 91. 110-111. l. XIX. k. 140. l. - 1823. júl. 6-i levele Lónyayhoz *Sárospataki Lapok* 1896. évf. 899-900. l.

¹² Uo. XIII. köt. 397-399. 404-405. l.

¹³ Uo. XV. köt. 38-39. 78. l. - *Fejes I.* id. m. 184-185. l.

„hogy' túrheti el, hogy leányai a katolikus, fiai pedig a protestáns vallásban nevelődnek”. „Úgy – feleli a felvilágosult apa – mint azt hogy a' fiúk nadrágot, a' leányok pedig szoknyát viselnek”. „A' szó – jegyzi meg – elakasztotta a szoknyás apostolt, s nyugtom volt”. Bizonyára nem egyszer szóvá teszik az egyház tagjai maguk közt Kazinczynak ez ekkoriban szinte páratlan vallási türelmét, ami szavaiban és tetteiben egyaránt gyakran nyilatkozik. Zsenijét maga vezeti a kassai püspök elé bémálcogni, s nyomja orcájára atyai csókját annyi jelen levő szemeláttára. Némelyek kedvtelve hánytorgatják a kath. papokkal kötött barátságát, a kath. vallásról tett nyilatkozatait. Még főgondnoki beköszöntőjében is óvja a vallás tanítóját, hogy a protestáns vallás történelmének magyarázatában túlzásra ne ragadtassa magát s meg ne alacsonyítsa azokat, akiktől a protestánsok elszakadtak, mert „a' hit sok esetekben a' nevelés és környülállások következése”. A közfal már le van döntve, s „a' hitéért kárhozatni senkit nem lehet, mert ahhoz, hogy ez vagy amaz így és nem úgy hiszen, csak Istennek és neki magának van köze”. A protestáns nem taníthat gyűlöletet, nem még idegenkedést sem, ahol a kereszténység, az emberiség és polgárosodás szeretetet parancsol.

Kazinczy soha nem rejti véka alá felvilágosodott gondolkodása gyertyáját. Semmi kétség hát, hogy mindazon vitáit, amelyeket Tóth Ferenc pápai lelkesével, később dunántúli püspökkel és Márton István pápai tanár katekizmusá miatt ennek ellenfeleivel tartott, túhegyre veszik a kálvinisták. E vitákban még semmit sem mutat a régi felfogású protestánsból; még vallása keletkezésén is sajnálkozik. Előbb azt hitte, hogy a prot. vallás legközelebb van a deizmushoz; a Tóth Ferencsel való vitáiból arról győződik meg, hogy a katolikus vallás is épp oly közel van. Előbb azt hitte, hogy ez a vak engedelmesség vallása, az meg a szabad vizsgálata. Most azonban tapasztalja, hogy a különbség merő képzelődés. Igazában a kath. vallás az, aminek mondja magát, a protestáns pedig a szájában pengeti az engedelmességet, s lenézi amaszt, mint jármot vonót. Legjobb volna a protestánsnak is úgy hinni, mint a katolikus hisz: minden vizsgálódás nélkül, mert a vizsgálódás szabadságának semmi hasznát sem veszi. Azt mondhatni, hogy Kazinczy a vallást is a művészi ízlés szempontjából ítéli meg. Ezért kárhoztatja Luther elszakadását; e nélkül – úgy mond – a keresztény vallás „azzá vált volna, a' mi a' Görögök szép religiója volt: *szűnek és imaginationnak szép religiója*, 's nemesítő religiója”. Feltűnő, hogy aki a világtörténelmet annyira ismeri, mint ő, a katolikus egyház visszaéléseiből nem tudja igazolni Luther támadását, s a protestáns vallás hasznát csak oly szükség-szerűségnek tekinti, amelyet minden esemény, még a leggonoszabb is, előidéz. Lám, Néró felgyújtja a várost, amelynek így egyenes utcái lettek. Herculaneumot eltemeti a Vezúv, de kincsei ezáltal reánk maradtak.

Kazinczy a nyelvi harcokban nem egyszer kifakad, hogy ellenfelei minden tanulmány nélkül követelik meghallgatásukat. Ő maga is ebbe a hibába esik a vallás kérdéseiben. Barátja, a jeles bölcsekedő és teológus, Sípos Pál úgy szólva egy pár szóval halomra dönti egész okoskodását. Az engedelmesség és szabad vizsgálat fogalmait a dogmatika tanítja; de a vallást nem a dogmák tartják fenn, amint Kazinczy is hirdeti. Csakhogy ő ennél tovább nem tud lépni. Sípos megmagyarázza, hogy az engedelmesség a lelkiismeretben honol; ez bír bennünket arra, hogy Istent kövessük. Ha él bennünk a vallásos érzés, könnyen felvilágosodik előttünk minden. Ha pedig nem él: vizsgálódni kezdünk, s mindent zavarosnak s föltételesnek látunk. Krisztus hitet követel tőlünk, amely „nem akad meg a szemnek látásánál, mint a

gondolat szokott meg akadni”. Ezért a kinyilatkoztatott vallás tanítását csak hittel lehet felfogtatni, nem elég a pusztán józan ész. Jóllehet Kazinczy nagyon távol áll Sípos felfogásától, látva, hogy ők össze nem egyezhetnek, inkább meghajlik barátja véleménye előtt, semhogya vitát folytatni próbálja.¹⁴

A Márton István katekizmusáé támadóit, mint említettük, főleg azért idézi a józan felvilágosodás ítélőszéke elé, mert úgy látja, hogy nemcsak a katolikus, hanem a protestáns írók is a türelmetlenség hirdetői, s a vallást ellentétbe állítják a józan észsel. Hévvél védelmezi Kantot, s keményen elítéli a tudatlan gőgöt, amellyel magyar ellenségei Kantot nevetséges módon támadják, s ahelyett, hogy megérteni törekednének, kihallgatás nélkül pálcát törnek fölötte. E tárgyalatuk vita is azt mutatja, hogy Kazinczy, mint a magyar közművelődés különféle ágaiban, a vallás kérdéseiben is keresve keresi az alkalmat, hogy a maga felfogását a jelenlevőkkel megismertesse. Ha a józan felvilágosodás eszméit terjesztheti, örömet szembeszáll a megcsontosodott balvélekedéssel, sokszor olyan résen világítva arra, melyre senki sem várta volna. Midőn az említett színi gyűlésen a protestáns egyház előkelő tagjai nagy lelki meglepéssel emlegetik, hogy József nádor felesége, Hermina hercegasszony reverzálist adott magáról, hogy soha sem tér át a katolikus vallásra, és első fiát protestánsnak nevei, Kazinczy nem haboz kimondani, hogy sehogy sem tud osztozni a protestánsok örömeiben. Ugyan – kérdi – ha egy katolikus leány ment volna protestáns herceghez és ily reverzálist adott volna magáról: nem vádoltuk volna-e türelmetlenséggel? Hát illik-e arra kötelezni magunkat, hogy ezt vagy amazt igaznak elismerni és vallani később sem fogjuk? Erre a fehér asztalnál, hol Kazinczy e merész véleményt a fanatikuskok közé dobja, sokan gondolkozóba esnek. Egy-két ajk az ő hitetlenségét is pengeti. Maga a püspök is kötődve vele, azt jegyzi meg, hogy Kazinczy csak a Bayle Péter értelmében protestáns, vagyis hogy minden pozitív vallás ellen protestál. Kazinczy elmésen visszavág: Ha az volna, annak köszönné, hogy Sárospatakon 5 évig ő (Őry Fülep) alatta tanulta a teológiát. Egyébiránt őt minden vallás papja szereti, mivel előtte minden vallás egyaránt tiszteletre méltó. De azzal mégis eldicsekszik? mily jól esik neki, hogy akkor délelőtt a templomból kijövet az öreg püspök megöleli s megcsókolja két főgondnok és sok más előkelő világi protestáns szeme láttára. Mintegy az osztó igazság diadalát érzi e csókban, mert „az a’ rettenetes nép látta, hogy a’ Kálvin János Helytartója innen a’ Tiszán a’ kiáltott vallástalanságú embert osculo pacis et fraternitatis fogta körül”.¹⁵

Bizonyos, hogy Kazinczy nem a szó közönséges értelmében „jó protestáns”; de az emberi értelemnek a középkori balfogalmak béklyóiból való kiszabadulását s nemzeti művelődésünk folyamatát el sem tudja képzelni a protestáns vallás nélkül; a szabad vizsgálódás lehetőségét is a protestáns vallás alapelveinél fogva vitatja. Ezt a ható tényezőt állítja szembe a katolikus vallással, melynek miszticizmusa őt is vonzza, mint „a’ jobb sárból gyúrt embert” általában. Ámde a gyermekkorában beleoltott vallás maradványai élnek még benne, s a deizmus hatásával összeolvadva meggyökereztetik benne azt a mély hitet, amelyet az isteni Gondviselésbe helyez, és amely a szívében uralkodó szent érzést semmi teológiai magyarázattól nem félti és semmi kritikai erősségre nem bízta. Utálja a francia szabadgondolkodót, a vallástalan bölcselkedőt, s úgy hiszi, hogy az ő vallási meggyőződése például szolgálhat nemzetének. E kö-

¹⁴ Uo. XI. köt. 114. 119. 124. 146. 148-158. 203. 226. 1.

¹⁵ Uo. XIII. köt. 231. 232. 234. 238. 250-251. 1.

zős alap gondolat tartja össze a keresztényeket, és sem nem szükséges, sem nem lehetséges, hogy a kereszténységnek az idők folyamán kifejllett felekezetei egyesüljenek. Kazinczy nem osztja abban a törekvésben, amellyel József császár *Tűrelmi rendelete* óta sok katolikus és protestáns író nálunk is, mint külföldön, keresi a végleges kibékülés útját.

Samarjay János *Magyar Harmoniáján*¹⁶ kezdve hazánkban is, mint a franciáknál és németeknél sokszor föltűnik e szép eszme megvalósulásának lehetősége, kiterjesztve a törekvést a kérdés egész körére, ti. nemcsak a protestáns, hanem a katolikus is, tehát az összes keresztény felekezetek egyesítésére. S bár e törekvés mindannyiszor kudarcot vall, a XIX. század tízes és húszas éveiben új életre kél. A türelem és engesztelékenység szelleme a magyar katolikus és protestáns egyház vezéreiben is nyilatkozik, s tápot ad az ábrándos reménynek. Legjobbán Berzeviczy Gergely és Guzmics Izidor élesztik e reményt; az a protestánsok, ez a katolikusok részéről.¹⁷ Mind a ketten sokat elmélkednek e kérdéssről; de amaz sem hiszi, hogy valaha véglegesen megoldhassa. Emez mélyen meg van győződve, hogy nemzetünk boldogsága csak az egy nyelvtől s egy vallástól függ, s úgy széttagolva vallás által, mint jelenleg, nem maradhat. Guzmics az erős katolikus teológus, aki vallását „isteni tekinteten” épültnek hiszi, természetesnek tartja, hogy azon az egyház semmi változtatást nem engedhet. A protestánsoknak kell belátniok, hogy a magyar alkotmányos élet a katolikus vallással lévén összekötve, ennek nemzeti vallásnak kell lennie. Guzmics azon igyekszik, hogy az eszmének híveket toborozzon, elleneit pedig szelíd felvilágosításaival elnémítsa. Ha egyszer a lelkek fogékonyságra gerjednek, a kormány kötelessége az eszme gyakorlati megvalósításáról gondoskodni. Nem a dogmákról kell tanácskozni; ezek már „elejétől fogva meg vannak állapítva”, hanem az isteni tisztelet módjáról, a szertartásról, a fegyelemről; mindennek a nemzeti jellemhez, a kor szelleméhez és követelményeihez kell alkalmazkodnia. Kétségtelen, hogy a katolikus is enged valamit, a protestáns is elfogad egyet-mást.

Kazinczy kárba vesztettnek tekinti a lelkes törekvést. Az okos és művelt emberben amúgy is megvan a vallásunió gondolata, a nép pedig soha el nem fogadja. Csak kölcsönös türelemre van szükség, amely nélkül lelkiismeretbeli szabadság nem képzelhető. Szerinte az egész kérdés nem is az értelmet, csak a szívet érdekli. Ha a katolikus vallásnak „holmi baja ’s alkalmatlansága nem volna”, jobb és célravezetőbb lenne, mint a protestáns. A főntebb előadottak után könnyen megmondható, mire céloz Kazinczy: a szív és képzelet táplálására. Csakhogy a protestánsok éppen ez utóbbit nem akarják. Kazinczy megint kedvenc párvonalába állítja a katolikus és protestáns vallást egymással: a katolikus vallás „az engedelmesség, parancs vagy tilalom ’s veszteglés” vallása, a protestáns pedig a szabad vizsgálaté s haladásé. Amazt az egyház korlátok közé állítja, emez a szív sugalmából vizsgálódó ész mint két vezér-

¹⁶ Pápa, 1628.

¹⁷ Berzeviczy már 1803-ban írt egy munkácskát. Ezt a tízes évek végén részletesebben kidolgozza, s a weimari *Oppositionsblatt* hasábjain kinyomatja, külön pedig Lipcsében, 1822-ben ily címmel *Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn*. Guzmics Báthory Gábor pesti ref. lelkész és püspök munkáira, amelyekben az egyesülés lehetőségét tagadja, válaszol több művében: *A Kath. Anyaszentegyház hitbéli tanítása, a Magyarországi Protestánsokhoz; A Keresztényeknek Vallásbeli Egyesülésekről*, mind Pesten, 1822.; *A Vallásbeli Egyesülés ideájának Is a r. kath és prot. Keresztények között fennálló Uniónak vizsgálatása*, Győr, 1824.; Ugyanennek másodszeri vizsgálatása, uo. 1826. Zoltvány Irén *Guzmics Izidor életrajza* c. munkájában (Bp., 1884) az egész kérdés bibliográfiáját összeállítja; v. ö. *Lev. XVIII. köt. Bevezetése* utolsó szakaszával, a Névmutatóban megjelölt lapokkal és Lánzy Gyula tanulmánya Athenaeum (szerk. Beöthy Zsolt) 1873. évf. 14-17. sz.

fáklya segélyével folyvást keresi az igazságot. Csakhogy a vallás kérdéseiben, mint Sípóstól tanulja Kazinczy, a józan ész bármily mélyreható vizsgálódása fölszínes marad hit nélkül. Miért panaszoljuk hát értelmünket olyasmire, amit úgy sem tudhatunk? De különben is föltehető-e, hogy dogmáiból akár egyik, akár másik felekezet engedjen? Másfelől pedig ha a kölcsönös türelem oly mély gyökeret verhet, mint amelyet Kazinczy a művelődés terjedésétől remél: miért építgessük tovább is légvárainkat, mikor a nemzet értelmes része igazában úgyszólván összeforr egymással? Miért sóvárogunk elérhetetlen vágyak után, ha többé senki sem bolygatja embertársai vallását, s a lelkiismeret szabadsága győzelmet aratván, leomlanak a vallásfelekezetek korlátai? Guzmics eszméje csak egy *szép álom*, az alkimista álma; ez tudja, hogy „nem fog aranyat főzni, de főzi, mert a' főzés és a' remény neki örömet ad”. Guzmics szerint minden jó magyar hazafinak munkálkodnia kell a vallás egyesülésén, mert aki ellene dolgozik, nem jó ember, nem jó hazafi. Tagadja, hogy az ő törekvése az alkimista álma; ennek képzelt aránya soha sem lesz valóságos arany, de az ő eszméje egykor valóság volt.¹⁸

Bármily buzgalommal s mélyreható érveléssel védelmezi azonban Guzmics leveleiben s önálló műveiben a maga eszméjét, nem tudja megingatni Kazinczyt. Ez is óhajtja a nemzet egyesülését, de nem a vallásfelekezetek eltörlése, csak a kölcsönös türelem s a felvilágosodás folytonos terjedése alapján. Neki nem a vallásbeli, hanem a műveltségbeli különbség megszüntetése vagy lehető csökkentése a célja. Nem azt nézi: ki milyen vallású, hanem hogy milyen erkölcsi életű, s mennyire felel meg az ember *általános és nemzeti* fogalmának. Bár kiszabadulása óta egész életében távol áll a szabadkőműves páholyoktól, amelyek úgyszólván el voltak tiltva, de a szabadkőműves eszményi törekvései soha egy pillanatig sem lankadnak benne. Nem tud ugyan új híveket gyűjteni, s még az oly hévvel vágyakozó Cserey Farkast sem sikerül felavattatnia; de szavai és tettei mind e törekvés jegyét viselik. Az ember és író, az izgató és apostol egész pályája mind e törekvés szakadatlan láncolata. A szabadkőművesek iskolája – írja –, „nagy Palládiuma vala az emberiségnek”. Ők voltak a föld sava. Gondolkodásra s egyzserszemszerű szeretetre, nyíltságra és közlékenységre szoktak. Mi pótolja most mindezt? Mélyen sajnálja Kazinczy, hogy a szabadkőműves legártatlanabb iparkodása is nagy szálka a kormány szemében, s bár a hazai szabadkőművesek nem is mernek életjelt adni magukról, mégis tele van a főhatóság gyanúval ellenök. Megütöközve hallja, amit általában suttognak a magyar szabadkőművesekről, ti. hogy a franciák malmára hajtják a vizet, pedig a franciákat az udvar és kormány körében az európai népek megrontóinak tekintik, s találkozik, aki nem titkolja meggyőződését, hogy minden francia csecsemőt kardra s minden francia könyvet tűzre kellene hajtani. Ő maga hálával fogadja a francia népnek a lelkiismereti és sajtószabadsághoz való ragaszkodását, mert semmit sem becül annyira, mint a személyes szabadságot. Mikor Wielandot 1813-ban temetik, s Kazinczy olvassa, hogy 16 szabadkőműves vitte koporsóját a sírhoz, felsóhajt: „Boldog föld, a' hol az emberiség' legszebb öszvelánczolatását nem tekintik veszedelmesnek!” Ő is, mint Herder, az egész emberiségért küzdőt tartja legnemesebb hősnak, a vallásbeli gyűlölséget pedig a legnagyobb badarságnak. Lám Ferdinánd toscanai herceg kimondja, hogy csak azokat hagyja meg hivatalaikban, akik katolikus hitükhöz hívek maradtak. Hát – fakad ki Kazinczy – ez a legfőbb gondja egy fejedelemnek? Hát érdem a

¹⁸ Vö. Kazinczy F. Lev. XVIII. köt. 4185. 4188. 4199. 4212. 4222. 4263. sz. leveleivel.

született vallás? Nem jobb volna-e az emberiségre Amerikát utánozni, hol a lelkiismereti szabadság teljesen érvényesült? Nálunk még azok is a felvilágosodás ellenségei lettek, akik a nemzeti felbuzdulás korában, József császárhatalakor, legelől lobogtatták a haladás zászlaját. Szánakozva emlegeti, hogy még Batthyány Alajos gr. is megtagadja a francia szabadelvű eszmékkel való közösségét, holott még nem is oly régen ők is ugyanazon eszmékért hevültek.¹⁹

De Kazinczy úgy veszi észre, hogy az európai eszmék forrongásából mégis a felvilágosodás sugára villan ki legelőbb, s a lelki műveltség utat tör magának az emberiség boldogítására. Fürkésző tekintete a legcsekélyebb jelenségen is megakad, amely az ő vezérgondolatának hódító erejét sejteti, s amelyből a jobb jövőre vonhat következtetést. Az 1812-i bécsi időzése alatt a művészi becsű oltárképek szemlélete mellett nem kerüli el figyelmét a templomokban hallott prédikáció sem, kutatva egy-egy bátorító vagy fölemelő gondolat után, mely az emberiség jövőjére nézve megnyugtassa. A Sz. István-templomban megkapják a beszéd következő szavai: Atyámfiai – úgy mond a pap – ha valaki előttetek a világosságot s a felvilágosodást gyanúba akarja hozni, higgyétek el, hogy az vagy ostoba, vagy gonosz. Ugyan, hát nem azért oltotta belénk az Isten az észet, hogy azt használhassuk? Holott ész és látni merés nélkül magát a Teremtő dicsőségét, hatalmát, jóságát sem ismerhetjük. Vajon a világosság nem a boldogok és a sötétség nem az elkárhozottak jelvénye-e? Kazinczy a „legtökéletesebb gyönyörrel” távozik a templomból, s nem vész csodája, hogy egy bécsi katolikus templomban és Hohenwarth érsek idejében ilyen szellemű beszédet hallhatott. Innen Cleynmann Károly híres ref. lelkész beszédének meghallgatására indul. Ismeri már előbbi bécsi látogatásából, de most nem annyira a szónok, mint inkább a felvilágosult és bátor szókimondású pap kelti föl érdeklődését. Álmélkodva hallja: mily tüzzel s mély meggyőződéssel ostorozza Cleynmann azt a balfogalmat, mintha a születéssel járna az érdem. Mikor meg így szólt a pap: Az oly embernek, aki önállóan gondolkodik és cselekszik, nálunk képzelgő a neve: „megcsendült a’ boltozat, oly energiával ejtette ki” szavait. „Reszkettem a’ tisztelet miatt” – jegyzi meg Kazinczy, és minden idegszálán végigrezeg a felvilágosodástól sugallt gondolatok heve.²⁰

Midőn 1830-ban egy „tudatlan és fukar zsidónak”, aki házalásból tengette életét s fillérenként kuporgatta össze tetemes vagyonát, végrendeletét Zemplén vármegye közgyűlésén felbontják: elámulva hallják a jelen valók, hogy majdnem 3 százezer forintot hagyott jótékony célra, mégpedig valláskülönbség nélkül. Maga az eset is élénken foglalkoztatja őt, de kivált a végrendelet bevezetése kapja meg erősen. Bár az egész nemzet meghallaná, amit az örökhagyó mond, hogy a Jehova bizonyosan nem néz vallásbeli különbségre, s egyaránt gyönyörködik a jóban, akár a saját, akár idegen felekezetnek nyújtja. Kazinczy mintegy a maga fáradozásainak is diadalát ünnepli, lelkesedéssel kiáltva: „Így hat az ész sugára még a’ bolondok’ agyvelejébe is”. De legott a közállapotokra esik tekintete, s kérdi barátjától: „Nem csudálsz e, hogy az illy sugár előtt azok fogják be szemeket, a’ kiknek ezt látniok kellene?” Mily tiszta öröm járja át szívét, mikor a felsőbbség is kezdi észrevenni a felvilágosodás félnék bolygóját, mely a felekezeti sűrű ködéből csak olykor-olykor bukkan elő. Az 18230-i követválasztáskor Torna vármegyének nagyrészt ref. vallású nemessége két katolikus követet

¹⁹ Uo. V. köt. 350. I. X. k. 240-41. 278. I. XI. k. 35. 249. 282. 286. 387. I. XII., k. 440. I. XIII. k. 17. 59. I. XV. k. 354. I. XVIII. k. 423. I. XIX. k. 257. I.

²⁰ L. e. fejezet 5. jegyzetét.

küld az országgyűlésre, s a választás után Szcitovszky János, az akkori rozsnói püspök, azt mondja, hogy ha a következő országgyűlésre a vármegye két református vallású követet küld, ő nemcsak nem ellenzi, hanem előre is belenyugszik, s úgy hiszi, utóda is követi példáját, s ezt jegyzőkönyvbe véteti. Utána egy ref. vallású köznemes tovább fűzi a szép gondolatot, azt mondva, hogy bár ő kálvinista, de ha a megválasztott két követ pogány volna is, ő nem választana mást; mert itt nem az a kérdés: ki menjen a mennyországba, hanem hogy ki menjen az országgyűlésre. „Bizony – jegyzi meg Kazinczy e hírek hallásakor – az Isten hatalmas teremteni kövekből Ábrahámnak fiaikat, mikor egy kath. püspök szól úgy”. Az ily példák feledtetik vele a vallási türelmetlenség számos rút esetét. Ilyenkor ifjúkori emlékei támadnak föl lelkében, s abba a szép időbe érzi visszavarázsolva magát, mikor „az ember ollyat a’ 2 oszlop mellett hallhata”.²¹ Így nyilatkozik a szeretet vallása a maga tisztaságában, s a felekezeti súrlódások romjain az egész emberiség szebb jövőjének hírnöke. A meg nem valósítható vál-lásegyesülés helyett íme majd a felvilágosodás kapcsolja össze nemzetünket, s bár még csak szórványosan jelentkeznek a példák: a haladásnak ez útja határozottan odavezet bennünket.

Kérem, hogy gondolom a "nehézható" érveléssel valódehogy az-
 ban Gúnyos leveleiben s mások műveiben a nagy erényét, nem
 tudja megengedni Kasinczyt. Es is látható: - nem az egyesület, de
 nem a vallásfelekezeti elítélés, csak a tölcönös türelm, a felvilágo-
 sodás foglalkozás terjedése alapján. Neki nem a vallásbeli, hanem a
 műveltségbeli különbség megbüntetésére vagy lehetséges csökkentésére
 a célja. Nem azt nézi: ki milyen vallású, hanem hogy milyen or-
 szági életű s mennyire felel meg az ember általános és nemzeti
 fogalmának. Bár szabadulása óta egész életében távol áll a
 szabadkőműves pártoktól, a melyek sikkis el voltak tiltva, de a sza-
 badkőműves számosság tölcéssei soká egy pillanattig sem szabad-
 nak barse. Nem tud ugyan új levelet gyűjteni, s még az oly he-
 ves vágyakozó Casary farsalt sem s sikornál felváltatnia; de szám-
 ra is tetőit mind a tölcéses jegyét mivelik. Az ember és őr, az is-
 gató s apostol egész pályája mind a tölcéses szabadságtalan
 farsolatára. A szabadkőművesek iskolája - írja -, nagy Palládiuma
 vala az emberiségnek. Ők voltak a föld sava. Gondolatokra
 s egyszerű mind szeretetre, nyitottságra s közlekedésre is oktatók.
 Mi pótolja most mindent? Milyen sajnálja Kasinczy, hogy a szabad-
 kőművesek hirtelen eltűnése után is maradt a kor

²¹ Kazinczy F. Lev. XXI. köt. 212. 383. 385. l.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Versek

Jel a fákon

Jel a fákon, jel a fákon,
jel van az egész világon,
létrepeső csonkaságon,
tavaszi friss gyöngyvirágon.

Jel a fákon, jel a fákon,
élet-hajó, hol a zátony?
Szellő suhan, szinte látom,
simogatás kél a fákon.

Nem segít a butaságon,
az csak zengi: „Vágom, vágom,
ez egyetlen boldogságom,
ha a Mindent tarra vágom.”

Madár zokog árvaságon:
„Szívem kincse, szép virágom,
bakacsint az éj reád von.”
Űr tátong az élet-sáncon.

Jel a fákon, jel a fákon,
jel van az egész világon,
létrepeső csonkaságon,
tavaszi friss gyöngyvirágon.

A küldetés

Szeretnék dalra kelni
az angyalok s elemek énekével,
láttatva annyi néppel
azt a gyöngyöt,
mely kristályosodva termett
népem szívében.

Halott jövő kendermagban

Anyát gyalázók, anyát gyalázók
magvakat hoznak, halotti zászlót;
jövőkre törnek, métellyel ölnek,
gyűlölet-éjjel gyáván gyötörnek.

Nem hagynak gázlót,
fojtják azt a pár szót,
mely hazát hirdet még,
mely sűg még szent eszmét.

Rákóczi, akárki,
van itt mire várni;
a ronda dicsőül,
mocsok csődül, bődül.

Anyát gyalázók, anyát gyalázók
magvakat hoznak, halotti zászlót,
jövőkre törnek, métellyel ölnek,
gyűlölet-éjjel gyáván gyötörnek.

Torzó

(Egy ártatlan egyetemista emlékére)

Hómezőn haladok, fejemet lehajtom,
vad világ kavargó. – Jaj, Ember! – sóhajtom.
Gyermekszív repesne, meleget keresne,
de csak a szél tivölt: tébolyult vak este.

Tébolyult vak este, a bitang degeszre
tölte a rém-zsájkját, ettől lett vak este.
Ágyúcső-polipkar „igazat” itt akar,
pedig a hunyt jogot borítja az avar.

Siratunk, angyali ártatlan fiatal,
szívedben béke volt, honi föld eltakar.

Galamb hullt a földre, s tovább dúl a vihar.

BUSA MARGIT

Kazinczy Ferenc bibliai történeteinek keletkezése

1831-ben Sárospatakon csaknem 400 oldalas könyv jelent meg Kazinczy összeállításában *Szent történetek az Ó és Új Testamentom könyvei szerint* címmel. Az első rész *Bibliai históriákat* tartalmaz az Ó- és Újszövetségből, a második *Confirmáztioi Catechizmus az az veleje a' vallás tudományának* címmel kérdés-felelet formában tárgyalja a vallástan alapkérdéseit, a harmadik pedig *Bevett formulák és imádságok* cím alatt tizenöt imát közöl. Előzményei 1826-ig nyúlnak vissza, amikor *Szent történetek a Biblia szerint. Kitoldva Keresztýén vallás történeteivel a mai időkig* címmel Kazinczy kéziratait lektorálásra elküldte Guzmics Izidornak¹ és Kis Jánosnak.² 1830-ban készült el kéziratban a *Protestáns Olvasó Könyv – ifjaknak és öregeknek*.

Az 1831-es sárospataki első kiadás után a második 1991-ben jelent meg Budapesten a Cserépfalvi Kiadónál II. János Pál pápa magyarországi látogatása alkalmából.³ Ez tartalmazza a szent történetek szövegét az első kiadás alapján (5-202. o.), a konfirmációi katekizmust (205-212.), a bevett formulákat és imádságokat (215-239.), amelyeknek kézírata ismeretlen, valamint közzéteszi Kazinczy Ferencnek 1829-ben készült kéziratát hasonmásban (a 249-416. oldalakon, oldalszámozás nélkül).⁴ 2004-ben a Kazinczy Ferenc Társaság *Kazinczy Könyvtár* című sorozatában adta ki újra az imákat Kazinczytól vett idézetekkel kísérve.⁵

Jelen írásunkban az imádságok és az ezekhez szorosan kapcsolódó bibliai históriák létrejöttének történetével foglalkozunk. Hogy az eddigi közlések⁶ ismétlését elkerüljük, ezúttal a Kazinczy-levelezésből kiemelt adatokat mutatjuk be időrendben.

A Biblia-kötet tartalmáról ezt írta Kazinczy Guzmics Izidornak 1826. július 7-én:⁷

„Az első adja a' Judaismus' Történeteit, a' második a' Christusét, a' harmadik a' Chistianismusét és Protestantismusét. Leghátul tíz Könyörgés áll, melyet egygy Catholikus Író után én dolgoztam. A' könyv' czímjét meg nem nevezhetem de Te rá fogsz ismerni. Azokra a' Pataki Theol. Prof. (Somosi)⁸ azt írta nekem, hogy nem elolvasta, hanem buzgón elimádkozta.”

Somosi János ajánlott forrásmunkákat Kazinczynak, megjegyezvén:

¹ Guzmics (László) Izidor (1786–1839) teológiai doktor, bakonybéli apát, az Akadémia tiszteletbeli tagja.

² Kis János (1770–1846) evangélikus lelkész, majd dunántúli szuperintendens (püspök), költő.

³ Szerkesztette, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: dr. Busa Margit.

⁴ A nyomtatott rész eredetije az Országos Széchényi Könyvtárban, a kéziratose a Ráday Gyűjteményben található.

⁵ Imádságok Kazinczy Ferenc szavaival. Összeállította: Kiss Endre József. Sátoraljaújhely, 2004. 48 p.

⁶ Busa Margit: Biblia – Kazinczy Ferenc szavaival. = Széphalom 4., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve (a továbbiakban: SzÉvk.) 1992. 49-68. Előadásokat is tartottam e témában.

⁷ KazLev. 20. k. 57.

⁸ Somosi (Somosi) János (1783–1855) a sárospataki református teológia tanára. *Szinnyei* szerint (XII. k. 1284. h.) ő adta ki a Szent Bibliát Sárospatakon 1835-ben.

„A' szent könyvek előszámlálásában is talán kelletnél hosszabb voltam; de itt azon kellett törmömm magamat, mit ne írjak, nem pedig mit írjak a' materia bővsége miatt”.

Váczy János az alábbi műveket sorolja fel mint Kazinczy lehetséges forrásait:⁹

Danville, J. B.: Handbuch der alten und mittl. Erdbeschreibung zum Gebrauch d. XI. grössern Danvillischen Landkarten; aus den besten Quellen verfasst. Nürnberg, 1785.

Buchione, V. A.: Historisch-geographische Beschreibung von Palästina, nach seinem ehmal und gegenwärtigen Zustand; aus Holländischen übersetzt von G. A. Maas; Cleve und Leipzig, 1770-6. IV. k.

Uteri Leonhardi: Commentatio critica, in qua Evangelium Joannis genium esse, ex comparatis IV. evangeliorum narrationibus de coena ultima et passione Jesu Christi ostenditur. Zürich, 1823.

Petavius Dionysius (1583-1652): Tabulae chronologicae regum, dynastiarum, urbium, rerum, virorumque illustrium. Paris, 1628.

Calvisius Sethus (1556-1615): Opus chronologicum. 1605.

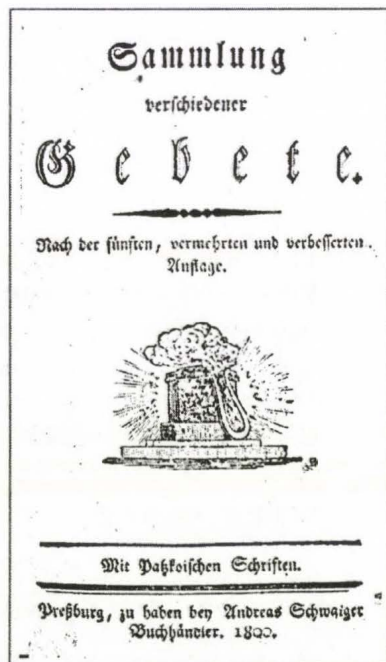
Dresch: Übbersicht der allgem. polit. Geschichte. 1814.

Paulis: Das Leben Jesu. Heidelberg, 1828.

Röhr: Paestina oder historisch-geographische Beschreibung des jüdischen Labes zur eit Jesu. 1829.

Vizsgálódásunkat a Kazinczy család ránk maradt német nyelvű imakönyvével kell kezdenünk. A szerző neve ismeretlen. Címe: *Sammlung verschiedener Gebete. Nach der fünften vermehrten und verbesserten Auflage.*¹⁰ A címlap közepén szimbolikus rajz látható, amely a szabadkőművesek jelképes ábrázolására emlékeztet.¹¹ Háromlépcsős oltáron, emelvényen lángok csapnak fel, az ékesszólást jelképező hangszer támaszkodik hozzá. Az ábrázolást a háttérből a felkelő nap ragyogása veszi körül. A kötet tulajdonosa, Török Lajos,¹² páholyalapító szabadkőműves volt. A cím verzóján Kazinczy Ferenc autográf írása igazolja: „Gróf Török Lajosnak imakönyve”. Alatta Kazinczy Lajos megjegyzése: „Die Schrift meines Vaters”. Kazinczy Ferenc beírásának folytatása: „A Könyv az én igen nemes-lelkű Ipam könyve volt, most a feleségemé, s ha ő is meghal, familiám Archivumába fogom bétetetni. Maradjon tiszteletes ereklyéül maradékimra, s az én lelkem, s a feleségemé, s az én igen kedves ipamé, szálljon-által rájok. De a Könyörgéseknek nem kis része az én lelkemből ment-ki.”

Ez a nagyon becses kötet Széphalmon, a Kazinczy-emlékcsarnokban az író ereklyéi között látható. Becskeházi Becske Bálint jegyzékében a 9. tételszám alatt ez áll:

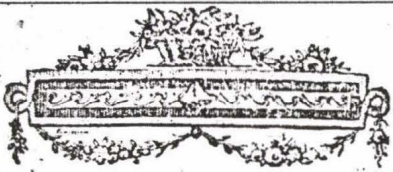
⁹ KazLev. 19. k. 635.

¹⁰ Pressburg, Andreas Schwaiger, 1800. 151p. 8 r.

¹¹ *Abafi Lajos*: A szabadkőművesség Magyarországon. Az első kiadás éve 1888., a reprint-kiadásé 1993; mindkettő előszavaként Kazinczy Ferencnek a páholytagok lelki nagyságát dicsérő elmélkedő sorai vannak. A kötet ábrái között rajzunkhoz hasonló motívumokkal páholyrajzot nem találtam.

¹² Török Lajos (1748–1810) gróf 1786-tól 1796-ig a kassai tanulmányi kerület igazgatója, Kazinczy apósa.

Morgengebet.

Almächtiger Vater der Natur!
in dieser Morgenstunde, wo
Geschöpfe ohne Zahl die Herrlich-
keit deines heiligen Namens ver-
kündigen, will auch ich in ihre
Zubellieder einstimmen, und dich
im Staube meiner Niedrigkeit an-
beten.

Siehe mit Wohlgefallen auf die
Huldigung herab, mit der ich
meine Hände zu dir empor hebe,

REGGELI KÖNYÖRGES.

Atyja, fenntartója, gondviselője mind annak
a' mit teremél, e' reggeli órában hozzád eme-
lem fel én is szavamat, hogy én kicsiny és erő-
telen, téged nagyot, hatalmasat, bölcsét és jót, a'
föld' porába borulva imádjalak.

Tekints kegyesen hódolásomra, mellyel ke-
zeimet hozzád felnyújtom, 's légy en kedves előt-
ted azon napnak zsenge áldozatja, mellyre ki-
fogyhatatlan jóságod újlag felébresztett.

Hála tenéked, hogy atyai gondoskodásod
ez éjjel is őrt álla körülöm, hogy elhagyád én-
nem a' nappalt. Bocásd áldásodat szives igye-
kezeteimre, hogy azt a' te tiszteledre, magam-
nak javamra, embertársaimnak hasznokra for-
dithassam.

Te ismered minden szükségemet. Add meg
a' mi lelkemnek testemnek idvességét.

Engedj erőt megtennem a' mi jót; engedj
erőt ellenkezniem gyengeségimmel, midön res-
telkedik lelkem megtenni a' mit tennem kell.
Midön pedig elsiklom üsvényemen, atyai karod
emeljen fel bukásomból, hogy feléd fordulhas-
sak, 's hagyj bocsánatot találnom színed előtt.

A REGGELI IMÁDSÁG A NÉMET EREDETIBEN ÉS KAZINCZY KÖNYVÉBEN

„Kazinczy Ferenczné imakönyve sötét bőrkötésben. E könyv eredetileg a Kazinczy atyja, gróf Török Lajosé volt, mint az a Kazinczy Ferencz által a könyv címlapjának belső oldalára vetett feljegyzéséből látható. E feljegyzés alá írta aztán később Kazinczy Lajos, Ferencznek legifjabb gyermeke német nyelven e szavakat: »Die Schrift meines Vaters«. Az imakönyv gróf Török Lajosnak 1810-ben június 23-án történt elhunytja után jutott leánya, Kazinczy Ferenczné birtokába, a ki azt haláláig híven őrizte és használta. Kazinczy Ferenczné 1842-ik évi február 14-én Nagyváradon elhalván, az imakönyv ottan állomásozott fia, Kazinczy Lajos akkor huszárhadnagy birtokába került. Kazinczy Lajos 1847-ik évben tiszti rangjáról lemondván, a katonaságot odahagyta; azonban bekövetkeztek az 1848-iki mozgalmas idők, midön ő is a hon védelmére sietett. Akkor Szabolcsban, Gyulaházán lakó sógoránál, Becske Lajosnál időzván, az imakönyvet egyéb apróbb ingóságokkal Iphigenia nővérének Becske Lajosnének adta által, ki azt 1890 márcz. 27-én történt haláláig szent ereklye gyanánt őrizte; az ő halála után Becske Bálint tulajdonába jutott.»¹³

Kazinczy ifjúkorában maga sem hitte volna, hogy majd élete alkonyán bibliai históriákat fog írni. Érdekes azonban, amit Döme Károly¹⁴ közölt 1789. december 18-án: „Én már ma kifáradtam a' munkában. 12 árkuat szórtam bé téntával, és – nevsz rajta! egy Predikatzciót írtam. De olyat, a' mellyet, mint Oskoláimnak Igazgatója holnap reggel házamnál fogok újon-

¹³ A széphalmi Kazinczy-mauzoleum ereklyéinek jegyzéke. AkÉrt. 20. k. 399-415. Kny. Bp., 1909. 15.

¹⁴ Döme Károly (1768–1845) akadémikus, pozsonyi kanonok kis irodalmi kört alapított 1784-ben, s ott ismerkedett meg Kazinczyval. KazLev. I. k. 517.

nan tett *Visitátoraim előtt elmondani. Ki nyomtattatom azt ... s' részeltetek.*" Tudjuk, ez volt a *Hivatalba vezető beszéd*, amelyet a kassai kerület elemi iskoláinak felügyelői előtt mondott el.¹⁵ Ezután Kazinczy levelezésében 1826-ig egyetlen szó sem esik a bibliai históriák írásáról, míg atyai felelőssége írásra nem buzdította. Guzmicsnak 1826. február 12-én írta:¹⁶

„Öt esztendő Lajos fiam, a' Sophie kedves Benjáminka, szüntelen alkalmatlankodik anyjának, hogy öt mulassa a' Bibliái történetekkel. Sophie a' Bécsi Salésiánának közt ezeket franczia nyelven tanulta, 's egy Magyar könyvet kívánt, hogy megolvasván a' Historiá-t elakadás nélkül tehesse a' mit Lajos és a' hét eszt. Bálint kívánnak... Látám hogy a' dolog nem sok munkámba kerül, 's tartoztam ezzel gyermekeimnek, 's egy újat csináltam. Patakon olly férfi tartja a' Theológiát;¹⁷ a' kit te is nagyon szeretnél. Bibliothecár ... Beküldém neki a' Munkámat, mind hogy ítéletét adja, mind hogy némelly homájjimat verje-el. Azt felelte, hogy az ő gyermekei e' tárgyat más könyvből tanulni nem fogják.”

Zádor [Stettner] Györgynek is beszámolt róla 1826. febr. 14-én:¹⁸

„Egy hét alatt kész vala nálam Hübner;¹⁹ bővebben mint a két előbb, és még is kevés ívekre... A Munkát elküldém Theol. Prof. Somosy János Urnak Patakra, s az és egy más Prof nem remélt javaslatot fogadták, az előbb megmondá, hogy az ő fiai más könyvből nem fogják ezeket tanulni.”

Kis János így reagált Kazinczy bejelentésére:²⁰

„Egészen váratlanul leptél meg azon tudósításoddal, hogy bibliai szent történeteket készítettél sajtó alá. Mennél nagyobb ritkaság az ilyen munka az olly karbéliektől, a' milyen Te vagy, annál nagyobb figyelmet érdemel, 's kétség kívül annál nagyobbat is fog támasztani. És így már ezen oldalnál fogva is sokat fog használni, ha tulajdon becsét, mellyet olly tiszta és okos gondolkozásod előre fel-tetet, számba nem vennék is... Semmi kétségem sinsen benne, hogy munkád a maga nemében epochát ne tinsájon; annál inkább van okom kevélykedni vele hogy homlokán egem megtisztelni kívánsz; ilyen tiszteletet olly tisztelt férfituót, olly szüvből szeretett barátomtól lehetetlen nagy gyönyörködéssel nem fogadnom. Azt kérdezed, melly könyvből tanítja az én felekezetem a bibliai históriákat magyar nyelven... a Magyaroknál Hübner volt szokásban. Én a mi Superintendenziank számára valamint... falusi oskolabeli könyvetskéket rész szerént magam dolgoztam... dolgoztattam... olcsóbban... lehetne hozzájuk férni, saját költségemen nyomtattattam-ki... végre Niemeyer²¹ a Nevelésről írt könyvében fordította... egyik prédikátorunk.”²²

¹⁵ KazLev. 23. k. 25. A beszéd olvasható: Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100–1849 c. kötetben, Bp. 1966. 197-207. Vö.: *Fehér Erzsébet*: Korabeli kritika a „Hivatalba vezető beszéd”-ről. = SzÉvk., 1986. 45-58., továbbá: *Kováts Dániel*: „Vádlának, s még a jók is...” Mai vélemény a „Hivatalba vezető beszéd”-ről. Uo. 59-74.

¹⁶ KazLev. 19. k. 526-527.

¹⁷ Major József (1779–1830) egyházi, nevelésügyi, történeti író, teológiai tanár Sárospatakon. Egyik műve: „Hübner bibliai históriái az ifjúság és a nemzeti oskolák számára. T. T. Adler Friedrik Keresztély úrnak negyedik kiadása szerént újra dolgozta és magyar nyelven kiadta. Sárospatak, 1823. 1. Az ó testamentumi históriák. 2. Az új testamentumi históriák.

¹⁸ KazLev. 19. k. 530.

¹⁹ *Hübner János*: Száz és négy válogatott bibliabeli históriák, melyeket a gyengék kedvéért összeszedetetett, Pozsony-Pest, 1791. 496 p. 2. kiadás 1805. Kazinczy három magyarra fordított Hübner-kötetet használt. Ezeket kölcsönözte Comáromi Istvánné Bárczay Borbálának, aki 1826. febr. 21-én írta: „A három Hübner alázatos köszönettel küldöm vissza.” KazLev. 19. k. 539.

²⁰ KazLev. 19. k. 576-577.

²¹ Niemayer Ágost Hermann (1854–1828) „legfőbb művei: 1. Pädagogisches Handbuch für Schulmänner und Erzieher, Halle, 1790. 2. Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts, u. o. 1796. 3. Leitfaden der Pädagogik und Didaktik, uo. 1802.” KazLev. 19. k. 638., a jegyzetek között.

²² Válogatott bibliai históriák az Ó és Új Testamentumból Hübner szerint. Németből fordította Halasy Mihály Nagy-Geresdi Predikátor és a Soproni ... Evang. Gyülekezetek Seniora. Pozsonyban Weber Simon Péter és Fijának költségével. 1817. 375 p.

Guzmics Izidornak Kazinczy így számolt be:

„Ma küldöm Patakra Gróf Teleki József Báró-Tabulas és Fae-Curátor Úrhoz Bibliai Történeteimet azon kérelemmel, hogy azt juttassa Superintendens Kisnek kezébe, ez pedig küldje Neked. A Munka akkor jut majd sajtó alá, ha Töletek visszakapom. Te a Munkával egy rövid levelkét is kapsz. Telekivel tudatám, hogy Superint. Kis azt Néked is meg fogja küldeni, és hogy Praefatiómat mind te láttad már, mind Kis, mind Teslér László Székcsoői Plebánus, és hogy vele mind hárman meg vagytok elégedve.”²³

„Édes barátom, melly triumphusom volna énnékem az, ha Te ezt az én Munkámat Catholicus Olvasóknak dolgoznád-fel, és ha a' Te Munkád és az enyém egyszerre jelennének-meg, 's a külön felekezetek' tagjai láthatnák, melly sokban egyezünk. A' Theologia neked hivatali pályád, én akarva is felejtettem a' mit belőle valaha jobban tudtam mint kellett volna. A' Te igazításaid tehát nékem jótétek lesznek. Rakd papírosra valami nem jót benne találsz, s hidd, hogy azokat még ott is tisztelni fogom, a' hol gondolkodásom a' Tiéd-től elváland. Sietve tett munkám; nincs aestheticai érdeme, de kedves, mert a Szűv Religióját igyekeztem megkedveltetni hazám új sarjadzatival, 's jó példát adni, hogy tanítsák tisztán a' Szentet. Melly gyönyörű jelenés volna, ha Te együtt szóllnál meg velem, Te a magadéihoz és én a' magaméihoz, s a' Világ engem a' Te karjaidon látnának. ... Históriát olvasni; elborzad, és a Felekezetnek tulajdonítja a' mit az Embernek kell tulajdonítani. Nem remélvén amit Te remélsz, mert óhajsz, azt óhajtanám, hogy ne bántanánk egymást: a' bántás az erőszak eltol egymástól 's nem illik az emberhez.”²⁴

„A bibliai Históriák manuscriptumát, de a' melyen nem kevés változtatást tevék, Ellingernek küldém, hogy juttassa kezédhez. Meglehet, hogy abban találsz holmit, a' mi vélekedéssel nem egyezik: de nem az vagy, a' ki azon felakadsz, hogy más nem úgy gondolkozik, mint te... Téged egészen elfogott az Unió²⁵ reménye és óhajta, 's mit tudnál te tenni nem tiszteletes czéllokból? Én az Uniót nem remélhetem, és nem tudom óhajtani... Én csak azt szeretném, ha nem tudnák ki mit hiszen, annál inkább pedig, hogy egymást ne bántanánk.”²⁶

1826. július 7-én és 31-én Kiss Jánost tudósítja Kazinczy:

„Édes barátom, Gróf Teleki József fő Curátorunk Patakon van, 's én kezébe küldém ma Bibliai Históriáimat, hogy körül tekintvén, küldje el Neked, 's minél előbb. Téged arra kérék, hogy mind azon helyeket, a' mellyek igazítást vagy bővítést, vagy törlést kívánnak, jegyezzd-ki, jegyzésedet egyenesen nekem Ellinger által küldd-meg, 's a' könyvet pedig küldd az én Guzmicsomnak Pannonhalmára, a' Mshoz²⁷ akasztott levélkével. Ötet is arra kérék, hogy jegyzéseit rakja fel. Előre figyelmessé teszek, hogy a könyv végében álló Könyörgések neked is tetszeni fognak. De ott is kérem segédemre tolladat; nevezetesen arra, hogy az utolsó Könyörgést rekeszd bé. Az alig ha el nem akaszt engem, mint már eddig.”²⁸

„A Senior Halasy Úr Hübnereit meghozattam Pozsonyból. Mit nem adnék érte, ha kéziratomat Mélt. Teleki József Úr el nem vitte volna, hogy Néked küldje! mert ha majd vissza jő Tőled, látom én, hogy azt újra fogom dolgozni. Nyargalva mégyek keresztül a tárgyakon. Addig is kérék, barátságod és azon hűség szerint mellyel minden igyekezetet segélsz, írd-meg nekem, mit ítélsz e Munka felől, és azt postán, hogy addig is halljam míg a kézirat érkezik. Épp ezért újra fogom dolgozni, ne küldd azt Guzmicsnak, neki majd magam fogom későbbben.”²⁹

²³ KazLev. 20. k. 56-57. 1826. júl. 7.

²⁴ KazLev. 20. k. 57.

²⁵ Guzmics a keresztényeknek vallásbeli egyesüléséről írt, Kazinczy ellenezte ezt a lehetőséget. Vö.: Filó Lajos (1858-1896): Uniósivály a hazai róm. katolikusok és protestánsok között 1822-1827. = Vasárnap Újság, 1893. 32. sz. 533-534.

²⁶ KazLev. 20. k. 175. 1827. jan. 1. Guzmics Kazinczy kérését nem teljesítette.

²⁷ manuscriptumhoz, kézirathoz

²⁸ KazLev. 20. k. 52.

²⁹ KazLev. 20. k. 74.

Kis János 1826. szeptember 30-án kelt levelében tér ki a bibliai históriákra:

„A’ Bibliái Históriák kéziratját tsak egynehány nappal ez előtt vevém, ’s azonnal felolvastatám előttem; hogy mihelyt jó alkalom lesz, Pesten keresztül Kassára Ellinger Könyvnyomtatóhoz utasíthatam, a’ szerént mint a’ júl. 31-én írt leveledben kívánod. Most késelem nélkül előre megrom ítéletemet a’ munkádról. Az előadásban legkisebbet sem vettem észre, a’ min fenakadhatnak; sőt világosságát, rövidséggel párosított tellyes voltát, kivált elevenségét és tsinosságát nem győzőm tsudálni... A Guzmics Izidorhoz írt levelet a’ kézinnal vissza fogom, hozzád küldeni. Hogy félben maradt utolsó könyörgésedet bérekesszem, arra elégtelen vagyok.”³⁰

Az utolsó ima Kazinczy könyvében: „Könyörgés Pope után”. Kazinczy Mocsáry Antalnak írta 1830. február 12-én: *„A Pope fordítását még nem láttam.”³¹* Váczy János szerint: *„Kazinczy a következő kiadásra czéloz: Próbátétel az emberről, vagy is: Pope Sándornak az embernek életéről, természetéről, erkölcséről Anglus nyelven írott munkája. Francia versekből Magyar versekre fordította Héczei Pál, Peeri Ref. Pap és Esperes.” Buda, 1829.”³²* Kedvező visszhangot keltett Pope könyve. A Tudományos Gyűjteményben így méltatták:

„Pope, a’ halhatatlan Pope, olly, érzékenyítő, és megható Morált írt ezen munkájában, melly a’ legkeményebb szívtű gonosztevőt is meglágyíthatná; ’s ezt a’ fordító melly értelmes és tszista magyarságú, könnyen folyó, és mégis ékes versekbe öntötte! És éppen ez a tulajdonsága a jelen lévő fordításnak az, melly a Besse nyei Györgyét (kijött Bétsben 1772)³³ és a Maros-Vásárhegyi fordítást (1819), melly folyó beszédben adattott-ki, jóval feljűl haladja. Külömben a nyomtatás tsinos, a papíros szép és tszista.”³⁴

Guzmics 1827. július 2.-án írt véleményt Kazinczy munkájáról:

„Imádságaidban a’ különben igen szépekben az Idvezítőnek a’ szentség Ideáljának említését Imádságaidban, a’ különben igen szépekben, tévesztem a’ Kereszténység megkülönböztető kharakterét, Jézusnak az Idvezítőnek a’ szentség Ideáljának említését. Ő ugyan az Úr-imádságába nem elegyíté magát, de apostolai semmit az ő neve nélkül nem tevének... históriáid olyan a’ millyent minden felekezeti épüléssel olvashat.”³⁵

Kiss János folyamatosan figyelemmel kísérte Kazinczy munkáját, s 1827. július 14-én azt írja, a mű bizonyára *„nem csak ki van dolgozva, hanem Censurán is általment, nagyon óhajtom megjelenését látni”³⁶* Kazinczy levelezésében kortársai közül a legrészletebb ismertetést Szabó János írta 1827. december 4-én, ezt idézzük:

„Az Elő adás a’ Kéziratban valósággal rövid, világos és eléggé kedveltető... Utól a’ Könyörgésekben egymást érik az igen szép, magos gondolatok. Az Úri imádságokban jobb lett volna a’ Biblia szavai mellett maradni. Nem szeretik az emberek az a’ félékben a’ változást.”³⁷

Az Úri Imádság, a Miatyánk imádságunk szövegváltozatainak, történetének tudományos összefoglalását Mészáros István feldolgozásából ismerhetjük meg a 11. századtól napjainkig.³⁸

³⁰ KazLev. 20. k. 116-117.

³¹ KazLev. 21. k. 211.

³² Alexander Pope (1688–1744) angol költő, kritikus. Váczy jegyzete: KazLev. 21. k. 684.

³³ Besse nyei György: Az embernek próbája, philosophiai költemény négy levélben. Bécs, 1772. (Szinnyei I. k. 2002. h.) Bolyai Farkas: Pope próbátétele az emberről. Angolból ford. —. Marosvásárhely, 1818. (Szinnyei I. k. 2002. h.)

³⁴ 1829. IX. füzet, 127.

³⁵ KazLev. 20. k. 302.

³⁶ KazLev. 20. k. 317.

³⁷ KazLev. 20. k. 410.

³⁸ Mészáros István: Kazinczy magyar Miatyánkja. = SzÉvk., 4. k. 1992. 161-166.

KAZINCZY EREDETI CÍMLAPTERVE

Kazinczy nyomtatásban megjelent szövegéről megállapítja:

„A 17-20. századokban lényegében így imádkozták mind a katólikusok, mind a protestánsok a Miatyánkot: az ősi 11. századi alapszöveg kissé simított, de lényegében változatlan mását.” „... lényegében ugyanazt a Miatyánk-szöveget imádkozzuk továbbra is, amelyet Szent István királyunk magyar szavú bencés szerzetesei készíttettek; az ökumenikus szövegen keresztül a 11. századi magyar papok Miatyánkjá jut el hozzánk, ezt öröklék utódaink is, ezer esztendő megszakítatlan imádság-bullámain keresztül.” „Nyilván így vélekedett Kazinczy is, ezért adta közre nyomtatásban a hagyományos Miatyánk-változatot.”

Könyvének céljáról, felépítéséről Kazinczy 1830. szeptember 30-án részletesen tájékoztatta Somosy Jánost; érdemes levelének erről szóló részét teljességében idézni:³⁹

„A' Bibliai Historiákat kevés napok alatt fogja venni az Úr Professor Úr, és ha az előbbi dolgozások szerencsés vala megnyerni javalását, reménylem ez is fogja, 's ez fogja igazán.

A' könyv titulusa ez: Protestans Olvasó Könyv. Ifjaknak és Öregeknek; — 's mottó a' görög textus a' Bibliából mellyet méltóztassék nekem kiírni megnevezvén kinél, melly részben és hanyadik versben áll. Deákul az értelme ez: litera occidit: spiritus vivificat. 'S ezen görög textus alatt, ez a' magyar jámbus: Halált hoz a' betű: a' lélek élleszt.

Ezt követi a' paedagogiai tanácsokból szőtt Előbeszéd. Azt a' Bèvezetés (a' Bibl. könyvei felől, 's a' Szent Föld Geographiája) követi, 's úgy a' Bibliai Historiák. 'S ez lesz az első kötet.

A' másodikban lesz 1. a' Reform. Ecclesia tanításai (Dogmák), 2. a' Hermine⁴⁰ Confirmatiojának Kérdései 's feleletei. 3. a' Protestantizmus historiaja. 4. a' Könyörgések.

És így az én könyvem a' Protestantizmus Encyclopaediája lesz, a' lélekben szegényeknek és azoknak a' kik a' spiritusig tudnak behatni. (Ide célzok a' Dogmatica Theol. succusával és a' mellé tett antidotumként tett Hermine Confirmatiojával.) Ha ezek nyerik meg az Úr Prof. Úr javalását, úgy sublimi feriam sidera vertice; mert én érzem melly boldogság Protestánsnak lenni.

De a' Dogmatica kidolgozásához a' Brettschneider munkájára lesz szükségem, 's kívált arra, hogy az Úr Prof. Úr vezessen.

Én ezen akarom azt kezdeni:

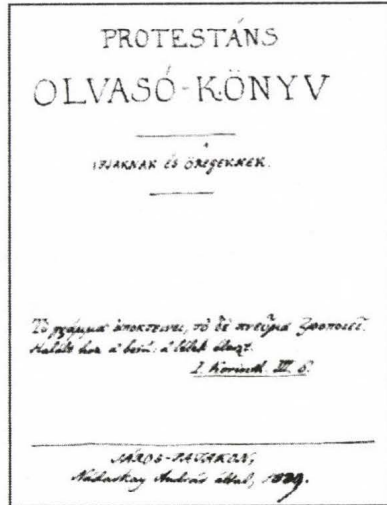
1. Mi vezet az Isten és a' vallás ismételire?

Felelet. Ész és Revelatio. Innen Theol. Nat. és Revel.

2. Ellenkezhetik e a' kettő?

Nem; mert ez is az is Istentől jövéen, az Isten nem ellenkezhetik egyikében és másikában ön magával et cet.

3. Iti historic elöadni mit tanít a' positiva vallás a' Helv. Conf. szerint. ...”

³⁹ KazLev. 21. k. 382-383.

⁴⁰ Kazinczy József főherceg nádor (1776–1847) második felesége, Hermina hercegnő (1897–1817) tiszteletére írta és ajánlotta. Németből fordította Márton József. KazLev 13. k. 194., 536. Kazinczy Dessewfy Józsefnek, 1815. szept. 26.

310	BREVET FORMULÁK
III. A' TÍZ PARANCSOLAT.	
I. Ne legyenek tenéked idegen Istenid ön- előttem.	
II. Ne csinálj te magadnak faragott képet, és semmi hasonlatosságot azoknak formájokra, mellyek oda fenn az éghen, vagy itt alatt a' föld- dön, vagy a' föld alatt a' vizekben vagynak. Ne hajolj meg azok előtt, és ne tiszteljed azokat. Mert én vagyok a' te Urad Istened, erős bosszu- álló Isten, ki meglátogatom az atyáknak vétkei- ket a' fiakban harmad és negyed íziglen azok- ban a' kik engemet gyűlölnék; és irgalmasságot cselekszem ezer íziglen azokkal a' kik engemet szeretnek, és az én parancsolatimat megtartják.	
III. A' te Uradnak Istenednek nevét hijá- ba fel ne végyed, mert nehi hagyja az Úr bü- netés nélkül azt, a' ki az ő nevét hijába felve- endi.	
IV. Megemlékezzél a' szombatnapról, hogy azt megszenteljed; hat napokon munkálkodjál, és minden dolgaiddat elvégezzed; de a' hetedik napon a' te Uradnak Istenednek szombatja va- gyon; semmi dolgot azon ne tégy, se te, se fiad, se leányod, se szolgálóid, se szolgálód, se baromd, se a' te jüvevényed, ki a' te kapuidon belől va- gyon. Mert hat napokon teremté az Úr a' men- nyet, a' földet, a' tengert, és minden állatokat	

ÉS IMÁDSÁGOK.		317
azokban; és megnyugvék a' hetedik napon, 's azért megáldá a' szombatot, és megszentelé azt.		
V. Tiszteljed atyádat és anyádat, hogy hos- szú ideig élj e' földön, melyet a' te Urad Iste- ned ad tenéked.		
VI. Ne ölj.		
VII. Ne paráználkodjál.		
VIII. Ne lojj.		
IX. Ne mondj hamis tanubizonytságot a' te felebarátod ellen.		
X. Ne kívánjad a' te felebarátodnak házát, ne kívánjad annak feleségét, se szolgálóját, se szolgáját, se ökrét, se szamarát, se semmine- mő marháját valamellyek a' te felebarátodai.		
IV. UGYAN-AZ		
A' szerlent a' mint a' Római Anyaszenteggy- ház számlálja a' parancsolatokat.		
I. Én vagyok a' te Urad Istened; idegen Istenid ne legyenek élélottem; faragott képet ne csinálj magadnak, hogy azt imádjál.		
II. Az Istennek nevét hijába fel ne végyed.		
III. Megemlékezzél róla, hogy imrepeket szentel.		
IV. Atyádat és anyádat tiszteljed, hogy hos- szú életű lehess a' földön, melyet a' te Urad Iste- ned ad tenéked.		

A 346. ÉS 347. OLDAL A SÁROSPATAKI KIADÁSBÓL (1831)

A következő levelet, amelyből ugyancsak idézünk, 1830. december 15-én „*éjféltkor, álmo-
san, 's csaknem vakon*” írta Kazinczy Somosy János professzornak Sárospatakra.⁴¹

*„Ma vettem gyertyavilágnál már a' nyomtatott ívet, 's íme már küldöm vissza a' Currecturát.
Megcsalt vala szemem mikor azt hittem hogy Typographus Úr más formátumot veve mint a' mellyet
választottam. Ez a' nyomtatás valóban igen szép lesz, 's a' minék nagyon örvendek, itt a' typographiai
tinta is olly fekete, hogy ellene kifogás nem lehet. 'S ha a' kefével vett próbanyomat[á]s ilyen, milyen-
nek kell majd lenni a' sajtóban tettek. Nádaskay Úr tanult és gondolkozó Corrector egyszersmind.
Csak jobb az mikor magyar munkát magyar betűszedő rak. Kérem Urat Professor Urat, méltóztassék
Nádaskay Urnak hálás tiszteletemet jelenteni.*

*Vallyon hány ívet fog adni az Ó Testamentomból vett rész? Az Új Testamentomit épen most igaz-
gatom Röhr után,⁴² kit nagyon becsülök. Bizony derék dolog a' Protestantizmus. Melly sok szép dolgok
vannak Röhrben és Paulusban.⁴³ Sajnálom hogy Paulust végig nem olvashatom. Nincs időm rá. [...]*

Közbevetőleg érdemes emlékeztetni arra, hogy Kazinczy iskolai imádságokat is írt.⁴⁴

⁴¹ KazLev. 21. k. 424-425.

⁴² Röhr J.: Palästina, oder historisch-geographische Beschreibung des jüdischen Landes zur Zeit Jesu. H. n. 1820. (KazLev. 21. k.)

⁴³ Paulus Henrik (1761–1851) heidelbergi teológiai tanár. Munkája: Neues Repertorium für biblische und morgen-
ländische Litteratur. H. n. 1790. Clavis über die Psalmen, 1804., stb. (KazLev. 13.k. 542.)

1831. augusztus 15-én Nádaskay András, a pataki nyomdász arról tájékoztatta Kazinczyt, hogy ezer példány ki van nyomtatva a bibliai históriákból.⁴⁵ Kazinczy belelapozhatott még a frissen elkészült kötetbe, de Nádaskay levelének vétele után pár nappal, augusztus 21-én – mint az író legnagyobb leányától, Eugéniától tudjuk – „a rettenetes kolera betegségbe esett, s harmadnap múlva elhagyott bennünket örökre az áldott.”⁴⁶

BIZAKODÁS.

Uram, nekem te vagy bástyám és erővérem. En azgyonul
benned vetem bizodalmasomat, és soha mag nem szégyenülök.

Hyugyalomban vetem alá magamat rendelkezésed alatt,
minden vigasztalásig: köjök, és erős hittel tartom te annal is,
sőt a mindenható atyj kezébe.

Borús napjaimban nálad kervelek vigasztalást, és telken
jövágodban lel-fel számaldérisnek enyhülést; te engem nem
hagyod elszüggadni bánatomban.

Jövágod hatalatlan, mint hatalmad. Minet olly mély és
vény, mellyből ki ne kaphass, ha jónak látja bölcseséged.

Bár látszólag veszedelmek, nem fogod elszüggadni; megtartad,
te engem végfelen jövágod szorint.

Azon megzámolhatatlan sokaságban, kébre atyai gondoskodás
dávod kiterjed, te én nékem sem jeleztegyél-meg. Ámlykor nem
tapasztalám jeltelgélő barodást, midőn már úgy hittem, hogy
oda-vagyot.

Tedd volem nagyon azt most is. Bizva ajánlalom kezedbe vesse,
mat. Te egyebet nem akarhatok mint a mi nekem is javamra van;
és ha rád hagyom dolgaim elintézését, gondod lesz ráim.

Ugy akarod, hogy tövitet úton járjal. Gyermeki bizodalommal
adom meg nálad magamat, és keresztjemet túgolódat nélkül
visalem.

Bár magam előtt nyitást nem látok, seleges hittel méggyél
a merre hívog. Legyen meg a te akaratod; alázártóságban ve,
sem magamat annak alája, és a telken sem hagy-ol hittem.

⁴⁴ Vö.: Busa Margit: Kazinczy Ferenc iskolai imádságai. = Új Ember, 1988. szept. 11.; Busa Margit: Kazinczy körlevele az iskolai imákról. = Evangélikus Élet, 1989. máj. 7.

⁴⁵ KazLev. 22. k. 445.

⁴⁶ KazLev. 21. k. 653.

KELEMEN ERZSÉBET

Versek

Kontrapunkt

A létbe írjuk önmagunk,
famentes papírlapokra, flopira, lexikonokba,
egy úrállomás memoárjába tápláljuk képletünk
(mert mi lesz, ha egyszer, ahogy mondják,
mégiscsak jéggé válik, lángorkánná a Föld),
úgy, mint nagy tenyerű, bozontos őseink
a barlang falára vésték tetteik,
talán akkor is a faldosó kényszertől hajtva:
egy szeletkét hagyni, egy kővonást csupán,
megmaradni ott, ahová születünk...

Pedig az idő savköpenye
semmibe oldja az emlékezést...

Lapozunk egyet, vagy akár hármat-négyet is
gyorsan a kinyitott könyvben: most vidámabb
történet kellene, egy kis szentimentalizmus,
némi szerelem, szenvedély,
egy tájszélet fodrozott képe.

S befut a vonat

– a peronról integetünk: látjuk kedvesünk –,
rózsa nő szemünkben a végtelen ölelésben
kikerekednek a részletek,
a simogató csobbanás őszutó hangja,
virágszirom-illatú, aranyló egek...

Aztán mégiscsak vissza-visszatévedünk
az idő araszolgotó tengelyébe,
mert ott kísért az érzés, mint házunk körül
ólálkodó különös tolvaj,
aki éjjel szobánkba oson,
s bizsergő, álmos zseblámpafénnyel
szemünkbe világít és faggat –
hogyan tudnánk átmenteni, ami hozzánk nőtt,
poros cipőnkhez, bőrünkhöz tapadt,
tömérdek emlékszemcsékből néhányat csupán,
mert félünk, más nem marad,

hát faragunk, vésünk szakadatlan írjuk
évszázadok óta formázzuk ugyanazt
a famentes papírlapokra, flopira, lexikonokba
a morzejeles létet, törekeny önmagunkat.

Ködlakatkulcs

Ha féktelen csókok íze van a szádban
csipetnyi ez-az ínycsiklandó lét
letörlőd mint virgonc ó betűt a vádiban
s a gyűrt papirost hajtod szertesztét

Ha hajadra fénylik önfeledt álom
ha kibontott vágyba hajnallik az éj
elcsitíod gyorsan a ritmust a táncot
s morzejelet rajzol faladra a kékj

A széthajtott papíron eltörpült sorok
egymásba torlódott szófoszlány sorsok
hótorlasz toronyba zárod kedvesed

S mikor várod az estét hogy megpirkadjon
az örök láz újra karjaiba fonjon
hiába: ködlakatkulcsod elveszett

Önértelmezés

Akár egy várrom:
receptió-törmelék,
balgatatag álom.

Köztéri szónoklat

Szónoklat. Köztér.
Epigonkalászokat
növeszt a napfény.

NÉMETH ZOLTÁN

A Kazinczy alkotta Verseggy-kép – a *Pályám emlékezete* és más források alapján

Kazinczy a *Pályám emlékezete* és a levelezés tanúsága szerint is nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a kora irodalmi közéletében jelentős szerepet vállaló személyiségekkel, illetve nézetrendszerükkel kapcsolatos véleménye világosan argumentált, illetve kiolvasható legyen. Nyilvánvalóan így van ez azok esetében is, akiknek nyelvi, irodalmi koncepciójával hevesen vitába szállt, ugyanakkor a vele egy táborba sorolható közéleti szereplőkkel is. Kazinczy esetében közismert tény az, ami egyben az irodalmi vezér-szerep természetes velejárója is: hogy szűkebb és tágabb környezetében bőven akadnak vele szemben, illetőleg mellette felsorakozó irodalmi közéleti egyéniségek. Az első kategória egyik legismertebb és legérdekesebb képviselője *Verseggy Ferenc*, míg a másiké az előbbivel szemben felvonuló, és ezzel Kazinczy támogatását is élvező *Révai Miklós*. Fontos és köztudott tény az is, hogy Verseggy nemcsak pályatársa, hanem börtönévei alatt a fogságot ugyancsak elszenvedő sorstársa is volt a széphalmi mesternek. Így az ő karakterének megformálási módja (annak terjedelme, tartalma, hangneme) megkülönböztetett figyelemre sarkallhatja Kazinczy kor- és pályarajzának olvasóját, hatványozott várakozást váltva ki az elemző befogadóból. Különösen az lehet figyelemre érdemes az utókor számára, hogy a további forrásokkal (főként a *Fogságom naplójával*, a levelezéssel és más feljegyzésekkel) együtt milyen képet alakít ki a vitákban rivális egykori rabtársáról. Éppen ezért célszerű megvizsgálni azt, hogyan szólnak ezek a ránk maradt irodalmi emlékek Verseggyről.

A *Pályám emlékezete*ben megalkotott Verseggy-képet akár pozitívnak is vélhetnénk, ha csak az első megnyilatkozás ismeretében foglalnánk állást. A szerző ugyanis meglehetősen kétértelmű, illetve homályban hagyott állítással él, amikor Verseggy, Horváth Ádám, Földi János és Dayka említése után „szerencsés és szerencsétlen összekötődésekről” beszél, „melyek közül előre lehet látni, hogy némelyike igenis hamar elalszik, de hogy némelyike a strig fog tartani.”¹ Nos, nem tudhatjuk, Verseggyvel folytatott kapcsolatát melyik kategóriába sorolná a szerző, hiszen a fennmaradt források szerint a hozzá fűződő viszony a korai években és a fogság idején író- és sorstársi, később azonban jelentősen megváltozik Verseggy Kazinczy általi megítélése. Ha viszont tovább lapozunk az önéletírásban, a fent idézettel ellentétben egészen egyértelmű szerzői véleményalkotásnak lehetünk tanúi. Ez Verseggyt mind fogsága idejét, mind az 1803-as szabadulása utáni időszakot illetően gúnyos hangnemben kívánja nevetségessé tenni, világosan megfogalmazva, hogy a magyar nyelv ügye terén alkotott véleménye és munkája – kevés kivételtől el-

¹ Kazinczy Ferenc művei I. Válogatta és szerkesztette Szauder Mária. Bp., 1979. 302.

tekintve – értéktelen. Érdekes módon költészetéről sem negatív, sem pozitív értelemben nem nyilatkozik. Szól viszont a börtönévekről, és kinyilatkoztatja: nem szégyelli, hogy Verseghyvel nem a sorstársi kapcsolathoz illően bánt, hiszen „*mi ketten ott sem hasonlítánk egymáshoz*”²

Ez a különös börtöntársi viszony – és Kazinczy erről való vélekedése – érdekes megvilágításban engedi láttatni az emlékiró Verseghyt illető állásfoglalásait. A sorstárssal kapcsolatosan máshogy fogalmaz tudniillik leveleiben, mint a *Pályám emlékezetében*, illetve a *Fogságom naplójában*: a levelezésben³ – úgy tűnik – őszintébb Verseghyt illetően, akiről Váczy János szerint a *Fogságom naplójában* „a későbbi ellenségeskedés miatt csak rosszat tud mondani.”⁴ Egy másik dokumentum tanúsága szerint azonban örömet hallgatja Verseghy (a pap) szent énekét – ezt már Váczy János megállapította⁵ –, hiszen az alábbi megjegyzést találjuk anyjához 1795. június 5-én írt levelében: „...*olly szerencsés voltam, hogy a szomszéd czellába, mellynek ajtaja az enyémhez csak három lépés, Péter Verseghy van fogva, 's ő a muzsikális énekés által, (mellynek zengése hozzám elhat, ha a' szókat, a' mellyeket énekel, nem értem is) gyakorta, midőn a' kesergés elborított, hirtelen felderít. Ő sokkal jobban énekel Hatvaninál, és gyönyörűséggel hallgathatom.*”⁶ A *Fogságom naplójában* ugyanakkor többek között ezt olvashatjuk: „*Verseghynek a szobájába katona állítottatott, kivont fegyverrel... de most kezdődött bezzeg a jajgatás, és siralom és nyivakodások. A gyalázatos ember nem szégyenle gyáván veszni, mintha az afféle használna. A farkas megeszi a bárányt, ha az beteg is.*”⁷ Ugyanerről a *Pályám emlékezetében* egy harmadik megközelítésben ír Kazinczy. Itt a szerző a rabtárs nagyszabású grammatikusi terveire emlékszik ironikus modorban, s azt teszi hozzá: „*Hogy nyugalomban maradjunk, arra kérem, hogy énekelgessen. Azt jobban tudja, mint a nyelv dolgait.*”⁸ Ugyanitt Verseghy nyelvtudói ambícióival és ezzel kapcsolatos elképzeléseivel saját álláspontját szegezi szembe: „*grammatika és lexikon*” helyett ízlés kell, „*grammatikus és lexikografus*” helyett pedig író: „*Míg ő maga a grammatikát magasztalja, én mindég az ízlést magasztalom; de az a grammatikusnak gyanús portéka, ... mert felforgatja kártyávarait.*”⁹ Konceptiója, programja itt is nyilvánvaló, mint ahogy az is, hogy ezt a szemléletet – legalábbis három évtized távolából visszanezve – Verseghynél nemcsak nem látta, de éppen ennek az ellenkezőjét tapasztalta.

Mint láttuk, Kazinczy a börtönből anyjának írt levelében még Verseghy muzikális tehetségéről beszél, a *Pályám emlékezetében* viszont már negatív állítások közé illesztve említi ezt (ironizálva), míg a fejlődési folyamat végső állomása a *Fogságom naplója*, amelyben már a legkevésbé sem kíméli az egykori rabtárs emlékét. Pedig minden jel arra

² Kazinczy, 1979, 411. Az idézet abból a *Pályám emlékezete-változatból* való, amely *Biographiám* cím alatt található meg az MTA Könyvtárának Kézirattárában (Tört 4-r. 70).

³ Kazinczy Ferenc levelezése (a továbbiakban: KazLev). Szerk.: Váczy János. II. k. 405-9.

⁴ Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora, Bő., 1915, 515.

⁵ Váczy, 1915. 508.

⁶ KazLev. II. 406.

⁷ Kazinczy, 1979. 438.

⁸ Kazinczy, 1979. 354.

⁹ Kazinczy, 1979. 353-354.

utal, hogy Verseghyvel való viszonya kiegyensúlyozott és igenis sorstársi volt a fogság idejében, valamint azt megelőzően. Ezt mutatja az a szép búcsúzó levél, amelyet maga Verseghy írt Kazinczynak, Kufsteinbe indításakor.¹⁰ Erre engednek következtetni az 1794 előtti levelek is. 1789-ben Verseghy a *Magyar Museum* korrektora volt, így került kapcsolatba Kazinczyval is,¹¹ aki több darabját érdemesnek tartotta az *Orpheus*ban és a *Heliconi Virágok* kötetében való megjelentetésre. Van ezek között nyelvi és egyben közéleti téma is (az országgyűlésben a hazai nyelv mellett szólókra emlékező verse).¹² Egy alkalommal Kazinczy „*gyönyörködve olvasta*” a Museumban megjelent Verseghy-költeményt.¹³ Még abban a levélben sem érezni elmarasztalást – ellenkezőleg: megértést, empátiát –, amelyben Kazinczy Verseghy megfutamodásáról értesíti levelezőpartnerét: „*Versegi Millot fordításától ezen papi világban visszaugrott, mert fél. Óhajtom, hogy valaki folytassa, de úgy – –*” [Itt megszakad Kazinczy levele.]¹⁴

A Kazinczy-levelezésben nem is Kazinczytól, hanem Földi Jánostól olvashatunk először Verseghy munkáit elmarasztaló sorokat. Lehet, hogy ez az 1793-ban megfogalmazott kortársi vélemény is hatással volt Kazinczy Verseghyről alkotott megítélésére, mindenesetre az 1790-es években, illetve közvetlenül 1801-es szabadulása után született levelekben nem érezni az éles szembenállást, még akkor sem, amikor kettejük ellentétes vélekedéséről van szó. Az is igaz, hogy a fellelhető levelek között nem sok olyat találunk ebből az időszakból, amely Verseghy grammatikai-irodalmi elképzeléseivel foglalkozna. Ebben a témakörben a levelezésben – a fent említettek mellett – megtaláljuk Kazinczy egy bizonytalan keletkezési idejű feljegyzését. Ezt Verseghynek egy 1795-ös börtönbéli leveléhez fűzte, és noha valóban nincs utalás keletkezése időpontjára, nem kizárt, hogy nem sokkal a rabtárs levelét vagy a szabadulást követően született. Kazinczynak ebből a feljegyzéséből – melynek tónusát érdemes összevetni a fent jellemzett és idézett *Pályám emlékezete*-részletekével – kiderül: „...*megengedék, hogy olykor Szlávny György és Verseghy fogoly társainkhoz által mehessek. Verseghy grammaticázott, s zacskókban tartotta laiconá' papiros szeleteit. Bacsányi is köztünk vala... s mi közlénk ott egymással grammaticai vélekedéseinket. Verseghy engem el akara vonni a cs' festésétől...; most ő is cseista.*”¹⁵ És hogy mennyire eltérő tónusban, illetve hangvétellel lehet nyilatkozni ugyanarról az időről és eseményről az egyik, illetőleg a másik kinyilatkoztatásban, azt Kazinczy, a (magán)levelező – és nem az emlékiró – egy 1814-es levele bizonyítja: „*Az én általam megújított CS és CZ annyira lábra kapott, hogy azt soha többé senki el nem dőjti. Hogy ezt okkal tanítám, mutatja az, hogy ott, a' hol ts kell, – mint nemzetség, barátság, senki nem tr cst követőim közzül, 's a' cs és ts közt soha senki meg nem téved. Verseghy 1795ben még életre halálra ellenkezett velem. Most leverte a' világosság, és a' Saulusból Paulus leve.*”¹⁶ Ugyanarról közel két évtized távolából tehát ilyen – kíméletesen korántsem mondható – hangvételel nyilatkozik.

¹⁰ KazLev. II. 590-1.

¹¹ KazLev. I. 261, 277, 294.

¹² KazLev. II. 94, 181, 231.

¹³ KazLev. II. 248.

¹⁴ KazLev. II. 328.

¹⁵ KazLev. XXII. 32.

¹⁶ KazLev. XI. 138.

A nagy változás Verseggy megítélésében annak fogságból való szabadulása után következik be. Hiszen a börtönt nem oly régen elhagyó Kazinczy 1802-ben még a pályatársát tisztelő literátor és az együttérző sorstárs hangján szólal meg: „[Versegi] *Literaturánk előmenetelét nem szivelli kevésbé a' maga dicsőségénél.*” – írja Virág Benedeknek¹⁷, egy másik levelében pedig szemeinek fájdalomtól és örömtől való „*elnedvesülésétől*” beszél, midőn Verseggy nevét pillantja meg.¹⁸ Máskor pedig (még 1797-ben) elnéző, amikor a pályatárs hibáiról szól, megjegyezve (igaz, némi – talán a protestantizmusából is fakadó – éllel): „*az infallibilitás [tévedhetetlenség] egyikünknek sem adatott.*”¹⁹ Pedig utóbbi esetben a később éppen hogy kíméletlenül támadott grammatikai munkákról beszél. Érdekes, ekkor még talán tudat alatti összefüggés viszont az, hogy Kazinczy Verseggyt illető iménti szavai éppen a *Debreceni Grammatika* kíméletlen ostromozását követik a levélben. A debreceniek nyelvtudományi munkája pedig – Kazinczy szemében – rokona volt Verseggy állásfoglalásainak.

Az 1803-ban frissen szabadult Verseggyt Kazinczy barátjának mondja, és ezt az állítást tettei is bizonyítják. „*Tudakozódom irántam Pestre szálló leveleidben. Ez bizonyos jele, hogy szeretsz.*” – írhatja le Verseggy ekkor.²⁰ Később Kazinczy is tesz erre egyértelmű jelzéseket, igaz, már nem magának a szeretet „tárgyának”, hanem Cserey Farkasnak és Révai Miklósnak. Előbbinek írt levelében, 1806-ban megfogalmazza: „*Én Verseggit, rabságom sorsosát szeretem mint embert, és megvallom, hogy némely éneke, mellyet fordítgatott, felette szép: de mint Grammaticájának, Tiszta Magyarságának, Ricolti Mátyásnak, Millotjának Iróját s fordítóját a' Nemzet legszerencsétlenebb Irójának számokba számlálom.*” „*De én élességekre, szurkálásokra nem vete-medem [amikor Versegi ellen fogok szólani]. Tisztelni fogom magamat, s azt a' Publicumot, a' melly előtt szállani fogok, s nem felejtém-el, hogy Verseghi, ha rossz Grammaticus is, nekem barátom.*”²¹ Révaihoz ugyancsak 1806-ban, augusztus 5-én írt levelében már így szól: „*Az én barátságom Verseggy eránt nem szenved kérdést. Szégyelném, ha hazugnak kellene találtatnom, hogy eránta szeretetet mutattam. De én csak a jó embert, a' munkás embert, a' szerencsétlent szerettem benne; külömben öt mindég kellem nélkül szűkölködőnek, rögzös beszédű Irónak néztem; most pedig azon fellyül egy tükéletesen megromlott fejű Grammaticusnak nézem; valóban éppen nem kisebb mértékben megromlott fejűnek, mint a' milyennek, kedves barátom, ő néz tégedet, se másokkal együtt engemet is. ... Ki beszéll úgy, mint ő akarja, hogy beszélljünk? s nyer e valamit a' beszéd az által, ha az ilyen Grammaticust, Stylistát és Poetát fogjuk követni? Kivévéen egy két dalát – egyet kettőt ötven között – én nem tudtam soha szépnak nem csak olvashatónak is lenni semmi mivét sem versben, sem prózában...*”²² Annak a Révainak írja e levelét, aki Verseggy nagy ellenfele és akit Kazinczy mindvégig támogat a vele folyó – és egyébként Verseggy támadó fellépésével indul²³ – vitában. Kazinczy iménti szabadkozása talán nem ok nélkül való, s jelzi: a vitázó felek túlmentek egy bizonyos határon, és ez kétségtelenül kihat a személyes kapcsolatokra is. A folyamat itt már nem korrigálható, visszafordíthatatlan. Annál is inkább,

¹⁷ KazLev. II. 466.

¹⁸ KazLev. II. 530.

¹⁹ KazLev. II. 421-422.

²⁰ KazLev. XXII. 66-69

²¹ KazLev. IV. 248-249

²² KazLev. IV. 252.

²³ Verseggy vitairataiban támadta Révait: német nyelvű nyelvtanában, majd *A tiszta magyarság* című munkájában.

mert ez az a levele, amelyet Révai – Horvát István által, Kazinczy tudtán kívül – közrebocsátott, amivel végleg eldőlt a csata, Révai javára. Kazinczy, mint több leveléből látható, ekkor nem örül a nem várt publikálásnak, azonban később – ahogy az a *Pályám emlékezetében* olvasható – már más megvilágításban mutatkozik meg számára a harcostárs tette: „Bizakodással írt leveleinket bíriünk nélkül kiadva látni, mindig kedvetlen; de valóban azon hamar felvigasztalám elmémet; kedves volt hiúságomnak látni, hogy Révai súlyt tulajdonít nekem, és hogy irántam szeretetet bizonyít.”²⁴ Kazinczy tehát hiába írja Kisnek is (1806-ban), hogy „szerelem az embert”, mint ahogy hiába ad hangot egyet nem értésének a Verseghyt illető kíméletlen, az embert érintő gúnyolódással kapcsolatban.²⁵ Hiába, mivel a pálya végén írt emlékirat világosan rávilágít a táborok közti csaták kíméletlenségének logikájára: itt az egyik résztvevő (nevezetesen Kazinczy) támogató (és egyben az ellenfelet támadó) állásfoglalása ad felhasználható muníciót a másiknak (Révainak), míg az utóbbi ezen magatartása elismerést (s ezáltal a későbbi harcokra bátorítást) biztosít az előbbinek. Azonban e megnyilatkozásokból egyértelmű, hogy szabadulásuk után nem sokkal (1803-1806 táján) Kazinczy egyértelműen kettéválasztja a Verseghyről mint emberről és mint grammatikusról alkotott véleményét.

A köztük feszülő alapvető – és a későbbi szembenállást részben már jelző – ellentét egyik legfontosabb forrása tetten érhető Kazinczy egy 1803 márciusában kelt levelében. Ebben Verseghyt említve megjegyzi: „az aesthesist inkább a' nagy példányokból kell meríteni, mint a didacticus könyvekből.”²⁶ Azonban annak ténye, hogy Verseghy a nyelv és a stílus művelésének módszereként a grammatikaelméleti kutatást választotta – a Kazinczy által pártfogolt fordítás helyett – önmagában nem tekinthető a szakítás egyetlen okozójának. A visszafordíthatatlan eltávolodást – mint az imént idézett levelek háttereként már utaltunk rá – a Verseghy-Révai vita váltotta ki, méghozzá az előbbi ebben elfoglalt álláspontja. E vitának – amely a közvéleményben leginkább ypszilonista-jottista háború néven vált ismertté – a leglátványosabb eleme az említett nevet adó helyesírási kérdés. Ez azért érdekes, mert Kazinczy arról ír a *Pályám emlékezetében*, hogy már jóval korábban, nagyjából két évtizeddel 1806 előtt határozottan a jottista elgondolást követte. A kassai *Magyar Museum* kiadásakor, 1787-ben az egyik vitapont éppen abból fakadt, hogy Batsányi ragaszkodni kívánt az ypszilonista írásmóddhoz. A szóelemző (j-s) írásmódot pártoló Kazinczy ekkor azt kérte, mindenki meggyőződése szerint járhasson el saját írásában, mondván: „tudományos kérdések eldöntését nem a voksok többségétől, hanem a voksok jobbságától kell felfüggeszteni.”²⁷ Ez egyszerismind engedékenységre, másrészt a saját vélemény melletti kiállásra vall: ekkor saját magát már nem engedni meggyőzni, de a másik álláspont és írásmód érvényesülését még elfogadja, tolerálja. Utóbb visszatekintve, a *Pályám emlékezetében* hozzászeli azonban – utalva a későbbi vita már 1787-ben meglévő csáirára –, hogy:[Batsányi] „elvonván már Barótit a j mellől ... s azon előterjesztés által is vonván el, hogy Baróti két ellenje, Rájnis és Révai, jottisták, nem ypszilonisták...”²⁸

²⁴ Kazinczy, 1979. 411. Ennek a levélnek a Révai általi megjelentetéséről szól a KazLev. V. 123-4-ben, 132-3-ban is.

²⁵ KazLev. IV. 133. és 374.

²⁶ KazLev. II. 33.

²⁷ Kazinczy, 1979. 300-301.

²⁸ Kazinczy, 1979. 301.

A Révai-Verseggy vita kapcsán nem véletlen, hogy az 1806-ban kelt levelekben Verseggyt említő Kazinczyt szinte szabadkozni látjuk: a kemény kritika nem az embernek, hanem a nyelvésznek szól. Annál érdekesebb, hogy ezt a megkülönböztetést nem találjuk meg a *Pályám emlékezetében*. Az önéletírásban már mindenre, Verseggy egész megítélésére kihat (visszahat) nyelvészeti és irodalmi tevékenysége, pontosabban Kazinczy utóbbiakról alkotott véleménye. Olyan kép születik a portré tárgyáról, amilyenek egy adott aspektusból és megvilágításból a szerző látja – ez esetben nincs mód árnyaltabb jellemzésre. Nincs mód, mert az emlékiró így akarja, hiszen szándékával, az önéletírára vonatkozó alapvető elgondolásával ellenkeznie minden más megoldás. Talál tehát egy fő szempontot – ez a nyelv, a stílus világáé –, és semmilyen másik nem férközhet oda.

A levelezésben számos nyomát látjuk annak, hogy Verseggy elméleti és szépirodalmi írásai kapcsán Kazinczy konkrét vagy általánosabb véleményt mond. Ilyenek Kis Jánoshoz 1805-ben írott sorai: „*Láttad e már Versegimnek Rikolti Mátyását? Tele van grammaticai és ortographiai heterodoxiával. Én belőle még csak egy éneket sem tudtam elolvasni; itt nem lelem a' munkát; elindulásomkor pedig belé csömörlöttem igen hamar.*”²⁹ A „Versegim” megjelölés ugyanakkor kötődést enged feltételezni, amely a csalódást egy, a munkájával kiváltó barátira vonatkozik. Egy másik levélben konkrét nyelvi kifogása van: „*Versegi nem mond igazat: Magyarban nincs három féle e, és így a, o, u, ö, ü, i sincs. Ki hallotta volna azt a' különbözést valaha? Deákban etc. igaz: De V. ezt csak azért mondta, mert tele volt a' feje muzsikális kevelységgel.*” Láthatjuk itt is, hogy 1795 – amikor anyjának írt levelében börtöntársa „*muzsikális éneklését*” említi – és 1808 között mennyire más aspektusba került Verseggy. Érdekes, hogy Kazinczy éppen egy olyan példát említi, amelyben történetesen nem is az ő oldalán, hanem Verseggyén van az igazság, mint ahogy erre Dessewffy – a címzett – a levélre írt megjegyzésében utal is: „*Miért ne lehetne 3 e ugyanazon egy nyelvben?*”³⁰ De Verseggy nyelvkérdésben vallott álláspontja, illetve ennek Kazinczyék részéről történő fogadtatása kihat a tudományos, illetve irodalmi világban tapasztalható megítélésére. Ez a megítélés pedig igencsak lekcisnylő véleményalkotást eredményez: „*[Verseghi] megbocsáthatatlan vétke az, hogy Révai ellen úgy mere fellépni, mint H o z z á - h a s o n l ó.*”³¹ – írja Kazinczy 1808-ban. (A Kazinczytól származó kiemelés mutatja, hogy ez a megállapítás túlmegy a *Pályám emlékezete* megfogalmazásain is: már-már megalázó, hiszen lényegében Verseggynek a vitában való részvételhez fűződő jogát is kétségbe vonja – talán ezért nem kerül be az önéletírásba). Pedig két és fél évvel korábban még arról tudósít, hogy házi szentélye (larariuma) falán ott függ Verseggy képe is – nem kisebb személyiségekéi mellett, mint Virág vagy éppen Báróczi. Pedig még 1810-ben is megtalálja sorstársában tisztelete tárgyát, hiszen így fogalmaz Horvát Istvánnak írott levelében: „*Én, magamról szólván legalább, állíthatom, hogy Verseggyt rossz trónak tartom ugyan, de olyannak csak ugyan, a' kiben talál becsülni valót a' ki a' becsülni valót becsülni akarja.*”³² Mint ezekből az idézetekből is látjuk, az 1808-10-es le-

²⁹ KazLev. III. 257.

³⁰ KazLev. V. 412.

³¹ KazLev. V. 271.

³² KazLev. VII. 415.

velekben tapasztalható kíméletlenség és szinte a bántásig menő kritika azzal a tulajdonsággal bír, hogy vagy nem vonatkozik az emberre, vagy ha igen, akkor kimondottan a szeretet, illetve a megbecsülés tárgyaként említi azt.

Váczy János szerint Kazinczy a „*hívatlan írók*” közé sorolja többek mellett Verseghyt is „*a Tele Pap Sák-féle verseiért, sőt nyilván a Dusch Erkölcsei leveleinek fordításáért is*” – hozzátevé: „*ha Kazinczy későbbi nézeteit is tekintetbe vesszük.*” (Váczy ezt az állítást 1788 eseményeinek elmondásakor teszi, jelezve, hogy a Gessner-fordítás kiadásával is harcolni akar ezen írók ellen.)³³ Kazinczy Verseghyvel kapcsolatos (a Gessner-fordítás idejéhez képest: későbbi) nézetei pedig jóval a *Pályám emlékezete* 1828-30-as szövegváltozatainak megalkotása előtt kialakultak, de a korábbi vitákra vonatkozó emlékek elevenen éltek az önéletíróban. Ehhez segítségül hívta papirosszeleteit, melyeket természetesen éppen az emlékirat születésével egyidejűleg rendeztetett, talán segíteni tovább formálódni pályatársairól vallott nézeteit. Erre utal legalábbis a Kazinczy-levelezés egyik darabja. A nyelvkérdésben és Kazinczy Himfy-recenziója kapcsán – döntően magát a bírálat szerzőjét (úgy is, mint Révai hívét) sértő – 1815-ben folyt vitára utalva levelében megjegyzi: „*Ki ellensége a' ti földötökön Révainak, én nem tudom.*” Ehhez az 1815-ös mondatához 1827 decemberében (!) az alábbi jegyzetet írta: „*Már tudom. ... Maga ez a Téli-Takács is az vala, ki most Verseghivel álla czimborába...*” Ezzel kapcsolatban további adalékot nyújtanak Kazinczynak e jegyzettel egy időben készült feljegyzései, melyek szerint 1815-ben egy vacsorán Fejér György professzor azt mondta (Kazinczy idézi, majd kifejti saját véleményét): „*Áldozzuk-fel hypothesisinket a' Nemzet' javának, dicsének, alku, barátság által, s kövessük az Ypsilont, melly a' többségé. – Elrémültem a' szóra, meg sem álmodván a' mit most már tudok, hogy Fejérből Verseghy szálla... Fejér ... (a' mi[n]t felvilágosítottának az idők) a Verseghy küldöttje vala.*” A *Mondolattal* s annak illusztrációjával kapcsolatosan pedig ezt jegyzi fel Kazinczy: „*... Ruszek Apát dicsekedve hirdeti, hogy neki a Mondolatban része van; ime a rezet a Mondolathoz, hol én szamaron megyek a Dicsőség' temploma felé a magam attribútumaimmal, Prixner metszé, Prixner, a' Budán-lakó! (ez oda czéltott, hogy Verseghy is Budán lakék, és hihetőleg az ő gondolatja vala, engem szamárra ültetni.)*” Ezt a feljegyzést Kazinczy 1827. december 6-án készítette.³⁴ Noha eddig az időszakig nem jutott el a *Pályám emlékezete*, Kazinczy fontosnak tartotta Verseghy jellemzését – jóval korábbi események kapcsán (ürügyén?) – az emlékiratban is megalkotni, méghozzá olyan beállításban és látásmóddal, amelyre nyilvánvalóan hatottak a vita későbbi (például 1815-ös) eseményei. Érdeemes felfigyelni a feljegyzés dátumára: nagyjából az önéletírás kinyomtatott változatának keletkezésével esik egybe. Ezek a tények és összefüggések is a konstruálásra – a korábbi véleménynek (esetleg látásmódnak, illetve egyes kortársakhoz való viszonyulásnak) a későbbi események hatására történő átalakulására és átfestésére – utalnak.

A Révai-kapcsolat ismeretében és a Verseghy-portré láttán érdemes egy kicsit időzni, és röviden összevetni a két pályatárs (Révai és Verseghy) a *Pályám emlékezete*ben megalkotott rajzát, valamint azt, hogy milyen fontos szempontok vezethették Kazinczyt a két ábrázolás kidolgozásakor. Kazinczy mindkettejükkel hosszú időn át szoros kapcsolatban

³³ Váczy, 1915. 212.

³⁴ Forrás: KazLev. XIII. 520-23. – jegyzet.

volt. Verseggy és Révai nyelvszemléleti vitájában Kazinczy egyértelműen az utóbbi mellé állt, ezzel teremtve meg saját nyelvújító koncepciójának elméleti alapjait. A Verseggy által képviselt, az aktuális nyelv szokás, élő nyelv (és ezáltal a kiejtés) mindenhatóságát hirdető gondolkodásmóddal Révai történeti nyelvszemlélete állt szemben. Utóbbinak fontos ismérve, hogy a nyelvemlékek segítségével, a nyelvet a maga történetiségében és fejlődésében vizsgálva normákat keres, melyek alapjai lehetnek grammatikai ismereteink tökéletesítésének és a megfelelő írásnormák kialakításának.³⁵ Révai elgondolása ezen a ponton találkozott Kazinczynak az irodalmi nyelvvel, ízléssel és a nyelvújítással kapcsolatos koncepciójával. Hiszen az újításnak csak akkor van értelme, ha van mihez mérni, viszonyítani: találunk olyan, évszázadokon át tartó folyamat eredményeként kialakult, kifejlesztett normákat, amelyek kiindulópontot, egyszersmind keretet biztosíthatnak a nyelv fejlesztői, reformálói, pallérozói számára. Csak így – és a fordítások által – alakulhat ki a kívánatos „fentebb stíl”, az irodalmi nyelv. Ennek – és Kazinczy fent idézett, 1806. augusztusi levelének – következtében keletkezhetett az az irodalomtörténeti közvélekedés is, amely szerint a vitát Kazinczy döntötte el, Révai javára.³⁶

A fordítások kérdésében Kazinczy ugyancsak szemben áll a *Debreceni Grammatikával* és az annak elveivel részben rokonszenvező Verseggyvel. Ez a kérdéskör leginkább az idegen nyelvekből származó grammatikai formák, nyelvtani szerkezetek magyarra való átültetésének és meghonosításának ügyében mutatja kettejük véleményének különbözőségét. Az ortológusokéhoz közel álló felfogást valló Verseggy világosan kinyilvánítja, hogy Kazinczy e törekvését és álláspontját kifejezetten ellenzi. A nyelvész pap ezzel is egyértelműen a széphalmi mester egyik alapvető céljával és felfogásával helyezkedik szövegesen szembe, ellentétes elvet hangoztatva, hiszen Kazinczy alapelve ezzel kapcsolatban éppen azt nyilvánította ki, hogy az ilyen (például francia) nyelvi formák átvétele a nyelv gazdagítás egyik legfontosabb forrása és az irodalmi nyelv kialakításának feltétele. Éppen ez az alapvetés kötötte össze őt a példaképének tartott Báróczi-val, ez indította el a Gessner- és más fordítások által az írói pályán. Továbbá: pályája egy másik, későbbi szakaszában ez volt az a vonatkozás, amellyel kapcsolatosan (a fordítások védelmében) még jelentős konfliktust is vállalt a későbbi nemzedék eredeti műveket számon kérő alakjával, előfutarával, Kölcseyvel. Mindezek jelzik, a kérdés milyen fontos szerepet töltött be Kazinczy nézetrendszerében, és ezért bír különös jelentőséggel, hogy Verseggy felfogása alapjaiban kérdőjelezte meg azt, amit Kazinczy meghatározónak tartott.³⁷

A Kazinczyt Révaihoz, illetve Verseggyhez fűző kontaktus jellegét illetően Révai esetében egyértelműen az irodalmi és nyelvi közéleti szempont dominál, míg Versegghynél ehhez jelentősen hozzáadódik a magánéleti, embertársi viszony. Előbbivel, mint magánemberrel, Kazinczy alig ápol kapcsolatot, s a levelezésben sem sok helyütt találunk erre való utalásokat.

³⁵ *Éder Zoltán*: Túl a Duna-tájon. Fejezetek a magyar művelődéstörténet európai kapcsolatai köréből. Bp., 1999, 114-118.

³⁶ Uo. 118. Kazinczy a *Tövisek és virágok* című epigrammagyűjteményében is kiáll Révai mellett azzal, hogy *Sylvester* című munkájának főhőse (a legfontosabb dicséret szavak címzettje) Révai, akit még a *Magyarzatokban* is kiemel (*Kazinczy Ferenc*: Tövisek és virágok. Széphalom, 1811. 30-33. és 52.)

³⁷ Lásd még: *Burján Mónika*: „Ez a nyugtalan törekedés, dolgozomat minél hasonlóbba tenni az eredetihez...” (Kazinczy Ferenc nézetei a fordításról). = ItK, 2003/1. 43-74, különösen 63-65.; továbbá *Gyapay László*: Kazinczy a debreceniségről. = ItK, 1998/1-2. 31-65., különösen 45-46.

Utóbbit – talán éppen a kettejük között fennálló számos és kibékíthetetlen nyelv- és irodalompolitikai nézeteltérés miatt – főként mint embert becsüli Kazinczy, és ennek a levelezésben számos bizonyítékát látni. De mindez hogyan jelenik meg az önéletírásban? A *Pályám emlékezetében* ábrázolt Révai pozitív közéleti személyiség, míg Verseghyt egyértelműen negatív színben látjuk. Mindkettőnél fontosak az irodalom, a nyelvtudomány szempontjai, s lényegében eltűnnek az emberi vonatkozások. Így lehetséges az, hogy az emberként becsült és szeretett Verseghy kifejezetten negatívvá válik, és még a börtönélmények kapcsán is elsősorban irodalmi-nyelvi közéleti tevékenysége jelenik meg – döntően ironikus és bíráló beállításban. Így válik érthetővé az is, hogy a Kazinczy által emberi személyiségjegyeit, karakterét tekintve talán inkább kételyekkel fogadott és tekintett Révai az önéletírásban túlnyomórészt pozitív értékelést kap. Itt ugyanis a megjelenített alakok *közéleti szereplő* mivolta a fontos, és emögött háttérbe szorul egy másik vonatkozás: az *emberé*. A pályatársakról adott portré – nyilván irodalompolitikai célból – közéleti szerepükben mutatja be őket, és azokat a jegyeket emeli ki, amelyek ebből a szempontból fontosak. A magánéleti/magánemberi szimpátia (illetve antipátia) pedig – különösen a későbbi szövegváltozatokban – a fentiekből adódóan nem vagy csak korlátozottan jelenhet meg.

A *Pályám emlékezete* 1828-31-ben keletkezett változatai ugyanis elsősorban közéleti, irodalmi tablók. Azokban háttérbe szorulnak azok a magánéleti, főként gyermekkori részletek, amelyek a korábban (például 1814-ben, 1816-17-ben) keletkezett önéletírás-változatokban még nagyon is fontosak voltak. Utóbbi emlékiratok azonban még szűkebb olvasói kört céloztak meg: címzésük szerint is csak a család, a legközelebbi barátok részére íródtak. Ezekben elérték a kedves gyermekkori anekdoták, családi emlékképek. Utóbbiak közül az 1820-as évek végén készült, tudatosan kiadásra tervezett memoárokban már csak az irodalompolitikai-közéleti szempontból fontosnak tartott személyiségek és események, vonatkozások maradtak bent. Ilyen az anyai nagyapjáról és annak életviteléről szóló beszámoló, mely egy régi kort mutat be tudatosan nosztalgikus ábrázolással. A régít egy olyan korban, amikor már láthatóan, érezhetően az új nemzedék (a Kazinczy után következő) kezében van az irányítás. Az apjával, illetve a gyermekkorral kapcsolatos részletek közül is csak azok kerülhetnek be a kiadásra tervezett emlékiratokba, amelyek a gyermek Kazinczy irodalmi pálya felé orientálódását mutatják. A későbbi, már a pályán eltöltött évekről is úgy szerkeszt rajzot Kazinczy, hogy abban mind terjedelmi, mind tartalmi szempontból csakis az egész életpályája alatt fontosnak tartott szempontok szűrőjén keresztül vezethessen az út. Nem mindegy – mondta nyilván magában a *Pályám emlékezete* írásakor –, hogy kit milyen terjedelemben, hogyan jellemzünk. Az elemzőnek az is fontos tehát, hogy mi és ki szerepel, és az is, hogy mi és ki marad ki a korrajzból. Így veszít tehát az önéletírás anekdotikus lendületéből, ugyanakkor nyer is: kitűnő közéleti portrékat, valamint egy így kialakuló, láthatóan tudatosan megkomponált, az irodalompolitikai céloknak megfelelő korrajzot, továbbá számos ismert és kevésbé ismert egyéniséget felvonultató tablót.

HÓDOLAT KAZINCZY FERENC SZELLEMÉNEK
(Vasárnapi Újság, 1859. október 30.)

RICHARD PRAŽÁK

A magyar református papok irodalmi tevékenysége Cseh- és Morvaországban a türelmi rendelet kiadása után

A cseh- és morvaországi református papok irodalmi tevékenysége természetesen túlnyomóan vallásos-didaktikus jellegű, mert abból a szükségletből fakadt, hogy a cseh reformátusok kezébe új vallásos könyveket adjanak. Az egyházi élet szervezete is ezt kívánta, és ezért főképpen dogmatikai kézikönyveket, zsoltáros könyveket, prédikáció- és imagyűjteményeket adtak ki. Ez az irodalom tartalmában és irányában nem lépte túl a vallásos hit keretét, általános társadalmi érték és a cseh megújítás irodalma szempontjából nincs döntő jelentősége, de még ebbe az irodalomba is behatoltak a felvilágosodás eszméi. A felvilágosodással együtt jár a reformtörekvések felvirágzása a katolicizmusban és protestantizmusban egyaránt, és ez ráütötte bélyegét a cseh tartományokban működő magyar református lelkészek vallásos alkotására is. Megnyilvánul bennük Bahrdr racionalista felvilágosodása, Steinbart vallási antropocentrizmusa és főképpen a korabeli magyar kálvinista teológia, amely a világ kálvinista reformtörekvéseiből kiválasztott alkotás volt. Az irányzat képviselőinek, a debreceni kálvinista teológusoknak, Hatvani Istvánnak, Benedek Mihálynak és a többieknek munkáit a cseh- és morvaországi magyar református lelkészek jól ismerték, sok indítékot mérítettek belőlük munkájuk során. Jellegzetes alakja volt ennek az irányzatnak a híres fizikus és matematikus Hatvani István, akinek egy kisebb vallási munkáját a cseh irodalmár, Kramearius segítségével Végh János már 1783-ban lefordította cseh nyelvre.¹

A cseh- és morvaországi református papok közül sokan voltak Hatvani tanítványai Debrecenben, pl. Blazsek Mihály, Simon János, Inczédy János, Kálnay István és Kún Sándor. Tőle vette át főként Blazsek azt a meggyőződését, hogy a teológiai kérdéseket általános filozófiai szemlélettel és dogmatizmus nélkül, liberálisan kell felfogni. Blazsek fordította le cseh nyelvre a másik vezető debreceni teológus, Benedek Mihály háromrészes Útmutatás a keresztény vallás előadására című művét, melynek kiadásához az anyagi eszközöket Teleki Lászlótól, a híres kálvinista vezető, id. Teleki József fiától igyekezett megszerezni. Teleki József támogatása Blazsek több munkájának kinyomtatása vált lehetővé, többek közt Szikszai híres imáinak csehnyelvű fordítását is. Végrendeletemben 300 aranyat hagyott a bécsi református és augsburgi hitvallású protestáns konsistoriumnak, hogy azon a cseh reformátusok részére vallásos könyveket nyomtassanak ki.² Teleki Józsefnek a cseh refor-

¹ *Hatvani István*: Az Uri Szent Vatsorára meg tanító könyvetske című 1760-ban Baselban kiadott írását Végh János „Krátká příprava k svatě Večeři Páně v otázkách a odpovědích mládeži církví českých obnovených předložená” címmel szabad átdolgozásban adtak ki csehül Prágában 1783-ban.

² *Benedek Mihály*: Útmutatás a keresztény vallás előadására című könyve három részben jelent meg Debrecenben 1804-ben, 1805-ben és 1808-ban az alsó iskolák részére. Erre a műre Blazseket rögtön az első rész megjelenése

mátusok részére nyomtatott könyvek kiadása során szerzett érdemeire maga Blazsek mutatott rá Szikszai imádságainak előszavában 1796. december 4-én.

A kéziratos fordítások és másolatok is bizonyítják, hogy a cseh- és morvaországi magyar református lelkészek tanulmányozták a magyar kálvinista teológusok műveit, így Szathmári Pap Zsigmond erdélyi református püspök magyar prédikációinak csehnyelvű fordítását, vagy Miklós Sámuel miskolci tanár beszédeinek Végh János által készített másolatát; önállóbban próbált meg eljárni Breznai István javorniki lelkész és sárospataki abszolvens, amikor 1783-ban Pápai Páriz Ferenc Pax sepulcri című írásának három fejezete alapján két részből álló agendát írt az ember magatartásáról betegségek idején és a halál előtt.³

Magyarból fordították a csehországi magyar református papok a híres svájci teológus, Osterwald munkáját is. Bibliai történetét Maróthy György és Losonczy István kiadása után 1807-ben Végh János fordította csehre, kéziratban maradt egy másik, 1784-es magyar kiadás alapján Blazsek által fordított munkája.⁴ Blazsek legfontosabb fordítása Heidelbergi Káté fordítása volt. „Heidelberský katechismus aneb učení pravého náboženství křesťanského v otázky a odpovědi uvedené“ címen megjelent Brnóban 1783-ban. Végh a heidel-

után 1804. okt. 22-én a bécsi konzisztorium tanácsosa, Hilchenbach figyelmeztette, neki viszont Teleki Sámuel erdélyi kancellár küldte meg. (A morvaországi egyházkerület levéltára: Archiv moravské superintendence; a továbbiakban: AMS, jelzet 95/0004.) Blazsek Benedek munkáját lefordította csehre Návod k přednáškám z křesťanského náboženství címen és 1813. máj. 20-i levelében Teleki Lászlóhoz fordult, hogy a kiadáshoz támogatást nyújtson (Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Budapest, Magyar Irodalmi Levelezés 4-r, 10. sz., No. 264.) Ugyanebben a levelében megismételte először 1812. máj. 8-án előadott kérését, hogy anyagi segítségét kapjon Szikszai imái második kiadásához. (Uo. Magyar Irodalmi Levelezés 4-r, 10. sz., No 263.) Teleki Lászlónak azonban a cseh kálvinistákkal nem volt olyan baráti kapcsolata mint apjának, Józsefnek, és ezért Blazsek kérésére egyáltalán nem reagált. Szikszai imádságai először 1796-ban jelentek meg csehül Prágában Jiřího Szikszai křesťanská naučení a modlitby. Z uherského jazyku přeložil Michal Blažek címén. Blazsek Mihály és Teleki József viszonyáról ld. még: *F. Csanak Dóra: Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó.* Bp., 1983. 461.

³ Szathmári Pap Zsigmond magyar prédikációinak Simon János által készített csehnyelvű kéziratos fordítása Bohuslav Burian tulajdonában volt, aki megemlékezett róla Toleranční kazatelé na Valašsku 1781-1861 (Valašské Meziříčí 1938) című munkájának 73-74. oldalán. Nyilvánvalóan Nádudvari Péter prédikációinak gyűjteményéről van szó, melyet Szathmári saját prédikációival egészített ki, és Kolozsvárott adott ki 1741-ben Nádudvari Péternek hátrahagyott prédikációi, ez utóbbiakhoz a magáéiból is többet adván címen. Vö. *Zoványi Jenő*, Cikkei a „Theológiai lexikon“ részére a magyarországi protestantizmus történetéből, Bp., 1940. 435-436. Miklós Sámuel Miskolcon, 1782. jan. 21-én tartott prédikációjának Végh János által készített másolata megtalálható naplójában (Kniha zápisů), 68-71. o. (Knihovna Husova sboru – Hus-Egyesület Könyvtára Prágában). Breznainak Pápai Páriz említett irata alapján 1783-ban készített agendájáról Breznainak Blazsek szuperintendenshez Javorníkról, 1786. júl. 27-én írt leveléből tudunk (AMS, Prága, 39/XIX/0027-28). Breznai a levelében azt is megemlíti, hogy agendája két részből áll. Az első részének címe Krátká příprava k smrti aneb přemyslování, kterákby se člověk měl chovati v nemoci (A halálra való rövid előkészület, avagy meggondolás, hogyan kell az embernek betegség idején viselkednie), a második részének címe pedig Kterákby mohl křesťan ochotně a vesele smrt podstoupiti, a v věrnosti až do konce setrvati (Hogyan szenvedheti el a keresztyén ember szívesen és vidáman a halált, s hogyan maradhat mindvégig hűségben). A harmadik részt Breznai nem fejezte be, mindössze 14 sort írt meg belőle. Breznai agendájának kézirata nem maradt fenn.

⁴ *Historie písem svatých... Původně sepsaná v jazyku francouzském od Jana Fridricha Osterwalda... potom od Jiřího Maróthy a Štěpána Lossonczy, profesora, v velkém Křesťanském du uherského jazyka přeložená... vydaná od Jana Végh... v Praze 1807 (Bibliai történetek. Eredetileg francia nyelven összeállította Osterwald Frigyes János... majd magyar nyelvre lefordította Maróthy György és Lossonczy István nagykőrösi professzor... kiadta Végh János... Prága, 1807).* Blazsek után maradt egy cseh fordítása Osterwald O povinnostech kazatele (A lelkész kötelessége; Hus-Egyesület Könyvtára, Prága) című művének, melyet Blazsek Gombási Vásárhelyi István magyar kiadása alapján (Osterwald Frigyes János, A Papi Szent Hivatal Gyakorlásáról való Traktának első darabja) fordított le, utóbbi 1784-ben jelent meg Kolozsvárott.

bergi katekizmust is lefordította cseh nyelvre, és javította azt annak Siderius lelkész által a népiskolák részére készült feldolgozása alapján, amely Magyarországon igen népszerű volt, és csak a 17. században majdnem húsz kiadást ért meg.⁵

A cseh tartományokban működő magyar református lelkészek közül Blazsek Mihály és Végh János voltak a legtermékenyebbek. Az ő tollukból való a türelmi rendelet kiadása után megjelent első cseh református imakönyvek, katekizmusok és liturgiai segédkönyvek többsége.⁶ A kálvinizmus alapvető dogmatikai művét, a helvét hitvallást Václav Matěj Kramerius cseh irodalmár segítségével Szalay József fordította le csehre. Röviddel halála előtt fejezte be a munkát (1784. május 12-én halt meg), és végrendeletében arra kérte annak végrehajtóját és közeli barátját, Végh Jánost, hogy a könyv nyomtatásának költségét hagyatékából fedezze.⁷ Végh közreműködésével Szalay fordítása még 1784-ben megjelent Krátké a sprosté vyznání a vysvětlení víry čisté křesťanské (A tiszta keresztyén hit rövid és egyszerű vallása és magyarázata) címmel. Előszava Szalay felvilágosult eszméinek szép bizonyítéka. Szalay köszönetet mondott benne II. Józsefnek a türelmi rendeletért, és rámutatott arra, milyen káros hatással volt a cseh nemzeti fejlődésre a lelkiismereti szabadság elnyomása a fehérhegyi csatát követő korszakban. Megkísérelte, hogy hangsúlyozza a Csehtestvérek és a kálvinisták egymáshoz való közelségét, ezt előtte már Blazsek Mihály is megpróbálta, amikor 1783-ban kiadta Elsner Reformátského smyslu Bratří čeští (A református gondolkodású Csehtestvérek) című írását, amely a Csehtestvérek református jellegét bizonyítja, továbbá Matouš Konečný Csehtestvérek között kedvelt Kazatel domovní (Házi prédikátor) című írását. Tekintetbe vette Blazsek a csehtestvér énekeket a Berlińi énekeskönyv kiadásánál is, és azok számára írta meg Szikszai imádságai fordításának bevezetését, akik kételkedtek a Csehtestvérek és a magyar kálvinisták eszméi rokonságában.⁸

A Csehtestvérekkel szemben érzett irodalmi érdeklődés a magyar református papokat Cseh- és Morvaországban Comenius János Ámos műveinek tanulmányozásához vezette el, az ő közvetítésével ismerték meg a cseh nemzeti múltat is. Figyelemreméltó jelenség, hogy elsősorban Comeniusnak A cseh egyház üldöztetésének és szenvedésének története című műve alapján tanulmányozták a cseh múltat, ez volt Comenius leginkább üldözött könyve, és Csehországban csak jóval a türelmi rendelet kiadása után, 1870-ben jelenhetett meg.

Magyarországon, ahol Comenius 1650-1654 között működött Sárospatakon, műve kezdettől fogva ismert volt, számos latin, német, cseh és magyar kiadásban volt forga-

⁵ A Heidelbergi Káté „Kised gyermekeknek való katekizmus, azaz a keresztyéni hitnek fő ágazatairól rövid kérdések és feleletek által való tanítás” című Siderius változata először megjelent 1597-ben Debrecenben és már a következő században majdnem húsz kiadást ért meg. Gyakran kiadták a 18. században is. Végh mintája valószínűleg 1763. évi kiadása volt. Arra, hogy Végh feldolgozása Siderius változatán alapszik, Szalatnay János figyelmeztette a cseh református egyházakra vonatkozó jegyzeteiben, amelyeket 1816-ban elküldte Toth Ferencnek, a pápai református kollégium tanárának. Ezeket a jegyzeteket későbbben publikálta *Borsos István* a Dunántúli Protestáns Lapban 1905, 354-358 o.

⁶ Blazsek műveinek legteljesebb jegyzékét *Johann Jakob Czikan* a készítette el Die lebenden Schriftsteller Mährens, Brünn 1811 című könyvében, Végh munkáját ismertette *Ferdinand Hrejsa* Jan Végh című művében, Praha 1930.

⁷ Vö. Végh Jánosnak Ehrenberg Maxmilianhoz a boleslavi (bunslavi) kerület legfőbb kapitányához intézett levelével, Lysá, 1784. máj. 14. Státní ústřední archiv (Állami Központi Levéltár), Prága. ČG Publ. 1784-1785, E I, 42. sz.

⁸ A berlini énekeskönyvet „Kancyonál berlínský, tj. kniha žalmů a písní duchovních od rozličných mužů božích Bratří českých a jiných” címen Blažek Brnóban adta ki 1783-ban. Szikszai György imádságait ugyancsak Brnóban 1796-ban Jiřího Sixaye křesťanská naučení a modlitby. Z uherského jazyka přeložil Michal Blažek címen.

lomban. Nagy hatással volt Comenius magyar kultúrára, és ott állt a magyar pedagógia bölcsőjénél. Hatása a magyar környezetben a XVIII. század végén és a XIX. század elején is élénk volt, amikor magyarul Weber Simon pozsonyi kiadó jelentette meg. Comenius műveinek elterjedt voltát a magyarok között ebben az időben könyvei magyar fordításának kéziratos másolatai is bizonyítják. Ezek közé tartozik A cseh egyház üldöztetésének és szenvedésének történetéről készült másolat, melyet 1795-ben Némethi Sámuel, a Pozsony megyei Hodos (szlovákul Vydrany) község magyar református lelkésze írt. Megemlíthető még Pelargus Gábor Comenius A világ útvesztőjének magyar kéziratos fordítása.⁹

Comenius A cseh egyház üldöztetésének és szenvedésének története című művére, továbbá A cseh testvérek tetteinek és eredetének története című munkájának Lasicki Jánostól származó lengyel fordítására – melyet Comenius 1649-ben Lesznóban adott ki –, a pápai református kollégium híres professzorának, az európai protestantizmus történetéhez gyűjtő anyagot Tóth Ferencnek figyelmét Szalatnay János moraveci csehországi lelkész hívta fel 1810-ben, aki azokat „cseh-morva református egyház“ története legjelentősebb forrásának tartotta.¹⁰ Comenius Története a csehországi magyar református értelmiség körében közkeletűvé vált, ezt bizonyítja a mű magyar másolata Csider Imrének, a csehországi Semtész lelkészének jegyzőkönyvében, 1789-ből.¹¹ Csider feljegyzésében Comenius könyve 1665. évi magyar fordításának másolata található és lehetséges, hogy nem is Csider volt az első másoló a magyar református lelkészek között, akik Comenius Története révén ismerkedtek meg rövid összefoglalásban a cseh múlt Fehér-hegy előtti szakaszával, és legalább olvasása közben megérthették a fehér-hegyi tragédia teljes jelentőségét a cseh történelem szempontjából.

Ezt olvasta Szalatnay János is, akinek a Moravei egyház történetében Comenius névvel együtt Comenius nézetét is megtaláljuk Fehér-hegy következményeiről, valamint a

⁹ Ismeretlenül származó magyar kézirat fordítása található Comeniusnak A cseh egyház üldöztetésének és szenvedésének történetéről: *Comenius A. János* rövid története az országai eklésiának üldöztetésének, mely keresztény népéletének kezdetitől fogva, az az, 894-ik esztendődtől egész 1632-dikiig folytatatik címen, amely 256 oldalra terjed. A kézirat végén a következő latin megjegyzés olvasható: „Deo juvante descripsi ex exemplo Manuscripto mentis fraternalis, quis plurimis in locis transcribere conatus sum. Ego Sámuel Némethi V. D. M. pt. Eccles. Helv. Conf. Hodiensis in Insula, adorsus sum d. 16. Aug. finivi 9. Sept. 1795“. A kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található Budapesten, Quart. Hung. 1146. Ugyanott, Quart. Hung. 245 *Comenius* A világ útvesztőjének Pelargus Gábor magyaryelvű kézirat fordítása található ezen a címen: *Világ labirintosa*, melyben, A mennyi paraditsom rejtezt, az az, A Világnak olly le írása, melyben, mintegy világos tükörben, ki adatik, hogy tudniillik a Világ és annak minden Sorsa s állapotja nem egyéb hanem csak hivság, és hijában való szolgálatosság, unalom és faradság, gyötrelm és haboruság, búval, bajjal rakodott nyughatatlanság, végre csalárd, és kétségben ejtő nyomorúság. De ellenben valaki a Jesus Kristusnak hajlékot szerez szívében, és az Istent bé fogadja, belső rejtekében, az a tökéletes elmélkedésnek nyugodalmat, és tellyes örömeinek czéllját fel talállya. Cseh Nyelvrül Magyarra fordítatott Pelargus Gábor által. Pelargus tolmácsolása Comenius művének első magyaryelvű fordítása. Más a forrása mint Rimány István (első nyomtatott) fordításának. Ennek a fordításának forrása A világ útvesztőjének 1782. évi prágai kiadása volt.

¹⁰ Vö. Szalatnay János levelét Tóth Ferenchez Moraveč, 1810. márc. 15. A budapesti Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 1043., II. köt., f. 299.

¹¹ *Comenius*nak A cseh egyház üldöztetésének története című műve magyar másolata Rövid története a csehországi evangélica reformátor ecclesiának a Papistaktul származott kegyetlen üldöztetésének, amelyeket eleitül fogva miolta az Evangéliomi Hitnek követésére meg tértenek, úgy mint Krisztus Urunk szenvedése után 894dik esztendődtől kezdvén az 1634dik esztendőig szenvedtenek. 1665-ből való magyar fordítás, 151 oldal, Csider Imre 1789. évi naplójából, Ráday Könyvtár Kézirattára Bp., Történeti tárgyú kéziratok, 1556.

Fehér-hegy utáni vallási üldözés leírását is.¹² Horlivé a nábožné modlitby křesťanské (Buzgó és ájtatos keresztyén imák – Prága 1799) című művében Végh János a Fehér-hegy utáni korszak protestánsüldözésének leírásánál Comenius János Ámosnak a lengyelországi Lesznóból a csehekhez írt levelének szavait idézte.¹³ Jellemző, hogy ezt a helyet a cenzor kihúzta Végh imádságaiból, s ez mutatja, mennyire félték a Habsburg-monarchia hivatalos közegei Comenius művének nemzeti öntudatra ébresztő hatásától a cseh környezetben.

Comenius hazafias pátosza nagymértékben hatott a csehországi magyar református értelmiség tagjainak nemzeti öntudatára, akik határozott magyar hazafiság mellett pozitív kapcsolatot tudtak teremteni a cseh történehez és a cseh megújulás hazafias törekvéséhez. Nem hiába idézte Rimány István Comenius Labyrinthusának magyar fordításához írt előszavában Comenius prófétai szavait Kšaft umírající matky Jednoty bratrské (A Csehtestvérek haldokló anyjának végrendelete) című iratából a kormányzásról, hogy az ismét a cseh nép kezébe kerül vissza. Rimány Labyrinthus-fordítása 1805-ben Pozsonyban jelent meg Weber Simonnal, és ez a csehországi magyar református értelmiség körében levő Comenius-kultusz legjelentősebb bizonyítéka.¹⁴ Szerzője huszonegy éves csehországi működése után alkotta meg a fordítást, amikor már teljesen együtt élt a cseh környezettel és az 1782. évi prágai cseh kiadást fordította le.¹⁵ Nyelvileg igen gondos fordításához egy Comenius-életrajzot csatolt, amelyben hangsúlyozta Comenius sárospataki tartózkodását és a tudományos megismerés fejlesztésében Magyarországon szerzett érdemeit.

Nagy gondot fordítottak a magyar református lelkészek cseh műveik irodalmi színvonalára. Végh János egyenesen Comenius Labirintusán tanult meg csehül,¹⁶ ami határozottan visszatükröződik legnépszerűbb művén, a Buzgó és keresztyén imákban, ahol gyakran hivatkozik pl. Comenius Paxis pietatisára.¹⁷ Végh nem zárkózott el a beszédre jellemző fordulatok elől, ami élénkítette imáit, és közelebb vitte a népi olvasókönyv felé. Tudatosan használt népi fordulatokat; Kún Sándor a klobouki református magyar papot bírálta is,

¹² Szalatnay János: A moraveči egyház története című munkáját először a Hlasy ze Siona 1861. 5-15 számaiban közölték. Másodszor kiadta Ferdinand Hrejsa: Jan Szalatnay a jeho paměti z doby tolerančni (Szalatnay János és visszaemlékezései a türelmi rendelet időszakára), Praha, 1931. 43-99.

¹³ Vö. Ferdinand Hrejsa, Jan Végh, Praha, 1930. 75.

¹⁴ Rimány fordításának pontos címe: Világ labirintosa és a szív paraditsoma. Mellyet készített volt és a maga született Cseh Nyelven kiadott Koménius Ámos János. Mostan pedig legelőször Magyar Nyelvre fordított Rimány István, Lisszai Református Prédikátor Cseh Országban. Posonyban, Weber Simon Péter betűivel, 1805. Rimánynak Comenius Labyrinthus fordítására vonatkozólag lásd Dobossy László: Komenskývel a „Világ útvesztőjében“, Filológiai Közönlöny, 1960. 3-4. sz., 369-382. Rimány kézírata 1804-ből a prágai Comenius A. J. múzeumban található. Ezzel Bakos József foglalkozott tanulmányában: Comenius magyarul. Rimány „Világ labirintosa és a szív paraditsoma“, Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1962. VIII. köt., 151-162.

¹⁵ Labyrint swěta a ráj srdce od Amosa Komeniusa, pastýře evangelického. Podle exempláře berlínského přetištěn w Praze, u Jana Samma 1782. (A világ labirintosa és a szív paradicsoma Amos Komenius evangelikus lelkészétől. A berlini példány alapján kinyomtatva Prágában, Samm Jánosnál 1782.)

¹⁶ Vö. Jan Blahoslav Čapek: Československá literatura tolerančni (A csehszlovák irodalom a türelmi rendelet korában), Praha, 1933. I. köt., 245.

¹⁷ Végh János: Horlivé a nábožné modlitby křesťanské (Buzgó és ájtatos keresztyén imák) első kiadása 1799-ben jelent meg Prágában František Jeřábeknél. A második kiadás 1807-ben ugyanott Bohumil Haasénál, a harmadikat már Végh halála után Jan Košut krakovani református lelkész adta ki javitva és saját darabjaival bővítve Prágában 1836-ban Haasénál.

mert Heryng fordításában¹⁸ túlságosan ragaszkodott az írott irodalmi nyelvhez. A Végh és Kún között az irodalmi nyelv kérdésében látható nézeteltérés igen érdekes, és nemcsak a cseh megújulás irodalmának egykorú helyzetét tükrözi vissza, hanem a magyar nyelvújítás hívei és ellenzői közötti vitát is. Helyes volt Kúnnak az irodalmi nyelvre, a jó írók stílusára vonatkozó nézete, amint azt Kloboukból 1799. november 15-én Blazsekhez intézett levelében kifejezte, és helyénvaló volt a cseh- és morvaországi különböző nyelvjárásokra utaló megjegyzése is, amely megakadályozta, hogy az írott nyelv részére mintát alakítsanak ki. Kevésbé volt helyes és igazságos az, ahogyan Végh írásáról elítélő véleményét fejtegetésében levezette.¹⁹ Végh imádságainak népiessége nemcsak külsőleges nyelvi jellemző. Ezek az imádságok tartalmilag is a legnépiesebb vallásos művek közé tartoznak, melyeket a cseh tartományokban élő magyar református lelkészek csehül alkottak. Nemcsak programja irányul a népi rétegek felé, hanem elsősorban a felfogása, amelyben hagyományos népi nézetek tükröződnek vissza (vö. A keresztyén gazda és földműves imádsága). Végh imái azért is voltak olvasmányosak és hozzáférhetőbbek, mert nem volt meg bennük az evangélikus komorság, és helyenként tematikája és feldolgozása nem maradt el a ponyvairodalomtól (pl. Oly férfi imádsága, ki rossz felesége folytán otthon nehéz keresztet visel). Az imakönyv második részében Végh elhelyezte a Píseň staročeská k potěšení v chudobě sevěných křesťanů (Ócseh ének a szegénységben sýnylódó keresztyének megvigasztalására) című éneket, amelyet szerinte „magyar református zsoltárkönyvben“ (nyilván Tranosciusnál) is megtalálhatunk. A magyar énekek közé valószínűleg még a XVI. században jutott el a más cseh reformációs énekekkel együtt.²⁰

Értékes Végh kéziratos Kniha zápisků (A feljegyzések könyve) című írása is, amely latinul, németül és magyarul van írva és Végh magán feljegyzéseit foglalja össze. Érdekes itt a magyar református egyház rövid története (Kniha zápisků, 1-34. o.), latinul a jezsuita rend megszüntetésére (uo. 148-149. o.), és Végh sárospataki iskolatársainak latin versei, ahol megtalálható Kazinczy Ferencnek egy latin nyelvű költeménye is (uo. 65. o.). Nem biztos, hogy a Kazinczy-kutatók ezt a Kazinczy verset ismerik. Nagyon értékes Végh saját életrajza is (uo. 117-120. o.) és figyelemreméltó Szászi János foksabadi református pap allegorikus költeménye Veszprém városról, amely nyilván még 1781 előtt keletkezett (uo. 82 o.). Kniha zápisků (A feljegyzések könyve) más Végh írásaival együtt a prágai Hus-Egyesület Könyvtárában van elhelyezve.

Végh legértékesebb műve a csehországi református egyház kezdetéről szóló történeti munkája, németül Nachricht von der Enetstehung der reformierten Kirchen-Gemeinden in Böhmen,²¹ amely mintegy életrajzként nemcsak Végh pályáját, de a többi csehországi

¹⁸ Krátké vyučování v křesťanském učení pro ditky obojího evangelického vyznání složené od Daniela Jirnřicha Herynga. Z německého skrze Alexandra Kúna, slova Božího kazatele přeložené. Nákladem překladatele. V Brně vytištěné u Františka Karla Seidlera 1799. (Rövid keresztyén tanítás az evangélikusok mind a két hitvallásukban képzett gyermekeknek. Dániel Henryk Heryng munkája. Németből fordította Kún Sándor prédikátor. Brnóban, František Karel Seidlernál kinyomtatott 1799.)

¹⁹ Vö. Kún Sándor levelét Blazsek Mihályhoz, Klobouky, 1799. nov. 15., AMS Prága, 6/0047.

²⁰ Ld. Jan Blahoslav Čapek, I. c., I. köt., 245.

²¹ Nachricht von der Entstehung der reformierten Kirchen-Gemeinden in Böhmen, verfasst und beschrieben von Johann Végh, d. Z.. Prediger der reformierten Gemeinde zu Nebužel 1819. A munka kézirata két Végh által írt

magyar református lelkész ténykedését is felöleli. Végh ebben a könyvében nem elégedett meg az egész életén át szorgalmasan gyűjtött történeti dokumentumok egyszerű áttekintésével és glosszázásával, hanem az aktív résztvevő személyes emlékeivel élénkítette azokat, és elmondta benne a felvilágosult pap krédóját is, aki fő feladatának a nép közti felvilágosító munkát tekintette, és ha vallásos szemüvegen át is nézte azt, a nép tényleges szükségleteit megértette és számos okát ismerte annak, hogy az akkori társadalmi renddel elégedetlen.

Végh rámutatott a vallási ellentétek gyengülésére a cseh nemzeti megújulás folyamán, és arra a segítségre is, amelyet a tolerált egyház fokozatosan kapott az állam és a katolikus földesurak részéről. Ezzel kapcsolatban említette meg Filip Claryt, Václav Paart, Filip Kinskýt stb.²² Végh munkájának előnye a tiszta, torzítatlan látásmód. Műve máig is értékes, nem annyira az összegyűjtött dokumentum-anyag miatt – ezt Végh gyakran pontatlanul közli, ami a cseh protestáns egyháztörténete egy sor hibájának lett forrása, mert az a cseh tartományokban működő magyar református misszió megrajzolásánál csaknem kizárólag Véghre támaszkodott –, hanem inkább a szerző felvilágosult szemlélete, a szellemes következtetése, és az elmondott történetben való szenvedélyes személyes közreműködése miatt. Ez a munka annak csodálatos bizonyítéka, hogy hogyan forrt össze egy a cseh néptől távol álló nemzet értelmiségének képviselője a cseh népi kollektívával és ezzel együtt magának a cseh világnak gyökereivel.

Végh felvilágosult szemlélete főképpen a türelmi rendelet értékelésében nyilvánult meg. A türelmi rendelet jelentőségét Végh elsősorban abban látta, hogy vallási meggyőződésre való tekintet nélkül mindenki számára biztosította az állampolgári jogok teljes élvezetét. Az állampolgári egyenlőség polgári követelésének hangsúlyozásával egyidejűleg Végh felvilágosult szempontból pellengérezte ki a Fehér-hegy utáni időszakot, és tisztelettel hajlik meg a cseh nemzet előtt, amely 160 évig ellenállt a lelki erőszaknak. Rámutat a Fehér-hegy utáni erőszakos rekatolizálás idejében a titkos protestánsok között forgó könyvek nagy számára, és azt írja, hogy „talán egyetlen nemzetnek a világon sem volt annyi szép könyve, mint a cseheknek ebben az időben“, és Koniáš jezsuita kérkedő kijelentésére hivatkozik, aki elmondta, hogy önmaga 60 000 eretnek könyvet pusztított el Csehországban.²³ Művészi szempontból hatásos, de tartalmilag szegényebb a Nachrichten magyar toldaléka,²⁴ amelyben Végh honfitársainak elpanaszolja, hogy a cseh református gyülekezetek hálátlanok, mert a XIX. század húszas éveitől kezdve előnyben részesítették a Magyarországon tanult cseh származású lelkészeket a magyar papok fiaival szemben. Ebben Végh személyes elégedetlensége tükröződik vissza amiatt, hogy évek során át hiába igyekezett a csehországi szuperintendensi tisztséget elérni. Félelmet nem ismerő és önálló gondolkodása nem volt ínyére egyházi előjáróságának, amely végül 1820-ban, az utolsó magyar nemzetiségű cseh szuperintendens, Baka László halála után Véghnél sokkal fiatalabb cseh lelkészt, a sárospa-

kézírtos példányban van meg a sárospataki református kollégium könyvtárában (Kt. 211) és a debreceni református kollégium könyvtárában (R 143). Egy másolata a Hus-Egyesület prágai könyvtárában található.

²² Vö. *Végh János*, *Nachricht*, 36, 70.

²³ Uo. 19.

²⁴ Toldalék az érdeemes olvasóhoz. A csehországi református ecclesiának és az abban lévő Prédikátoroknak mostani állapotokról. Hus-Egyesület Könyvtára, Prága. Toldalék rövidített kivonatát közli *Réthy Pál*, Sárospataki Füzetek, 8. évf., Sárospatak, 1864. 823-830.

taki abszolvenst Kubeš Mátyást nevezte ki utódjául, akinek felettes voltát Végh nehezen viselte el. Ezt bizonyítja például Véghnek a dunántúli kerület szuperintendenséhez, Báthory Gáborhoz 1821. március 21-én írt panaszos levele,²⁵ amelyben sűrített formában ismétli meg a Toldalék főbb gondolatait, és azt írja, hogy családjával együtt Magyarországra szándékozik visszatérni. Végh életének utolsó esztendeit (1830. február 1-jén halt meg) Kubeš szuperintendenssel és a bécsi konzisztóriummal folytatott vitái keserítették meg, de ugyanezen években szorgos irodalmi munkásságot is folytatott, melynek révén Végh a cseh nemzeti megújulás több jelentős egyéniségével ismerkedett meg. Libiši tartózkodásának kezdetén Václav Matěj Kramerius tanította csehül és segített neki az első könyvek cseh fordításánál; személyes híve volt Véghnek Karel Rafael Ungar és Jiljí Chládek. Utóbbival Végh főképpen a nem katolikusokkal szemben elfoglalt felvilágosult, toleráns magatartása miatt rokonszenvezett.²⁶ Végh érintkezésbe került Jan Nejedlývel is, találkozásukat Végh fia, József írta meg visszaemlékezéseiben.²⁷ Szerinte Nejedlý Végh imáinak második kiadása korrektúrájában egy sor cseh nyelvi hibát követett el, ezt azonban nem volt hajlandó beismerni, és Végh csak a „Tudós Társaság“ (nyilván a Cseh Királyi Tudományos Társaság) ülésén tudta meggyőzni XVII. századi cseh íróktól és más cseh nyelvi szaktekintélyektől vett idézetekkel. Ha ez a közlés kétségtelenül túlzott is, mégis rámutat arra, hogy Végh milyen mélyen hatolt bele a cseh nyelv és irodalom titkaiba, amint az egyébként Véghnek Comeniustól és más cseh szerzőktől vett idézetei is mutatják. Végh irodalmi munkásságát maga Josef Dobrovský, a cseh filológia első embere is értékelte 1783-ban megjelent Végh Agendájának pozitív elbírálásakor.²⁸

Végh János a csehországi magyar református lelkészek és tanítói között a legjelentősebb cseh író szerzők közé tartozik. Ha szilárd kálvinista alapokon is állt, felvilágosodott nézetei és a jobbágy nép szükségletei iránt tanúsított megértése felülemelte a szűk vallási és rendi látókörön, irodalmi tehetségével és kifejezetten egyéni gondolkodásával joggal foglalta el helyét a cseh megújulás irodalmában.

A cseh irodalmi alkotások a Magyarországról származó református lelkészeket pozitív kapcsolatba hozták a cseh nemzeti öntudatra ébredés folyamatával és a cseh nemzeti megújulás népszerűítő ideáljainak szolgálatával. A leghíresebb személy ebből a szempontból Véghen kívül Blazsek Mihály volt, akinek szlovák származása ehhez már kedvező előfeltételeket nyújtott. Blazsek személyisége magának Josef Dobrovskýnak a figyelmét is felkelte, a Pest melletti Cinkota szlovák lutheránus lelkészétől, Ribay Györgytől elkérte Blazsek néhány könyvét, és a szerző életpályája iránt is érdeklődést mutatott. 1787-ben

²⁵ Ráday Könyvtár Kézirattára Bp., Püspöki levéltár, F 162.

²⁶ *Végh János*, *Nachricht...*, 34-35. Václav Matěj Kramerius (1753-1808), a cseh könyvek és folyóiratok kiadója Prágában; Karel Rafael Ungar (1743-1807), a strahovi, később a prágai egyetemi könyvtár könyvtárosa, számos könyvtártudományi munka szerzője; Jiljí Chládek (1743-1806), vallási tárgyú könyvek cenzora és cseh író; Jan Nejedlý (1776-1834), cseh író és fordító, 1801-től kezdve a cseh nyelv és irodalom tanára a prágai egyetemen. Rájuk vonatkozólag ld. pl. *Hankó B. Ludmilla – Heé Veronika*, *A cseh irodalom története*, Bp., 2003. 158-164.

²⁷ Vö. Végh József levele Szentpéterei Sámuel espereshez. Adalékuil Végh János volt csehországi magyar pap élet- és korrajzához. *Sárospataki Füzetek*, 1861. 529-530.

²⁸ *Litterarisches Magazin* III, Prága 1783, 146-147. Ld. szintén *Ferdinand Hrejsa*, Dobrovský a čeští evangélici (Dobrovský és a cseh protestánsok), Bratislava című folyóirat 1929, 586. Végh Agendájának címe: *Agenda*, tj. *Porádek křtění, přísluhování Večerní paně, přísluhování nemocným...* stb. Prágában kiadták 1783-ban.

Dobrovský a Litterarisches Magazin című folyóiratában bírálatot írt a protestáns körökben közkedvelt Elsner-féle Mléko čistě pravdy boží (Az isteni igazság tiszta feje) című iratának Blazsek-féle kiadásáról.²⁹ Felmerült olyan véleménye is, hogy Blazsek Mihály is aláírta a cseh rendekhez 1793-ban a cseh nyelv támogatására intézett kérvényt.³⁰ Blazsek népi körökben is terjesztette a cseh nyelv és a cseh kultúra iránti szeretetet, az ő indítékára a morvaországi református lelkészek a cseh újságokat mindig két példányban rendelték meg, egyet maguk, egyet a népi olvasók részére.³¹

A cseh könyveknek és folyóiratoknak a nép közti terjesztése terén is érdemeket szereztek a magyar református lelkészek Csehországban. A Poděbrady környéki Chleby lelkésze, Beréti István 1791-ben hívei részére néhány példányban rendelte meg Pelcl cseh krónikáját, a népi olvasók körében igen közkedvelt Robinson előfizetői között magyar református lelkészek nevét olvashatjuk, így Hořatevről Baka Lászlót, Velenicéből Miklós Jánosét, Lysából Rimány Istvánét, Liblicéből Tardy Mózesét stb.³²

Rendkívül jelentős volt az a kulturális és népnevelő munka, melyet a magyar református értelmiség a cseh nép között végzett. A lelkészek és tanítók közül jó néhányan – zömükben a magyar nemzeti mozgalom hívei, mely eszmékkel főleg tanulmányaik folyamán ismerkedtek meg a református főiskolákon – közeledtek a cseh nemzeti mozgalomhoz, helyeselték a cseh „ébresztők“ által megindított népművelő mozgalmat, sőt maguk is részt kértek a cseh megújuláskori irodalom művelésében. E téren a legnagyobb érdemeket Végh János és Blazsek Mihály szerezte, akik a cseh reformátusok számára szükséges könyvek nagy részét (kátékat, prédikációs és imádságos könyveket) lefordították, vagy önállóan megalkották. Végh például a Siderius-féle magyar átdolgozás alapján csehre fordította a Heidelbergi Kátét és Maróthy és Losonczy magyar kiadása alapján Osterwald bibliai történetét. Blazsek pedig Benedek Mihály debreceni teológus „Útmutatás a keresztyén vallás előadására“ c. munkáját és Szikszai György népszerű imádságos könyvét, amely aztán még három cseh kiadást ért meg. A kálvinizmus alapvető művét, a Helvét Hitvallást Szalay József fordította le Václav Matěj Kramerius közreműködésével 1784-ben. A magyar református lelkészek legtöbb cseh nyelvű könyve magyarból való fordítás. Ezek szerzői között olyan nagynevű kálvinista gondolkodók voltak, mint Pápai Páriz Ferenc, Maróthy György, Losonczy István és Hatvani István. Végh, Blazsek és a többi Magyarországról idezármazott református lelkész cseh irodalmi alkotásai (pl. Kún Sándoré, Szalay Józsefé, Szalatnay Jánosé stb.) a türelmi rendelet után újra kialakult cseh református egyház vallásos és népnevelő munkájához a szilárd alapot lerakták. A cseh és morvaországi magyar református papok irodalmi tevékenysége nem volt csupán vallásos jellegű, a világi tárgyú alkotásokról is beszámolhatunk, így Blazsek verses leírása a „helvét rebellióval“ kapcsolatos meghurcoltatásáról,³³ továbbá Végh János visszaemlékezése a csehországi misszió kezdetei-

²⁹ Uo. (Hreja), 587-588.

³⁰ Jan Blahoslav Čapek: i. m. I, 214-215. Čapek ezt az adatot Josef Prášek: Dějiny Čech a Moravy nové doby, kniha X (Az újkori Cseh- és Morvaország története. X. könyv), Praha, 1905. 137. o. alapján idézi.

³¹ Georg Loesche: Inneres Leben der österreichischen Toleranzkirche Wien – Leipzig 1915. 172-173.

³² Vö. Václav Matěj Kramerius cikkét Pražské noviny 1791. 17. sz. és 1798. 48. és 52. sz.

³³ Kiadta Josef František Svoboda: Helvetská či frajmaurská rebelie r. 1797 (A helvét vagy szabadkőművés rebellió 1797-ben), Časopis Moravského zemského muzea 1912. 241-256 és 1913. 89-111.

re és további történetére, valamint vegyes tartalmú feljegyzései, köztük egy alkalmasint ismeretlen Kazinczy-vers közös sárospataki éveikből.

A magyar lelkészek jó része lelkesen propagálta a cseh nemzeti irodalom megújodás irodalmát és annak népművelő törekvéseit. A cseh történelem és a cseh kultúra szeretetére mindenekelőtt Comenius vezette őket, akinek művei a magyar református értelmiség körében nagy szeretetnek örvendtek. A Comenius-kultusz beszédes bizonyítéka „A világ útvesztője és a szív paradicsoma” 1805-ös Rimány-féle fordítása.

**COMENIUS AMOS JÁNOS 350. ÉVEL EZEELŐTT,
1654. JÚNIUS 2-ÁN MONDTA EL BÚCSÚBESZÉDÉT SÁROSPATAKON:**

... Immár az utolsó, szomorú istenhozzádra kell témem. Nehéz szívvel térek arra. Eszembe ötlök, hogy a magam és a ti vigasztalásokra még tovább is mondjak valamit. Az apostolok cselekedeteiben olvassuk, hogy Pál éjjeli látomás által hívatott Macedóniába s bizalommal ment; de az első városban, Philippiben megostoroztatva börtönbe vettetett. Elbocsáttatván azonban folytatta Isten igéjének hirdetését oly sikerrel, hogy ugyanott a legvirágzóbb egyház keletkezett, melyet ezután Pál a többi egyházak fölött dicsérettel halmozván el, örömének s koronájának nevezett. Vajha hasonló történnék velünk! Vajha én nem az álmodozóktól álmodozva, hanem éberekől ébren hívtattam volna hozzátok, bár előítéletek ostorát elég soká tapasztaltam, de azért nem csüggedtem, végre az én pataki iskolámat – habár távozásom után – úgy felvirágozni látnám, hogy azt örömömnek s koronámnak nevezhetném! Immár könyörögni kezdek s értetek forrón imádkozni s titeket kölcsönös szeretetre s egyetértésre melegen inteni. Micsoda szavakkal? Pál szavaival: „*Ha annak okáért valami keresztyéni intésnek helye vagyon bennetek, ha a szeretetnek valami gyönyörűsége, ha a szent léleknek valami társasága, ha valami szívből való könyörületesség van bennetek, teljesítsétek be az én örömet, hogy egyenlő indulattal legyetek, egy értelemmel s egy akarattal legyetek. Semmit ne cselekedjétek versengés vagy hiábavaló dicsőség által, hanem alázatosság által, minden mást nálánál jobbnak ítéljen lenni. Ne nézze ki-ki mind az ő hasznát, hanem minden egyebek hasznát is nézze, ti. a közös épületet.*” (Phil. II: 1-4.) Mit mondjak többet? Ugyancsak Pál szavait: „*Melyeket tanultatok is, vetetek is, hallottatok is, láttatok is én bennem, azokat cselekedjétek és a békességnek Istene leszen veletek!*”...

Legnépszerűbb művének címlapja:

**IOANN. AMOS COMENII
ORBIS PICTUS,**

IN
HUNGARICUM ET GERMANICUM
TRANSLATUS,
ET HIC PRIME
EMENDATUS.

A
VILÁG LE-FESTVE.

Magyarra fordítattott,
és
helyes-helyes meg-jobbítottott
Sz. J. által
S. Patakon 1790-dik éft.

Die Welt in Bildern.

In die
Ungarische und Deutsche Sprache überfirt
...
hin und wieder verbessert.

*Nyomtatott! Pozsonban,
Wéber Simon Peter kőnyomtatás és betűnyomtatás. 1792.*

CAP GYÖRGY

Kazinczy és a Kazinczy Kör kapcsolatai a gróf Mailáth családdal

Sokan sokféle szempontból vizsgálták már Kazinczy életútját, levelezését, köztevékenységét. E tanulmányban a neves író és a sátoraljaújhelyi Kazinczy Kör kapcsolatait mutatom be a történelmi Magyarország hajdan volt neves famíliájával, a *székhelyi gróf Mailáth családdal*, amelynek Zemplén vármegyébe került tagjai e megyéért és a történelmi Bodroghközért minden időben a lehető legtöbbet tették.¹

A székhelyi Mailáth család első ismert őse, *Miklós* (1610 körül – 1685) Erdélyből került Nagyszombatba, ahol tanulmányai után 1642-ben szerzett jogi végzettséget, egy évvel később pedig III. Ferdinánd címeres nemesi levelet adományozott számára. Nyitra és Pozsony vármegyékben szerezte első birtokait. Titoknak, a királyi ügyek igazgatója és a Szent Korona ügyésze lett. Nejétől, világosvári Eröss Mária Jusztiniától öt gyermeke született. *Boldizsár* nevű fiáról csak az ismeretes, hogy négy felesége volt, s harmadik nejétől, Ordódy Zsuzsától született I. *József* (1703–1757), Hont vármegye későbbi alispánja, hétszemélynök. Neki feleségétől, Lőrinczy Katától hét gyermeke született, köztük a család idősebb grófi ágának alapítója, II. *József* (1735–1810) és az ifjabb grófi – vagy György-ágnak is nevezett – „hajtás” őse, I. *György* (1752–1821).

Kazinczy és az idősebb grófi ág tagjai

Gróf Mailáth (II.) József (1735–1810) Mária Terézia kedvelt udvari pártfogoltjai közé tartozott, politikai karrierje gyorsan ívelt felfelé. Tanulmányai végeztével Hont vármegyében lett jegyző, alispán, országgyűlési követ. 1761-ben kötött házasságot nagybossányi Bossányi Máriával (1745–1784), akitől kilenc gyermeke született. Mária Terézia udvarában kamarai tanácsossá lett, majd Szörény vármegye főispánja és Fiume kormányzója, II. József császár alatt pedig Szerém vármegye főispánja, a magyar királyi udvari kamara alelnöke, a pesti kerület királyi biztosa lett. A „kalapos király” 1785-ben grófi méltóságra emelte. 1786 előtt nősült újra, szlavnicai Sándor Annától (1759–1808) öt gyermeke szüle-

¹ A dolgozatomhoz felhasznált irodalom:

Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája, II. k. Bp. 1993.

Kazinczy Ferenc levelezése, I–XII. k.

Zemplén, sátoraljaújhelyi hírlap, 1872–1945.

A Kazinczy-kör közgyűlési jegyzőkönyvei.

Fehér József: A Kazinczy Kör története I. 1902–1914), II. (1914–1950). = Széphalom, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1990. 3. k., 331–347., 1992. 4. k. 337–351.

Jelen írás előzménye. *Cap György*: Mailáth Antal gróf emlékezete. = Széphalom 12., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2002. 107–110.

tett. 1787-ben magyar királyi udvari alkancellár lett, 1789-től Magyarország főkamaraása, 1790-től Borsod vármegye főispánja.

1792. június 6-án Budán koronázták magyar királlyá I. Ferencet. Kazinczy így írt erről:

„A király ment s lóra ült a koronával s a rongyos palástban. A püspök és az ország nagyjai lovon kísérték a kapucinusok elébe, hol a tiszta elmondá s megtevé a négy szegést. Gróf Mailáth József későbbi miniszterrel itt az történt, hogy a Vár alatt, de még benn a csoportban, lecsúsza lováról. Ezt minden szerencsétlensége jelenségének tevé, s Mailáth kevés napok múlva a diétáról elküldetett.”

Mikor Szalay László „generális gróf Fekete János”-ról tudakozódott Kazinczytól, az író egy történetet mesélt el. Az 1792-es diétán:

„Szulyovszky Menyhért Zemplényi Követ megyen hozzá. A' Generalis írt.” [Méghez a királynak.] *„Azt a' jelentést tette a' levélben, hogy Gróf Mailáth (a' Minister - akkor talán Galíciai Gubernator) zavart csinál a' Diétán, és míg a' Diétán lesz, a' dolgok nem fognak menni az Udvarnak óhajása szerint. - S Mailáth parancsot kapa, hogy Budáról el menjen, s el s ment, nem is tudván talán hogy azt Generalis X-nek köszönheti.”*

Mailáth karrierje azonban nem szakadt meg, sőt, emelkedett. 1794-ben Galícia helyettes kormányzója, majd Magyarország tárnokmestere, a velencei udvari kancellária elnöke, 1802-ben pedig államminiszter lett. 1805. november 12-én Napóleon elfoglalta Bécszet. Kazinczy a Pozsonyból érkező „Senator Simonfi”-től szerzett értesítéseket az eseményekről, s 19-én számolt be részletesen id. b. Wesselényi Miklósnak. A császár

„Ollmüczba indult 4 hintón, az elsőben maga ült ... a' Kormányt ... a' mi kedves Pallatinusunk vette által, maga mellé vehén Consiliariusoknak 4 Mágnást és 4 Nemest.” A négy mágnás között volt gr. Brunsvik József, gr. Mailáth és gr. Haller József. *„Ezek Budán a' Palatinus körül vannak, és a' környüállások szerint consulálgatnak, Colosszalis érdemü nagy és jó emberek!”*

Mailáth Józsefet 1806-ban, hivatali működésének 50 éves jubileuma alkalmából a Szent István-rend nagykeresztjével tüntette ki az uralkodó. Még 1809-ig szolgált, akkor nyugalomba vonult. 1810. december 17-én hunyt el a Szerém megyei Nustáron.

Gróf Mailáth János (1786-1855) íróval állt Kazinczy a legszorosabb kapcsolatban, összekötötte őket irodalmi munkásságuk, nagy levelezésben álltak. János gróf életéről és a magyar irodalomban betöltött szerepéről két munka is született – 1911-ben, illetve 1938-ban – német nyelvű leveleit közzétették a Kazinczy-levelezés kötetekben. Apja gr. Mailáth (II.) József, anyja a második feleség, Sándor Anna grófnő. János Pesten született, gondos házi nevelésben részesült, majd Győrben és Egerben tanult.

Kazinczyval először 1816 nyarán került kapcsolatba, amikor *„egy képzelhetetlenül melegen írt levélben”* elküldte Josef Freiherr von Hormayr meghívását lapja munkatársai közé, s egyben szeretett volna megismerkedni Kazinczyval. *„Én g. Mailáth Nepomuknak nevét legelőbb a' Collin versei közt olvastam, a' Regulus Írója egy német ódát intézte tiszteletül ehhez a' magyar ifjúhoz”* – írta Kazinczy 1817. augusztus 24-én kelt levelében. A bártfai „feredő”-ből érkező Mailáth 1817. augusztus 16-án és 17-én időzött Kazinczynál. A *„Magyar Gróf”*, ahogy Kazinczy nevezte egy levelében Mailáthot, németül szólította meg s kizárólag e nyelven társalogtak és leveleztek. Kazinczy Döbrentei Gábornak 1817. augusztus 21-én írt levelében így írta le Mailáthot:

GR. MAILÁTH JÁNOS

„Kisebb mint én, vékony természetű, szőke, nem rossz és nem szép physionomiáját, bajuszkája veresbe vág, lapoczkájának egyikke nem úgy áll, mint a' másik... Lelke igen művelt, hazáját nagyon szereti, Napoleont irtoztatóan gyűlöli... Literaturánk felől minden ítélete megegyezze az enyémmel.”

Más leveleiben így vélekedett róla:

„...ő fija a' Ministernek, 's hitvese Báró Révai Kisasszony, lakása Török-Bálint nevű falu egy órányira Budától. A' Claviert mesteri módra veri, a' Római 's Német Literaturában nagyon járatos, a' Magyarat nagyon szereti. És melly tisztalelkű ember!”

„A' Gróf 35 esztendősen lehet... 10 ezer verset könyv nélkül tud... nem szerencsésen nőtt, (még kisebb mint én), 's egyik válla nem úgy áll, mint a' másik, tánczol, iszik a' nélkül, hogy fejét elyengitené... Nálam szörnyű phlegma volt, Bártfán szörnyű tűz, azt mondá nekem az a' ki szomszédja vala Bártfán, hogy így azért nálam, mert ismerkedni akart... Péczelen... mondá, hogy ismeri Helmeccit is. Hány Grófunk és Grófocskánk van, a' ki az illyet magához illőnek néznek?”

Kazinczy több íróársának is beszámolt a találkozóról és a Mailáthról hallott hírekről. Cserey Farkas örömmel vette tudomásul: „Gr. Mailáth Nepomukkal oly ismeretiségedet, mellynek ön magad örvendezz - öröm és táplálás az a Hazafi léleknek, mikor nagyaink ifjúi közt oljak találkoznak, kik egy Kazinczy ismeretiségre voltakép érdemesek.”

A két író között, a személyes találkozótól kezdve, elkezdődött a levelezés. Mailáth októberben írt levelében köszönte meg Kazinczy vendégszeretetét, aki viszontválaszában a látogatást köszönte. Kazinczy egy 1828-ban Toldyhoz írt levelében sürgette Mailáth Regéjének kiadatását. „Mailáthomnak – írta – szeretném inkább adni azt az örömet, hogy a' ki bennünket a' Németekkel ismertete meg, én viszont őtet ismértethessem a' Magyarokkal.” A két író többször is találkozott. Kazinczy Döbrentei Gábornak 1818. július 2-án kelt levelében írta, hogy Mailáthot július 10-ére „estvére” várta, „Mánap nálam mulat. Innen Bártfára megyen.” Gr. Gyulay Ferencnének 1819. augusztus 22-én írt levelében említi:

„Comtesse Lottit arra kérem alázatosan, hogy ha meglátja G. Mailáth János Urat, köszönje meg neki erántam viseltetett szeretetét. Ez a Gróf már két esztendőben erre került, hogy engem láthasson, mert Pest-ről Bártfára Kassának megyen az út. Én a' Gróft forrón szeretem, a' Gróf is szenvedhet engem.”

1819-ben Mailáth mint a kormány egyik megbízottja utazott Erdélybe. Kazinczy azt várta, hogy ott majd megismerheti az általa nagyra értékelt jeles embereket, Mailáth útja azonban csalódást okozott, mert a német nyelvű főurat kémnek tartották, hiszen a bécsi rendőrmisztérium szolgálatában állt. Kazinczy leveleiben is nyoma van ennek. Például:

„Nem csudálom én, hogy Mailáth némelly Erdélyiek által nem kedveltetett. Neki már a neve is kedvetlen némellyeknél, 's Bécsben neveltetvén, nyelve inkább német, mint magyar. Én őtet kimondhatatlanul szeretem, 's örülök, hogy engem szeret. Kétségbe-vehetetlen bizonyágait látom magam előtt ennek. Melly igen nagy becsű levelekkel gazdagítá Autographiai Gyűjteményemet. Az ő lelke szép. Mi történt Erdélyben nem tudom 's tudni nem is akarom... Gr. Mailáth nemes érzésű ember. Én mindene-met rá teszem, hogy az. Nincs e Erdélyben is olly ember, a' kit sokan rossznak néznek, és bizonyosan

nem az?” (1820. márc. 15.) „Mégfoghatatlan előitem, hogy ezt a' nagyon tiszta lelkű embert Erdélyben mocskos lelkűnek nézték. Tudod e, hogy mindenét elköltötte! s csak széplelkű felesége' jószágából éll? Két esztendőben volt itt, 's én vaktában rá merem bízni magamat, sőt kimondhatatlanul szeretem.”

1820-ban Kazinczy segítségével ismerkedett meg Mailáthtal Ungvárnémeti Tóth László, Mailáthot pedig „szövetségre hozta” Döbrentei Gáborral. Ez utóbbinak írta 1820 decemberében: „Mailáth díszére van a' Nemzetnek, mind benne, mind kívül, 's én őbenne nem csak a' nagy kiműveltetésű, hanem a' szent érzésű férjfiút is tisztellem.” 1821. június 16-án báró Prónay Sándornak írta Kazinczy:

„Itt az idő, Méltóságos Úr, hogy a' Külföld minket is javallani, csudálni, irigyelni fog nem sokára. G. Mailáth János a' maga Anthológiája által a' Magyar Költőket megismérteti a' Németekkel, 's szép az, hogy egy Magyar író olly jó németül, a' hogy az Austriai Németek közöttül kevés. A' Fouquet-hez és hitveséhez Ajánló-Levelecskék, 's némely szép énekei g. Mailáthot nagy írónak kiállítják, 's örvendek, nagyon örvendek, hogy ez a' lelkes és nagy kiműveltetésű férjfiú most magyarul ír.”

Örömmel írta Kazinczy:

„Nyelvünk s Literaturánk mint emelkedik és hogy a szeretett Nemzet mint akadna végre azon útra, hol ... nem sokára bizonyosan nagy fényben fog ragyogni, s elfeledteti szomszédainkkal azt a kevély beszédet, hogy bennünket nem ismernek.”

1821 novemberében Kazinczy várta Mailáthot, mert azt ígérte neki az akkor Bécsben lévő író, hogy nála fog „telelni”. Mailáth nagyra becsülte Kazinczynak az orthológusokról és neológusokról írt tanulmányát, mint írta:

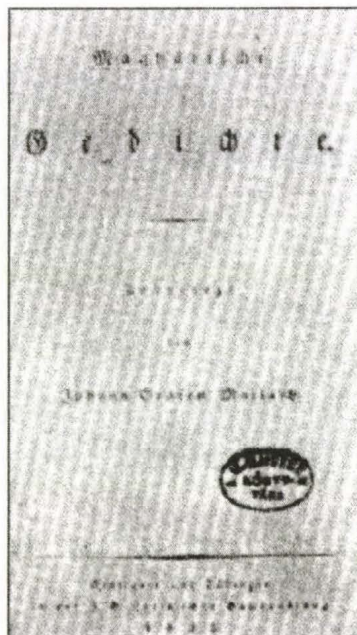
„Valóságos Evangéliuma vagy Koránja az tróknak, mely megtéríti vagy megöli a hitetlent. Sok örömet szerzett Uraságod barátainak, s a jó ügynek győzelmét biztostotta.”

Elismeréssel olvasta el az Erdélyi Levelek kéziratát, azt „a levélírás példányképe”-nek nevezte. Levelezésük Kazinczy halálig tartott, 99 levél ismeretes az 1816 és 1830 közötti évekből, ebből 46 Kazinczytól, 53 Mailáthtól való, a legtöbb (24) 1820-ban íródott.

Mailáth több ízben részt vett a pozsonyi országgyűléseken. 1848-ban leányával, Henriettel Bajorországba ment. 1853 őszétől 1854 tavaszáig ő tartott előadásokat

MAILÁTH JÁNOS
MONDA- ÉS MESEGYŰJTEMÉNYE,
ILLETVE ANTOLOGIÁJA

Ferenc József császár jegyesének, a későbbi Erzsébet királynénak magyar történelemből. 1855. január 3-án zavaros anyagi helyzete miatti kétségbeesésében a bajorországi stahrembergi tóba ölte magát leányával együtt.

Kazinczy és Mailáth János egymásnak szánt küldeményeit olykor Mailáth bodrogközi rokonai közvetítették. Zemplén vármegyébe az első Mailáth csak a 18. század végén érkezett.

G r ó f M a i l á t h (III.) J ó z s e f (1762–1825) az államminiszter Józsefnek és Bossányi Máriának második gyermeke. 1794-ben emelték testvéreivel együtt a grófi méltóságra. Ekkortájt kerülhetett sor gr. Sennyey Antónia (1774–1819) csillagkeresztes hölgygel kötött házasságára, mely révén birtokába került Perbenyik, Fehértó, Gyulaj, Szentábrány. Mailáth Perbenyiket tette meg uradalmainak központjává, ott építtetett egyszerű, földszintes kastélyt. 1809-ben Perbenyikben lipicai lovakból megalapította a történelmi Zemplén vármegye első ménesét, s abban az évben lett Verőce vármegye főispánja. 1814-től magyar királyi kincstartó, kamaraelnök és valódi belső titkos tanácsos. Kitüntették a Szent István-rend kis-, közép- és nagykeresztjével, tulajdonosa volt a Polgári Arany Becsületkeresztnek is.

A Kazinczy és Mailáth János közt folytatott levelezésben néhány utalás található József grófról, a két író 1820-ban ugyanis rajta keresztül tartotta a kapcsolatot. János gróf május 21-i levelében tudatta Kazinczyval, hogy testvére e napokban utazik Perbenyikbe, és június végéig ott marad. „Így – írta – ha Ön valamit küldeni akar számomra, várja a kényelmesebb és megbízhatóbb alkalmat.” Október 10-i levelét is Józsefen keresztül kapta meg Kazinczy.

Gróf Mailáth József 1825. március 8-án hunyt el. „A' Status ezen megkülönböztetett emberének Halála által a Monarkha és Haza sokat veszített”, írta róla a Magyar Kurír. Kazinczy 1825. április 6-án gr. Dessewffy Józsefnek írt levelében számolt be arról, hogy „Itt Mailáth Camarae Praesessel egy időben, de nem egy nap” többen is elhunytak. Dessewffy július 5-i levelében arra kérte Kazinczyt, hogy jó lenne, ha szerezne dátumokat több nevezetes elhunytól, így többek között „a' volt Camarae Praeses Majláth élet írására”. Kazinczy nem teljesítette a kérést, valószínűleg nem jutott hiteles adatokhoz.

G r ó f M a i l á t h A n t a l (1801–1873) Józsefnek kisebbik fia volt, a két író 1820 novemberétől már rajta keresztül tartotta a kapcsolatot. A levelekben 1823-ban „Graf Anton”-nak nevezett ifjú Fiumében kezdett el szolgálni, a kapcsolat azonban nem szakadt meg. 1827 végén Kazinczy arra kérte Dessewffy Józsefet, hogy ha meglátja Mailáthot „a' ki Fő Notáriusunk vala 's most Fiumében Secretarius”, tudakozza tőle, hogy „hol az a' két csomó, melyet kezében nagybátyja, gróf Mailáth János tevéle számomra. Mind eddig nem vettem. Azt izené egy tudakozóm által, hogy már elküldötte, de nekem kezemhez nem jutott”.

1825 áprilisában Antal testvérevel, (IV.) József gróffal (1796–1875) felkereste az idős író. Míg Antal a legmagasabb politikai karriert futotta be, addig József a perbenyiki birtokot igazgatta, utazgatott. Jelen botanikus és a „hazai és külföldi szárnyas állatok gyűjtője és tenyésztője” volt. 1873-ban a sátoralja-

új helyi piarista gimnáziumnak száz kötetnyi könyvgyűjteményt adományozott. Antal 1830-ban, még 30 éves kora előtt, nevezték ki Zemplén vármegye főispánjává. *„Zemplény nagy embert kapa Fő Ispánnak – írta Kazinczy. – Az olly nagyra mehet, mint Reviczky és az ifjú B. Eötves, mert ifjú s igen nagy elméjű, igen nagy lelkű”*. Kazinczyt kérték fel az üdvözlő versek, köszöntő szövegek, feliratok elkészítésére, részt vett a sátoraljaúj helyi ünnepeken, amelyekről a Magyar Kurír olvasóit is tájékoztatta. 1830. augusztus 7-én Zádor György arról értesítette Kazinczyt, hogy a főispán által küldött neki három könyvet. 1830 decemberében a kolerajárvány miatt lezárták az északi magyar határt. Kazinczy 1831. január 14-én a következő híreket írta Somossy Jánosnak:

„Gf. Mailáth Antal kir. comissáriusnak van kinevezve, dirigálni a' határunkon vonandó Cordont. Azt beszélék, hogy a' venerandus puer [tisztletreméltó ifjú] V. cancellárius lesz nem sokára, melyet a nagy talentomú Úrnak én régen megjövendöltem.”

Kazinczy leveleiben részletesen beszámolt a járványról és az annak nyomán kitört parasztlázadásról. A járványt, amelynek a neves író augusztus 23-án áldozatul esett, 1831 szeptemberében sikerült megfékezni, Mailáthot pedig a járvány és lázadás idején „aratott érdemei jutalmául” udvari referendussá nevezték ki. Kazinczy egykori jóvendőlése is teljesült; Mailáth 1839-ben főkancellár lett.

A z ifjabb grófi ág

A Mailáthok ifjabb, György-ágának tagjai három nemzedéken át foglaltak el előkelő helyet a magyar országgyűlésen, vállaltak szerepet az ország ügyeinek előmozdításában.

M a i l á t h (I.) G y ö r g y (1752–1821) Mailáth (I.) József és Lőrinczy Kata hatodik gyermeke 1752. július 20-án született a Hont megyei Kiskereskényben. Bécsben tanult, táblai ügyvéd, kamarai ügyész, titoknok, táblabíró, ítélőmester lett. Kazinczy 1801. június 28-án szabadult fogságából, s naplójában ezt írta:

„1802-nek utolsó hónapjaiban méltóságos c. reg. dir. Mailáth György úrnak parancsolatja érkezik Regmecre, hogy a fogságom alatt rám tett költség fejében a kamarának fizessek vissza 1068 forint 50 és 1/2 krajcárt.”

Mailáthnak – mint a királyi jogügyek igazgatójának – 1802. október 8-án Pozsonyban kelt latin nyelvű levelére Kazinczy december 8-án válaszolt. Latin nyelvű leveléhez egy magyarul írottat is csatolt, amelyben leírja: szabadulása után úgy tapasztalta, *„a' Fls. Udvar azt akarja, hogy légyek csendességben”*. Ezért nem utazott fel Bécsbe, s nem írt még azoknak, akik pedig halálját megérdemelték.

„Eljő az idő Mélt. Úr, a' midőn én a' Mélt. Úrnak háládatosságomat és azt a' tiszteletet, melyet a' Mélt. Urat nem csak egy főpoczra ültetett Tisztviselőnek, hanem egy igazán jó és érzékeny embernek is nézem, szóval fogom magyarázhatni. Érezze akkor a' Mélt. Úr, hogy hálám, mellynek most írással adom jeleségét, nem üressé hang volt.”

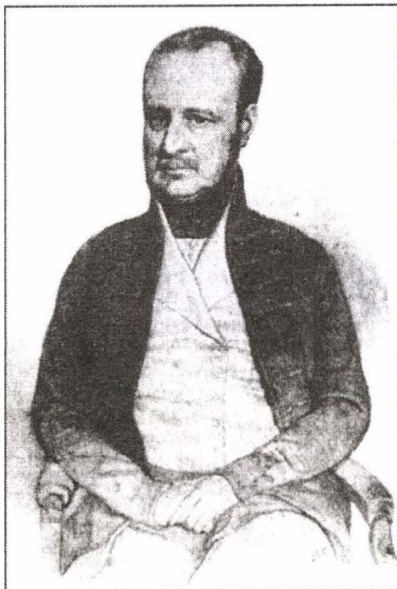
Ennek ideje hamar el is jött. Kazinczy 1803. május 13-i feljegyzéséből tudjuk:

„Vizitek ... causerum regalium director Mailáth György úrnál, kinek fogságom ideje alatt Szláv György és János rabtársaimnak testvérek, özvegy Barany Péterné [Szláv Mária 1761-1837] hitvese leve. Az asszony régi ismeretségünk szerint igen kegyesen fogad, a causerum reg. director maga is úgy.”

MAILÁTH (II.) GYÖRGY (1842)

Mailáth országgyűlési előadó, 1808-ban királyi személynök lett. Kazinczy kétszer is leírta azt a szöbeszédet, hogy amikor Mailáth és Aczél pártfogói közt azon volt a vita, hogy ki legyen személynök, akkor a császár a „pápisztát” választotta. Mailáthot 1811-ben Tolna vármegye főispánjává nevezték ki. „*A personális szelíd és engedelmes a' SS. kívánságaik eránt*”, írta róla ekkor Kazinczy. Mailáth (I.) György 1821. február 19-én hunyt el Pesten.

Mailáth (II.) György (1786–1861) Mailáth (I.) György és Hrabovszky Klára fia volt, a Pozsony megyei Zavaron született 1786. április 22-én. Tanulmányait Győrött és Pesten végezte. 1809-től al-, 1811-től főjegyző volt, ez évtől egyben országgyűlési képviselő. Kazinczy Wesselényi Miklósnak 1812. április 29-én Széphalomról írt levelében tett említést az 1811. évi diétán feltűnt ifjúról:

„*A' hazának ezen a' mi Diaetánkon is feltűnt egy csillaga: az ifju Majláth, a' Personalis fija, Pozsonyi Fő Notarius és Követ. Higgje azt a' Mélt. Úr, hogy a' jó ember mindég társa a' Mélt. Úrnak, akár ismeri, akár nem, 's ez a hit a' Mélt. Urat hasonlóná teszi hozzá, valójában barátjává teszi. Higgje ezt, 's iszonyodjék a' rosszaktól 's a' bolondoktól, a' kik azt hiszik hogy fénylenek, mert rajok valami csillámlik.*”

Egy másik, 1811. október 9-én kelt levelében így írt Kazinczy:

„*Ennek [az idősebb Mailáthnak] egy 24 eszt. fija Pozsonyi Követ – (ismerem, igen excell. fej) – ez nagyon distingu[alja] magát, és sokat puskázik az atyja ellen. megszólítatván, hogy atyja ellen az nem illik, ezt felelte: Legislator non habet patrem. [A törvényhozónak nincs apja.] A' Palatinus is már megdorgálta bátorságáért.*”

1811-ben, amikor Helmeccy Mihály ódával köszöntötte Kazinczyt első fiúgyermek születése alkalmából, Kazinczy erre versben válaszolt. Ebből idézünk egy részletet:

*Irtózni a rútat, s a mi szép, szeretni,
Kérésem ez volt s ez marad. Ha meg
Hallgattatott a kérés, úgy Emilem
Lángolva sír Daykámnek, Berzsényimnek
Tropéumaik körül; lángolva majd
Dezsőffynék, Nagy Pálnak, Prényinek,
Mailáthnak fényeikre, kik borostyánt
Még barna fűrtök közzé fűztenek...*

E verset elküldte gr. Dessewffy Józsefnek. Levelében így írt:

„... nekem elolthatatlan szomjám a' Jókat szeretni, magamat hozzájuk csatlani. Különös kedvemem tennéd, ha azt (tudniillik válaszat) a' derek Majláthtal olvastatnád. Örvendek az ő dicsőségének. Megjövendöltem ezt, midőn 1808 egy asztalnál ebédeltem veled, és a' hol én magamba zárva hallgattam a' beszédet. Majláth eránt azolta mindég lángol lelkem, mert a' jókat egy hangból is ki lehet ismerni.”

Dessewffy teljesítette Kazinczy kérését. Mailáth 1822-ben magyar kincstári elnökké, királyi biztossá lett. 1825-ben királyi személynökké nevezték ki. Szógyéni Zsigmond helyébe – írta Kazinczy levelében 1826. január 13-án – „*Mailáth György ült-be, ki felől azt hisszük, hogy olly híres Personalis lesz, milyen az atyja volt*”. 1826 márciusában pedig így írt: „*Az új Personalis igen derék, de minthogy ő ott [az országgyűlésben] nem úgy szöll, mint Mailáth, hanem mint Personalis, sokszor nem tetszik a’ követeknek*”. Pár nappal később Cserey Miklósnak írja: „*A’ Diéta felől nevezetes híreim vannak. Az új Personalis a’ legegzenesebb lelkű férfi, de sokszor elragadja nem érzése, hanem perplexitása [megdöbbenése] és a’ szövevényes dolog*”.

Mailáthot 1828-ban Hont vármegye főispánjává, 1830-ban belső titkos tanácsosi méltóságra emelte I. Ferenc király. Amikor unokaöccsét, gr. Mailáth Antalt 1830-ban zempléni főispánnak nevezte ki az uralkodó, a beiktató királyi biztos Mailáth György volt. Kazinczy üdvözlő versében „*a’ honnak ’s Honthnak tiündöklő nagy fénnyé*”-nek nevezte. Ekkor személyesen is találkoztak. Az ünnepség után tartott ebédről Kazinczy egy kicsit elkésett, így messze esett a „*Centrumtól, hol a’ Fő Isp. az egyyik, ’s az Iktató a’ ásik asztalnál praesideáltak. ... Midőn az ebéd véget érve a’ Personalis elmenvén Abaujvári V. Isp. Comáromy mellett, a’ maga jobbajával ennek balját megfogá, ’s úgy méne végig az udvaron. Én utána Szerencsyvel. Te értesz, hogy ezeket nem hiúságból mondom, hanem hogy Tégedet akarlak részesevé tenni örömmnek*” – írta Kazinczy, amikor beszámolt Guzmics Izidornak. Délután Teleki szállásán beszélgetett Kazinczy Mailáth Györggyel.

1831. február 20-án a Pesten Kazinczy az Akadémia ügyében újra találkozott Mailáthtal, aki mint az Akadémia alapító és igazgatósági tagja vett részt a gyűlésen. Mailáth 1832 és 1839 között államtanácsos, 1839-től 1848-ig országbíró, a főrendiház elnöke, 1849. január 3-án a Windischgrätzcel tárgyaló békeküldöttség tagja. 1849 elején hivataláról lemondott, és zavari birtokán gazdálkodott 1861. április 11-én bekövetkezett haláláig.

A sátoraljaújhelyi Kazinczy Kör és a Mailáthok

M a i l á t h (III.) G y ö r g y Mailáth (II.) György és Uzovich Karolina (1793–1856) fia 1818-ban született. Apjához hasonlóan ő is megjárta a „szamárletrát”, s lett 1867-ben országbíróvá. 1875 és 1882 között a perbenyiki uradalom gazdája volt. 1882-ben alapította meg a perbenyiki hitbizományt.

M a i l á t h (V.) J ó z s e f (1858–1940) Mailáth (III.) György és br. Prandau-Hilleprand Stefánia csillagkeresztos hölgy negyedik gyermeke 1882-ben vette át a perbenyiki uradalom igazgatását és költözött Mailáth Antal főkancellár egykori lakhelyére. Az ő személyében olyan férfiú került Zemplén megyébe, aki minden erejét és tehetségét e szegény vidék fejlesztésére szentelte. Előbb rendbe tette a birtokát és ménését, fácánokat, dámvadakat hozatott, vadaskertet létesített. 1883 márciusától a Bodrogekői Tiszaszabályozó Társulat választmányi tagjává, az év végén Zemplén vármegye tiszteletbeli főjegyzőjévé választották. Tagja volt a megyei orvos-gyógyszerész egyesületnek, a közigazgatási bizottságnak, több megyei küldöttségnek. 1885-től elnöke a „veres kereszt egyeslet” megyei választmányának.

1885 októberében testvéreivel együtt a grófi méltóságra emelte az uralkodó, így a főrendiház tagja lett. 1886. június 7-én választották meg a Bodrogekői Tiszaszabályozó Társulat elnökévé, védműveket emeltetett, szivattyútelepeket létesíttetett, Királyhelmeccen felépíttette

GR. MAILÁTH JÓZSEF

a Társulat székhelyét, telefonhálózatot építtetett ki. Monyhataján iskolát alapított, az ófehértói református egyháznak iskolaépítés céljára nagy mennyiségű fát, a sátoraljaújhelyi főgimnázium építésére 1000 forintot adományozott, a perbenyiki szegény gyermekeket évről évre ruháztatta. Mint kegyúr 1894-ben saját költségén átalakította a nagytárkányi katolikus plébániatemplomot. 1896-ban a millenniumi országos kiállításon a vízügyi kiállítás rendezőjeként érdemei jutalmául a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntette ki az uralkodó. A megyében elkezdte a fogyasztási- és hitelszövetkezetek szervezését, 1897-ben megalapította a felső-tiszai vármegyei hitelszövetkezeteinek szövetségét, melynek elnöke lett. 1897-ben fényes ünnepség keretében avatták fel a királyhalmeci Mailáth Közkórházat, amelyet József gróf építtetett, Perbenyikben téli gazdasági és háziipari tanfolyamot szervezett. Br. Sennyey Miklóssal együtt kezdeményezte a bodrogközi helyi érdekű vasút megépítését, a királyhalmeci és a tizsakarádi református iskola részére telket vásárolt. 1909-ben valódi titkos tanácsossá nevezte ki a király.

Gr. Széchenyi Mária (1863–1932), gr. Széchenyi Pál (1838–1901) földművelésügyi és kereskedelmi miniszter és gr. Andrássy Erzsébet (1840–1926) leánya 1886-ban lett Mailáth József felesége, aki férjének mindenben méltó párja volt. 1898-ban megalapította a Bodrogközi Jótékony Nőegyletet, mely a szegény sorsúak támogatására alakult. Elnökeként jótékony célú koncerteket és népiünnepélyeket szervezett, a bevételekből ruházták a rászorulókat, ajándékozták meg a gyermekeket. 1904-ben megalapította a királyhalmeci-perbenyiki „gyermekmenhely telepet), melynek elnöke lett. 1905-ben hozta létre a Perbenyikvidéki Baromfitenyészítő Társulatot, amelynek szintén elnöke lett, akár csak az általa 1906-ban alapított „A bodrogközi mezőgazdaságot, ipart és kereskedelmet pártoló szövetség”-nek, amely többek között lengyárat épített Perbenyikben. 1907-ben a király csillagkeresztet palotahölgyé nevezte ki, 1908-ban az I. oszt. Erzsébet-rendet kapta meg.

E két arisztokrata – a kor szokásainak megfelelően – gondos házi nevelésben részesült, ami magába foglalta a zenei oktatást is. József gróf harmóniumon játszott, s már 1880-ban megjelent „Szép idők” című keringője. Nejével is a zene hozta össze. Budán tartott házasságkötésük után a perbenyiki kastélyba utaztak, s mint emlékezésekből megtudjuk, megérkezésük első félórájában a kastély zenetermébe telepedtek, az ifjú férj a harmóniumhoz ült, az ifjú asszony a zongorához, és világról, mindenről elfelejtkezve muzsikáltak. Azt is följegyezték a tudósítások, hogy 1895-ben a nagytárkányi római katolikus templom felszentelési ünnepségén „felzendült az orgona, melynek mélabús hangját művészi játékkal maga a patrónus szólaltatta meg”, akár csak a perbenyiki iskolában tartott karácsonyi ünnepségeken vagy az 1896-os millenniumi megemlékezésen, ahol az iskolás gyermekek énekét kísérte harmóniummal.

A házaspár öt gyermeke – Erzsébet (1889–?), Stefánia (1891–1952), József (1895–1939), Mária (1897–1963) és Pál (1899–1983) – ugyancsak részesült zenei oktatásban. Nem is akárcsak felügyelte és irányította a zongoratanítást, hanem Liszt tanítványa, Doh-

nányi és Bartók tanára, Thomán István (1862–1940) zongoraművész. A Zemplén c. hírlap 1904-ben beszámolt róla, hogy „a zenekedvelő házaspár még csendes falusi magányában is hódol e nemes szenvedélynek, s kamarazenészeink majdnem minden héten élvezik vendégszeretetüket, mikor a gróf és grófnő közreműködésével házi hangversenyeiket rögtönöznek, mint hajdan a francia és német előkelőségek híres szalonjaiban”.

A Kazinczy Kör

A Zemplén Vármegyei Kazinczy Kör 1902. szeptember 28-án a megyeháza dísztermében tartotta alakuló közgyűlését. A gr. Hadik Béla főispán elnöklete alatt tartott gyűlésen a vármegye és Sátoraljaujhely társadalmi és kulturális közéletének szinte összes jelentős személyisége megjelent. A jelenlévők listáján, a főispánon kívül, akit a kör elnökévé választotta, az egyetlen arisztokrata Mailáth gróf volt, aki 1903 áprilisában 200 korona alapítványi összeg befizetésével a Kör alapító tagja lett. A kör négy szakválasztmányt alakított: a magyar irodalmi, a történelmi, a képzőművészeti és műipari, illetve a zenészi és színészi választmányt. Dr. Ferenczy Elek főtitkár így írt a kör kitűzött hivatásáról: „Célja volt összehozni koronként a társadalmat, hol azok, kik különböző téren képességgel bírnak, fellépjenek s művészetükkel terjesszék a műízlést s a magyarosodást, a zene s művészetek iránt érdeklődést keltsenek, s azt, amit tudnak, közkinccsé, mások által is ösmeretessé tegyék.”

A kör vezetőit e célok vezették, amikor a Mailáth-házaspárt arra kérték, hogy lépjenek fel előadásaikon. „A Kazinczy-kör zeneválasztmányának gróf Mailáth Józsefnét sikerült megnyernie a legközelebbi hangversenyre”, adta tudtul a Zemplén c. újság 1904. február 23-i számában. „A Kazinczy-kör felkérésére a grófnő művészi zongorajátékával, a gróf pedig harmónium kíséretével fogja emelni a kamaraest fényét”, írta a lap egy későbbi számában, március 15-én pedig részletesen beszámolt az esetről, mely a vármegyei dísztermében zajlott le. Részletesebben idézzük Andor Károly tudósítását:

„Middőn felkérték a grófi párt arra, hogy az ő művészi előadásukban élvezhesse érdeklődő közönségünk a klasszikus zenét, amilyen szép, ép olyan szerencsés is volt ez a gondolat. Most már látni fogja városunk minden művelt lakója, hogy az irányadó arisztokrata körökben e léleknevelő élvezetnek nemcsak pártolói, de valódi művészei is vannak, akik megörülve közönségünk ez új irányú haladásának, készségesen vállalkoztak arra, hogy a szép ügy egyszerű munkásai közé álljanak. Tünetető lelkesedéssel fogadta a közönség a fejedelmi megjelenésű grófnőt, kinek szelíd tekintete uralkodóvá lett a hangjegyek roppant tömkelege, a zenészek és az egész közönség felett.”

Megtudjuk a beszámolóból, hogy a zeneműveket Mailáth Józsefné zongorán, Mailáth gróf harmóniumon, Dános Miklós hegedűn, Gruska Lajos mélyhegedűn, Pósch Gyula és Orlóvszky Frigyes gordonkán adták elő. A tudósítás így zárul:

„A grófnő gyönyörű zongorajátéka, Mailáth gróf művészi harmónium-kísérete minden hallgatót a meghatottságig lebilincselte. ... Mi gazdagabbak lettünk egy fényes sikerű kamaraestély emlékével s a grófi pár az intelligens újhelyi közönség csodálatával és őszinte szeretetével.”

A Mailáth grófné által 1898 szeptemberében alakított Bodroghközi Jótékony Nőegylet 1903. május 29-én a perbenyiki Nyesésben nagyszabású elithangversenyt rendezett. A gavotte és menüett négyesek után, melyeket a Mailáth-, Sennyey- és Széchenyi-gyermekek adtak elő, zeneszámok következtek, melyeket a „perbenyiki filharmonikus társaság” adott elő. Az estély második részét „műkedvelői előadás” képezte, melynek rendezésére – mint a korabeli híradásból megtudjuk – „a Zemplénmegyei Kazinczy-kör színiügyi szakosztálya kéretett föl.” A társulat A protekció című egyfelvonásos vígjátékot adta elő.

Tudunk még arról, hogy 1905. április 13-án a helybeli vonósnégyes társaságában Mailáth „őfőméltóságai szíves közreműködésével” kamarazene-estélyt rendeztek, a műsoron pedig Schubert, Schumann és Goldmark művei szerepeltek. A Zemplén újság szerint a Kör 1907. március 14-én tartotta következő kamaraesztélyét a vármegyeház zsúfolásig megtelt nagytermében, amelynek „fényét és művészi értékét nagy mértékben emelte” a Mailáth-házaspár közreműködése.

„Vérbeli zeneművészek, kik szívesen mutatják be művészetüket a művelt közönségnek. ... Az előadó művészek közül első sorban Mailáth Józsefné grófnőt kell említenünk, aki játszi könnyűséggel, föltétlen virtuozitással uralkodott a rendkívül nehéz zongora szólam fölött. ... Végezetül Mailáth gróf művészi harmóniuma kísérete mellett Kolozs Richárd úr adott elő hegedűn néhány igen szép magyar dalt.”

Nem csoda, hogy a Kör a Mailáth-házaspárt „a nemzeti közművelődés terén szerzett érdemei iránti tiszteletből” tiszteletbeli taggá választotta meg. A boldog békeidőket azonban 1914-ben a háború váltotta fel. A Mailáthok perbenyiki kastélyuk és a királyhelmecei társulati épület egy részét kórházzá alakították át. Mailáth létrehozta és vezette a sátoraljaújhelyi betegmegfigyelő-állomást, melyet 1916-ban rokkantügyi intézménnyé alakított át. A vörös uralom alatt a házaspárt és 17 éves Pál fiukat letartóztatták, a sátoraljaújhelyi fogdába zárták. A grófnét négy nap múlva hazaengedték, a férfiakat túsztársaikkal együtt marhavagonokban szállították Budapestre, ahol egy hónapig raboskodtak.

Mailáthnak 1931-ig 119 cikke, értekezése jelent meg, ő szerkesztette a Bodroghközi Tíza-szabályozó Társulat monográfiáját, s szerzője volt több kedvelt zongoradarabnak. Felesége 1932. április 30-án hunyt el Budapesten, az idős József gróf pedig 1940. április 2-án Nyíregyházán. Mindkettőjüket a perbenyiki családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.

1920 – 1945

A Trianon utáni nehéz időszakban a Kazinczy Kör 1921-ben éledt újjá. Rendezvényei már tisztán irodalmiak voltak, „a művészetek közül a zenével volt folyamatos és állandó kapcsolata mint társművészeti ággal”. A Mailáth család birtokait is kettészelte a trianoni békediktátum.

I f j a b b M a i l á t h J ó z s e f gróf (1895–1939) vette át a terjedelmes birtok irányítását, s egyben elnöke volt a Nemzeti Egység Pár bodroghközi szervezetének. Édesapjához méltó utódként karolta fel a vármegye ügyeit, támogatta, segítette a vidék szegény lakosságát. E nagy munkában méltó társa volt felesége bauschlotti báró Schell Lujza Anna (1895–1979), aki a Mailáth család tagjaként tartott kapcsolatot a Kazinczy Körrel. 1920. január 8-án kötöttek házasságot. A bárónő hét gyermeke nevelése mellett a társadalmi élet aktív szereplője volt. Elnöknője lett az Országos Tüdőbeteg Szanatórium Egyesület bodroghközi fiók-

IFJ. GR. MAILÁTH JÓZSEF ÉS NEJE

egyesületének, irányította a ricsei tüdőbeteg-gondozó intézet ügyeit. Díszelnökké választották a magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének megyei szervezetében, látogatta a cigándi téli gazdasági tanfolyamok vizsgáit, a jótékony célú rendezvényeket.

Emellett csodálatos hangja volt, 1942-ben mint „hírneves zempléni műkedvelő énekművésznőt” jellemezték.

A korabeli sajtó beszámolt róla, hogy 1929. június 3-án jótékony célú hangverseny rendeztek Újhelyben az „Általános Népkönyha” támogatására, s ezen

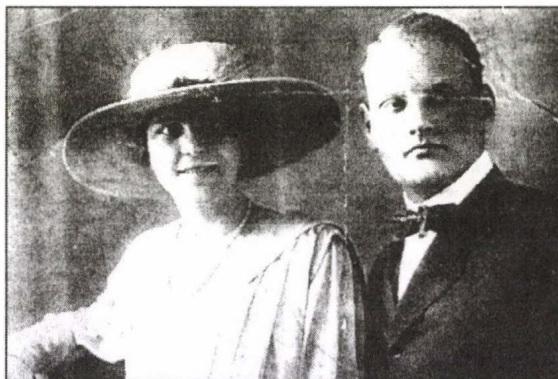
„egészen kivételes sikert aratott énekszámáival ifj. gr. Mailáth Józsefné olyan hatással, mely feladásra készítette a kritikai állásfoglalást és feltétlen meghódolásra birt mindenkit az illusztris szereplő széles skálájú énekművészete előtt. Meleg tónusú, gazdagon árnyalt hangjának kiváló iskolázottsága, a hang és beszéd legtisztább összeolvadása a legmelegebb siker központjába állították.”

Ifj. gr. Mailáth Józsefné 1939. január 23-án lett özvegyé, amikor férje 44 éves korában, boldog házasságuk 20. évében elhunyt. Az özvegy grófné a Ricse mellett fekvő Monyhata tanyán élt tovább gyermekeivel. Föltűnik még neve a lapok hasábjain. 1942. április 10-én például a sátoraljaújhelyi városi színházban a marosvásárhelyi Báró Kemény Zsigmond Társaság és az Erdélyi Szépművészeti Céh hat országos hírű tagját látták vendégül; br. Kemény János, Molter Károly, Jancsó Adrienne, Asztalos István, gr. Wass Albert és Tompa László a Kazinczy Kör vendégeiként látogattak Zemlénbe, s az írók részleteket adtak elő műveikből. A Zemlén tudósítása szerint:

„A közönség ezután meleg ünneplésben részesítette özv. gróf Mailáth Józsefnét, a hírneves zempléni műkedvelő énekművésznőt. Gyönyörű dalainak valami csodálatos gondolkára emlékeztető kellemes mellobús varázsa előnyösen festette alá az este hangulatát.”

A II. világháború okozta világegés után ugyan 1948-ig élt még a Kazinczy Kör, amelyet ekkor az egyházi iskolákkal, a helyi sajtóval, az önálló Zemlén megyével, minden civil kezdeményezésekkel együtt felszámoltak. A Mailáth család birtokait elvették, Mailáth Józsefné három megmaradt telkével fizikai munkásként belépett a termelészövetkezetbe, így kaphatott később szerény nyugdíjat. Budapesten hunyt el 25 évvel ezelőtt, 1979. december 28-án.

A család többi tagja is elköltözött Zemlén megyéből, a magyar arisztokrácia sanyarú sorsa jutott számukra osztályrészül. Azoknak is, akik a maguk idején mindent elkövettek a szegények megsegítéséért, a gazdasági és kulturális élet fellendítéséért.

MESTEREK ÉS MŰVEK

TUSNÁDY MÁRIA

Ars poetica és imitatio. Itáliai hatások Balassi Bálint szerelmi lírájában

Balassi Bálint szerelmi lírája először szólaltatja meg anyanyelvünkön azt az életteljességet, amelyet a kor legnagyobbjai ebben a hatalmas érzésben láttak, éreztek, átéltek. A költőre nagy hatással volt (közvetítő nyelvek révén) a spanyolországi igen fejlett arab nyelvű udvari líra, a latin irodalom és a latinból táplálkozó olasz irodalom is. Mint tudjuk, Balassi már huszonhárom évesen anyanyelve mellett még nyolc nyelven beszélt: latinul, szlovákul, horvátul, lengyelül, románul, törökül, németül és olaszul. Őt érdekelték a nyelvek és ezzel együtt a népek kultúrája és irodalma is. Ezért nagyon nehéz azt világosan meglátni, hogy mi van ezekből a kultúrákból jelen, pontosabban szólva szerelmi lírájában, mennyi abban az eredeti és mennyi az, amit a hatalmas nyelvtudása következtében idegenből tanult, mi az, amit saját maga teremtett, és mi az, amit utánzás útján átvett. Ha valamilyen mintára írja versét, megnevezi, hogy például török nótára írott vers, vagy olasz nótára írott vers. A nyelvet megnevezi, de kutatnunk kell, hogy ki volt, kik voltak azok a nagy elődök, akik hatottak rá.

A XV. században újraéled az *imitatio*. Korábban már a középkorban hódított az utánzás; a szónokok voltak példamutató beszédükkel azok, akiktől érdemes volt átvenni a szép stílust és a szép beszédformát. A reneszánszban már új jelentést kap az imitáció, fő szempont lesz az előző kor vagy korok költőitől átvenni azt, ami maradandót tud jelenteni saját költészetükben is. Azal kapcsolatban, hogy kit milyen mértékben kell példaképként venni, voltak viták. Erre példa, hogy az olaszok szerint Cicero legyen a minta, ő álljon a középpontban. Poliziano ezt már elveti és „simia Ciceronis”-nak, majomutánzásnak nevezi. Bembo és Mirandola között is volt egy vita. Bembo az anyanyelvi utánzást állította középpontba a *Le prose della vulgar lingua* című művében. Szerinte a költőknek az igazi mintát Petrarca tudja adni, őt érdemes példaképnek venni, az ő költői nyelvét, hangzásait érdemes követni, utánozni.

A szerelmi líra egyik nagy képviselője Itáliában Petrarca volt. A szerelem minden korban másként jelentkezett, a költők másképp viszonyultak ehhez a magas emberfölötti érzéshez. Petrarca előtt Dante az, aki szintén versekben, terzinákban írt a szerelemről, ő életművével „felépítette a gótikus katedrális”¹, mely nem csak egy egyszerű szerelmet, egy kisebb föllángolást ábrázol, hanem egy olyan eszményített, átfogó és egyben mitikus szerelmet, melyről hozzá hasonló módon senki sem írt az olasz irodalomban. Szerelmét, Beatricét a mennyországban Krisztus mellé helyezi, ez a kép már azt mutatja, hogy Dante érzelme minde-

¹ Madarász Imre, 1998.

nekfölött uralkodik. Petrarca Dantéval ellentétben, már egy meghasonlott lélek, kétségek között küzdő, ellentmondásos egyéniség. Személyisége annyira összetett és rejtélyes, hogy sokan őt nevezik „az első modern embernek”, „az első humanistának”. Petrarca már nem középkori, de még nem is reneszánsz alkotó. A középkor és a reneszánsz között helyezhető el. A reneszánszban fog megújulni, akkor veszik elő canzonéit és a költők megpróbálnak hasonló dallamú, ritmusú, technikájú verseket írni.

Petrarca egész Európára hatott, és nemcsak a reneszánszban, hanem későbbi korokban is. A klasszicizmusban Kisfaludynál találkozunk hasonló keserűséget okozó, gögös széppel, „Kegyetlen Kegyes”-sel Himfyjében, dalciklusában. Pessimistáságában, vívódásaiban, a nőt mindenek fölé helyezésében és az égi szerelemben mindenképpen a Petrarca-típusú szerelemmel találkozunk, melyet a költő jól vegyített a hazai hagyományokkal, virágénekekkel és széphistóriákkal. Ady Endre Ceruza-sorok Petrarca könyvének című versébe a modern, a XX. századi és a trecentóbeli szerelem közös eleme tárul elénk. Három verse közül A nagy Híd címűben megjelennek a „ringó átvivők”, a „Tegnapi és mai nők”, a Híd mely az életet és a túlvilágot összekötő szál, melyben ott van az örök szerelem szimbóluma is. A hídon Ady „Csak kapcsolódó szerelmekkel” tud átjutni. A költő megtagadja a régi epedéseket, a hajdani nem szeretettek, de mégsem tud szabadulni a reneszánsz kori érzésektől: „Boldog vagyok, mert nagyon szenvedek, / Boldog vagyok: érted vagyok beteg.” Felvillan Petrarca szellemisége József Attila Ódájában. A modern szerelem nagy létösszegző versében jelen lévő égi és a földi szerelem, természeti képek, melyek a nőt juttatják eszébe: hegyek, levelek, szél, lombok, kövek mind a nagy eszményített petrarcai érzést juttatják eszünkbe. A vizes poháron Léda keze és „rajta finom erezet”, a reneszánsz kori szobrászatra emlékeztet minket.

A XV. században mozgalommá vált az olaszos szellem terjesztése. Az olasz kultúra szele a padovai diákokon keresztül eljutott hazánkba is. 1565-ben Dionigi Atanagi által összeállított antológia (De le rime di diversi nobili poeti toscani), mely 111 költő versét tartalmazta, hatalmas jelentőségű volt a magyar irodalomtörténet számára. Az antológiát II. Jánosnak, Izabella fiának ajánlotta. Izabella, lengyel királylány letéren teljesen olasz neveltetést kapott anyjától. Annyira, hogy olyan „*mintha nem is Lengyelországban, hanem Itália valamelyik fejedelmi udvarában lennénk*”², írja Bonfini. Miután Izabella Szapolyai János felesége lett, Gyulafehérvárt reneszánsz mintára alakította, ehhez nagy segítséget nyújtottak a Padovából hazatérő magyar ifjak, akik már magukon viselték az olaszos szellemet, Petrarca hatását. Padova vált a XV. századra a szellemi élet központjává, már Firenzével is versenyre kelve. Hazánkban is kezdetét veszi az olasz kultúra, életvitel és olasz irodalom utánzása. Már azt Arisztotelész megírta, hogy a mimézis nem a természet utánzása, hanem az emberek cselekedeteinek megfigyelése, majd ábrázolása a művekben. Ezért fontos Arisztotelész számára a tragédia, és ezért helyezi első és legfontosabb helyre a műfajok között.

Az utánzást nemcsak erről az oldalról kell néznünk, hanem az elődök utánzása felől is. „Az emberi művelődés sohasem haladt volna, ha csak az elődök utánzására korlátozta volna tevékenységét. Ma sem volna különb költőnk Livius Andronicusnál.”³ Az imitáció sohasem lehet teljes, kell, hogy valami másságot is hordozzon, ezzel tud új, külön világot teremteni,

² Barlay Ö. Szabolcs, 1966. 183.

³ Bán Imre, 1976. 25.

hogy valami újat is fölmutat az előzőhöz képest. Platón a művészetet kétszeres utánzásnak nevezi „hiszen maga a természet már csak utánzata, visszfénye az ideáknak, a műalkotás pedig a természet utánzásaként készül”⁴. Seneca szerint az imitáció a méhek munkájához hasonlíthatón leginkább. A méhek kiválasztják a legszebb, a legillatosabb virágot, a költők is kiválasztják a legmegfelelőbb, igazán magával ragadó gondolatokat, melyeket föl tudnak használni a tudásuk továbbfejlesztésében, költészetük magasabb szintre való emelésében és csiszolásában. Viszont „semmi volna a méhek dicsősége, ha nem változtatnák át másra, jobbra, amit találtak.”⁵

A XVI. századra az olasz irodalom válik mintaadóvá. Olyan költőóriások válnak példaképpé, mint Dante, Petrarca, Ariosto és Tasso. Nálunk megjelenik a hősiességkultusz, az Istenben való hit és a szerelem. Természetesen nem mintha eddig nem léteztek volna ezek az érzések, de a XVI. században új jelentéssel gazdagodnak. Dante főművében a hármasság uralkodik, mint ahogyan Balassi életművében is a hármasság dominál. Balassi Isten kiválasztottjának, Krisztus katonájának érzi magát. Második legmeghatározóbb dolog az életében a szerelem, Losonczy Anna iránt érzett meg-megújuló vonzalma áthatja egész életét. Harmadik, de nem utolsó sorban említendő Balassi Istene, akihez akkor fohászokodott, ha élete éppen zátonyra futott és tőle megnyugvást, megbocsátást remélt. Balassi költészetének és életének ez a három láncszeme, mely szorosan összefonódik éppúgy életművében, mint életében. Verskompozíciója megalkotásában Dante is lehetett a példaképe: „az eszményi Balassi-kötet 3x33 verset tartalmazott volna, s az egészet a Három Hymnus a Legszentebb Szentháromságához éppen 99 sort tartalmazó ciklusa vezette volna be, valahogy Dante Comédiáját imitálva”.⁶ Az olaszul tudó költő figyelmét fölkelthették Dante munkái, de erre nincs bizonyíték. Bár a tudatosan megszerkesztett versfüzér mindenképpen arra mutat, hogy kellett, hogy ismerje Dantét és főleg elméleti munkáit, például a *De vulgari eloquentiá*t, vagy a *Conviviot*. Waldapfel József szerint Balassi költészetében „Dante elmélete és Petrarca gyakorlata”⁷ uralkodik.

Balassira legnagyobb hatással Petrarca lehetett, sajnos ez is olyan állítás, melyet meg lehet cáfolni. Kellott, hogy ismerje Petrarca műveit, hiszen életét teljes egészében áthatotta az az olaszos kultúra, melyet a fejedelmi udvarban Gyulafehérváron ismert meg. Ha viszont ismerte Petrarca *canzonéit*, hogyan lehetséges az, hogy Balassi nem írt egyet sem? Ferenczi Zoltán szerint Balassi a maga énekei legnagyobb része számára külön lírai versszerkezetet alkotott, mely az olasz *canzonék* formájára emlékeztet. Az is olasz hatásnak vélhető, hogy versei elejére latin nyelven írt *argumentumokat*, ezt Rimai is folytatta. Petrarca itáliai nagy követője a padovai Bembo volt. Ő tette Padovát Firenze vetélytársává. Így azt nem lehet teljes pontossággal eldönteni, hogy Balassi csak Bembo művein keresztül ismerte meg a petrarcai költészetet, vagy ismerte a költőóriás főművét, *Daloskönyvét* is. Petrarca Laurája leginkább Balassi Annájának lehetett az előképe. A hasonlóságban különbözőség is rejlik. Míg Petrarca szerelmes dalait minduntalan Laurához írta, Balassinak nemcsak Annához szóló verseiről tu-

⁴ Uo. 26.

⁵ Uo. 29.

⁶ Szőnyi György Endre, 1999. 262.

⁷ Waldapfel József, 1937. 142.

dunk. Petrarca életét a Laura iránt érzett spiritualizált szerelem hatja át, mint már a hölgy neve is mutatja; a *laura* babérkoszorút jelent, de jelenthet hajnalt is *l'aura*-ként írva. Petrarca életében tehát kétféle babérra áhítózott: a költői elismertségre és a szerelemre.

Balassi „Janus Secundus nyomán, költői nevet adott szerelmének, és Júliának, ragyogónak nevezte el, saját magának pedig fanyar öniróniával a *Credulus* nevet adta”.⁸ Ez a névváltoztatás már akkor volt, mikor a szeretett nő egyre elérhetetlenebbé vált, mikor elvált feleségét nem tudta magához visszazelídíteni. Az Anna iránti érdeklődése a válás után jobban fel erősödött. Úgy érzi, hogy a kapcsolatuk egyre kilátástalanabb. Mélyebbnek látja a köztük tátongó úrt, szakadékot. Petrarca életében ez a szakadék áthidalhatatlan volt. Ő, a rejtélyes meghasonlott költő, égi és földi szerelem között küzd. Szerinte, ha a földön nem tudnak találkozni a szerelmesek, az égben még beteljesedhetnek vágyaik. Ez már kicsit hasonló égiesítés, mint Dantéé.

Balassi sok motívuma olasz költőkre vezethető vissza. Életritmusát, költői lantját a nagy példaképekhez igazította. Verseinek dallamai az olasz nóták hatását mutatják. Az olasz költők mellett megismerte a neolatin költőket a *Poetae tres elegantissimi*-ből: Michael Marullust, Hieronymus Angerianust és Janus Secundust. Waldapfel József szerint a költőnek kapcsolatba kellett állnia a latin humanistákon kívül az észak-olasz költészettel. Ezt bizonyítja az is, hogy a költő otthonosan mozoghatott a Báthoriak fejedelmi könyvtárában, ezáltal már 1565-ben megismerkedhetett az olasz petrarkisták Atanagitól összegyűjtött verseskötetével. Balassi fő példaképe Petrarca lett. Ahogyan Petrarca Laura járását angyaléhoz hasonlítja, „nem halandó lényé”, „s szavában annyi égi kellem”, hasonlóan Balassi is: „*Itt e földön angyal mit jár vadászattal, / ha vagyon helye Menyben?*”

Ehhez hasonló az a verse, melyet egy török nóta szövegére írt, Hogy Júliára találja így köszöne néki, az utolsó versszakban „*Térdet fejet neki hajtétek, kin ő csak elmosolodék.*” A szeretett nő előtt való meghajlás jelenthet csupán egyfajta bókot, szokásos udvariassági formát, de jelentheti az égi személlyé való magasztalást is; mint ahogy Isten előtt hajlik meg az ember, ő olyan áhítattal hajol meg Anna előtt. A fülemüle a még érdekesebb hasonlatok közé tartozik. A Júlia-ciklusban jelenik meg, mely Angerianus egyik epigrammáját követi, de a motívumszövében az olasz költészet is közrejátszott, így az ötlet forrása lehetett Homérosz, Vergilius, Tasso, Castiglione vagy akár Bembó, de Atanagi verseskötetében is található hasonló témájú verseket. A magányos fülemüle Tasso Megszabadított Jeruzsálemében a XII. ének 90. stanzájában jelenik meg. Tankréd, a főhős Clorinda elvesztését a legnagyobb fájdalomhoz, az anya gyermekének elvesztéséhez hasonlítja:

*Lei nel partir, lei nel tornar del sole
Chiamata con voce stanca, e prega e plora,
Come usignuol cui 'l villan duro invole
Dal nido i figli non pennuti ancora,*

*Hívja napkeltnél s a nap éjbe szálltán,
fáradt hangon zeng hozzá hő imája,
a fülemüle így zokog magányán,
fióka nélkül – vad pór tört reája,*

⁸ Szőnyi György Endre, 1999. 261.

*Che in miserabil canto afflitta e sole
Piange le notti, e n'empie i boschi e l'ora.
Al fin co 'l novo di rinchiude alquanto
I lumi, e 'l sonno in lor serpe fra 'lpianto.*

*panasz-ének kél bánat méla szárnyán
az éjbe, mélybe hull, erdei tájba.
Hajnal felé álom száll a szemére,
Sírás között jön végre őt elérve.*

Balassi Kiben a kesergő Celiáról írt című versében is megjelenik a pásztor, mint Tasso stanzájában a vad pór, csak annyi a különbség, hogy Balassi versében Celia elvesztett testvérét siratja úgy, mint a kiáltó fülemüle, Tasso művében Tankréd önmagát hasonlítja a vad pórhoz, mert ő az aki a harc során nem vette észre, a páncéling miatt, hogy pont szerelmét ölte meg. A két költőnél az anyai fájdalom, a szerelem és a testvéri szeretet szimbólumává válik.

„Te szép kis fülemüle zöld ágak közibe” kezdéssel indítja Balassi másik fülemüle-motívumra épülő versét. Önmagát a daloló kis madárhoz hasonlítja a bánatos lelkű költő. Míg a madár boldogan dalol, ő már nem tud vidám dalokat írni, mert az ihletforrás nem szereti őt. Épp a nem szeretettség az oka annak, hogy Balassi olyan verseket tud írni, melyek eddig magyar földön nem voltak ismertek, épp emiatt a távolság miatt a szerelem lángja még erősebben kezd égni. A költő úgy érzi, nincs ihlete, mégis a Júlia-ciklusban érte el igazi költői kiforrottságát, ért el költészete csúcsára.

Anna hidegsége miatt verseiben gyakori az ellentétes elemek felsorakoztatása, ezt is olasz minta szerint alkalmazta. Erre példa lehet a Régi szerelmem nagy tüze kezdetű verse, melyben a szerelem hamujából újra szén lesz, majd tűzzé válik, és újból lobogni kezd, mint ahogy korábban. A költő az, aki szenved, a nő, aki fölényes és hideg szívű, ez az ellentétpár megjelenik a Titkos szerelméről című versében. A tűz itt is fontos szerepet kap, de a szerelem tüze más, mint az „egyéb tűz”, mely „nemcsak önnen magát emésztí, Hanem mindent, amit szene gyújt, elégeti”. Balassi szerelmi lángja egyedül a költőt gyöttri, Annát a tűz „fel sem gyújtja”. Hasonló ellentételhalmazás figyelhető meg Petrarca 104. szonettjében.

*Pace non trovo e non ho da far guerra,
E temo e spero, ed ardor e sono un ghiaccio,
E volo sopra 'lcielo, e giaccio in terra,
E nulla stringo, e tutto 'l mondo abbraccio.*

*Nincs békém és erőm se háborúra,
félek és remélek, jég és tűz a lénjem,
egyekbe szállnék, s mászom porba hullva,
s világot ér át koldus ölelésem.*

A költő fél és mégis remél, az ég felé szeretne repülni, hogy találkozzon kedvesével, mégis csak földi lénynek érzi magát. Különleges versszerkesztési módot választ olasz hatásra három verse megírásához. Ezekben a versekben a szerelmes nő beszél távol lévő kedveséhez. Balassi ír Celia nevében fájdalmas verset, melyben a szeretett nő szenvedését Dido fájdalmához hasonlítja: „Csak fejemet ne vedd, életemet szenvedd, ne járjak úgy mint Dido”. Ennek a furcsa fikciónak az olasz szerelmi lírában nagy divatja volt, szívesen ábrázolták a szeretett lényt, megalázkodva, fájdalmasan, bemutatták úgy, mintha ő szenvedne és nem a költő. Castiglione is írt felesége nevében önmagához fájdalmas hangú levelet.

Jellegzetes petrarcai gondolata Balassinak, hogy a szerelmes nő egyben ellenfél is, tehát 'amica nemica'. Petrarca Io son sí stanco című versében megjelenik az 'amico nemico' hatásos ríme. Petrarca úgy érezte, hogy nagy ellensége kezébe kerül, de egy nagy barát – talán Krisztus –, felemeli őt és segíti, hogy galambszárnyakon a földről fölrepüljön:

*e di cader in man del mio nemico
Ben venne a dilivrami un grande Amico,*

*s még ellenségemnek kezébe esnék
A nagy barát eljött, hogy el ne vesznek.*

A két költőnél ez a „szójáték” ugyanazt jelenti, mert amíg a szeretett nő viszonyozza rajongója szerelmét, addig 'amica', de ha a közöny vizeire evez, vagy más férfi hódolatát fogadja el, akkor 'nemica', ellenséges nő lesz az addig oly nagyra becsült hölgyből.

*Sőt te is, ó én szerelmes ellenségem,
Hozzám háládatlan, kegyetlen szerelmem*

...
*Kegyes a Szerelem, s Júlia kegyetlen,
engem halálra üldöz,
szerelem mely édes, Júlia oly mérges,
mert engem csak ver a földhöz.*

A szerelem kegyes lenne, ha a szeretett nő nem vált volna Balassi szemében 'nemicává'. Balassi ezért szeretne a lángoló érzés elől elmenekülni, mint ahogy Petrarca, aki siratja elmúlt éveit, mikor csak halandó dolgok gyönyörét akarta (tehát a szerelem halandó dolog Petrarca szemében, nem örök, az ő részéről soha sem szűnik; a nők, akik könnyen felejtenek). A két költő hiába próbál, nem tud a szerelem elől elrejtőzni, mindig egy lépéssel ott lesz mögöttük.

*De bármilyen vad s zord utakra törjek,
el nem hagy Amor, ő kíséri léptem
vitézva, kérdezetve és felelve.*

*Ma pur sí aspre vie né sí selvagge
cercar non so, ch'Amor non venga sempre
ragionando con meco, ed io con lui.*

Petrarca szinte belebetegszik a szerelem fájdalmába, Amor üldözésébe és az előle való menekülésbe, mindenütt a nő emlékébe ütközik. Szeretne felejteni, de nem tud, hisz mindig „emlékezés és várakozás szagát”.

Mint tudjuk, Petrarca számára az örök szerelmet, az első szerelmet Laura jelentette, ha más nőben is látta meg boldogságát, fájdalmas canzonéi minduntalan felidéznek Laura arcát, a „Nap leányá”-t, arany haját, angyali járását. Balassi szerelme ehhez a már-már misztikus érzéshez képest – mondhatnám – egyszerűbb, hiszen ő nemcsak az egyedüli és mindenkori Annához-Júliához tudott szerelmes verset írni, hanem például ír a bécsi Zsuzsannáról, ki mint tudjuk, nem méltó az Anna iránti érzelemhez. Az égi szerelem, mely Balassi számára Annát jelenti, földi szerelem, mely a bécsi Zsuzsanna képében jelenik meg. Ezt az igaz érzést Balassi még jobban bemutatja komédiájában.

Balassi pásztorjátékával újat teremtett a magyar irodalomban. A Comédia „kulcsot ad kezünkbe Balassi költészete még nem tisztázott problémáinak megoldásához.”⁹ Ha a drámát a költő verseivel egybevetjük, megfigyelhetjük, hogy tipikus motívumai, költői képei, melyeket már verseiből megismertünk, itt visszaköszönnének. Erre legjobb példa a III. felvonás II. jelenete, melyben Sylvanus beszél Ekhóval, a tündéresszonnal. Balassi figyelme nem csupán az echó-motívumra összpontosul, „hanem arra az újfent kínálózó lehetőségre is, hogy saját életének viszontagságait egy nagy lélegzetű monológban, egy sajátosan balassias költői panaszban fejezze ki.”¹⁰ A tizenöt versszakos lírai alkotásban képet kapunk Balassi lelkiállapotának állomásairól. Ismert motívumok, melyekkel találkozunk: Először a jó nő (amica), aki gonosz ördögös és bővílő nővé (nemica) válik, ezért a költő bizonytalan lesz. Szokásos szerelmi motívumként a tűz is megjelenik, melynek lángja csak a költőt éri el, csak őt kínozza,

⁹ Csanda Sándor, 1958. 33.

¹⁰ Amedeo Di Francesco, 1997/b. 120.

gyötri. A nő távolsága miatt előtérbe kerül az elmagányosodás és a petrarcai elrejtőzés is, melyet a belenyugvó lemondás követ.

Balassit ennek a műnek a megírásakor is elég sok hatás érthette. Amedeo Di Francesco szerint legjobban Cristoforo Castelletti Amarilli című munkájához lehet hasonlítani. Az biztos, hogy a példa az Amarilli volt, de más hatások is érthették. „A pásztordráma igazán európai divata csak a XVII. században következik be, Tasso 1581-ben megjelent Amintája s még inkább Guarini 1590-ben megjelent Pastor fidója nyomában.”¹¹ A görögöktől átvett műfaj gyorsan terjedt Itáliában. Az olvasóközönséget ezek álomvilágba ringatták. A valóságtól való elszakadás nagy sikernek örvendett. Vergilius nyomában sorra születtek a pásztorok életét ábrázoló alkotások. A quattrocento irodalmában Petrarca és Boccaccio mintáján dolgozó délolasz Jacopo Sanazzaro, aki Arcadia című prosimétrójával újratemtette olasz földön a pásztorkölteményt, mely legalább másfél évszázadig a szerelmi költészet példája volt, és a cinquecentoban majd követőkre is talál. Sanazzaro ezzel új műfajt teremtett, az időmértékes eklogákat tartalmazó ’regényt’. Sanazzaro főhőse Sincero szerepébe lép, és saját szerelmi bánatát főhősén keresztül látjuk. Árkadia lesz az a nyugalmat, biztonságot, idillt jellemző hely, ahol el tudja felejtetni zenélve, táncolva, dalolva a szerelmi csalódást. A természettel és embertársaival harmonikusan élő ember példáját mutatja be Sanazzaro, akik között önmagára talál, fölismeri saját értékeit. Ezzel a művével kimozdította az embereket a színtelen, fantáziátlan világból. A cinquecento irodalmában ez a műfaj újabb követőkre talált. Tasso megírta öt felvonásos pásztorjátékát, az Amintát. Alfieri szerint az Aminta inkább tragikomikus műfaj. Aminta leugrása a szikláról, véletlen megmenekülése és az ezért járó jutalom, Silvia szerelme túlzó fantáziára vall. Ebben nem a komikum fontos, hanem a mesei szál. Mesés, elképzelhetetlen, valótlan történet, de éppen ez teszi bűbájossá Tasso művét. Hiszen, mint tudjuk a mese, melyben minden megtörténhet, természetfölötti erők segítenek, hogy a szerelmesek egymásra találjanak. Aminta, mint ahogy Credulus, meg akarja ölni magát, viszonzatlan szerelem miatt. Aminta meg is teszi, semmi baja sem történhet, ezért kell, hogy inkább a komikus szál jöjjön elő, hogy a pásztorjáték nehogy tragédiává váljon.

Cristoforo Castelletti, aki valószínűleg ismerhette Tasso Amintáját és a tassoai fantáziát, minden akadályt legyőző szerelmet és ezt ültette át Amarillijébe. Castelletti is, mint elődei, főhőse személyében önmagát ábrázolja. Balassi Castellettinek ebből a művéből táplálkozott Szép magyar komédiája megírásakor. Balassi nemcsak imitálta Castelletti művét, hanem versenyre is szállt vele. Ha a két alkotást összehasonlítjuk, Balassi semmiképpen sem ragaszkodik az Amarilli formájához, sőt túlmutat rajta. Balassi művét bánatos komor hangvétellel kezdi „*Ó én veszett fejem, megyek immár*”. Ebben a részletben már valamiféle erős melankólia bujkál. A veszett szóban meg már az is benne van, hogy fiatalkori szerelmi próbálkozásai zátonyra futottak, úgy érzi, életét elfecsérelte, Annát, akit még mindig igazi szerelmének érez, elvesztette saját hibájából, meggondolatlanságából. Ezzel szemben az olasz változat a Hajnalhoz szóló pesszimista invokációval indul: „*Ó szép Hajnal, neked szólok, mert te vagy az oka az én fájdalomaimnak!*”. Az olasz szöveg kevésbé adja vissza ezt a komor hangvételt: „*Ecco, che pur gradisci i miei desiri Alba, mentre sorgendo*”. Amedeo Di Francesco szerint Balassi, a fordí-

¹¹ Waldapfel József, 1937. 260.

tás egyes részeinek szerkezetét annyira átalakította, hogy azok egy sokkal átéltebb és őszintébb lelkiállapot kifejezői lettek. Az első szerelem szépsége, tisztasága, mely válságba kerül. Balassi hiába nem akarja élete legbelsőbb titkait elénk tárni, ezzel a művével megtette. Credulus úgy keresi elvesztett szerelmét, Angelicát, mint ahogy Balassi Annát. A költő főhőse szerepében önmagára ismert, ezért tekintünk a Comédiára úgy, mint Balassi költői fejlődésének csúcspontjára. Sylvanust Balassi áruló képében tünteti föl. A költő az árulás motívumával önmagát akarja igazolni Anna előtt, aki előtt úgy érzi, hogy Forgách Zsigmond kite-regette korábbi botlásait. Úgy érzi, tisztára tudja még mosni magát, ha az áruló ott bujkál közöttük. Credulus később igaz barátként jelenik meg, aki szerelmi vetélytársát lebeszéli az öngyilkosságról. Az ilyen típusú hirtelen jellemváltás azt is jelentheti, hogy Balassi még remélte, hogy ellenfele, régi barátja átadja neki a szeretett nőt. Korábban előtérbe kerül a futás, menekülés motívuma, a szeretett lény menekülne szenvedélyes szeretője elől. Ez Sylvanus és Gaetea esetében fordul elő. A menekülés, elrejtőzés motívuma hasonlóságot mutat Ariosto Eszeveszett Orlandója hősnőjének rejtőzködésével. Nem lehet bizonyítani és kijelenteni természetesen, hogy Balassi innen vette-e ezt a különleges motívumot, csak a hasonlóság, ami megragadja az embert. Ariosto művében Bradamante, aki Ruggiero után fut. Házasságuk isteni akarat miatt sok szenvedés, megpróbáltatás árán be kell, hogy következzen. A komédiában a felismerés és egymásra találás a mozgatórugó. Ez az egymásra ismerés már az antik római komédiák esetében fontos elem volt, ott ez hozta el a várt boldogságot. Balassinál viszont „a beteljesületlen szerelem és a keserű csalódás gyöttrő tudatosodása lírai módon jut kifejezésre”.¹²

Az eszményített szerelem leginkább az első szerelemben van jelen. Ezért kerül több nagy alkotó érdeklődésének a középpontjába. Tasso az Amintában, Shakespeare leginkább a Rómeó és Júliában és Balassi a Szép magyar komédiában foglalkozik az első szerelem kérdésével. Balassi úgy érzi, hogy a gyertyaláng őt is elégeti, földi élete során nem teljesedett be a szerelme, és reméli, hogy az égben találkozik a szeretett lénnel. Ehhez hasonló gondolat, érzés már előfordult korábbi költőknél is: Tasso Amintája is úgy érzi, a halálban tud csak Silviával találkozni. Balassi művében hiába nem akarja kiönteni mindenki elé lelki titkait, szenvedéseit, Credulus személyében mégis megjelenik, sokszor a fiatal Balassi határozatlansága, tehetetlensége és a szerelmi fáradozásból fakadó gyötrelme. Ha nem is akarta, ezzel a művével megalkotta ars poétikáját, beleszötte saját lelki fejlődését és saját első igaz szerelmét, Annát. Komor lelkiállapotát legjobban az éjszaka képei mutatják, melyek tele vannak várakozással, az éjszaka, mely gyötrelme, sötétség van, és nincs napfény. „Balassi valósággal játszik a fényeffektusokkal, a fény fokozásában rejlt költői lehetőségekkel.”¹³ Amedeo Di Francesco szerint Balassi belső lelki világának gazdagságát a fényeszközökkel jellemezte, az olasz változat jóval hidegebb, kevésbé lírai.

*Non sí tosto hiersera incominciario
A 'mbrunirsi le valli,
Che desio del tuo lume al cor mi nacque
Ma non só quel, ch'io voglia
Tu rinovelli il male...*

*Íme csak alig setétülnek vala tegnap az
odúk, hogy ismég az te világosító piros
fényedet kívánom vala látni! De nem tudok
Mit tenni, mert magam sem tudom, mit kívánjak
az napot avagy étszakát...*

¹² Amedeo Di Francesco, 1979/a. 31.

¹³ Uo. 32.

450 ÉVE SZÜLETETT BALASSI BÁLINT

(Ismeretlen festő portréja a költőről)

A nappalvárás a zord éjszaka után Castellettinél is megfigyelhető. Az éjszaka, mikor még remények jelennek meg, esetleg álmokban, gondolatokban. A nappal újabb kiábrándulást rejt. Ezért a költő már maga sem tudja, mit kívánjon, „az napot avagy étszakát”. Lehetséges ezek szerint, hogy az éjszaka mégis jobb, mert a nappal nem hozza el a várt megnyugvást. Olyan, mintha a nő távolabb lenne, mint volt. Ilyen típusú motívum jelenik meg a Darvaknak szól című versében, irigylit a madarakat, melyek a szeretett nő irányába repülhetnek, őt pedig csak a fantáziája repítheti. A nappal, mely új remények forrása lehet, de rádöbentti a költőt a szintizta valóságra. Balassi szereplői bujdosó hősök. Szerelmük miatt inkább a magányba menekülnek, mint ahogyan Petrarca rejtőzik, mert fél, hogy az emberek meglátják a „visszfényét a lángnak”, mely benne ég. Credulus is bujdosik reményt veszítve, nem hiszi, hogy valamikor is viszontláthatná Angelicát. Amedeo Di Francesco szerint Balassi igazából mind a négy reménytelen szerelmes személyében benne van, hiszen mind szerelmi bánat miatt bujdosnak és amiatt nem fogadják el „szerelmes ellenségeiket”, mert valójában nem ismernek rá. Ezzel Balassi válik műve főszereplőjévé, a bujdosó költő ’prototípusává’, aki, mint Sanazzaro hőse szeretne egy idilli, pásztorok lakta világba menekülni. „Ő a ’szerelem költője’, mindenkivel együtt érez, aki a szerelem miatt szenved, s őket is megteszi saját szomorú lírája tolmácsának.”¹⁴ Balassi bánata miatt ebbe a műbe, pásztori játékba menekül főhősként, és jól tudjuk, hogy a végén lévő két beteljesült szerelem azt jelentheti, hogy Balassi még mindig remélte Anna megbocsátását, és a hozzá való visszatérés lehetőségét. Balassi saját életétől menekül a saját maga által kitalált fantáziadús világba. Számára Anna elérhetlenné vált, mint

¹⁴ Amedeo Di Francesco, 1979/a. 57.

ahogy Petrarca számára egész életében elérhetetlen volt Laura. Az idealizálás és a távolság miatt Anna a komédiában már úgy jelenik meg, mint egy istenasszony (A. Di Francesco). Még korábbi versekben inkább csak mitizált tündérként ábrázolta Balassi. A Júlia-ciklusban megváltozik a nő szerepe. A reneszánsz-humanizmus legmagasabb szintjére helyezi Balassi a nőt, Isten mellé „*Ahol szép Júlia, anyám helytartója*”. Minél elérhetetlenebb a nő a költők számára annál jobban megalázkodnak előtte, és a nő annál jobban misztikus lesz. Ezért válik a szerett nő Petrarcanál is és Balassinál is egyaránt égi lényvé, mint Danténál. Balassi a szerelem alagútjában oly elvakult módjára járkal, hogy Diana istenasszonynál is szebbnek tartja Juliát: „*Szép Diana is semmi hozzád magaviseléssel*”. „Az imádandó, mindenkit elragadó kegyetlen kegyest ostromló udvarló líra Balassi előtt sem lehetett nálunk egészen ismeretlen”¹⁵, de magyar költők között Balassi emelte először európai viszonylatban a legmagasabb szintre ezt az érzést. Ő teremtette meg a magyar „amica nemicát”, lázongó, harcoló, olykor kiábrándult szerelmével, mely égető szenvedélyként korszakonként változik, sohasem állandó, mindig megújuló. Klaniczay Tibor joggal nevezi Balassi Bálintot a szerelem költőjének.

IRODALOM

- AMEDEO DI FRANCESCO: A pásztorjáték szerepe Balassi Bálint költői fejlődésében. Bp., 1979.
- AMEDEO DI FRANCESCO: Balassi Bálint: Egy útonjáró szerette ének, kiben panaszkodik és kérdezkedik magában nyavolás a Julia kegyetlensége felől, mert Juliának nevezte volt az szeretőjét, noha más volt neve. = Régi magyar vers. Bp., 1979. 117-125.
- Balassi Bálint és a 16. század költői. Bp., 1979.
- BARLAY Ö. SZABOLCS: Adatok a petrarkizmus magyarországi történetéhez. = ItK., 1966. 183-190.
- BÁN IMRE: Néhány gondolat az imitáció elméletéről. = Jausz Béla emlékkötet Debrecen, 1976. 89-91.
- BERLÁSZ PIROSKA: Hol nyomtatták Balassi Credulus és Juliáját? = Magyar Könyvszemle, 1981. 189-203.
- CSANDA SÁNDOR: A Júlia-dráma. = Irodalmi Szemle, 1958. 30-33.
- FERENCZI ZOLTÁN: A lingua vulgaris a magyar irodalomban. = Akadémiai Értesítő, 1921. 11-16.
- KLANICZAY TIBOR: A szerelem költője. = MTA I. OK XVII., 1961. 961.
- KLANICZAY TIBOR: Reneszánsz és barokk. Bp., 1961. 183-295.
- MADARÁSZ IMRE: Az olasz irodalom története. Bp., 1998.
- PIRNÁT ANTAL: Balassi Bálint poétikája. Bp., 1996.
- SZABOLCSI BENCE: Három régi magyar vers ritmusáról. = ItK., 1958. 324-331.
- SZŐNYI GYÖRGY ENDRE: Az énfórmálás petrarkista technikái Balassi Bálint és Philip Sidney költészetében. = ItK., 1999. 251-269.
- V. KOVÁCS SÁNDOR: Egy Vergilius-reminiscencia Balassinál. = ItK., 1968. 338.
- V. KOVÁCS SÁNDOR: Balassi Bálint antik olvasmányaihoz. = Magyar Könyvszemle, 1983. 170-171.
- V. KOVÁCS SÁNDOR: Balassi Bálint és az antikvitás. = Eszmetörténet és régi magyar irodalom, Bp., 1987. 495-502.
- VIRÁGH LÁSZLÓ: Balassi olasz eredetű nótajelzéseiről. = ItK., 1982. 430-434.
- WALDAPFEL JÓZSEF: Balassi, Credulus és az olasz irodalom. = ItK., 1937. 142-143, 260-276, 354-362.

¹⁵ Waldapfel József, 1937. 148.

R. TOMA KORNÉLIA

Gondolatok Balassi Bálint Ötvenedik énekéről, melyben Juliát hasonlítja a szerelemhez...

„Szerelem, siralom hozott ez világra,
Dajkámat is mondám, hogy óhajtság volna”
Balassi Bálint (1554–1594)

2004 – Balassi-émlékév

Balassi Bálint születésének 450. évfordulója alkalmából 2004 februárjában kezdetét vette a Balassi-émlékév. Megemlékezések, kiállítások, konferenciák, reneszánsz koncert, vetélkedő, irodalmi est, szoboravatás, emléktúra, vers-, próza- és énekmondó verseny stb. sora fémjelzi országszerte és határainkon túl, hogy Balassi Bálint félévszázad híján félévezred (!) múltán is él a magyarokban. Öröm, hogy nemcsak az iskolapadokban, hanem más fórumokon is őrizzük az első magyar költő emlékét, újra és újra felidézve életpályáját, életművét, személyiségét – mindmegannyi kimeríthetetlen téma! –, egyre és egyre többet téve mindehhez a kutatómunka által.

Mivel ezen írás megjelenése 2004. második felére esik, engedjék meg Kedves Olvasóim, hogy a továbbiakban csak azokból a programokból soroljak fel ízelítőül, amelyek még hátravannak az emlékévben. Ilyen például a *Balassi Bálint költészete európai tükrökben* címmel 2004. szeptember 2-án tartandó konferencia, melyet a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán rendeznek meg, az *Áldott szép Júlia* című emlékkiállítás, amelyet az év végéig tekinthetnek meg az érdeklődők a Petőfi Irodalmi Múzeumban, s az emlékév zárásaként a 2004. november 5-re meghirdetett ünnepi hangverseny, a *Balassi-záróbál*, amelyen többek között bemutatják a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Matáv Szimfonikus Zenekar által az év elején meghirdetett zeneszerzői pályázat fődíjas művét, *Tal-lér Zsófia Balassi Bálint nevére – Újreneszánsz zenekari fantázia szoprán hangra, Balassi Bálint verseire* című alkotását. A Balassi digitális vándorkiállítás Esztergom, Szeged és Eger után, Sárospatakra, majd ősszel a lengyelországi Krosnába és Krakkóba, végül Pozsonyba és Prágába költözik. E vándorkiállítás külföldi helyszínei mellett egyéb rendezvények is lesznek még, például Balassi-émlékszoba kialakítása és kiállítás a szlovákiai Kékkői Vármúzeumban, várjátékok a lengyelországi debnói kastélyban, reneszánsz zenei hangverseny borbemutatóval, felolvasó esttel Krakkóban, Balassi-megemlékezés Prágában. Az emlékév alkalmából szlovák, cseh, lengyel, német, francia, angol és olasz nyelven is kiadják a Balassi-műfordításokat.

Az emlékév alkalmából mi azzal tisztelgünk Balassi előtt, hogy felidézük szerelmi költészetének Júlia-korszakát, s megvizsgáljuk egyik ékkövét, az *Ötvenedik* éneket.

Balassi szerelmi kötetése a Júlia-ciklus és az Ötvenedik ének tükrében

Balassi a Júlia-ciklusba tartozó verseket (a Balassi-kódexben a *Harmincnegyedik* énektől az *Ötvenyolcadik* énekig) „a feleségitől való elválása után” kibujdosásáig szerezte, múzsája pedig Losonczy Anna¹ volt, aki szerelmi lírájának már korábbi, első periódusában is feltűnt, s akit a költő *Johannes Secundus* mintájára Júlia álnéven nevezett meg, „hogy a régi poétákat ebben is kövesse”.² A költő korábban az Anna-versekkel (1578-1582) hódolt a férjes asszonynak, majd az 1587-ben megözvegyült asszonynál a Júlia-ciklus darabjaival remélt megnyugvást. Azonban a Balassi által – korábbi házasságkötése révén – megtagadott asszony többé semmilyen válasza nem méltatta udvarlóját, lásd az *Ötvenötödik* ének argumentumát: „Juliától sem izenetbe, sem levélbe semmi választ nem vehetne”.³ Balassit ez a viszonzatlan szerelem érlelte nagy lírikussá. Ennek a szerelemnek a gyümölcse a „ragyogó petrarkista versfűzér”, a Júlia-ciklus.⁴

A Juliához írt versek kezdetben a hódítás eszközei voltak, később azonban Balassi talált egy olyan epikus-retorikus keretet (bujdosás motívuma, tudós invenció), melynek tudatos alkalmazása irodalmi célkitűzéssé vált számára, s mely mint pókháló tartja össze énekeit. Persze a költemények külön-külön is teljes értékűek, de „a ciklus-kompozíció keretében sokkal többet mondanak, mint amennyit egyenként, más elrendezésben kifejeznének”.⁵

A ciklusba rendezés terve valószínűleg többféle hatásra, mesterségbeli mintára fogant meg Balassiban. A ciklus énekeit összetartó epikus-retorikus keret közvetlen forrása *Cristoforo Castelletti Amarilli* című pásztordrámája lehetett, amelyet Balassi éppen a Júlia-versek írása idején ismert meg és dolgozott át magyarrá.⁶ Emellett ismerte a reneszánsz szerelmi versciklusok legtöbbet utánzott és legnagyobb példaképét, *Francesco Petrarca Il Canzoniere* című művét is, s ez is befolyásolhatta a „magyar Canzoniere” létrehozásában.⁷ Közvetlen mintája azonban feltehetően *Johannes Secundus* Júlia-ciklusa lehetett. Persze a Júlia-ciklus nemcsak a példák szolgálai követésének születte. Létrejötté köszönhető Balassi korában újszerű látásmódjának, hiszen „a szerelmi költészetben először látott többet, mint az élet hétköznapijához tartozó alkalmi versszerző tevékenységet”.⁸ Felismerte „hogy a legegényibb, legbensőbb személyes ügyeit, érzéseit, vágyait hordozó írások akkor is a nyilvánosság elé kívánkoznak, ha nem vár ettől gyakorlati hasznot; ráeszmél arra, hogy művei irodalmi értéket jelentenek”.⁹ S nem utolsósorban köszönhető annak, hogy újszerű látásmódját merte érvényesíteni, hiszen akkor is kereste a nyilvánosságot, a közönséget, amikor énekei már végleg nélkülözték a praktikus célszerűség szempontjait.¹⁰

¹ Losonczy Anna (? , 1555–?) Losonczy István temesvári várkapitány leánya, a Losonczy-vagyon fiúsított örökös-nője. Három férje volt: Báthory Miklós, Ungnád Kristóf, Forgách Zsigmond. Szerelmi viszonya Balassi Bálinttal 1578-ban szövődött, s a költő 1588-ban szerette volna elnyerni Anna kezét.

² *Bitskey István* (szerk.), 1988. Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Reneszánsz kor. Bp. 508.

³ I. m. 533.

⁴ *Sőtér István* (főszerk.) 1964. A magyar irodalom története I. Akadémiai Kiadó. Bp. (A továbbiakban: MIT), 453.

⁵ *Klanczay Tibor*, 1961. A szerelem költője. In: *Klanczay Tibor* (szerk.) Reneszánsz és barokk. Bp. 183-295. 284.

⁶ MIT 467.

⁷ *Klanczay* i. m. 232.

⁸ *Klanczay* i. m. 190.

⁹ I. m. 261.

¹⁰ I. m. 261.

Balassi Júlia-Anna meghódítása idején minden korábbinál nagyobb mértékben folyamodott a humanista-petrarkista szerelmi költés ismert formakincséhez és tematikájához, az európai szerelmi költészet sztereotípiáinak általános nyelvéhez, a magasztos nyelvhasználathoz.¹¹ Énekeinek művészi kidolgozására törekedett, ügyelt az ügyszó melletti formára. A petrarcai közhelyek – az *Ötvenedik* énekben például Júlia az isteni, égi fény ragyogása, szépsége megköti a szívet, portréja virágmetaforával festhető, az érzelmek harca fájdalomossá teszi a szerelmes férfi életét – azonban mégsem sablonosak, unalmasak, mert Balassi bókjai új erőt nyerne azáltal, hogy más, konkrétabb, közvetlenebb, modernebb érzelmi impulzussal töltődnek fel.¹²

A huszonöt énekből álló Júlia-ciklus, az első magyar lírai versciklus Balassi maga kezével írt könyvében, „az egyik legtitokzatosabb reneszánsz kötetben maradt fenn”.¹³ A huszonöt ének egyike az *Ötvenedik*, amelyben a költő „Júliát hasonlítja a szerelemhez, mely hasonlatosságot a Julia dicséretén kezd el”.¹⁴ Ebben az énekben Balassi két idegen mintaszöveg – *Hieronymus Angerianus De Celia et Amore* és *Ad Caeliam* című verse – ötletét fejlesztette önálló alkotássá.¹⁵ A XVI. században természetes jelenség volt az imitáció, a nagy példaképek tudatos követése. Balassi szerelmi líráját is meghatározta, hiszen a Júlia-énekek a latin nyelvű humanista bókversek mintájára íródtak. A humanista költők művein pedig átsejlik a szellemes antik görög udvarló epigrammák, a klasszikus latin szerkezeti megoldások, motívumok, stílusfordulatok hatása.¹⁶ Balassi azonban soha nem utánozta szolgálai mintaképeit, hanem felhasználta azok tematikai, kompozíciós jegyeit, s egyéni énekeket komponált.

Balassi versszerző találmánynak, inventio poeticának nevezi a *Negyvenkettődiktől* az *Ötvenötödikig* tartó énekeket, így az *Ötvenediket* is. *Tóth Tünde* szerint ez a megnevezés a tizenégy ének összetartozását, funkcionális azonosságát hivatott jelezni. Rámutat, hogy az inventio poetica egyfajta éneket jelentett Balassinál és követőinél, a teoretikusoknál viszont módszert, eljárást, a költői feltalálás tudományát. Ő maga szellemes, ötletes szerkesztésen alapuló, humanista szellemiségű udvarló versnek, bókversnek tekinti a tizenégy éneket,¹⁷ s aszerint csoportosítja a Júlia-verseket, hogy egyetlen szellemes történet ürügyén keletkeztek (pl. az *Ötvenedik* ének), vagy pedig a szellemesség több szemponton keresztül érvényesül bennük (pl. a *Negyvenkilencedik*, *Ötvenharmadik* ének). Az *Ötvenedik* ének apropója, hogy a költő Júliát a szerelemhez hasonlítja. A *Negyvenkettődik* és a *Negyvenhatodik* ének megírásának is hasonló szellemesség az ürügye, az elsőben Cupido Vénusznak nézi Júliát a szépsége miatt, a másodikban Júlia azt mondja, ha a költő a szerelem képét akarja leírni, írja le az ő képét.

¹¹ *Klaniczay* i. m. 231, *Szabó B. István* (szerk.) 2001. Irodalmi fogalmak kisszótára. Bp. 340, *Di Francesco, Amedeo* 2004. A hatalom nyelvi kifejezései Balassi költészetében. = Irodalomtörténet 85: 2. 212-229. 214.

¹² *Di Francesco* i. m. 225.

¹³ *Horváth Iván*, 2004. Balassi Bálint és a számítógépes irodalomkutatás. Mindentudás Egyeteme előadásorozat.

¹⁴ *Bitskey* i. m. 525.

¹⁵ *Mohácsy Károly*, 2000.¹³ Irodalom a középiskolák I. osztálya számára. Bp. 247.; *Horváth Iván – Tóth Tünde* é. n. Balassi Bálint összes verse. Hálózati kritikai kiadás.

¹⁶ *Klaniczay* i. m. 191.

¹⁷ Az, hogy Balassi csak tizenégy bókoló versét nevezi versszerző találmánynak, szerinte nem jelenti azt, hogy csak ez a tizenégy ének minősül annak (*Tóth*).

Az *Ötvenedik* ének strofikus, szótagszámláló (ún. ütemhangsúlyos) énekvers,¹⁸ de nevezik szöveg- vagy szóversnek is.¹⁹ Jóllehet még megtaláljuk előtte a nótajelzést (Csak búbanat immár hagyatott énnekem, kiben elfogy életem), a dallam már a Júlia-verseket megelőző tavaszi énekeknel is kezdett feleslegessé válni. *Klaniczay* feltételezi, hogy Balassi azért tüntette fel még ekkortájt is énekei előtt a nótajelzést, hogy a korabeli közízlésnek eleget tegyen,²⁰ jóllehet az *Ötvenedik* ének keletkezésének idejére (nem később mint 1589) már a hagyományos magyar énekműfajtól a tudós humanista szövegvers felé haladó fejlődés végéhez érkezett. Költeményei „a dallamtól függetlenül önmagukban is helytálló, olvasva is gyönyörködtető alkotások, a nyelvi ritmus tökéletessége fölöslegessé teszi az énekkíséretet”.²¹

Az *Ötvenedik* ének Balassi-strófában íródott, strófa képlete: a6a6b7; c6c6b7; d6d6b7. Ez az ún. reprezentatív Balassi-strófa. A versszak három hosszú sorból áll, s minden sorban vannak belső rímek. Ezek az egész éneken végighúzódba összekapcsolják Balassi gondolatait, érzéseit, fokozzák a hangulatot (pl. *szemem-szenem, kedvem-keservem, lelkemnek-szívemnek, terrül-kerül, kánya-kínja*). A Júlia-versek Balassi számára való jelentősége, s az, hogy a versek Balassi-strófában íródtak, tehát a kierielt versforma uralomra jutott, igazolja, hogy Balassi ezt tette mondanivalója és művészi ízlése szempontjából a legalkalmasabb, reprezentatív versformának. Az „öszönös költözseni” számára fontos volt énekei ügyhöz méltó művészi kidolgozása, – A Balassi-strófát a tudós műköltészet formájának érezhette – s erre való tudatos törekvése révén a „legigazibb poeta doctus”-szá vált.²²

Az *Ötvenedik* ének három szakaszra bontható. Az I. szakaszban (1–4. versszak) Balassi teljesen azonossá válik, egybeforr Júliával („*Julia életem*”), Júlia pedig a szerelemmel („*Julia a lelkem, mikoron szól nekem, Szerelem beszél velem, / Julia ha rám néz, azonnal eszem vész, mert Szerelem néz engem, / Julia hol alszik, még az is úgy tetszik, hogy ott nyugszik Szerelem.*”). Ekképpen Balassi Júlia iránti vágyban megnyilvánuló szerelme, a szerelem – minden szép és jó forrása – iránti vágyódásnak is felfogható.

Az 1. és a 3. strófában lévő névszói állítmányok, hasonlatok (*szemem, szemem, szerelmem, kedvem, keservem, öröömöm, gyötrelmem, életem, lelkem, orvossága, világa, ága, csillaga*) Júlia Balassi számára felülmúlhatatlan értékeit sorakoztatják, E/1. birtokos személyjellel való ellátottságuk Júlia Balassi feletti mindenhatóságára utal. Az 1. és a 2. versszak egyes sorainak elején Júlia neve ismétlődik, a 3. versszakban a nevét helyettesítő névmás áll a sorok élén. Az alaki erősítés eszköze biztosítja a költőnek, hogy tovább időzzön Júliánál, aki kiváltotta csodálatát. A hangulat fokozása érdekében rokon tartalmú, hasonló szerkezetű és így ritmust sugalló mondatok szerepelnek egymás után. Még egyfajta fokozatossági elv érvényesítését is felfedezhetjük egy-egy versszakon belül, pl. az 1. és a 3. strófa végére eljut odáig a költő, hogy kijelenti, Júlia jelenti számára az életet, s nélküle „*e világ szépsége nem kell, sem vigassága*”. A 2. és a 4. versszakban az elő- és az utóismétlés egybefonódik, s ennek révén olvad eggyé Júlia a szerelemmel. A páros versszakok tehát az eszményítés terepei, hiszen Balassi ezekben azonosítja

¹⁸ Horváth-Tóth i. m.

¹⁹ MIT 476, Mohácsy i. m. 255.

²⁰ *Klaniczay* i. m. 285.

²¹ Mohácsy i. m. 255.

²² I. m. 230, 286, 290.

egyértelműen Júliát a szerelemmel. Júlia istennővé lesz, ugyanúgy viselkedik, mint a szerelmet megszemélyesítő emberfölötti Vénusz. Persze e szerelemben bánat is vegyül, s az ellentétes érzelmeket kifejező szavak sorakoztatása (*kedvem-keservem, örööm-gyötrelmem*) már ezt veti előre.

Míg a páratlan versszakokban a névszói állítmányokat halmozza a költő, s ezáltal egyfajta állóképet alakít ki Júliáról, addig a páros versszakokban Júlia elevenebbé válik a cselekedeteit kifejező igék által (*szól, néz, alszik, áll, ül, nevet, sír, örül, ír, mulat, énekel, sétál*). A 2. strófában három, a 4.-ben kilenc ige teszi mozgalmassá a képet. A gazdag jelzőhasználat (pl. *olthatatlan, véghetetlen, víg, tüzes, fájdalmas, jó* stb.) egyrészt utal Balassi gazdag, kifejező szókincsére, másrészt díszítő, hangulatkeltő, szemléltető funkciót tölt be. A szavakban hév, szenvedély, lendület, a köznapin felülemelkedő, nemes érzés, rajongás nyilvánul meg. Balassi mestere a szövegalkotásnak, remekül használja a grammatikai és jelentéstani szövegszabályokat (pl. utalás, névmásítás, azonosság, ellentét, hasonlóság). A megszokott szórendtől valószínűleg azért térhetett el, hogy Júlia neve megfelelő nyomatékot kapjon azáltal, hogy a mondat elejére kerül (pl. „*Julia hol alszik, még az is úgy tetszik, hogy ott nyugszik Szerelem*”). A kiemeléssel, a sorok eleji alaki erősítéssel ugyanis a költő egyértelműen Júliára irányítja a figyelmet.

Míg a ciklus korábbi darabjaiban Júlia isteni, mitikus, de létező személy, addig a további énekekben, s így az *Ötvenedik*ben is eszménnyé alakul. A tíz strófából csak háromban jelenik meg Júlia mint földi nő, a többiben eszményített másával találkozhatunk. A valóságos, földi asszonyt felidéző reális képek (arca, ruhája, haja, dereka, tánca) egy eszmény testet öltő vízióját szemléltetik. Júlia egy távotartást sugalló női eszmény, a szépség eszménye, a tökéletesség (elérhetetlen), legmagasabb foka, aki vonz és taszít egyszerre.²³ Balassi az isteni szépség és tökéletesség visszfényét látja meg benne, istenként tiszteli, s valójában e szépség és tökéletesség után vágyakozik (l. neoplatonista szerelemtan). Nemcsak az *Ötvenedik*, hanem a többi Júlia-énekben is felfigyelhetünk a földi valóság és a mitikus környezet kettősségére. „E kettősség révén valósul meg Balassi szándéka: legszemélyesebb, lírai mondanivalójának általánosabb, filozofikus síkon való megfogalmazása.”²⁴

Balassi Júlia iránti szerelme az 1580-as, '90-es évek fordulóján egy már megvallott, ismételt, mindig új szerelmi állapot.²⁵ Nagyobb viszont a tét, hiszen a költő ekkor verseiben, költészetében látta jövőjének sorsának, egy szebb életnek a zálogát, mindannak az ellenkezőjét, amiben benne élt.²⁶ Mivel azonban a hölgy rendkívül elutasítóan viselkedett vele szemben, szerelmi költészete kevés friss élményből táplálkozhatott. Ilyen élmény lehetett az *Ötvenedik* énekekben a 6-7. versszakban megfogalmazódó táncmulatság.

A II. szakaszban (5-7. versszak) az istenivé eszményített Júlia egyszerre hús-vér asszonyként, „egy Veronese ecsetjére méltó valóságos személy”-ként jelenik meg egy főúri mulatságon.²⁷ A fikció a valóság részévé válik, élet és fikció ellentéte egységbe olvad.²⁸ Balassi ebben a szakaszban is választékos szavakkal, s egy gyönyörű virágmataforával fejezi ki Júlia szépségét. Ebben a szakaszban is használ hangulati jellegű költői jelzőket (*dicsőséges, fényes,*

²³ *Di Francesco* i. m. 226.

²⁴ MIT. 467.

²⁵ *Di Francesco* i. m. 212.

²⁶ *Klaniczay* i. m. 189, 230.

²⁷ I. m. 250.

²⁸ *Di Francesco* i. m. 213.

testszín), de korántsem annyit, mint az előző szakaszban. Az érzelmi-hangulati jellegű valóságerejű hasonlatok („*Új formában illik, mint nap, úgy tündöklök gyöngy között fényes haja*”; „*Duna lefolytába rugaszkodott sarka mely sebességgel mégyen, Táncát ő úgy járja*”; „*merőn áll dereka, mintha csúszna sík jégén*”) Balassi „érett vizualitás”-áról vallanak,²⁹ s a tartalmi erősítés révén még inkább szemléletessé, hangulatossá, széppé, hatásossá teszik a Júliáról alkotott képet. Az igazi Júlia és a költő közötti rangkülönbségből fakadó távolság talán a 7. strófában a legátütőbb, hiszen Júlia „udvari jó módja” szomorúságra fakasztja a mindenéből kiforgatott költőt. A viszonzatlan szerelem miatt a Júlia keltette szerelmi gerjedelem a költőben kinná, keservvé válik. Ezt a motívumot fejt ki a következő szakasz.

A III. szakaszban (8-10. strófa) Balassi saját aggodalmainak ad hangot. Eleddig a Júlia állt a mű középpontjában, most Balassi a maga elkárhozott állapotában. Egy kárhozotthoz hasonlítja magát, akinek a „*Pokolban nagy kányák szívét rágják, szaggatják*”. Csak gyaníthatjuk, hogy a mitológiai Titüosz története éled itt újjá, akinek örök kín a büntetése: máján és belein két keselyű lakmározik szünet nélkül. Ez a nyers kép Balassi utolsó versében – *Psalmus 51.* – is megjelenik („*lelkem, ki titkon rág engem*”). *Di Francesco* szerint e kép mindkét költeményben ugyanazt az egzisztenciális és spirituális állapotot fejezi ki, hiszen a lélek látomásáról van szó.³⁰ Titüosz mítoszának újraélesztésével Balassi felszínre hozhatja lelke mélyéből a maga belső „ellenségét”, s ez legtöbbször a bűnnel egyenlő.³¹ Balassi Titüosszá válik, Júlia pedig az ő szívét marcangoló keselyűvel azonos. A keselyű-Júlia okozta fájdalom mértékét a tartalmi erősítés (*ő kegyetlen kínja*) és a fokozás (*szívét rágják, szaggatják; kegyetlen kínja rágja, szaggatja, eszi*), örökké tartó voltát pedig az alaki erősítés (*rágton rágják, nőttön nőni látják*) fémjelzi.

Az utolsó szakasz epigrammatikus módon zárja az éneket a Júlia és a szerelem közötti azonosság és különbség kiemelésével. A valóság és a fikció ismét egyé válik, hiszen Júlia kegyetlensége nem csupán „humanista divatszólam”, hanem tény is.³² Balassi ugyan még egyszer megerősíti Júlia és a szerelem azonos voltát („*szerellemmel egy ő*”), de talán éppen azért, hogy meglepőbb legyen a végső fordulat: Júlia szerelmi életben tanúsított magatartása érvényteleníti a szerellemmel való egyezését („*Kegyes a Szerelem, s Julia kegyetlen*”; „*Szerelem mely édes, Julia oly mérges*”). Júlia nem viszonozza a költő érzelmeit, akinek sorsa szájalmat ébreszt bennünk (Júlia „*engem halálra üldöz*”, „*engem csak ver földhöz*”). Emellett azonban büszkén emlékezhetünk rá, hiszen elsőként kísérelte meg az irodalom magyar nyelvre való átültetését, s elsőként bizonyította e versével is a magyar nyelv erre alkalmas voltát.³³

²⁹ *Klaniczay* i. m. 276.

³⁰ *Di Francesco* i. m. 220.

³¹ I. m. 221.

³² *Mohácsy* i. m. 248.

³³ *Klaniczay* i. m. 263. - Felhasznált további irodalom: *Eckhardt Sándor*. 1943. Balassi Bálint nyelve és írása. = Magyar Nyelv 39: 2. 89-99.; *Kelecsényi László Zoltán*, 2001. Atlasz. Magyar irodalom.; *Szentpéteri József* (főszerk.), 2000. Magyar kódex 3. Szultán és császár birodalmában. Bp.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Tasso Magyarországon

Tasso egyik sora kívánczok ide: „...amikor Szulejmán megtámadta a magyarokat”. Maga a vers Scipione Sacrato grófnak szól, és II. Alfonso d’Estének a tetteit sorjázza, de témánk szempontjából nem lényeges igazán, hogy milyen szöveggörnyezetben van ez a sor, mert éppen így kiragadva, mint szomorú és gyászos mérföldkő mutatja azt a kort, amely Tasso életidejét a mi létünkhöz köti.

Fölöttébb indokolt ez a vizsgálódás, mert ha Zrínyire, Csokonaira, Arany Jánosra gondolunk, akkor a jelenléte vetekszik a Dantééval, még akkor is, ha ebben az esetben sem szabad – szerintem – oly meddő elmélkedésbe sülyedni, mely végeredménye az volna, hogy a Sommo Poeta „húzná” a rövidebbet. Továbbá Arany gyönyörű Dante-versét sem lehet úgy „mérlegre” tenni, hogy eldöntenénk, hogy ez Arany egyik Dantéval kapcsolatos olyan valomása, amely több vagy kevesebb annál, mint ami őt Tassóhoz fűzte.

Ippolito d’Este neve jól ismert az irodalmunkból és a történelmünkéből, elég Mikszáth Kálmán „Kis prímás” című regényére vagy Jászay Magda kutatásaira gondolni. A nagy műveltségű főpap ízig-vérig reneszánsz jelenség volt, őt kellett volna Ludovico Ariostónak elkísérnie Magyarországra. Nem véletlen, hogy az „Eszeveszett Orlandó”-ban Esztergom neve is szerepel. Élt egy másik Ippolito d’Este nevű bíboros is. Ő II. Ercole d’Este testvére, és II. Alfonso d’Este nagybátyja volt. 1509-ben született, és 1572-ben halt meg, tehát még megélhette a lepantói csata örvendetes eseményét, Tasso épp 1571-ben látogatta meg Rómában. Több lírai versében emlékezett meg a haláláról. Két azonos nevű, magas rangú egyházi személy, és a mi történelmi szakadéunk két oldala tekint ránk: egyik részről a virágzó, boldog nemzeti létünk, másik oldalról a Kárpát-medencébe beköltözött félelem, az iszonyú lét-fogaskerek népünket marcangoló, pusztító megállíthatatlan folyamata.

Tasso rólunk nem írt sokat, épp ezért különös és találó a fenti sor. Ez volt az ő ideje. Annyira az övé volt, hogy a saját és a népe végétét is ebben látta. Liparit a törökök a költő születésekor dúlták fel, és Sorrento lakóit akkor támadták meg, sokakat legyilkoltak, a megmaradtakat rabszolgának vitték el, amikor a költő tizennégy éves volt. A versben szereplő idő Szulejmánnak nem az első vagy második támadására vonatkozik, csakis későbbi lehet. Mindenesetre különös, hogy a dicsőítő költemény tanúsága szerint oly természetes a költő számára az, hogy az ő uralkodóhercege Magyarországra jött.

II. Alfonso d’Este kapcsán, jöllehet, meddő óhaj és jókívánság volt az, hogy a nagy eposz élén úgy jelenik meg, hogy a költő Goffrédó vetélytársaként szeretné megénekelni a költő. Ám épp VIII. Kelemen pápa, a híres Aldobrandini család sarja Tassónak a halála idején tervezte, hogy megsegít minket. Ez a pápa ajánlotta fel a költői koronát Tassónak, és az ő unokaöccse 1595 nyarán nyolcezer katona élén elindult Rómából Esztergom felé. Oda indult

ekkoriban Vincenzo Gonzaga is, és vele volt Claudio Monteverdi négy zenész társával együtt.

Mire a mantovai csapat megérkezett, a törököt már kiűzték Esztergomból. Sajnos, akkor csak egy rövid időre, de így történhetett, hogy a romos, ám szabaddá lett városban az ifjú Monteverdi a saját zenéjét adhatta elő, és épp az a Vincenzo Gonzaga volt jelen, akinek a születését Tasso versben köszöntötte, és hadi győzelmeket jövendölt neki, és ugyanez a herceg tizenhét évesen ment Ferrarába, hogy meglátogassa a Szent Anna kórházba zárt költőt. A rab lángész neki ajánlotta „Hírhozó” (Messaggerio) című „Párbeszéd”-ét, és a számomra ez az esztergomi jelenlet így kap szimbolikus értelmet, hiszen két olyan ember volt nagy reményű városunkban Tasso halála után három-négy hónappal, akik fölöttébb méltók voltak a tassói küldetéshez, az akkori szép, őszinte, de nem minden európai által képviselt európai gondolathoz.

Tudom jól, hogy Tasso jelenlétén inkább mást kellene értenem, történetesen azt, ahogyan ő jelen van a mi művészetünkben, de a fenti adatok a történelemnek, sőt a zenetörténetnek is a részei, és vele kapcsolatban már eddig is hozzá kellett szoknunk ahhoz, hogy ha róla beszélünk, nem csak irodalmi adatok tolulhatnak az ajkunkra.

A nagy, az egész emberiséghez kötődő alkotónak a térben és időben megfigyelhető vándorútja mély gyökérjelenségekkel függ össze: erősen azzal a válaszkereséssel, amely az adott időben egy-egy kultúrában jelen volt.

A hasonló helyzetet átélte, megélt emberek inkább érdeklődnek egymás emlékei iránt, mint azok, akiknek élete oly nagy mértékben tért el, hogy magát az alaphelyzetet is külön magyarázni kell. Akik úgy érzik, hogy önmegvalósulásuknak alapvető akadálya az, hogy megfosztották őket a szabadságtól, bátorítást kaphatnak mindazoktól, akik körülményeik ellenére is nagyot tudtak alkotni. Tassóban ezt leginkább a romantikusok fedezték fel. Kár, hogy a hatalmas életmű, a megmaradt sokféle adat hosszú ideig csak töredékesen, sőt eleve torzításokkal jutott el hozzánk. Következésképpen az adatok jelentős részét helyesbíteni kell, de az érdeklődésnek a gyökere, maga a lényeg tiszteletet érdemel, hiszen Tasso sorsa mindenkor emberét arra tanítja meg, hogy a velünk hozott fényt nem lehet eltakarni, mindenféleképpen meg kell mutatni, mert ez a legnagyobb értékünk, és másoknak is szükségük van rá.

Az olasz költő halála után egy negyedszázad és hat nap telt el, amikor megszületett Zrínyi Miklós, a magyar barokk eposz legnagyobb mestere.

Az olasz és a magyar költő kapcsolatának annyira gazdag irodalma van, hogy itt elég, hogyha hivatkozom rá. (Elsősorban Arany János Kovács Sándor Iván és Király Erzsébet tanulmányaira gondolok.) Amit viszont rövid összefoglalóban óhatatlanul hangsúlyoznom kell, az az a tény, hogy sokan írtak Tasso ihletésére keresztény hőseposzt a költő anyanyelvén, de az ő szintjét, művészi színvonalát egyikük sem tudta elérni.

Az elfeledett művek esetében joggal gondol az ember arra, hogy szerzőikben nem volt kellő erő és tehetség, hogy az idő magzatburkát áttörjék, szétrepesszék. Zrínyiiben viszont mindez megvolt, tehát az ő esetében olyasmi történt, mintha Tasso a magyar nyelvet kapta volna ajándékkul édesanyjától. Ezzel a párhuzammal nem akarom azonosítani a két költőt, hiszen Arany János az első nagy tanú arra, hogy a magyar és az olasz költő mily sok min-

denben különbözött egymástól. A leglényegesebb közös vonás viszont az, hogy mindketten feloldották koruk ellentmondásait; megtalálták azt a szűk ösvényt, amelyen át lehet jutni a jövőbe. Eltérő alkatuk ellenére a körülményeik teremtettek olyan helyzetet, amely szinte rákényszerítette őket arra, hogy ezt a küldetéses utat végigjárják. Tasso esetében a külvilágnak és saját meghasonlásának volt nagy szerepe abban, hogy kereste a kigazolást a kizökkent időből. Zrínyi hazája sanyarú helyzetén akart segíteni. Mindketten hőseposzt írtak. Zrínyi Miklós tudatosan követte olasz elődjét. Mindkettejük művében vannak epizódok, de eposzuk, szándékuk és meggyőződésük szerint nem regényes.

Nálunk először Zrínyiben visszhangzott ihlető erővel Tasso hősi éneke. Úgy követte a nagy olasz példaképet, hogy eredetiségét nem adta fel. Öccsével, Zrínyi Péterrel hányszor és hányszor emlegethették kedvenc költőiket, így különösképpen Tassót is? A két testvér a Dráva környékén élt. Ez a folyó az olasz Alpokból is hoz vizet a magyar földre. Népeket köt össze, mint a két Zrínyi testvér: Péter horvát költő lett. Az ő fordításában jelent meg „A szigeti veszedelem” horvátul 1660-ban Velencében. A sárospataki vár Sub Rosa terméből a bécsújhelyi vesztőhelyre sodorta a végzete, de lánya, Zrínyi Ilona, öt évvel édesapja halála után életet adott a magyarság nagy reményének, II. Rákóczi Ferencnek.

Bernardo Tassónak (Torquato édesapjának) az életében költözött be a félelem a Kárpát-medencébe. Torquato Tasso annak a Vincenzo Gonzagának a születését köszöntötte több versben, aki Magyarországon harcolt a törökök ellen. Bernardo Tasso részt vett a kor nagy csatáiban, tehát a családi emlékek komoly harci történeteket őriznek. Több lírai versében is szól Torquato Tasso egy olyan szelencéről, amelyet édesapja Afrikából vitt haza, és a kellemes déli-keleti illatok egykori őrzője az ifjú költő tintatartója lett. A hősköltemény írásához felhasznált tinta így kötődött a törökök elleni harc emlékéhez. Egyik alkalommal Bernardo Tasso török lovon ment Sienába.

A törökök európai jelenlétének nagy visszhangja van a tizenhatodik század spanyol irodalmában. Hazánktól oly távol magyar nevek villannak elénk. Most a veszélyben érzett Európa bizonyos egységet. A Szent Harc idézése, az emlékezés korszerűsége oly nyilvánvaló volt, hogy nem véletlenül gondoltak többen a megéneklésére.

Míndez azért fontos, mert ily rövid összefoglalás is megmutathatja, hogy az olaszul remekül beszélő Zrínyi Miklóst egyenes út vezette Torquato Tassóhoz.

A magyar költő számára is alapvető kérdés a tisztaság: a szenvedés poklában már minden szennytől, vétektől megszabadult a magyarság; méltó arra, hogy független, szabad hazája legyen. Népünk fiai visszanyerhetik újra emberi méltóságukat, mert egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak.

A bűnösség kérdése, mint valami „piros csík” húzódik, végig számunkra immáron fél ezer év történetén. Oly nagy idő ez, hogy joggal láthat benne bárki is valami lassan ölő mérget. Hiszen hasonló idő alatt földrészek őslakóit nyelték el, szinte maradéktalanul, büntudattal nem rendelkező népek. Mi pedig ha vétkeinket emlegetjük, épp a gátlástalanul hódítók fiától is megkapjuk azt, hogy méltán bűnhődünk. Ilyen esetben az igazság a feje tetején áll, de ez a furcsaság mit sem változtat Tasso és Zrínyi alaptételén. Ez pedig túl egyszerűen hangzik: ahhoz, hogy jövő legyen hitre és erkölcsre van szükség.

A költő és hadvezér Zrínyi Miklós dédapjának a krisztusi cselekedetében, önfeláldozásában, hősi halálában már a megtisztulás zálogát látja. A további szenvedés és küzdelem láttán az Isten megkönyörül rajtunk, és elérkezett az idő hogy létünk egy magasabb minőségbe jusson. A halálos szakadékból felemelkedni nehéz. Már abba belezuhantunk. Az okot többféle-képpen lehet megközelíteni. A büntudat épp ennek a megközelítésnek a része, de egyik költő sem azért beszél róla, hogy bénulást okozzon abban, aki ezt elismeri, és kárörömet keltsen a lelkiismerettel nem rendelkezőkben, hanem azért, mert méltók vagyunk a csodára, a rendkívüli: a magasabb minőségként megélhető életre.

Oly sors adatott meg nekünk, hogy ezért a létért nap mint nap meg kell küzdenünk. Tasso szellemujja jelen van Gyöngyösi István és Faludi Ferenc költészetében. Az első költő háromszáz évvel ezelőtt halt meg, a második épp háromszáz évvel ezelőtt született. Évszázadok tükröcserepeit rakom össze, így több mindenben nem mélyülhetek el, de további vizsgálódásaimra most alkalmat ad Iván Henrietta értékes gyűjtése, és az a körülmény, hogy „Tasso jelenléte a XVIII-XIX. század magyar irodalmában” című dolgozatához kétszáz év magyar nyelvű Tasso-irodalmát csatolta. Kovács Sándor Iván Kovács Dániel barátom révén juttatta el hozzám ezt a fölöttebb érdekes anyagot, és én úgy látom, hogy jó volna, ha ebből a leglényegesebb elem művelődésünk részévé válna, jóllehet, elődeink már részesültek benne, Zrínyi, Csokonai és Arany műveihez könnyen közel lehet jutni, a huszadik századi Tasso-irodalomhoz is, de épp az, ami új a gyűjtésben, pillanatnyilag bűvópatak kultúránkban, és nem ártana, ha felszínre törne. Dolgunkat maguk az eredeti írások könnyítik meg, és az a körülmény, hogy Arany és Tasso kapcsolatát többen is megvizsgálták az utóbbi időben, tehát az én feladatom csupán az, hogy a „látens” állapotban leledző alkotások, tanulmányok, ismertetések művelődéstörténeti szerepét tekintsem végig, és ha van – a mának szóló üzeneteikre is felfigyeljek. Tasso magyarországi jelenlétét feltérképezve most (egyelőre) azt kell látunk, hogy mi jutott át ebből a hallatlan gazdagságból hozzánk, két évszázad során. A fordítások mennyire és mily maradandóan adták át az ő világát, és annak, aki csak magyarul fogadta be, mennyit és mit jelentett ő.

Mindennek a mértéke az ember. Művelődésünk földrajzi tájait vázolja lejjebb és lejjebb kell haladnunk. Jóllehet ez hálátlan feladat, mert aki fényt gyűjt, dicséretet érdemel, és a nemes, de kisiklott szándék magában is elég baj – a síron túli elmarasztalás nem az én kenyerem. Valójában arról van szó, hogy az összegyűjtött anyag további elemei művelődéstörténetileg érdekes, izgalmas, de túl hamis és indokolatlan állítás lenne a részemről, ha mindről azt hirdetném, hogy méltó Tassóhoz. Talán az ügghöz méltó – ahhoz, hogy a művelődésért óhatatlanul fontos tenni valamit, cselekedni, de maga a teljesség, a tökéletesség szinte elérhetetlen. Külön sajnálom azt, amikor egy-egy elődünk nem élt a benne lévő tehetség nagy lehetőségével: óriási zenei adottságai voltak, de ő valamiért ezekről lemondott.

Csokonai nyelvtudását, élénk leleményeit lehet csodálni az „Amintá”-ban, de szerintem igen nagy kár, hogy visszafogta végtelenül gazdag verselői készségét, és próza fordítást készített. Úgy sejtem, hogy ez a változat egy verses megvalósulás nyitánya volt, előtanulmány, feltáró munka lehetett – nem akarom nyersfordításnak tekinteni, mert annál sokkal több. Lehet, hogy ha hosszabb élet adatik meg a költőnek, akkor elkészíti a gyönyörű pásztorjáték hangszerelését, de mindez csak találgatás.

Kisfaludy Sándor prózai átültetéséről is az a véleményem, hogy a virtuóz, nagy zenei látású költő oly lehetőségéről mond le, mint amikor a híres énekes zenei megszólalás helyett, „csak” elszavalja az adott szöveget. Ez is lehet szép, de nem ezt várjuk tőle. Ahogy a dal szövege együtt él a zenével, ugyanúgy a költemény hangszerelése együtt van azzal a közléssel, amelyet a költő szavakkal el akar mondani. Fogalmazhattam volna úgy is, hogy a szavaknak az egymáshoz kötődő, egyszeri találkozásban egyesülő nyelvi elemeknek nem csupán jelentés szerinti kapcsolatával akar közölni a költő. Bármilyen elválasztás, elkülönítés nagyon gépies lenne, hiszen gondolat és zene együtt van jelen a lelkében, egy eszme, annak a teljessége él őbenne, és a „nyers”, dallam nélküli jelentésről itt beszélni szerintem képtelenség, szinte olyan, mintha csak „nyelvenét” igyekezne valahogy rögzíteni – szavak nélkül, ez viszont fából vaskarika. Elhiszem, hogy fenti gondolataimat vitatni lehet, hiszen talán el kellene fogadnom, hogy bármilyen versből lehet prózafordítást készíteni. Persze, hogy lehet, de a csonkaság Tasso esetében minőségileg nagyobb, mint különben. Kisfaludy lírai verseinek szép magyar nyelvenéje nagyon illett volna Tasso hangjaihoz, kár, hogy ez a találkozás elmaradt. Bár prózai megoldásainak is megvan az értéke. Szép magyaros veretük van, és ami tiszteletet érdemel szintén, az eposz szövegének értése, pontos visszaadása. Műgond van ezekben a fordításokban, és Tasso nehéz versformáját látva, a költő úgy érezte, hogy sok gyakorlat kellene ahhoz, hogy tehetségének, költői rangjának megfelelő verset alkosson Tasso eredetijéből.

Tehetség és mesterré érlelődés nehézségei jellemzik az első verses kísérleteket. Mindezeket persze nem szabad a mai költői nyelvünk alapján megítélni. Sőt azt is figyelembe kell venni, hogy a nagy szellem, még a gyenge fordítás függönyén is képes átsütönni, erre meggyőző példa az is, hogy abban az időben is volt maradandó és jó Shakespeare-élményük elődeinknek olyan drámák alapján is, amelyeknek a hajdani fordításait ma már nagyon rosszaknak tartják.

A tanulmányok, ismertetések terén is fontos a közművelődésünkben betöltött szerepüket látni, még akkor is, ha gyakori a korban közhelyszerűen elterjedt felfogás továbbadása, és nem mindig az eredeti Tasso-művek ihlették a szerzőink sorait. Egy-egy nagy művész vagy tudós jelenléte egy másik nép művelődésében erősen jellemzi a befogadó nép szellemiségét, annak szintjét és jellegét. Például az a körülmény, hogy Arisztotelész bizonyos alkotásai arab nyelven maradtak meg, és a nagy görög filozófus ily módon arab közvetítéssel tért vissza Európába, az egész középkori gondolkodást, művelődést jellemzi, és fényt derít arra az is, ami az arab kultúra hajdani ereje, nagysága volt.

Csokonai az „Aminta” első magyar nyelvű fordítását készítette el. Nem véletlenül mélyült el a hősköltemények tanulmányozásában. Ő maga dédelgetett olyan tervet, hogy megírja honfoglalásunk eposzát, az „Árpádiász”-t. „A vitézi eposzról” című tanulmányában hat eposzról emlékezik meg. Külön kiemeli Tasso nagyságát.

Örvendetes jelenség az, hogy művelődésünknek a távoli múltjában is voltak olyan szorgos munkásai, akik feladatuknak tekintették, hogy a szellemiekre szomjazó olvasóközönség legnemesebb és legszebb igényeit is kielégítsék.

Fabrizy Sámuel „Gondolatok a régi és újabb Nemzeteknek némely nevezetesebb vitézi költeményeiről” című tanulmánya értékes, szép munka. Több olyan megállapítása van,

amely helyes, pontos, ma is ugyanazt kell mondanunk, pedig az eltelt nagy idő során maguk az olasz Tasso-kutatók egy része sem látta mindezt ilyen világosan. Tanulságos gondolatiból csak néhányat említek: Tasso eposzának az alapja nem szenvedelem, hanem Idea. Kiemeli Tasso gazdag karakterfestését. Nem tekinti hibának Sofronia és Olindo epizódját. Hasonlóképpen nem tekint mindent hibának, „...ami Tassóban másképp van, mint Homéroszban.” Foglalkozik az operai jelenetekkel is.

Az ilyen tanulmány olvasása után joggal gondol arra az ember, hogy Tasso hazai befogadása párhuzamosan futhatott volna a Shakespeare-ével, ha további és részletes munkák segítették volna a nagy olasz költő megismerését. Sajnos, az életrajzi megközelítések inkább a kor divatját követték, és a lényegét gyakran eltakarták. Inkább a szerzőknek a képzelete működött, és könnyen lankadtak, ha a tényeket kellett feltárniuk. A nagy ember keserveiben a saját panaszukat is elmondták, vádjaikat a világ ellen; csak két dologról feledkeztek el: az ilyen munkában elsősorban magát a választott hőst, annak a sorsát, eszméit kell bemutatni, és utóéletében, egész világában jobb azt megérezni, amit Liszt Ferenc fedezett fel a velencei gondolások Tasso-énekeiben, mert mindaz, ami azokban jelen van, már kikristályosodott érték, egy nagy és igazi valóság része, művészet, annak a további örvénylése is ma már történelem, és mindezt kockázatos egy Tasso szellemiségéhez nem mérhető író képzeletjátékával felcserélni.

A tűnt idő mezsgyéjén haladva látnunk kell ezeket a barázdákat is. Maguk a közlések, mint hajdani érdeklődést kifejező tények, örömmel töltik el az ember szívét, de ugyanakkor az igazság azt is megköveteli, hogy ezeket a mélypontokat, barázdákat is lássuk, hiszen csak sajnálni lehet ilyenkor az olvasót, hogy nem azt kapta, amit megérdemelt volna. Szellemi életünk nagyjai olyanok, mint az óriási folyamatok fölött átvezető hidak pillérei. Lényegében ők segítik át a gyakran megalázott és megszorított maradékaikat a túlsó partra, a jövőbe. Azok a nagyjaink, akiket Tasso kapcsán említettem, költői, emberi mindenségünkkel fároszok is: kiragyognak örök tündökléssel az időből, és hatalmas erős pillérek is egyben.

Tasso hazai befogadása kapcsán az imént mezsgyéről és barázdáról beszéltem, mondhatam volna hullámhegyet és hullámvölgyet is. Ehhez a gondolatkörhöz kell gyorsan visszatérnem, hiszen épp a tassói befogadás egyik fényes és egyedüli pillanata az a kiemelkedő munka, amely Arany János tollából született: a hazai összehasonlító irodalomtudomány első igazi remeke. Amit elvesztettünk a réven, megnyertük a vámon: Fabriczy Sámuel kezdeményezésének hosszú időre nem lett folytatása, helyette úgy érkezett meg Tasso, hogy az derült ki a rendkívül alapos akadémiai székfoglaló előadásból, hogy ő már jócskán jelen van irodalmunkban, hiszen beépült Zrínyi eposzába.

Király Erzsébet és Kovács Sándor Iván Arany János nyomdokain haladt, és így gazdagodott, bővült hazai Tasso-képünk. Ezzel jelenünkbe érkezőnk, de még sok mindent szemügyre kell vennem a múltban, hiszen itt, a rendelkezésekre álló keretek miatt, arról nem beszéllek, aminek gazdag irodalma van. Mindazt, amit Arany János és a nyomdokain haladó kutatók felmutattak művelődésünk számára, egy ilyen rövid lélegzetű összegezésben csak elismerni lehet.

A Tasso-kutatás, -utóélet elvarratlan szálait akarom megmutatni főképpen, és itt két szál a legjellemzőbb, legérdekesebb szerintem: az egyik a fordítások története, a másik a hosszabb, rövidebb életrajzi tanulmányok, ismertetések, novellisztikus kísérletek és versek.

Ezeknek az írásoknak a jelenléte is az érdeklődést, az igényt mutatja, mint ahogy erről már korábban is szó esett. Azt is figyelembe kell venni, hogy a hazai olvasók nagy része idegen nyelveken is olvasott, tehát maga az érdeklődés idegen források hatására is megvolt, tehát anyanyelvünkön is érdemes volt Tassóról beszélni, mert sok olvasó már ismerősével találkozott akkor is, ha magyarul először olvasott tőle vagy róla valamit.

Nagyon tanulságos és érdekes, ahogy eleink nyelvi szempontból közelednek Tasso világhoz. Ezt a jelenséget nem csupán a fordításokban érzékelhetjük, hanem a tanulmányokban és az egyéb irodalmi igényű művekben is. Szabó Nepomuk „Torquato Tasso életrajza”-ban ilyen mondat bukkan elénk: „A salernói herceg a nápolyi vicekirállyal ízetlenkedett.” A más-kor részben eltérő nyelvhasználat különös patinát ad ezeknek a régi írásoknak, még akkor is, hogy ha itt az „ízetlenkedett” szónak az igazát jócskán lehet vitatni, hiszen a herceg az inkvizíció bevezetése ellen tiltakozott. Saját és alattvalói jogát, igazát védte, és komolyabb kérdésről volt szó, minthogy ilyen kötözködésféle színezetet volna szabad adni az egész történetnek, hiszen épp ez az esemény az egész Tasso-család későbbi életére sorsdöntően hatott. Az egész nyugodt életet végzetesen forgatta fel: kizökkentette annak békés, megszokott rendjét, és másokét is. A herceg önvédelme jogos volt. Az más kérdés, hogy későbbi elvei, lépései, tervei mennyire okoztak idővel lelkiismeret-furdalást épp Bernardo Tassónak, hiszen éppen ő közvetítette magas szinten a herceg szándékát, terveit.

Van, amikor a félrefordítás ördöge kukucskál ki a sorokból. Felfogás kérdése, hogy valaki a tévedést súlyos véteknek tekinti-e, vagy elfogadja azt, hogy tévedni emberi dolog. Az ember létideje miatt tekinthet valamit véglegesnek, de igazuk volt a régi görögöknek, amikor azt hirdették, hogy semmit sem szabad befejezni, mert akkor azt elviszi az ördög. Így inkább csak tűnődhet azon az ember, hogy Arany és Vörösmarty lelkes, ifjú olvasóként hogy képzelte el Armidát, amikor azt olvasta vele kapcsolatban, hogy „elefánt tetem”. A „test” és a „tetem” szó ekkor még könnyebben keveredhetett össze, mint ma, a „tetem” szót ma „holttest” jelentéssel használjuk. Lehet, hogy korábban más értelme is volt, de egy csábító, lenyűgözően szép hölgy kapcsán még a szélsőséges barokk ábrázolás ismeretében is merész dolog kijelenteni, hogy „elefánt”. Persze, egyszerűbb dologról van szó: Armidának olyan hófehér a bőre, hogy az az elefántcsonthoz hasonlít.

Mindezt csak azért mondom el, mert nem tudhatjuk ugyan, hogy az ilyen zökkenőket hogyan fogadhatta a korabeli olvasó, de a lényegét megtalálta, és ez volt a fontos. A korai élmény igazi volt és maradandó, magának a teljes műnek a szépsége és értéke átsütött, átragyogott bizonyos fátylakon is.

Helmeczy Mihály Sofrónia és Olindo történetét fordította le. Megérezte a tassói zenét. Kár, hogy munkáját nem folytatta, hiszen nagyobb gyakorlattal egyre tökéletesebbé tehetné volna munkáját.

Ránosztai Rezső „Tasso Torquat (Élet és jellemrajz)” című írása túl van azon a határon, melyet a hibák kapcsán az imént említettem: bizonyos mértéken túl a téves közlés lehetetlenné teszi, hogy a befogadónak bármi képe legyen az igazságról. Szomorúan emlétek állításai közül egy-két csodabogarat: „’A megszabadított Jeruzsálem’ tíz énekben van megírva.” Tehát a hús éneket épp a felére vette. Furcsa a közlési, szereplési inger és a művészet őszinte szeretete közötti óriási különbség. Ránosztai írt Tassóról, de az derül ki, hogy a híres hős-

költemény nem ébresztette fel igazán az érdeklődését. Pedig szép emlékek maradtak meg azzal kapcsolatban, hogy milyen érdeklődés volt Tasso iránt.

Sárospatakon 1815-ben Tanárki fordításából hatvannégy részletet írt le egy ismeretlen diák. Gyűjteményét feltételezhetően egész életén át akarta használni, mert különösen a szép, magukban is kerek egész hatását keltő természeti leírások, bölcs gondolatok ragadták meg a figyelmét. Tehát nem a cselekményt rögzítette, nem azt akarta örökre pontosan az emlékeztetőbe vésni. Jellegetes és tanulságos olvasói érdeklődés nyoma maradt meg napjainkig. Aki nem olvas el egy művet, csak kezébe veszi, az énekek számát könnyen megtudhatja. Ránosztai furcsa tévedését szívesen tekintené elírásnak az ember, de a szöveggörnyezet ezt kizárja, hiszen a szerző arról is beszámol, hogy a költő elsőször hat énekre tervezte a művét, majd átdolgozás után négyvel gyarapította.

Érdemes magunkban felidézni „A megszabadított Jeruzsálem” megírása utáni eseményeket. Volt, aki lelkesedett érte, volt, aki nem, de a következőket az egykori adatok nem igazolják: „Előtte még nem volt mű, mely nemzeténél ily nagy mérvben kitüntetett figyelem – és örömmilatkozással fogadtatott volna, mint ez. Gátot tört folyam volt a nép lelkesedése, melynek zajló hullámos kitöréseit semmi sem tarthatá fenn.” A „kitüntetett figyelem” valójában igaz, de az az idők folyamán alakult ki és fokozódott egyre inkább. A művet megszületésekor nem csak lelkesedők fogadták...

Kazinczyt is vonzotta Tasso világa, és prózai fordítást készített a hősköltemény elejéből.

Csokonait már több vonatkozásban említettem. Olasz kapcsolatának gazdag irodalma van. A kutatók vallomásaiból egyértelműen az derül ki, hogy még vannak tisztázatlan kérdések ezen a téren. Valójában két költőt keresek fel gondolatban. A magyart szomorú és végső léthelyzetében, úgy, ahogy kétségbeesett tanítványai látták őt. Ám ezt a jelenetet az élethit gyönyörű emlékeként azért is idézem fel, mert ez is összekapcsolja Tassóval. Nem valamilyen „hatás” miatt, hanem azért mert érdeklődésük miatt oly közel álltak egymáshoz. Csokonai utolsó reggelén egy latin nyelvű geometriakönyvet tanulmányozott. Azt tartotta beteg, ziháló mellén. Tasso a geometriának, az égi szférák tudományának kiváló ismerője volt.

Ha Tasso és Zrínyi hőskölteményeiről beszélünk, rögtön Arany János neve ötlük fel a tudatunkban. Nagy költőnk, szép verses vallomása szerint, Dante elé koszorút vitt, Tassóval megvívta a maga nemes csatáját; oly indulattal, mintha kortársak lettek volna, és egy leendő értékrend érdekében annak a tisztaságáról kellett volna vitázniuk. A tét Zrínyi nagysága volt: a magyar költő igazi hegycsúcsait kellett felderíteni, közben egyre inkább előkerültek a homályból, felhősnek látszó bércekről Tasso rejtett titkai is.

A magyar összehasonlító irodalomtudomány remekművéről itt hosszan nem beszélhetek, hiszen annak gazdag irodalma van. Arany János annyira meghatározta a huszadik századi Tasso-kutatást, hogy az, érthető módon, erősen kötődik Zrínyihez. Valóban, egy számkra elkezdett fontos útról van szó. Ezt a bonyolult és fölöttébb árnyalt megközelítést bármilyen tömör és látszólag sarkított megjegyzés zavarhatja, de reményeim szerint egy alaposan ismert kérdést összegeznek.

Talán a tudományos munka izgalma, a tanulmány félbeszakadása hozta magával azt, hogy az emberi sorsok iránt oly érzékeny Arany János nem tért a romantikusok által annyira kedvelt útra: a megalázott lángészről, magáról az emberről és a művésztől, annak végzetéről

nem beszél úgy, mint nagy kortársai. Ennek több oka lehet. Nagy költőnknek többféle poklra szállásban volt része saját életében is. Nem tudhatjuk, hogy volt-e olyan terület, amelylyel nem akart szembenézni, vagy csupán a véletlen az oka ennek a hallgatásnak. Az viszont egyedüli dolog, hogy a világirodalom nagy eposzai közül épp a három olasz remek fordítására gondolt. Mindegyik hangszerezését rövidebb-hosszabb terjedelemben kipróbálta.

Az érdeklődésnek, a vonzalomnak az oka, alapja az olasz-magyar sorsközösség (hasonlóság) is lehetett. A nyelv, mint megtartó, egységesítő erő, az olasz glóbuszon a miénknél régebbi gyökerekre ment vissza, hiszen Dante akkor teremtette meg a legmagasabb szintet is elérő, egységes olasz irodalmi nyelvet, amikor egységes Olaszország nem létezett, Magyarország pedig épp akkor nyerte vissza erejét, és indult virágzásnak.

Igazi terjedelmében és méltóképpen nem összegezhetem itt mindazt, amit Tasso, Zrínyi és Arany kapcsán el lehet mondani, elég Király Erzsébet, Kovács Sándor Iván könyveire gondolni. A magam részéről azt hangsúlyozom, hogy nem véletlen az, hogy Arany oly nagy mértékben érdeklődött a nagy olasz eposzok iránt. A világirodalomnak - a saját korában fellelhető összes nagy eposzát ismerte. Különös dolog az, hogy Dante, Ariosto és Tasso eposzainak a fordítási terve felvetődött benne, más nagy eposzé nem.

Ennek több oka lehet, a magam részéről a sorsközelséget látom igen fontosnak. Arany egy nagy múltú nép szétदारoltságában a saját sorsunkra ismert – idegen uralom és világra sugárzó szellemi erő – ez az iszonyú ellentét megdöbbenetette. Ugyanakkor a nyelvi kérdés is ott lebegett előtte. Hiszen ő a nyelvújítás után — néhány társával együtt egy olyan nyelvbe lehelt lelket, amelynek bizonyos elemei még nagyon mesterségesek voltak, a nyelvújítás szükséges, de veszélyesnek látszó művi beavatkozásáról nem derült ki igazán és azonnal, hogy képes lesz-e az új kor igényei számára megújított nyelv a lélek szabad szárnyalására, tehát nyelvünk sok évszázados irodalmunk után került szinte olyan helyzetbe, mint amilyenben az olasz volt Dante korában. Az újnak gyökeret kellett eresztetni a nemzet mély lélektudatában. A természetessé válás után viszont, pár évtized múlva olyan helyzet alakult ki, hogy magának Arany Jánosnak kellett fellépnie a helytelen, a hamis nyelvtani szabályok ellen. A nyelvet ő is védte, de a helyes üldözése, még az igazi nyelvi hibáknál is nagyobb kárt okozhat, ezt a veszélyt akarta ő elhárítani.

Lám az ő életében is volt olyan körülmény, mint amilyenel Tasso a Crusca Akadémia „jövöltábol” találkozott. Tehát Arany egy élet során találkozott a dantei nyelverteremtéssel és a tassói kor költői szárnyalást is gúzsba kötő túlszabályozottságával, illetve valami hasonlóval.

Ezek a hasonlóságok, egybeesések teszik oly izgalmassá azt az érdeklődést, amellyel ő Tasso művészetét vizsgálta – persze, nem tévedéstől mentesen, de ebben szerepe volt az olasz költőtől nagyon eltérő természetének, és annak a körülménynek, hogy bizonyos látszólagos ellentmondásokat abban az időben még az olasz Tasso-kutatás sem tudott tisztázni.

Alaposabb részletezés nélkül három név villant elénk: Zrínyi, Csokonai és Arany János. Láthattuk azt, hogy hármójuk életművében ihlető erőforrás volt Tasso. Nem azt írták meg újra, amit ő, hanem részben azon az úton haladtak tovább, amelyet a nagy olasz költő megnyitott, de nem mehetett végig rajta. Ez a megállapítás leginkább Zrínyire és Aranyra érvényes. Csokonai esetében sem hamis, jóllehet ő elsősorban fordított Tassótól, és így látszólag az út és továbbhaladás magyarázatra szorul, ám elég arra gondolni, hogy Tasso épp az

„Amintá”-ban előképe Rousseau-nak, és ily módon Csokonai a saját világképeének oszlopaít, sőt alapjait kereste a nagy elődökben. Nem azért, mert annyira bizonytalan volt, hanem úgy volt, mint az a matematikus, aki örül, ha kedvenc tételét többféleképpen tudja bizonyítani, más-más úton jut el hozzá.

Arany János sok megnyilvánulása alapján azt vélhetnénk, hogy nagyon távol állt Tasso világtól. Ezek az ellenkezések, „súrlódások” viszont többnyire a felszínt érintették, ugyanakkor ezeknél a zökkenőknél sokkal nagyobb volt az az összetartó erő, amely kettejüket összekapcsolta: ez pedig az eposzi szemlélet mélyén ott húzódó ősi gyökér. Ezt teljes mélységében a kor néprajzi, lélektani, nyelvtudományi ismereteinek a hiányosságai miatt maguk a korabeli olasz kutatók sem láthatták, és Arany nem ismerhetett olyan olasz szokásokat, amelyeket az olasz kutatók is majd jóval később, a huszadik században fedeznek fel, de zsenialitását épp az mutatja, hogy a lényegét így is pontosan látta, ráadásul híres tanulmányának megírása előtt több, mint tíz évvel Petőfinék azt írta, hogy jó lenne, ha volna nekünk olyan eposzunk, melyet népiünk úgy ismer, mint az olaszok „A megszabadított Jeruzsálem”-et. Arany a hősköltemény fő ellentmondásából indult ki: egy igazi, teljes egészében műköltői forrásokra épülő eredeti remek és a nép találkozására. Ez nyugtázta le, és nem véletlenül, hiszen hasonlót akart, ráadásul más módszerrel, hiszen ő az idő vén fájáról lehullott levelekre felírtakat akarta „csupán” rögzíteni, azt, amit írva ezeken a leveleken talált.

Zrínyi, Csokonai és Arany neve után idekíváncozik a testvérműzsák jegyében egy zeneszerző neve: Liszt Ferencé. Annál is inkább, mert Liszt korát megelőzve Tasso szimfonikus költeményének az alapdallamát a nép ajkáról leste el: velencei gondolások dalára építette azt a csodálatos zenét, mely Tasso előtt tisztelig, a Lamento (Panasz) és Trionfo (Megdicsőülés) a költő sorsát mondja el. Monteverdi, Gesualdo és mások Tasso műveiből zenésítettek meg, de Liszt magának a költőnek az emberi sorsáról vallott. Voltak és vannak, akik őt elvitatják tőlünk, mint ahogy más igazságtalanság is történt már mivélünk, de Liszt szándékát, világosan kifejtett azonosságtudatát senkinek sincs joga elvenni, elvitatni tőle. Ily módon szerény munkánk lapján van az ő neve, mert a szerzője magyarnak vallotta magát.

Zrínyi, Csokonai és Arany nevéhez így kapcsolódik a nagy zeneszerzőé, és rokonok ők abban, hogy nagyot, rendkívülit hagytak maguk után: Tasso jelenlétét a magyar művelődésben egyértelműen őrzi munkásságuk bizonyos része, szakasza.

Szinte örvénylésszerűen kell oda visszatérnem, ahol már sokat időztem eddig is: négy nagy alkotónk eredeti nagy fordítói művészetéből, tudós megközelítéséből valóban méltó kép lehetősége villanhatott és tárulhat az olvasó elé, de a követés Zrínyi esetében is részleges, és inkább a jellegről, a nagyság méretéről sejlik fel valami a példaképekből, de Zrínyi számára a saját műve volt a fontos, így külön tassói kép kialakítása nem is lehetett a célja. Ezt inkább Arany tekinthette volna feladatának, de magának a tanulmánynak a címe, témája is eleve azt hirdeti, hogy Tasso egy bizonyos vonatkozásában volt szükséges a számára, az olasz költő öntörvényű világát, annak a teljességét eleve nem mutathatta be. A tanulmány jellege azt árulja el, hogy az nem is lehetett a célja, ráadásul ez a székfoglaló előadás töredék félbeszakadt, de így is a magyar összehasonlító irodalomtudomány első és örökbecsű alkotása.

Tasso tizenkilencedik századi, hazai utóéletében rendkívül fontos esemény „A megszabadított Jeruzsálem” három fordítása. Az elsón kétszáz évvel ezelőtt dolgozott Tanárki János;

prózában készítette el, és hallatlan érdeme az, hogy serdülőkorban olvasmányélménye lehetett Arany Jánosnak, Vörösmarty Mihálynak és sok más olyan fiatalnak, aki élete számára épp felnőtté érlelődésének a hajnalán mintát, eszmét keresett az irodalomban, ihletet az élete számára.

Maga a fordítás 1805-ben jelent meg, tehát elmondhatjuk, hogy immáron két évszázada van Tasso-eposzfordításunk, így az olasz költő ennyi idő óta ugyanúgy hathat ifjainkra is, mint ahogy hajdan Goethére vagy Rousseau-ra.

A második teljes eposzfordítás magyarul hexameterben született meg. Bálint Gyula István munkája, Pesten jelent meg 1863-ban. Arany János elismerte a fordító képességeit, de végképp nem tudott egyetérteni a formai megoldással. A következőket írta: „Az olasz költészettel jelenleg nálunk senki sem foglalkozik, s általában oly ritkán szánja el magát valaki íróink közül egy-egy klasszikai nagyobb mű fordítására, hogy ez már magában is méltánylatot érdemel.”... „A hexameter nem képezvén versszakot, heves folyamatossága nem képes visszaadni a versszakos stanzák szaggatott folyamatosságát, kivált a stanza két végső sorát, mely mintegy ráfordulva zárja be a gondolatot”. ... „Mi azt hisszük, hogy bizonyos körülmények közt a fordító eldobjhatja az eredeti mértékét, ha a költő szellemét inkább kifejezheti oly idomban, mely nemzete nyelvén amazzal analog, s mint nemzeti idom jobban behízelgi magát.”

Jánosi Gusztáv fordítása 1893-ban jelent meg. Iskolai kiadást is megért, és igen pontosan adja vissza az eredeti olasz szöveget. Felező tizenkettesei Arany János világához viszik közel olvasóit; akarva akaratlanul is azt sugallva, hogy nálunk Tasso kapcsán minden út Arany Jánoshoz vezet.

Mindegyik fordítás óriási munkát jelentett, fontos szerepet töltött be művelődési életünkben. Talán a legkevesebb sikere a hexameteres változatnak volt, és ennek az okát Arany János nagyon világosan kifejtette. Ő adott példát és mintát arra is, hogy nyelvünkben a tassói hangszerelésnek minden lehetősége megvan, tehát igen nagy kár, hogy arról a három XIX. századi fordító lemondott.

Dante olyan volt, mint Michelangelo: az eszmét a maga teljességében úgy ragadta meg, hogy mindig is felemeli magához azt a boldog embert, aki képes az ő befogadására. Az ember egész életét ihlettel, a szellem magasabb érzetével töltheti meg, a saját igaz utunk keresésére sarkall, de őt folytatni szinte képtelenség. Tasso óriási élet- és lélekfájt iszonyú külső és belső csapások érték, sokfelé nyitott utat, de ezeken ő nem tudott teljes egészében végigmenni. Hosszabb élet adott meg neki, mint Masacciónak, de valami hasonlóság van köztük.

Az ifjú olasz festő mestere, Giovanni Dalmata Magyarországra jött, ezért neki, az ifjúnak kellett folytatnia mestere munkáját. Állítólag irigyei megmérgezték, ezért zsenialitásával „csak” utat nyithatott, de a lezárás elmaradt. Ezért lehet az, hogy remekéhez nem csak az ifjú Michelangelo zárandokolt el, és másolva tanult belőle, hanem ezt cselekedte Borsos Miklós is.

Tasso valóban több mindent zárt le, zárhatott le, hiszen hosszabb életidő adatott meg neki: ötvenegy év, de sorsa tette olyanná, hogy sok mindenben, sok területen nyitott út maradt utána. Ráadásul sok új kezdődött el vele. Szereplőiben, jellemeiben felsejlik, megjelenik a többszólamúság. A legmetaforikusabb olasz költő. Nála kezdik bizonyos metaforák elveszíteni eredeti, szó szerinti értelmüket, és zenei elemekké válnak. Ez a jelenség Marino költészetében teljesebben jelenik meg.

Zrínyi Miklóssal való kapcsolata miatt mindezt azért jó tudni, mert így válik egyértelművé, hogy az egyezések, hasonlóságok tudomásulvételén túl még fontosabb az a tény, hogy Zrínyi belülről látta Tasso művészetét, nem ő volt az egyedüli ihletője, de nagyon is fontos ihletője volt, hiszen Tasso írta az első olasz hősi eposzt. Bizonyos mértékig igaz az, hogy Zrínyi úgy követte Tassót, mintha azt vette volna figyelembe, hogy az olasz előd mit alkotott volna, ha később él, és édesanyjától a magyar nyelvet kapja ajándékul.

Dante még boldog Magyarországot említhetett meg fő művében, és a múlt, a tragédiák prizmatörésén át elhisszük, hogy ez a tény, ez a megállapítás mily nyilvánvaló, különösen akkor, ha Magyarországi Máriára (V. István lányára) és unokájára, Károly Róbert királyunkra gondolunk. Jó sorsunkon tűnődve kevésbé villan elénk az a tény, melyet szintén jól tudunk, mert az fájdalommal égett a lelkiünkbe: az a hír, melyet Dante születése előtt huszonnégy évvel a vatikáni követ jelentett a pápának, történetesen az, hogy Magyarország háromszázötven évi léte után elpusztult. A boldogságot tehát halál és feltámadás: csoda előzte meg. Csodák kora volt ez. Szent Erzsébet, Szent Margit, Szent Beatrice d' Este és a toulouse-i Szent Lajost szülő Magyarországi Mária neve is megerősíti ezt aényt. A hihetetlen, a különleges történelmi tényként áll előttünk. Ez még akkor is igaz, ha Dante jelzője kapcsán könnyen figyelemzethetik az embert, hogy a szöveggörnyezet alapján nem annyira egyértelmű az a boldogság, hiszen a költő épp azt kérte eleinktől, hogy ne hagyják magukat félrevezetni: az oligarchák harca csak árthat, fogadják el a jogos egyetlen királyt, Károly Róbertet.

Íme, a hatalmas ív: a vitathatatlanul nagy és szép országnak az elhárított veszély – a tatárdúlás – után és a bekövetkezett mohácsi tragédia, a széthullás iszonyú átka. Közben majdnem egy negyed évezred dús öröme és elveszett, ködbe halt boldogsága.

Balassi, Zrínyi, Csokonai és Arany János oly fényerőt gyűjtő szellemi lencsék, hogy hozzájuk hasonlót hiába keresünk szerte a nagyvilágban. Midőn a mi gyökereinket ki akarták tépni, ők a mi „trozskásított”, részben terméketlenségre ítélt, szegény hazai földünkön túlnyúlva, szellemük lángerejével az emberi lélek mindenségébe kapaszkodtak bele, mint vízben fuldokló az életét biztosító mentőövbe. Úgy találtak létet, hogy az emberiség értékeit is egy másik távlatba helyezték. Magyar vagyok, tehát nem mondhatom büszkén, hogy magasabbra emelték azt, ezért szerényen és boldogan csak azt hangsúlyozhatom, ami ugyancsak tény: oly távlatot mutattak meg, amelyből azt láthatjuk, hogy miképpen lehet megtalálni azt az ösvényt, amely a jövőbe vezet. Ez az ösvény egyre szűkebb, ezért értékelődik fel az a létbiztosító, remény-hírnökű útmutatás. Olyan példa, amelyet nem a fegyverek delírium-mámoros ura hirdet, hanem az, aki szembenézett a halállal, és azt mondta, nincs más teendő, azt csak tagadni lehet. Élnünk kell, mert ugyanannyi jogunk van az élethez, mint bárki másnak, mert „...egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak”.

Könnyű nagyjainkat görcső alá vetni. Könnyű kimutatni, hogy milyen költői helyek villannak elő műveikből, csak gyakran azt nem látja a világ, hogy mindez nem dőre átvétel, hanem a dolgok új rendjének a része. Általuk lel új létet az átvett közös érték, mert mi már megmártóztunk a Halál-tó vizében, belezuhantunk az igazságtalanság-pokol emésző tüzébe, de tudjuk azt, hogy onnan fönixmadárként fel tudtunk emelkedni, fel, fel, egyre magasabbra.

Évszázadok peregnék, és a szép vers-zene, költemény-katedrális körül a legszürkébb, leg-sivárabb szavak repedt harangja szól. Félelem-ország. Meghasonlás. Testvérharc. Nem a sze-

retetre, hanem a gyűlöletre, a pénz fetiszizálására épülő hatalom: életet, jövőt pusztató erő. Történelemlkönyvek lapjairól vészesen komorló, füstözön közt felbőbrló lidérc-éjszakák. Mintha karácsony és húsvét sohasem lenne. Ez a mi valóságunk, vagy ez a mi végzetes tévelygés-utunk, ha mindezt a rosszat elhisszük?

Nem szabad elhinni, mert az emberi szellem területén is igaz az erő és az ellenerő elve. Hinnünk kell a Jó mindennél nagyobb erejében, ekkor nyugodt és tiszta lélekkel nézhetünk szembe a Rosszal, annak minden fondorlatával, hatalmával. Rendelkezik vele, csak egyet nem tud megszerezni, azt a fényt, azt a sugárzást, amely a Jóból árad. Ezt tanítja nekünk Torquato Tasso. Ha ezt tudjuk, látjuk és átéljük, akkor nem szabad megrettennünk a mindenre rátenyerelő, rátípró Rossz hatalmától, akkor félelem és szorongás nélkül mondhatjuk a következőket:

*Hatalom meggyötör,
mutatja senki vagy.
Véled, kell az eszed,
ha látod, fent kibagy.*

Hányszor és hányszor érezték őseink is, hogy nem kell a józan ész, mert a káros és kóros erő uralkodik.

Az erő nyers szimbólumává lett hatalom a jövő életnedveit szívja el. Az emberi szellem örök reménye, ember voltunk végső záloga az, hogy a nyers és a durva erő alacsonyabb minőség, mint az a fény, az a teljességremény, amelyet születésünkkor magunkkal hoztunk.

Tasso az értelmiségi lét iszonyú válságát élte meg, azt a lelki, testi földcsuszamlást, „lépítődést”, amelynek az a lényege, hogy az nem csupán a lelket igyekszik eltorvasztani, hanem magát az áldott és szent anyaföldet is kilúgozza – trozkásítja. A költő gyakran gyenge, esendő volt, zuhanásai a reneszánsz naplementét mutatták, de óriási üzenete éppen az, hogy van feltámadás: a velünk hozott fényt semmilyen vad és őrült hatalom nem olthatja ki, mert az a fény magasabb minőség – égi eredetű.

Mikor mindezt megláttam és megértettem, rádöbentem arra, hogy mennyire szükséges Tasso költészete a számunkra. Az olasz és a magyar kapcsolatok ezeregyszáz év messzeségébe mennek vissza, tehát maga ez a kapcsolat is gyökér. Ebben épp a sorsközösség miatt óriási szerepe van Tassónak. Tudtam, hogy hozzá kell eljutnom, de műfordítói szárnypróbálgatásaimat Dantéval kezdtem. Hiányt láttam itt, hiányt láttam ott. Megválaszolatlan kérdések vetődtek fel. – Miért csak a mi nyelvünkön létezik igazán „A föl-földobott kő”? – mondogattam tanácstalanul magamban. Ha ennek a költeménynek a sugárzása, hatalmas fényvarázsa oly nyilvánvaló lenne mindenki előtt, nem hiába remélnénk az idegenektől is, hogy látva lássanak minket. Vonzott az olasz nyelv lehetősége is – hangszereleése, és amikor sikerült verset írnom ezen a nyelven is, úgy éreztem, hogy közelebb kerültem anyanyelvemhez is: közelebb ahhoz a célhoz, hogy Tassót megszólaltassam magyarul.

Tavas volt. Húsvét. Gyönyörű ünnep, és én a családtagjaimnak ekkor mondtam el, hogy Tasso nagy eposzának a tízezer sorát lefordítottam. A nagy átmenet, maga az átültetés lehetősége még részben titok volt előttem, hiszen az egész munkámat még csak első változatnak tekintettem. Lezárt borítékban tartottam az egészet, de tudtam, hogy olyan élményben volt részem, mintha láttam volna Michelangelót, amint az első „Pietá”-ját faragta.

Tudtam, hogy folytatás következik. Az út hosszú volt, de mindenkinek azt kívánom, hogy minél többet érezzen meg abból a boldogságból, amelyet én éreztem művészi és tudományos munkám közben. A boldogságot én érzem Hárs Ernő fordításában is, közvetlen, kedves szavaiban, ha könyvbemutatókon találkozunk. „A megszabadított Jeruzsálem” fordítását már tisztáztam, amikor Tüskés Tibor barátom hírül adta, hogy egy másik fordítás is készül. Szabó Győző tanszékvezető úrnak öt éneket adtam át fordításomból. Madarász Imre tanszékvezető úrnak juttatta el. Így jelent meg a hősköltemény az átültetésemben. A hosszú érlelődés után így kezdődött el az aratás.

Tasso lírai verseiből az első fordítási kísérleteket negyvenkét évvel ezelőtt készítettem el.

Első pillanatra megdöbbenheti az embert az a tény, hogy nem sokkal a világsi fegyverletétel után mutatták be német földön Liszt Ferenc „Tasso” című szimfonikus költeményét. Felperzselt mezők: egy ország vérben áll, és amott ünnepség van, árad a zene. Hirtelenében a segesvári csatater közönye jut az ember eszébe úgy, ahogy azt Illyés Gyula megénekelte. A millió kukorica-dárda 1948-ban is ugyanazt a közönyt fejezte ki, mint 1849. július 31-én. Az emberiség egyik legnagyobb fiát veszi el, és nem indulnak meg az elemek erői, nem omlanak össze a hegyek, nem robbannak szét a csillagok: minden megy tovább, mintha mi sem történt volna. A tragédia megtörtént. A közeli esemény, mint valami kozmikus, mindenség-nagyságú összeomlás, bénító hatású volt, de ez nem tarthat örökké. Azt az erőt kellett továbbvinni, amely a ragyogó napokat áthatotta. A történelmi esemény alakulását, gyászos végét előre nem lehetett tudni. Liszt szerzeménye már megvolt. Goethe születésének a századik évfordulóját ünnepelték. A nagy német költő „Tasso” című drámáját adták elő az ünnepségen, és ekkor mutatták be Liszt Ferenc „Tasso” című szerzeményét.

A tragikus sorsú olasz költő emléke nem zavarhatta meg azt a részvétet, amely irántunk a jó akaratú emberekben élt; sőt minden bizonnyal fokozta azt. A szimfonikus költemény alaplallamát Liszt Velencében hallotta: a gondolasok énekelték Tasso soraira. Szintén Velencében döbben a szívébe a pesti árvíz híre, és a sorsa miatt egy időre kozmopolitává lett ifjú akkor érezte igazán először, hogy ő egy hazához – Magyarországhoz, egy néphez – a magyarhoz tartozik. Ekkor született meg azonosságtudata, és ez egész életében megmaradt benne. A velencei gondolasok szomorú éneke felidézhetette benne ezt az emléket, és az elevenen koporsóba zárt hazája számára megírta a „Funéailles” című szerzeményét, és amikor százhat év múlva a fegyverek újra és hasonló okok miatt néztek a szívünkbe, és sorsunk újra a nagymajtényi és a világsi katasztrófával lett azonos, akkor Szvjatoszlav Richter nem véletlenül játszotta el Budapesten a „Funéailles”-t. „Lamento” (panasz) és Trionfo” (megdicsőülés) – zengi a „Tasso” szimfonikus költemény, és ez a mi sorsunk is. A világ jobbik és tisztább része azt hirdeti, hogy „gloria victis” (dicsőség a legyőzötteknek). Áldozatok lettünk. Saját hibánkból is, vagy a gyűlölet óceánja csapott át fölöttünk? Nem ez a lényeges, hanem az, hogy nekünk emlékeznünk kell. Ezt tesszük most is, ha Tassót idézzük, a mi sorsunk jut az eszünkbe. Így tartozik ő már mihozzánk is örökre.¹

¹ Ez az írás rövidített változata annak a fejezetnek, amely Tasso magyarországi kapcsolatairól szól, és a „Torquato Tasso” című monográfiámban fogja megjelentetni az Eötvös József Könyvkiadó. A könyvben bőségesen lesznek jegyzetek, de itt, terjedelmi okok miatt, lemondtam erről a lehetőségről. Azt viszont boldogan jegyzem meg, hogy a „Széphalom” című évkönyvben több tanulmány is őrzi Tasso magyarországi jelenlétét, emlékét.

VINCZE TAMÁS

Mikszáth Kálmán népiskolai tankönyve

Mikszáth nyelvészeti érdeklődéséről tesz tanúságot az a népiskolai magyar nyelvkönyv, melyet a nagy író a hazánkban élő nemzetiségek iskoláisi számára állított össze.¹ Így Mikszáth neve bevonult a magyar tankönyvirodalom történetébe is. A vékony füzetke első látásra azt a gyanút keltheti az olvasóban, hogy az író csak úgy pihenésképpen, két regény között, könnyed ujjgyakorlatként vetette papírra a 112 mondatot. Csakhogy ez a gyanú alaptalan. Maga Mikszáth cáfolja meg *Magyarok szaporítása* című rövid tárcájában², melyben megosztja az olvasókkal a könyv ötletének létrejöttét, nem hallgatva el a megvalósulás nehézségeit sem. Szinte előre sejtette, hogy nyelvkönyvét rengeteg kritika és támadás éri majd a népiskolai tanítók és a tanügyi bürokrácia részéről. Sejtelve később világosan beigazolódott. A kortársak szakmai inkompetenciáját vetették a szemére, nem tetszett nekik, hogy Mikszáth olyan területre merészkedik, amelyhez hivatalosan semmi köze sincsen. Való igaz, Mikszáth nem volt tanult nyelvész, nem végzett tanítóképzőt sem, soha életében nem tanult didaktikát, és ez volt a legelső tankönyvírási kísérlete. (Mellékesen megemlítem, hogy egyben az utolsó is, hiszen a könyv negatív visszhangja elvette kedvét a további próbálkozásokról.)

A tankönyv megjelenése után hamarosan megjelentek a rosszindulatú, éles hangú bírálatok, kritikák. Az országos napilapok és a pedagógiai szakfolyóiratok hasábjain egyre többet lehetett olvasni Mikszáth nyelvkönyvéről. Némelyik cikk írója annyira elvetette a súlykot, hogy írása személyeskedő hangú támadássá, rágalmazássá fajult. Mikszáth sem volt rest felvenni a kesztyűt, gyorsan válaszolt az ellene intézett kirohanásokra. Humoros hangú, frappáns válaszaiból, melyeket a maró gúny tett még hatásosabbá, a korabeli magyar oktatásügy és tankönyvírás egészéről képet kaphatunk. Mikszáth nem szerette az oktatásügyi szakembereket, gúnyosan csak „tanügyi bácsik”-nak nevezte őket. A „tanügyi bácsi” Mikszáth felfogása, ábrázolása szerint egy olyan sajátos embertípus, amelynek megvan a maga különös ismertetőjegyei. Mikszáth jellemzése természetesen sarkított, torz: karikatúrát rajzol az oktatásügy képviselőiről.

Ebbe a bántó hangú, túlzottan kritikus ábrázolásba Mikszáth gyermekkori iskolai élményei is belejátszottak. Nagy írónk iskolás korában nem volt eminens tanuló, elég gyengén szerepelt a gimnáziumban. Későbbi novelláinak tanúsága szerint kifejezetten rettegett egyes tanáraitól, nem szerette az iskolai légkört, az iskola merev törvényeit. A hetedik gimnáziumi osztályt meg is kellett ismételnie, ez fájdalmas élmény lehetett számára, életének

¹ Mikszáth Kálmán: Társalgási leckék. Mikszáth Kálmán Összes Művei. 85. k. Bp., 1994. 156-162.

² Mikszáth Kálmán Összes Művei. 84. k. Bp. 1992., 58-62.

ezekeiről az éveiről később is mélyen hallgat. Bukása valószínűleg a szorgalom hiányából, az iskolai tanulás iránti közönyből eredt, ezek pedig a kamaszkor tipikus tünetei. Ennek az ifjúkori emlékek az ismerete azért szükséges, hogy jobban megértsük, miért idegenkedett Mikszáth a pedagógusoktól, oktatásügyi szakemberektől még neves író korában is. Nem csoda tehát, hogy az alábbi hangnemben, stílusban ír a tanügy képviselőiről:

„A tanügyi bácsi többnyire egy komoly képű úr, őszülő szakállal és fekete nyakkendővel. A fekete nyakkendő hozzátartozik a szerepköréhez. A tanügyi bácsi már fiatalon savanyú képet vág, és a gyerekek által bácsinak tituláltatja magát. A tanügyi bácsi kapucinerezik és a pedagógiáról beszél, pertu van a Wodianer F. fiaival és sógorsági viszonyban a kultuszminisztérium valamelyik tisztségviselőjével. Amelyik nagyon kiváló, az még ezenkívül olvasta a Pestalozzi életrajzát is.”³

A tanügyi bácsik alakjának kifigurázása mellett nem hallgatta el véleményét Mikszáth a korabeli tankönyvírásról sem. Apaként alkalma volt megismerkedni a múlt század végi elemi iskolai és gimnáziumi tankönyvekkel. Felismerte mindazokat a didaktikai és módszertani hibákat, amelyek egyes tankönyvírók műveit emészthetetlené tették. Zavarja az is, hogy a tankönyvgyártás a korabeli Magyarországon egyes érdekcsoportok privilégiuma volt. A tankönyvekről alkotott véleményét az alábbi kemény hangú mondatokban foglalja össze:⁴

„A tankönyvek ezen gyártása többnyire csoportoknál van, néha csupán egyes családoknál, mint ahogy a francia hóhérság a Sanson családnál volt. Mondanom se kell, hogy a tanügyi bácsik rossz tankönyveket csinálnak. Nincsenek eszméik, nincsen alkalmazkodási képességük, hogy a zsenialitás hozzájárna a gyermek eszéhez, nincs újtási szellem bennük, vagy egyszerűsítési lelemény (hiszen ha volna, nem lennének tanügyi bácsik), hanem ehelyett tudják a könyvgyártás módját. A magyar tankönyv többnyire úgy támad, hogy a tanügyi bácsi elbűvöl egy német tankönyvet, mely jól van megcsinálva, s hogy újnak látszassék, lefordítja s átrakosgatja a tartalmát – amivel azután a jó német tankönyvből rossz magyar tankönyv lesz.”

Mikszáth kritikája jogosnak mondható. Helyesen látja, hogy a tankönyvírás során elsősorban a gyerekek érdekeit, képességeit kell mérlegelni, enélkül nehezen születik sikeres, jól megírt tankönyv. Igaza van abban is, hogy tankönyvet nem tanácsos „ollóval” írni vagy pedig más nyelvből fordítani. Ami az egyik nyelvközösség számára jó volt, az egy másik nyelvközösségben csődöt mondhat, hiszen egy meghatározott szempontrendszer szerint íródott, s attól a másik közöösség kritériumai nyilvánvalóan különböznek.

Mikszáthot a legérzékenyebben az érintette, amikor a pedagógusok könyvének honoráriumával hozakodtak elő. Ez a vádaskodás alaptalan volt, a 3000 forintos honorárium meséje valószínűleg Mikszáth ellenségeinek fantáziájában született meg. Írunk erre a vádra is megválaszol, világosan és röviden:⁵

„Tisztelt uram és kortársam! Mindenekelőtt kár volt felülnie azon regéknek, melyek a honorárium kérdésében burjánzottak ki a tanügyi bácsik fejében, jeléül annak, hogy voltaképpen ez bántja őket. Az a honorárium, melyet a munkámért a kormány fizetett, alatta áll annak, amit a kiadók szoktak fizetni bármely kéziratoméért.”

³ Mikszáth Kálmán: Morognak a tanügyi bácsik. Mikszáth Kálmán Összes Művei. 84. k. Bp., 1992. 90.

⁴ Uo. 91.

⁵ Uo. 92.

Ennél jóval élesebbek a könyv ellen indított szakmai támadások. Az egyik névtelenül támadó cikkíró egyenesen azzal gúnyolta ki Mikszáth könyvét, hogy úgy jellemezte, mint-ha azt szerzője a magyar nyelvtanulás bibliájának szánta volna: „Az evangélium négy részre oszlik. Útközben. A füluban. A városban. A vásárban. A papkévét pedig fölteszi a legszükségesebb 19 szó litániájára.”⁶

Mi tehette Mikszáthot alkalmassá arra, hogy ilyen merész s tőle látszólag távol álló vállalkozásba fogjon? Feltehetően az, hogy gyermekkorában alaposan megismerkedett azokkal a nehézségekkel, amelyekkel a szlovák gyerekeknek a kétnyelvű környezetben nap mint nap konfrontálódniuk kellett. Saját szemével érzékelte azt a felemás helyzetet, amelyben ezek a gyerekek felnőttek: otthon szlovákul beszéltek, az elemi iskolában gyakran szlovák tanítójuk volt, viszont később, felnőttkorukban képtelenek voltak ügyes-bajos dolgaikat a hivatalokban elintézni, ugyanis a hivatali ügyintézés nyelve a magyar volt. Mikszáth említett tárcájában, a *Magyarok szaporítása* című cikkben részletesen leírja, hogy tapasztalatai szerint milyen módon és helyen sajátítják el a nemzetiségek hazánkban a magyar nyelvet. A katonaságot, a börtönt és a magyar szeretőt említi a nyelvünkkel való megismerkedés alkalmaként. Ezzel a megállapítással az iskolát kizárta a magyar nyelv megtanítására alkalmas helyek sorából. Lehet, hogy ez a gondolatmenet is szerepet játszott a füzetke megjelenését követő többoldalú támadásban, és a sértett pedagógusok csupán visszavágtak az iskolai magyartanítás hatékonyságában kételkedő írónak.

A *Magyarok szaporítása* című karcolat tanúsága szerint a könyv ötlete magától Wlassics Gyula kultuszminisztertől származott. Ő javasolta egy kb. 100 mondatból álló segédeszköz összeállítását a nemzetiségi iskolák számára, tehát a későbbi támadásokban gyakran hangoztatott kicsiny terjedelem, a könyv rövidege nem Mikszáth bűne volt. Mikszáth csupán híven követte Wlassics instrukcióját, támadási alapot adva a gúnyolódó pedagógusoknak. A regényíró szívesen vállalkozott az említett terjedelmű textus összeválogatására, magáévá téve a miniszter koncepcióját, amelyet a nagy nyilvánossággal is közöl:⁷

„A minisztert az a kombináció vezeti ebben, hogy a gyermekek ötven százaléka esetleg elfelejti a maga száz mondatát, mely száz fogalomra szól, de a másik fele apródonkint kibővíti, s egyszer csak szinte észrevétlenül azon veszi magát észre, hogy a magyar nyelvet teljesen megszerezte oly gyorsan és könnyen, mintha találta volna.”

A könyv tartalmának ismertetése előtt fontos megjegyezni, hogy elsősorban a *falusi* idegenajkú gyerekek számára írta Mikszáth ezt a könyvet, így a paraszti élet és gazdálkodás legszükségesebb kifejezései is helyet kapnak benne. Ezeknek a gyerekeknek gyakorlati segítségre volt szükségük, Mikszáth ezt a valós igényt elégítette ki, tudta, hogy kis „tanítványai” úgyszólván a költészetéről vagy a színházról akarnak magyarul csevegni, ezekről ugyanis még az anyanyelvükön sem tudnának beszélgetni. A korabeli pedagógusok felfogása szerint egy nyelvkönyvnek leíró jellegű olvasmányokból vagy haladó fokon irodalmi szemelvényekből kell állni, ezért is tekintettek idegenkedve Mikszáth könyvének szókincsére. Nyelvpedagógiai szempontból Mikszáth eljárása mégis helyeselhető. Mondatainak mindegyikét a mindennapi élet beszédhelyzeteiből merítette, válogatása alapos, gondos. Mik-

⁶ Uo. 264.

⁷ Uo. 58.

száth próbálkozásával majdnem egy időben emelte fel szavát Szarvas Gáborné, tanítóképző-intézeti némettanárnő a korabeli nyelvkönyvek lapos, életidegen, unalmas leírásoktól hemzseggő olvasmányai ellen. Szarvasné azt javasolta, hogy a nyelvkönyvek olvasmányai dialógusokból épüljenek fel, ezek pedig kizárólag olyan mondatokat tartalmazzanak, amelyeket a mindennapi társalgásban fel lehet használni. Szarvas Gáborné elképzelése sajnos még évtizedekig csak álom maradt. Mikszáth nyelvkönyvét azért tekinthetjük úttörőnek a maga korában, mert szókincsét és mondatait a hétköznapi élet tárgyköréből, valóságos beszédhelyzetekből alakította ki, mintát adva ezzel a későbbi generációk nyelvkönyvíróinak.

A könyvecske 1895-ben meg is jelent, a következő címmel: *Társalgási leczkék. (Az elemi népiskolák számára. Kulcs a magyar nyelv megtanulásához. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium által ajánlva. Budapest, Légrády Testvérek kiadása, 16 lap.)* E könyvecske minden egyes hazai nemzetiség számára készült, tehát a benne található dialógusokat az egyes nemzetiségek nyelvére is lefordították. A könyv 112 mondatot tartalmaz, az alábbi témakörök szerint csoportosítva: 1. Üdvözlések, köszöntések. 2. Útközben. 3. A faluban. 4. A városban. 5. Vásárban.

A könyvecske utolsó lapján a legszükségesebb szavak jegyzékét közli, s ez a felsorolás azért érdekes, mert az ott említett 19 szó túlnyomó többsége vagy szláv kölcsönszó vagy pedig véletlenül hasonló hangzású szó. Nem igaz tehát, hogy Mikszáth kapkodva, sietve „ütötte össze” ezt a könyvet, hiszen gondosan, felkészülten válogatta össze még ezt a rövidke szójegyzéket is. Mindvégig a szeme előtt lebegett, hogy a könyv elsősorban szlovák és ukrán gyermekek számára készült, ezért keresett szláv jövevényszavakat a szójegyzékbe, így próbálta a nyelvtanulás fárasztó munkáját a hasonlóan hangzó, „közös” szavak által könnyítvé, vonzóvá tenni. Ilyenek pl: *ebéd, vacsora, széna, pálinka, gereblye* stb. De máshol is előkerülnek a beszédgyakorlatok között hasonló, a nyelvtanuláskor kedvező elemek, amelyeket Mikszáth nem vett fel a könyvhöz csatolt szójegyzékbe, pl. a Vásárban című részben: *Vegye meg ezt a portékát (kupjet od nyá szeszju portiku).*

A könyv bírálói azt vetették Mikszáth szemére, hogy nyelvünk szépségeit, tömörségét, kifejezőerejét nem mutatta be a népiskolák számára írt kis könyvben. Ám Mikszáth nem akart első intrádára Arany Jánosokat nevelni a román és szlovák gyerekekből. Nem „magyarizmusokra” akarta megtanítani a hazánkban élő nemzetiségeket. Egy jól használható, egyszerű eszközt kívánt a kezükbe adni, amely könnyen hozzáférhetővé teszi számukra a magyar nyelvet. A tanügyi bácsik és a tanítók mégis kíméletlenül ízekre szedték Mikszáth könyvének mondatait. Ott is hibát kerestek, ahol azt nagyítóval sem lehetett volna találni. Még Benedek Elek bírálatában is találhatunk olyan megjegyzéseket, amelyekben helyes alakokat javít ki helytelenre:⁸

„Melyik francia grammatikából vette [Mikszáth] ezt a kérdést: segítsenek a szekeeremet k i - e m e l n i ? Mi értelme van ennek: Itt hagyom zálogba a szűrömet, m i g kiváltom? Talán ezt akarta mondani: m a j d kiváltom.”

A rosszindulatú bírálatokon kívül a tanítók azt véleményüket se rejtették véka alá, hogy ebből a könyvből a hazánkban élő nemzetiségek gyermekei nemigen tanulhatják meg

⁸ Uo. 262.

a magyar nyelvet. Móra István, Móra Ferenc bátyja így nyilatkozik a könyv hatékonyságáról:⁹

„Ez a füzet, megengedi Mikszáth, lehetne jobb. Igen, lehetne talán rosszabb is, de olyan jót soha sem ő, sem más sem fog írni, amely oláht a füzetben lévő ama mondásra megtanítsa, hogy: «Bár a nyelvem román, de azért magyar vagyok». Soha ezt könyvből nem fogja megtanulni.”

Mikszáth az ellene felhozott vádakra egy frappánsan megfogalmazott cikkel (*Morognak a tanügyi bácsik*) válaszol. Ebben világosan elmagyarázza, mi lebegett a szeme előtt a könyv írásakor. Többször megismétli, hogy könnyű és kifejezési formájukat tekintve világos mondatokat akart a gyermekek elé tárni. Egy német-magyar párhuzamot hoz fel példának:¹⁰

„Mert ugye, ha teszem azt, a sváb ember éhes voltát akarja jelezni magyarul, legszebben, legmagyarosabban így mondhatná: – Ehetném. Igen, de ez neki sehogy sem megy a fejébe. És mert ő ezt így mondja: – Ich bin hungriq, – zavarba jön e szittya mondatnál. Hol van itt az „ich”? Hova lett a „bin”? És mi abból a borzasztó szóból a „hungriq”? Hát talán csak mégis a legokosabb, amit neki írunk, ahhoz az ő észjárását és elméleti kényelmét vesszük mértékül (a tanügyi bácsikat vigye el az ördög), s fejezzük ki így: – Éhes vagyok”

Írónk tehát mindig azon igyekezett, hogy olyan nyelvtani szerkezeteket vegyen fel a könyvébe, amelyek nem különböznek élesen a nemzetiségek nyelvének grammatikai struktúráitól.

Mikszáth nyelvkönyve pontosan megfelel az író által kitűzött célnak. Egy bizonyos korosztály és egy bizonyos társadalmi réteg számára írta a könyvet, az általuk használt szó-kincset felhasználva. Valóságos didaktikai ügyesség az írótól, hogy a számneveket oda szövi be, ahol a *Vásárban* című csoportban az alkudozás szó-kincset közli. Nem zárkózik el a jó magyar zamató szavaktól, kifejezésektől sem, ahol az nincs a szöveg könnyűségének ártalmára. Rubinyi Mózes idézi a könyv alábbi, jól sikerült mondatait, melyekben Mikszáth egy-egy magyarizmust is elrejtett: „Pl. A faluban: Senki sem kérdezősködött ilyen *magam formájú* ember után? vgy: Nem hajtottak be a faluba gazdátlan (*bitang*) jószágot?”¹¹

A könyv ellen felhozott vádak tehát nem állják meg a helyüket. Egyedül a könyv terjedelme elhibázott, ebben igazuk van a kritikus szemű „tanügyi bácsiknak”, érdemes lett volna bőségebb szó-kincset a nyelvtanulók elé tárni. Ennek ellenére sem nevezhetjük rossznak Mikszáth könyvét. A kitűzött célt megvalósította, arról pedig igazán nem tehetett, hogy a „tanügyi bácsik” szemében ő mindvégig „céhen kívüli” maradt.

⁹ Uo. 268.

¹⁰ Uo. 93.

¹¹ Mikszáth népkölkolai tankönyve. = Magyar Nyelvőr, 1954. 79-80. Lásd még: Rubinyi Mózes: Mikszáth nyelvművészte. = Magyar Nyelvőr, 1910. 49-57.

KOZMA LÁSZLÓ

Versek

Magvető

A Magvető lép, a tájba simulva,
Barna magvat perget az ujjja.

És nő a felleg, mintha csak végképp
Vetne sóhajtó esti békét.

Bíbor barázdán hajlanak álmok,
Sűrűsödnek csillag-kalászkok.

Terem-e sorsom, terem-e élttem
Csillagokat a végtelen éjben?

Színes álmot, mit a Magvető
Szivárvánnyal a lelkembe sző.

Lehet-e létem parányi pontja
A lüktetésben mely fényét ontja?

Felleg-barázdán fakadó élet:
Hirdetője az üzenetének.

Rákóczi harangja

Rákóczinak harangja hogyha ébred,
Hallod benne a síró Felvidéket.
S mint fényes ér csillan át a bronzba
Kárpátalja sóhaja és gondja.

Remegő hang, csendesebb a csendnél,
Szétfoszlik egy mély kondulás: Erdély.

Szobrot faragj

Az égbolton a madárénekek.
Akár a levél-lebbenések.

Levelei egy roppant fának
A suhogó tavasznak, nyárnak.

S míg a csapat felhőbe olvad,
Utadra ejt egy madártollat.

Betű-ékkal, mely róluk hírt ad
A fehér papírt teleírjad.

Fehér márványból, szürke kőből
Szobrot faragj az eltűnőről.

Vagy lehet: ők szállnak örökké,
S a szobrod porlik barna röggé?

Arcod, mely töpreng és tűnődik,
Örök felhőben tükröződik,

Szerelmed, mely egy mozdulat csak
Szárnyalásán madár csapatnak?

Sátoraljaújhely

Sötét éjben vihar mennydörög,
Villám jár a vulkán-kúp fölött.
Vagy meglehet, Rákóczi lelke az,
Kihűlt szívünkre lángot sugaraz

KISS ENDRE JÓZSEF

Cserép József, a magyar őstörténet tudós kutatója

Cserép József nem véletlenül szerepel *Sátoraljaújhely lexikonában*:¹ többszörösen kötődött a zempléni megyeszékhelyhez. Úgy érkezett ide, hogy már megírta – *Római régiségek* – címmel, a későbbiek folyamán több mint 10 kiadást megért, idegen nyelvre is lefordított kézikönyvét. Sátoraljaújhelyben kezdte meg világi helyettesként tanári pályáját a piarista gimnáziumban, és itt írta doktori értekezését Sallustius történetírásáról. Itt kötött házasságot 26 évesen a 18 éves Liptay Izabellával 1884. május 3-án, itt lett rendes tanár 1885-ben, s szerzett gyorsírás oktatására jogosító oklevelet (1887). Itt születtek a gyermekeik: Sarolta, Mária, József és István. Közel egy évtizedes munkálkodásával kapcsolódott Sátoraljaújhelyhez, ami akkor sem fejeződött be, amikor a piaristák egészében átvették a középiskolát, s a világi tanároknak másutt kellett elhelyezkedniük, mivel a Várhegyen ma is álló nyaraló még hosszú évtizedeken át rendszeres pihenő és találkozó helye maradt a szűkebb és tágabb családi, baráti körnek.

A pályafutás Aradon, azután Kolozsváron – már egyetemi magántanárként – végül pedig Budapesten folytatódott a Magyar Királyi Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumának klasszika filológiai tanszékén. Kolozsvárott a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti Nyelv és Történettudományi Kara magyar nyelv és irodalomtörténetből, valamint a római irodalom történetéből, a fővárosban a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara a római állami, s magánrégiségekből képesítette egyetemi magántanárrá. Végül pedig „Ő Császári és Apostoli Királyi Felsege... legfelsőbb elhatározásával... az egyetemi nyilvános rendkívüli tanári címet legkegyelmesebben adományozni méltóztott” számára.²

A tanári egzisztencia akkor lehetővé tette, hogy rendes munkája mellett pedagógus konferenciákon vegyen részt külföldön (Fiume, Velence), kutató munkáját a hazai tudományos műhelyek és továbbképző tanfolyamok mellett Berlinben, Lipcsében, Münchenben, Párizsban, Londonban végezze és többször vegyen részt görögországi és itáliai tanulmányutakon. Ezek a feltételek kedveztek az irodalmi munkásság kibontakozásának. 45 önálló kötetét, 27 tanulmányát és 21 folyóiratban megjelent cikkét ismerjük, de bibliográfusai a nyomtatásban megjelent műveinek a számát másfélszázra becsülik.³

Munkáinak jelentős része klasszika filológiai tanulmány, illetve iskolai segédkönyv. Római történelmet és irodalomtörténetet írt, folytatta a Sallustius-kutatást, Homérosz, Vergilius, Cicero, Ovidius, Horatius, Caesar, foglalkoztatták. Görög és latin nyelvtanok, stílus-

¹ Sátoraljaújhely, 2001. 73.

² 1912-ben. Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhely, Cserép József dokumentumai. (A továbbiakban: ZLt.) 45.

³ *Kiss Endre József*: Tudóssors magyar földön. Sárospatak, 2004. 28.

gyakorlatok, több kiadást megérő olvasókönyvek kerültek ki a keze alól. Az említettek, valamint az általános művelődéstörténeti publikációk és önéletrajzi kéziratok mellett, életművének a legnagyobb részét mégis a magyar őstörténettel foglalkozó – részben a halála után is többször megjelentetett – munkái teszik ki.

Cserép József az akkor Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyéhez tartozó Kiskunfélegyházán született 1858 karácsonyán Cserép Mihály római katolikus iparos és Kürtössy Veronika gyermekeként. Az akkor 18.000 lakosú városban kb. 200 iparos mester dolgozott. A Kürtössyek az utolsó nemesi felkelés alkalmával szerepelnek „*nemes és birtokos*” megjelöléssel a város krónikájában.⁴ Három gyermekük született: Veronika, Sándor⁵ és József. Cserép József magával vitte gyermekkorával együtt Félegyháza történeti és kulturális örökségét. Ennek főszereplői voltak a kiskunok, nagykunok és jászok, a helyi nemességet magukba olvasztó „redemptusok” társadalmának „kunsági fiai”, kiknek „nem parancsolt senki”. Ahogy a város szülötte, Móra Ferenc utalt a sajátos magatartásukra: „*Kiskun ember vagyok én, makacs és még a vélt javamból sem engedő, nemhogy a magam igazából.*”⁶ A félegyházi kisiskolások világát idézi a korában népszerű író, Babay József a saját élményeit feldolgozó regényében:

„Édes messzeségből száll a múlt. Tavasz és nyáridők pipitérei, emlékek raja tarkállik rajja. Kizeng belőle a kettőtornyú templom harangszava. Meg az iskolai csengő, amelyet konok kézzel ráz tíz perces szünet után Plutarchos, a kopasz pedellus. Sármanyszárny erejével hallik ki Ritter tanár úr hangja: 'Pöttömök! Lesz csend, vagy nem lesz csend?!' – Nem volt csend. Hisz enyhe múltba boldogult Ritter tanár úr nagyothalló volt szegény és mindig megdicsérte azt, aki Cicero vádbeszédét a krétai kormányzó ellen, folyékonyan el tudta mondani. Nem volt baj, ha a dörgedelmes latin remeket Arany János Szondy két apródja című, messzi-könnyes balladája alakjában recitáltuk, az volt a fontos, hogy a felszólított diáknak mozogjon a szája szakadatlan, akár a húsvéti kereplő, vidám templomgyerek két keze között...”⁷

Félegyháza kulturális örökségének része volt a Petőfi-kultusz, ami Cserép József művelődéstörténeti tanulmányaiban is megjelent. Egész élete folyamán kapcsolatot tartott a várossal, publikált a helyi lapokban, s nyugdíjas korában könyvtárát a helyi középiskolára hagyta. A középiskolát már Szegeden, egyetemi tanulmányait pedig a fővárosban végezte. A XX. század első évtizedének végéig úgy alakult az előmenetele, mint az egyik legígéretesebb klasszika filológusé. A Magyar Filológiai Társaság tagja, a Magyar Tudományos Akadémia klasszika filológiai bizottságának segédtagja. A szakma élvonalába tartozónak ismerték, már nemcsak itthon, hanem – egyre inkább – külföldön is.

A tudományos munka hazai elismerését, a tudóssá nyilvánítást a tudományos akadémiai tagság jelentette. Magát becsülte volna le a tudós társadalom, ha nem keresi meg Cserép Józsefet több ízben azzal, hogy felajánlja számára az akadémiai tagságot. Ámde ennek a rangot

⁴ *Szerelemhegyi Tivadar*: Kis-Kun-Félegyháza város monographiája. Nagykőrös, 1882. 310.

⁵ Sándor (1849–1905) ugyancsak tanár, 1869-ben belép a piarista rendbe. Vácon, Nyitrán, Léván, Nagybecskerekén, Sátoraljaújhelyben tanul és közben tanárkodik, mint a magyar nyelv és irodalom tanára. 1874-ben pappá szentelik. 1877-ben Szegedre kerül, ahol 1898-tól a piarista gimnázium igazgatója, ifjúsági önképzőkör és a Dugonics András Társaság vezetője. Vö.: Sátoraljaújhely lexikona, 73.

⁶ *Somogyvári Zoltán*: Kiskunfélegyháza. Kecskemét, 1980. 17.

⁷ *Babay József*: Mi huszonketten. Bp. 1957. 310.

CSERÉP JÓZSEF MINT FIATAL TANÁR

adó tagságnak voltak feltételei. A klasszika filológiai tudományos tevékenységét mindenki elismerte, de nem tudtak mit kezdeni azzal, hogy Cserép József emellett – 1910-től folyamatosan – magyar őstörténeti búvárlattal foglalkozott, s ezen a téren olyan fölismerésekre jutott, amelyek a magyar ősműveltséget több ezer éves kultúrákkal hozták összefüggésbe. Az akkor már bevezetett és központilag támogatott finn-ugor elmélet hívei azonban minden más megközelítést tudománytalanul bélyegeztek, ezért ahhoz a feltételhez kötötték Cserép József akadémiai tagságát, hogy vonja vissza a magyar őstörténetre vonatkozó nézeteit, hagyjon fel művelésükkel, s akkor a klasszika filológiai munkásságának elismeréseként tudóssá avatják.

Amikor tehát választania kellett a tudományos karriert betetőző akadémiai tagság és a tudományos munka becsülete között, Cserép József lemondva az előbbiről, az utóbbi mellett maradt. Döntését motiválta az, hogy átlátta már akkor, hogy az akadémiai tagságot nem mindenki csak a tudományos munkásságáért nyeri el, látta, hogy jelentős pozíciókba történő kinevezések sem mindig az érdemek szerint történnek, látta, hogy egyre többen vannak, akiket sem hivatástudat, sem szakmai önbecsülés nem akadályoz a minél gyorsabb érvényesülésben. Ahogy ő fogalmazta:

„Azelőtt is voltak meghunyászkodók, nyalni szeretők, de mióta a magukat nyaladni szeretők száma szaporodott, tőlük várható bér, díj, jutalom reményében, úgy elterjedt a nyalizó készség, hajlongás, udvarlás, kilincselés, hogy ma már Akadémiánk is csak megszokásból viseli a meg nem érdemelt 'tudományos' jelzőjét, amnyira túlsúlyban vannak a nyalisok, kis csahosok, no meg természetesen azok száma, kik főrangjukért, s anyagi, vagy protektori képességükért akartak, vagy kényszerültek 'tudósokká' válni.”⁸

Lehet, hogy sötéten látta szakterületének kulisszatitkait, de ehhez hozzájárulhatott családi tragédiájuk: két fiuk elvesztése. Józsefet egy éves korában betegség viszi el, István azonban már 16 éves, jól tanuló, tehetséges diák, aki édesapja nyomdokaiba léphetne, amikor ő is elmegy a minden élő útján. Mária leányuk két gyermekétől ugyancsak fiatalon búcsúznak, s a gyermekek és unokák temetése egész életük súlyosbodó keresztjét helyezi a vállaikra, aminek hordozását csupán a Sarolta leányuk négy gyermekében és a dédunokákban talált vigasztalás enyhíti.

Cserép József ugyanúgy tudományos eredménynek tartotta a magyar őstörténettel kapcsolatos tanulmányait, mint a klasszika filológiai munkásságának gyümölcseit. Őstörténeti megállapításait fölfedezéseknek nyilvánította, azaz vállalta, hogy képviseli, s ha kell, megvédi

⁸ Cserép József: Korom. (Önéletírás). ZLl. 61. 43.

azokat a nézeteket, melyeket a tudományos világ még nem fogadott el. Filológia alatt – a szó jelentése szerint: tudományszeretet – az ő korában magától értetődően, elsősorban klasszika filológiát értettek, vagyis az ókori görög és latin kultúra alkotásaival történő, szakszerű foglalkozást. Ennek története már az ókori irodalomkritikával, Homérosszal kezdődik. Ez a történet arról szól, hogy miképpen kell az emberiség egyetemes kultúrkincsét nemzedékről-nemzedékre továbbadhatóan földolgozni. Külön szakmává vált az ókori szövegek válogatásának, értelmezésének, elemzésének, magyarázásának, közlésének a mestersége. Az 1700-as évek végétől minden történelmi stúdium alapja a klasszika filológia. Hol a történelmi, hol a bölcséleti, hol az esztétikai szempont vált hangsúlyossá a művelésében és fejlődése során egyre több segédtudományt ölelt magába, gazdagítva módszereit és eszköztárát amelyek pl. a forráskutatáshoz, vagy egy kritikai kiadás elkészítéséhez ma is nélkülözhetetlenek. A klasszika filológia gyűjtőfogalomná vált: felölelte valamennyi ókorral foglalkozó tudományt; annak a sokoldalú, enciklopédikus tudásnak a szinonimája lett, mely az emberi civilizáció átfogó tudományává fejlődhet. Ma azt a történelmi vizsgálódást értik rajta, mely egy adott kultúra szellemi értékeit kutatja, legtöbbször egy bizonyos népcsoport, nyelvcsalád nyelvi, irodalmi sajátosságaira tekintettel.

A klasszika filológus nagy kisértésnek van kitéve, amikor nyelvi formák változásaiból, névmagyarázatokból több-kevesebb következtetést von le. Ezekkel ugyanis észrevétlenül elszakadva kutatása eredeti tárgyától, hamar egy öntörvényű, virtuális világban találhatja magát, s az itt végzett vizsgálatait már nem tekinthetők tudományos eredményeknek. A klasszika filológus különösképpen veszélyeztetett, amikor letűnt korok mitikus nyelvének üzeneteit boncolgatja, annak az időszaknak az anyagával dolgozva, mely – más eszköze nem lévén – a mítosz nyelvén adta tovább szájról-szájra az istenségről, emberről, világról szerzett ismereteit, melyeket kerek történetekbe foglalt. A színvonalas, pontos magyarázat kimagasló tudományos sikerhez vezethet, míg árnyalatnyi tévedés tudománytalanná teheti sok éves munka fáradságos eredményeit.

Félegyházi⁹ Cserép József magyar őstörténelmi bűvárlata azzal a szép sikert arató előadásával kezdődött, melyben a magyar népnévnek a létezését és használatát bizonyította már a helén őskorban, az ókori történetírók és irodalmi kútfők alapján. Ezeket az ókori – egyes népcsaládok kialakulásához, fejlődéséhez kapcsolható – tudósításokat rendszerbe foglalta. Ezt önmagában még elnézte volna a „szakma”, de azt, hogy olyan történelmi szálakra mutatott rá, melyek a magyar őstörténetet az emberi civilizációk bölcsőjéhez közelítették, azt már nem tudták – vagy nem akarták – megbocsátani. Cserép professzor, aki mindig pontosan megjelölte forrásait, és részletesen indokolta a hozzájuk fűzött magyarázatokat, azt várta a tudós társadalomtól, hogy lesznek, akik vitatják, megcáfolják fölfedezéseit, s kialakul egy gyümölcsöző eszmecsere, mely inspirálhatja a további tudományos munkát. Ez a folyamat – a szlavisztika, germanisztika önállósodásának korában – bizonyára pozitívan hatott volna egyfajta „hungarisztika” kibontakozására. Az ő megállapításainak az ellenőrzésére és feltételezéseinek a cáfolatára azonban sem akkor, sem azóta nem került sor.

⁹ Nem használta a *Félegyházi* előnevet, de okmányokon több alkalommal így szerepel.

A szakma tehát magára hagyta talentumos művelőjét, aki sokkal erkölcsösebb volt annál, minthogy a tudományos igazság helyett az olcsó érvényesülést válassza. Cserép professzor – 40 éves tanári munkálkodás után – nyugdíjazását kérte, s ezután szinte élete végéig kizárólag a magyar őstörténelem kérdései foglalkoztatták. Kollegái nevében a nyugdíjba vonulót Papp Ferenc¹⁰ igazgató így búcsúztatta:

„Tisztelt Értekezlet! Cserép József kartársunk nyugdíjazása mélyen markol érzelmeinkbe. Egyéniségének rendkívüli értéket adott a tudománynak és az iskolának odaadó szeretete. Az egyetemi tanári széken és a tudományos munkában a classica philologia bonyolult kérdéseit fejtegette, iskolánkban pedig 1906 óta lelkiismeretes gonddal vezette a rábízott ifjúságot. Alapos tudása és kiművelt pedagógiai érzéke egyesült iskolai könyveiben. Emellett mindnyájan, kik vele érintkeztünk, nyílt magyar jellemet, őszinte, résztvevő kartársat, szíves barátot becsültünk benne. Most, midőn meg kell barátkoznunk az- zal a gondolattal, hogy olyan gyakran nem találkozhatunk vele, mint ideáig, fájó érzés tölti el keblünket, de másrészt örömmel gondolunk arra, hogy a tudománynak és iskolának egyik érdemes munkása teljes testi és szellemi erejével megy a megérdemelt nyugalomba. Addig is, míg személyesen megköszönhetem neki a Vallási és közoktatási Minisztérium megbízásából azt a nagy szolgálatot, melyet a magyar közoktatásügynek tett, indítványozom, fejezzük ki jegyzőkönyvünkben hálánkat búcsúzó kartársunknak elévülhetetlen érdemeiért, s kívánjuk neki, hogy minél tovább, s minél teljesebb erőben élvezhesse a nyugalom áldását.”¹¹

Úgy tűnik, hogy nyugdíjasként még inkább jelen volt a hazai szellemi életben, mint aktív tanár korában: alkalmi rendezvényeken szerepelt, előadásokat, rádióbeszédet tartott, tudósokkal, szimpatizánsokkal, sorstársakkal, szerkesztőkkel, kiadókkal levelezett, továbbra is írt könyvet, tanulmányt, cikket, német és francia sajtóban is publikált. A közvélemény „európai hírű tudósként” tartotta számon. Doktorátusának és házasságkötésének ötvenedik évfordulóján, 1934-ben mind a regionális, mind az országos lapok megemlékeztek munkásságáról. 90 éves korában, 1948 szeptember 23-án fejeződött be számára a földi élet, ugyanabban az esztendőben, melyben élete párjának. Utolsó éveiket Sarolta lányuknál töltötték Tiszalökön, s ott alusszák örök álmukat a családi sírboltban.

Önéletírásának¹² mottói egyúttal életértékelését summázzák:

„*Memoria praeteritorum non semper amoena est.*” „A múlt emléke nem mindig gyönyörűség” – fordíthatjuk így. De egyetlen szó egyetlen magánhangzójának a megváltoztatásával így értelmezhetjük: „*A mellőzés emléke nem mindig kellemes.*”

Szakmai korrajának másik jelmondata:

<i>Defesso longa est via;</i>	<i>Fáradt testnek hosszú az út;</i>
<i>Vigilanti nox est longa;</i>	<i>Virrasztónak hosszú az éj;</i>
<i>Laudum experti suarum</i>	<i>Igazságot nem látónak</i>
<i>Longa est haec mortalitas.</i> ”	<i>Hosszú ez a bolygó lét.</i> ” (Sahname) ¹³

A tudóssors, amit Cserép professzor élete testesít meg, egy sor tanulsággal szembesíti az utókort. Amíg ugyanis egyetlen államilag támogatott tudományos irányzat van, mint a

¹⁰ Papp Ferenc (1871–1943) Gernyeszegen a Teleki-fiúk nevelője, bölcész, irodalomtörténész, a MTA, a Kisfaludy Társaság tagja, 1897-től a gyakorló gimnázium igazgatója.

¹¹ ZLt. 49.

¹² *Cserép József. Végzetem.* Debrecen, 1937. Cserép József: Korom.

¹³ *Cserép József.* Korom. I.

„finnugrisztika” amely minden más irányzattal úgy bánik, mint a középkori egyház az eretnekekkel és tabu-témává teszi, megbélyegzéssel, elhallgatással bünteti az összes többi, addig szüntelenül fölmerül a kérdés: *cui prodest?* Hiszen minden nemzet számára az a normális helyzet, ha annyit foglalkozhat a saját őstörténetével, amennyit csak akar. Az pedig köztudott, hogy amint megfelelő támogatást, intézményi háttérrel, szakmai fórumot kap az őstörténet-kutatás, pillanatok alatt kiszűri a tudomány vadhajtásait, a szélsőséges, tarthatatlan nézeteket.

A gyanú árnyéka vetül a hivatalos irányzatra, melynek választ kellene adnia azokra a kérdésekre, hogy véletlen-e az, hogy a magyar nemzet történelmi tudatában csaknem ezer éven át élő szkíta-avar-hun-magyar azonosságtudatot éppen akkor kezdték cáfolni és próbálták behelyettesíteni a finnugor rokonság elméletével, amikor a bécsi udvar arra törekedett, hogy a magyarság függetlenségét elvegye, s az országot egy osztrák tartománnyá degradálja a sok közül? Találtak-e – külföldön és itthon – ún. „irányított történészeket”, akik „megrendelésre szállították” a kívánt tudományos eredményeket, melyeket azután a Tudományos Akadémia, mint végső tekintély, hitelesített? Lehetséges-e, hogy nem a tudományos eredmény játszotta itt a fő szerepet (talán nem is játszhatta), hanem az a politikai szándék, hogy a magyarság ne legyen kapcsolatba hozható ősi kultúrákkal, következésképpen történelmi tudata se legyen alkalmas arra, hogy az autonóm magyar világ építésére vonatkozó igényét bejelenthesse és érvényesíthesse? Nem furcsa az, hogy ezt az ideológiai célt az iskola, az Akadémia, a média propagandája ellenére sem sikerült mindmáig teljesíteni? A közvélemény alig változott azóta, hogy Móra Ferenc leírta az alábbi sorokat:

„...Mi egyelőre az összehasonlító néprajz berkeiben bolyongunk, olyan komolysággal, aminőt ez a tisztelt tudomány megkövetel. Legelőször a finneket vesszük szemügyre, ezt a kis északi népet, melynek hozzánk való közel atyafiságát rég bebizonyította a nyelvtudomány. Mi azonban, vicces magyarok, tudomány nélkül, de ösztönszerűleg érezzük, hogy ez a pocstakerülő nép nekünk nem atyánkfia... Mi, akik bort iszunk, temperamentumosak vagyunk és nem élünk halzsíron, nem kérünk ebből a rokonságból; füstölje föl Budenz és Munkácsi Bernát.”¹⁴

Változott azonban a „finnugrisztikával”, mint tudományos elmélettel történő foglalkozás. Sem a finnek, sem senki más nem tanítja már és nem épít rá semmiféle rokonságot, egyedül a „vak síkátorban mozgó” (Szabó Dezső) magyarországi „finnugrisztikusok”. Nem jó pont a számukra annak megállapítása, hogy tevékenységüket a sztálinista-kommunista diktatúra is tűrte, sőt, támogatta. Magától adódik a kérdés: netán ugyanazért, amiért a bécsi udvar? Tekintettel a „finnugrisztika” monopolizált helyzetére, gombamód kezdtek szaporodni a „hivatalostól” eltérő őstörténeti nézetek, s nyomdokaikban százával keltek lábra a mára szinte áttekinthetetlen irányzatok. Ezek egyéni áldozatvállalás, zugkonferenciák, kalózkiadások, illetve a nyugati magyarság támogatásával terjedtek és terjednek.

Csupán néhányukról: A magyar nyelv őseredeti nyelv (Csőke Sándor), az eurázsiai nyelvek a magyarból származnak (Kemény Ferenc), a magyar az emberiség egyik ősnyelve (Vámos Tóth L. Bátor). Az emberiség ókori kultúráját a szkítáktól vette át (Zajti Ferenc). Az Arvishura Paál Zoltán ózdi kohász őstörténeti látomásait tartalmazza (Pataky László). A magyar-etruszk rokonság (Kuur Géza), a magyar-sumér rokonság kutatóinak (Badiny Jós Fe-

¹⁴ Móra Ferenc: A finnekről. = Memento. Bp. 1967. 17-20. Eredetileg: Szegedi Napló 1906. II. 24.

IDŐS KORI ARCKÉP

renc, Bobula Ida, Zakar András stb.) népes táborát sorolhatjuk fel. Európa az i. e. I. évezred végéig magyar fennhatóság alatt állt, állítják mások (Baráth Tibor). A magyar nemzetcsalád az Atlanti-óceánba süllyedt földrészlakosságának maradékeként az emberi civilizáció közvetítője (Csicsáky Jenő). A Kárpát-medence őslakossága a magyar etnikum (Magyar Adorján). S lehetne folytatni a sort oldalakon keresztül meghökkentőbb elméletekkel, feltételezésekkel.

Mi köze ezeknek az ötletszerűeknek tűnő nézeteknek Cserép professzor nézeteihez? Közvetlenül semmi. Közvetve azonban talán mindegyikhez kapcsolódik. Magyar Adorjánnal levelezett, találkozót beszéltek meg, Csicsáky Jenő, Kuur Géza a könyveit adják ki, Csőke Sándor, Pataky László hivatkoznak rá, Bobula Idát munkatársának ajánlják stb. A legkitűnőbb szakemberek nem felejtették el kézikönyveikben megemlíteni.¹⁵ Az a fajta gondolkodás, amit Cserép professzor elindított nem zárja ki László Gyula kettős honfoglalás elméletét, de még a finnugor koncepciót sem, ha az a helyére kerül, mint ahogy nem áll ellentmondásban a modern nyelvtudomány, a néprajz, a kultúrantropológia, a régészet mai eredményeivel sem.

Nála jó földbe hullottak és sok gyümölcsöt teremtek az egykori kollegájának, a kiváló történésznek, Márki Sándornak az őt biztató szavai:¹⁶

„Bárcsak meg ne riadnál attól a lehetőségtől, hogy mélyreható kutatásaid mellett is, álmok álmodójának tarthatnak! De vannak a klasszikusokban helyek, amiket a magyar filológusok jobban megérthetnek, mint mások: s Te valóban a magad szemével, idegen pápaszem nélküli olvasod őket...”

¹⁵ László Gyula: Östörténetünk. Bp. 1980. 113. és kk. – Kiszely István: Honnan jöttünk? Bp. 1992. 43. és kk., 349. – Kiszely István: A magyar nép őstörténete. Bp. 2001. 22. és kk.

¹⁶ Márki Sándor (Kétegyháza 1853-Gödöllő 1925) egyetemi tanár, a MTA tagja. Aradon és Kolozsvárott voltak kollegák. Idézet leveléből: ZL. 173.

MARTINÁK JÁNOS

Évszakok

Az égre még hűvös üvegekék feszül,
de párák lobbanás villan a tájra.
Cseresznyefa kerítésre habzik,
s virág kelyhén gőzölög
a csilló nap sugára.

*

Búza hajad hője éget.
Távol nyárfa rezzen,
merevül.
Patak csobban hűs árnyékra. –
Mozdulnék – de kacagásod
fényre menekül.

*

„Mester uram! Jól üsse azt a bronzot!
Hagy zúgja túl a miénk a
szomszéd falu harangját!”

„A harangnak nem győzni kell.
Elég, ha hangja alatt megbújhat a falu
ezen az égből lemeredő,
hideg, fekete éjszakán.”

*

Félve néz az ág mögül a lámpa.
Falu a részeg szélről meging.
Téli eső konokul áztatja
az embertuskó
égre gőzölgő komor álmait.

DANKÓ IMRE

Kun Pálról, a sárospataki turkológusról (Budapest, 1889. – Sárospatak, 1909.)

Kevéssel ezelőtt három orientalistával (illetőleg két orientalistából lett turkológussal) foglalkozva azt a tanulságot vontam le, hogy a magyar turkológia két központból indult, a XIX. század elején. Az első központok a református kollégiumok voltak Nagyenyedtől (*Körösi Csoma Sándor*) Pápáig bezárólag. Közüllük kivált és átvette a vezető szerepet a Debreceni Kollégium, ahol is különösen *Lugossy József* (1812–1884) professzor munkálkodása és leküzdhetetlen hatása alatt a magyar orientalisztika (*Fiók Károly* 1857–1915) és turkológia (*Szilády Áron* 1837–1922, *Szilágyi Dániel* 1830–1885, *Kunos Ignác* 1860–1945, *Fehér Géza* 1890–1955) számos nemzetközileg ismert és elismert szakembere, tudósa indult el pályáján. A másik központ pedig a pesti egyetem turkológiai (arab-perzsa) tanszéke volt, különösen *Vámbéry Ármin* (1849–1912) professzorsága idején (*Thury József* 1861–1906, *Kun Pál* 1889–1909). Itt szükséges megjegyeznünk, hogy a Debreceni Kollégium Bölcsészeti Akadémiáján végzetek, hogy egyetemi végzettséget szerezzenek és bölcsészdoktori diplomához juszanak a pesti egyetemre mentek, és ott többen *Vámbéry Ármin* tanítványaiként fejezték be tanulmányaikat, és szereztek bölcsészdoktori oklevelet.

A Sárospataki Kollégium nem nagyon bővelkedett orientalistákkal, még kevésbé turkológusokkal. Ezt Kun Pál többször ki is fejtette általánosságban, de a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap egyik számában Sárospatakra is vonatkoztatva elmondta:¹

„A múltban ref. főiskoláink a keleti nyelvek tanulmányozása érdekében bizony a semmivel majdnem felérő keveset tettek. Igaz, hogy külső ok kevés kínálkozott. A gymnasiumot végzett teológust tanították a héberre, ezt sem összehasonlítólag, kezelvén a többi sémi dialectusokkal, hanem teljesen azon célból, hogy a bibliát valahogy megértésük velük. Csak a pesti ref. főiskola vált ki a 60-as években e tekintetben, hol dr. Ballagi Mór, míg a hébert maga tanította, valóban bámulatos eredményeket volt képes fölmutatni; ezenkívül Hunfalvy Pál adta a finn nyelvtant, hogy bevezesse a tanulni vágyó ifjakat a magyar altáji összehasonlító nyelvészet kincstárába. Most már valahára itt az ideje, hogy főiskoláinkban ne csak a héber nyelvészet képviselje az orientáliákat, hanem mint szabad tantárgy a török nyelv és irodalom is képviselve legyen.”

Valóban, a teológiai stúdiumok keretében ugyan a kezdetektől fogva folyt a héber nyelv tanulása, tanulmányozása, de önálló „keleti nyelvek” tanítása, tanulmányozása nem. Az ókori keleti népek, kultúrák ismerete-ismertetése is szűk körre terjedt ki, jól mutatja ezt egy, a pataki akadémikusok, főleg a teológusok számára elég későn összeállított rövid kompendium is, *Rohoska József* teológiai professzor tollából (1908-ban).² A sárospataki kollégiumra a filo-

¹ *Kun Pál*: A keleti nyelvek ref. főiskoláinkban. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, XX., 1877. 52. sz. 1646 hasáb.

² *Rohoska József*: Babyloinia és Assyria vallástörténete. Sárospatak, 1908. 64 p.

zófia, a bölcsélet, a pedagógiai és a teológiai tudományokkal való foglalatosság volt a jellemző. Roppant érdekes, hogy a közvéleménybe mélyen beágyazódottan Sárospatakat, általában Zemplén megyét, fényes múltja, szabadságharcos története miatt kuruc városnak, megyének tartották, de ennek ellenére a kiegyezést követő idők, tehát a XIX. század utolsó negyedében országosan fellángolt török-rokonszenv, ide alig-alig, illetve nem jutott el. Pedig itt, errefelé se feledkeztek meg arról, hogy amikor szorult a hurok, akkor legjobbjaink a törökök védszárnyai alá menekültek II. Rákóczi Ferentől, hogy csak a legnagyobbakat említsük, Kossuth Lajosig. A XIX-XX. század fordulóján, a millennium éveiben az egyik legfontosabb társadalmi feladatunknak tekintettük Rákóczi Ferenc és társai hamvainak hazahozatalát, amihez az akkori török kormányzat messzemenő segítséggel hozzájárult. A török rokonszenv felkeltésének és ápolásának legnagyobb akadálya volt az az egyoldalú szemlélet, hogy a törökök különös kegyetlenséggel leigázták Magyarországot és a mintegy másfélszáz évre tehető uralmuk alatt tönkretették az országot, elpusztították falvainkat, városainkat, fogságba hurcolták a lakosságot és hogy minden téren való visszaesésünket, elszegényedésünket, pusztulásunkat a töröknek köszönhetjük. Ennek következtében semmi közünk sem lehet a törökséghez, velük semmiféle közösség el sem képzelhető, mint ahogy arról sem akart tudomást venni társadalmunk egyik tisztjes része, hogy az összességében közel háromszáz éves török-magyar érintkezés ránk, magyarokra nézve se múlhatott el számottevő hatás, sőt haszon nélkül. A balkáni népek felszabadulása és felszabadítása után kezdett vitatottá válni az a közvéleménnyé emelni kívánt vélemény is, hogy a magyarság évszázadokon át egyedül volt a kereszténység és a nyugat védőbástyája. Sajnálatosan nem tudtuk, illetve a törökök nem tudták elmagyarázni-elterjeszteni azt, hogy nekik nem céljuk a pusztítás, a társadalmak szétmorzsolása, hogy ők nem a magyarok ellen harcolnak, hanem francia szövetségben Bécs, a Habsburg birodalom ellen küzdenek; azt akarják megsemmisíteni. De azt se vettük észre, hogy a Balkán kereszténysége, a különböző balkáni népek, népcsoportok ugyanúgy a kereszténység és a nyugat védelmezői voltak, mint mi, magyarok. Nálunk, ahol annakidején a kettős királyválasztással különösen szerencsétlen helyzet alakult ki, a török segítséggel létrehozott, belügyeire nézve önálló, szabad Erdélyi Fejedelemség ugyanúgy céltáblája lett a „nyugat”-nak, a bécsi udvarnak, mint maga a török világhatalom. Nem célunk azzal foglalkozni, hogy a török-ellenes propaganda állításait, például a törökök kegyetlenkedéseiről, vadságáról, embertelenségeiről szólókat, magyarázzuk, netán mentsük, hanem csak arra szeretnénk rámutatni, hogy mindezeket a dolgokat – amelyek sajnos megtörténtek, történelmi valóságok – nem szabad háromszáz évvel későbbi elvek, módszerek, gazdasági-társadalmi körülmények, kívánalmak alapján megítélni, minősíteni. De, ha mégis ezt teszi, akkor már csak a történetiség szabályainak megfelelően, összehasonlító módon tegye, nézze meg, írja le, minősítse és ítélje el a „másik fél” kegyetlenkedéseit, pusztításait is. A magyarság a XVI. században egy tőle, a középkori magyar keresztény kultúrától merőben különböző kultúrával találta magát szemben. A sok különbség mellett volt a kornak egy általános, mindkét félre jellemző, közös vonása is. Ez pedig az a kegyetlenkedés, az az embertelenség, kínzásokészség, pusztítási vágy és gyakorlat volt, ami mindkét félen, tehát a keresztény népeknél-társadalmaknál is eleven, élő valóság volt; széleskörűen alkalmazott békés-és hadi módszer egyaránt. Általános volt az az ugyancsak pártfogolt és gondosan terjesztett álláspont is, hogy a törökséghez nincsen, nem is

lehet semmiféle közünk, semmiféle hatást sem gyakoroltak ránk. Bár a törökséget a magyarság vele szemben álló ellenségként értékelte és kezelte; népünk tekintélyes hányada azonban szükségből, az inkább megmaradhatás reményében, a kényszerű együttélés alatt kialakult számos kölcsönhatást tudomásul véve, egy sajátos életmódot alakított ki. A XIX. században sokaknak erre a sajátos életmódra irányult a figyelme és munkásságukkal feltámasztottak egyfajta török rokonszenvet. (Fényes Elek, Salamon Ferenc, Lázár Gyula, stb.)³ Ennek a török rokonszenvnek a legjelentősebb képviselője a kiváló művelődéstörténész *Takáts Sándor* volt.⁴ De megtette hatását a szépirodalom is, gondoljunk csak több Jókai mű mellett az Aranyemberre vagy Mikszáth Beszélő köntösré. A millennium árnyékában, a számos török baráti gesztus (például a Szultáni Könyvtárban Szilágyi Dániel által felfedezett Corvinák visszaadása, Thököly, Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc és mások hamvainak hazahozatala stb.) mellett a világpolitikai helyzet átrendeződése folytán is, a török rokonszenv odafejlődött, hogy az első világháborúban szövetségeseikként együtt harcoltunk. A török rokonszenvnek az is „használt”, hogy Törökországot a világháborút lezáró Párizs környéki békeké ügyanúgy sújtották, mint minket. Az új Törökországban, az 1920-as években számos magyar iparos kapott munkát, sokan vettek részt az új, a „modern” Törökország felépítésében. Törökországban manapság is a magyarságot, Magyarországot nemcsak barátoknak, hanem egyenesen testvérek tekintik.⁵

Ennek a török-rokonszenvnek voltak képviselői és erős támaszai a magyar turkológusok. Tudományos eszközökkel, főleg a nyelvészet-, irodalom (népköltészet-folklór), a történeti néprajz-, illetőleg a reális történettudomány segítségével próbálták egyrészt rendezni a közös múltat, másrészt pedig – nem szólamszerűen! – a népek közti megértés, közeledés, a kölcsönös tisztelet, az egymás sajátos problémáinak ismerete alapján létrehozandó egymás mellett való békés együttélést megteremteni. Természetesen ezen idealistának s talán naivnak is tűnő

³ *Fényes Elek*: A Török Birodalom leírása történeti, statisztikai és geographiai tekintetben. Pest, 1854.; *Salamon Ferenc*: Magyarország a török hódítás korában. Második javított kiadás, Bp. 1886; *Lázár Gyula*: Az oszmán uralom története Európában. I-II. Bp. 1877.

⁴ Takáts Sándor (1860–1932) számtalan tanulmányának cikkének legfontosabb válogatása a Rajzok a török világból című háromkötetes gyűjtemény az Akadémia kiadásában (I. 1915. 439 p.; II. 1915. 464 p.; III. 1917. 458 p.). Takáts Sándor munkáiból készült két későbbi összeállítására külön is ki kell tévünk. Az első a *Benda Kálmán* szerkesztésében a Nemzeti Könyvtár Művelődéstörténet sorozatban megjelent Művelődéstörténeti Tanulmányok a XVI–XVII. századból című válogatás (Bp., 1961. Benda Kálmán fontos Bevezetés című tanulmányával). A másik gyűjteményes kötetet *Réz Pál* szerkesztette és *Bajvivó magyarok. Képek a török világból* címen, Bp.-en 1963-ban jelent meg. Érdemes Réz Pál bevezetőjéből idézni: "Takáts Sándort egész életében két társadalmi -, politikai tény érintette legérzékenyebben: az osztrákok, németek magyarelles gyarmatosító politikája, és a feudális, fél-feudális magyar társadalom szociális igazságtalanságai. Ezeket a problémákat írja meg történelmi vonatkozásaiban – nagy tudással, alapos ismeretek alapján – cikkeiben, tanulmányiban. A „legmagyarabb század”, a török hódoltság kora foglalkoztatta leginkább. Hosszú ideig dolgozott a bécsi levéltárban; adatok, okmányok, tények alapján vizsgálta felül, hogy igaz-e mindaz, amit törökök, magyarok és osztrákok harcairól tudósaink addig írtak. Igaz-e, hogy Magyarország Európa védőbástyája volt, a kereszténység védelmezője a barbár törökség ellen..." (6.)

⁵ *Fodor Péter – Szabó Ágnes* (szerk.): Félhold és Kereszt. Konferencia és kiállítás a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban 2001. október 17. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Közleményei I. Bp. 2002. - Ender Arat török nagykövet idevonatkozó megállapításokkal teljes bevezetője mellett, sajátos tárgyunk szempontjából nagyon fontosak *Dávid Géza*nak, az ELTE Török Filológiai Tanszéke tanszékvezető egyetemi tanárának, *Fodor Pál* etnográfus-történésznek, *Hegyi Klára* történésznek, *Kakuk Zsuzsa* turkológus (nyelvésznek), *Sudás Balázs* irodalomtörténésznek, *Gerő Győző* régésznek, *Szendrei Janka*, *Tasnádi Edit* irodalomtörténészeknek tanulmányai is. Vö.: *Ethnica*, V. 2003. 2. sz. 82.

kívánságok-tervek megvalósításától talán soha sem álltak oly messze az érintett népek, mint az első világháború utáni idők mindenütt feléledt nacionalizmusában.

Mielőtt még Kun Pál életrajzára térnénk sort kell keríteni arra, hogy mint jellemző kötődésre, a turkológusok és az 1848/49-es szabadságharc-és forradalom közti rendkívül erős kapcsolatokra felhívjuk a figyelmet. Sok esetben már nem is közvetlen kapcsolatról volt szó, hiszen a XIX. század másik felében születetteknek közvetlen kapcsolataik nem is lehettek. Csak családon belüli kötődéseik lehettek a szülőkön, de még inkább a nagyszülőkön keresztül, és voltak is. Az abszolutizmust sikertült valahogy átvergődniük, a kiegyezés után mindannyian a 48-as függetlenségi párt, majd a szabadelvűek közé tartoztak.

Erre azért kellett kitérnünk, mert Kun Pál életét és munkásságát ezeknek az összetevőknek az ismerete nélkül nehezen vagy sehogy se tudnánk megérteni. Nyilvánvalóan többet és részletesebben kell tudnunk Kun Pálról, mint amennyit – bár jól, helyesen összefoglalva – 1895-ben a Pallas Nagy Lexikonában elmondtak: „*Pest, 1842. febr. 8. – Sárospatak, 1891. ápr. 18. Tanulmányait Pesten végezte s különösen a nyelvészet iránt érdeklődött. Vámbéry kedvelte meg vele a keleti nyelveket, melyeknek később is művelője volt. 1866-ban a sárospataki főiskolába hívták meg tanárnak, előbb a gimnáziumban, később az akadémián tanított. Fővárosi hírlapokban és folyóiratokban számos írása jelent meg.*”⁶ Természetesen legtöbbet és legalapossabban Szinyei József ismertette Kun Pál életét és munkásságát.⁷ Ugyanezt mondhatjuk el két nekrológjáról is. Az elsőt Bacsoni Lajos írta és 1891-ben jelent meg a Debreczeni Protestáns Lap hasábjain.⁸ A másik nekrológ pedig Finkey József sárospataki jogtanár emlékbeszéde, 1892-ben Kun Pál „akadémiai bölcsész-tanár felett”.⁹

Mindebből százöt év múltán, 1981-re, az maradt meg rövid summázatban, amit Czeglé Imre írt róla a sárospataki kollégium alapításának 450. évfordulójára megjelentetett kollégiumtörténetben: „*Szentpéteri Kun Pál (1842-1891) Sárospatakon gimn. tanár 1867-től, huszonkét éven át tanít angol, francia nyelvet, logikát, pszichológiát, 1889-től az akadémia bölcséleti részére megy át s tanít bölcsészettörténetet, de művelődéstörténeti előadásokat is tart. Nyelvész volt a szó legszorosabb értelmében s a nyelvet is bölcséleti tárgynak tekinti. Munkái: Néhány összeinte szó a középoktatás szervezéséről. (Bp. 1873.), Német irodalmi olvasókönyv I-II. (Sárospatak, 1879.), Persa olvasmányok (Pest, 1862.), Keleti nyelvek ref. főiskoláinkban (id. m.), A magyar altai többes szám.*”¹⁰

Kun Pál 1842. február 8-án született (még akkor) Pesten, a Belvárosban, szülei Lövész utcai lakásában (366. szám). Apja a nagyműveltségű *szentpéteri* Kun Pál jónévű ügyvéd, egykori pápai kollégiumi senior és mint ilyen „köztanító” is; anyja pedig Papp Mária volt. Az apa a szabadelvű reform ifjúsághoz tartozott, de a 48-49-es eseményekben nem tudott részt venni családi gondjai, bajai miatt. A gyerekek nevelése, felesége betegeskedése, majd 1848

⁶ Pallas Nagy Lexikona. XI. Bp. 1895. 103.

⁷ Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. VII. kötet, Bp. 1900. 461-464. hasáb.

⁸ Debreczeni Protestáns Lap, XI. 1891. 17. sz. 157-158.

⁹ A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola (Akadémia és Gimnázium) Értesítője az 1891-92. Iskolai évről. XXXVI. évfolyam. Sárospatak, 1892. 89-102.

¹⁰ Sárospataki Füzetek, XI. 1867. IX-X. Szállítmány. 883-895. – Czeglé Imre: A tudományok művelése a kollégiumban 1849-1919 között. A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp. 1981. 212-213.

őszén való halála, minden idejét lefoglalta. Kun Pál sem nőtt föl árván. Apja magukhoz vette özvegy anyósát, özvegy Papp Györgyné Hodosi Teréziát, aki átvette a háztartás vezetését és a gyermekek nevelését. Hodosi Terézia művelt, tájékozott, mozgékony és unokáit végtelenül szerető asszony volt. Németül tökéletesen beszélt, írt és olvasott és a latinban is kellő jártassága volt. De talán fontosabb volt ennél az, hogy Hodosi Terézia elkötelezett híve volt a szabadságharcnak, a Bach-rendszert kevesen gyűlölték nála jobban, elannyira, hogy még a házába se engedte be azt, akiről tudta, vagy akiről kiderült, hogy nem Kossuth híve, hogy nem 48-as. Hősünk apai részről is megfelelő 48-as, szabadelvű nevelésben részesült. Apai ágon a Tanárkakkal is rokonságban lévén, igen jól tájékozódott a 48-49-es szabadságharc történetéről, Kossuth szerepéről. Kun Pál gazdag szellemi örökséget kapott családjától, már kora ifjúsága idején: érdeklődést a nyelvek iránt, készséget a nyelvtanulásra, szabadelvű hazafiságot, a demokrácia, a szabadság tiszteletét. Itt említjük meg, hogy nevét egy bizonyos ideig nem volt hajlandó „nemesi formán”, előnévvel felszerelteni írni, hanem csak egyszerűen Kun Pál névre hallgatott. Patakon kényszerült a *Szentpéteri* előnév (de ott sem következetesen) használatára, mert más Kun Pál nevű tanára is volt a neves főiskolának.

Érdekesen alakult iskolázása. Az elemi iskola (amely már akkorára kialakult) alsó négy osztályát a pesti, akkor nem régen nyílt, református elemiben végezte, igen kiváló eredménnyel. Furcsa módon ezután a pesti evangélikus gimnáziumba ment, ahol az alsó négy osztály elvégzése közt érte el legelőször a keleti kultúra szele; természetesen a nyelvek, a nyelvészet felől megközelítve a kérdést. Az egyik nekrológiájában azt írták róla, hogy itt, az evangélikus gimnáziumban Repiczky János tanára fordította figyelmét a keleti nyelvek felé. Vele is igazolást nyert az a vélekedés, hogy a zenekedvelő, jó hallású, netán valamiféle zeneszerszámon játszani is tudó embereknek könnyebben, sőt kimondottan könnyen megy a nyelvtanulás. Kun Pál kora ifjúságától kezdve zenével is foglalkozott, mint gimnazista a Nemzeti Zenedének is tanulója volt. Nagyszerűen és szívesen játszott hegedűn, s mint hírlík, már mint pataki tanárnak is kedves dolgai közé tartozott a zene, a hegedűjáték; tanítványai és tanártársai öröme.

Pontosan nem lehet tudni, hogy miért, de 1856-ban átment a pesti piarista gimnáziumba, a gimnázium felső négy osztályát ott végezte, és ott is érettségizett. A piaristáknál ugyancsak nagyszerű, fejlődésére, egyénisége kialakulására nagy hatással bíró tanárokkal találkozott. Szemlélete, a gondolkodás mikéntje, a bölcséleti kérdések felé fordult és határozott irodalmi-, irodalomtörténeti irányultságúvá vált (Toldy István, Berczik Árpád, Matelkovich Sándor és mindenek előtt, a később egyetemi tanárrá lett Horváth Cyrill tanárai révén). Nagyban erősödtek Kun Pál hazulról hozott „hazafiúi érzelmei” is, főleg Somhegyi Ferenc piarista tanár hatására. De valami törést is szenvedhetett, vagy valami tragikus felismerés, esetleg nézeteltérése történhetett, ami a különben mindvégig kiváló, jeles tanulónál azt eredményezte, hogy az érettségén, 1860-ban, német és görög nyelvből, valamint matematikából megbukott. Mindenki teljes értetlenséggel állt ez előtt, és senki sem adta semmiféle magyarázatát. Finkey József még azt is felvetette, hogy *„talán eleven vérmérséklete ragadta valami diák-csínyre, melynek büntetését ily alakban kapta meg.”* Úgy véljük, hogy ez a csíny nem igen lehetett más, mint az, hogy a családi hagyományok nyomán is német-ellenes Kun Pál talán túlságosan is nyíltan nyilatkozott érzelmeiről. Kérdés ez, és az is marad most már végelesen.

Kun Pál az 1860/61. tanévre, a kevéssel azelőtt alakult, akkoriban egyfajta virágkorát élő pesti református teológiai akadémiára iratkozott be. Az akadémiának mindvégig kitűnő tanulója, bizonyos értelemben tanárai (Ballagi Mór, Molnár Aladár, Peti József, Papp Károly, Haberern Jonathán) kedvence volt. A teológián érdeklődése két irányba fejlődött. és koránt sem érte be a teológián kapott tudománnyal, hanem részben a teológiai tanulmányokkal párhuzamosan, részben pedig később, a pesti egyetemen nyelvbölcseleti tanulmányokat folytatva összehasonlító nyelvtudományt (Riedl Szende) és keleti nyelvészetet-művelődéstörténetet (Vámbéry Ármin) tanult az aktív nyelvtanulás mellett. Különösen sokra vitte a török nyelv tanulása terén, amiről mestere később, Kun Pál halála után visszaemlékezésésként azt írta, hogy: „Örömmel emlékszem vissza azon szép tehetségű fiatalemberre, a ki alapos nyelvészeti képzettséggel felruházva, töröknyelvbéli előadásaim szorgalmas látogatója volt. Leginkább feltűnt nekem a török-magyar nyelvrokonság körében tett észleletei folytán. Akkor tájt boldogult Lugossy tanárnak 'Szócsalárendszer' című értekezése nagy feltűnést keltett nyelvészeti körökben és Kun Pál egy napon egy nagy csomó magyar és megyer rokonságot mutató török szókkal köszönt be hozzám. Csöppet se kételkedem, hogy ha a boldogult Budapesten, tudományos életünk központján maradhatott volna, e téren kifejtett tevékenységével a magyar nyelvészetnek nagy szolgálatokat tett volna.”¹¹

De nem így hozta a sorsa. Történt pedig az, hogy öregedő apjának az ügyvédi irodája kezdett rosszul menni, és Kun Pál úgy érezte, hogy magán is és édesapján, illetve családján is úgy segíthet leginkább, ha önálló munkát vállal, pénzt keres. Először a Szőnyi-féle magániskolában latin, görög és német nyelvet tanított, majd beállt a Sürgöny című hivatalos lap-hoz, munkatársként.¹² A tanítás és a hírlapírás egyformán tekintélye növeléséhez vezetett. Nemcsak eredményes, jó tanárnak mutatkozott, hanem elkötelezte magát az iskolaszervezési, a konkrét tanítási munkát és a módszert illetően is. Tanügyi, pedagógiai elképzelései híven tükrözték kora legmodernebb didaktikai vívmányait. A hírlapírásnál is nagyszerűen megállta a helyét. Elsősorban a sajtóban az irodalmi életben szerzett tájékozódása járt nagy sikerrel. Megismerkedett egy sereg hírlap, folyóirat szerkesztőjével, munkatársakkal, egyre gyakrabban helyezte el írásait a legkülönfélébb lapokban. El lehet mondani, hogy Kun Pál tudósi hírnevét is a korabeli újságoknak köszönhette. Hírneve és kapcsolatai révén sikerült elérnie, hogy 1867-ben a Sárospataki Kollégium meghívta (gimnáziumi) tanárának; a felsőbb osztályokban a német és (önként vállalkozóknak) a francia nyelv tanítására.

Patakon a majd minden hivatalosságot, merevséget elvető, a közvetlenséget kedvelő, igen aktív Kun Pált az úgymond liberális-konzervatív és bizalmatlan kartársai, respektálva szédületes nyelvtudását, tartózkodóan fogadták. Sokallták reformterveit, aktív politikai szereplésre való törekvését, sokójuk által bohémnak ítélt viselkedését sem nézték rokonszenvvel. Érdekesen Kun Pál úgy lett Sárospatakon népszerű, hogy inkább tartózkodtak tőle. Maga Kun Pál is nehezen illeszkedett be a kisváros, Sárospatak, az iskolai világ számára végső soron

¹¹ Finkey József: Emlékezés szentpéteri Kun Pál akadémiai bölcészet-tanár felett. (Írta és 1892. július 19-én felolvasva.) A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola (Akadémia és Gimnázium) Értesítője az 1891–92. Iskolai évről. XXXVI. évfolyam. Sárospatak, 1892. 92.

¹² A Szőnyi-féle magániskolát Szőnyi Pál (1808–1878), híres- neves nevelő, 1846-ban a MTA levelező tagja, a 48-as kormányban Eötvös József minisztériumában közoktatási tanácsos 1851-ben Pesten alapította, elsősorban főrangú gyermekek számára. Kiváló, neves tanárokat foglalkoztatott; pl. Csengery Antalt, Gyulai Pált stb.

nem kedvező világába. Határozottan nem érezte jól magát Sárospatakon és éppen ezért szinte érthetetlen, hogyan tudott a pataki kollégium egyik legnépszerűbb tanárává válni. Népszerűségéről igen jól tájékoztatnak felőle a pataki diákvilág anekdota kincseiből közreadó kötetek. Ezekben a kötetekben számos „történet” szól róla.¹³ Kun Pál Patakra kerülve se hagyott fel a sajtóval való igen jó, és ami talán fontosabb; szakszerű kapcsolatával. A különböző tudományos főleg nyelvtudományi és bölceleti, politikai-iskolapolitikai (a Függetlenségi Párt szószólójaként), gyakorlati pedagógiai cikkeinek se szeri, se száma volt s azok sorra a budapesti vezető hírlapokban és néhány a sárospataki, illetve Sárospatakhoz valahogy kapcsolódó hírlapban jelentek meg. Tekintve nagy számukat, nagy „terítésüket” és azt a körülményt, hogy gyakran álnevet használt (és nem is egyet), elmondhatjuk, hogy publicisztikai munkássága szinte teljesen áttekinthetetlen. Nagy vágya, hogy ne a gimnáziumban tanítson, hanem az akadémián, csak 1872-ben valósulhatott meg. Az akadémián filozófiai bevezetést „előtant”, filozófiát, francia, angol, sőt török nyelvet és irodalmat is tanított, be-bemutatva egy-egy francia vagy angol klasszikust, illetve néhány híres-neves könyvet. Az iskolán kívül, Sárospatak és Zemplén megye közéletében is sok munkát végzett. Mint a Függetlenségi Párt országosan is kiemelkedő tagja, 1879-ben országgyűlési képviselőként is fellépett (a nagyvázsonyi kerületben), de nem választották meg. A sárospataki községi képviselőtestület tagjaként az egyik legtöbbet szereplő, minden kérdés után érdeklődő közéleti személyiség volt.

A gimnáziumi reform küzdőterét a maga sajátos hadszínterének tekintette. Határozottan, sőt szélsőségesen az anti-classicus törekvések szószólója volt. Csáky Albin közoktatási miniszternek a német nyelv tanítása ügyében kiadott rendelete különösen földühítette, és harcba szólította általában a középiskolai nyelvtanítás lehetetlenségei, másrészt a német nyelv tanítása ellen. Tekintve, hogy az erről a témáról írt tanulmánya általános megjegyzéseket is

¹³ A Komáromi János közreműködésével Panka Károly által szerkesztett A pataki diákvilág anekdotakincse első kötetében (Bp. 1927.) Kun Pálról öt történet szól; a második kötetben (Bp. 1930.) már kevesebb szó esik róla, mindössze négy történet főszereplője. A róla szóló egyik anekdotát szó szerint közöljük: „Kun Pál a nagy nyelvész, aki állítólag tizenhárom élőnyelven beszélt s ugyanannyinak az irodalmát is ösmerte, az én időmben a német nyelvet tanította a felsőbb osztályokban. Erre az időre esett, hogy Budapesten a véderő törvényben megszavazták azt a bizonyos 25 ik paragrafust, amely szerint a közös hadseregbe besorozott magyar fiúknak is németül kellett tisztvizsgát tenni. Kun Pál e szakasz megszavazása után – így beszéltek akkor – kijelentette volna, hogy amíg ő tanítja a németet, (nem sokáig tanított, mert akadémiai tanár lett belőle) nem lesz olyan gyenge tanuló a pataki főiskolában, aki szekundát érdemelne németből. A tanár úrnak ezt a szájáról-szájra adott kijelentését mi úgy magyaráztuk azután, hogy németből alig tanultunk valamit. Egy alkalommal szokása ellenére könyv nélkül adott fel, mire az osztály elhatározta, hogy valamennyien hazamegyünk az óráról. Néhányan azonban – persze az osztály megbízásából – hátul, a padok alatt várták, hogy mi fog történni? A numerus clausus ismerete nélkül – hatvannégyes osztálylétszám mellett – összesen három idegenfajú osztálytársunk volt, ezek egyike, mert tudta a könyv nélkül, nem tartott a kivonuló osztállyal, hanem ülve maradt a helyén. Kun Pál bejött az osztályba, széjjel nézett, de amikor látta, hogy csak a kis F. J. ül a helyén, azt kérdezte tőle: 'Hol vannak a többiek?' Felállt erre F. J. és szolgálatkészzen jelentette: 'Nem tudták megtanulni a könyv nélkülit s azért hazamentek!' Kun Pál az ő nagy, vöröspillájú szemével végigmerített az árulót s anélkül, hogy egyetlen szóra is érdemesítette volna, megfordult, betette maga után az ajtót és hazament. F. J. barátunkat legmélyebb megvetésével súlytotta az egész osztály, ettől eltekintve pedig bizonyos lelkiismeretfurdalással vártuk a következő német órát. Mondanom sem kell talán, hogy még a leggyengébbek is megtanulták a könyv nélkülit, számítva reá, hogy lesz úgyszintén elég harag és még több szekunda. Eljött a várvárt óra, megérkezett Kun Pál, leült a székre, felolvasta a névsort, aztán felállt s nagy haragot színlelve, így fakadt ki: 'Barátaim! A múlt órán maguk hagytak itt engem, most én hagyom itt önöket.' Azzal erős léptekkel indult el az ajtó felé, a ajtóból azonban visszafordult s így szól: 'Kerületi gyűlésre kell mennem!' (Bodolay István közlése, Budapest.)" (I. kötet 242-243.)

tartalmaz, és jól mutatja Kun Pál világnézetét, az alábbiakban részletesebben ismertetjük, illetve közöljük.

„Három altáji nemzet volt képes magát Európában megfészkelni: a finn, melyre a svéd, a magyar, melyre a német műveltség, a török mely különféle nemzetiségű alattvalóira önmaga nyomta rá nemzeti bélyegét. Szemere Bertalan keservesen panaszkodik a felett, hogy a magyar nemzet a német kulturáramlat következtében igen sokat veszített tősgyökeres eredetiségéből, míg a török mint magát találoán kifejezi 'egy nagy nemzeti egység'. Fájdalom be kell ismernünk, hogy a német nyelv túlságos dédelgetése iskoláinkban, a német tudományos művekből történő majdnem kizárólagos irodalmi táplálkozás, irodalmi életünkre nemcsak egyoldalságával van káros hatással, hanem magyar társadalmi életünket is lassanként aláaknázhathatja. Nem lehet kétségbe vonni senkinek sem azon igazságot, hogy valamely európai nyelv ösmeretére szükségünk van, mert európai életünkben magával a magyar nyelvvel nem sokra megyünk. De hiszen azon szükség érzete, hogy valamely hatalmas kapoccsal össze legyen kötve a művelt világgal, minden kisebb nemzet tudatában él és kifejezést is nyer. Így példának okáért a román és török franciául tanul, a szerb és magyar no meg a horvát németül, a lengyel, orosz franciául stb. Mennyire jobb lenne, török atyánkfiai példájára nekünk is a tudomány igazi világnyelvével fogni kezét, a franciával, s iskoláinkba a német helyett ezt vinni be, azt hiszem bizonygatni is fölösleges. A művelt világgal összekötő kapcsón, a francián kívül, műlhatatlan szükség van arra, hogy ne csak egyetemeinken, de egyéb főiskoláinkban is felkaroltassék a keleti nyelvek tanulmányozása. S ha ezen a téren szétnézünk, úgy találjuk, hogy nekünk, ha tudatosan akarjuk nemzeti érdekeinket istápolni első sorban a török nyelv tanulására van szükségünk. A törökkel a múltban, mind magunk mind az ő kárára és veszedelmére három századon át hadakoztunk, rontottuk egymást a német kedvéért, míg végre a közös veszély érzete napjainkban a legszebb entente cordiale hozta létre magyar és török között.”¹⁴

Kun Pál határozottan követelte aztán a török nyelv tanításának, illetve tanulásának bevezetését középiskoláinkba a latin-görög és német nyelv mellőzésével. Természetesen nagyívű tervéből nem sok valósult meg. Talán csak a Keleti Akadémia létrejöttét és igen eredményes működését említhetjük. Kun Pál felvetéseinek, terveinek, a török nyelv oktatását illetően, az volt a legnagyobb jelentősége, hogy ha nem is valósult meg, igen széles körben népszerűsítette a török nyelvet, a törökséget, a török kultúrát.

És talán még sikereket is érhetett volna el ezen a téren is, ha a rendkívül agilis, örök mozgó embert, mint a sárospataki képviselőtestület tagját, éppen egy felszólalása előtt, a Községháza épületében agyvérzés le nem teríti 1891. április 18-án délelőtt.

Korai (mindössze 49 éves volt) és tragikusan hirtelen halála elsősorban Sárospatakon, de országosan is nagy megböbbenést keltett, és még azokban is felkeltette a rokonszenvet, tiszteletet iránta, akik életében talán tartózkodóak voltak vele szemben. Gyászolt a magyar turkológia is, miért is ne, hiszen Kun Pálban az egyik legmozgékonyabb, az egyik legnagyobb, legszélesebb műveltséggel bíró tagját veszítette el. Fennmaradt írásai, jegyzetei a Sárospataki Nagykönyvtár Kézirattárába kerültek, ott találhatóak ma is. Munkássága egyik kiinduló pontja volt az ugor-török háború néven ismert nyelvészeti óriásvita lezajlása után újult erővel, új szempontokkal és módszerekkel, valamint célkitűzésekkel indult magyar turkológiának.

¹⁴ Kun Pál: A keleti nyelvekre főiskoláinkban. = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. XX. 1877. 52. sz. 1644. hasáb.

SZABÓ ZOLTÁN

Móricz Zsigmond írói egyénisége

120 évvel ezelőtt született Móricz Zsigmond. A XX. század legnagyobb hatású magyar prózaírójának emléke előtt tisztelgünk, amikor közzé tesszük dr. Szabó Zoltánnak, a sárospataki református teológia professzorának (1902–1965) tanulmányát. Eredetileg előadásként hangzott el Móricz sárospataki látogatása alkalmával, s nyomtatásban a Sárospataki Ifjúsági Közlöny közölte 1930 tavaszán (XLV. évf. 8-9. sz. 159-163). A Móricz-bibliográfiák nem tartják számon ezt a korszellemet és a Móricz-befogadás problematikáját is tükröző írást, közlésével tehát az irodalomtudományak is szolgálatot teszünk.

(A Szerk.)

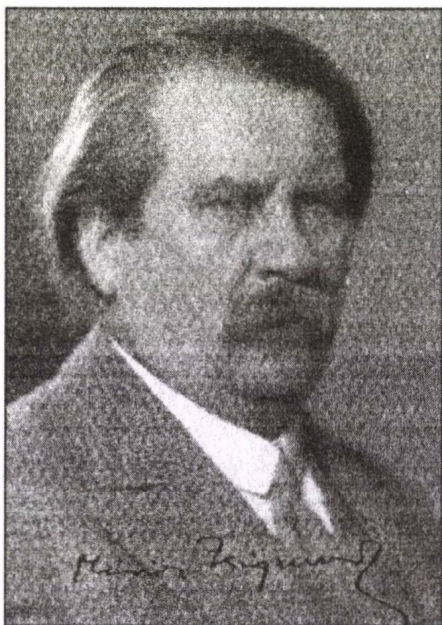
Mélyen Tisztelt Hölgyeim és Uraim!¹

Sietek előrebozsátani, hogy előadásom nem tart igényt arra, hogy esztétikai méltatást vagy irodalomtörténeti értékelést adjon. Nem akar sem dicséret, sem illetéktelen kritika lenni, bár, ha valaki megérzi, hogy szeretjük és ragaszkodunk hozzá, ha dicsérjük, sem veszi hízelgésnek, ha bíráljuk sem tartja sértésnek. Egyszerűen és röviden: informálni szeretném a mélyen tisztelt hallgatóságot Móricz Zsigmondról. Az információ is sokféle lehet. Más-más véleményt ad rólunk egy hitelezővédő iroda, egy házasságközvetítő, egy nagyon jó barátunk vagy egy esküdt ellenségünk. A mi információink a hű olvasóé, vagy még régiebb és rosszabb szóval: a nyájas olvasóé, akit „hét krajcár” vett meg magának Móricz Zsigmond első novellás kötetével, amelyben először mutatta meg, hogy sokkalta több talentum adatott neki, mint ahány krajcár a könyve címében van. Az információ fő kellékei: hogy a legjobb hiszemű és őszinte, kimerítő és alapos legyen. Hadd ígérjem meg a két első kelléket, a két utóbbit szerezze meg a mélyen tisztelt hallgatóközönség, lehetőleg mint olvasóközönség is.

Időtartamban 29 évnyi eddig Móricz Zsigmond írói működése. Mintegy ötven kötet kalangyáiban sorlik az ő termékeny életének gazdag termése, eleven bizonyosságul annak, hogy mégsem lehet annyira *ugar* az a „magyar ugar”, ahol egyetlen ember munkája után ilyen aratást ad az Isten. Az ötven kötetben vannak versek, novellák, regények, színdarabok. Ezen kívül főleg a Móricz Zsigmond névvel annyira összenőtt *Nyugati* témérdek bizonyítékát őrzik annak, hogy a belletrista Móricz, mint publicista, szociológus, esszéista és kritikus is élenjárója az irodalomnak.

1909-ben jelent meg első elbeszélés-gyűjteménye *Hét krajcár* cím alatt. Ekkor tette le először igazán a „garast” a magyar irodalom asztalára, s a sűrű egymásutánban következő kötetek gondoskodtak arról, hogy az mindmáig és a jövőben se, le ne kerüljön onnan.

¹ Bevezető előadás a május 11-i Móricz-ünnepélyen [1930-ban a Sárospataki Református Kollégiumban].

Novellásköteteiből az előbbin kívül a *Tragédia*, *Mesék a zöld fűvön*, *Vidéki hírek*, *Szegény emberek*; regényei közül a *Sárarany*, *Galamb papné*, *Kerek Ferkó*, *Fáklya*, *Tündérvkert Erdélyországban*, *Légy jó mindhalálig*, színdarabjai sorából a *Sári bíró*, *Búzakalász*, *Vadkan*, újabban a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*, legújabban az utolérhetetlen *Légy jó mindhalálig*, mind olyan munkák, melyeket ismerni több, mint divat, idestova az általános műveltséggel járó kötelezettség. Ez a felsorolás nem jelent egyszersmind rangsort is. A többi munkái is többek, mint az atléta lábnyomai egy-egy különösen magas ugráshoz való rohamvétel közben.

Mi volt a titka e könyvek nagy sikerének, s a külső sikerrel nem is mérhető, még nagyobb, belső hatásának? A szerző sajátos írói egyénisége. Mik ennek az egyéniségnek jellemző voná-

sai? Jól tudjuk, hogy nem elég csupán a könnyen észrevehető, általános vonásokkal jellemezni. A legtöbbször a legsajátosabb vonások karakterizálnak legjobban. Mégis azzal kell kezdeni, amiben Móricz a világirodalom minden nagy írójával rokon. Zsenialitásával. A zseni mutatkozik meg tárgyaiban, hőseiben, meséiben, jellemzésében, nyelvezetében, kompozíciójában, egyszóval, egész írásművészetében. Azonban éppen a zsenialitás az, ami minden más írótól megkülönbözteti, ami sajátosan egyénivé, sui generissé teszi. Ő maga mondja a zseniről a *Fáklya*-ban: „Nem skatulyáztatjuk az 'egyikek' közé.” Minden lángész páratlan. Petőfi *egy* Petőfi, Ady *egy* Ady. Móricz Zsigmondot sem úgy kell osztályozni, hogy az újabb irodalom egyik legnagyobb művésze, hanem hogy az újabb irodalom *páratlan* művésze.

Jellemző az, amiről, amiért és ahogyan ír. Különösen jellemző, amint a népről írt.

Amit látunk, mi, patakiak kicsiben a Bodroghözön, láttuk a múlt nyári félezer kilométer cserkész utunkon véges-végig a Nagy-Alföldön, hogy mit jelent a sáros, poros, lapos tanya- és faluvilág számára a töltés, a *köves út*. Jelenti ha van, illetőleg nem jelenti, ha nincs, a postát, iskolát – talán a kultúrát; a papot, templomot –, talán a hitet; a piacot, a várost – talán a megélhetést. Áldás, ahol van, fel nem oldott átok, ahol hiányzik.

Nekünk az itt élő nép lelkéhez nem volt köves utunk. Lerándultunk hozzá porosra szikkadt nyári utakon júniálisra, lakodalomra; ellátogattunk jó szánútakon, csengősen téli disznótorokra; de ez nem adott róla igaz képet.

Az irodalom is hamisan hozta nekünk a népet. A város szélén felhúzták vele a csizmáját, kitiszaújlakították a bajuszát, pipáztatták, nótáztatták, népiességeket mondatnak vele. Átfésülték, átpóztolták, átfestették végtelen elmaradottságát, szomorú elesettségét, szemének egyre ingerültebb vérbeborulását.

Az a meggyőződésünk, hogy mióta Móricz Zsigmond kendőzetlen parasztrehányei megíródtak, azóta tudunk mi magunk elmenni magához a magyar néphez. Azóta látjuk inkább a maga valóságában, talán több hibájával, mint amiről tudtunk, végzetesebb bajokban, de annál több szeretetre, segítségre és vezetésre szorultságában. Móricz Zsigmond köves úttá lett a magyar néplélekhez. Néha meg-megdöccen az eszünk kereke ennek az útnak a kövein (nem mindig botránykövek ezek), néha a lelket is majd kirázzák belőlünk, de legalább felrázzák bennünk. Móricz Zsigmondnak több, mint érdeme: missziója és küldetése volt, hogy ezt az utat megcsinálja. Hivatása volt, hogy kéziratpapírosának négy sarkában hegyeket hordjon le ennek az útnak a kövezésére. Határt vető, főt a törzstől, vezetőt a vezetettől elválasztó hegyeket, amelyek széttagozták a nemzet testét, amelyekről nem volt kilátás a jövőre, s nem volt belátás a jelenre.

Tapasztaltam, hogy sokan a Móricz által nyitott úton indultak el józan, becsületos léptekkel, szerető szívvel, segítő kézzel a nép felé, ő maga, nagyobb horizonttal bizonyára még nagyobb mértékben tapasztalta ezt. Érdeme annak megmutatása, hogy a magyar parlagnak kövér, zsíros földje van, de gyomot és kórót terem, s hiába akarnak rajta búzáat aratni, ha sem nem szántottak, sem nem vetettek, sem nem boronáltak rajta.

Jellemzőek Móricz *papregényei*. Minket, patakiakat ezek különösképpen érdekelnek. A pap a 16., 17. és 18. században minden szociáldemokrata és kommunista bizalmnál bizalmibb embere, anyagiakban és lelkiekben egyaránt a szó legtisztább értelmében vett vezetője volt a falunak. Mikor sikkadt el ez a pozíciója, felderíthetetlen, de hogy miért, arra sok részben megfelel Móricz Zsigmond a papregényeiben. Sokan megharagudtak reá s sokan haragusznak ennek megmutatásáért ma is. Ebben a haragban – legyünk igazságosak magunkkal szemben is – van valami a lump felháborodásból, aki midőn kapatos állapotában megpillantja magát a tükörben, dühbe gurul, és ki akarja dobálni a lakásból saját tükörképét. Tükörbe nézni pedig jó, még ha nem is vagyunk hiúk, még ha kissé torzít is ez a tükör. El kell ismernünk, hogy a mai papi nemzedék egészséges önkritikájának kifejlődésében sok része van Móricz Zsigmond papregényeinek.

Az író bajkereső, oknyomozó, veszélymegmutató útján elmegy főképp a középosztály többi rétegeihez is. Megmutatja őket zilált családi életük, homokba dugott fejű szórakozásaik, üres problémátlanságaik döbbenetes póztalanságában. Úgy jár közöttük, mint egy szigorú végrehajtó, aki előtt nincs respektus, aki előtt fel kell tárni minden féltve takargatott titkot, s kíméletlenül végzálja őket, hogy behajtsa rajtuk a magyarságnak önmagával, fajával szemben fennálló nagy-nagy tartozását.

S vigasztalan pesszimizmussal látja, hogy alig-alig talál valamit. Talán csak mostanában kezdi észrevenni, hogy hátha a gyermekeikre, vagy talán nem is *csak* az ő gyermekeikből rekrutálódó új generációra írták, ami átmenthető értékük maradt még.

Az idetartozó regényekben s parasztrehányeiben Móricz valóban kíméletlen mindent megmondással mutat meg mindent, ami nem áll a magyar köztudat végzetesen hiányos, hibákat eltussoló, öngyilkos optimizmusú, hízelgő lelki Baedekerjében. Tévedés volna ebben csak kegyetlen realizmust és nyers naturalizmust látni. Szennyest összeszedni, kitergetni, alaposan beáztatni, jól rásulykolni: ezt falun nem úgy hívják, hogy naturalizmus, hanem úgy hogy nagymosás. A beteg magyar psziché sok-sokhetes vásznát nem

cukros vízzel és szagos szappannal kell újrafehéríteni, hanem parasztszappannal: sujtoló sulyokkal. Ezért egészséges Móricz regényeinek pesszimiztikus társadalomszemlélete: egy csömörlött, beteg gyomrú társadalom torokkaparó, de jótékony gyomorkeserűje. Beismerni, hogy igaza van, egészséges bűnbánat és egy gyógyulási folyamat kezdetétől szolgáló penitencia.

Legújabb írásain látszik, hogy a diagnózist elégnék tartja már s erőteljesebben keresi a terápiának, gyógyításnak útjait. Új és új kútjait próbálja ásni az optimizmusnak. Egyelőre még szokatlan munkának látszik az ő számára. Sokkal több oka volt a pesszimista életlátásra, semhogy aggály és feltétel nélkül tudna biztatni és biztosítani. Pedig munkája legközelebbi etapjául ez kínálkozik. Ugyanazokba a gödrökbe, amelyeket azért ásott, hogy hibáinkat gyökerünkig megmutassa, új út mutatódik, élni, éltetni akaró és tudó szemléletek és erők friss csemetéit kell elültetnie. Az a megrázóan plasztikus történelemlátás, amiről bizonyosságot tett a *Tündérkertben*, s bizonyosságot tesz a *Nyugatban* most folyó *Nagy fejedelemben*, képesíti őt, hogy amint a múltat „re”-formálni tudta, jövőt is így formáljon. Egyetlen regénye van – Légy jó mindhalálig –, melyet ifjúságnak tekinthetnénk, (bár inkább tekintjük *ifjúságért* minden másíknál inkább a *felhőtteknek* írt páratlan regénynek), s mégis az ifjúságnak Móricz ma talán a legolvasottabb írója. Neve, különösen érettebb, felnőttebb diákifjúságunk előtt szinte zászló. Ez a tény is, ha nem is kötelességévé, de mindenesetre feladatává teszi, hogy pozitív programmá is legyen ennek az ifjúságnak a számára.

A legnagyobb ellenségei is kénytelenek elismerni, hogy Móricz írásművészete nyelvezet tekintetében páratlan érték. Nyelve oly fűszeres, zamatos, kifejező és gazdag magyarságú, hogy az ember nemcsak a fülével hallja, szemével olvassa, hanem szinte az ínyével ízleli. Ha másért nem, a Móricz nyelvezetének kincses, szép gazdagságáért is érdemes magyarnak lenni.

A Móricz Zsigmond írói egyénisége: egy szinte gáttalan és parttalan megzúduló, mégis nagy erejű és sodrú, mely lehet, hogy iszapot, zátonyt rak le, követ görget, néha seper és sodor, de még visszahagyott iszapjában is termékenyítő, mint a Nílus tavaszi áradása.

Sok meg nem mutatott értéke van még annak a nagy magazinnak, amely Móricz Zsigmond írói egyéniségének gazdagságát rejti. Hisszük, hogy az egykori pataki diák innen, tőlünk is vitt közéjük valamennyit, s örülünk, hogy most személyesen is hozott belőlük hozzánk valamennyit. Örömmel igyekszünk gazdagodni általuk. Kár lenne tovább is szólni az ő írói egyéniségéről, mikor megszólalhat maga az írói egyéniség: ne világítsunk tehát tovább gyertyával az égő ívlámpára.

SOMOGYI GÁBOR

Az elfelejtett művész, Éder Gyula

„Egy név, amelyik összeforrt a Benczúr-iskola hagyományaival. Ünnepelet, sőt divatos név abban az időben, mikor ez az iskola diktálta az ízlést a magyar képzőművészeti közvéleménynek.”¹ És alig fél évszázaddal halála után nevét elfelejtették, legfeljebb egy-egy nagyobb budapesti képaución vagy a bécsi Dorotheumban hangzik fel neve, mielőtt koppan a kalapács. Pedig azon kevesek közé tartozik, akinek kiváló rajzkészségét a Münchener Bajor Király Képzőművészeti Akadémia igazgatója 1895-ben dicséret oklevéllel ismerte el², és nagyjainkról készült portréi (II. Rákóczi Ferenc, Arany János, Bocskai István, Kossuth Lajos stb.), oltárképei műzeumok, egyházak nagyra becsült műtárgyai.

A kassai ősi fészek, a családi háttér

A történelmi Abaúj vármegye székhelye Kassa szabad királyi város „egy a legszebb, legrégebb, s legműveltebb királyi városaink közül... széles rendes utcái, csinos sőt pompás épületei miatt, méltán legszebb városaink közt foglal helyet.”³ E patinás, nagy kultúrtörténelmi és történelmi múltú városban élt az Éder család is nemzedékről nemzedékre. A művész dédapja, Éder István gyógyszerész Kassa főbírájának, Krausz Ferenc Jánosnak (1. kép) Terézia nevű leányát vette feleségül. Tíz gyermekük közül a legidősebb, Ferenc a kassai Akadémián jogot tanult, s a városban hites ügyvéd és táblabíró lett. Egy 1846. július 11-én keltezett okirat⁴ szerint háza a „Ns. Szabad királyi Kassa városában a fő útzán 380. szám alatt” volt. Ezen az iraton jól látható Éder Ferenc aláírása és monogramos címerpecsétje (2. kép). A Magyar Nemzeti Múzeum adományozói között is felbukkan Éder Ferenc neve, aki 1873-ban II. Rákóczi Ferenc pecsétnyomóját ajándékozta a múzeumnak. Éder Ferencnek Gruber Júliával kötött házasságából hat gyermek született (3. kép). Az első, Ödön középiskoláit és részben a jogot Kassán végezte, majd Pesten fejezte be tanulmányait. 1867 és 1869 között Pesten a Sárkány-féle ügyvédi iroda vezetője, majd 1869-ben önálló ügyvédi irodát nyit Kassán. Még ez évben a város tiszteletbeli ügyésze lett és 1872-től a törvényhatósági bizottság tagja. Szabadelvű párti programmal lett a

1. KRAUSZ FERENC JÁNOS

¹ Gy. N.: [Gyöngyösi Nándor]: Magyar Mesterek. Éder Gyula. = Képzőművészet 1928. 15. sz. 242.

² Az oklevél magántulajdonban van.

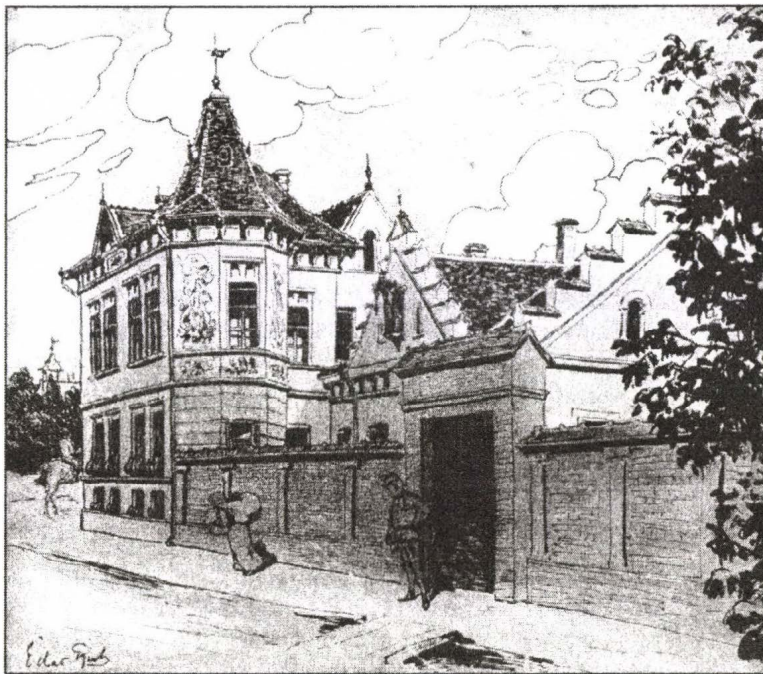
³ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, Pest, 1851. II. k. 183.

⁴ Az okirat magántulajdonban van.

4. A KASSAI HÁZ

zasságkötését. Ezért a pápához folyamodott engedélyért azzal, hogy ha nem kapná meg, családjával együtt áttér a lutheránus hitre. A pápai engedély megjött, s e második házasságból három gyermekük született: 1875. december 25-én – karácsonyi ajándékként – Gyula, akiből festőművész lett, két évvel később Márta, aki viszonylag fiatalon,

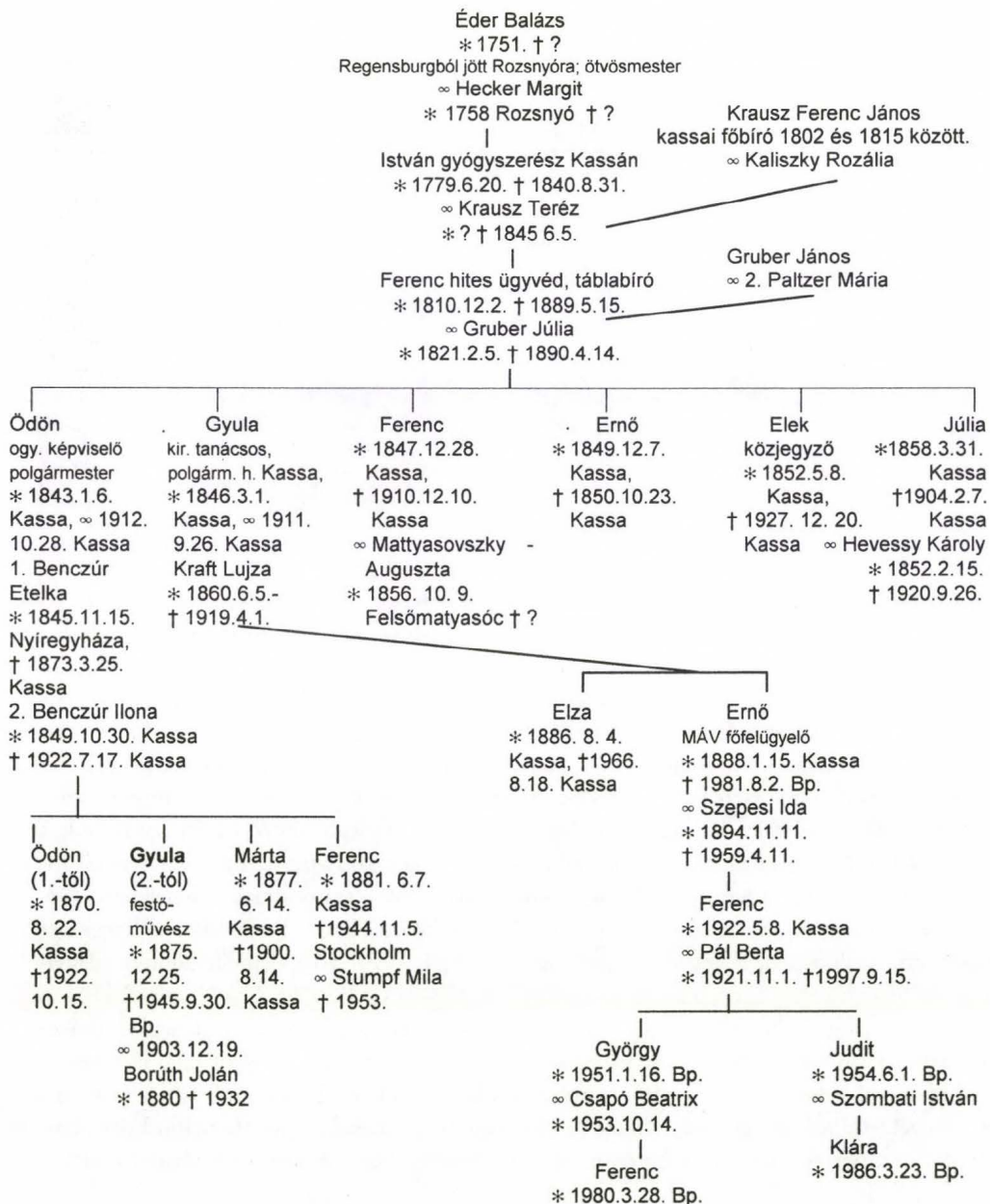

23 éves korában tüdőbajban meghalt, és 1881-ben Ferenc, aki vegyészmérnök lett, és Svédországban telepedett le. E generációval azonban a család ezen ága megszakadt, mert idősebb Éder Ödönnek egyetlen unokája sem született. A nevet id. Éder Ödön öccse, Gyula és leszármazói vitték tovább. Ez az Éder Gyula mint Kassa szabad királyi város nyugalmazott tanácsosa és polgármester-helyettese 1904. január 10-én a kassai múzeum létesítése és rendezése körül szerzett érdemeiért Ferenc József császártól és királytól királyi tanácsosi címet kapott.

Az Éder család mint láttuk, nemzedékről nemzedékre meghatározó egyéniségeket adott Kassa szabad királyi város köz- és kulturális életének magas színvonalú viteléhez. A velük rokon családok – mint a Krauszok, Lasz gallnerek, Benczúrok – számos tagja kiemelkedő egyéniség volt nemcsak a közéletben, mint a 13 éven át főbíró Krausz Ferenc János, hanem az irodalom, az építészet, a képzőművészet terén is. Ezek közül a legkiemelkedőbb a világviszonylatban elismert, a maga korában ünnepezt festőművész, Benczúr Gyula volt. A köz- és kulturális életben való szereplés egyben azt is jelentette, hogy a Kálvária utcai szülői házban sok érdekes művelt ember, a kassai értelmiség számos ismert alakja megfordult, akik kétség kívül hatással voltak az Éder gyerekek ambícióinak kialakítására. Ez a családi háttér és a nagy művésszel való rokon kapcsolat voltak az első nagy benyomások, amelyek az ifjú Éder Gyulának figyelmét és szeretetét a festészet felé irányították. Talán éppen a nagybácsi, Benczúr Gyula példájára került a tehetségesen rajzoló gyermek Éder Gyula is a katolikus gimnázium helyett a kassai reáliskolába.

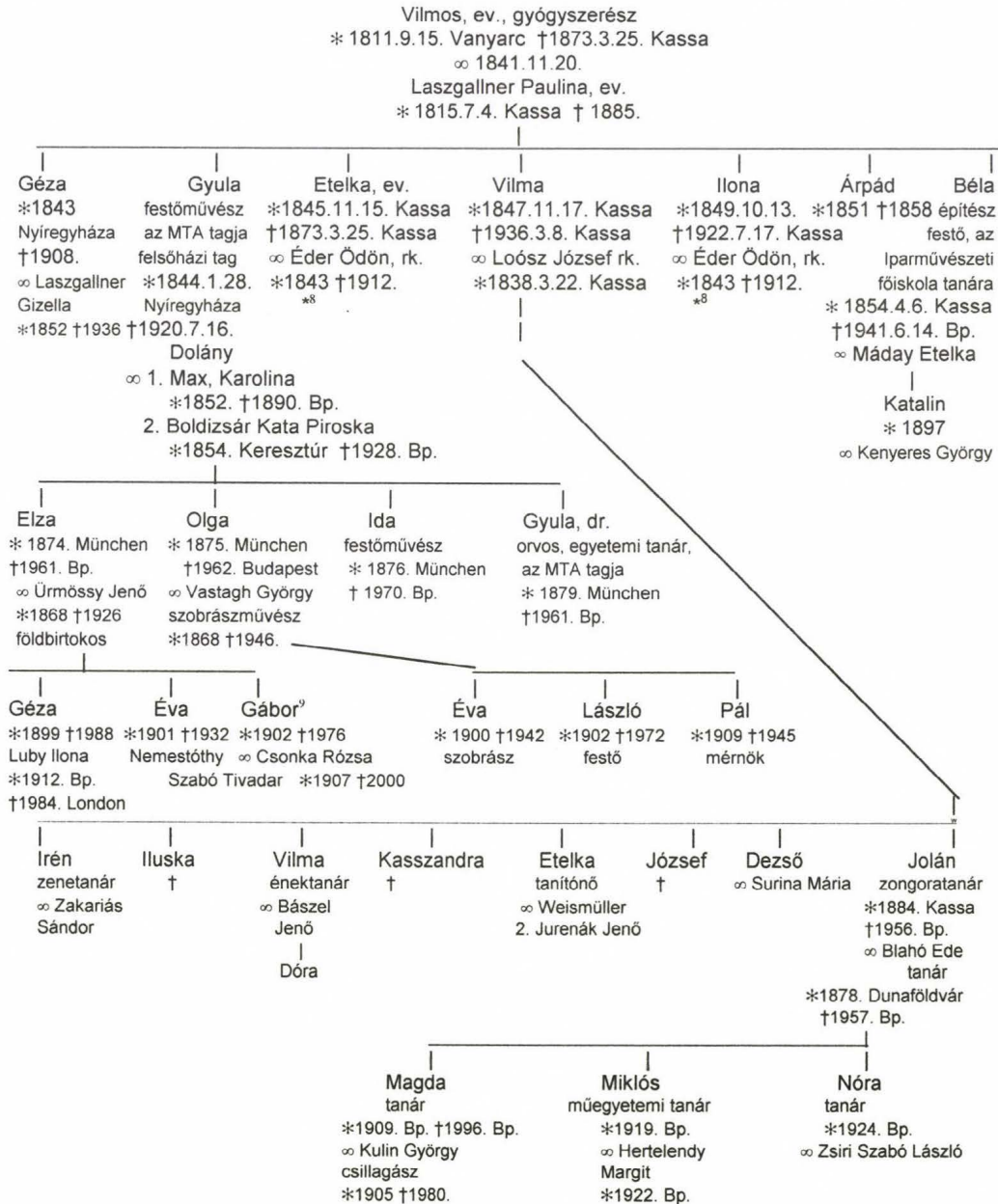
A leszármazások és rokon kapcsolatok jobb áttekinthetősége céljából az Éder és Benczúr családok nemzedékrendi táblázatát a következő két oldalon kivonatosan bemutatjuk.

Az Éder család kivonatos leszármazása

A Benczúr család kivonatos leszármazása

A család címeres nemes levelet kapott II. Mátyástól, 1610. jan. 27. Nemesség szerző: Benczúr Tóbiás.

* Lásd az Éder leszármazásnál!

⁹ A Benczúr-Ürmössy nevet vette fel.

A művészi életút

Éder Gyula a kassai reáliskolát 1893-ban elvégezvén Münchenbe ment, ahol egy évig Friedrich Fehr¹⁰ festőiskoláját látogatta. A Münchener Bajor Királyi Akadémiának 1894-ben lett növendéke és ott 1898-ig Gabriel v. Hackl¹¹ és Wilhelm v. Diez¹² tanároknál tanult. Ez időből maradt fenn a családi hagyatékban 31 lapos telerajzolt vázlatfüzete. Kiváló tehetségét a természet utáni rajzból 1895-ben az Akadémia igazgatója, Ludvig v. Löfftz¹³ külön oklevélben dicsérte meg. Münchener tanulmányai idején nem sok képet festett, feljegyzései szerint évente csupán 5-10 darabot. Nagybátyját, Benczúr Gyulát többször meglátogatta ambachi nyaralójában. E látogatások emlékét őrzik a „Blockhütte” („Fagerendás menedékház”), a „Kugelmühle” („Golyósmalom”) című képei 1894-ből és a „Fenyves út” 1896-ból. A kassai nyári szünidőben több falfestményt is készített. A szülői házon kívül 1897-ben a Jakab-palotára Perseust és Minervát festette, valamint napórát Heliosszal, 1898-ban pedig „Cassovia és Abundantia” című falképét a Strasser-ház homlokzatára.

Münchener tanulmányai után egy évig önkéntes katona a kassai 9. honvéd gyalogezrednél, majd a szülői ház szeretetét és kényelmét élvezte Kassán. 1900 őszén Budapestre ment és itt telepedett le. 1901-ben Fraknoi ösztöndíjjal¹⁴ Olaszországba ment, ahol hosszabban Rómában tartózkodott. Hazafelé Münchenben is időzött, majd 1901 novemberében Benczúr Gyula mesteriskolájába lépett be. Azt, hogy milyen volt e mesteriskola hangulata s az ott folyó munka Loósz Irén, Benczúr Gyula unokahúga 1896-ban készült naplótöredékeiben így írta le:¹⁵

„A délelőtti folyamán elvitt minket Gyula bátyánk az epreskerti mesteriskolában lévő műtermébe. Szinte áhítattal léptünk be a művészet e szentélyébe, nekünk egy különleges, magasabb világba. Elmúlt századok bútorai, antik karosszékek, csillárok, muzeális ritkaságok, értékes szőnyegek, velencei tükrök, függönyök, dísz tárgyak, ruhák, fegyverek tárultak szemünk elé. (Gyula bátyánk a budapesti festőművészeti mesteriskola igazgatója volt akkoriban.) A műterem falai tele voltak festményekkel és a művész ifjúkori munkáival. A műterem baloldalán fényezett fából való csigalépcső vezetett fel a kerítéses karzatra, ahol szintén értékes tárgyak voltak elhelyezve. A műterem északi oldalát igen nagy ablak foglalta el, mely a megvilágítást szabályozható nagy függönnyel volt ellátva. A műterem tele volt képekkel, még az állványokon álltak befejezetlenül, de máris olyan élethűen, mintha élénk akartak volna lépni a vászorról. Ott láttuk Károlyi grófnét fekete bársonyban, kisfiával. Andrassy grófnének fehérsejtemruhás, életnagyságú képét. Andrassy gróf portréját, több vázlatot és a legnagyobb szerűbbet, ami a műterem hosszú oldalfalát majdnem teljesen elfoglalta: a Budavár bevételének – akkor még szénrajzos – vázlatát. A távlat szempontjából hosszú pálcára kötött széndarabbal történt a vázlat első kivitele, majd a vászon magassága miatt négylépcsős emelvényre állva kezdődött a festés munkája. A nagy kép körül témérdek kisebb olajfestmény vázlatok csoportosult, melyeken a kép alakjai voltak előre megkomponálva.”

¹⁰ Friedrich Fehr (1862–1927) német festő és grafikus.

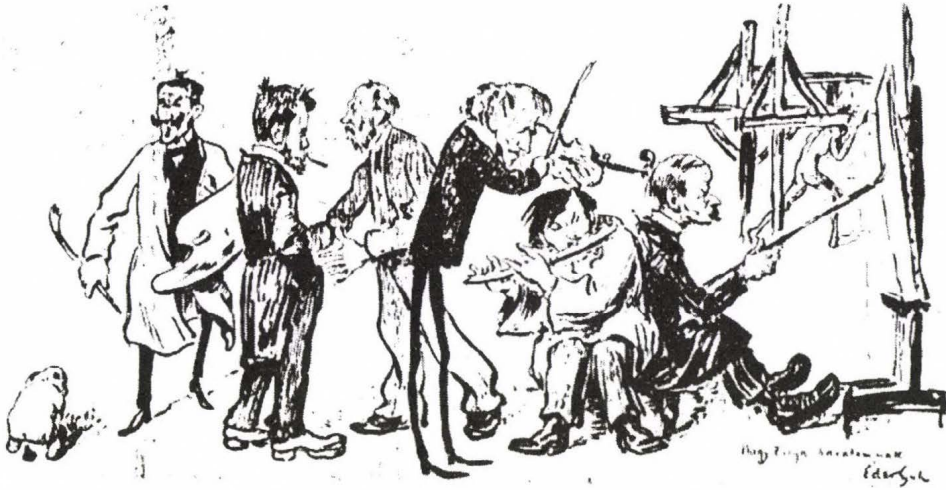
¹¹ Gabriel v. Hackl (1843–1926) német festő, a Münchener Akadémia tanára 1878–1919-ig.

¹² Wilhelm v. Diez (1839–1907) bajor festő, a Münchener Akadémia tanára.

¹³ Ludvig v. Löfftz festő és grafikus (1845–1910), a Münchener Bajor Királyi Akadémiának igazgatója 1893 és 1899 között.

¹⁴ Fraknoi Vilmos (1843–1925) történétíró, c. püspök, az MTA alelnöke.

¹⁵ Megjelent a Magyar Leányok c. képes hetilapban, 47. évf. 44. sz., „Nyaralásom Benczúr Gyula festőművész családjánál” címen.

5. „A MESTERISKOLA JÖVŐ MESTEREI 1902 TAVASZÁN”

Éder szerette a humort és kiváló jellemábrázoló készsége volt. Már ekkor remek karikatúrákat készített mesteriskolás festőtársairól is (5. kép, MNG). 1904-ben állami ösztöndíjjal Belgiumban és Hollandiában volt tanulmányúton. Ekkor készültek a „Krisztus és Szent Teréz”, valamint „Szent Ferenc áldozása” másolatai Rubenstől és a „Saskia” másolata Rembrandttól. A Mesteriskola kötelékéből 1905-ben lépett ki. Közben más jelentős esemény is történt Éder életében. Már Budapestre kerülésekor jó barátja lett Borúth Andor festőművésznek, akivel a VI. kerületi Bajza utca 23-ban egy házban laktak, és a Mesteriskolában iskolatársak voltak. E barátságból rövidesen rokoni kapcsolat lett: 1903-ban feleségül vette Borúth Andor húgát, Jolánt (6. kép). Mivel a festészetből kellett megélniük, egyre több képet festett, egyre több képet adott el, és egyre keresettebb, egyre sikeresebb festő lett.

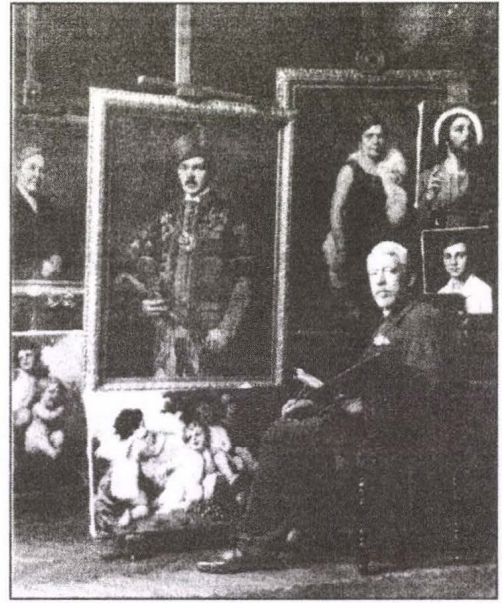
Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatba (OMKT) is belépett; 1902-től rendszeresen részt vett képeivel nemcsak az OMKT, hanem a Nemzeti Szalon kiállításain is. 1905 nyarától már az Aréna úton volt műterme. A festés mellett 1904-től több mint tíz éven át a Kakas Márton című Rákosi Viktor által szerkesztett humoros irodalmi újságnak volt szerződött illusztrátora. 1906-tól már jelentős arcképmegrendelések voltak. 1913-ban költözött a Szilágyi Dezső téri szép és tágas műteremlakásba, melyben élete végéig lakott (7. kép). Az arcképfestészet mellett nagyon sok vallási és mitológiai tárgyú képet festett. „Csalogatás” című képével 1911-ben a Nemzeti Szalonban elnyerte Nemes Marcell díját, a következő évben ugyancsak a Nemzeti Szalonban „El van rajzolva” című karikatúráját ezüst plakettel tüntették ki. A „Bánkódás” című képét a Műcsarnokban 1913-ban az Erzsébetvárosi kaszinó díjával jutalmazták. „Szent Ferenc stigmatizációja” című képe 1926-ban a Csernoch-díj pályázaton dicséretben részesült, 1934-ben pedig a Benkő Kálmán díjat kapta a Kassai Kaszinó számára készített mennyezetkép tervére.

Önmagáról így vall a művész egy 1925-ben megjelent interjúban.¹⁶

¹⁶ Zsirkay János: Magyar Művészek. Látogatás Éder Gyulánál. = A Nép, 1925. febr. 1.

6. ÖNARCKÉP FELESÉGÉVEL (1926)

7. A MŰVÉSZ MŰTERMÉBEN (1934)

„– Mióta az ecsetet kezelem – folytatja –, pedig annak már több mint harminc éve, („Hej, cserebogár, sárga cserebogár”), mindig az ember volt a főtémám. Maga az emberi test, a művészet örök és kimeríthetetlen kincses bányája és forrása. Ebből merítettek a legnagyobbak: a Rubensek, a Rembrandtok, akiknek a művészetét a tulajdon hazájukban évekig tanulmányoztam. Ők az örökké klasszikusok és örök-ké modernek. Ők fogták meg a lelket és életem legszebb éveit közé számítom azt a pár évet, amelyet a Benczúr-iskola elvégzése után Belgiumban, Hollandiában és Olaszországban eltöltöttem.

– Különösen Antwerpenben töltöttem tanulságos és soha el nem felejthető napokat. De hálátlan volnék, ha megfedlekzném Münchenről, ahol Hacklól és Diezről igen sokat tanultam, miután a Benczúr-iskola négy éve feledhetetlen emlékeket hagyott a lelkemben. A portrékon kívül még két témakör érdekelt: a mitológia és a biblia. A mitológiából az elevenség, a pajzanság, a derű, a csintalan dévajtság, a napfény, a kacagás, a mozgás az, ami a festő képzeletét izgatja. A biblia éppen ennek az ellenpólusa, itt a mélység, a komolyság, minden mozdulat világot átfogó jelentősége, cselekmények feszült drámaisága, ami a problémát nehézzé, szinte megoldhatatlanná teszi a pikturának.

– Éppen itt van egyik új vásznam: „Krisztus és a bűnös asszony”, itt a másik nagy vásznam, amellyel a tavaszi tárlatra szeretnék elkészülni, megint csak a bibliából való: „Kiűzetés a paradicsomból”. Sajnos, csak nagyon kevés időt szentelhetek ezeknek a vászoknak, pedig szívesen, lelki örömmel foglalkozom velük. De lekötnek a portrék, a rendelések.”

És hogy mely képeit szerette legjobban, arról így szólt:¹⁷

„– Nagy vásznaim közül a legkedvesebb a Pieta, melyet 1902-ben festettem s azonnal gazdálja is akadt. Szmracsányi érsek vette meg ezt a nagy kompozíciómát. Ugyancsak ebben az évben festem meg a Belerophon-t, amely a Szépművészeti Múzeumba kerül, s amely tavaly ki is volt állítva, mert sajnos a múzeum túlzásfóltsága miatt még állandó falhoz nem juthatott. 1903-ban már a kassai kaszinó mennyezet-

¹⁷ Ugyanott.

képét festem meg s azonkívül a Bachandliát, amely Prágába került. Kedves kompozícióm még: az Éjszaka allegóriája, amelyet a kassai múzeum vett meg, míg Bocskay fejedelem című képet Nagyszalonta rendelte meg a városháza számára. Ugyancsak Nagyszalontának festem meg Arany Jánosnak képét is. Ugyancsak a Szépművészeti Múzeum vette meg 1911-ben a Boszorkánytáncot és szintén az állam tulajdonába kerülnek a Bánkódás és Salome című kompozícióim is. Ferencz József életnagyságú képét is ebben az évben festettem meg a londoni magyar követség palotája számára. Míg Rákóczi fejedelem című képem Kassa város közgyűlési termébe kerül s amint hallom, ennek a képemnek még a csehek is pardontroztak, mert még ma is ott függ a közgyűlési terem falán.”

E képe ma is látható a kassai Rodostó-ház állandó kiállításán.¹⁸

Éder művészetét legtalálóbban talán Pipics Zoltán művészettörténész összegezte:¹⁹

„Az emberi test és arc problémáinak hagyományos utakon haladó kutatója alakos kompozícióin, akt-jain és arcképein. Rokona és tanítványa Benczúrnak, akinek közelében hosszú időt töltött. A komoly elmélyedés művésze, aki a szigorú rajz és formai megoldások keretein belül érvényesíti a stíl-jogát, a melegen csillogó koloritét. A képszerűség akadémiás zártágában és az előadás drámaiságában is Benczúr követője, egyénileg alkalmazva ezeket a festői elveket a maga felfogására, meglátására. Ezekből tevődik össze alakfestő és komponáló stílusa, amely nagy plasztikai erővel megmintázott alakokon, életteljes arcképeken és kompozíciókon érvényesül. Külön értéket jelentenek páratlan humorral és megfigyelőkészséggel megoldott karikatúrái, amelyekben pályatársainak egész sorát örököltette meg falstaffi derűvel.”

Eljött az idő, hogy Éder Gyula alkotásairól is letöröljük a feledés porát. A művésznek 2005-ben lesz születése 130., halála 60. évfordulója. Ez alkalomból Budapesten – ahol alkotásai születtek – a művész örököseinél és magántulajdon „lappangó” alkotásaiból a Magyar Kultúra Alapítványnál lesz 2005 tavaszán kiállítás. A megye, ahol a művész született, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeumban és a Miskolci Galériában tervezi a köz- és magántulajdonban levő művekből válogatott kiállítás bemutatását 2005 őszén, illetve 2006 tavaszán. A szülőváros, Kassa is kiállítással készül a művészről megemlékezni. A Löffler Béla Múzeumban 2005 novemberére tervezik a Kassán lévő képeinek bemutatását. A Kazinczy Ferenc Társaság gondozásában a művészről egy monográfia is megjelenik e sorok írójától.

A tervezett kiállítások megrendezése, a monográfia kiadása az utókor tiszteletadása; arra törekszünk, hogy az elfelejtett művészről méltóképpen megemlékezzünk.

¹⁸ A kép reprodukciója a Széphalom 13. kötetének 20. oldalán látható.

¹⁹ Pipics Zoltán: Száz magyar festő. Bp., 1942. 62.

CSEH KÁROLY

Versek

Kései ősz

*Deák Ernőnek*I. *Burgenlad*

Seregélyraj tölcserlik az égen,
mint képernyőn a kémélőjelek,
s oly monoton és méltóságtelten
köröznek lent a szélmalomvitorlák,
mint az apokalipszis
szelíd madarai.

II. *Bécs*

Pokróccal letakart konflislovak
homlokán a hókafolt fehérre
már az Alpok hava;
tágult orrlíkaikból pára lövell:
körülsokrozzák fehér liliummal
a Stephanskirche tövét.
Mécsesek, gyertyák lángjaiként
nyújtóznak
a gótikus tornyok
kopárodó menny magasába.
Ünnepélyes és fényes a város,
akár mindenszenteki estén a sír.
Lásd, Európában kései ősz van:
édeskés avarillattal
bomlik az aranyidő.

Hajnali oltalom

Hiába kísérgetsz, kísértesz hiába,
virágtól parázsló hárs lombból kiszállva,
sírköveken lépő feketerigó.
Időz pillantásod. Gonosz alattomban
megcsillanó szemed bármit is ró rám:
szivárványló, friss harmatban mosdottam
Szent Iván hajnalán, korai órán.

Csöndes fehér

Hó helyett kósza autólámpák
meszelnek fehérre
most minden utat.

Szenteste neszé halkulva jár át
a városon. Dérbe
pólyált gallyukat

felszikráztatják mindenütt a fák:
csöndes csillagszórók,
nincs sercegésük.

Némulj el te is, akár a világ,
s hírt hallhatsz a hóról,
mely zürmöl és süt

már valahol. Itt csak a hold – utcák
fölött járó óra –
ragyog teljében.

De lágymint a fénye, s áldottan hull rád,
mint csöpp kántálókra
a pelyhek régen.

Röppályák

ittthon vagy már csak
sóhaja
udvarnak kertnek sírkertnek is
mikor a harangszót halkan
ki-belélegzi mindük

mikor a harangszót
halkan ki-belélegzi mindük
udvarnak kertnek sírkertnek
sóhaja
vagy ittthon is már csak

KISS PÁL

Karl Barth és teológiájának pataki tudósa, Nagy Barna**Reflexiók „A teológiai módszer problémája az úgynevezett dialektika teológiában” című műhöz****1.**

Nagy Barna¹ konfirmált minket Patakon a Heidelbergi Káté legfőbb kérdés-feleleteivel 1940-ben. Olyan meghatározó élmény maradt, hogy 38 éven keresztül én is mindig azzal konfirmáltam a fiataljainkat. Aztán 1946-tól 1951-ig az ő egyik legkedvesebb tanítványa lehettem. Soha nem láttam sírni, csak amikor búcsúztatott bennünket „az akkori utolsó évfolyamot”: „Hogyan búcsúztassalak titeket, mint Judás nélkül Mátyással és Pállal a 13 apostolt, vagy az aradi 13-at”, mert tizenhárman voltunk a pataki teológia megszüntetésekor végzősök. Korai halála előtt minden nyáron egy-két hétig nálunk nyaralt Prügön! A sok felejthetetlen emlék között a legfényesebbek maradnak az elmaradhatatlan „asztali beszélgetések”.

Bevezetőben csak annyit, hogy Patak szerelmese volt! Azért nem írok hosszabban róla, mert szívünknek egy darabja marad mindörökkön örökké Patak mint a magyar függetlenségnek és szabadságnak záloga és szimbóluma, és a „Bodrog-parti Athén” a tudománynak és hitnek a fellegvéra, ahol a világon a legszabadabb és legnyitottabb mind a hit, mint a tudomány! Barth Károly,² aki Göttingent „nyomorúságos fészeknek” titulálta, Patakot úgy megszerette, hogy nem titkolta, ide vonulna vissza a legszívesebben, ha tehetné! Patakon a Teológiai Akadémia mindig „csak” akadémia maradt, nem kívánt több lenni, de merem állítani, hogy 1945-től 1951-ig olyan csodálatosan eredményes, gyümölcsöző, lázas, lelkes és gyönyörűséges munka folyt ott, mint sehol a világon! Ez pedig az akkori professzori karnak volt köszönhető Isten kegyelméből.

Külön-külön és együtt csodálatosak voltak, és mindegyik más! Barna bácsi volt a lángelme. A francia és német nyelvnek olyan mestere volt, hogy francia és német nyelvészek jártak hozzá tanácsot kérni. A teológiának, a dogmatikának, a teológiatörténetnek – s szinte minden tudománynak – olyan tűzijátékszerűen sziporkázó, lenyűgöző előadója volt, hogy soha nem hiányoztunk órájáról, örök élmény maradt minden előadása. A férfias szépségnek,

¹ 95 évvel ezelőtt Sárospatakon született s 35 évvel ezelőtt halt meg dr. Nagy Barna (1909–1969) a sárospataki teológiai akadémia szisztematika tanszékének kiválóan felkészült tudós professzora, Karl Barth leghatásosabb magyar közvetítője. Teológiai tanulmányait csaknem egészben külföldön, Grazban, Montpellier-ben, Zürichben, Bonnban, Elberfeldben végezte Emléke előtt tisztelgünk dr. Kiss Pál h. c. teológiai tanár esszéjének közlésével. Évkönyvünknek a teológiában kevésbé jártas olvasóit jegyzeteinkkel segítjük. (A Szerk.)

² Karl Barth (1886–1968) teológiai professzor előbb Németországban, 1935-től pedig Svájcban munkálkodott. Pál apostol rómaiabeliekhez írt levelének elemzésével (*Der Römerbrief*, 1919) új irányt adott a protestáns teológiának. Különösen az 1922-ben megjelent 2. kiadás keltett nagy hatást. Nagy jelentőségű, 14 kötetes nagy egyházi dogmatikáját még japánul is kiadták. Sárospatakra kétszer ellátogatott: 1936-ban és 1948-ban.

a szép férfiaságnak megtestesülése volt szálfá termettel, zúgó hanggal. A legtüzesebb hévvel sem vétett sem a jó ízlés, sem a szép magyar beszéd ellen, formailag és tartalmilag az abszolút precizitás ellen. Engem nagyon szeretett az Isten, mert bel- és külföldön nagyon kiváló tanáraink voltak, de olyan óriás lelkiileg és szellemileg, mint ő, egyik sem volt! Hadd írjam le néhány kedvenc mondását! „Cimborák, a rögtönzés lehet a legáldottabb szolgálatunk, ha nem bízunk el magunkat!” Tiszteletes urak, akinek több adatot, attól több kívántatik!” „Kolléga, háromszor tépje el, és negyedszerre írja végig!” „Drága barátom, a szecskára ne pazarolja drága idejét!” Soha nem találkoztam olyan olvasott emberrel, mint ő! Az általa elolvasott műveket aláhúzgálta és megjegyzéssel látta el, roppant nagy segítséget jelentett. Ha tanácsot kérünk tőle, akkor azon nyomban papírt és ceruzát ragadtatott velünk, és fejből diktálta a magyar, francia és német műveket, kiadási hely és év, pontos idézet és lapszám megjegyzésével. Én ilyet soha, sehol és senkinél nem tapasztaltam még.

Örök elégedetlen volt magával, ezért hagyott hátra oly kevés művet. Amikor *A teológiai módszer problémája az úgy nevezett dialektika teológiában* című könyvecskéjét említette, nem volt vele megelegedve. Pedig ez a műve amolyan diplomaműnek számít. Szerényen rögtön meg is említi – a sorok között is, lapalji jegyzetben is –, hogy hol és kinél találjuk meg azt, amit nem akar rövidebben és gyengébben ő tárgyalni. Minden szó, minden betű a helyén van, s ez az alig több mint 200 oldal olyan feszes, olyan tömör, olyan magas röptű, hogy az ember nem bír vele repülni. Ő mondta: „Nem lehet mindig a hegytetőn járni!” Hát itt érez az ember oxigénhiányt! Csaknem 70 esztendeje, 1936-ban adta ki tanulmányát, de minden betűje helytálló, minden jóslata, sajnos, beteljesedett!

A korabeli újságok úgy írtak Barth Károly első *Römerbriefjéről*, hogy az „bombaként csapódott be”, még a munkásgyűléseken is erről vitatkoztak. Nagy kavarodást idézett elő, legtöbbször ellenkezést és botránkozást. Régi mestere, Harnack³ Barthot marcionitának⁴ és a művet objektív teológiának bélyegezte. A legpozitívabb véleményt Brunner⁵ fejtette ki róla, s ez a csoport alkotta az úgynevezett *dialektika teológia* közösségét. Tulajdonképpen csak Thurneysennel⁶ való testvérisége maradt meg mindörökre. Érdekes módon a tartózkodóbb és kevesebbet alkotó Thurneysen volt az atyáskodó mester, a tanácsadó, az első számú kritikus, az élő lelkiismeret. Brunnerrel ott kezdődött az ellentétük, hogy Brunner inkább apologizáló, polemizáló⁷ rövidebb műveket alkotott, és Barth szerint ez olyan veszélyes dolog, hogy a vége mindig valamiféle újabb és másabb herézis⁸ lesz. Úgy írtak róluk, mint „az elefántról és a cethalról”, „barátságuk szerencsétlen és boldogtalan szerelem volt”. 1936-ban Barna bácsi ezekről mit sem tudhatott, és mégis jól érezte, jól sejtette és jól jóslta meg ezt is...

³ Adolf Harnack (1851–1930) nyílt levélben támadta egykori tanítványát a *Römerbrief* váratlan szakmai sikere miatti féltékenységében.

⁴ Marcion a II. században élt gnosztikus eretnek. Később marcionitának azt nevezték, aki nem tartja Isten kinyilatkoztatásának az Ószövetséget.

⁵ Emil Brunner (1889–1966) az első *Römerbrief* egyetlen lelkes méltatója. Később ugyan szembekerült Barthal, de mégis ő állt hozzá és a patakiakhoz is a legközelebb.

⁶ Eduard Rudolf Thurneysen (1857–1940) Barth professzortársa Baselben, ahol a gyakorlati teológiát tanította. Sűrű levelezésben állt dr. Szabó Zoltánnal, a pataki teológia tanárával.

⁷ Vagyis: védelmező és vitázó.

⁸ eretnekség

Barth Károly Sárospatakon is már az első *Römerbrief*-jével korszakfordító lett. Őt adta az Isten, őt választotta ki és hívta el az Isten, hogy az ő egyházát az orthodoxia, a pietizmus, a historizmus, a racionalizmus, a liberalizmus, a kultúrprotestantizmus és a modern-protestantizmus tévelygéseiből jól kirázza, „mint Krisztus a vargát”, és radikálisan és keményen visszafordítsa a Bibliához és Jézus Krisztushoz. Ezt a pataki professzori kar rögtön felismerte, a legvilágosabban pedig Nagy Barna tudatosította. A pataki teológián rögtön határozott és folyamatos kutatás kezdődött és tartott 1951-ig Dosztojevszkij⁹, Kierkegaard¹⁰ és Barth, valamint az igeteológia problémakörében. Nagy Barna tehetsége és kegyelmi ajándéka folytán messze kimagaslik nem csupán Patakon, hanem világviszonylatban is, elsősorban Barth és az igeteológia szakértelmében. Két-három hetente meghívott valakit az országból és a világból, hogy előadást tartson nekünk. Az volt a jelszava: „Ússzanak, cimborák!” Nem sorolhatom fel, hogy ki mindenkit hallgattunk meg, de természetes volt, hogy hallgathattuk Patakon Barthot, Thurneysent, Lüthit¹¹. Barth a legőszintébben mondta a fülem hallatára, hogy „az önök Nagy Barnája jobban érti Barth teológiáját, mint én.”

1956-ban Nagy Barna fogalmazta meg a magyar református egyház megújulási programját. Olyan visszafogott, olyan mértéktartó, olyan józanságra intő volt, hogy sokan felháborodtak rajta. És a forradalom leverése után azonnal letartóztatták. Sokat mesélt erről. Jellemző, volt, hogy senki nem akart és nem mert utána nyúlni, őt menteni, de még meglátogatni sem, csak az ateista újság főszerkesztője. Az egyházi hatóságunk arra ítélte, hogy kápláni kongruával legyen abszolút tökéletes tolmács, és amikor a zsinati székházban le mert jönni a karzatról vendégeihez – mert azok őt becsülték a legtöbbre –, akkor azt kiáltották felé, hogy Nagy Barna menjen a helyére. Ennek ellenére, sőt talán épp ezért a tekintélye és hírneve csak nőtt. Ilyen helyzetben meghívták a világ legpatinásabb egyetemének, a zürichi-nek a fakultására, hogy átadják neki a díszdoktori diplomát. Akkor halt meg a tanszékvezető, De Quervain, nyomban meghívták az ő helyére. Ő gondolkozás nélkül visszautasította, és hazajött kápláni kongruára, fegyelmezés és megszegyenítés ellenére; jól gondolom, hogy szerelmes Sárospatakjának restaurálása reményében. Még csak annyit, hogy Patakon ő volt a legtöbbszor dékán és közigazgató, ő volt a mindent elhárító kommandó, ő volt a tolmács és az idegenvezető, a vendéglátó házigazda. Ő volt mindennek előtt a dogmatikának és etikának, a hitvallás-ismeretnek, vallásfilozófiának, valláslélektannak, vallástörténetnek s nem utolsó sorban a francia és a német nyelvnek a csodálatos professzora. 1969. szeptember 27-én temettük őt a pataki templomból a pataki temetőbe, csak a 90. zsoltárt énekeltük, olvastuk és imádkoztuk a koporsója felett, egy szó méltatás sem hangzott el, nem volt prédikáció, csak néma tisztelgés a legnagyobb előtt: Isten előtt és őelőtte!

⁹ Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij (1821–1881) orosz regényíró. Azt hirdette, hogy Oroszországnak vissza kell térnie a népi gyökerekhez és az igazi Krisztushoz. A *Bűn és bűnhődés*-ben új, filozófiai regénytípust alkotott. A *félkegyelmű* hőse földre szállt Krisztusként szeretné megváltani a világot. Barth hatásának volt szerepe abban, hogy Sárospatakon az 1930-as években nagy figyelemmel foglalkoztak Dosztojevszkij gondolataival.

¹⁰ Soren Kierkegaard (1813–1855) dán filozófus, teológus, író. Az egzisztencialista filozófia tételei nála jelennek meg először.

¹¹ Walter Lüthi tekintélyes prédikátor Bâselben és Bernben.

2.

Barth Károly lelkészcsaládból származott. Gyakran előfordul, hogy a gyermekek éppen ezért nem akarnak lelkészek lenni, így volt talán ő is, de bizonyosan – saját bevallása szerint – ő nem azért iratkozott be a teológiára, mert lelkész, mert igehirdető akart lenni, hanem azért, mert „őt izgatta az Isten-kérdés!” Bernben, Berlinben, Tübingenben és Marburgban végezte tanulmányait. Már segédlelkész, sőt talán safenwili lelkész is lehetett – ezt már nem fogjuk tudni soha kinyomozni – amikor megérlelődött benne a boldog és szív szerinti döntés, hogy ő Krisztus szolgája lesz. Az a különös helyzet állott elő, hogy nem a junior Blumhardt¹² és Zündel¹³ volt rá hatással, hanem a már régen halott csodálatos senior Blumhardt, és egy halott hatására tért meg! Már így írja az első *Römerbriefjét*, amely szárny- és tollpróbálgatása ellenére is óriási hatással volt korára. Az első *Römerbrief* nem is exegézis, nem is dogmatika, inkább szerelmi vallomás a feltámadott Krisztusról, Isten kegyelméről! Bevallja, hogy éppen Isten igéjétől indítatva mondotta oly szigorúan, oly sűrűn a *nem*-et, hogy negatívnak tűnik ez az egyébként evangéliumi forradalmi eszkatológiának¹⁴ is vehető írás. Már az első *Römerbrief*ben ott van a legfontosabb probléma, ami végig fennáll: „Az egészen más Isten a mennyben s az eredendően, halálosan és kárhozatosan bűnös ember a földön: ez az áthidalhatatlan paradoxon mennyiségileg is és minőségileg nemcsak különbségben, hanem ellentmondásban!” Szó sem lehetett nála és társainál sem a szofista dialektikáról, de még a szókratészi dialektikáról sem, sem a kanti, sem a hegeli dialektikáról! Itt csak arról van és lesz szó, hogy ezt a több mint szintézist és antitézist, soha és sehogy fel nem oldható paradoxont csak és kizárólag Isten oldhatja fel; és Ő fel is oldja, mert ott is szeret, ahol haragszik, de ott is haragszik, ahol szeret, mert Ő akarja feloldani, és így Deus est coincidentia oppositorum.¹⁵

Sok barátja volt, szerinte is a legcsodálatosabb Georg Merz¹⁶. Ő tüsténkedett a *Zwischen den Zeiten* beindításánál, s egyesek neki tulajdonítják a *dialektika teológia* elnevezést. Lehetett ez gúnynev is, hiszen sok ellensége volt Barthnak kezdettől fogva. Például a holland szigorú kálvinisták kimondottan ezért támadták Kierkegaardot is, őt is. A lényeg az, hogy ő sem magát, sem csoportját nem hívta így soha, és mindig mérges volt ezért is. Emlékszem, hogy milyen nagyot mordult pipája mögül, amikor én is megkérdeztem őt az Angol Internátusban Patakon. Talán még nagyobbat mordult, amikor Kierkegaard felől próbáltam faggatni, pedig kétségtelen tény, hogy Dosztojevszkijtől és Kierkegaardtól tanult a legtöbbet. Például szó szerint tőle vette a bátorságot arra, hogy kedvenc kifejezése legyen: „Isten érettünk szeretetből emberré lett”, vagy: „A pillanatnak abszolút döntő jelentősége van, mert az örökévalóság idővé lett (megint csak) abszolút mennyiségi és minőségi különbségük ellenére!” Ezek az Isten által egyoldalúan feloldott paradoxon dialektikái, és ezért lehet szó mégis – felületesen és nagyvonalúan – a dialektika teológiáról, de szerinte csupán csak *ige-teológiáról*! A legnagyobb paradoxon legnagyobb dialektikája az, hogy Isten azt akarja, hogy az ő szavai emberi szó legyen.

¹² Johann Christoph. Blumhardt (1805–1880) lelkész Möttlingenben és Bad Bolban; nagyhatású evangélikus.

¹³ Friedrich Zündel wintherturi lelkész, a legkiválóbb Blumhardt-életrajz szerzője.

¹⁴ A világ sorsával és elmúlásának problémáival foglalkozó hittudományi ág.

¹⁵ Újszászy Kálmán fordításában: „Isten az ellentétek összessége”; Nagy Barna szerint: „Isten az ellentétek magassabb egysége”. Nicolaus Cusanus mondása XV. századból.

¹⁶ Georg Merz (1892–1959) Barth pártfogója, a „Zwischen den Zeiten” c. lap (1922-33) kiadója és főszerkesztője.

BARTH KÁROLY MÁSODIK LÁTOGATÁSA A SÁROSPATAKI KOLLÉGIUMBAN (1948)
A képen (balról): Szabó Gyula, Czeglé Imre, Nagy Barna, Benkő György, Barth Károly, Koncz Sándor,
Krischbauer kisasszony, Bodoky Richárd, Újszász Kálmán

3.

Tessenek Barna bácsi könyvét olvasni akkor is, ha értik, akkor is, ha nem értik. Én 74 évesen elismert és el nem ismert munkásságom után sem szégyenkezem bevallani, hogy sok helyen ma sem értem ezt a nagyon magas röptű, slágvortyszerű, tömény írást. Önök se szégyelljék, és közben egy-egy fejezet után talán érdemes lesz ezeket az én kis reflexióimat figyelemre méltatni, ha másért nem: pihentetésül.

A teológia azért tudomány, mert egyházi funkció. Valamikor az egyházhoz kapcsolódott minden tudomány, és mára már önállósult, de nemcsak függetlenné vált, hanem ellene van. A tulajdonképpeni „felvilágosodás besötétedése” után Isten- és egyház-ellenessé vált tudományokhoz törleszkedő teológia tette lényege szerint vallástudománnyá vagy történettudománnyá, filozófiákhoz igazodó filozófiatörténetté a teológiát. Így nem tudomány a teológia; csakis az egyházban, egyházi funkcióként, az egyházi és gyülekezeti igehirdetés szolgálatában lehet szerényen tudománnyá a teológia. Így valami egészen más, mint a mai tudományok; merjük kimondani ezt! De Isten szava azért sem lehet tudomány, mert az ő szava marad emberi szóként is, de azért sem, mert még a prédikáció sem a mi alkotásunk, hanem Isten szava, tehát nem tudományos produktum. Ha ezt szerényen kimondtuk, akkor mondhatjuk, hogy *mégis tudomány*, de mindig *egyházi, sohasem világ tudomány!* Érintettem már, hogy Patakon Gogartennel¹⁷ nem is foglalkoztunk, csak érintőlegesen mint elrettentő példával, nem csu-

¹⁷ Friedrich Gogarten (1887–1967) a dogmatika professzora Göttingenben, az ún. dialektika teológia táborának egyetlen lutheránus tagja. Barth szembekerült vele, mert írása jelent meg arról, hogy a német nép törvénye Isten törvénye.

pán náci volta miatt, hanem mert elrettentő példája lett annak, hogy hová vezet a naturális teológia. Nincs más tér, csak az egyház tere, nincs más forrás, csak a Szentírás. S alázatosan be kell állnunk a sorba, mert nem velünk kezdődik az egyház, előttünk az imádkozó, hívő és Isten szavát váró egyház s főként a *testté lett ige*, Jézus. Ha megszólal köztünk, bennünk és általunk, nem parancsolgathatunk, csak szolgálhatunk a világnak, hogy egyházzá legyen. Ilyen szerényen és alázatosan mégis tudomány a teológia, ha nem tartják annak, akkor is, ha elvitatják, akkor is!

Brunner dogmatikájával foglalkoztunk és a *Mensch im Widerspruch*-hal. Barna bácsi személyesen fordította le, hogy dogmatikájában mit tanít Brunner a teológia tudományvoltáról. Kéziratban jelent meg, sokszorosítva. Arról beszél benne Brunner, hogy még a természettudományokban is az a tudomány, amit elemeire bontva hipotézisnek és kísérletnek nevezünk, tehát ott is nagyon alázatos dolognak kellene lennie a tudománynak, és ami gögös és felsőbbrendű próbál lenni benne, az már *nem tudomány*, hanem misztifikáció és manipuláció. De Brunnernek a teológiai műveivel inkább csak Barthnak alárendelve foglalkoztunk.

4.

A teológiának a tárgya Isten igéje, Isten szava, Isten beszéde, Isten evangéliuma és Isten törvénye. A hozzánk szóló Isten soha sem lehet semmiképpen sem tárgy. És az a pillanat a teológiában, a lelkészkedésben, az igehirdetésben, amikor Isten, az Úr Jézus, a Szent Lélek megszólal az imádságos és bibliaolvasó embernek, az megfoghatatlan, egyszer csak van, és ez leírhatatlan és módszertelen csoda! De az módszeres teológiai fáradozás, hogy mi az *Istenbizonyosság* és *Krisztusbizonyosság*, elsősorban a Bibliában.

Jó tudnunk azt, hogy Barth akkor robbant be az egyházi és teológiai történetbe, amikor jóformán már seholy sem tartották az Ószövetséget Krisztusbizonyoságnak. *Ő tette azzá újból!* Már Bonnban munkálkodott, együtt voltak Heinrich Scholzzal¹⁸, s Harnack szemináriumában vitatkoztak a teológia tudományosságáról, keresték a teológiai módszernek és az axiómának a meghatározását. Barth a maga radikalizmusával közbeszólt, hogy „a teológiának csak egyetlen alapja lehet: Jézus Krisztus feltámadása!”

A *Römerbrieffek* egyike sem tekinthető exegézisnek, inkább dogmatikai kísérletnek. Nagyon sok kiadást ért meg, az elsőt szoktuk elsőnek és az összes többit másodiknak nevezni, mert e kettő között van óriási – ég és föld, tűz és víz – különbség. Elsősorban a politikai pálfordulást szokták emlegetni, de az idő- és történelemszemléletben és sok másban is ott a 180 fokos fordulat. Egy dologban azonban nem változott, sőt ugyanabban az irányban csak bővítette, továbbfejlesztette írását, ez pedig a feltámadott Krisztus iránti egyre forróbb, egyre mélyebb és egyre magasabb szerelmi vallomása. A pietizmus, de még Bultmann¹⁹ is, Krisztus keresztségét tartották elsődlegesnek, abszolút döntő jelentőségűnek, Barth éppen fordítva: a feltámadás felől tekintett Krisztus váltságművére. Többek között ezért vádolták a deduktív teológia művelésével. Egyáltalán nem törődött vele; semmilyen váddal nem törődött, minden lepergett róla. Később is a feltámadás volt néki az elsődlesebb és a hangsúlyosabb, de az

¹⁸ Heinrich Scholz (1884–1956) német teológus.

¹⁹ Rudolf Bultmann ((1884–?) az Újszövetség professzora Marburgban; leghíresebb műve „A kérügma és mythosz”, az ő nevéhez fűződik a mitosztalanítás.

egyensúly fontosságát tanította nagyon erőteljesen; hogy próbáljunk meg egyensúlyt tartani az evangélium és törvény, a kegyelem és ítélet, a feltámadás és a keresztség bizonyágtételében. Sajnos, embervoltunk gyarlóságához és tökéletlenségéhez tartozik, hogy Jézus valóságos és igaz embersége, valóságos és igaza istensége egyszerre hihető ugyan, de egyszerre nem gondolható és nem hirdethető, csak egymás után. Ezért ha már választanunk kell, hogy melyiket vegyük előbb, válasszuk Isten-voltát és dicsőséges feltámadását!

Nagyon szép, nagyon érdekes és nagyon tanulságos volna – a Barna bácsi idejében még álmodni sem mert – naplója, levelezése és egyéb posztumusz kiadványok alapján megpróbálni a legpontosabban nyomon követni, hogyan, mikor és milyen hatásra lett az egyszerűen csak Isten kérdésével foglalkozó teológusból Krisztus szerelmese, a keresztyén filozófusból egyházi igehirdető, miképp jutott arra a meggyőződésre, hogy a teológiának, a dogmatikának az a feladata, rendeltetése, hogy „örködjék az egyház tanításának tisztasága, a gyülekezeti igehirdetés időszerűsége és igeszerűsége felett”. Barth Károllyal lesz újból a teológiának az úgynevezett axiómája Isten ígéje az ő hármaskörében: 1. A testté lett Ige, 2. Az írott Ige, 3. A hirdetett ige.

Az axióma: bizonyításra nem szoruló alapigazság, sarkalatos igazság. Az igeteológiának azért nincs axiómája, mert semmiképpen és sehogyan sem eszmei, teoretikus igazság. A teológiának az axiómája magas Jézus Krisztus, azért a Feltámadott, mert az *örökké élő Krisztus* az. Tehát egy személy: a Szentháromság második személye elsőrenden, vagyis krisztológia. A Róla szóló tanítás is inkább Vele való kapcsolat. Ezért hangzott oly csattanóan azon a bizonyos találkozón, hogy még a filozófussá lett Scholz is megértette, hogy a teológiának nem lehet sem filozófiai, sem matematikai, sem geometriai, sem kémiai és egyéb axiómája. A klaszszikus teológiai axiómák között is első és az ószövetségi Krisztus-bizonyosságok között sem utolsó az egész tízparancsolat, a törvény, de különösképpen az első parancsolat: „*Én az Úr vagyok a te Istened*, aki kihoztalak téged...”

Barna bácsi olyan jó humorú professzor volt, hogy az ő óráját kívülről a sűrű kacagásról lehetett felismerni többek között. Ő is nagyon jóízűen tudott egy-egy dolgon nevetni, és hála-nagyon megjutalmazta a jó poénokat, anekdotákat; pihentetőül maga is be-beiktatott magas röptű előadásaiba egy pár nagyszerű anekdotát Barthról is. Nagy Barnától hallottuk Barth első NDK-beli útjának egyik kis történetét is. A keletnémet kommunista nagyságoktól hemzseggő nagy teremben egy zöld asztal egyik oldalán ült ő, a másikon az összes többiek; úgy érezte magát, mintha Leonardo utolsó vacsorája elevenedett volna meg. A harcos ateisták arról kezdtek szónokolni, hogy ők a tízparancsolat alapján állnak, Barth nem tudta megállni, hogy rögtön meg ne kérdezze: „És az első parancsolat alapján is?” Ulbricht és társai részéről egy torz fintor volt a válasz.

5.

Barna bácsitól hallottuk, amit később a *Römerbrief* előszavában olvastunk: „Ha nekem választanom kellene a sokféle inspirációtan közül, akkor most is a reformáció korabeli verbális inspirációt választanám, de hála Istennek nekem nem kell választanom!” Nem foglalkozik túl sokat az inspiráció kérdésével, mert a lényeg a fontos, hogy a Biblia az a szent könyv, a Szentírás, amely Isten ígéjének bizonyosságát tartalmazza. A Szentírás Isten-bizonyosságaihoz, Krisztus-bizonyosságaihoz semmi kétség nem férhet. Az nem fontos, hogy mi módon, „sok

rendben és sokféleképpen szólott hajdan az atyáknak a próféták által, ez utolsó időben szólott nekünk Fia által²⁰! Barthot soha sem izgatta az sem, hogy a könyvben írottakat Isten annak szólta-e, akinek neve alatt szerepel. *Biztosan* Isten szólott akkor is, amikor szólta, amikor leíratta vele vagy mással, amikor kanonizálták, *biztosan* Isten szóljon itt, most közöttünk, bennünk és általunk! A Kierkegaard-Barth-féle egyidejűség „konstrukciója és spekulációja” ezt a célt szolgálja. Tehát tulajdonképpen *minden eszköz, minden mód és minden munka* azért van, hogy maga Isten szóljon, de ha szól, az végső soron mindenféle dolog ellenére csoda!

Az exegézis²⁰ elsősorban filológiai munka. Héber és görög szöveg magyarra való áttüzetése. Fordítás, nyelvtani és mondattani fáradozás, művészet. Kortörténeti ismeretek gyűjtése. Az *ottnak* és az *akkornak* néprajzi, általános történeti és vallástörténeti áttekintése, és az *ittnek* és a *mostnak* is alapos felmérése. Az exegézis azonban nemcsak a múltnak és a jelennek a precíz sémájából áll. A legfontosabb, Isten ígéje mindig csoda marad; vagy szól az Isten, vagy nem! A kegyelem azonban éppen abból is táplálkozik, abból a bizonyos ígéretből, hogy Isten szólni akar. Az exegézis legfőbb feltétele az imádság és a Biblia rendszeres olvasása. Kapcsolat Istennel. Nem utolsó sorban az a kegyelem, hogy előttünk is szólott az Isten! Mennél több teológiai, történeti, exegetikai-történeti ismeretünk legyen. De soha ne feledjük el, hogy „Isten adja mind a szívet, mind a száját, mind a fület az Ő ígéjéhez”!

Barth egyáltalán nem zavartatta magát a történelmi kritikától és a szövegkritikától. Mindent felhasznált, ami segítette az Isten ígéjének meghallásában, megértésében és szólásában. Több helyen kifejtette, hogy a pogány historikusokat mindig az érdekli, ami az ige szövege mellett, mögött van, vagy még inkább az, ami *nincs*. Minket pedig az érdekeljen, ami a szöveg fölött és benne van, Aki *van* és szól. Vágyni, akarni, kérni, remélni és hinni: Isten szólni fog, mint annyiszor előttünk az egyházban. Minden jó, ami ebben segít, minden rossz, ami ebben akadályoz. Nincs exegetikai semlegesség! Aki semleges tárgyilagossággal akar exegézist végezni, az hitetlen és pogány, és eleve sikertelenségre van ítélve. De még sincs valami varázslatos módszer az exegézishez; Isten ígéje szabad kegyelem. Tény, hogy Isten ígéje teremti meg alkalomról alkalomra a megértés minden feltételét.

A mi időnkben minden héten más-más professzor tartott exhortációt.²¹ Előre tudtuk, hogy ki következik és készültünk rá. Nagy élmény volt őket hallgatni, még Marton urat is, de a legnagyobb volt a Barna bácsié. Aztán nemcsak a Kollégiumban, hanem a városi gyülekezetben, a templomban is nála kötött ki minden kényes és nehéz kérdés, minden kényes és nehéz alkalom.

6.

Barthot sok mindennel vádolták és vádolják. Csak annyit erről, hogy az első *Römer-briefben* a politikai mondanivaló az, hogy a keresztyénség nem kapitalizmus, de nem is anti-kapitalizmus, a másodikban fordítva nem kommunizmus, de nem is antikommunizmus. Mindkettő önmagában hitelenség és pénzimádat. Mindenkinek van valamiféle filozófiája, sokszor naponta, sőt pillanatonként is változik, és az Isten ígéje úgy szólítja meg az embert, kit-kit, ahogy van... Nem lehet különválasztani a filozófiát és a teológiát, mert mindegyik az

²⁰ A bibliai szövegek magyarázata, értelmezése.

²¹ Hittanároknak a diákokhoz intézett prédikációja.

emberben és az emberért van. Ugyanazokkal a fogalmakkal fejezi ki magát, csak hogy a filozófia nem kerekedhet a teológia fölébe. Noha mindig ezt igyekszik megtenni. Különösen nem lehet instancia a filozófia vagy annak eleme az exegézisben, semmilyen ágon és részben. Barth teológiáját azzal is vádolják, hogy nem tudomány, hanem költészet, éppen azért, mert a filozófiának nem enged vagy nem sokáig enged még formai szerepet sem.

Barth teológiájában Isten azért lett érettünk szeretetből emberré, hogy, hogy az ember igazán ember legyen, hogy az eredendően bűnös ember, az Istenhez való hasonlóságát és Isten-képűségét elvesztett ember azt visszazerezhesse, visszanyerhesse, és Istent és egymást is viszont szerethesse. Rövid, nagyon tömör meghatározás, de igaz és a lényegét ki is fejezi. Van olyan filozófia, és sajnos van olyan teológiának nevezett irány, ahol a cél az ember megdicsőülése vagy éppenséggel megistenülése. Barth szerint Isten ígéje, az érettünk testté lett, megáldoztatott és feltámadott Jézus Krisztus újjászüli, újjáteremt az embert valóságos és igaz emberségre, hitre, reménységre és szeretetre. A nagy dogmatika III. kötetében Schweitzer Alberttel²² szemben fogalmazza meg azt, hogy a keresztyén ember etikáját semmi más csak Isten ígéje alapozhatja és szabja meg. S a keresztyén etikának alapja csakis Isten ígéje lehet.

Barna bácsi éppen azt tartja nagyszerűnek Barth teológiájában, hogy amikor az emberről beszél, akkor is Isten szabad kegyelméről szól. *Nincs önálló antropológia az igeteológiában, Barth teológiájában.* Brunnernél már szóhoz jut az antropológia is, mint önálló fejezet. Gogartennél már egyenesen korrelációban van az Istenről és az emberről szóló tan, sőt az emberré lett Istent ugyanúgy nem lehet elképzelni már az ember nélkül, mint az embert Isten nélkül. Végül Bultmannnál már csak antropológia létezik, a teológia ennek csak fedőneve.

Barthnál a dogmatika²³ az egyházi, a gyülekezeti igehirdetés szolgálatában áll. Azt, ami helyenként és időnként oly sok arcú, mégis hozzá kell mérnünk az Isten ígéjéhez. A dogma az ígével való megegyezést jelent. Tehát nem filozófiailag, nem etikailag, nem lélektanilag, nem politikailag és nem egyéb szempontok szerint, hanem Isten ígéjének mérlegén kell az igehirdetést megmérni.

Nagyon hálás vagyok azért, hogy még megérhettem Barth műveinek posztumusz kiadásait, Mozart-előadásait, a *Lebenslauf*-ot, a levelezését, a bonni előadásait, a prédikációit. Szinte nincs olyan igehirdetése, ahol meg ne említené, hogy mindenek felett áll Isten kegyelme a Jézus Krisztusban. Módszeresen, hangsúlyosan és örvendezően szól Róla, az értünk testté lett, meghalt és feltámadott Krisztusról, a bűnbocsánatról és az örök életről, minden rossznak a jóra fordulásáról, és – mindig csak a kegyelem után – az ítéletről. Ez a barthi módszer!

²² *Albert Schweitzer* (1875–1965) német orvos, filozófus, orgonaművész; az evangélikus teológia professzora.

²³ A teológiának a hitvallások és általában a tudományok összefüggéseit tárgyaló ága. Újabb, találékos elnevezéssel: szisztematika (rendszeres) teológia.

DUDÁS SÁNDOR

Versek

Széttörten

Konok strucc lett a téli nap,
arcát hús felhőkbe rejti,
az égbolt hatalmas csanak,
vihar dúl, falak bomlanak,
konok strucc lett a téli nap,
énreám sem talál senki.
Bár vétettél, feloldalak,
mint túlélők a holtakat.

Konok strucc lett a téli nap,
arcát hús felhőkbe rejti.

Menni akarsz? Eleresztlek.
Széttört tükör a tegnapi,
darabjai kegyvesztettek
hazug szavaknak, szemeknek.

Menni akarsz? Eleresztlek,
én eleresztlek egy napon,
hiszen egyikünk eretnek.

Félre dobva a keresztet
menni akarsz? Eleresztlek.
Széttört tükör a tegnapi.

András-napi vecsernye

Vasárnap és vecsernye volt. Titokban
az ablakok mögül figyelve láttam,
mint hogyha füst: bolyong s leül strapáltan
a kőszá est: a kő se ülne jobban.

Nem élcelődni vágytam én e csöndben,
üvegnyomva homlokom s az orrom.
És tapsokra se: pörgetős porondon
nem tudni, hogy ki száll s ki áll letörten,
s hány hét a régi lét? Ragyásos estre
már csillagokkal ékes éj jöhetne! –
kiáltozok; csalános ószeres,
ne várákazzak árnyasötét sarokban,
s még szemlesütve kérlek: ó, ne jobban,
csak úgy, ahogy szeretlek, úgy szeress.

Már nem hiszem

Szomorodik,
nagyra növekszik
búsulva az árnyék,
s már nem hiszem,
hogy a napmeleg
holnap is rám talál még,

már nem hiszem,
hogy elpártolna
tőlem minden zsaratnok,
s hogy délibáb,
megfejtethetetlen
az arc, amit csak látok,

már nem hiszem,
hogy holdtöltére
kagylók nyílnak a parton,
s hogy csak a félsz,
a gond ekézi
ránkosabbá az arcom,

már nem hiszem,
hogy velem sírod
végig az őszi kertet,
s ha reszketek,
hogy majd kéretlen
téged is megreszketlek.

Legalább olyan

Az est legalább olyan súlyos,
mint emlék dühödt háború után,
mikor csak egy halvány, azsúros
fényképet szorongat sután,
remegő kezekkel
a megözvegyült kedves.

BENKE GYÖRGY

A diák Képes Géza és a költő Mécs László első találkozása Sárospatakon

Ki tudná számon tartani, hogy hány diáknak hány verse született? Olyan diákoknak, akik azután egyetlen verset sem írtak; olyan versek, melyek csak naplókban, íróasztalfiókokban maradtak, soha nyilvánosságra nem kerültek. De az olyan diákkori versekre érdemes odafigyelni, melyeknek szerzője későbbi verseivel és versesköteteivel ismertté lett, és bizonyította költői vénáját.

Képes Géza az 1920-as években volt a sárospataki református „főgimnázium” tanulója.¹ Osztálytársa volt egyik nagybátyám, a későbbi lelkipásztor, dr. Benke Imre. A nálam lévő írásbeli hagyatékában akadtam rá Képes Géza egyik versére, melyet ő, mint a „fg. VI. o. t.” (feltehetően) saját kezével írt le. Ezt a verset nem találtam meg Képes Géza versesköteteiben. De megjelent a kollégium diákságának folyóiratában, a *Sárospataki Ifjúsági Közlöny* 1926. évi május-júniusi számában.²

Nemcsak a könyveknek, de az egyes verseknek is megvan a maguk története. Ennek a versnek a létrejötte, megírásának körülménye könnyen kinyomozható volt. A vers címe: *A Nagy Harangozóhoz*. Keletkezésének helye, dátuma: Sárospatak, 1926. május 10. Előző nap, május 9-én az Ifjúsági Közlöny irodalmi délutánt szervezett Patakon. Ez a délután a hagyományos irodalmi rendezvényeknél is sikeresebb volt. Köszönhető ez annak, hogy olyan vendégeket hívtak meg, akiknek híre-neve biztosíték volt az érdeklődésre és a sikerre. Ott volt a volt pataki diák, *Komáromi János* író, a Petőfi Társaság tagja, és meghívott előadó volt a református Kollégiumba *Mécs László*, a katolikus szerzetes költő,³ akinek megjelenése, saját verseinek előadása nagy hatással volt a hallgatókra.

A *Sárospatak* című újság május 16-i száma így számol be erről az eseményről:

„Fényesen sikerült irodalmi délután keretében mutatta be a Sárospataki Ifjúsági Közlöny május 9-én Mécs Lászlót Sárospatak művelti közönségének. Az elszakított Felvidék hírneves poétája, a modern magyar líra egyik legjelesebb képviselője nem volt ismeretlen előttünk – költeményei alapján. Felfigyeltünk már évekkal ezelőtt az ő hangjára, mely az emberi méltóságot, evangéliumi tiszta emberszeretetet régóta nem hallott tisztaságban és erővel zendítette meg. A rabszolgává lett elszakított magyar fájdalomt is kiérettük belőle, ha az általános emberi fájdalom leple alatt mu-

¹ Képes Géza, a jeles költő, műfordító (1909–1989) már pataki diák korában fordított görög és latin költőket, s versei jelentek meg. Mint Eötvös-kollégista szerzett Budapesten magyar–német szakos tanári oklevelet, majd egy ideig Sárospatakon tanított. Irodalmi tevékenységét már 1943-ban Baumgarten-díjjal ismerték el. 1989-ben „A pataki diák” címmel kiadta önéletrajzi jellegű verseit.

² A kézirat a cím mellé írt „kurzív” megjegyzés valószínűleg a nyomdának szól, lehet, hogy e példány alapján szedte ki a nyomdász a vers szövegét.

³ Mécs László (1895–1978) költő, premontrei szerzetes ekkor Nagykaposon volt plébános.

togatta is azt. *De óhajtottuk őt színről-színre, testi mivoltában is látni. Ez a vágyunk teljesült most, s kettős hasznunk származott belőle, nem is remélt nagy mértékben. Először is megismertük őt finomságokból konstruált s mégis erővel teljes férfiúi szépségében, ahol a hervatag testi szépet a belőle kiáradó égi származású magas szellemiség s erkölcsi szívárvány: a jóság, nemesség finomítja, tökéletesíti s emeli az esztétikum magasabb régiójába. Másrészt, ami az előbbinél meglepőbb és értékesebb, egy tökéletes előadóművészt ismertünk meg benne. Mécs László a maga költeményének varázslatos hatalmú tolmácsolója. Valósággal elbűvöli és lenyűgözi a közönséget. Rohanó gondolatláncolatai villámlanak, nekiáradt érzelmei hömpölyögnek, zuhognak az ő tolmácsolásában, mint a tenger hullámverése. Mindennek az előadásbeli művészetnek a kihatására ritka tökéletes-ségű orgánuma áll rendelkezésére, mely a hangoknak szinte félelmetes terjedelmét, gazdag árnyalatait, színgazdagságát szólaltatja meg. Minden tényező rendelkezésére áll a hatás elérésére, egészen alakja szépségéig, sőt fehér reverendájának imponáló szépségéig. Nem is tudunk betelni szavalatával, s bár három ízben lépett pódiumra, mindig elszavalva jó egypár költeményét, még mindig győztük volna. Pedig hát délután 4-től 7-ig tartott az irodalmi délután!”*

Az Ifjúsági Közlöny az évi május-júniusi számában így olvasunk Mécs László fellépésének sikeréről:

„Költeményeit ismerve is sokat vártunk tőle, hiszen mindnyájan tudtuk azt, hogy a modern magyar lírának az elszakított vidékeken Aprily és Reményik mellett legkiválóbb képviselője, aki megragadó erővel és költői színeknek szinte alig ismert ragyogásával éneklí a rabszolgákat, az élet nyomorultjait, és akinek szíve ott harangoz a felvidéki magyar düledező haranglábán mint örüvendező életharang vagy szomorú lélekharang – mindegy hogyan, az a fő, hogy hallgatnak rá, fel figyelnek rá, és az biztos, hogy míg ilyen harang kondul odaát, addig él az ottani magyarság! Valahogy ez a gondolat lett úrrá nagyszámú és előkelő pataki hallgatóságán is, mikor megszólalt érces hangja és mint a nagyharang verte ki ezeket a szavakat:

*Kongatom piros harangom,
ifjú szívem kongatom...*

és aztán nekilendült a gondolatok árja, mint egy elszabadult folyó vagy visszatartott férfistrás, és zuhogott, hömpölygött és ostromolta a szíveket, apró rímek csilingeltek bele ebbe a hömpölygő gondolattömegbe, és amerre elhaladt, liliomvirágok nyiladoztak és a krisztusi szeretet lelkének illata áradt. Igen, közönséges, sablonos szavakkal, a kritika metsző késével nem lehet elintézni a Mécs László verseit akkor, amidőn azok egyszer az ő ajkáról folynak, mert valóban a szív beszédei azok a szívhez, szegény, sebes emberszívekhez, vagy ha úgy tetszik, hát rabszolgaszívekhez, – a szív beszédei előt pedig elhallgat az emberi ész...”

Ebből a beszámolóból nyilvánvaló, hogy egyik legnagyobb hatású verse a *Hajnali harangszó* című vers volt. Ennek a versnek a nyitó és a záró sora és a súlyos, számonkérő és személyesen elkötelezett gondolatok között is megszólaló verssor így hangzik: *„Kongatom piros harangom, ifjú szívem kongatom”*. Ez a vers ragadta és ihlette meg a 17 éves gimnazista Képes Gézát, és írta meg *A Nagy Harangozónak* című versét. Május 9-én délután hallotta Mécs László „harangozó” versét, és másnapra megírta a magáét, a feleletet, a visszhangot Mécs László versére. Megragadta őt a költő maga, megjelenése, előadó művészete. Ezért titulálja őt versében „Nagy Harangozó”-nak”. És kétszer is aposztrofálja őt ezzel a biblikus és veretes elnevezéssel: ősapostol: *„mint Ősapostol állt elő és szórtá szét szent igéit”*.

A Nagy Harangozóhoz   kuruzni.

„Kongattad piros harangod ...”

En hallottam hangani:

felzakadt az ércből belket sárgó hangok árja,
s mint a szél, kömpölygve szállt... repült a légen át,
majd az égbe felvált, mint a doratot tűz tiszta lángja ...

Zúgra kongott kis harangod ... En láttam, mint kongtad ...

Allát, mint egy órapostol, mint egy túlvilági Mester
s érc-harangod idegeire szegelt-rángott két kezében ...
Köztad ott a szent Székelt, sinned, belked drága magrát
s szegelt-rángott kis harangod, új Lelektől ihletetten ...

Felzakadt az ércből s szállt ... repült a hangok árja,
szállt a légen, át az égen váglató viharra valóra
s szállt az ércből Binát ... Fóság ... Funderógyak ... Álmos Alma
s arva szivem ... arva belkem felrohogott desonálva ...

Zúgra kongott kis harangod ... En hallottam hangani ...

Es vágyaim - és álmaim ... len, his szivem vad börtönbe
felvált ... felváltok vasbilincsek szertelére
s úgy repültek szárnyra kelve ... szálltak ... szálltak fel az égbe
és szivem, mely nem harang, nem: csak egy arva, his legényke:
szegelt-rángott, mint a tenger, melyen zúg a vizek vére ...

Zúgra kongott érc-harangod ... En hallottam hangani,
- senned magyar szivünknek időszakadt egy darabját -
s most is kísért még futembe, mint éjona, hallali
s látom ... látom ... egyszer látom temetőnek érc-alakját,
mely, miként egy órapostol szöve ott a szent Székelt
s arva szivem - his legényke - ezt a kis dall zongoráskod ...

... Mert hallotta zúgni-búgni his szivemnek érc-harangját ...

Sárospatak, 1926. máj 10.

Képes Béla
fg. n. o. t.

A Nagy Harangozóhoz

„Kongattad piros harangod...” – Én hallottam kongani,
 felszakadt az ércöbölből lelket rázó hangok árja,
 s mint a ciklon, hömpölyögve szállt... repült a légen át,
 majd az égbe felcsapott, mint áldozat-tűz tiszta lángja...
 Zúgva bongott kis harangod... Én láttam, mint kongatod!...
 Áltál, mint egy Ósapostol, mint egy túlvilági Mester,
 s érchangod idegszála rezgett-rángott két kezében...
 Szórtad szét a szent Igéket, szíved, lelked drága magvát,
 s csengett-bongott kis harangod új Lélektől ihletetten...
 Felszakadt az ércöbölből s szállt ... repült a hangok árja,
 szállt a légen, át az égen vágató viharra válva,
 s szállt az ércből Bánat... Jóság... Tündérvágynak... Álmod Álma...
 s árva szívem... árva lelkem felzokogott rezonálva...
 Zúgva kongott kis harangod... Én hallottam, mint bongani...
 És vágyaim – és álmaim... lenn, bús szívem vak börtönébe’
 felneszeltek... felriadtak vasbilincsök szertetépe,
 s úgy repültek szárnyra kelve ... szálltak ... szálltak ... fel az égbe,
 és szívem, mely nem harang, nem: csak egy árva, bús legényke:
 rengett-rángott, mint a tenger, melyen zúg a vészek vésze...
 Csengve bongott ércharangod... Én hallottam hangzani,
 – szenvedő magyar szívünknek ideszakadt egy darabját –
 s most is kísért még fülembé, mint éjen a „hallali”,
 s látom ... látom ... egyre látom termetednek ércalakját,
 mely, miként egy Ósapostol szórja szét a szent Igéket,
 s árva szívem – bús legényke – ezt a kis dalt zengi Néked...
 ... Mert hallotta zúgni-búgni bús szívednek ércharangját...

Mécs László versében mások felelősségét is ébreszti, és választ kér ébresztő szavaira:
*„Kis harang az én harangom, ám ha rája rezonálna / minden szívt és összekongna: úgy meg-
 nőne szózatom, / mint a végítélet holtat létre keltő harsonája...”*

A gimnazista Képes Géza szíve rezonált erre a versre, és a már ismert költőnek „nagy harang” sza-
 vába beleszendül az ő költői szívének „kis harangja” is. Nála is újra és újra felhangzanak az ilyen sorok:
*„Kongatod piros harangod... Én hallottam kongani”; „Zúgva bongott kis harangod... Én láttam, mint
 kongatod!”, „Zúgva kongott kis harangod... Én hallottam bongani...”* „Csengve bongott ércharangod... Én
 hallottam hangzani.” El is mondja, hogy ez a vers felelet, válasz Mécs László versére: *„árva szívem... ár-
 va lelkem felzokogott rezonálva”; „és szívem, mely nem harang, nem: csak egy árva, bús legényke: / rengett-
 rángott, mint a tenger, melyen zúg a vészek vésze... Mert hallotta zúgni-búgni bús szívednek ércharangját.”*

Nem ez volt az első verse Képes Gézának. Ebben már több van, mint egy kezdő poeta
 első versében. De Patak, a pataki kollégium is hozzájárult ahhoz, hogy Képes Géza költővé
 lett, olyan költővé, amilyennek már lezárult életműve bizonyítja. Ő maga mondta – és Har-
 sányi István írta le –, amikor a helsinki egyetem díszdoktorává avatta a Finnországhoz, a finn
 nyelvhez különösen is kötődő költőt: *„Sárospatakon kezdtem falmi a latint és a görögöt, s Pa-
 taknak köszönhetem a bennem ötven éve fölébredt felfedező s tanuló lázat, amely máig ég ben-
 nem, s örök diáknak érzem magam.”*⁴ Az 1926-os május 9-i irodalmi délután a kezdő és a már
 hírneves költő találkozása is hozzájárult ahhoz, hogy a gimnazista Képes Géza olyan költővé
 legyen, amilyené vált.

⁴ Magyar Nemzet, 1977. jún. 14.

BALÁZS ILDIKÓ

Wass Albert idegen nyelveken Fordítástörténeti vázlat, külhoni visszhang

Wass Albert élete során közel ötven könyvet írt, több tanulmányt, publicisztikát, három verseskötetet, egy színdarabot, de leginkább regényei révén vált ismertté és elismertté. Kevesen tudnak viszont arról, hogy már élete során műveit folyamatosan tolmácsolták idegen nyelvekre. Az idegen ajkú olvasó számára lefordított művek tükrében érdekes, tanulmányos képet kapunk e népszerű, ma talán túlpolitizált, ideologizált író mondanivalóiról. Egy bibliográfiai gyűjtés¹ alapján tekintem át Wass Albert idegen nyelvre fordított, illetve az általa idegen nyelven írott műveit.

Wass Albert szlovákul, csehül, németül

Az 1930-as években lefordítják a nagy sikerű *Farkasverem* (1935) című regényét szlovákra. A fordító, Emil Boleslav Lukač a következőképpen ír a regény szlovák nyelvű bevezetőjében:²

Az adott mű a magyar regény szülőhazájából, Erdélyből való. Az említett területet mint a különböző népek találkozási helyét ismerhetjük meg, ahol kultúrák és vallások élnek egymás mellett. E kis ország rész valamikor fontos szerepet játszott az európai politikában. A magyar történelmi regény Jósika [Miklós], Kemény [Zsigmond] hagyatékából táplálkozik. Az erdélyi írók a magyar irodalom elitjét alkották mindig is. [...] S ez ma is így van. Erdély a Román Királysággal egyesült, s magyar kisebbsége, magyar irodalma van, mely ma is virágzik, s felveszi a versenyt a főváros irodalmi életével. [...] új irodalmi személyiség jelentkezett, aki első alkotásával büszkén léphet az erdélyi irodalmárok közösségébe, sőt a külföldi megmérettetést is megállja. Regénye [a Farkasverem] vérrel és könyvekkel íródott.

A *Farkasverem* 1942-ben megjelenik cseh nyelven is *Vlči pelech* címen. Egy prágai lapban András Károly ismertette.³

1940-44 között a Budapesten megjelent *Pester Lloyd*-ban, a budapesti németek lapjában több recenziót olvashatunk Wass Albert könyveiről. Az egyik cikkben utalást találunk arra, hogy e lap hasábjain Wass Albert neve nem ismeretlen:

A regény szerzőjét nem kell a Pester Lloyd olvasóinak bemutatni; már megjelentettünk tőle néhány szép, mélyen átérzett és szilárd megformálású novellát; [...] annak a fiatalabb erdélyi generációnak a jeles képviselői közé tartozik, akik már a román uralom alatt nőttek fel, és a magyar kisebbségi sorsnak egészen más szempontjait ismerhették meg, mint apáik, akik a háború előtti Magyarország fiaiként váltak éretté. A fiak realiztikusabbak, a hazai földhöz jobban kötődnek, szem-

¹ Balázs Ildikó: Wass Albert életmű-bibliográfia. Pomáz: Kráter Műhely Egyesület, 2004. 208.

² A bevezetőt magyarra fordította Pacsai Imre.

³ András Károly: Vlči pelech. *Új Élet*. 1. évf. Prága, 1942. ápr., 31.

pontjaik és hatáskörük korlátozottabb ugyan, de fenntartás nélkül hűek a történelmi „hic et nunc” életfontosságú feladataihoz.

Az - y szignójú recenzor (feltételezhetően Zathureczky Gyula) a *Farkasverem*ről a következőket írja:

Olyan művel van dolgunk, mely modern, regényszerű memórnak hat, olyan művel, melyben az erdélyi költészet és az erdélyi emberiség legszebb hagyományai modern formában kelnek ismét életre.⁴

Wass Albert művei elsősorban felesége, Czegei Wass Éva révén váltak a németajkú olvasók számára elérhetővé. A hamburgi születésű fordítónő, lánynevén Eva Siemers édesanyja magyar, apja német volt. Életéről Szabó T. Ádám írt megemlékezést, illetve ő hívta fel a figyelmet fordítói tevékenységére is.⁵ Eva Siemers később Ady Endre tizenhárom versét is lefordította németre, 1978-ban megjelent egy háromnyelvű (magyar- német és finn) Ady-kötet versmagyarázatokkal; a német fordítás az ő munkája. A kötet kiemelkedő darabja a *Gegrißet seiest Du Sieger* (Üdvözet a győzőnek). 1982-ben magyar népballada-kötete jelenik meg.⁶ Majd Kányádi Sándortól fordít, valamint Lakatos Demeter moldvai csángó költőtől: *Wo die Sonne versinkt* (= Messze, ott hol a nap szentül le). Czegei Wass Éva a legtöbbször Wass Albertet tolmácsolja németül. Valószínűleg a Pester Lloydban olvasható elbeszélések is az ő fordításában láttak napvilágot.

Az *Erdők könyve* 1946-ban először németül jelent meg, rá egy évre magyarul. Az író ekkor már a németországi emigrációban él. A *Tavak könyvét*, mely még 1943-ban jelent meg Magyarországon, 1968-ban fordítja le németre Czegei Wass Éva. Ezek a legjobban sikerült német nyelvű Wass-fordítások. Az alábbi részlet nem szöveghű szabad fordítás:

Als der Gute Gott mit der Erde fertig war und hoch über allem auf einer grossen, weißen Wolke saß, verteilte er noch unter seine Lieblingsengel all die Schätze, die der Welt eigen sein sollten. Die echten, wahren Schätze. Um ein Stückchen davon in jedes Menschenherz hineinzutun, damit die Menschen reich und glücklich würden.

Einem gab er die Güte, der zweite bekam die Liebe, der dritte den Frieden. Wie du siehst, es waren echte, ganz echte und große Schätze, damit die Menschen reich und glücklich würden.⁷

A magyar szöveg így hangzik:⁸

Tudnod kell, kedvesem, hogy amikor a Jóisten a világot megteremtette, és már mindennel készen volt, összehívta négy legkedvesebb angyalkáját, hogy szétossza közöttük a világ kincseit. Az igazi kincseket.

Egyiknek a jóságot adta, hogy szálljon le vele az emberek közé, és mindenkinek a szívébe tegyen belőle egy darabkát. A másodiknak a szeretetet adta, s a harmadiknak a békességet. Láthatod: igazi nagy kincseket osztott szét angyalkái között a Jóisten. Az angyalok pedig leszálltak a kincsekkel a földre.

⁴ -[Zathureczky] 1940. október 13. Wass Albert: Csaba, Bp., Révai, 1940. *Pester Lloyd*, 234. 14. – Az idézeteket németből itt és a következőkben én fordítottam. *B. I.*

⁵ Szabó T. Ádám: Gr. Czegei Wass Albertné Siemers Éva emlékezete. = Korunk. 1991. 8. sz. 1043-1044. – Szabó T. Ádám: Erdélytől Bajorerdőig: beszélgetés Czegei és Szentgyedi Wass Albertné szül. Siemers Éva grófnival. = *Studia nova – Új tanulmányok*. 1. évf. 1. 1994. 199-215.

⁶ Szabó T. Ádám: Volksballaden aus der Moldau und Siebenbürgen. Moldvai csángó és erdélyi népballadák. Antológia. Bp., 1982. MTA Néprajzi Kutató Csoport. 155.

⁷ Wass Albert. *Der Wald*. = Wass Albert [1946]. *Die Welt ist schön: Märchen vom Wald; Ein Buch zum Vorlesen*. 170.

⁸ Wass Albert: *Erdők könyve*. 1. München: [Faragó Miklós], 1947. 92.

Olasz és spanyol fordítások

A *titokzatos őzbak* című könyvről olasz nyelvű recenziót olvashatunk a Corvina hasábjain, szerzője Ladislaus Bóka, azaz Bóka László:⁹

[A műben] *finom szállal egymásba font, különböző történetek is egységet alkotnak, mivel egyetlen személy tapasztalatait, sőt az ő szemérmes vallomásai. [...] Az erdők világában egy magányos lélek kereng, a nomád tájba egy ázsiai módon szemlélődő lélek töprengései íródnak bele. Ebben az íróban semmiféle vonzalom nincs a különdlegességek iránt, teljes egészében magába fordul, minden tapasztalat erős bensőségében a szimbólumok mélységét kapja meg. Szimbólummá válik a titokzatos őzbak is, amelyet csak egy-egy pillanatra lehet látni az első vadászat során. [...] 'Még ma is látom - írja -, és olykor valójában nem tudom, hogy élő állat volt-e vagy látomás csupán' - ... minden látási élmény átalakul, és az író lelkeben szellemi élménnyé válik. És egy félénk feltételezés vetődik fel bennünk: talán ezek a szemlélődő lelkek a miénktől teljesen eltérő költői mesterséggel rendelkeznek, talán az, ami művükben számunkra rendezetlennek tűnik, valójában szerves alkotás. Erdély termékeny talaja az olyan alkotásoknak, amelyeket a kihagyásos cselekmény jellemez, ahol az elbeszélések hiányát a csend tölti ki, az a csend, amelynek az értelmét már elvesztette az agyoniparosított városok embere, de amely még él azoknak a lelkeiben, akik fegyverrel a vállukon járják Erdély sűrű erdeit.*

Wass Albertnek az *Adjátok vissza a hegyeimet!* című regényét fordították le a legtöbb nyelvre: az 1949-es évi megjelenését követően még abban az évben németre, majd spanyolra az írónak az Egyesült Államokba való letelepedését követően 1953-ban. 1970-ben angolul is megjelent.

Akit a cím nem riaszt vissza, mely szokványos „honregény” vagy egyéb irodalmi méterárút sejtet, Wass Albert Adjátok vissza a hegyeimet című regényével olyan ismeretségre tesz szert, mely szerencsére a politikummal vagy háborús élményekkel érintkező szépirodalomhoz sorolható. Azt az ínséget és szenvedést tükrözi, mely menekülésre készítette Magyarország és Románia határvidékének lakóit (s velük együtt a szerzőt, Wass Albertet is), és akik ma Németország és Ausztria D.P.-táboraiiban vigasztalan vegetálásra ítéltettek; ez a regény korunk Simplicissimus-a. Az 1908-ban született erdélyi Wass már korábban kitűnt hazájában regényeivel, melyek minőségéről itt nem szólhatunk, mivel hiányoznak az ismereteink. Am maga ez a könyv elégséges ahhoz, hogy szerzőjét nem szokványos elbeszélőnek nevezzük – bármilyen tragikusan „szokványos” ma elbeszélésének témája... Ma hosszasan kell keresgelnünk, míg oly egyszerűen ábrázolt alakokra bukkanunk - egy hajdani, boldog világ szétszórta maradványaira, akik Wass hegyi barlangjaiban összevagdtek.

A fenti sorok a zürichi *Die Weltwoche* hasábjain olvashatók a *Gebt mir meine Berge wieder!*, vagyis az *Adjátok vissza a hegyeimet!* című regény német fordításáról.¹⁰

A *Devolvedme mis montanas* előszóírója, Josué Quesada a következőképpen ír az *Adjátok vissza a hegyeimet* spanyol kiadása elé:¹¹

Este es un libro escrito con sangre y con lagrimas”, azaz: „Könnyel és vérrel írt könyv. Teljes gyötrelmes valóságában mutatja be az adott világot: a dantei valósággá alakított, Erdély egykor derűs tartományát.

⁹ Bóka, Ladislaus: [Adalberto Wass: A titokzatos őzbak. (Il capriolo misterioso)]. Corvina. 44. évf. 1941. 821-822. Az idézet Tusnád László fordítása.

¹⁰ [-]. Die Weltwoche. Unabhängige Schweizerische Umschau. Zürich 1949. december 16. 17. évf. 840. 5.

¹¹ Magyarra fordította Tusnád László.

Közeledés a német filmiparhoz

Wass Albert a hamburgi tartózkodása alatt megpróbált betörni a német irodalomba is. Műveit részben Czégei Wass Éva (*Tavak könyve, Erdők könyve*), részben mások (Újlaki Sarolta: *Elvész a nyom*, Podmaniczky Tibor: *A funtineli boszorkány*) fordították. A *Gebt mir meine Berge wieder* című könyv nem tünteti fel a fordítót, ám feltételezhető, hogy a mű nem német nyelven íródott, s a német fordítás megint csak felesége munkája lehet.

Ugyancsak Hamburgban írt még német nyelven két regényt: *Die letzte Laterne* címűt és a *Nuza*-t (mely feltételezhetően *A funtineli boszorkány* részlete). Emellett kísérletet tett arra, hogy műveit a film műfajához közelítse.

Műveit megpróbálta a filmiparban is piacra dobni, így három filmforgatókönyv került ki a keze alól, szintén német nyelven. Ezek a művek egyelőre ismeretlenek. Wass Albert 1949 augusztusában átköltözött Hamburgba azzal az elgondolással, hogy ott mint író könnyebben tud elhelyezkedni. Csalódnia kellett. A német lapok és folyóiratok szívesen közöltek tőle apróbb írásokat, de alkalmazást idegen íróknak nem adnak. Így lett éjjeliőr, hogy családját eltarthassa. Hamburgban írt egy filmet (forgatókönyvet) *Ein Mensch geht vorbei...* címmel, amit Ráthonyi Ákos rendezésében fogattak ezen a nyáron [1951 nyarán] Ausztriában. Egy regényt is írt (*Die letzte Laterne*), már csak németül. Mostanában adják ki. Még két filmje keres gazdát és nyáron fejezte be új regényét *Elvész a nyom* címmel.¹²

Az *Elvész a nyom* című regényét hollandra is lefordították német nyelvből: *Het verloren spoor*, tehát *Az elveszett nyom* címmel.

Angol nyelven az USA-ban

Angol nyelven közvetlenül az 1951 szeptemberi emigrálását követően publikál először. A *Why?* című könyv második felesége, Eéizabeth McClain segítségével születik meg (1952), témája a koreai háború.

Az Egyesült Államokban írt könyvei általában egyszerre jelentek meg magyarul és angolul, tükrözve az íróknak azt a szándékát, hogy magyar kultúránkat az amerikaiakkal is megismertesse: az *Átoksori kísértetek* 1964-ben, az *Elvások a veres csillag* 1965-ben, a *Magukrahagyottak* 1967-ben, a *Válogatott magyar mondák* 1971-ben. A *halálos köd Holtember partján* 1978-ban magyarul, majd a következő évben angolul. A *Válogatott magyar népmesék* először angolul jelent meg 1972-ben, és csak 1998-ben, közvetlenül az író halála előtt jelent meg magyarul Budapesten.

A *Magukrahagyottak* angol fordításáról a következő ismertetés látott napvilágot *A Broken Promise* címmel Howard E. Kershner tollából:¹³

Here we have in story form the heart-breaking account of freedom fighters in Korea and Hungary who tell their innermost thoughts as they lived through the days of broken promises and hope that America would come to their rescue. Seldom has anything appeared which produces a greater tugging at the heartstrings than the tale of these martyrs who fought to the end. Finally, before they died, they realized that they had been forsaken. For them this seemed to be greater bitterness than death itself.

¹² Csicsery-Rónay István. Wass Albert. = Hírünk a világban: Magyar Kulturális Figyelő. 1951. nov., 11.

¹³ Kershner, Howard E.: A Broken Promise: Forsaken are the brave. = Christian Economics Toronto. 1968. okt. 15. 128.

During the Nazi occupation of Hungary in World War II, our planes dropped leaflets on the Hungarian people, reading in part: „Hungarian people, don't fight against the savior Russian army! They bring you liberty! The eople of America guarantee independence for Hungary!”

Thus we surrendered to the Communist tyrants over a hundred million Christian-oriented people in eastern Europe. When the test came in Hungary in 1956, our contry made not one move toward the implementation of that promise. Every patriotic American will be sad when he reads the story about our abandonment of our promises. Albert Wass, the author, now a professor at the University of Florida in Gainesville, is one of the great nemes among Hungarian writers.

Lehet, hogy az 1956-os magyar forradalmat, mint történelmi eseményt új megvilágításba helyezi Wass Albert könyve, valamint az amerikai újságíró recenziója.

Különlegesség *Eliza* című regénye, melyet angolul írt, és amely 2004-ben jelent meg V. Tóth László magyar fordításában a Kráter Műhely Egyesületnél. Ez a családregény egy skót bevándorló család életét mutatja be. Figyelemre méltó, hogy második felesége – bár neve általában nem szerepel angol regényei fordítójaként – lektorálta és stilizálta Wass Albert angol nyelvű műveit.

A funtineli boszorkány németül, románul

A fordítástörténetre nyitott kitekintőt *A funtineli boszorkány* című trilógiával zárjuk. A könyv először németül jelent meg 1956-ban, mégpedig a teljes végső verzióhoz képest egy rövidebb magyar kézirat alapján: a trilógia harmadik kötetéből ugyanis itt mindössze egy fejezetnyi olvasható. Az *Es sind die größten Schmerzen nicht, worüber Frauen weinen* cím nem szerencsés, erről Wass Éva nyilatkozik:¹⁴

Szerinem a Die Hexe von Funtinel, azaz a magyar eredeti cím fordítás összehasonlíthatatlanul jobban ment volna. Ez az eredetihez igazodó jó cím lett volna, de Es sind die größten Schmerzen nicht, worüber Frauen weinen címen senki sem vette. Különb is egy nagyon vastag könyv volt, ezért sem vette meg senki. A másik baj az volt, hogy nekem kellett volna lefordítanom, de akkor éppen a négy gyermekkel Hamburgba költöztem, nem volt rá időm. Ezért Podmaniczky fordította a regényt Münchenben. Ő ugyan jól fordított, de mégsem tudott úgy németül, hogy ne csúszott volna bele egy-két súlyos hiba. Jobb lett volna még egyszer lefordítani az egészet.

A művet 1959-ben adta ki magyarul a szerző az Egyesült Államokban és Kölnben egy időben.

A legjelentősebb viszont a román fordítása, mely Wass Albert megítélését kedvezően befolyásolta a kulturált román körökben. Noha a román címek ugyancsak eltérnek az eredetitől, ez esetben nyelvi telitalálatok, akárcsak a román mű egésze. A *Lângă Scaunul Domnului*, magyarul az *Istenszéke mellett* 2000-ben jelent meg a marosvásárhelyi Mentor Kiadó gondozásában. Fordítója Corneliu Câlțea a marosvásárhelyi román rádió munkatársa. A könyvet az *Adevărul* című bukaresti napilapban Constantin Stănescu méltatta, az eddigi legértőbb ismertetőt írva a műről:¹⁵

A magyar Wass Albert regénye [...] nagy mitológiai és etnográfiai poéma Erdély természetéről és lakóiról. Szereplői, melyek sematikusak és szimbolikusak, inkább a legenda párájába vont tervezetek, melyeket az író egy távoli, homályos, ködös emlékezetből keltett életre. Emberi sziluettek, árnyak

¹⁴ Idézi Szabó T. Ádám, 1994.

¹⁵ Stănescu, C[onstantin]: „Trecutul nu se întoarce niciodată”. = *Adevărul*. Bukarest, 2000. október 14-15. 3.

mozognak, több nemzetség emlékezetének vázsnán: a regény oldalain ugyanis örmények, románok, magyarok, németek, zsidók, oroszok barangolnak - egy olyan emberi konglomerátum, melyet az író egyforma megértéssel és szimpátiával szemlél és ábrázol, ám a nosztalgiaának nyomát sem érezni a régi világ iránt, mely az évszakok ritmusában s a vadonéval szomszédos pusztaságban élt. Az időérzékelés és a térfelfogás a Sadoveanu-éhoz hasonló, aki az erdélyi táj nagy, patetikus rapszódiját írta meg.

A könyv román fordítását 2000 novemberében mutatták be Marosvásárhelyen, ahol Ion Coja bukaresti történészprofesszor méltatta.¹⁶

... egy nagyon kényes kérdésről van szó. De nem politikai okokból [...]. Hanem kimondottan irodalmi szempontból. [...] Az a tény, hogy a könyv íróját Erdélyben a kolozsvári néptörvényszék halálra ítélte, nagyon komoly, nyugtalanító dolog. Ugyanis nem rímek a két dolog, hogy egy háborús bűnös ilyen szép könyvet írjon. Ha mégis bebizonyosodik, hogy egy gyilkos írta ezt a könyvet, aki életet oltott ki, akkor azután kimondottan irodalomtörténeti, alkotás-lélektani szempontból kell vizsgálódnunk, kiderítve: miként volt lehetséges, hogy Wass Albert megírja ezt a trilógiát, mely ellentmond azoknak a dokumentumoknak, melyek alapján halálra ítélték? [...] Miként lehetséges, hogy egy románellenes ember megírja ezt az ezer oldalt, ami arról tanúskodik, hogy igencsak ragaszkodott a román néphez, annak értékeihez [...], hogy szeme és füle volt hozzá, hogy megfigyelje azokat az embereket, akik itt éltek, akiket teljes mértékben megértett. [...] E könyv lefordítása és a román térben való forgalmazása nagyon komolyan felveti majd a szerző és mű közötti viszony kérdését. Egyesek azt állítják: nem kell foglalkozni a szerzővel, csak a mű értékével. Én nem osztom ezt a véleményt. Azt hiszem, hogy a szerző személyisége, erkölcsége, tisztessége kerül terítékre, amikor az olvasóval foglalkozunk.

A román szöveg líraian szép; fordítója egyaránt ismeri a regionálisan színezett erdélyi román nyelvet és Wass Albert mezőszegi, helyenként székely tájszavait:¹⁷

Scaunul Domnului stă, înalt, deasupra Mureşului. De o parte, ramificată, Gălăoia, de cealaltă parte pârâul Bistra, în spatele lui piscurile Călimanilor. Desigur, viaţa nu mai e azi, nici acolo, ca atunci când Dumnezeu şedea să se odihnească printre munţi. De vrea să se odihnească, astăzi nu se mai duce într-acolo. L-au alungat omenii. L-au înspăimântat fierăstraiele cu aburi, larma şi strigătele, torsnetul copacilor doborâţi, fluieratul locomotivelor, zăzania şi toate căte au mai venit pe văi în sus, odată cu omul.

Doar sus pe culmi şi în ținuturile din preajma izvoarelor se mai păstrează azi rânduială. Acolo sau retras şi cerbii şi cei câţiva urşi rămaşi. Glasul marilor tauri se aude, toamna, prin ceată, până jos în văi.

Az eredeti szöveg a románhoz hasonlóan lírai ihletésű:¹⁸

Ott áll az Istenszéke magosan a Maros fölött, egyik oldalán a sokágú Galonya, másik oldalán a Bisztra-patak s mögötte a Kelemen csúcsai. Persze, ma már ott sem olyan a világ, mit akkor volt, midőn az Isten pihenni leült volt a hegyek közé. Ma már nem jár arna, ha pihenni akar. Elűzték az emberek. Elriasztották a gőzfűrészek, a lárma és a kiabálás, fűdöntések zaja, mozdonyok sípjai, a sok hevenyészve összetakolt ház, a szemét, a piszok, a békétlenség s mindaz, ami az emberrel együtt a völgyeken fölött.

Ma már csak fent a gerinceken, a forrásvidékek táján áll még a rend. Oda húzódiak föl a szarvasok is, és az a néhány megmaradt medve. Ősszel a nagy bikák hangja a ködön át lehallatszik a völgyig.

¹⁶ Máthé Éva: Wass Albert - románul: nem mindennapi könyvbemutató. = Romániai Magyar Szó, 2000. nov. 15.

¹⁷ Wass Albert: Vremea frăguteilor. 7. In: Wass Albert: Lângă Scaunul Domnului. Târgi-Mureş, Mentor, 2000. I-III.

¹⁸ Wass Albert: Marosvásárhely, 1999. 1. Az urszubeli leány, 276; Kunyhó a Komáromyikon, 404; A funtineli boszorkány, 256.

Ö s s z e g z é s k é n t megállapítható, hogy Wass Albertet az eddigi kutatás alapján hét nyelvre fordították le: időrendben szlovákra (193?), csehre (1941), németre (1946), angolra (1952), spanyolra (1953), hollandra (1960) és románra (2000). A legtöbb könyve az emigrációban töltött évekkal arányosan angolul, első feleségének köszönhetően számos műve pedig németül jelent meg. Mindössze egy-egy műve jelent meg szlovákul, csehül, spanyolul, hollandul és románul, ám ez utóbbi a nagy terjedelmű trilógiájának, *A funtineli boszorkánynak* a fordítása, mely nyelvi teljesítménye és terjedelme révén is kiemelkedő.

Nem szóltunk még több verséről, melyeket eredetileg angolul, valamint németül írt, ezeket a Mentor és a Kráter kiadók által egyaránt megjelentetett verseskötetek tartalmazzák.¹⁹ E verseket Wass Albert ugyanis nem rendezte kötetbe, a hagyatékából kerültek elő.

Wass Albert életében több nyelvet sajátított el: a németet és a románt még Erdélyben, az angolt Amerikában. Fontosnak tartotta, hogy művei idegen nyelveken is megjelenjenek; ezt a törekvését tükrözik azon művek, melyeket két művelt, nyelvileg képzett és igen érzékeny társa, a félnémet Eva Siemers és a skót-amerikai Elizabeth McClain tolmácsoltak.

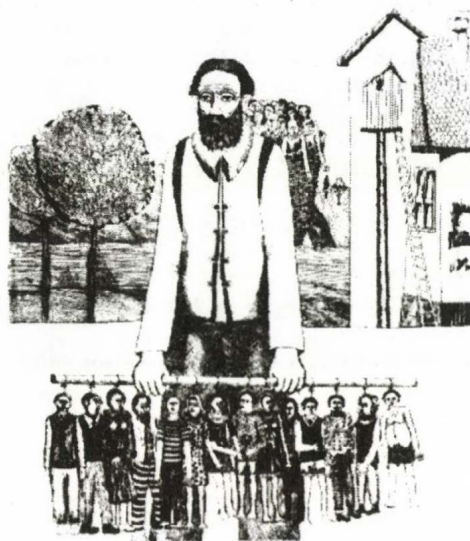
WASS ALBERT IDEGEN NYELVEN MEGJELENT MŰVEI

- Deadly Fog at Deadman's landing / Halálos köd Holtember partján* /: angol. Astor, FL.: Danubian Press. 1979. 103.
- Devolvedme mis montanas! / Adjátok vissza a hegyeimet!* /: spanyol. Latinovít, Ladislao, ford. Quesada, Josué, előszó. Szabó László illusztr. Buenos Aires: Kárpát, 1953.. 216.
- Die Spur verliert sich / Elvész a nyom* /: német. [Uilaky, Charlotte = Újlaky Sára, ford.]. Stuttgart: Steinkopf, 1958. 472.
- Die Welt ist schön/ Erdők könyve* /: német. Stuttgart, 1947.
- Die Welt ist schön: Märchen vom Wald; Ein Buch zum Vorlesen / Erdők könyve* /: német. Karlsruhe: Stalberg, [1946]. 170.
- Eliza and the house that Jack built: historical novel / [Eliza és a Jack-építette ház]*: csak angolul. Astor, FL.: Danubian Press, 1982. 375.
- Es sind die größten Schmerzen nicht worüber Frauen weinen / A funtineli boszorkány* /: német. [Podmaniczky, Tibor von, ford.]. Heidelberg: Keyser, 1956. 431., [1 db; 1. *Das Mädchen vom Ursu*. 5-180; 2. *Das Haus am Komarnyik*. 181-400; 3. *Die Hexe vom Funtinel*. 401-431].
- Forsaken are the Brave / Magukra hagyottak* /: angol. Toronto: Literary Guild, Canada Weller Publishing Co. Ltd., 1967. 128.
- Gebt mir meine Berge wieder! / Adjátok vissza a hegyeimet!* /: német. Zürich: Thomas, [1949]. 187.
- Give me back my mountains! / Adjátok vissza a hegyeimet!* /: angol. Massey, Eric, ford. Astor Park, FL.: Danubian Press, 1970. 191.
- Het verloren spoor / Elvész a nyom* /: holland. Kuitenbrouwer, Henk, németről ford. Utrecht: De Fontein, [1960]. 279.
- Lângă Scaunul Domnului / A funtineli boszorkány* /: román. Câlțea, Corneliu, ford. Târgu-Mureș [Marosvásárhely]: Mentor, 2000. 3 db; 1. *Vremea frăguțelor*. 284.; 2. *Pretutindenii brazilii vuiesc la fel*. 396; 3. *Pasărea neagră*. 244.
- Man by the side of the road: novel / Ember az országút szélén* /: angol. Astor, FL.: Danubian Press, 1984. 152.
- Märchen vom See / Tavak könyve* /: német. Wass von Czege, Eva. [Ill. Liesel Lauterborn], ford. [Hamburg]: Matari, . [1968]. 78.

¹⁹ *Wass Albert* minden verse. Szerk. *Turcsány Péter*. Pomáz, 2003.. 293. – *Wass Albert*: Nagypénteki sirató. Kiadott és hagyatékban maradt versek. Szerk. *Nagy Pál*. Marosvásárhely, 2002. 415.

- Märchen vom Walde/ Erdők könyve/* : német. [1967]. Wass von Czege, Eva. [Ill. Liesel Lauterborn], ford. Hamburg: Matari. 76.
- Märchen vom Walde/ Erdők könyve/* : német. Rosenheim: Torknitz, 1947.
- The purple ghosts of Damnation Row / Átoksori kísértetek /*: angol. [Gainesville, FL.: American Hungarian Literary Guild]. [1964]. 270.
- The purple ghosts of Damnation Row / Átoksori kísértetek /*: angol. Toronto: Danubian Press, Literary Guild, 1965. 270.
- The purple ghosts of Damnation Row / Átoksori kísértetek /*: angol. Astor Park, FL.: Danubian Press, 1984. 270.
- The red star wanes / Elväsik a veres csillag /*: angol. Gainesville, FL.: American Hungarian Literary Guild, 1965. 295.
- The red star wanes / Elväsik a Vörös Csillag /*: angol. Toronto: Literary Guild, 1965. 295.
- Vlči pelech / Farkasverem/*: cseh. Kutny', Přeložil Pavel, ford. Praha: Volesky, 1941. 236.
- Vlčia jama / Farkasverem/*: szlovák. Lukač, Emil Boleslav - Krčméry, Stefan, ford. Lukáč, Emil Boleslav, szerk., előszó. Bratislava, Czechoslovakia: Spoločnosť Priateľ'ov Klasických Knih, [193?]. 236.
- Why? / [Magukrahagyottak] /*: angol. Wass McClain, Elizabeth Florence, ford. Pittsburgh, PA: Expert Printing Co., 1952. 80.

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

BARSI ERNŐ

Apáczai Csere János *Magyar Enciklopédiája* és a magyar néphagyomány

Kodály Zoltán mondotta a magyar népdalról: „Mint egy nagy gyűjtőmedencébe, századokon át belefolyt a magyar érzelmi élet minden patakja... A falu megőrizte a sajátosan magáé mellett azt is, amit felülről kapott”.¹ Bármilyen hihetetlenül hangzik, még a *Magyar Enciklopédiából*² is sok mindent őriz, kivált falusi népünk, szinte napjainkig. Mivel Apáczai a rendelkezésére álló, több évszázados múlttal rendelkező európai irodalomból vette, írta le azt, amit hazája számára fontosnak tartott, így annak, amit tőle a népünk is átvett, igen mélyre nyúltnak gyökerei. Különösen sokat vett át és őrzött meg népünk az Enciklopédia VIII. részének a XIV. fejezetéből, melynek címe: „*A házi, paraszti és örökre való kalendáriom az esztendőnek tizenkét hónapja szerént, amint ezt Beda leírta.*”

Beda (Beda Venerabilis) latin nyelven író angolszász történetíró, teológus, filozófus és költő volt, aki 672-ben vagy 674-ben született, s 735-ben halt meg. Tehát egy évezreddel Apáczai előtt. Beda ifjúkorában hét éven keresztül a Szent Benedek rend wearmouthi majd jarrowi kolostorában tanult. Itt lett diakónus (691-ben), majd presbiter (702-ben). A jarrowi kolostorban írta meg a korai középkor legjelentősebb tudományos munkáit. Apáczai a 725 előtt írott *De rerum natura* (A természetről) című könyvéből vette Enciklopédiája említett fejezetének anyagát. Nézzük meg, mi került át belőle – valószínűleg kollégiumainkból kikerülő értelmiségi réteg közvetítésével – a magyar nép hagyományanyagába!

¹ Kodály Zoltán: A zene mindenkié. Bp., 1954. 18-19.

² Apáczai főműve, a *Magyar Encyclopaedia* 1653-ban jelent meg először a hollandiai Utrechtben.

Január 8.: – „Ha Vincent apja tiszta, bő bor leszén” – írja Apáczai tudományos szűkszá-
vúsággal. Népünk ellenben versbe költi:

*Hogyha szépen fénylik Vince,
Megtelik borral a pince.*

Sőt különböző változatokban még tovább színesíti:

Ha Vince napján megcsordul az eresz, bő bortermés lesz. (Bodrogköz)

*Fényes Vince, tele pince,
Ködös Vince, üres pince. (Moldva)*

*Ha fénylik Vince,
Megtelik a pince,
Ha csepeg, csurog,
Kevés lesz a borod. (Délvidék)*

Január 22. – Pál napja. Pál fordulásának is nevezik. Ezt olvashatjuk róla az Enciklo-
pédiában: „Ha a Pál fordulása napja tiszta, az egész esztendőben jó idők lesznek, ha sze-
les, hadakozások, ha ködös, az élő állatok meghalnak, ha hó vagy eső, drágaságok. Las-
kón ezt így foglalták versbe és adták át nemzedékről nemzedékre:³

*Pál fordulása ha tiszta,
Bőven terem mező, puszta.
Ha szeles, jön hadakozás,
Ha ködös, embernek sirt ás.
Ha pedig esős vagy nedves,
Lesz a kenyér igen kedves.*

Győrságon (Győr–Moson–Sopron megye) 1997-ben az 1954-ben született Kurucz
Andorné Nagy Juliskától így hallottam.

*Pálfordulás hogyha tiszta,
Bőven terem mező, puszta.
De amikor szeles, nedves,
Lesz a kenyér igen kedves.*

Február 22. – „Cathedra Sancti Petri”. „Ha Péter cathedrája napján hideg talál len-
ni, tizennégy napig tart” – írja az Enciklopédia. A „Cathedra Sancti Petri” középkori
magyar fordítása így hangzott: „Szent Péter ü székesége”. Ezt népünk elérte, s ebből
lett nála „Üszögös Szent Péter” napja. Az üszögös jelző miatt szerencsétlen napnak tartot-
ták. Ezért e napon semmilyen munkába nem fogtak. Lisztbe nem nyúltak, tyúkot nem
ültettek, mert attól féltek, hogy üszögös lesz a búza, megfeketedik a tojás. Turán úgy
tartották, hogy ezen a napon nem szabad szántani, vetni, mert üszkös lesz a gabona.

Maradt e napnak bizonyos időjósító jelentése is. Amilyen az idő ezen a napon, olyan
lesz József napkor is.

Február 24. – „Mátyás ha jeget talál, eltöri, hahol nem, csinál” – áll az Enciklopédi-
ában. Népünk ezt pontosan így őrizte meg: „Ha Mátyás jeget talál, akkor töri, ha nem
talál, akkor csinál”. Győrságon még 1997-ben is így mondták: „Mátyás, ha nincs jég,

³ Gyűjtötte Lábadi Károly 1988-ban.

akkor csinál, ha van, bont”. Abaújban hasonlóképpen azt vallották: „Mátyás, Gergely: két rossz ember; Mátyás, ha nem talál, csinál hideget vagy jeget.

Május 25. – „Ha ez a holnap esős, kevés bor lesz, de ha *Orbán napja* tiszta, bő bor terem” – mondja az Enciklopédia. Orbánt a néphagyomány a fagyoszentek közé sorolja. Az Orbán-napi hideg árt a szőlőnek. Sőt, legjobban a szőlő sínyli meg. Ezért sokfelé a szőlőben szobrot emeltek Orbánnak, és e napon körmenetben keresték fel. A szőlőtermő falvak a szőlőhegy védelmét és a bő termés biztosítását várták tőle. Jó idő esetén egész nap óbort ittak, szobrát is borral locsolták. Rossz idő esetén szidták, kövekkel dobálták meg a szobrát. Olaszliszkán azt tartották: „Orbán, ha lejön a sutról, már nem várható utána hideg”.⁴

Június 8. – „*Medárd napja* tájban aminémű idő vagy, olyan lesz egész nyáron is többire” (Enciklopédia). A mai közfelfogás szerint is: ha ezen a napon esik az eső, akkor 40 napig esni fog, ellenkező esetben ugyanannyi ideig szárazság lesz.

Június 29. – „*A Péter és Pál napja* tájban a vetemények megérnek és gyökerek kiszárad” (Enciklopédia). Népünk is úgy tartja, hogy a búza töve ezen a napon megszakad, kezdődhet az aratás.

*Elmúlt már Ézsaiás,
Vágd a búzát pőre gatyás!*

Július 25. – „Ha Jakab napja tájutt az ég tiszta, a csűrök gabonákkal megtelek” – olvashatjuk az Enciklopédiában. Néphagyományunk szerint is a Jakab-napi jó idő bőséget fog hozni. A Jakab-napon kelt csirkék gyorsan nőnek. De téli időjóslás is kapcsolódott hozzá. Ha ilyenkor sok a felleg, akkor a télen sok hó lesz. A hó pedig védi a vetést.

Augusztus. – *Kisasszony hava.* „Az ekkor holdfogytára tojott tojományok sokáig elállnak” – írja az Enciklopédia. Népünk úgy tartja, hogy ebben az időszakban, kivált *Két asszony köze* időben (az augusztus 15-e, Nagyboldogasszony és szeptember 8-a, Kisboldogasszony napja közti időszakban) tojt tojasokat össze kell gyűjteni, mert ezek sokáig elállnak. Medvesalján még meszet is szórnak rájuk, hogy még jobban elálljanak.

Október. – „Szedj szőlőt, de száraz időn, a mustot pedig akkor nyomd, mikor a hold a föld alatt vagy!” (Enciklopédia.)

Október 28. – „Simon és Júda napján kezdődik el a tél” – állapítja meg az Enciklopédia. Néphagyományunk szerint is ekkor fordul igazán hidegre az idő. Nem tanácsos ekkor már nyári viseletet hordai:

*Mögérkezett Simon Júdás,
Jaj mán néköd pőregatyás! (Szeged)*
*Ha eljön a Simon-Júdás,
Didereg, fűzik a gulyás. (Bodrogköz)*

November 11. – „Ha a Márton napja ködös, zavaros tél lesz, ha peniglen hideg, száraz tél. A Márton luda mellye ha világos, hó lesz, ha fekete, eső” – írja az Enciklo-

⁴ Kovács József gyűjtése, közzétéve 1998-ban.

pédia. A népi hagyomány szerint, ha a liba csontja fehér és hosszú, akkor havas lesz a tél, ha barna és rövid, akkor sáros” Halászbiban 1991-ben ezt versben mondta el Kiss Jánosné Annus néni:

*Hogyha Márton napján lúdpecsenyét ettél,
Annak a mellcsontja, hidd el, hogy megmondja:
Minő leend a tél.
Tedd az ablak közé, ha barna vagy veres,
Gyenge leend a tél, kevés hóval, szeles.
Am de ha fehéren marad meg a mellcsont,
Erős tél, sok hóval, meglátsd, igazat mond.*

December 25. – Karácsony napjához időjósást fűz az Enciklopédia: „Zöldellő karácson havas húsvétot hoz”. Kisalföldi népünk szerint:

*Világos karácsony sötét pajta,
Sötét karácsony, világos pajta.*

Azaz, ha karácsonykor derült, napos az idő, a következő évben rossz termés várható, sötét, vigasztalan képet mutat a pajta. De ha ilyenkor borult, hideg, zimankós az idő, akkor jó lesz a termés a következő évben. Derút, bizakodást sugároz a tele pajta. Mert bizony, ha havas a húsvét, az egyáltalán nem kedvez a termésnek, s ez a havas húsvét az Enciklopédia szerint a karácsonyi enyhe idő következménye.

Zemplénagárdon ezt hasonlóképpen tudták:⁵

*Midőn karácsony hava zöld,
Húsvét napján havas a föld.*

És azt is mondogatták:

*Karácsonyi hó
A vetésnek jó.
Karácsony éjszakáján, ha esik a hó,
Ez reménységet ad, hogy leszen minden jó.
Első napján a nap, ha fénylik,
Az esztendő úgy tündöklöklik,
A második napján, ha fénylik,
A drágaságot remélik.*

Így élt tovább az Apáczai Csere János Enciklopédiájában leírt egykori európai tudomány magyar népünk hagyományaiban.

⁵ Kálmán Olga és Barathy Emma gyűjtése 1959-ben és 1960-ban.

HALÁSZ JÓZSEF

Keviczky János városbíró és XVII. századi Kassa

Magyarország városainak életében a XVII. század nem csak a vallásháború a reformáció és ellenreformáció időszaka. Ekkor indul meg az a folyamat, amely az önálló, különböző privilégiumokkal támogatott városoktól elvezet a központosított államformához. A városi önkormányzatok és előjáróik ebben a folyamatban meghatározó szerepet játszottak, és az idő távlatából kirajzolódnak a markáns egyéniségek. Keviczky János kassai városbíró élete és ténykedése mintapéldája a hivatástudat és a környezet jellemformáló erejének. Bár nem volt született kassai, és nemesi családból származott, a polgárok jogaiért kevesen harcoltak olyan hittel, mint Keviczky.

Városi önkormányzat a XVII. században

A városi önkormányzatok mintájául eredetileg a római városok szolgáltak, az elnevezéseket is innen vették. A polgár a várost a maga „respublikájának“, köztársaságának tekintette, melynek a polgárjog elnyerésével mindenkivel egyenjogú tagja lett (conclivis, civis cassoviensis). „*Ez nemes városban az conclivis (polgárjogú) embernek egyenlő szabadságok vagyon*“.¹ Eleinte minden polgár közvetlenül vett részt a közügyek intézésében. Ezt a gyülekezetet fekete községnek nevezték. A lakosság számának növekedésével ez a forma működésképtelenné vált, ezért a polgárok maguk helyett megbízottakat, képviselőket választottak. Ezek alkották a választott községet (electa communitas), más néven a fehér községet. Az egész községet illető fontosabb dolgokban ezután is minden polgárt összehívtak. A fehér község tagjainak száma Kassán 40 és 70 között volt. Az összejöveteleiken hat asztalnál ültek, az asztalok sorrendje egyben egyféle rangot is jelölt. Elnökiük a népszószóló, *fürmender* (Vormund), latinul *tribunus plebis* volt, aki a közigazgatásnak a bíró után második embere volt. A *fürmender* dolga volt a gazdasági ügyek ellenőrzése. A közös *fürmender* mellett minden asztalnak külön szószólója is volt. A fehér község választotta a közigazgatás végrehajtó szerveit: a tanácsot és a városbírókat.

Az összes tisztségviselőt egy évre választották. Kassán a tisztújítás (restauráció) időpontja Vízkereszt napjához (jan. 6.) igazodott. Az utána következő csütörtökön lemondott a fehér község, szombaton már az új választott község került beiktatásra. Vasárnap a néptribunust választották meg, hétfőn a városbírókat. A városi tanács tagjait ezután négy nappal választották, ezt követte szombaton a városi tisztviselők kinevezése. A választási aktusok a kora reggeli órákban kezdődtek (pl. 4 órakor)². A tisztújítás folyamata 10 na-

¹ Kassa város 1705. évi statútuma.

² *Špiesz, A.*: Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680-1780. Košice, 1983. 63.

pot vett igénybe, így január végén már működőképeseek voltak a városi önkormányzat újonnan megválasztott szervei. A városi tanácsnak 12 tagja volt, akiket szenátoroknak, konzuloknak vagy esküdteknek neveztek. A bíró és a tanács saját hatáskörében korlátlanul intézkedett, de felelősséggel tartoztak a választott községnek. A tanács üléseit hajnali 4 vagy 5 órakor kezdte, és az eléje kerülő ügyeket az előírt sorrendben tárgyalta. Elsőnek az egyházak, majd az özvegyek, árvák, a szegények és bélpoklosok kerültek sorra. Ezután következtek a városi közügyei, majd a közönség ügyei. Eljárását, valamint az egész közigazgatást a városi statutumok, jogszabályok határozták meg. E statutumokat minden negyedévben föl kellett a tanácsban olvasni:³

„...hogy bíró uram és az becsületes tanácsbeli uraim eszекbe vévén ... azokat inkább megtarthassák. Azok, akiket az Isten a többenél jobban felékesített kedvességgel, az értelemnek és bölcsességnek ajándékával, a többieket, akik hasonló gondviselésben és tisztben még nem forogtak, szelidségben oktassák, tanítsák, magyarázzák meg nekik az artikulusok titkait. A tanácsi szép rendtartásban, beszédekben, cselekedetekben emberségesen viseljék magukat s jó példát mutatásnak, hogy minden jót hallhassanak, láthassanak és tanulhassanak tőlük.”⁴

A polgár felett csak a saját városi bírósága ítélezhetett. Pallosjogánál fogva a város halálos ítéletet is hozhatott. Fellebbezni a tárnokmesterhez, az országos kincstartóhoz lehetett, mert a városnak mint királyi jövedelmi forrásnak (peculium regium, királyi tulajdon) főhatósága a tárnokmester volt. A bírón és tanácson kívül a városnak még különféle választott tisztviselői voltak. A XVII. században ezek közé tartoztak a külső birtokokat és a jobbágyfalvakat⁵ igazgató gróftisztek és a pénztárnoki teendőket végző fizető tisztek. A bortisztek a szőlőművelés, a városi pincék, a borvásárlás és eladás intézői a kocsmák felügyelői voltak. A sörtisztek a városi sörfőzésre ügyeltek. Az építőtisztek vezették a városi építkezéseket. Az ispotálytiszték a városi kórháznak viselték gondját. A városi és külvárosi (hostáti) adószedők feladatát nevük jelzi. A harmincadtiszték az országhatáron kivitt és behozott áruk után hajtották be az adót. A XVII. században a város védelme még főleg a polgárok kezében volt. A céhekbe tömörített iparosok lehetőleg egy utcában laktak, innen még máig is fennmaradt a Kovács, Lakatos, Mészáros és Fazekas utca elnevezés. Az utca végén volt az illető céhnek hadieszközökkel felszerelt bástyája, ahova veszély idején gyülekeznie kellett.

A polgári egyenlőséghez tartozott, hogy iparos és kereskedő a polgárjog elnyerésével jogosítva volt arra, hogy a város legmagasabb posztjaira is eljusson. Az erkölcsiek mellett igen fontos jogi és gazdasági előnyökhöz is jutott. Így Kassán az árumegállítás és a vásártartás nagy előnyeihez, azaz a bevásárlás és eladás gazdag alkalmaihoz. Ha áruít, készítményeit belföldre vagy a határon túlra vitte, semmit, vagy fél vámot és harmincadot fizetett. Egyes árucikkeket csak kassaiak készíthettek. Kassán csak városi polgár mérhetett, árusíthatott és vehetett bort, csak polgár szerezhett házat, ingatlant, adhatott el zabot, szénát. A városi polgári egyenlőséget a XVII. századtól megbontották a közéljük telepedett nemesek és még inkább a városokba telepített császári seregek tisztjei, az egri káptalan főpapjai, a szepesi kamara és a királyi biztosságok méltóságai.

³ Kerekes, Gy.: Polgári társadalmunk a XVII. században. Kassa, 1940. 17.

⁴ Városi szabályzat 41. articulus.

⁵ Spiesz, A. i. m. 188-189.

Keviczky idejében zajlott a polgárság és a nemesség küzdelme, melynek oka a nemesi és a polgári jogok összeegyeztethetlensége volt. A XVII. században már a mi városaink is több védelmet, kultúrát, kényelmet és rendet nyújtottak lakósaiknak, mint a hagyományos nemesi székhelyek, főleg a vidéki kúriák. A nemesek kezdtek a városokba költözni, de nemesi kiváltságaikat fenn akarták tartani. Vagyis részesei akartak lenni a városi élet előnyeinek a városi terhek vállalása nélkül, mert a nemesi kiváltság leglényegesebb pontja éppen az adómentesség volt. A nemes nem volt hajlandó elismerni a polgári rendű, iparos-kereskedő magisztrátus fennhatóságát. Ugyanakkor, ha a polgár a városon kívül szerzett birtokot, akkor a nemesi megye alá tartozott. Évszázados büszke kiváltságok feszültek egymásnak, egy ősi rend megbontásáról volt itt szó.

Vallási háborúk

A XVII. századra rányomta szörnyű bélyegét a véres és kíméletlen vallásháború. Az évtizedekig tartó háborúban mindegyik fél kérlelhetetlen volt. Egymást érték a véres leszámolások. A városok ősi jogaikra hivatkozva vallás tekintetében is maguk akartak rendelkezni és belső egységüket féltve minden más felekezetet kizárni. Keverednek itt a török által egy évszázada sanyargatott ország szociális gondjai, a császári (központi) hatalom egyértelmű katolikus beállítottsága, a túlnyomóan protestáns városok és az iparos és kereskedő társadalom érdekvédelme. Ebben a közegben kellett helytállnia az akkori kassai városbírónak és tanácsnak.

Magyarországon ráadásul a vallási harcok összemosódnak a Habsburgok elleni felkelésekkel. Kassa a XVII. században több erdélyi fejedelem székhelye volt: 1604 és 1606 között Bocskay Istváné, 1619 és 1629 között Bethlen Istváné, 1644 és 1648 között I. Rákóczi Györgyé. A század végén 1682 és 1685 között Thököly Imre előtt nyitja meg kapuit. A köztes időszakokban a császári seregeket kell a városnak befogadni és ellátni.⁶ A város és vezetése állandó nyomás alatt állt. Ízelítőül nézzünk egynéhány, a korabeli városi jegyzőkönyvekben található szemelvényt az akkori politikai beszédekből.

1644 elején a magyar király, III. Ferdinánd és az erdélyi fejedelem, Rákóczi György között megindult a küzdelem Kassa birtokáért. A két ellenfél már harcra készen állt, mi alatt a városban egyelőre a diplomáciáé volt a szó. Forgách Ádám, a kassai születésű felső-magyarországi főkapitány, a király iránti hűségre buzdította a várost 1644. február 17-én tartott beszédében:⁷

„...Ez mostani állapot vitt arra, hogy Kegyelmetek közibe magamat ex debito praesentáljam és ez jelenvaló emberek előtt nemcsak szóval intentumomat, hanem cselekedettel is confirmáljam és ha valami diffidentia volna felőlem valakik előtt, azoknak elméjékből, szívekből kigyomláljam. Minemű állapot legyen mostan, holott ellenünk nemcsak az pogány törökök, hanem az magyar magyarra, az szolgálja és jobbágy tulajdon urára támadott, ki legyen ennek az veszedelmes háborúságnak s visszavonásnak oka, csak az Isten tudja.

Minden leveleiben és parancsolatiban az mi kegyelmes urunk nekem is azt intimálja, hogy kegyelmeiddel szép correspondenciám lévén, egységben lakjam és az jóban, melyek megmaradá-

⁶ Kerekes Gy.: Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619-1629. Kassa 1943. 5-7.

⁷ Kemény L.: Két politikai beszéd (1644). = Történelmi közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa múltjából. 1914-15-3. 127-130.

sunkra szolgáljanak, egyet akarjak és értek. Hogy kegyelmetek Ő felségéhez jó intencióban legyen megmutatja az kegyelmetek praeparációi s nem is kételkedhetik senki abban, melyet én is tisztem szerint promoválni akarván, minden intentumom egyedül arra áll, hogy kegyelmetekkel az mi kegyelmes urunk Ő felsége hűsége mellett éljek s haljak.”

Ugyanazon év március hó 6-án Bethlen Ferenc, az erdélyi fejedelem követe már fenyegetőbben szólal fel a város közönsége előtt:

„... A mi Kegyelmes Urunk az erdélyi fejedelem kegyelmességét s atyai gondviselését ajánlja. Nem szükséges sok szóval elszámálnom, mennyi sok áldásit, sok számos javait közlötte legyen Isten az én kegyelmes urammal, de mindezeket szerencsére kitévén s békeséges országából s birodalmából kijöven s az közönséges jónak előmozdítására nagy szorgalmatossággal igyekezővén, fegyverhez nyúlt.

... Ő nagysága azért nem tudhatja, mi legyen az oka az Kegyelmetek keménységének, mert Kegyelmetek avagy nem szintén vehette észébe az Ő nagysága ebbeli intentumát, avagy pedig érteni sem akarja. És noha Ő nagysága mindenképpen készen vagyon, hogy extremumhoz nyúljon, gránátokkal és egyéb tüzes szerszámokkal az várost rontassa, mindazonáltal Kegyelmeteket semel pro semper inti, hogy Ő nagyságát kegyelmetek ilyen istenes dologban és jóban ne remorálja, sok szép jószágait s örökségeit kockára ne vesse, az ki legnagyobb, akár kívül, akár belől lövöldözzék egymást, mind az két részről ugyan az magyar nemzet romol és vesz; protestálván mind az Isten s mind az szent angyalok s ez világ előtt is, ha az én kegyelmes uram hűségére Kegyelmetek nem hajol s ha valami derekas károkat szenved, kicsoda leszen refundálója azoknak; hogy azért Kegyelmetek mind az Istentől áldást s mind pedig azok előtt. kik az evangeliomi igazságért még ez mai napon is fegyverben vannak, becsületes emlékezetet nyerhessen. Kegyelmetek az keménységnek hadjon békét es ezekre kegyelmetektől az én kegyelmes uram cathegoricus resolutiot is ez mai napon vár és kíván.”

Azt, hogy a szópárbajt hamarosan a fegyveres harc követheti jól jelzi Bornemissza János felsőmagyarországi alkapitány, úgyszintén 1644 tavaszán tartott beszéde⁸:

„Nagy szerencsének tarthatja ez ember az mostani időt, mivel mostan.tetszik ki, ki legyen igaz híve a mi kegyelmes urunknak. Nagy szerencsének tartom én is, hogy kegyelmeteket egyen egyen jó egészségben láthatom. Szerencsétleri napoknak is mondhatom ez mostani időt, mert mostan szenvednek romlást az szegény árvák és özvegyek, egyik. rend az másikra támadván magyar magyarra s atyafi atyafira, az pogány .török pedig víg orczával, kaczagva szemlélvén mindezeket. Szerencsés napok is ezek, mert mostan contraria juxta se posita magis elucescent. Most, most tetszik ki, legyen az emberséges ember, ha az mi kegyelmes urunk ellenségének ellenségi leszünk-e? ha szeretjük-e hazánkat? szeretjük az Istent, amint hogy a mi kegyelmes urunkat is? Most, most mutathatja meg Kassa városa szeretetét az Istenhez hűségét pedig a császárhoz. Nincsen az ég alatt tartomány, nincsen oly ország, ahol könnyebben volna az hitezés mint mi köztünk. Mocskot kentenek volt te reád is, Kassa városa. Letörülheted azt most magadról, ha az hűség mellől meg nem távozol. Micsodát? csak még az asszonyemberekkel is megoltalmazhatnám Kassát; tegyék be az kapukat a bejövételre s adjanak szabadságot az ellenségnek s meg nem veheti, elhiggyétek. A mi kegyelmes urunk hűségére minden rendek hittel kötelezték magokat, melyet ha meg nem tart kegyelmetek, fönmarad az a mocsok és bélyeg soha el nem töröltetik. Mondhatná valaki, jó volna az ő felsége hűsége mellett megmaradnunk, de hol a segítség? Imhol a mi kegyelmes urunk, amint

⁸ Kemény, L.: Egy politikai beszéd (1644). = Történelmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye és Kassa Múltjából. 1912. 3. 186-188.

hogy palatinus urunk Ő nagysága biztató ajánlása is, elérkezik rövid nap az segítség. Ha azért kegyelmek jobb módot és remediumot találhat az dologban s maga becsülete sérelme nélkül az élé számlált argumentumokat félretehetei, kész leszek kegyelmeknek engedni. Mondják azt, hogy tűzzel, gránátokkal megemésztik az várost, hiszen ketten avagy hárman csak az pinczékben is megmaradhatnak. Az török szintén olyan, mint az ördög, ki az lelken kap, annuentiát adott úgy vagyon az erdélyi fejedelemlnek a török, hogy a hét vármegyét visszafoglalja, de esztendőnként az contributiót meg fogja várni és kivánni azoktól.”

Hiábavaló volt a tűzzel-vassal való fenyegetőzés, Kassa városa 1644. március 12-én délelőtt megnyitotta kapuit az erdélyi fejedelem előtt. A feszült légkör ekkor egy időre megnyugszik, és a város vezetése jó kapcsolatot tart fenn a fejedelemmel. Erre következethetünk I. Rákóczi György fejedelemnek sárosi táborából 1644. július 2-án Keviczkyhez intézett leveléből:⁹

„Generoso Ioanni Keviczki, Iudici primario Liberae ac Regiae Civitatis nostrae Cassoviensis. Fideli nobis dilecto.

Georgius Rakoczi Dei gratia Princeps Transilvaniae partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes.

Generose, Prudens, ac Circumspectus nobis dilecte. Salutem et gratiam Nostram. Tegnap napon kegyelmed nekünk irt levelet el veven, ertiük hogy parancsolatunkra valo szolgálattal maghat nem vonogatna. Miis aszt vesszük kegyelmesen kegyelmedtől. Az oracsika felől is mit irion lattiuk, aszt mar megh hoztak. My nekünk kegyelmedre mostan semmi neheztelesünk nincsen, Isten eletét kglédnek megh tartni seghiczie az nekünk valo szolgálatnak hűséggel prestalasara. My nekünk ide iövelete kglédnek bantodasunkra sem leszen seöt eoreomel és kegyelemben lattiuk. Cui in reliquo gratiose propensi manemus. Datum in Castris Novis ad Arcem nostram Nagy Sáros positis die 2 Mensis Julij.

Anno Domini 1644. Rakoczy. (Lt. IV. 7043. sz.)

Vallási háborúk

Az 1647. évi országgyűlés nem kevesebb mint négy törvénycikkben (18., 19., 38., 82.) foglalkozik Kassa „kihágásaival“, melyekről a felvidéki 13 vármegye panaszából értesült. E panaszok szerint Kassán megakadályozzák a katolikusok és reformátusok szabad vallásgyakorlatát, és nem ismerik el a nemesi előjogokat. Ezért a rendek követelik Nye-reggyártó András bírót, Keviczky János és Miskolczy Gergely városi tanácsosok bíróság elé állítását és példás megbüntetését. Ugyanakkor megparancsolják, hogy a törvények értelmében:¹⁰

„Kassa úgy a katolikusoknak, mint a helvét hitvallásúaknak harang és temető használatával szabad vallásgyakorlatot engedjen s számukra templomnak, paplaknak és iskolának alkalmas helyet jelöljön ki. A kisebb-nagyobb polgári tisztségek és méltóságok betöltésénél, valamint házszerzésükre nézve a legszigorúbban tartsa meg a törvényeket, melyek az uraknak és nemeseknek és a befogadott nemzetiségűeknek is szabad teret nyitnak. Akiiket pedig méltatlanul, minden vétkek nélkül, főként vallási és nemzetiségi gyűlöletből elmozdítottak városi tisztségükből, azokat ügyeik megvizsgálása után tisztségükbe helyezték vissza. A nemesek házait keresett ürügyek alatt, vagy előre eltökélt bosszúból ki ne becsüljék, el ne vegyék, őket a városból ki ne zavarják.“

⁹ Wick Béla: Kassa régi síremlékei XIV-XVIII. sz. Kassa, 1933. 105.

¹⁰ Kerekes Gy.: Polgári társadalmunk társadalmunk a XVII. században. Kassa, 1940, 257.

A Kassa ellen felhozott vádak ezekben az időkben nem egyedülállóak. A reformáció és ellenreformáció egyre kíméletlenebb eszközökhöz folyamodott. A nemesi kiváltságok érvényesítése sem történt kesztyűs kézzel. Ha beleszámítjuk az önös, egyéni érdekeket, még évszázadok távlatából sem lehet egyértelműen igazságot tenni. Keviczky mint városbíró bátran védte városának ősi jogait és polgártársainak érdekeit. Sok baja volt a Kassán székelő akkori két hatalmassággal: az egyik a szepesi kamara volt a másik a felső-magyarországi főkapitány. Az új, nagyobb helyőrség részére a városnak kellett lakást biztosítani. Amint a korabeli jegyzőkönyvek tanúsítják:

„ a katonák földeket, legelőket követeltek maguknak, a kapukon vámokat szedtek, ipart űztek s a céhesek nagy sérelmére készítményeikkel kereskedtek, a mezőkön loptak, garázdálkodtak, szökött szolgákat, cselédeket befogadtak és rejtgettek maguknál. Az átvonuló idegen seregeket a város falvain napokon, heteken át el kellett szállásolnia, kik hálából nagy pusztításokat cselekedtek, elszedték a szegény nép javait.“

A városi tanács 1652. augusztus 16-án a kamara adókövetelésein kívül megtárgyalta a fegyverházban felállított mészárszék és a kamaraházban lévő kocsmá ügyét. Varjássy Nyeregyártó András népszószóló felszólalásában hangsúlyozta, hogy az ősi privilégiumok szerint mindkét dolog a város joga és jövedelme. A fegyverházban 60 éve van ugyan kocsmá, de őfelsége mandátuma (levele) ígérte, hogy csupán a katonák számára és cégér nélkül lesz. Indítványára mind a kamaránál, mind a főkapitány előtt protestáltak azzal, hogy őfelségét és helyettesét, a nádort is kérni fogják szabadságuk megvédésére. A tanács panaszát kivizsgálhatta Pálffy Pál nádor és Vattay királyi kamarás, akik a városnak adtak igazat. Mivel a kassai kamara a nádor levelére sem akarta a kocsmacégért levétetni, a városi tanács darabontokat küldött a fegyverházi kocsmá elé, akik horoggal leszakították a cégért. A helyzet ezzel pattanásig feszült a kamara és Kassa közt. A király gróf Kueffstein Adám György királyi kamarást, bécsi kamarai tanácsost és Felső-Magyarország részére kiküldött királyi biztost bízta meg az ügy békés elintézésével. Ennek megköszönték, hogy őfelsége a mészárszéket megszüntette. Kérték, hogy a fegyverházi kocsmát is vesse el. A királyi hivatalnokokon és tüzérekön kívül senki részére ne áruljanak bort, sört s egyéb szeszes italokat. Összefoglalták többi sérelmeiket is, melyek közül néhányat meg is szüntettek, a többivel az országgyűléshez utasították a várost.

Keviczky az 1649-iki országgyűlésen

A kor politikai, rendi és vallási gyűlölködése egybeforrva fogadta az országgyűlésen 1649-ben Kassa követeit. Keviczkyt, mint törvénycikkkel megbélyegezettet, ki akarták rekeszteni az ülésről. A városbíró hetekig erélyesen védte követi jogait és igyekezett a kapott utasításoknak érvényt szerezni. E küzdelem hevében született meg s járt kézzel-kévre az a gúnyvers, amely egyben a karoknak és rendeknek a polgárság iránti hangulatát fejezte ki. Elmondja Keviczkyt rókának, latrok (Kassa lakói) kormányosának, a nemesi szabadságok elárulójának, sőt a király iránti hűtlenséggel vádolja. Kívánja, hogy holtig bűzben éljen és férgek rágják húsát az akasztófán:¹¹

¹¹ Kerekes, Gy. i. m. 259-260.

*Nuszt, hiuz rókával bővelkedő János
Keviczky, ki valál latrok közt kormányos,
Urunk hűségében mindenkor hiányos,
Nemes szabadságban Kassán zsibvásáros.*

*Róka szelidséget hoztál-é Pozsonyban?
Hiúz dühösséget ellenünk gyomrodban?
Nusztal takarítál papokat Pozsonyban
Kiért nesz rágódjék három fán húsodban.*

*Dormit Leo, monddád, insultarent mures
Oka, mert jól látták, libertatis fur es
Hektornak tartának kassai lemures
Sz. r törvényed után nem lesz már Herkules.*

*Túróc mért nevelt ily piszmos virágot,
Aludj beli fiam, mondást ki nem hallott,
Melcs kurvi szín prngaus beszédben zabállott,
Thais szülejének ölében kakállott.*

*Hat misese mondd meg mit használ néked,
Nemde kirugá leghasznosabb éked
Nem volt jól kigyártva bagaria féked,
Artikulus súlya megdagasztja léped.*

*Köntösök terítve Lőcsén fogadának,
Pipessen sztrangalis jól gazdálkodának,
Eliseus papnak lenni gondolának,
Lelket töled fujni magokban várának.*

*Igy jár az kevélység, vallva jó a szégyen,
Fuss, latrot keresnek, tölem ki nem mégyen
Magadnál is, kérlek, el tagadva légyen
Fejed és orcád jódért holtig büzben éljen.¹²*

Az 1649. évi országgyűlésen is több kemény törvénycíkket hoztak a rendek Kassa ellen. Megróják, hogy az előbbi törvényeket nem hajtották végre. Büntetés terhe alatt parancsolta meg a törvény (21. tc.), hogy Abaúj vármegye közgyűléseit Kassa köteles falai közé befogadni. Megismétlik, hogy a főbírákat és tanácsosokat vallásra való tekintet nélkül válasszák. A házszerzésben a nemeseket ne akadályozzák. A háztulajdonos nemesek boraikat, akárhol főzött sörüket bármikor minden díj és adófizetés nélkül szabadon be- és kivihessék. A városok ugyanis elejét akarták venni, hogy ily módon a nemesek a város egyik főj övedelmét ne csökkentsék, amint a földesúri helyeken is a regále, a szeszárúsítás, kizárólag földesúri jog és jövedelem volt.

A nemesség és felekezetek előtt megnyíltak a városok kapui. Kassán 1650-ben királyi rendeletre visszatértek az egri káptalan, a jezsuiták és a ferencrendiek. Teljes erővel megindult az

¹² ItK., XIII. k. 247.

ellenreformáció. Az országgyűlés a Keviczky és két társa ellen hozott határozatokat feltételeesen eltörölte ugyan, de azzal a feltétellel, hogy Kassa és hatósága mindenben alkalmazkodik a törvényekkelhez. A városok évszázados jogaik megsértését erkölcsi vereségként élték meg. Az elkövetkező évtizedekben nagyfokú volt a gazdasági romlás, melynek alapvető okai között nagy szerepet játszott az ingatag hatalmi helyzet és a háborúskodás okozta károk.

Keviczky igyekezett az ősi városi privilégiumok elleni áramlatot feltartóztatni. Látva a vég-sőkig fokozott ellenállást, kénytelen volt némi megalkuvást jelentő javaslatot tenni, amiért aztán városa fejezte ki rosszallását. Keviczkyt az események vélhetően megviselték, még az országgyűlés befejezése előtt elhagyta Pozsonyt és a családi birtokhoz közeli Stubnya-fürdőben pihen néhány hétig. Kassán 1649. július 21-én számol be küldetéséről, de nem sikerül a városi tanácsot meggyőznie. Egy tekintélyes polgár, Stirbicz András evangélikus orgonista, valóságos vádiratot terjesztett be ellene. A dolog tisztázása végett Kassa városa a főrmendert néhány tanács tag kíséretében július 23-án kiküldte, hogy az országgyűlésen jelenlevők közül többeket is megszólítva a véleményüket kérjék. Teőrössy János kamarai tanácsoshoz kijelentette: „*az kegyelmetek keöveti serinyen, híven es igazan forgolodtak, valahol kivantatot, minden igazságokat perdualtak [előterjesztettek], seöitt Keviczki urat eö egt intettem hogy hatra hadgyon az busulasban, mert feltö hogy awagy nagy betegsébbe essék, awagy az gutta ütets ne erje.*”¹³ Hasonlóan vélekedtek a trencsényi követek Negrini Ferenc és Szilvássy György, akik Trencsény város hiteles pecsétje alatt nyilatkozatot küldöttek a kassai tanácsnak, amelyben arról tettek tanúságot, hogy Keviczky és társai az országgyűlésen „*hüségesen; teljes erővel és feladatuk kívánalmái szerint, a legnagyobb állhatatossággal fáradoztak és buzgólkodtak.*”¹⁴ A kedélyek hamarosan megnyugodtak, Keviczky népszerűségén nagy csorba nem esett, mert az elkövetkező években ismételten bírának választották.

Kassának Abauj vármegye területén falvai és birtokai voltak. A vármegye közgyűlésein rendszerint két küldöttel képviseltette magát. Itt őket vármegyei táblabíróknak is be választották. Ilyen táblabíró volt Keviczky is mint a community tagja 1636-tól. 1639-41-ben már jószágigazgató (gróftiszt) és mint ilyet választja táblabírájának Abauj vármegye. Tehetségével a vármegyén is magára vonta a figyelmet, különböző kiküldetési és megbízatásai vannak, alkalma nyílik a vidék vezető embereivel megismerkedni és együttműködni. A megye gyűléseit ebben az időben különösen a török csapatok folytonos betörései foglalkoztatták, akik a megye végvárát, Ónodot 1640-ben felégették.

Keviczky magánélete

Túróc megyei nemesi családból származott. Ősei közül kiemelkedik az a Keviczky János, aki 1576-tól 1589-ig Túróc megye alispánja volt.¹⁵ Születésének helyéről és idejéről pontos adataink nincsenek. Nagy valószínűséggel a XVI. század végén született a családi birtok központjában Kevicén, vagy annak közelében. Kevice falvát írásban 1385-ben említik először. Ma Bodorová a község része, mely Túrócszentmártontól (Martin) 20 km-nyire délre fekszik. Keviczky Kassára való érkezésének pontos dátumát nem ismerjük. Polgárjogot 1636-ban kapott és gyorsan emelkedett a polgári ranglétrán:

¹³ Városi protocollum, 1649.

¹⁴ Lt. 7753. sz. . Lásd: Wick Béla: Kassa régi síremlékei XIV-XVIII. sz. Kassa, 1933. 105.

¹⁵ Novák J.: Rodové erby na Slovensku II. Martin, 1986. 72.

1636-tól Abaúj vármegye táblabírája,
 1637-től a választott község tagja,
 1639-41 jószágigazgató (gróftiszt),
 1642-45 években városi főbíró,
 1646-tól Abaúj megyei nemes,
 1647-ben a lovasok kapitánya,
 1648-ban megszületik Erzsébet lánya,
 1649-ben országgyűlési követ,
 1649-52 években városi főbíró,
 1654 a tisztújításnál ő lett Kassa első szenátora, gróftisztje
 és a lovasok kapitánya.

A KEVICZKY CSALÁD CÍMERE

Keviczky kétszer nősült. Első feleségéről, Langh Katalin asszonyról kevés adatunk van. Mostohalánya, Keviczky Katalin Bertoly János felesége volt. Másodszer az előkelő kassai patrícius Madarász családból nősült. Apósa Madarász Márton előbb jegyzője, majd az 1664-66. és 1668-71. években Kassa nagytekintélyű bírása volt. Keviczky felesége, Madarász Erzsébet gazdag asszonnak számított, három házrésze és bizonyára jelentékeny vagyona volt. Ebből a házasságából is lány született. Miként az evangélikus egyház anyakönyve mondja: „nemzetes és becsületes Keviczky János bíró uramnak Erzsébet nevű leányát keresztelik 1648. nov. 14-én.” Keresztszülői a város legelőkelőbb polgárai közül valók: István pap uram, Magister Rhorman Baltazar plébános uram, továbbá küzdőtársa, Miskolczy Gergely szenátor s a két nagy gazdag kereskedő család asszonya, Szentkirályi Sebestyenné és Szegedy Mártonné.

Keviczky János vagyoni állapotáról részletesen tájékoztat egy 1657. június 20-án keltezett okmány. Ebből megtudjuk, hogy Keviczkynek Kassán több háza, a város határában kertjei, szőlői, szántói, rétjei voltak. Az okirat megemlíti a veres-hegyi, a medvelyuki szőlőt, a vár-hegyi két szőlőskertet, a nagykiterjedésű szántókat a „Vereshegy alatt, a Csermely hidacsakájánál, a Hernádnál, a Hernádon túl való Pazit mellett, az régi alsó malmon alul, az Szepsi uttól az Barczy Bereke fele, az Safrany Kertben, az alsó hostatban, az akasztó hegyen túl, az téglá színen túl, az Felszer utcában, az Bankón, az sendeles kiút felett a Bankó útjánál“. Műveltségének bizonyítéka a könyvtárát képező 135 kötet latin, magyar és német nyelvű könyv. Többek között itt találjuk Arisztotelész metafizikáját, Livius, Cicero, Ovidius, Plinius, Quintilianus munkáit, Justinianus Institúcióit, a Corpus Juris Canonicit, Szt. Bernát elmékedéseit, Aquinói Szent Tamás „Opacula Omnia“, Pázmány Péter „Igazságra vezérlő kalauz“, Alvinczy Péter „Az Úrnak szent Vatsorája“, Luther „De libero arbitrio“, Melanchton „Dialectica“ című munkáit. Ezek szerint három nyelven olvasott s minden bizonnal beszélt is. Sőt, több mint valószínű, hogy Turóc megyei származású lévén szlovákul is. Erre engednek következtetni a hírhedt gúnyvers hozzá intézett szlovák szavai.

Keviczky gazdag ember volt, előkelően élt, cselédséget, szakácsot, lovászt tartott. Ezt mutatják egyháza anyakönyvének e följegyzései: „Bíró uram [Keviczky János] szakácsa elvette bíró uram szolgálóját.“ „Ugyancsak bíró uram lovásza elvette bíró uram szolgálóját“. Mint megbecsült, népszerű személyt, őt és feleségét többször meghívják kereszt-
 szülőknél. Keviczky János keresztapja volt többek közt Várady Pál kereskedő fiának,

Györgynek, Vas János fiának, Mihálynak. Társai voltak Miskolczy Gergely főrmender, Molnár Péter, Szentkirályi Sebestyénne, Róth Gáspár kereskedők. Keviczkyne keresztanyja a bíróságot viselt Lang János és felesége János fiának, Nádaskay János leányának Máriának, valamint Stückgieszer Hermann (ágyúöntő) leányának, Júliának. Keviczkyne keresztszülőttársi viszonyban volt a polgári családok asszonyaival, Aranyasy Jánosnéval, Nyeregyártó János bíróval, Miskolczy Gergely szenátorral.

A Keviczky család pénzügyeiről, háztartásáról, bevásárlásairól bővebben ír Kerekes György, Schirmer János kassai kereskedő üzleti könyve alapján:¹⁶

„... Mindkettőjük vásárlásán meglátszik, hogy előkelőbb a háztartásuk. A rendes konyhaszükségleteken kívül konfektumot [csemegét], kisebb és nagyobb szemű apró szőlőt, halkonzervet, tőkehalat, (stockfischt) és tengeri halat vásárolnak. A fűszerek közül többször van szó muskát virágról. Gyakran vesznek női- és férfi ruhaanyagot, és pedig nemcsak az egyszerűbb karasiát, [két-szer ványolt posztót] az előruhának [kötőnek] való hernácot, hanem a finomabb selyem szameket [bársonyt], mezellánt [olasz posztót]. Keviczky részére és számlájára tatár szövetet, füge barna finom szövetet, tafotát [selyemszövetet], gallest [francia gyolcsot] vesznek szabói, Publo Szabó Bertalan és Nádaskay Szabó János, hogy előkelő szenátorhoz és bíróhoz illő ruhát csináljanak számára. Felesége maga választ magának finom fehér, fekete és ezüst csipkét, fekete selyemszövetet, flórt, dupla fátyolt, melynek méterje elég drága, 1 frt 80 denár. Ezekhez és kézimunkához krakói cérnát, veres harasztot, selyemzsinórt. Rendszerint egy-egy vásárlása 2-5 frtot tett, de számlája párszor jelentékeny összegre gyűlt. Számlakivonat szerint kétszer is fizet 61-61 frtot, másszor meg 34 frtot. Keviczky is kisebb-nagyobb tételekben vásárol. Két szerpentinus palackot vett 3 frt 60 denárért. Mint irással foglalkozó sokszor vesz papírt 1-3 könyvszámra. Egyízben Mátyás cirkeleért és Schubert Sámuelért karasia posztó árában 54 frtot fizet. Ismét Mátyással .52 frtot küld számlája kiegyenlítésére. Küld 62 oroszlanos tallért is, mely teszen 39 rajnai frtot. Adott neki Schirmer 2000 és 500 folkmajeri (folkmári), szepesi zsinolyt, ígérte, hogy hasonlóval megtéríti. De Keviczky nemcsak vásárolt Schirmertől, hanem készpénzt is fölvetett tőle, tehát nagy túlzással mondhatni, hogy bankárja is volt. Ugy e tartozásokat, mint az áruvásárlásokat mindig rendszeren megfizette ő is, felesége is, amikor is mindkettőjükéről tisztelettel írták be a könyvbe „fizetett ökegyelme készpénzzel”.

Keviczky emléke

Keviczky 1654 végén hunyt el, halálának pontos dátumát nem ismerjük. Az 1654. évi tisztújításnál még Kassa első szenátorának, gróftisztnek és a lovasok kapitányának választják. A következő, 1655. január 11-én megtartott tisztújításnál Keviczky már nem szerepel, ami azt jelenti, hogy már nem volt az élők sorában. Felesége egy ugyanez év júniusában kelt okmányon özvegynek mondja magát, és férje emlékére egész, fél és negyed tallérokat veretett. A Körmöcbányán készült érmék föl lapján a „JKEM 1655”, családi címerrel kettéosztott felirat szerepel: J(oannes) K(eviczky) E(lisabetha) M(adarász). A körirat III. Ferdinánd és címerei, valamint K Bánya.¹⁷

Keviczky János vörös márványból faragott díszes síremlékét eredetileg a dóm egyik oldalhajójában állították fel. Az 1883. évi restaurálás után erősen lekopva és darabokban

¹⁶ Kerekes, Gy.: i. m. 252.

¹⁷ Uo. 262-263.

került a múzeumba, jelenleg a Kelet-szlóvákiei Múzeum kőtárában őrzik. A sírkő 179 cm hosszú, 95 cm széles és 15 cm vastag. Körirattal szegélyezett belső mezője két egyenlő részre osztott. A felső mezőt koszorúba zárt családi címer, az alsót feliratos cartuche tölti ki. A díszes takarójú címeren egy, jobbában egyenes kardot tartó vitéznek, a sisakon koronán álló madárnak alakját látjuk. A síremlék köriratából a következő szöveg olvasható:¹⁸

SEPVLCRYM GENEROSI ET CON(sulti)SSIMI
DN. IOANNIS K. V. CZ... OCTAVO IVDICATV(s)
SVI ANNO E(re)CTVM: M. D. C. L... .

Magyarul: „Nemzetes és bölcs K. v. cz . . . János úr síremléke, állíttatott bíróságának nyolcadik esztendejében: 165.”

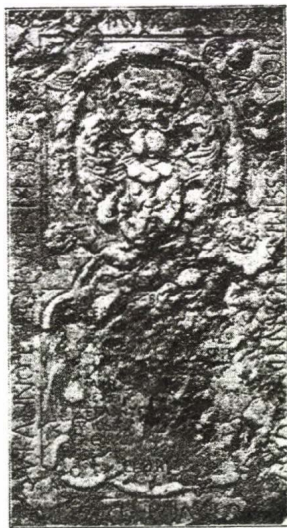
Nevét majdnem két évszázadon át fenntartotta a Keviczky-bástya, melyet mintegy élete főcélja, a város jogainak védelme szimbólumaként építtetett a város falára. E helyről írja az evangélikus keresztelőkönyv 1659. július 14-én: *"N. B. Koeviczky Bástyán, melyet kívül építtetett, azon találtak egy fattyat, fiú sarjut, kit Jánosnak kereszteltek"*.

Befejezés

Keviczky János életpályáját az évszázadok távlatából csak körvonalazható. Nagyon kevés az eredeti dokumentum, hézagosak a megmaradt városi jegyzőkönyvek és az anyakönyvek bejegyzései is. Kétségtelen, hogy tehetséges, művelt és céltudatos férfi volt. A kor szelleméhez igazodva végsőkéig kitartott hitében. Mai szemmel nézve toleránsnak egyáltalán nem volt nevezhető. Magánélete rendezettségű mondható, életvitele és háztartása a rangjának megfelelő szinten volt. A Keviczky nevet Kassához rövid negyedszázad történései kötik, de ezek jelentősége indokoltá teszi, hogy Keviczky János városbíró emléke fennmaradjon.¹⁹

KEVICZKY EMLÉKTALLÉR

KEVICZKY JÁNOS SÍREMLÉKE

¹⁸ Wick Béla i. m. 101.

¹⁹ Halász Józseftől eddig megjelent történelmi munkák: Régi temetők és temetkezési helyek Kassán. Heszlmann Imre Helytörténelmi Társaság. Kassa, 1999.; A Szent Lélek temploma, A Béke királynéjának temploma. Heszlmann Imre Helytörténelmi Társaság. Kassa, 1999.; Az ipari termelés kezdetei Kassán. Északkelet-Magyarország 3. Miskolc, 2001. 34-39.

FICSOR MIKLÓS

Versek

Fehér szendergés

Elengedem merev testem,
belemerülök éji üregembe,
belerebben szemem írisze még,
de sötét szemfedőm nem leppen le.

Tercel csendem melegen,
tüzek fénye fel-fellebben,
felettem messze, messze zene zeng,
mereng, ring friss emlék szívemen.

Ferde szekrény ferde üvege
esetlen léte pepecsel,
felemel és testem mélybe ejti,
földi lét és nemlét egyszerre tűnik el.

Ezer perzselő szem mered
lelkem peremére,
fillérre egyezik heti cechem,
estem lepelébe így hemperedem be.

Szellem telepedik szememre,
elmerülök szégyenembe,
– estelente kényszer e rend –
csend ölel, ernyeszt, elfed s teremt.

Most

villódzó fényt üzen
didergő hidegen
ezernyi távoli csillag
ballag alattuk a Hold
a kobold-szülő
őszülő rideg fény
serény sebet vág arcodba
alattomba
tűlevelek fűznek
szűznek fátylat
alázat nélküli nászra
parázna honfoglalókat
vontat az éj betegen
mezők könnyeznek
a síró reggeleken

•

Előrejelzés

Látod a fény aprózza
időd földszagú fogsorát
árnyak kalapja összeér
zubbonyán villan
ezernyi rendjel
hirdeti örök győzelmét
bálvány-felhők állnak őrt
s hódol a szél is
bókoló fákkal
új igehirdetők
morzsolják hájas bütykeiket

HORVÁTH KÁLMÁN

Marton János erdőbényei verses leírása, a Tokaji Múzeum féltett kincse

Pap Miklós tokaji múzeumigazgató nevezte „féltett kincs”-nek ezt a kéziratot az 1987-ben kiadott *Debreceni Ember András és Marton János leírásai Tokaj-Hegyalja és Zemplén településeiről* című kiadvány bevezető tanulmányában.¹ 1978 tavaszán ugyanis előkerült Erdőbényén Horváth Istvánné szül. Marton Anna halála után a birtokában levő kézirat, erről írt Pap Miklós. Hivatkozik a Mosolygó József néhai tokaji esperes-plébános által szerkesztett, 1930-ban megjelent *Tokaj és vidéke* című könyvre, amely idézeteket közöl egyes községek verses leírásaiból. Az esperes úrnak birtokában volt az eredeti kézirat, mert ezt írja: „Előttem fekszik egy kiadatlan verses költemény, melynek szerzőjeül Debreczeni Ember András gesztelyi református lelkész van feltüntetve, de a verset nem ő írta.” Dongó Gyárfás Géza kimutatta, hogy ez a literátus pap 1726 körül élt és írogatott, márpedig ez a költemény az 1772–1774. évek eseményeivel kapcsolatban foglalkozik Hegyalja minden községével. Szerzője – Dongó Gyárfás Géza szerint – Marton János, kinek életrajzi adatait azonban nem közli.² Pap Miklós megírja azt is, hogy ki találta meg ezt a kéziratot, és ki adta azt át a tokaji múzeumnak. Ez én vagyok, e sorok írója. Szeretném tehát bemutatni, hogy ki is volt Marton János. Ezt Erdőbényén a református egyház anyakönyvében Pap Miklós is kutatta. Tapasztalta, hogy ott sok Marton nevű család található, és hibás vonalon indult el. Akinek birtokában ugyanis a leírtak szerint a kéziratot megtaláltam, az Marton János unokája, Horváth Istvánné Marton Anna volt. Én pedig az ő fia vagyok, Marton János dédunokája.

Pap Miklós tanulmánya után János István közzétette a „*Zemplén Vármegyének Kincstartó Tárháza*” című munkát,³ kiadta mindkét kézirat teljes szövegét.⁴ Megtudjuk, hogy részleteket publikált már belőle Hegedűs Sándor, a tarcali vincellérképző iskola igazgatója,⁵ aki Marton János erdőbényei kisbirtokos házánál fedezte fel a kéziratot, amely feltehetőleg hosszabb ideig volt a család tulajdonában, s élete végéig Marton János birtokolta a kéziratot.

De ki is volt Marton János? 1842. december 17-én született Erdőbényén. Apja Marton István, édesanyja Kovács Anna. Szepesi Teréziát vette feleségül. Egy fiuk volt, ifj. Marton János és három leányunokájuk: Nagy Istvánné Marton Jolán (1891–2000), Horváth István-

¹ Miskolc, 1987.

² Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. Szerk. Dongó Gyárfás Géza. 1914: 285.

³ Két hegyaljai verses história a XVIII-XIX. századból. A kíséző tanulmányokat és a jegyzeteket írta: Bencsik János és János István. = Tokaj és Hegyalja X. Tokaj, 1993.

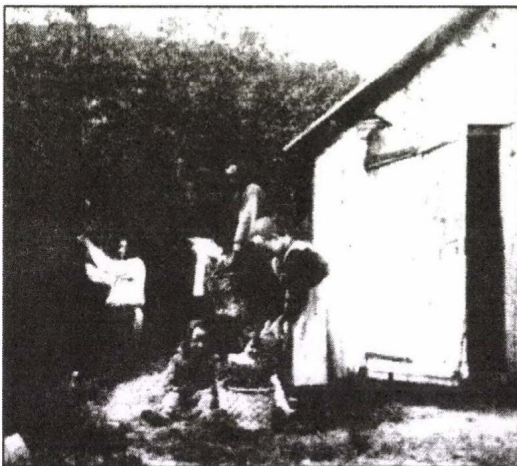
⁴ Az első: „Ember András hegyaljai verses leírása” (15-66. o.), a második: „Erdőbénye históriája” (67-89. o.) Az előbbi 1644, az utóbbi befejezetlen, 770 sor terjedelmű.

⁵ Adalékok, 1914: 285-288., 1915: 280-284., 364-366-. 1916: 251-254., 347-349.

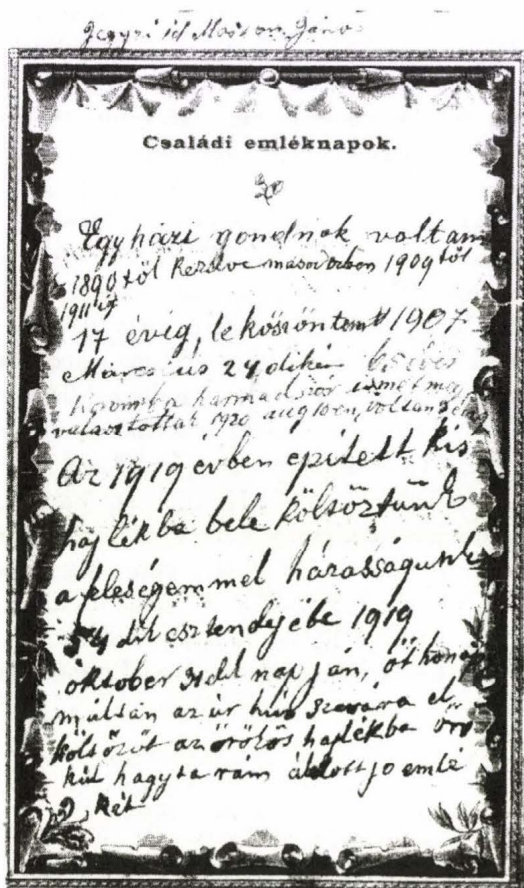
CSERESZNYESZEDÉS ERDŐBÉNYÉN 1903-BAN
A PAP JANKÓ-SZŐLŐBEN
A KÉPEN ID. MARTON JÁNOS FIÁVAL, UNOKÁIVAL

né Marton Anna (1896–1978) és Farkas Józsefné Marton Teréz (1898–1975). Mivel Marton János 1926 szeptemberében halt meg, én mint dédunoka még ismerem, sok emlékem maradt meg róla, ezen kívül szüleim is gyakran beszéltek róla. A faluban úgy ismerték, mint egy tudálékos, miden után érdeklődő parasztembert, aki egyes szokásaiban eltért a falu lakosaitól, lakosainak viseletétől. Például hosszú, vállig érő haját viselt, bő házi szövésű lenvászon nadrágot hordott. Egyes tudományok is érdekelték, tagja volt az Országos Magyar Természettudományi Társaságnak. Erről oklevél tanúskodik, melyet szintén átadtam a tokaji múzeumnak, egy általa írt négy soros vers kíséretében, valamint egy nemesi oklevélet (kutyabőrt). Erdőbényén lakott a Hunyadi u. 72. sz. alatt, itt épített lakóházat 1867-ben, amit aztán Horváth Istvánné Marton Anna unokájának adott át, mivel férjhez ment, magának pedig ugyanazon a portán egy kisebb házat épített 1919-ben. Ott lakott feleségével halálukig. Egyházi téren is tevékenykedett, Czinke István és Danyi József lelkészek idejében többször volt gondnoka a bényei református egyháznak. Czinke Istvánnal Rimaszombatba történt áthelyezése után levelezést folytatott, Czinke István rimaszombati püspök egyik levele ma is birtoomban van. Utódjával, Danyi Józseffel is nagyon jó kapcsolatban voltak. Erről tanúskodik a lelkész által készített fenti fénykép.

A reformátusoknál szokás volt az imádságos könyvekben a családi események feljegyzése. A „Családi emléknepok” cím alatt jegyzi id. Marton János saját kezével az alábbiakat: „Egyházi gondnok voltam 1890-től kezdve, másodízben 1909-től

is érdekelték, tagja volt az Országos Magyar Természettudományi Társaságnak. Erről oklevél tanúskodik, melyet szintén átadtam a tokaji

MARTON JÁNOS SÍREMLÉKE A BÉNYEI TEMETŐBEN

1911-ig, 17 évig, leköszöntem 1907. márc. 24-én 65 éves koromban, harmadszor ismét megválasztottak 1920. aug. 10-én, voltam 3 évig. Az 1919. évben épített kis hajlékba bele költöztünk a feleségemmel, házasságunk 54-ik esztendejében. 1919. október 31-dik napján, öt hónap múltán az Úr hívó szavára elköltözött az örökös hajlékba, örökiül hagyta nám, áldott emléké”. 1926-ban dédnagyapám temetésén mint hatéves gyermek én is részt vettem. A bényei református temetőbe nagy számú gyászoló kísérté utolsó útjára. Sírhelyén még mai napig megvan az eredeti sírkő. S most térjünk vissza a kéziratra!

A rátalálás 1978-ban sikerült; édesanyám márciusban történt halála után a kéziratok mellett több értékes könyv és egyéb dolog került elő. A kéziratok először dédnagyapám halála után felkerültek a kis ház padlására, egy gyümölcsáróló rekeszbe. Amikor már iskolába jártam, olvasni tudtam, többször feljártam a padlásra és bele-beleolvastam a kéziratokba. A rekesz akkor került az

édesanyám megőrzésébe, amikor a kis házat eladták, ez az 1930-as években történt.

Iskolás emlékeim alapján ráismertem a kézirat egy-egy részére, értékesnek tartottam, és 1979-ben elvittem a tokaji múzeumba, ahol az igazgató, Pap Miklós nagyon megörült neki. Írt is róla, s megindult a vita, ki is írta a kéziratot. Két személy nevét említi meg, az egyik Debreczeni Ember András, a másik Marton János. Én is utána jártam, hogy Gesztelyen volt-e ilyen nevű református pap. A mostani lelkész azt válaszolta, hogy 1591 óta Ember nevű lelkész Gesztelyen nem volt. Pap Miklós Ember Andrást megyei esküdtnek mondja a Tokaj-hegyaljai járásban. Ezek a kérdőjelek máig sem oldódtak meg. Bár annak idején felajánlottam Pap Miklósnak és János Istvánnal, hogy elmegyek velük Erdőbényére, valamint a még élő tanúhoz, özv. Nagy Istvánné, Márton János unokájához Olaszliszkára, a látogatásra azonban nem került sor. Nagynéném 2000 decemberében 109 éves korában halt meg, emlékezete haláláig kifogástalanul jó volt, sokat tudott nagyapjáról, aki többször mesélt erről az írásműről nekik, unokáinak. Az unoka szerint a nagyapa egy példányt dr. Asztalos Kálmán akkori községi orvosnak is adott a kéziratból.

Ezek után a titok még nincs megoldva. Pedig a mai modern eszközök birtokában könnyű lenne megállapítani, hogy ki a szerző. Marton János hagyatékában rendelkezésre állnak kéziratos anyagok. Ezek vizsgálata írásszakértő dolga, s a papír eredetét is kutatni lehet. Ezek a feladatok a Tokaji Múzeumra várnak. Marton János érdemei akkor is nagyok lennének, ha az erdőbényei szakaszon kívül csak másolta volna az első részét a kéziratnak, mert így megmentette a tokaji múzeum részére ezt a hegyaljai kincset. A bényei néhai Lavotha Géza is örült ennek a leletnek, ő is kincseknek tartotta. Most hogy a Hegyalja a világörökség része lett, megérdemelné, hogy ennek ismertetésével többet foglalkozzanak, s János István 1993-ban megjelent füzetét Tokaj városa újból kiadná.

KATONA KÁLMÁN

Szerelmek évszakai

1. *Orgonaágak*

Orgonaágak lángjaival
kérlel a májusi reggel
szelíd esőt. Ha eltűnök
s irathass égi szemekkel.

Karácsony éjen simítanék
tükrödre jégvirág karcot.
Várlak. Bíbor ősz ragadta
csillagok tüzébe arcod.

2. *Tizenöt tavasz*

Tizenöt tavasz: szőke fény
s ágyékán láng-sövény.
Tizenöt tavaszom: szűz ölet
öklelő ősi vágy.
Ultramarin virág.

3. *Nyárvég*

Nyárvégi éj zuhogj be ablakunkon
leánderek szagával megrakottan.
Halottak árnya: hold palástja hosszan
vonúl hogy hárs poros lombjára hulljon.

Belétemetjük tarka álmainkat
vetetlen ágyba. Mintha sírgödörbe.
Álmos szemed szép elmúlásainkat
smaragd-tüzébe vonta mindörökre.

4. *Eltékozolt napok*

Eltékozolt napok.
Felhő-kóchajába Anni
sohasem köt már kék szalagot.

Emléke felparázslík:
Siófok eső s harmincegy nap.
Lángoktól a megszokásig.

5. *Végállomás*

Szavak torkolattüzevel
fanyar mosoly
árkába üldözötten.
A székesegyház echós csöndje bent –
oszlopozott hallgatások.
Hószín ruhában ágyasom,
mert messzi földre szólították.
Indulnak: Ezüstmetál szedánok.
Indulok: Hosszú gyalog-magány
a hóba fült
végállomásig.

6. *Oly rég eladták*

Oly rég eladták minden suttogásod
festett szádnak ívét sok hazug szavad.
Ha volna igaz szívdobbanásod –
kutyának se kéne. Kufároké marad.

7. *Egyedül*

Már odakünn leborultak
a hóba az alkonyi fények.
Jég-gyászban dideregnek
ágai árva kökénynek.
Zúzmara. Fagy. Pihe-rózsák
nyílnak az ablaküvegre.

Ujjong az éj. Szent vágyai
mélyén érte ragyogtat
csillagokat s csöndben vele
száll le a földre a béke.

Csendül a távoli égből
a szívemig ér a harangszó.
Hallgat a kéz nem mozdul a toll.

Túl az időn és túl a csodákon
vasszegeken kifeszül a magányom.

Csillámló puha párna-havon
tovaszáll a karácsony.

BENCSIK JÁNOS

Regulatio a híres tokaji országos vásárok számára 1829-ből

Tokaj, a kiváltságos mezőváros abban a kedvező geográfiai helyzetben volt, amely a vásártartást előnyössé tette: ahol a hegyvidék és az alföld találkozott. Az ebben rejlő előnyt csak fokozta a folyóvízen való szállítás, illetve a folyón való átkelés biztosítása (komp, Mária Terézia óta állandó híd). Már ezekre az előnyökre tekintettel telepíthette a királyi kamara a sóhivatalt e mezővárosba. A 18. század végéig a város fölött csatlakozott a sószállító víziút a Bodroghoz (Zsaró), majd a század végén – pótolandó az elpusztult sóhivatalt – megépült a mai ún. Rákóczi-Dessewffy-kastély, mely a 20. század elejéig otthont adott ennek az intézménynek. Ekkor a vasút vette át a szállítás feladatát, a trianoni határ pedig elszakított a jeles sóbányákat (Máramaros, Désakna).

Ezzel aztán széleskörű árucseré-forgalom épülhetett ki Tokajban. Messze földről feleresték a kereskedők, kézművesek, és termékfőlöslégükkel a vidék parasztjai, jobbágjai. A város különböző kiváltságai közül a legkedvezőbb hatású a vásártartási jog lehetett. Évente hat országos vására volt, és pedig március 25-én (Gyümölcsoltó Boldogasszony), június 24-én (Keresztelő Szent János), július 26-án (Anna-nap), szeptember 21-én (Máté-nap), október 26-án (Demeter-nap) és december 21-én (Tamás-nap).

Itt közölt forrásunk két részből áll. Az első része az országos vásár kínálatának megfelelően kialakított vázlatos helyszínrajz, a második pedig a vásári portékák ábécé-rendben való felsorolása. A végén még humoros megjegyzésre is bukkanhatunk a kalodába szánt zsványokra utalással. Forrásunk rendkívül szemléletes, mondhatjuk, hogy a vásárróna földrajzi fogalmának kiváló szemléltetője. Egyik oldalról az alföldi jobbágy-paraszt falak felhozatala, gabonafélék, kásafélék stb., másfelől a Felvidék termékeivel találkozhatunk: tótvászon, szepességi festett vászon, vasárú stb. A *Reguláció* (rendtartás) számitásba vette az áruk szállítási irányát, a felhozatal mennyiségét is.

A vásártér a 19. század elején (1802-ben) került át a közöti hídtól délre eső, nagyjából a ladányi és a tarcali út által határolt nyugati-déli térségre. Van itt néhány építmény, mely a tájékozódást szolgálja. Ilyenek a *Czédulaház*, a *Vékaház* (a hamis mértékek kiszűrése végett), *Schmoll Dávid „kősatora”* (e zsidó bérelte a földesúri kocsmáltatási jogot; ő építette az első zsinagógát Tokajban). Feltűnő a kismesterségek változatos termékeinek felhozatala. Különösen jelentős arányokban szerepeltek a gubások, mert népszerű volt a parasztguba. Arányukat különösen a kora őszi (Máté-napi) vásár indokolta, melyre számosan jöttek a környékbeli jobbágyfalvak lakói; ki termékkel jött, ki állatot hajtott fel a baromvásárra. Ezáltal lehetőségük nyílt a jellegzetes téli viseleti darab beszerzésére.

A térséget átszelte a Kenyeres-ér. Ehhez, illetve az épületekhez igazodtak a vásárbíró irányításával az árusok. Előre elhelyezték a kőből készült jelzéseiket, sőt, ha szükségesnek látták, ekével „felhasították” a területhatárt, barázdát húztak.

Az alábbiakban szó szerint idézzük a dokumentumot:

Anno 1829. szeptember holnapnak 28k és 29k napjaiban tartatott Tokay vásár helyeknek új regulatio következőképpen véghez ment.

Um.:

1. A czédula ház mellet bal kézrül vagy is a város féli eg sorba az útig a mint fel van szántva vagyon, lesznek a vásznosok sátorokkal, utánnok pedig a Tót vásznosok s végtére fejez és ágyiruha árulók és gesztenyések.

2. A czédula ház mellett jobb kézrül vagyis a Téglá szín felé a hol eddig a festős szekerek állottak, ezután egynehány kiss sátorok lesznek.

3. Innen által menván a szállókbiul járó szerker uton, mindjárt kezdődik a Gubások utzája 5 ½ öl hosszú, a szélessége pedig az országos utig kövel ki jegyezve.

4. A Gubások mellett lesznek a Vargák, és ugyan Tokaiaiknak 5 öl, Ujhely és Pataknak 12 öl, Liszka és Erdőbényének 5 öl, Szántó 6 öl, Miskolcz és Nyíregyházának együtt 10 öl hosszúság. Kövekkel kijegyezve.

5. A Vargák mellet lesznek az Asztalosok és Keréjkártók a vízfolyásig.

6. A pálinka vásár a régi helyen meg maradt. A Czédulaház út által ellenbe:

7. A Téglaszín feli ki vagyon jegyezve a Nagy sátoroknak széles utzája, mely Schmol Dávidnak kőszátoránál lesznek a Rochlitz sátorig.

8. A Vasárosok és Rézművesek a régi helyen maradnak.

9. A nagy Sátor utzábul megyen az elejin közepén és a végén három utza egészen le a barom vásárig. A középső régi utza mely Czucker Zsidó sátora mellett le megyen kétfelé hasítja az egész vásári utcákat és ugyan:

10. A nagy sátorok mellett vagyon végig le egy 3 öl szélességű utza a kiss Sátoroknak, compactoroknak és Gombötőknek ezeknek végén vannak az Árvai Szabó sátora mellett a Debretzeni és Miskolczi Szabók, és azok a végén a Szűz Szabók.

11. A Szabók mellett az országos út feli ki vagyon jegyezve 20 Sáfrányos sátoroknak a helye.

12. Visza menván a Középső útra a Kiss Sátor utza mellett a Zsidó taberna alatt egynehány Kiss sátor lehet lejobb pedig az egész utza Szapanosoké, a kik is egy sorba árulni fognak.

13. A Szappanosok mellett jön a hentesek utzájok, itten a taberna alatt 10 pecsenye sütő hely ki adva vannak, lejobb az útnál kezdődik a hentesek utzája és le megyen az alsó uton túl lévő káig, onnan pedig a régi Csismadia helyen kezdődik a fazekasok utzája és le mehet tetzésre.

14. A hentesek mellett jön a Szüts utza, itt a taberna alatt lesz felől Szepességi festős szekereknek a helye, lejobb az út mellett mindjárt a Szüts utza kezdődik és végig le mehet.

15. A Szütsök mellett a Középső nagy utról téglá színfeliés a város felé is vagyon szép két utza a Csismadiaiknak kövekkel jól kijegyezve.

16. A Csismadiaik mellett a téglaszín felé vagyon a Kásás és főzelék széles utza végig le.

17. A város felé pedig a Csismadiaik mellett vannak a szijártók és kötelverők a nagy sátorig.

18. A középső utról a téglaszín felé a kofa utza mellett lesz a vereshagymás gyümölt és egyébféle árulóknak széles utza végig le.

19. A hagymás utza mellett a középső utról a téglaszín felé vagyon négy utza egymás mellett 10 öl szélességű az élet [termény] vásárnak, mely egészen a vékaházig terjed.

20. A Középső útról a város felé a szijártók utza mellett vagyon egy taberna itt is pecsenye sütő helyek kijegyezettel, az utza pedig túl a tabernán kezdődik jó szélesen a vsasoknak egészen a kőig. Onnan pedig a nagy tabernáig az olajosok árulhatnak.

21. Az olajosoknak a végén a nagy taberna mellett 10 öl szélességű utza a város felé ki jegyeztetett a bőr árulásra.

22. Visza menvén a Középső utzára a vasakok mellett egy utzába egészen a bőrs utzáig vágyon egy 10 öl szélességű utza a gyékényeseknek.

23. A gyékényesek mellett vannak a Középső utról még öt utzak gy más mellett 10 öl szélességű a város felé: ezekben lesznek a 2 első utzába Dohányosok, a két következőkbe káposztások, az utolsóba pedig len és kender.

Az ér mellett elegendő Hely van hagyva a marhajárónak.

24. A zsidók Kortsmának és a pecsenye sütők végén kimutatva a szítások és bodnároknak helye.

25. Kalaposok - schuszterek - mézes kalátosok, fűszerszám kereskedők és üvegesek a régi helyeken maradnak.

26. Az üvegesek előtt lesznek a faedényesek, ezek előtt lehetnek az elején a Rakamaziak és Rátkaiak [dohányosok].

27. A Sertés vásár a tötés mellett [Tiszavíz gátja].

28. A Lux sátorra mellet az országos uton befelé az ezüstművesek gurtlerék, bádogosok, gyertyamártók - tubákos a Tokaiak Divinyi és Göntzy is ottan árulhatnak.

29. A Rézművesek hátáján a Sáfrányos utza előtt lesznek a Kiss Tokaj Só árulók Kiss sátorokkal.

30. A Barom vásár felyebb esik mind eddig volt, a Véka ház tabernáknál kezdvén a híd felé a mint ekével ki jegyezve látzatik s így.

Tokay 29 Sept 829.

Kamarai kasznár Zahoray Márton

A vásári regulatióra nézve Vásár Birót illető UTMUTATÁS 1829.

1. Asztalosok a Vargák mellett. 2. Bádogos az új sorba Lux sátorra mellett. 3. Bitskások az új sorba - fűszerszámok háta mellett. 4. Bodnárok a szítások mellett - a zsidó kortsmák után. 5. Bőrvásár a nagy taberna és a csizmediák mellett. 6. Czin edény az új sorba. 7. Csismadia a szütsek mellett és a város felé egyenes utzába. 8. Dohány a gyékényesek mellett 2 utzába. 9. Esztergályosok a Kis Sátor utzába, 10. Ezüstműves az új sorba. 11. Fa edények az üvegesek előtt. 12. Fésősök a régi helyén. 13. Fejkötők a Kiss Sátor utzába. 14. Festet vászony sátorok a czedulaház mellett. 15. Fazikasok a hentesek melett - az régi csimadiák helyén. 16. Főzelék - a Kásás utzába. 17. Fűszerszámok a régi helyén. 18. Gesztenyések a Tóth vászonosok mellett. 19. Gombkötők a Debretzenyi szabók előtt. 20. Gubások a czedulaházon felül.	21. Gabona vagy élet vásár a hagyma utza mellett 5 utzában. 22. Gyékényesek a vasas utza mellett. 23. Gyümölcs a Hagymás vagy Kásás utzába. 24. Gyüritis zsidók a nagy Sátor mellett. 25. Hagymások a Kása-vásár utza mellett. 26. Hentesek a Szappanosok melett a határdombig. 27. Kásások a csismadiák utza mellett a Téglaszín felé. 28. Káposzta a második Dohány utza mellett 2 utzába. 29. Kender és Len, a második káposzta utza mellett. 30. Kerékjártók - a vargák mellett. 31. Kiss-sátorok a Nagy sátorok utza végén és a Kiss sátor utzába. 32. Kalaposok a régi helyén. 33. Könyvkötő Kiss Sátor utzába. 34. Kosáros a czedulaháznál. 35. Mézeskalácsosok a régi helyén. 36. Nyakravaló a Gubások háta mellett. 37. Olajosok a vasas utza végén. 38. Pántlikások a szappanosok felül lévő taberna alatt és a Czedulaháznál.

39. Pálinka a régi helyen. 40. Paprika a fűszerszámosoknál. 41. Peretzek a tapló a sósok előtt. 42. Pecsenyesütők a régi helyen s a nagy taberna mellett, a hentesek utcán felül a vasasoknál. 43. Rakamaziak az országos utnál a fűszerszámos sátoráig. 44. Rátkai Dohány uo. 45. Rézművesek a régi helyen. 46. Schusterek a régi helyen. 47. Sztás és Bodnár együtt a Zsidó korcsmának végén. 48. Szíjártók és kötélverők a csismadiák mellett. 49. Szapanosok Kiss sátor utza mellett. 50. Szütsök a hentesek mellett. 51. Szabók a nagy Görög Sátor alatt. 52. Szűrszabók a szabók után.	53. Sáfrányosok a régi helyen. 54. Soós asszonyok a Sáfrányosok előtt. 55. Sárga rézművesek vagy Girtlerék az új sorba. 56. Szappan és gyertya az új sorba. 57. Tobakosok az új sorba. 58. Tóth vásznosok a festett vászony sátorok mellett. 59. Vasasok a Sziogyártók mellett. 60. Vargák a Gubások mellett. 61. Vásznas szekerek felföldiek a szüts utcán felül. 62. Űveges a régi helyen. 63. Sertések a tóttés mellett. 64. Zsidó imádság és sapka, Zsidóraktér utzába. 65. Zsákok és fehér ruha a vásznosok mellett. 66. Zsiványok a kalodába. Tokay 29 sep. 829.

Zahoray Márton
 camerális kasznár

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

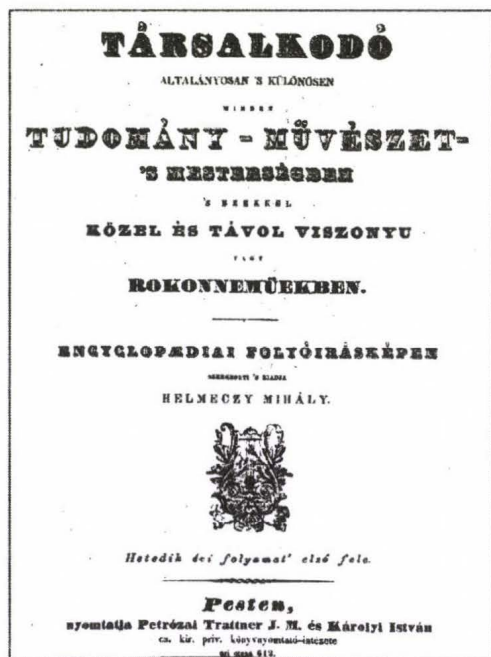
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA

A reformkor *Társalkodója* művelődéstörténetünkben

A reformkor idejére a kultúra rétegzettebbé vált: a magas kultúra elkülönült a népszerűsítőől, az intézményes kultúra a nem intézményes kultúrától. Nőtt a távolság a tudományos irodalom és a szóbeliség, az újítás és hagyományörzés, a kultúra és az ellenkultúra között. A szellemi élet különböző területeinek elkülönülése gyorsan, de nem minden irányban egyenletesen ment végbe. A felvilágosodás szelleme a humán tudományok mellett a természettudományok fejlődését, ennek következtében a szakértelmiség és a polihistorok megjelenését serkentette. A kultúra terjesztése a kis és középnemesi származású értelmiség mellett a felemelkedni kívánó városi polgárság igénye és feladata is lett. A magyar nyelv sajátos használatával széleskörű olvasóközönséget érthettek el az ismeretek, s mindezt gyakorlatias szellemre, népszerűsítésre, idegen nyelvekről való fordításra kötelezte a korabeli magyar értelmiség színe javát. Az általános művelődés iránti igény hozta közel egymáshoz a reformkorban a klasszikus művek olvasásához szokott művelt nemességet, és a művelt, fejlődni kívánó elsősorban értelmiségi pályákon tevékenykedő városi polgárokat. A művelődni vágyó polgárok között találjuk a reformkorban a borkereskedőt, a vendéglőst, a vásárok népének kiszolgálásával foglalkozó szolgáltatókat és kereskedőket a malomipar, a ruházatkodási és a művészetekkel kapcsolatos iparágak művelőit is. A rendi választófalak lebomlását mutatja a kaszinók és egyesületek alakulása is.

A egyes műfajú magyar nyelvű sajtó kialakulása, az első magyar nyelven írott hírlap megteremtése a Göttingában tanult Ráth Mátyás nevéhez fűződik. 1780-ban Pozsonyban indította meg hetente kétszeri olvasnivalót kínáló újságját, a *Magyar Hirmondót*. 1786-ban indult útjára a Bécsben megjelenő *Magyar Kurír* Szacsvay Sándor szerkesztésében. A hetente kétszer megjelenő folyóirat 1834-ig jelent meg, 1824-től kezdve a *Kedveskedő* melléklettel. Különösen életrevalónak bizonyult a Kulcsár István szerkesztette 1808–1842 között megjelent *Hazai és Külföldi Tudóstársok* című folyóirat, melyhez mellékletként 1816-tól a *Gazdasági Gyűjtemény*, majd 1817-től a *Hasznos Mulatságok* című melléklet járult.

A tudományos jellegű magyar nyelvű hírlapírás megteremtője Péczely József volt. Az 1789 és 1792 között megjelenő tudományos gyűjteménye a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* a nemzeti nyelv fejlesztését és az ismeretterjesztést tűzte ki célul. Az ország szellemi életében 1817 és 1841 között fontos szerepet játszott a Döbrentei Gábor alapította *Erdélyi Múzeum* után útjára induló *Tudományos Gyűjtemény*, amely havonta megjelenő folyóiratnak Vörösmarty Mihály is egyik szerkesztője volt. A *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelenő irodalmi, néprajzi és szociográfiai írások sokkal segítették a szerzők olvasóközönségüket a reformgondolatok irányában történő tájékozódásban. Az 1830-as évekre kialakul a szaksajtó, a

szerkesztésére Kisfaludy Károlyt szemelte ki. Kisfaludy 1829 végén nyújtotta be folyamódását, melyben egy *Jelenkor* című új lap és *Társalkodó* című melléklapja engedélyezését kérte. Az uralkodó a kancellária javaslatára 1830 júliusában jóváhagyta az újság megjelenését. Kisfaludy novemberben bekövetkezett halála miatt azonban a lap indulása késedelmet szenvedett. Első száma csak 1832 elején jelenhetett meg a Széchenyi által javasolt Helmeucz Mihály szerkesztésében. A lap hagyományos negyedéret formáját 1836-ban Széchenyi javaslatára megváltoztatta, és először vette fel a magyar sajtótörténetben az angol lapok mintájára a nagyobb újságformátumot. Előfizetőinek száma 1837-ben már meghaladta a 4000-et, vagyis népszerűség terén túlszárnyalta a többi korabeli lapot.

Az újság elődeinél színvonalasabb és érdekesebb lap volt, de a cenzúraviszonyok miatt nem vállhatott új típusú politikai lappá. Főként Széchenyi politikai törekvéseit igyekezett támogatni, ám ezt inkább hírszolgálatával, mint publicisztikai eszközökkel tette. A lap a hazai híreket az első lapon közölte, „Magyarország és Erdély” cím alatt. A cenzúra nem kímélte a külföldi híreket sem, de azért sikerült a *Jelenkor* olvasói számára bizonyos betekintést nyújtani a nyugati országok politikai intézményeinek életébe. Azt, hogy az újság ilyen körülmények között is terjeszteni tudta a haladó eszméket főleg melléklapja által érte el. A *Társalkodó* ugyanis ellentétben a korábbi irodalmi-művelődési jellegű lapokkal, a szórakoztató és szép-irodalmi közlemények mellett, ha burkolt formában is, de azért politikai témákkal is foglalkozott. Széchenyi hírlapi cikkei is itt láttak napvilágot. A *Társalkodó*, mint a folyóirat címlapján is olvashatjuk, enciklopédikus jellegű írások népszerűsítését tűzte ki célul a tudomány, a művészet és egyéb ismeretkörbe tartozó honi és külföldi híradások publikálásával.

regionális és a helyi sajtó is: 1832-től jelenik meg az agrárismereteket közlő *Mezei Gazda*, 1837-től a *Honi s Külföldi Gazda*, valamint a *Kereskedő* című folyóirat.

A magyar nyelvű vegyes műfajú sajtó gyors fellendülését a XIX. század első felében a magyarnyelvűség és a politika ügyének összefonódása segítette elő. A harmincas évektől kezdve folyamatosan jelennek meg könyv terjedelmű enciklopédikus igényű folyóiratok. A Reformkorban nyernek arculatot a szakfolyóiratok és a szépirodalmi folyóiratok is. A 40-es évek végére már a vezető politikai irányzatok mindegyike saját lapot mondhat magának. 1831-ben Kazinczy halálának évében már 27-re emelkedett a magyar nyelven írott rendszeresen megjelenő sajtótermékek száma.

Széchenyi a 20-as évek végén egy új, korszerű újságot kívánt létrehozni, melynek

Töredékesen tíz évfolyam cikkanyagát tanulmányoztam át. Tematikailag a folyóirat profilja és felépítése az 1840-es évek közepéig egységes. A *Társalkodó*ban megjelent írások a különböző érdeklődési körű művelődni vágyó városi és vidéki olvasóknak szóltak. A *Jelenkor* és a *Társalkodó* művelődésformáló szerepéről az 1836. évi karácsonyi számban olvashatunk.¹

„A' magyar olvasó Közönségnek kívánatit a' lehetőségig elégitő Jelenkort 's melléklapjait mindkor annál nagyobb örömmel olvasom, mennél több és hosszabb czikkelyt találok benne honunkról, melynek p. o. hogy Erdély, a' lelkes, tiszta hazafi' hazafiúságának méltánylatára nyert helyen népiskolát, nemzeti emelkedésünk' alapját, állit; hogy Széchenyi, a' munkás, Dunát hódít, Casinokat buzdít, és olvasó társaságokat lelkesít; hogy Pesten betegeket ápoló egyesület alakul; hogy a' magyar tudós Társaság classica lierturának fordítását indítja meg; hogy a' gazdasági Egyesület folyóirást készül kiadni; hogy a' vakok' intézetének tőkéje naponként növekedik 's a' t. De sajnálkozva olvasám legújabbban, hogy *Literaturánk*' legtisztesebb bajnokinak hárome journalisticai utra tér. Távol van tőlem minden gáscskodás, ki Schedel, Vörösmarty és Bajza uraknak szép érdemeit igen is jól ismerem, 's őket a' Közönség' nagyobb részével sok-oldalu érdemeik' árában tisztelem is. De épen azért reményilem megengedik, hogy sajnálkozásomat okozó nézetimet im nyilvánosan, ki alattomos teteknek, ha csak nem adakozásiak, el-lensége vagyok, némelly részben kifejtsem.

Literaturánk, mely fájdalommal szólva, még alacsony lépcsőjén áll a' 'nemzeti műveltség' barometrumának. Hölgyeinknek (a' számos közép-osztályt értem leginkább) hideg részvétlenségében, járásunk' tévedésében, idegen nemzetek' gazdagabb literaturájában van e az ok? Fejtegetni nem ide tartozik; elég, hogy a' keserű állításnak sulyát közösen érezzük. Tudományos (tudós) Társaságunk az elkülönözve munkálkodó erőket egy utra és célra egyesítette. Ezen összeolvadt erőből, mint *Literaturánk*nak ujonnan teremtett napjából nyitott kebellet várjuk a' világ-sugarokat. Leszen is, ha reményleni szabad, mi mindeddig nincsen, 's talán idővel legyőzve az akadályok' bokros tömege, utódink élvezik annak édes gyümölcsseit, mit most sok sós izzadság között vetnek bajnokink.

Illy helyzetben áll pedig a' három vállalkozó tudós a' nemzeti literaturához, hazához és olvasó közönséghez. Épen ezen tekintetből illy szerencséseknak kötelessége a' tudományok' előbbmenetelében, a' polgári viszonyok' fejlődésében 'a az általános gondolkodásban a' tőlök olly bizodalmasan függő közönségnek tendenciáját kitapogatni; ennek, ha helytelen, lelkes kikeléssel jobb irányzatot adni; – nem pedig a' közönségesülni kezdő czéltévesztésnek tömjénezni!...”

Mivel a *Társalkodó* mottójául vett idézet a magyar nyelv művelését és a kultúra fejlesztését fogalmazza meg, jelen írásomban elsősorban azon folyóiratcikkek tanulmányozásával foglalkozom, amelyek a magyar nyelv korabeli helyzetével, státuszával, közvetlen nyelvhasználati problémákkal foglalkoznak. A XXI. század olvasója számára a *Társalkodó* folyóirat tekinthető úgy is, mint a feltörekvő polgárság felkészítője a társasági életre. A társasági életben nagyon fontos a nyelv pallérozott használata.²

„El van ismérve, hogy a' magyar nyelv a' nyilvános életben, valamint a' tudományok' világában már csaknem a' megnyugtatóság haszonvehető: de még nem a' társas életben, nem a' mindennapi közlekedésben, nem a' fensőbb mulató-körökben. Ennek okát én nagy részint abban találok, hogy nincs alkalmas névmásunk, vagy is olyan szócskánk, melyet minden kereszt-, vezeték-, rend-, kor- és tiszt-ségnév' helyibe tehetnénk, 's a' millyent művelt élőnyelvekben találunk, holtakban pedig hijába keresünk. Ha én egy társaságba lépek, hol különrangú és rendü személyeket találok együtt, németül vagy francziául nem lesz nehéz azt üdvözlönnem, mert a' német *Sie*, *Ihr* vagy franczia *vous*, *votre* szavak illő

¹ Wargha István: Egy két szó annak idején. = *Társalkodó* 1836. 102. sz.

² László G.: Miért jöhet a' magyar nyelv olly nehezen a' társas életbe. = *Társalkodó* 1836. 5. sz.

kifejezések lesznek, mellyekkel akár az egész gyülekezetet, akár annak egyes tagait tiszteljem. Ellenben, ha magyarul kívánám azt megszólítani, a' czimek' illendő, helyes választásiban azonnal nagy tétovába (Verlegenheit) jönnék; mert nincs olyan szavunk, mellyel mint a' német „Sie” vel kisebb s nagyobb rangu személyekhez – még ismételtenekhez is – megbántás' félelme nélkül szólhatnánk. És mivel szoktuk valljon mi Magyarok e' hijányt beszédközben pótolgatni? – az ur, uraságod, tens ur, tens asszony, kisasszony s a' t. Szavak' folyvásti ismétlésével. – Már pedig ez Iszer: igen iztelemné teszi a' beszédet, nekem legalább visszatetszik az illy s hasonló beszédmód: „Engedelmet N. N. ur! Én tegnap voltam Uraságod' házánál, hogy Uraságodnak velem közlött dolgát elintéztük volna; de a' mint Uraságod' családé értesített, Uraságodnak halasztást nem szenvedő dolgaiban oda kellett hagynia házáit; azért tehát ha Uraságodnak most tetszésire volna és szállásomra akarna fáradni, nálom szintugy elvégezhetnök Uraságod' baját.” Zszor: Nem mindenkor használható; nem akkor, midőn az, kihez beszélünk, nem valóságos tens ur, következőleg e' nevezettel magunkat neveltségessé tenni, vagy legalább hízeldőkönek látszani nem akarunk; – de nem is alacsony sorsu, következőleg pusztán „az Urnak” mint a' ami világ már minden nadrágos embert hí, se merjük nevezni. Illy esetekben amaz idétlen, sokszor igen neveltség tetszik vagy méltóztatik szavak által szokunk magunkon segíteni, mennyire t. i. ezekkel a' czímzettek' megevezésit körülírni s mintegy kijátszani lehet, p. o. Mivelhogy egy érdemes polgárt csak pusztán urazni keveselünk, tens-urazni pedig sokallunk, mostanság így szólítjuk-meg: „Szolgája N. N. urnak!

Az új „Kegyed” még díszlenebbnek látszik. Legalább úgy hiszem, egy kényes dámának vagy fő asszonynak nem mindenki merné szemébe mondani; de alkalmatlan létét az is eléggé mutatja, hogy noha már hosszú idő óta ismeretes a' publicum (ezen, a' nyelv dolgában utolsó bíró) előtt, lábra még sem kaphat. Talán a' legujabb Ön szócska még legelfogadhatott volna, nem csak rövidsége és lágy hangzása végett melly a' többi szavakkal mintegy összefoly, de azért is, mivel sok igénk' harmadik személyét hasonló hanggal végezni már maga a' nyelv' természete megengedi s úgy látszik, mintha bennök az véget hajdan ön volt volna. Illyen igék: tesz, viszen, leszen, megyen s a' t. Az Ön szóval hazánk' né-melly mostan élő nagybirü fiai is éltek nyomtatott példányokban; – s tökéletes életben hozatalára egy férfias, a' szokatlanokon győzni való elszánás kívántatnék csak, először is a' férfiak részről, kikről aztán átszivárogná a' nőnemre is. Bárcsak a' dologhoz jobban értők szerencsésb gondolataikat közlenék eziránt a' publicummal.

A nyelvműveléshez szorosan kapcsolódik az iskoláztatás, a népnevelés kérdése, a felekezeti és állami iskolák helyzetének, és a tanítók szerepének vizsgálata is.³

„Népnevelési ügyben.

Haladunk! Hála nemzetünk' nemtőjének, hála azon nagy honfiaknak, kik hő buzgalmi honszeretettől vezéreltetve, szónoklat, irás és tett által e' haladást előmozdítani törekcsenek! Haladunk! És pedig, átalán véve, előrehaladunk, bár itt ott még e' tekintetben sok a' kivétel. Haladásunk' feltűnő jele s üdvös zsenge-gyümölcse különösen, hogy folyó s más irataink, sőt még, nagy részben szépirodalmunk is, telvék népnevelési, képezési eszmékkel, – elvekkel, mik nélkül általános nemzeti műveltség s polgári jóllét nem keletkezhetik. Olvasunk népiskolák iránti ohajtásokat, javaslatokat, itt s amott a' népképzelésben már-már tetleges és szép reménynyel biztató lépéseket; s ki emberi nevét szellemi tekintetben megérdemli, örül a' sok jót ígérő zsöngéknek. De vajjon ki is ne örülne, látva vagy remélve, hogy azon pór' fia, ki maga, ökreinek hú szolgálatában növekedve, jelenleg nevét leírni, vagy a' már leírottat elolvasni sem képes; kit ismerethiány, italvágy s renyheség szinte végpusztulásra juttattak, hasznos ismeretekkel, józansági föltétellel s iparral lépénd-ki a' kedveléssel gyakorlott szorgalmas, szép ismeretek s

³ Kun Tamás: Néhány szó az iskolai tanításrendszerről s a' tanítók szellemi tulajdonáról. = Társalkodó 1838. 2. és 3. sz.; Jeandor (Szentáró László Biharban): Népnevelési ügyben. = Társalkodó 1841. 56. sz.

renyhesség szinte végpusztulásra juttattak, hasznos ismeretekkel, józansági föltétellel 's iparral lépend-ki a' kedvteléssel gyakorlott szorgalmas, szép ismeretek 's tehetségekkel gazdag, okos és szelid oktató által vezérelt iskolából; viendi magával anyagi jóléte', szellemi képződése' életteltjes csiráit; helyre állítandja, növelendi 's termékenyítendi atyja' puszuló telkeit, holdait – 's az apák' mohos sirajai fölött szebb életben virul-fel az új nemzedék?! Szép remények!

Helyezzessék a' nép, mondák sokan, anyagilag jobb karba, nyitassék neki ut iparra, mivel, tulajdona; legyen iskolája hol a' szükséges ismereteket megszerezhesse, hol elméje, szíve képeződjék. Helyes! – De tegyük át csak magunkat képezeletünkkel ama' már szebb jövőbe, midőn tehát a' föld' népe, legújabb országgyűlésünk' nemes bajnokait áldva, általánosan tulajdonát szántandja; midőn gyermeke az élet' reggelét 12–14 évig, hasznos és célszerű ismeretek' tanulásában jól rendezett iskolákban töltendi el: vajjon mindent tettünk-é már reá nézve? Nem! – Hallom: folyvást képezetenni, műveltetni kell a' népnek, – naponkint gazdagíttatni ismereteiben: mert az iskolában a' gyöngye növendék' lelkére nyomott kép, mint viasznyomat, bármi hű bélyegzővel volt is leütve, a' viasznyomat, bármi hű bélyegzővel volt is leütve, a' serdülő kor' vérhevetől olvasszva, romlott társaságban, példák' utánzása által, könnyen kitörtülthetik. – De ki legyen tehát képezője, folytonos művelője a' népnek serdülő 's felnőtt korában?"

Néhány szó az iskolai tanítás-rendszerről 's a' tanítók' szellemi tulajdonáról.

„Sok oszlopa 's gyámola van a' köztársaságnak, sok eszköz, mellyek ugy szólván fő feltételei (sine quibus non) az országok' 's népek' önállásának 's virágzó állapotjának: de ha komoly vizsgálat alá vesszük a' dolgot, ugy találandjuk, hogy itt legfőbb szerepet játszanak az iskolák 's nevelőintézetek; ugy találandjuk, hogy ezek leghathatós rugóji az országok' 's nemzetek' szellemi-életének, 's hogy nélkülök olyanok, mint a' test lélek nélkül. ...

... Vessünk csak kissé figyelmet az iskoláinkban divatozó rendszerre 's iskolai tanítóinkra.

Iskoláinkban, – 's mingyárt az alsóbb osztályzatokban – holmi száraz tanítványokkal fírasztják 's ölik el a' gyöngye elméket; számtalan szabály' (regula), kivétel (exceptio), 's jegyzékek' (notationes) tömkelege ejtik a' még különben is hályogos-szemű, erőtlen gyermeket a' tudományos pályán, 's el annyira bonyolítják be, hogy abból vagy soha, vagy legalább igen nehezen fog kivánszoroghatni, 's míg ilyes mükkel kinozzák, gyakran megtörténik, hogy a' tanulási kedv- 's tüztől elhagyottak – sokat tanultak ugyan, de még is mire sem mehettek. Sőt mi több: haragos, búskomor tanító meg azzal is nehezíti növendékei' sorsát, hogy ugy bánnak velök, mint papagáyhyl szoktak bánni: megtanítatják velök kiszabott leczkéjüket, melly csupán ujjal kimutatott, de nem megmagyarázott néhány sorbul áll; így szókat tanulnak csupán, nem pedig dolgot, mivel erről legkisebb fogalmuk sincs. – Ily tanítók ugy vélekesznek, hogy elég csak szókat tanulni, a' dolog elmaradhat, és így csak az emlékező tehetséget művelik, az üléll tehetséget pedig parlagon hagyják.) Ebből tetszik aztán meg, hogy nem fekszik szívükön növendékeik' boldogsága, 's hogy eléégi fűsült érzésük, magas hivatásukat csak ugy nézni, mint a' mi nekik naponkint kenyeret ad.

De kérdésül szokták tenni: mellyik tanítás t. i. célravezetőbb: a' házi magányos, vagy pedig az iskolai közönséges tanítás? Én az iskolainak adom az elsőseget – erre főleg két okom van: első az, hogy az iskolában nagyobb alkalom van a' tökéletesülésre; mert midőn elosztályoztatnak a' gyermekek, ez nekik az egymással kiüzdésre 's vetékedésre ad ösztönt. Csodálni kell, mikép ébreszti föl a' vetékedés a' szendergő erőt; iskolába egész nap sokfelét hall a' gyermek, mi helybenhagyást, sokfelét, mi feddést nyer; – így p. o a' tunyaság megfeddése tükör a' többinek, de tükör a' megdicsért szorgalom is, így ébred-föl bennük a' vetékedésügy, mi csak többek közt történhetik, szegyennek tartandja a' kis ébrenlevő engedni a' vele-egyenlőnek; szépnek találandja a' nálánál erőset felülmulni. Mindezek mélyen hatják meg a' gyermekek szívét.

Elemi iskoláinktól föl az egetemiekig nincsenek egyáltalában ész és szívhez szóló tanulmányi kézikönyveink. Gyöngéd keblet ihlető, kellemes alakú, szép versekbe fűzött erkölcsi mondatink nincsenek, (Reménylem a' Kisfaludy-társaság ilyekre is fogja fordítani figyelmét); ifjakat lelkesítő történeti könyve-

ket) a' lelkes Péczelyét kivéve, melyet csak korosabbaknál használhatni legnagyobb sikerrel) beszélyeket 's a' t. Mindeddig nélkülözni valánk kénytelenek; latin classicusink sincsenek amugy Döringféle magyar jegyzetekkel 's magyarázatokkal világositva 's 't. 'sa't. Igy történt, hogy számos évi fáradalom után diákul petyegénk csak, nem pedig latinul 's életre keveset feledésre sokat tanulánk. Jelenleg üdvözölög szeretnők az idegen ajkuakat megmagyarosítani, 's pedig arra, mi által leginkább terjeszthetnők a' nemzeti nyelvet, az iskolákra, eddig kevés figyelmet vetettünk. – Csekély véleményem tehát oda járulna, vajha a' magyar tudós társaság, melly annyi üdvösnek vala már eddig alapítója 's terjesztője, illy iskolai-kézikönyvekre is fordítaná jutalomtételekkel figyelmét. Mert én e' tekintetben mindent csak a' jól elrendezett iskoláktól várok, 's ha itt nem nyujtatik, tanítóknak szintugy mint tanítványoknak, mód és alkalom a' megnemzetisülésre, ugy csak későn vagy soha sem viradhat föl azon hajnal, mellyenkin minél előbbi hasadását annyira ohajtjuk.

Vannak ugyan – miért nekik hazám' nevében hálát rebegek – lelkes honszeretők, kik 's a' t. 's a' t. 's a' t. Példányképeivé magasultak a' nemzetiségben 's nemzetesítésben a' többinek; vannak kik a' gyöngéd fiatal sziveket atyai szeretettel ápolják 's honfilag érezni és cselekedni tanítják; vannak iskolák, hol nyilvánosan hangzik már a' magyar vezérszózat. S ki ne emlékezne örömmel a' selmeczi hazafi-érzelmi lelkes férfiakra, az ottani lyseumban állított magyar oktatószékere, az igen számos, hasonló lelkes ifjura, kik színóráikban sziveket nemesíteni 's elméjüket művelni a' honi nyelv' meleg világánál igyekszenek! Vajha illy nemzeti virágokat feselni más iskoláinkban is láthatnánk 's némely köz-oktatóink vizsály helyett az ifjuság' fogékony szívébe hon és nemzet iránti magas érzelmeket oltanának.”

Fontosnak tartották a reformkorban a nőnevelést és a művelt honleányok képzését.⁴

„A honunk-iránti nemesb 's tartósb vonzalmat igen is csak azon nyelv' emlőin szívüdrogathatni a' honszeretők, védők és megtartók beszéltenek; különben olly kerté leend e' haza, mellyben idegen növények nem kapván a' földtül elég élető-erőt, dús gyümölcsöt soha sem hozandhatnak. – Üdvös célunkat elérendők tehát, olly eszközökrül gondoskodjunk, melylyek kedveltetőleg hassanak a' más-ajkuakra. Neveljük először is a' szépnemet, a' hölgyeket, ollyakká, kik honjukkal örülni és sírni tudjanak; kik miként a' francia nők egész lélekkel függjenek hazájokon, 's az angol nőkkint büszkéek legyenek nemzetiségökben, 's egész odaadással 's részvéttel járuljanak a' honügyhöz, kik miként a' lelkes schweiczi nők 's lengyel hölgyek nemzeti dalban lelkesítésék a' honért élni 's halni tudókat. Jelenleg nálunk majd szélitben az előbbkelő házak' kisasszonyai olly rémitő keveset tudnak a' nemzetiségrül, olly borzasztó semmit a' hazai történetekből 's más egyéb honi ügyrül, hogy keserves sajnálati pillanatnál rájok egyebet nem vethetünk. – 'S e' hölgyek más körülményben tán leglelkesbökké nemzetisülénének, holott most leggyakrabban alkalmok sincs fogyatkozásikat megismerni. Külföldi, többnyire hazátlan, sorsüldözte gouvérnanteok kezdik 's végzik velök a' nevelést. A' szintugy neveltetett anyák örülnek 's kérkednek gyermekikkel, ha azok pralirozni, 's örömmámorba itasulnak, ha szegényéek még spikirozni (angolul beszélni) is tudnak. A' hazát föld és történetani 's más tekintetben ismerni ferde nézetből 's hon-iránti hidegségből fölöslegnek tartják, 's igy csoda-é, ha külhoni növényeket ültetvén az idegen kertész, nem ismervén a' föld' minemiségét, azok a' nemzetiség' legnagyobb ártalmára törpékké fajulnak? Igy történik, hogy a' hon' leányai idegenek szülőföldükön 's hogy sziveiket nem emeli a' hon 's nemzet iránti magasztos érzemény. – De térjünk a' nyilvános nevelésre.”

A reformkor embere számára fontos az idegen nyelvek ismerete. Magyarországon részben a latinul beszélni tudás következménye is volt, hogy a korabeli magyar ember hozzá szokott a többnyelvűséghez. Az uralkodó nyelvét, a német nyelvet ismerni kötelesség volt. A francia nyelvet az előkelő tanintézetekben oktatták. Az angol nyelv terjedése elsősorban Széchenyi Ist-

⁴ Magvasy Károly: Nemzetiség. = Társalkodó, 1840. 50. sz.

ván Angliában tett utazása után lett divatos, főként a jurátus fiatalság körében. Az ajánlott idegen nyelvek szerepéről, használhatóságáról a következő gondolatokat olvashatjuk.⁵

„A' nyelv már mint nyelv közzörüli az elmét, mint hogy azt abstract dolgokkal foglalatoskodtatván, a' képzeletet tisztítja 's gondolkodásra nyújt alkalmat; – de a' nyelvtanulás 's annak tudománya, eszközül 's czélul használtassék. – A' nyelvek mindannyi kulcsul szolgálnek, mellyek által az ember képes e' nagy világot felnyitni 's kicsinyben nagyban, hibájában, erényben szemlélni; a' természet' csodáit, alkotmányát 's az egész emberiséget megismérni, – szóval: azokat akik egyes tudománynak szentelhetnök, melly minden egy tudományt magában foglal. – Milly üdvös haszonnal jár a' művelt nyelvek' tanulása, különösen ifjura nézve nem lehet eléggé kifejezni, – 's épen ennek meggondolása vezérelhetne minden nyelvtanítót arra, melly szerint a' nyelveket könnyű, sebes, kedveltető módon tanítaná 's alapítaná-meg tanítványában. Pedig fájdalom honunkban leginkább tapasztalhatjuk, milly nehézze tétetik mindenkinek a' nyelvtanulás, 's épen nem azért mintha forrásink nem volnának, hanem azon rendszer által, mellyel azok tanítatnak. 'S mind e' mellett is száma nézve nálunk leginkább tanulják a' műveltebb nyelveket. Ennek méltán örvendhetünk, minthogy e' részben minden egyéb nemzetet felülhaladunk.

A' magyar már helyzete által több nyelv-tanulása segítettik. Többnyire mint gyermek két nyelven beszél a' harmadikat pedig alig serdülő korában, tanulja. A' diák nyelv-tanítási rendszere után, egyéb nyelvet grammatikából látunk taníttatni. A' mester évekig izzassa vastag grammatikájával a' tanulót, – 's anyanyelvéből még nem ismértes nyelvre fordíttat, mielőtt még érteni tudná azon nyelvet, mellyre fordít! Bizonyossággal megállítani, hogy minél vastagabb valamely nyelvtan, a' veszedelmesb, mert az a' szerző' kohlományival megtömvé. – A' francia 's angol nyelv' megtanulása különösen ránk magyarokra nézve, nagyon könnyelhető. Franciaában a' diák által, angolban a' német által.

A' tanulót legelsőbb is a' nyelv' természetével kell megismértetni; – őt annak titkaiba, különösségibe általános vonásokkal avatni-be, hogy magát abban egészen idegennek ne érezze. A' francia nyelvben rendes olvasást-illető szabályok levén, szükséges azokat a' tanulóval megismértetni, úgy szinte az ejtegetésekkel, hajtogatásokkal, mint minden nyelv' alapjaival, megbarátkoztatni. Ezután egy jó francia könyv – p.o. Telemaque – vétessék kézbe. A tanító, ki a' nyelvet bírja, hát mindazon szabályokat, ejtegetéseket, hajtogatásokat, szóval: mellyek az elméletit tárgyazzák, arányosan 's rendszeresen az előfordulóakra alkalmazhatja. Szükség egyszersmind, hogy, különösen eleinte, szórol szóra fordítás-sék-le, a' tanulót e' szerint a' nyelv' természetével megismértetvén. Ha a' növendék németül tud, annál könnyebben eshetik-meg ez, minthogy a' magyar nyelv ragai 's rövid kitételei által nagyon különbözik a' nyugoti nyelvektől. Így kellemesen 's minden unalom nélkül rövid idő alatt érteni fog a' tanuló 's ekkor nem árt neki magányosan valamely jó nyelv-tant olvasgatni, mellyben bizonynyal ismértes dolgokat találánd, ha mestere őt kedvel 's tüzzel tanítá. (A' beszélgetni-vágyást mindjárt eleinte kielégítheti a' tanító, de ne párbeszédék' (dialog) megtanulása által, hanem könnyű tárgy' felvételével 's könnyedénes fejtegetésével. Nincs veszedelmesb rendszer minden tudományoknál, mint mellyekenél csupán az emlékező-tehetség munkálódik.”

A művelt ifjak és leányok társasági életre való neveléséhez hozzátartozott a zenei műveltség. Zenekultúránk Liszt Ferenc fellépésével lendült fel. A reformkorban alapították Kolozsvárott az első konzervatóriumot, s ekkor már hét tanítókat is képző tanintézményben kezdtek oktatni hangszeres zenét. Az általános muzsikatanításról, mint nyelvtanításról továbbá az esztétikai nevelés fontosságáról Hergézi Kovaltsik István, a muzsikatanítási rendszer „agg buvárja” a következőket írja:

⁵ Nagy Elek: Nyelvészet tárgyában. = Társalkodó, 1838. 11. sz.

„A' Musika illy szempontbul tekintve, saját nyelv volna, 's pedig magas-értelmű 's mély-jelentésű nyelv, ha belőle az érzelemhangok – az emberiség' ezen természeti ősz nyelve – melodia 's harmonia által énekké magasítva, szépítve 's dicsőítve, mint szű- 's lélek nyelv megzendülnek; – így a' Musika, mint nyelv, egy volna azon fonséges, nagyszerű adományok közül, mellyekkel Isten, a' mindenség' ura, legjelesb teremtményét, az embert, megajándékozta, hogy vele őt képessé tegye, mindent, még önmagát is tökéletesíteni 's megemesíteni... Hogy e' mellett a' musikatánítás' benső hatása az aesthetikai nvelés' czéljára sikeressé tétessék, a' tanításnál mindig különösen oda törekvém, hogy a' tanítványoknak a' musikát elevenen mintegy életükbe oltsam; mi által azok a' kölcsönös képzés 's nemesülésnek egy, mindkettőjököz: egyedül-méltó viszonylatba hozatván, határozott irányt nyerhessenek az emberedésre vagy is humanitásra, 's így az erkölcsiség 's vallásosságra is. – Hol tehát a' nevelési terében a' Musikának is hatáskör jelöltetik, hogy különösen egy részről a' nyelvisméret' mezeje a' nyelvek' legszebbike által szélesbüljön 's a' többi nyelv ezen muzai nyelvtől élet- 's lélekteljes hang-éjtés 's édesbájos harmoniát nyerjen; másrészről pedig a' növendékek ezen közös-értelmű nyelv által az egész műveltebb világgal kellemes érintésbe hozassanak; hogy képességöknek irány 's törekvés adassék a' tökéletességre, t. i. a' művészet szerint – különösen – mindent megszipíteni, fölemelni 's nemesíteni, 's imígy a' tökéletesülhetést individualitásuk' határvonalaiig valósítani, 's ezt annak korlátai közt, mint a' Teremtő' egyik különös nagybecsű ajándékát, egészen kifejlesztetni 's minden oldalról kiképezni: ajánlom egész szerénységgel bizonyos sikerű vezéreltem' a' Musikában mint nyelvtanításban.”⁶

A sok műfajú folyóiratoknak az olvasók által legkedveltebb műfaja az útleírás. Az útleírás az adott tájegység szépségeinek bemutatásán túlmenően megismerteti az olvasót egy-egy község vagy város történelmi, néprajzi érdekességeivel, iskoláival, a lakosság etnikai és vallási összetételével, a vidék gazdasági helyzetével, kereskedelmének, vendéglőinek színvonalával. Az útleírás a múlt század harmincas éveiben a realista ábrázolás egyik műfaja volt, ahol az utazó kellemes impresszióit örömmel nyugtázza, a negatívumokat őszintén bírálja. Az útleírásokban részletesen informálódhat az olvasó az utak állapotáról, az útközben előforduló veszélyekről. Az útleírások sorai között találhatunk utalást az adott tájegység infrastruktúrájának fejlesztésére is. Az útirajz írója így befektetésre is ösztönözhet vállalkozó szellemű olvasóit.

A „Rándulás Gömörből Miskolczon át Nyíregyházára” című útirajzában Czibur János az 1838. évi első számban felteszi a kérdést, nem volna-e üdvös dolog Nyíregyházát a megye fővárosává emelni és iskolái számát gyarapítani.⁷

„A' mi Szabolcs vmegyét illeti: ezen nagy-kiterjedésű megyéről bizvást elmondhatni, hogy mindenben hátra van. – Én csekély ítéletem szerint e' hátramaradás' főokát abban találok, hogy a' megyének művelt nagyobb városa, honnan a' műlettség' jótékony sugárjai az egészre eláradhatnának, nincs. – A' megye' nagyobb részében a' helységek távul-esnek egymástól, a' közlekedést a' rossz utak is akadályoztatják, 's így ritkán van a' lakosok' műveltebb részének alkalma számosabban összejöni; nyáron által a' nagy-kiterjedésű mezei munkák foglalván el a' lakosok' nagyrészét, a' többi pedig csekély kivétellel graud-passians-nál alig gyakorolhat egyebet falujában. – Nem volna é tehát üdvös dolog, az olly hirtelen megnépesült előrehaldó Nyíregyházát a' megye' fővárosává emelni? – E' város, mintegy 40 ezer holdnyi határváival még ezelőtt 80 évvel pusztta volt, legfőlebb néhány nyátnak 's göbölcsodának szolgálta szükséges legelőül most már közel 20 ezer lakost számlál, vannak rom. Katholikusok és görögök; nemkülönben az ágostai 's helvetziai valláskövetők' számára templomok 's iskolák; az ágostai-vallásnak körülbelül 2/3 részét teszik a' lakosoknak. A' tót nyelv még eddig unalkodó volt e' városban, mindazáltal néhány év óta igen terjed a' magyarodás; az ágos-

⁶ Hergézi Kovaltsik István: Általános musika-tanítás, mint nyelvtanítás. = Társalkodó, 1836. 103. sz.

⁷ Czibur János: Rándulás Gömörből Miskolczon által Nyíregyházára. = Társalkodó, 1838. 1. sz.

tai-vallásuk is magyar lelkeszt hozván-be, egyszersmind az iskolai gyermekek' magyar nyelvbeni oktatását is elhatározták. – Létesült a' legközelebbi mult években olvasó-társaság is, melly sok magyar könyven kívül, minden folyóiratot 's hirlapot járát, 's casinójában olvasgatja.

Előadván e' szerint Nyiregyháznak rövid rajzát, tapasztalni fogja kiki, hogy noha még sok hiánya van e' városnak, mindazáltal még is nyitva áll már az ut, melly a' város' előhaladására, művelődésére 's csinosulására vezethet, 's ezekre nézve semmi sem kívántatnék inkább, mint az, hogy Szabolcs megye' t. Rendeinek nagyobb része, ha csak téli lakását is Nyiregyházra helyezné- által. – Imigy egészen más színbe öltöznék a' város, mindent lehetne itt idővel létesíteni, a' mi hasznos, czélirányos és dicső. – Legelsőbb is egy nagyobb iskolát (melly az egész megyében hiányzik) lehetne itt létesíteni, 's abban az oktatást minden vallásra kiterjesztvén, a' hit-tudomány-tanításra minden vallásból egy-egy tanítót rendelni. – Bezzeg néhány év alatt bőven megtérülne sok gyermekekkel-bíró apának a' városban építendő ház költsége, gyermekeinek olcsóbb 's szem-előtti nevelése által, 's mód 's alkalom adatnék a' szegényebb sorsuaknak is gyermekeik' nevelésére. – Volna itt mód 's alkalom egy gazdasági iskolát 's több gazdasági 's kereskedési egyesületet is alapítani, 's ezen kívül a' társas-élet' gyönyöreit is, mellyek nélkül az élet keveset ér, mennyire lehetne még szaporítani!"

Sárospatakat a „Bodrog-parti Athén”-t mutatja be a *Társalkodó* 1838. évi 60. számában Papp Gábor. Útirajzában hű képet kaphatunk a nagy múltú diákváros hangulatáról, a pataki kollégium művelődésformáló szerepéről, s az év végi tudományos vizsgálatról, a nyilvános évváró vizsgáról.⁸

„...kiindulván a különben szépfekestű Tokajbul, sok kisebb nagyobb falut – mellyek közül a' legkisebbiken is pazar-kezekkel látám elszórva a' természet' bájló szépségét – elhagyva, midőn Olaszin túl egy dombra feljuték, egész méltósággal mutatkoznak a' dombnál alantabb helyen, néhány templom' tornyai, egy hajdan derék vár' tisztes romjai, 's egy a' Bodrogra büszkén tekintő hercegi kastély. 'S ez S. Patak, hová alig hogy megérkezém, néhány csinos-öltözetű tanulótl, kik közül némeltyek a' ref. Iskola' utcáján karöltve sétálnak, mások, mint kas körül méhek, zsbongának az iskola körül, csakhamar megtudám, hogy e' mozgás – melly szinte lejendő vásárt képezett – a' közönséges próbatét v. is examen' elérkezett idejét jelenti. Melly hogy mikép történt: róla következőleg írhatok. Miután 15kén reggel 8 óra tájban a' harangok' megszűndultak, fényes számmal gyülekezének a' hívők, mind egyházi mind világi rendből a' reform. Egyházba, honnan megindult aztán a' menet a' collegiumnak egy tág terembe, hol a' köz vizsgálatot, az éneklő-kar által eléneklett vers után, a' szent theol. Professora nyitá-meg. Tanítványai a' tisztelt tanítónak, kiket hallani szerencsém vala, részint togások, részint nemtogások azaz publicusok (melly névvel, mint hallám, többé nem fognak különböztetni) valának; szembetiűnő volt rajtok a' tanító ügyessége, 's magok a' tanulók' szorgalma 's az ipar; mert egy sem vala köztük, ki gyengén felelt volna. Általában a' megvizsgálatás, míg jelen lehetnem az idő engedé, jól sikerült, 's minden gradusból, mellyeket csak hallhaték, az úgynevezett publicusokat, kik a' tudományok' mindegyik ágában szembetiűnő előmeneteli tevének, legnagyobb dicsérettel említhetem. Mindegyik tudománybóli megvizsgálatást harmonia, 's a' hálás tanítványoknak bí tanítójukhoz irányzott éljen kiáltásaik zárák-be. Egy észrevételem van csupán. A'köz próbatétre, mint látám, meg szoktak jelenni nem-, sors-, kor- és valláskülönbség nélkül: férfiak, asszonyok, lányok, gyermekek, szolgálók, kocsisok, zsidók 's a' t.

Mi egyébiránt magát az iskolát 's benne a' tanulókat érdekli: a' hely, mellyen fekszik, különös szépségű; arcczal az iskola hegyekre néz, előtte országot, túl ezen szántóföld; itt a' tanuló soha sem lehet könyv nélkül, mert ha könyvét, mellyből az iskolában tanul, leteszi is néha, midőn az iskola' kapuján kilép, a' természet' könyve nyílik-fel előtte. Említést, 's kinek ide jöhetni szerencséje van, megtekintést

⁸ Papp Gábor: Rándulás Debreczenből S. Patakra. = *Társalkodó*, 1838. 50. sz.

érdem: 24-25 ezer darabbal álló, szépen rendezett könyvtára, s ehez hasonló csinos-izlésű museuma, melyben sok egyéb ritkaság közt, a' csigagyűjtemény kitünőleg szép. Az iskolatanítók általában nyájjasok s leereszkedők; a' tanítványok csinosan öltözvők, barátságoszeretők s szorgalmasok; melly erényeknek közelebbi szemtanúja valék.”

Gyakran jelennek meg reformkori folyóiratainkban, így a *Társalkodó*ban is életrajzok a magyar tudományos élet jeles képviselőiről. Az 1840. évfolyam 64. számában mutatja be Balajthy József Beregszászi Nagy Pál életútját és tudományos munkásságát. Beregszászi Nagy Pál az egykori sárospataki diák, német földön vendégtanár majd tudósként hazatérve sárospataki tanár, korának kiváló nyelvtudósa, a keleti nyelvek kutatója volt.⁹

„Hazaszeretettől lángoló szive s a' magyar szép-hangzású nyelvet még külföldön is terjeszteni s megkedveltetni törekvő buzgalma vezérelte őt ennek a' perzsa nyelvvel összehasonlítására, melyet előadott „Parallelon inter Lingvam Persicam et Hungaricam ductum“ czimű munkájában, melly tudós munka neki Németországban nagy hirt s nevet szerze, s a' magyar nyelvet Erlangenben nemcsak az ottani akademiában tanuló ifjakkal, hanem több előkelő lakossal, sőt a' szép nemmel is annyira megszeretteté, hogy azok 'unszoló sürgetésire a' magyar nyelvben közönséges oktatást adna, a' magyarul tudni vágyó szépnembelieknek külön órákon adván tanítást. – Ezen oktatás' könnyebbitésére készíté s nyomató-ki saját költségén e' czimű munkáját: „Versuch einer magyarischen Sprachlehre, mit einiger Hinsicht auf die türkische und andere morgenländischen Sprachen. Erlangen 1797.”

A jelen írásomban bemutatott újságcikktöredékek szellemisége, tartalmi gazdagsága azt jelzi, hogy a *Társalkodó*, mint a *Jelenkor* melléklapja tematikailag olyan probléma- és ismeretköröket érint, amelyek a művelődni vágyó olvasók többségét érdeklik, a lap lehetőséget ad a kor íróinak, tudósainak gondolataik kicserélésére. Az idézett cikktöredékek stílusát kronologikusan vizsgálva figyelemmel kísérhetjük írásbeli nyelvhasználatnak fejlődését, az irodalmi nyelvt, így a sajtónyelvünk tökéletesedésének folyamatát is.

Értékelvén a *Társalkodó* tudománytörténeti, pedagógiai, szociológiai nyelvészeti stb. tárgyú írásait, megállapítható, hogy a folyóirat a maga eszközeivel a nemzeti művelődést érintő tanulmányaival sokat tett az olvasók ismereteinek bővítéséért, a reformkor céljainak népszerűsítéséért.

⁹ Balajthy József: Beregszászi Nagy Pál. = *Társalkodó*, 1840. 64. sz.

KAZINCZY BÁLINT

A fehértemplomi ütközetek¹

Aug. 19-én [1848-ban] nagy rémületben voltak F e h é r t e m p l o m lakói. Ré-
mületöket csak az hallgattatá el, midőn a 9. zászlóalj, mely szekereken vitetett Debre-
cemből, oda szerencsésen megérkezett. Ezen mezítlábos, felszeretlen zászlóaljról mon-
ta Piré, temesvári várparancsnok: „Diese Bettler werden das Vaterland retten!”²

Azon lelkes fogadtatást, melyben minket Fehértemplom német ajkú, de magyar ér-
zelmű polgárai részesítettek, nem lehet elég híven leírunk.

Fehértemplom, a Kusicz, Kusicza, Ördöghíd és Lagersdorfbán levő ellenségtől körül
volt véve, s így nagyobb biztosság kedvéért őrnagyunk századonként egy-egy udvarba
szállásoltatott el minket.

Még azon a nap nyolcszor riasztván fel minket az ellen, egy századot a város felett
levő szőlőben, az úgynevezett verseci és orsovicai sáncokba, egyet a várost védő torla-
szokba, egyet pedig Bécstárban helyeztek el.

Éjjel nem történt egyéb, minthogy két őrült – másképp nem nevezhetem őket – a
pénztárral szemben levő ház ablakából ránk lőtt, kiket is a felbőszült honvédek legylil-
koltak.

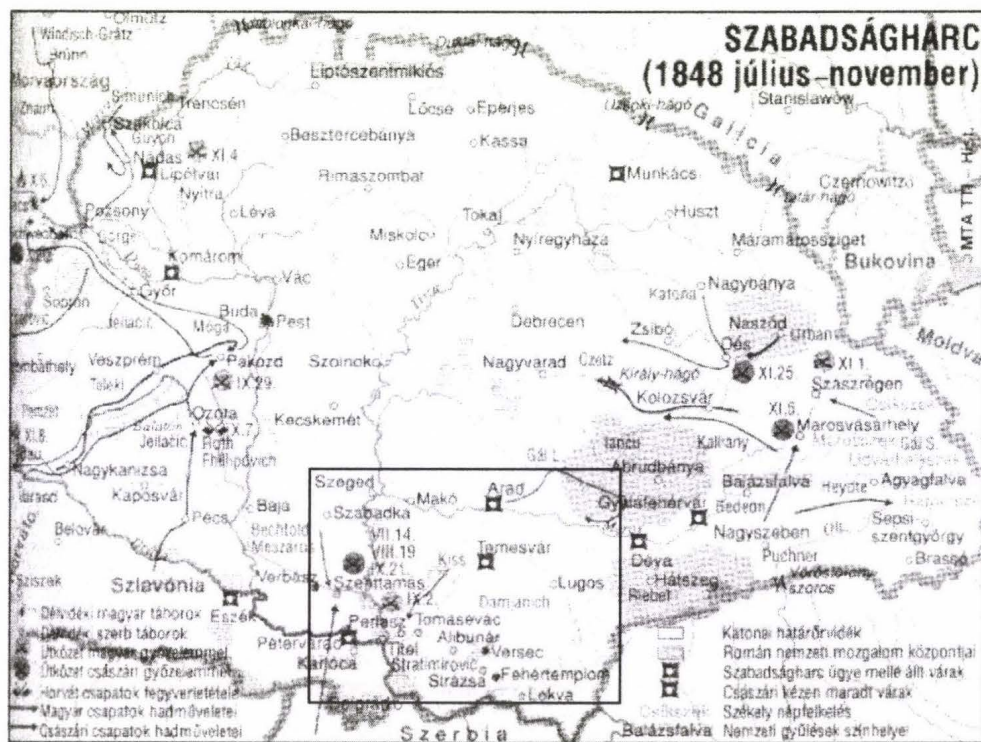
Az orsovicai sáncokhoz 500 rác néhány ágyúval s nemzeti zászlóval közeledett. A
sáncban levő *Kálnoky* főhadnagy, midőn mi Selchom hadnagy vezérlete alatt bajtársaink
felváltására indultunk, azt mondta, hogy a sáncon kívül levő csapat segítségünkre jött
nemzetőrökből áll. De alig vevénk búcsút, hadnagyunk észrevette a cselet, s pár száz lé-
pésnyire levő bajtársainkat a veszélyre figyelmeztetvén, visszahívja.

A visszajövköket kartácsokkal fogadták. Erre mi tüzelni kezdtünk, s pedig oly szeren-
csésen, hogy a rácok tüzei elesvén – a megtöltött ágyúkat sem süthették el.

Kálnoky erre szuronysegezve támadta meg őket, s hatalmába keríté ágyúikat. Így
lett 4 háromfontos ágyúnk.

¹ *Kazinczy Bálint* volt honvédtiszt jegyzeteiből: „A 9-ik zászlóalj hírnevét megalapító fehértemplomi ütközetek”.
Forrás: *Vahot Imre* (szerk.): Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból. I. k.
Pest, 1861. 82-86. Az írás szövegét a mai helyesírás szerint közöljük, de megőrizzük a korabeli nyelvi formákat. –
Kazinczy Bálint, Kazinczy Ferenc és Török Sophie fia 1818. június 13-án született Széphalmon. 1848-ban Gálszé-
csen volt szolgabíró, a szabadságharc kitérősekor honvédeknek állt. Több csatában kitüntette magát, az őrmesteri, al-
hadnagyi rendfokozatok után főhadnagyi rangot szerzett. 1851-ben feleségül vette Homoky Matildot, házasságuk-
ból három fiuk született: Ferenc, Lajos és Gábor. Homonnán halt meg 1873. június 27-én. (*A Szerk.*)

² Magyarul: „Ezek a koldusok fogják a hazát megmenteni!”

A DÉLVIDÉKI HARCOK HELYSZÍNE 1848 NYARÁN

(Forrás: A magyarokkrónikája. Főszerkesztő: Glatz Ferenc. Officina Nova, Bp. 1996. 405.)

Egy hétig a legnagyobb nyomorban voltunk, a rácok minden malmot felégettek, örölni nem lehetett, boldog volt, ki egy darab kenyérhez juthatott; a legnagyobb rész szőlővel táplálkozott.

Aug. 30-án *Blomberg* ezredes egy századot s a velünk levő dzsidások tiszteit Versecre rendelé; ekkor az ellen minden ponton mozogni kezdett.

Én *Elek* százados által a *lagersdorfi* sáncokban levő ellen kikerülésére küldtettem, visszajöven jelentést tettem a hallottakról, mire azt mondja századosunk:

– *Fűk, holnap meleg napunk lesz!*

Éjjelre századom a város felett levő két sánc közé rendelteték, az első század pedig a város fegyverfogható s a vidékből a rácok kegyetlenségei elől megmenekült polgárokkal a várost minden felől kerítő torlaszokat szállta meg.

Hajnali négy óra tájban történt az első lövés *Lagersdorf* felől, hol harmad magamat mintegy 1500 rác egy ágyúval megtámadott. A támadás pár perc múlva minden oldalról megkezdett. Az erőnek nem állhatván ellent, századomhoz húzódtam vissza, s a sánc közt elfoglalt helyet változó szerencsével tartottuk meg. Tíz óra tájban már harmadszor kaptunk hatan-hatan töltést. Látva az ellen, hogy puskatűzzel nem boldogulhat ellenünk – mert emberei többnyire olyanok voltak, kiket a kamarilla erővel ragadott boldog tűzhelyökből a csata zajába – szuronytámadásra készült; ez azonban részükről szerencsét-

lentül ütött ki, mert Seltahorn hadnagyunk, mielőtt zárt sort alakíthattak volna, szuronyra vitt minket, s pár perc alatt széjjelszórva rendetlen futásnak eredtek.

Ekkor én, ki a verseci sáncokhoz közel voltam, kétségbeesett magyar jalkiáltást hallottam. Huszad magammal a veszélyben levők segítségére siettem, s amint hozzájok értem, látom, hogy lőszerük kifogyván a közelben levő tapogatóféle kosarakra felállott rácsok sorban lövöldözik őket.

Amint minket megláttak, elhagyták a sáncokat, s hozzájok szegődve oly erővel rohantuk meg az ellent, hogy ez történéssel telt szekereit elhagyva, rendetlen futásban keresett menedéket. Az ellenség – összeszedvén erejét – többször próbált szerencsét, de mindig visszaveretett; így tartott ez délután két óráig, midőn az egész vonalról megfuttott.

A városban sem boldogultak, a torlasz védői Leonidászokként küzdöttek s hihetetlen szerencsével. Közölünk alig hullott el egy; míg az ellen táborából 19.

Blomberg, kinek tudtával történt a Fehértemplom megsemmisítésére célzó támadás, a Versecre hívott századot még reggel útnak indította ugyan, de oly paranccsal, hogy délutáni négy órakor érkezzenek meg.

És csakugyan akkor is jöttek, a dzsidásokkal együtt

Valamint zászlóaljunk fele is megérkezett, kik amint a reggeli ágyúzásból észrevették, hogy *Blomberg* azért osztatott minket széjjel, hogy az ellen annál könnyebben bánhassék el velünk, siettek hozzánk; e csatlakozásban többen megsebesültek, mert *Blomberg* a Fehértemplom melletti szorosokat is megrakatta ellennel. Ezen bajtársaink elveszte annál fájdalmasabb volt ránk nézve, mert sebesülve kellett őket az ellen kegyetlenségeinek hátrahagynunk. Az említett csapatok azonban mind a csata után érkeztek meg, s így két század honvéd s a lakók verték meg a körülbelül 13.000-re menő ellent.

Ezen két ütközet volt a 9. zászlóalj történetének fénypontja. A Piré tábornok által annyira lenézett hősök fényesen bebizonyították, hogy karjuk a hazáért elbírja a kardot. Számtalan csatában vettek ezután részt, de oly csodás hősiességgel sehol sem harcoltak.

Most sokszor, könnyes szemekkel gondolok vissza a kiállott csatákra, s e harcok dicő bajnokaira, és szomorúságomat csak az vigasztalja: **h o g y é n i s v ö r ö s s a p k á s h o n v é d v a l é k!**

CSEH KÁROLY

Műfordítások

ANDREJ VOZNYESZENSZKIJ (orosz)

Az őszi Dillizsan

Ahogy állványrengeteg
közén az aranykupolák,
narancsszínével a hegy
tar erdőn úgy ragyog át.

Aranylani kellene már.
Megitták a mesterek
oly régen rá az áldomást!
S még csak narancslik a hegy.

REGINA KATINAITE–LUMPICKIENE (litván)

Gyerekkori látomás

nagyapáim
tanyáján nőtt gesztenyefa
széltől öelve szenvedéllyel
lobban a tavaszi égre
mint akkor
gyerekkoromban
láttam alálebegni
virágzó lángokkal telve
melyek még mindig
fűtik a lelkem

REGINA KATINAITE–LUMPICKIENE

Hozomány

hozom az ifjúságom:
nagy telt fűrtű
vadmeggy

morzsányit a világból
az Úr vele
ad meg

ALVYDAS KATINAS (litván)

Gombok

menny blúzáról lepattogzott gombok
augusztus madarai
szétszóródtak a Nagy Úton
fent a szülőföld felett

VYTUATAS KAZIELA (litván)

Itt

itt nincs múlt jövő lehullt
mint göröngy
a hantoló lapátról
és nincs a halálnál valódibb
s a csöndnél örökkévalóbb

GENNADIJ AJGI (csuvas)*

Zsemajtja: lemenő nap

és
a föld felett
maga a nap is

a földhöz hasonlatos
(mintha minden véres verejtékben úszna)

iszamos sötét párában
süllyed a homályba
(már-már egy vele)

s mintha az emberi agyban is
izzana hatalma

mikor teljes süllyal
a dombokba mélyed

*Verse közlésével köszöntjük a hetven éves csuvas költőt!

DIENES DÉNES

Levelek Damjanich János özvegyéhez

Nemzeti hősünk, Damjanich János aradi vértanú 200 éve, 1804. december 8-án született. 1847-ben vette nőül Csernovits Emíliát (? – 1909), aki vértanú férje emlékét sírig tartó hűséggel ápolta.¹ A Sárospataki Református Kollégium Levéltára őriz néhány levelet, amit az özvegy kapott 1857 és 1872 között, igen érdekes vonatkozásokkal a kort illetően.² A hős tábornok és felesége emlékére közöljük ezeket korabeli helyestrással.

1.

Genf 11-ik Nov. 1857.

Tiszteltt barátném!

Az ugy nevezett „bise noire”nak, az északi szelek leg kegyetlenebbikének hatalmas befolyása alatt írom soraimat, és miután az minden ember kedélyére nyomasztó befolyással van, ne várjon tőlem víg sorokat, leg alább vígabbakat ne, mint voltak az előbbiek, az életem jelen helyzete mind ez ideig tsaknem éppen az lévén mint előbb, – jövendő mit fog adni, azt nem tudom, bár előttem nagy változás jövendője áll, miről majd annak idejében részletesen fogok írni, és reménylem hogy azon idő nem fog sokára haladni. – De félre a’ keserűségekkel, mik annyira keresztül vonultak és vonólnak életünkön – próbáljunk leg alább valami vígabb tárgyról beszélni, és ez, a’ Mistress Bekersteet születése napja, melly ötet törvényes idejűvé tenné, és így akaratiának minden tekintetben szabad urává, minek következtében, a’ bíróság által reá és volt mátkájára kimondott ítélet meg szűnt; minek következtése az fog lenni, hogy December hóban ő hihetőleg neje leend volt mátkájának – a’ levelezésben magam is vettem nemű részt. – Ezen nagy nap volt folyó hó 7-én – hivatalosok voltunk nállok mindnyáján kik a’ társasághoz tartozunk, – mind az öreg mind leánya már igen régen meg ígérték velem hogy az napon írni fogok – és ezen nők olly ravaszúl intézték el a’ dolgot mint ... nők – szídjon ezért kedves Emiliám! De igaz; – a’ kis asszony maga mellé ültetett, és mindég öntötte a’ leg finomabb fajta Champagne-t, azon kívül ugy vettem észre, hogy az inasnak is volt rendelete e tekintetben – végen az lett hogy, jó kedvem tsutsorodott, de nem voltam részeg, mint történt velem néha a’ hajdani böldeg időkben – hevülve azomban a’ bortól, nagy igazságokat mondtam neki, és Dénesnének, ki külömben igen jó asszony, hanem néha elfelejti magát, és igen nagy fogalmai vannak saját személyéről – néha szinte magam is megsajnáltam ötet, elpirult mint a’ főtt rák – engedelem a’ pletykáért – éjfél után 2 1/2

¹ Hamvay Ödön: Damjanich János élete története és szemelvények nejehez intézett levelekből. Bp., 1904. Ugyanő: Damjanich János levelei nejehez. Bp., 1910.

² Jelzete: Névtári gyűjtemény I. 5.

órákor oszlottunk szét szerentse volt reám hogy ez nap vasárnap volt, és kedvemre ki aludhattam magamat – nem kellett a' műhelybe menni.

Köszönöm lelkemből önnek azon szíves barátságát mi szerént az öreg Prókátort fel ke-restette, adja át neki baráti üdvözetemet – mondja meg egy úttal neki hogy örömmel nézek eleibe azon napnak midőn tölle néhány sorokat fogok kapni, ígérete szerént.

Meg érkezett e a' kép Saroltához?

Pali barátomat nyár óta nem láttam – azolta mindig Párisba van – a' napokban írta hogy nem sokára ide fog jönni – alig várom meg érkezését – minden boldogságom – ha ugy lehet azt nevezni – abból áll ha vele lehetek, és panaszkodhatunk egymásnak – jól esik ha ki tárthatjuk kebleinket egy másnak – vizasztalásnak ezt nem lehet nevezni, de ez is valami, ha több nints – lehetőleg T. Latzi is el fog vele jönni, és akkor együtt leend a' három ember, ki szoros öszveköttetésben van ezen el hagyatott élet közepette.

Saroltának már régen írtam, választ nem kaptam, – nyughatatlan vagyok felette, – kérem írjon rólla – talán beteg ő? Mint levelében érintette: – a' kék szemű egyén, kivel az alföldi utazások alkalmával találkoztak a' gőzösön, régi jó barátom – kedves, lelkes, eszes egy férfi – tsudáлом hogy róllam ő nem emlékezett, vagy talán ő nem is tudta, hogy önök engemet ösmernek.

Néhány szót saját személyemről – ez ugyan nem érdekes, – illyesmit mondani nem tudnék, miután életem egészen egyhangú – ami abból áll hogy reggeltől délig, és délutáni 2 órától esti 6 óráig a' műhelybe vagyok; – leg alább van elfoglaltatásom, és dolgom után keresek annyit, hogy másoknak terhére nem vagyok – és ebben felette nagy vizasztalást találok – Dolgom sok van hála a' sorsnak – az napról napra szaporodik, ugy hogy nem tsalatkozom ha azt mondom, miszerént rövid időn egész kényelemmel fogok élni anyagi tekintetben – a' szellemiről nem szólok, azt ön kívül belől ösmeri – most is a' régibe vagyok.

Adja át kéz tsókolásomat tisztelt annyának, kit ösmerni nints szerentsém – Tisztelem Saroltát önnel együtt, – legyenek meg győződve hogy önöket soha el felejteni nem fogja.

Igaz barátja

Puky Miklós

A' Child Harold magyar fordítása már uton van, és rövid időn meg érkezend Pestre Ráth Mór könyvárosnál.

2.

Földeák Junius 22. 1858.

Nagyságos Asszonyom!

Nagyon meglepett, de meg is sebzett Nagyságodnak e hó 17-én hozzám írt becses levele. Nagyságod megsértve érzette büszkeségét levelemnek külczinne, és a' beltartalom bus kifejezése által. Ha ugy éreznék, mint Nagyságod nem tudom mi ok s jognál fogva reám fogja, tán érteném Nagyságodnak irányombani keserű panaszát, de így nem tulajdoníthatom azt másnak, mint Nagyságod ama őszinte nyilatkozatának, hogy ezen keserű szemrehányások által könnyebbülést szerzett lelkének.

Hogy én a' külczinben nem használtam Nagyságodnak elhunyt jó férjéről öröklött nevét, koránt sem a' Nagyságod által rám erőszakolt ok, hanem azon kegyeletteljes figyelem vezérltet, hogy nem akartam a' név megemlítése által Nagyságodnak vérző sebeit megújítani és

DAMJANICH JÁNOS ÉS FELESÉGE

fájdalmat költeni ott fel, hol a' kegyes ajándokért vigaszt nyújtó hála érzelmeknek akartam helyet készíteni. Isten a' bizonyságom, hogy semmi más, egyedül a kegyelet vezérlett ezen eljárásra. A' bus multnak szinte ezen szándok adja meg legvalódibb magyarázatát. – Az emberi szívnek sajátja lévén az, hogy égető sebeit az Isteni gondviselés s az idő jótékony keze hanem is azonnal, de lassankint enyhíteni szokta, az én felfogásom szerint kegyetlen az, ki e gyógyuló sebeket ros szándékkal érintém, és érintése által gyógyító ír helyett megujítani mérészi. Így ismerem én az emberi szivet, és midön ezen felfogásom szerint a kegyetlenséget kikerülni akarva kegyelettel véltem írni, Nagyságod engem kegyetlenségről éppen e miatt gyanúsítani méltóztatik. Nincs nekem semmi közöm a' politikával, nem ez, hanem a' hálás szív és a vallási öntudat vezette multkor tollamat. A' jó és szép szándok félreismeréséről ugyan nem tehetek, de engedjen meg Nagyságod, ha ez iránti fájdalommat elnem titkolhatom.

Hogy Nagyságod reánk cath. papokra – mint kiktől a' lesujto csapások után terítésekben részesült, mint levelében említeni méltóztatik – boszankodik, okát nem tudom, s így ebéli fájdalmait sem tudom enyhíteni, de arról biztosítani merem Nagyságodat, hogy én a' Nagyságodat sértő; vagy sérteni akaró papok közé magamat sem nem sorozom, sem soroztatni nem engedem. Én voltam az, ki Lenovits Ő Exja alatt Nagyságod jó elhunyt férjével Temesvárt 1846-1847 évben a' házasság létrejötte előtt püspöki megbízásból az Aranyökör vendéglőben, hol ő akkor szállásolt, értekeztem a házasságra megkívánt iromány végett, és ez alkalmal márt őt becsülni és szeretni tanultam. Nagyságod uri személyét ismerni szerencsém ugyan még nem akadott, de azon kegyességért – melyet egyházamnak két szép vánkosa s ol-tárterítője, és mostani legujabb ajándoka a gyönyörű menyezet hirdet mindenkinek, régen tisztelem, és Ngd iránti fogyhatatlan tiszteletemnek datuma még tán ezeknél is régibb. Valja meg tehát de minden felindulás nélkül kezét szívére téve, valjon van e, lehet e okom Ngd ellen olly érzellemmel lenni minőt reám fog.

Nagyságos Asszonyom! A' szívek titkainak kulcsa az Isten kezében van egyedül, és a' halandó csak sötétben tapogatózik, ha a szívek érzelmeit ki olvasni tudni akarja, levelem pedig arra, mit Nagyságod onnét ki olvasott, semmikép okot nem nyujt.

Nincs oka Nagyságodnak reám haragudni, és azon kép után, melyet Nagyságodról mások leírása után magammal hordozok, bízvást merem magamnak megígérni, hogy Nagyságod is ama sötét képet, melybe engem Nagyságod, vagy Nagyságod előtt mások foglaltak, egy szebbel felcserélni.

Fogadja Nagyságod kedvesen szíves tiszteletemnek és azon őszinte nyilatkozatomnak kijelentését, hogy cath. pap létemre a' megbántásokat, ha bár azok fájnakis, megbocsájtani is feledni is tudom, és a harag helyett az Ég kegyelmét és bő áldását szoktam szívemben táplálni miben Nagyságodat is részesülni kívánja.

Őszinte tisztelője Oltványi Pál Földeáki plébánus.

Utóirat

Egyre vagyok még bator Nagyságodat kérni. Előbbi levelem mását nem tartám meg magamnak, azt pedig bírni már azért is szeretném, hogy jövőre engem annak tartalma okulva tanítson. Legyen tehát olly kegyes méltóztassék Nagyságod másolatban azt nekem megküldeni. Emlékezem hogy *mit*, de nem *hogy* írtam? megakarom tekinteni, hogy a szívnek érzelmeit tollam nem rosszul ecsetelte e? Igen kérem teljesítse Nagyságod e kérelmemet.

3.

Az Egyesült-Éjszak-Amerikai Respublica hon seregében lévő magyarokhoz intézett bucsu szava Ujházy Lászlónak.

Honfi társaim. Véreim. Tizenkét bánat és sanyarteljes éveket éltünk keresztül; de mit mondok? nem éltünk, csak gyászoltunk édes közhazánkért, és ha kiszakíthatnok sziveinket kebleinkből, s ketté törhetnök azokat, a világ vértünk bitorában csak a fájdalomnak láthatna meg aludt csepjeit. De ha szenvedtünk, még többet szenvedtenek hon maradt véreink, kiknek vérét szívta a két fejű sas, mint hajdan egy sas keselyü naponta vájta a leláncolt Prometheusnak élő máját. Azért tünnünk kellett férfias elszántságal, és türtünk mert ők is türtének.

A boldogtalan száműzött magyar a világ egész gömbén széjjel volt szórva, és íme! most még is olly nagy számmal ösze találkoztunk, – mi oka ennek kérdem? Nem egyébb, hanem az, hogy ha a szabadság harcának tárogatója meg fujatik, akkor a magyar ott hagyja mindent mi neki anyagi életére nézve kedves volt, és oda siet azon mezőre, hol becsület érzés és vitézség diadalmaskodhatik gazság és zsarnokság ellen. A szabadság szent ügye nevében tehát sereglének önök egyben, segítve meg védeni egy respublicai kormányt, melyet egy gonosz és elbizott aristocratia támadott meg, – olly aristocratia, mely más emberi fajt nem csak szolgáljává hanem baromá le alacsonyita. De a magyar ki a kényszerített bár törvényszabta szolgálatnak minden nemét egy szívvel, egy lélekkel, egy hanggal eltörölte, csak született ellensége lehet a rabszolgáságnak. A meddig tehát othon nem küzdhetnék független alkotmányos létünkért a vérszopó osztrák ellen, küzdjünk itt másod hazánk érdekében, azon nemes lelkű nép érdekében, mely minket testvérekül elfogadva meg osztotta velünk a szabadság minden malaszta-jait, és biztosítékait. Mutassuk meg tetteleg, hogy honol kebleinkben a háladatosság érzete.

Ha itt meg lesz ülve a diadal nagy napja és a Respublica nem csak régi fénye visza lesz állítva de még tisztább sugárokkal fog ragyogni minden nemzetek példájául, akkor a hadban

ujra meg újra meg edzett karjaink erősebb ön bizalommal ki fognak állani azon csata térre hol meg kell boszulni annyi vértanuink keserves emlékét.

Éljen az Amerikai-Egyesült Respublica A Magyar Haza Függetlensége, és az egész Emberi Nemnek Szabadsága.

Washingtonban. December 1én. 1861.

4.

Acqui, Stabilimento Balneario Militare, Sept. 20. 863.

Mélyen tisztelt honleány!

A 860-ki Dél-Olaszországi hadjáratban történt súlyos megsebesülésem (860. October 1.) elháríthatatlanul maga után vonta az orvosi műtétet, mely azonban szerencsétlenül ütött ki, és még szerencsétlenebb következményeképp azóta folytonosan szenvedő állapotban vagyok. – Életem hasonlítható a tett halottéhoz, a mennyiben mozdulhatlanságra kárhozhatóva időm legnagyobb részét kénytelen vagyok ágyban tölteni.

August közepétől fogva használom az Acqui világhírű iszapfürdőket, hogy azoknak segítségével a rheumaticus fájdalmakat eltávolítva, szerencsétlen lábomat egy elkerülhetlenné vált újabb csontfűrészelés alá előkészítsem, – melynek kimenetele ugyan kétséges is lehet; de a melyre életem kockáztatásával is elhatároztam magamat; mert három évi tettzhalott állapotom immár elviselhetetlenné vált.

Egy számkivetési nemeslelkű barátom által nekem ide küldött hazai tudósításokból bús érzéssel értesültem a rendkívüli szárazság által okozott általános inség felől, mely szerencsétlen hazánkra nézve annál utóbb, minél bizonyosabb az, hogy testvér és rokon faj nélküli elszigetelt állapotában csak a maga saját erejére támaszkodni kénytelen. – És ezen föltét kétségtelen bizonyosságul szolgál ama megczáfolhatatlan tény, hogy a külföldi sajtó hazánk édig ható ezen csapását vagy épen nem, vagy csak alig érinti. – A külföldnek hazánk iránti közönyössége egyébiránt lélekemelő bizonyosságul szolgál arra is, hogy a magyar haza a segílyt önmagában keresi és nem követi más népek példáját, hogy siralmas panaszával a külföldi sajtót előzönlje.

A jelen viszonyok között minden hazafinak kötelessége az inséggel küzdő honfitársai sorának enyhítésére tehetségéhez képest járulni. – Súlyos állapotomban, kétszeresen elbúsítva hazám ezen mély szerencsétlensége felett, mélyen megilletődtem a nemes vetélkedés által, melynek üdvös befolyása alatt honfitársaink oly nemes áldozatkészséggel igyekeznek az inség és nyomor enyhítésére szánt adományaikat a felebaráti szeretet oltárára le tenni.

Magam részéről is legszentebb polgári kötelességemnek tartom nélkülözhető fölőlegemet szenvedő honfitársaimmal megosztani, és e célra 50 frankot szántam, melynek osztrák bankjegyekbeni értéke tézen 22 forintot. Ezen összeget az ide rekesztett osztrák bankjegyekben Nagyságodnak kezeibe teszem le oly kéréssel; szíveskedjék azt bölcs belátása szerint oda fordítani hol legczélszerűbbnek gondolja. – Csak kevéssel járulhatok hazám inségének enyhítéséhez; mert költséges orvosoltatásom többet nem enged ezúttal nélkülözni: de ha e csekélység csak egy könyűt is képes lesz leszáritani; én végtelenül boldognak fogom magamat érezni.

Nagysád kétségkívül szíves elnézéssel lesz irántam, hogy a távolbol ezen kéréssel alkalmatlankodom: de bensőm azt sugallta nekem, hogy megszokott honleányi szíves buzzgalmában örömmel teendi magáévá ügyemet, melyet én a Nagysádeínál illetékesebb kezekbe nem tehettem le.

Fogadja Nagysád irántai kegyelemem és ernyedetlen tisztelem őszinte nyilvánítását, melylyel vagyok tisztelő honfitársa Dunyov István.

5.

Acqui május 11. 867.

Mélyen tisztelt Nagysád.

Fogadja hálás köszönetemet april 3-iki becses soraiért, melyek szenvedő állapotomban Nagysád kezéből oly jól estek.

Nem kell talán állítanom, hogy Nagysád óhajtása, mi szerint a mostani fordulat révén hazánkba mi is visszatérhessünk, az én leghőbb vágyammal is találkozik: de az én lobogómon 1849 enyészhetlen betűkkel lévén írva, igen természetesnek fogja találni Nagysád, hogy mi nem fogadhatunk kegyelmet annak kezéből, mely még most is legdicsőbb vezéreink szent véréből párolog, annak kezéből t.i. kinek magának kellene a Nemzet kegyelmét esdeni...

Állapotom nyomasztó, és szerencsétlen lábommal ismét az Acqui ásványos sárfürdő használatát kelle igénybe vennem. Itt vagyok már napok óta és a gyógy-kezeléshez még nem foghatunk, annyira gyöttri az idegesség lábomat. Várom kell még némileg le csillapul a fájdalom, mely a tavasz beállása óta nagy hévvel nyilvánult.

Fogadja Nagysád hódolatteljes kegyelemem legőszintébb nyilvánítását, és tartson meg engem nagyra becsült honleányi szives jóakaratóban és emlékében.

Honfitársi üdvözzel vagyok hálás őszinte tisztelője

Dunyov István

Bocsánat a rosz írásért.

6.

Mélyen tisztelt urnő Egyletünk Véd és Keresztanya s Nagyra becsült honleány!

F. évi őszutó 1.-én kelt kegyeletes s nekünk leg nagyobb becsü kincsünk – s mint alapja Levéltárunknak – az összes egyleti tagokra, varázs hatású nagyra becsült Levelét, a mult 14-én vettük – melynek fölolvása hatását, le irni fölösleges volna csak meg kiseríteni is – de annyit nem halgathatunk el, hogy magasztas szive által sugallott szózata, a hozzánk intézett örök becsü levelében „Márvány betűk!” mindegyikünk szívében. S azon hathatós sorok; nem csak el olvastattak – de mindegyik Egyleti tag, lelke mélyéből élénken viszhangzot, s öröm könyeket idéztek, mint a hoszu távol lét utáni – viszont látáskor – az édes Anya – és gyermeknél, örömiükben – s minden ajkon, az áhitatos s’ legnagyobb tisztelet érzés volt tükör fényi élet képben látható.

Oh tarcsa meg sok számu éveki, a mindenható drága életét! Hogy nagylelküése – törhetlen erénye, át hasson minden Magyar! S az egész szeretett Hazánkat melynek alig volt idő szaka, melyben nagyobb szellemi erőre lett volna szüksége – mint ép a jelenben. Fogadja szívünk mélyéből eredt, legbuzgób köszönetünket; kegyeletes Véd- és Kereszt Anya tiszt elfogadásáért.

Előtünk, arany betűvel lebeg lelkesítő szózata – hozzánk ajánlott Halhatatlan hős szellemének ör szeme, új élet erőt adott és táplál! Egyedüli ohajtasunk testületünket lehetségesen méltóvá emelni Kegyeletéhez s’ mind annyiunk Keblében egyetlen érzés van – hogy az Egek ura sokáig Éltesse! Éljen! Éljen! Damjanich urnő Kegyes Véd Nőnk Sokáig Éljen!

Később leszünk bátrak, alapszabályaink működési irányát át tekinthetés végett teljes tisztelettel át tekintése alá eljutatni a névsor és és az ünnepély idő és sorrendjét.

Miután ismételve köszönjük lelkünk mélyéből kegyes meg tiszteltetésünket. Maradunk hő tiszteletünkötől át hatva hálás Honfiai. Nagyrabecsült Véd- s Keresztanya urnöknök leg tisztelőbjei.

Kelt Kairoban az Egyiptomi Magyar egylet állandó helyiségében 5-ik Nagy gyűléséből 1868. Télelő 18.-án.

Goldstein József E. Elnök – Óváry Pető E. Jegyző

7.

Nagy-érdemű urnő s mélyen tisztelt Hon leány!

Engedje meg nekünk kik e forro ég hajlat alatt s távolban szeretett – de szenvedésben edzet Anyánktól magunkat érdemes fiaiként emelhesstük; s mint leg parányibb test részéül a forrón szeretett hazánknak óhajtván tömörülni; szerény nézetünk szerint, ha egyesek teljesítik kötelességöket, kik szerencsésebbek egyedül is működni – távolban szeretett hazánktól, azok iránt nem szüniünk meg hálával emlékezni, és nagyra becsülésünket szívünk mélyében rejteni – de mi gyengék érzvén képtelenségünket s egyesülénk azon érzésből áthatva, hogy – bár távol szeretett hazánktól de annak édes gyermekei egy perczig sem szüniünk meg lenni és maradni, s hogy tehát jobban ki fejthesse mindenki saját érzelmeit – és buzdítólag példaként utal is mutathasson többi honfi társainknak honfiai kötelességben s testvéri szeretetben elhatároztuk, hogy bár mely kis számban is, de a leg őszintébb szeretettel 's leg - testvériesebb bizalommal egyesülni fogunk.

Miután az Ige testé lőn – hogy szerény kis számu de lelkes egyletünk meg alakulván; azon általános ohajtás ébredvén bennünk, hogy egy a hazánkat' s Népünket – dicsőítő Jelvényt birhassunk, 's miután azt el érve Nemzeti Zászlónk testületünkhöz mérve, bár adakozások utján, minden tekintetbe igen diszes kiállítással elkészülvén - már csak a szükséges ünnepélyes föl avatása illetőleg föl szentelése van hátra.

Nagyra becsült urnő! emberi gyarlóság fölfelé sietni lehet e szerénnyelenségnek venni? ha mi is föl emelve fejünket 's a nagyok között a leg nagyobban pihenvén meg szemünk, nem fogjuk el sorolni nagy érdemeit erre sem képesek, sem hivatottak nem vagyunk, de misem természetesebb, hogy bennünk is azon ösztön fejlődvén mint a kicsiny és gyengékben, azoknak nőni s erősödni kell! de hogy erősödhessünk kell hogy egy magasztos szellem ragyogjon szemünk előtt, mely át hat bennünket magasztos szellemével.

Engedje meg tehát nekünk reményleni oh nagyra becsült hon leány! hogy miután nagy gyűlésünkben egy hangulag azon őszinte kívánság mondatván ki, hogy a Zászlónk szentelésére mint Keresztanya és Véd Nő – az egyletünk fölött általunk nagyra becsült 's nagy érdemű személyében legyen képviselve! 's mely tiszt elfogadását szívünk mélyéből kívánjuk, 's legmélyebb tisztelettel fölkérjük, hogy a köz szeretett méltán a leg nagyobb becsülésben lévő hon leányt nyerhessük meg – a ki iránt még titokban is a leg nagyobb tiszteletünk, s nagyra becsülésünk érezzük.

Legyen szabad reménylenünk, hogy nagyra becsült urnő Keresztanyai tiszt – meg hívásunk föl kérését nem veendi szerénnyelenségnek s bennünket nagy érdemű nevével jutalmazand.

Mínthogy az ünnepély meg tartására személyesen a távolság terjedelménél fogva, csak nem lehetlen kegyes elfogadása esetén (ha csak nem kíván mástól képviseltetni) szerény aján-

latunkat azon esetre ha bele egyezését magadná? Virág Sándor érdemes honfi társunk igen tisztelt urnője Virág Hermina született Drotlef, hon leányunkat van szerencsénk ajánlani.; bár – Alexandriában lakik, de Kairóban öt (5) óra alatt a gyors vonattal eljuthatni.

Ezek után epedve várjuk kegyes határozatát, maradunk leg mélyebb tiszteletünk mellett.

Mélyen tisztelt urnőnk 's nagy érdemű hon leányunknak változhatatlan nagyra becsűlésünkkel hő ragaszkodásunkkal hű hon fiai.

Kelt Kairóban 1868 kévi őszhó 16.

Óváry Pető E. Jegyző – Goldstein József Elnök

8.

Mélyen tisztelt urnő Nagyra becsült hon leány Egyletünk Véd Nője!

Folyó év 's mult hó 29-kén vettük nagyon tisztelt Virág Sándor urnő levelét, a melyben mind anyiunk örömére; Mélyen tisztelt véd urnőnk az ünnepélyen személyesítés elfogadását közlé; az általunk hozzá menesztett – valamint reá válaszul kedvesen nyert levelét, teljes tisztelettel ide zárni szives kötelességünknek tartjuk.

Legyen szabad kegyes engedelmével röviden elmondva ünnepélyünk eddigi határozatát.

Minthogy az ünnepély neme nemzetünkre egyetlen! lehet e szerényselenségnek venni, midőn keblünk hőn dobog? csak említésénél is? – Még ha hozzá tekintetbe vesszük azt – hogy minden egyes öszpontosítása, a leg kiválóbb elmetet és tényezőket foglalja magában!

Itt az Afrikai homog sivatagán – az Emberiség leg ősbib – sőt bölcsőjének ég hajlata alatt a 4 ezred éves gulyák alyjánál – kistestületünknek jutott azon kiváló szerep – Hogy Nemzeti Zászlónk körül egybe jöhessünk – és a leg buzditóbb színezetű lobogónk – Véd anyja – hazánk özvegye – 's Nemzetünk gyöngye által nyert áldással bontjuk ki.

Még pedig Nemzetünk leg nagyobb ünnepének – évfordulóján – Mártius 15 kén – azon a napon – a mely örökre véres betűkkel van beírva Nemzeti történelmünkben.

S égő tűzként! rejlik minden valódi Magyar szívébe vésvé.

Mind ezek után Oh! Kegyelettel tisztelt leg nagyobb hon leány! fogadja, bennünket meg ajándékozott 's köztünk halhatatlan szellemének éltető jutalmáért leg hőbb Honfiui hálánk kifejezését.

Az ünnepély után annak sor rendjét 's lefolyt le irását valamint Alap 's ház szabályunk és lét számunk Név sorát – leg bensőbb tiszteletünk jellegével eljuttatni szerencsénk leend.

Ezek után maradunk leg őszintébb kívánságunkkal Mélyen tisztelt hon leány 's nagy érdemű Véd urnőnk további kegyeletes jó akaratát ki érdemelni óhajtó igaz Honfiai.

Kelt az Egyiptomi Magyar Egylet termében tartott rendkívüli gyűlésben.

Kairo 1869 kévi Tél utó 1sően.

Kovács Ferencz E. Titkár – Goldstein József E. Elnök

9.

Tabiano (fürdő) junius 22. 869.

Mélyen tisztelt Honleány!

Nagybecsű levelére sokáig maradtam adós a válaszsza; de én azon meggyőződést táplálom : hogy Nagysád nem fogja akaratlan hallgatásomat sem hanyagságnak sem szándékos mulasztásnak tulajdonítani, hanem annak : hogy nyavalygós állapotomban a legbuzgóbb akarral sem voltam

képes írni. Máj- és lép-bajom sokkal súlyosabb mint sem gondoltam, és csak most kezdem észrevenni: mennyire erőt vett az belszervemen, midőn a legjelentéktelenebb időváltozásra lélekzelésem csaknem al áll.

Turini orvosom, ki e télen gyógyított, és Genuau orvosom, ki bajaimat már több év óta ismeri, egyetértőleg abban állapodtak meg, hogy a Tabiano-i fürdőbe küldjenek, a mely fürdőnek ásványos vize – mint mondják – igen nagy hatással bír a máj- és lép-bajok gyógyítására. Tabiano a volt Parma-i hercegségben fekszik; hegyek között van, de nincsen se városa, se faluja, és a fürdő intézet a kénes forrásnál önmagára áll, és pedig minden kényelem nélkül; mert lakások nincsenek berendezve, hanem a fürdő tulajdonosának a fürdőtől 20 percznyi távolságra fekvő Vendégfogadjába szállanak a fürdő vendégek.

E hó 11-e óta vagyok itt; de szerencsétlenségemre eddigelé csak négy fürdőt vehettem. A folytonos időváltozás reám nézve csaknem lehetlenné teszi a gyógykezelést, és a helyett, hogy enyhülést tapasztalnék; inkább súlyosbítva érzem ideges bajomat. – Ha a légviszonyban nem áll be változás : a jövő hó elején kénytelen leszek visszatérni Genuába a nélkül hogy a gyógykezelést folytathatnám.

Ha egészségi állapotom jobbra fordul és annyira felüdülhetek, hogy tengeri útra vállalkozhassam: szándékom hős Vezérem látogatására Caprerába menni; és ez esetben biztosíthatom Kegyedet mélyen tisztelt Nagysád : hogy lelkemnek lefőbb öröme leend szíves üdvözlését a hős tábornoknak a legőszintébb kegyelettel átadni.

És midőn ezen nagylelkű emberbarátra vonatkozom, engedje meg Nagysád, hogy egy bizalmas kéresemmel alkalmatlankodjam. – Már több ideje annak, hogy pesti barátimat felszólítottam: állítsanak össze különféle magyarországi érdekes tájképekből, nevezetesebb magyar állam férfiak s hazafiak arczképeiből, vagy magyar hazai emlékművek s nemzeti viseletekből egy csinos Albumot, és a hős Olasz Nép-vezérnek, mint hazánk egyik legőszintébb jó akarójának és barátjának ajánlják fel kegyeletünk s nagyrabecsülésünk zálogául: de fájdalom! a szokásos ígéretknél többhez nem juthattam eddigelé.

Én azt tartom, hogy ez esetben is biztosabban juthatunk célhoz, ha ezen ügyet a mi áldott magyar honleányink ápoló kezeibe tesszük le. Ők legalább *tesznek* és nem állapodnak meg csak az *ígéretnél*. – Kérem tehát Kegyedet mélyen tisztelt Nagysád, vállalja magára ezen Album kiállítását. Kegyed szíves közbenjárása és érdeklődése kétségkívül nem fog pusztán elhangzani a mi széplelkű honleányinknál; és a páratlan Világpolgár s az emberiség egyik legbuzgóbb barátja Magyarországból is birhatand egy szerény emléket, azon Magyarországból, a melyet ő végtelenül szeret s becsül, és a melynek javára mindenkor bár mi áldozatra kész.

Pesti barátaim eddig mindig azzal kecsegtettek, hogy az Album meg lesz: de minthogy olyat hazánk mélyén tisztelt Kormányzójának is szántak: tehát azt együtt készítetik el! – De az idő halad s az Album sem Garibaldi sem Kossuth számára nem készül. Elég talán maga az ígélet?...

Kegyed mélyen tisztelt Nagysád bizonyosan nem fogja ezen nyíltságomat rossz néven venni; és én ilyen öntudatban szerény indítványomat egészen Nagysádnak szíves jóakarátába ajánlom.

Többiben fogadja mélyen tisztelt Nagysád honfitársi tiszteletteljes hódolatom és kegyeletem leg őszintébb nyilvánítását és tartson meg engem nagyrabecsült honleányi szíves jó emlékében.

Nagysádnak őszintén tisztelő honfitársa és alázatos szolgálja Dunyov István

10.

Constantinápoly Augustus 24. 871.

Igen Nagyonisztelt Tábornokné Aszszonyáság!

Engedelmet kérek, hogy oly bátor vagyok, hibámat elő terjeszteni, ot létem alkalmával, Vidats János Úr volt oly Kegyes és Álgya Isten érte, be mutatni, de én háládatlan többbe megnem jelenve el távoztam és el butszuzásom el mullasztám a mi nekem nagyon fáj, hogy mégegyszer az életben Tábornokném és Hazám legszentebb Aszszonyát, én előttem és minden igaz érzésű Magyar előtt, nem láthatám, és Kéz csokolásomat elmullasztám. Ezer meg ezer engedelmet kéz kéz csokolásom mellet a szegény Honnékül valo Török magyar, és botsásson meg Tábornokné, mert higye meg hogy ki nem mondhatom mint fáj nekem hibám a mit el követék.

Imádni fogom a mindenható Úr Istent hogy agygya meg Tábornoknének, a' mi jo áldot lelke kíván, e világon reánk nevezve a leg szentebb lélek itten külfölddön is a miért imádkozhatunk.

Ugyan helyre nem állíthatjuk fájdalmait, de meg átkozhattuk azokat a kik elő szereztek ezen fájdalmakat, hogy Isten ne botsásson meg soha nékik roszteteiért.

Tábornokné szenved azt mi nagyon érzük, de mi nekünk itten háromszoros fájdalmaink Hazánk Tábornokné és szabadságunk it hadnám e nyomorék országot csak nagysádnak szolgálja és környékébe tehesük, parancsoljan velem az éltém minden perczben kezében ál. Áldas száljon Kedves jó édes Anyával és édes Hazámal és minden jó szívre a ki meg nem bántá Hazánk leg szentebb Asszonyát, verje a mindenható a ki meg méri bántani nagysádot.

Isten veletek

Fontam koszorut számodra
Te ártatlan.
Virolyan ki szent,
Oltárodon.
Nyugot légyen az égbe,
Szent lelked,
Mert nemzeted téged,
el nem fölőjtet.

Isten át látja
Szenvedésit nődnek,
És segítni fogja,
Hü nemzetödet.
Segítni a hü magyart,
Élni vagy halni.
Férjem sírhalmát,
nékem vissza adni.

Hol könyezni fogok,
Hantod előtt.
Térdre fog borulni
Hü nemzetöd

Imádni fog Ur Istent,
Te éretted.
Hogy külgye a hü,
nemzetre lelkedet.

Botsásson meg annak,
A gyávának.
Ki téged oly ártatlan,
Ki írtott.
Kínazza a lelki esméret,
Ugy annyitt
Hány éve e szép nemzetett
ők ették.

Könnyeimet ne ítéljétek azért,
Hogy nő vagyok.
Öröm könnyek azok mert,
Hon meg mentődött.
Egyet értés élyen köztetek
Magyarok
Akkor Fájdalmaim örökre
elmulnak.

Csokolom engedelmeből ezerszer Kezeit, M.

Engedelmet, ha írásba vagy nyelvebe hibáztam mert 22 éve Törökiül beszélünk és székely vagyok.

11.

Nagyságos özv. Damjanics Jánosné urnőnek
Gödöllő-Besnyő

Nagyságos Asszony!

A nemzet vértanui emlékét megörökítő állandó bizottság meg erősített alapszabályai értelmében minden évben a szerencsétlen fegyver letétel forduló napján a v. olaszii plebánia templomban gyász isteni tiszteletet tart d. e. 10 orakor. Az annyi sokat szenvedett magyar hazában a szenvedés kínjai egyesek szívét körül fátyolozza s a veszteségeknek nagyságát egy boldog jövő reménye vigasztalja egyedül.

Az emberi szív alkotásánál fogva a kegyeletes visszaemlékezésekben talál enyhülést, némi vigasztalást, midőn szereteteik iránt az általános rokonszenv az Isten színe előtt nyilatkozik.

Az alanti bizottság Nagyvárád város polgáraiból alakult, kik kötelességüknek ismerik Nagyságodat felkérni, hogy városunkat ezen ünnepélybeni részvételével megtisztelni kegyeskedjék.

A bizottság tagjai az ünnepély rendezésére Komlossy Pál volt 1848/9-iki tüzér főhadnagyot bizván meg, kihez is kéri becses tudositását a további intézkedések végett Nagyvárádra leküldeni.

Hazafiui tisztelettel maradunk

A Nemzet Vértanui Emlékét Megörökítő
Állandó Bizottság

Nagyvárádon 1872.

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

HALÁSZ GYÖRGY

Gerster Béla, a Korinthoszi-csatorna tervezője és építője

A Gerster család

A svájci eredetű iparos család Bécsen és Győrön keresztül jutott el Kassára.

Elsőként *Gerster József* (1778. Győr – 1842. okt. 10. Kassa) asztalos mester, a napóleoni háborúk résztvevője telepedett le Kassán, és kötött házasságot 1805. január 14-én Brandt Teréziával. Ebből a házasságából három gyermeke született: Anna (1806), Zsófia (1810) és József (1812). 1815. november 26-án meghalt a felesége, majd 1816. február 1-jén újból megnősült, feleségül vette Vandratsek Magdát (1788. jan. 3. Kassa – 1839. febr. 6. Kassa). Második házasságából hat gyermek született: Miklós (1816), Károly (1819), Teréz (1820), Ferenc (1823), Antal (1825) és György (1828).

Ezek közül szeretném külön is megemlíteni *Gerster Károly* (1819. jan. 22. Kassa – 1867. jan. 27. Pest) építész, aki az 1857 és 1863 között a kassai dóm restaurálását vezette Frey Lajos segítségével, Marschalkó János szepességi származású szobrász, Klimkovics Ferenc kassai festőművész és Henszlmann Imre archeológus közreműködésével. Gerster Károly 1862-ben Henszlmann Imrével együtt az egri várszékesegyház helyén végzett ásásokat. Városunk két nagy szülőtte együtműködésének szép példái ezek.

Gerster József negyedik gyermekeként látta meg a napvilágot *Miklós Ignác* (1816. dec. 6. Kassa – 1874. jú 1. 4. Pest?) szappanfőző mester, ki 1841-ben átvette apja házáat, honosságot nyert és 1841. augusztus 24-én feleségül vette Schmidt Karolinát (1818. okt. 6. Kassa – 1893. Budapest). Apja halálakor, 1842-ben, hogy egyenlőképpen tudják elosztani a vagyont, a házat elárverezték, majd 1845-ben sikerül visszavásárolniuk 17.875 forintért. A ház nagy kiterjedésű volt, két részből állott. A régebbi, kisebb rész a Harang utcán, az akkoriban lebontott citadella (alsó városkapu) adminisztratív épületéből 3 láb vastag falakkal épült, a második újabb részt Gerster József építtette a Fő utca új meghosszabbított részén tíz ablakkal. Ebben a házban született 1850-ben Gerster Béla Miklós nyolc testvérrel együtt. Testvérei: Mária Karolina (1843), Konstancia Franciska (1844), Géza Árpád Károly (1848), Adalberta (1852), Etelka Karolina (1854), József Gábor (1856), Anna (1859) és Károly Imre (1865).

Gerster Miklós 1848. december 11-én hadnagyként részt vett a Budaméri (Kassai-hegy) csatában. 1850-től tagja a Kereskedelmi és Ipar Kamarának. Városi képviselő 1848, 1861 és 1872-ben. Többek között tagja volt a Felsőmagyarországi Múzeum Egyletnek.

Gerster Béla

1850. október 20-án született Kassán, alsó- és középiskoláit is itt végezte el. Felsőfokú iskolai tanulmányait Bécsben folytatta, ahol 1873-ban szerzett mérnöki diplomát a bécsi műegyetemen. 1874-ben Bécsben előbb városi mérnöki állást kapott, majd Pestre szegődött sógorához, Kauser István építész vállalkozóhoz (akinek felesége, Gerster Adalberta énekesnő volt), aki Türr István megbízásából az 1802 óta üzemelő Ferenc-csatorna körzetében az egész Bácskára kiterjedő vízrendszer átfogó fejlesztési munkálatain dolgozott, amely többek között a Ferenc-csatornától délre egy újabb a Ferenc József-csatorna megépítését is magába foglalta. E munkákat Gerster Béla már főmérnöki beosztásban irányította.

Türr István tábornok¹ tehetségesnek találta az ifjú mérnököt, ezért beajánlotta sógorának Lucien Bonaparte Wyse² francia tengerésztisztnek, hogy vigye magával arra az 1876-ban sorra kerülő nemzetközi expedícióra, melynek feladata az óceánközi csatorna legjobb nyomvonalának felkutatása volt az amerikai isztmuson. Gerster beváltotta Türr reményeit, kiváló munkát végzett. Mint az expedíció osztálymérnökét őt bízták meg az egész tudományos anyag feldolgozásával. Erről szóló jelentésében már 1878-ban elsőként ajánlja a csatorna helyét a Panama és Colon közti isztmuson. Ennek a jelentésnek az alapján alakult meg a Lesseps Ferdinánd Társaság és vonult fel 1879-ben a Panama-csatorna megépítési munkáinak megkezdésére.

Gerster Béla erről szóló műve: *A Panama-csatorna újabb terve. 1891.* Türr végre hozzákezdhetett régi álmának a Korinthoszi-csatornának megvalósításához.

A Korinthoszi-csatorna

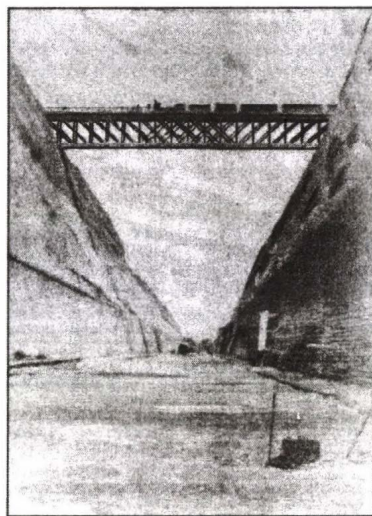
A 40 kilométer széles, de legkeskenyebb részén 5 kilométerre összeszűkülő Korinthoszi-szoros átvágására már az ókorban gondoltak. A Kr. e. IV. században Démétriosz Poliorkétész mérette fel a földszorost azzal a szándékkal, hogy átvágatja. Megbízottjai azonban a magasságkülönbség mérését hibásan végezték, s azt jelentették, hogy a Korinthoszi-öböl vize magasabban fekszik, mint az Égei-tenger szintje. Ha tehát megépítik a csatornát, a berohanó tengervíz a szárazföld egy részét elárasztja. Így aztán a tervet elejtették.

¹ Thier István bajai iparosinas, közlegény, 1848 nyarán hadnagyi rangot érdemelt ki Olaszországban; megismerkedvén az olasz szabadságharcokkal és értesülvén a magyarországi helyzetről, átállt az olasz hadsereg oldalára. Türr Istvánnak Garibaldi harcostársa és tábornoka, majd Nápoly katonai kormányzója.

² Türr mint Viktor Emánuel király szárnysegédje ismerte meg és vette feleségül Adél Bonaparte Wyse hercegnőt, III. Napóleon leányát.

VASÚTI HÍD A CSATORNA MEDRE FÖLÖTT

Később Néro császár a judeai hadjáratban szerzett hadifoglyokkal és rabszolgákkal kezdte meg az építkezést. Tervezésekor figyelembe vették, hogy a hadihajók is áthaladhassanak, ezért 20 méter széles és 4 méter mély hajózóutat kellett a sziklában kivágni, helyenként a tengerszint fölé 80-120 méter magasra emelkedő terepen. Ahol nagyon mélyre kellett vágni a csatornát, előmunkálatként 28, egyenként 2-3 méter téglalap keresztmetszetű 37-42 méter mély aknát mélyítettek, ezeket alul táróval kötötték össze. Az ókori tervezők és bányászok munkájának alaposágát korszerű vizsgálatok és mérések is igazolták. Bizonyosnak látszik, ha még néhány évig folytatják a munkát, a csatorna elkészül. Mialatt azonban a munka folyt, Hispániából nyugtalanságot jelentettek a császárnak, ezért a katonaságot elvezényelték, a munkásokat más, sürgősebb munkához rendelték, az építés abbamaradt. Néro is meghalt, a római vezetőség figyelve pedig másfelé fordult.

Tervezte az építkezést Hadrianus császár s a dúsgazdag Herodes Atticus is. Mindezek a kísérletek azonban rendre meghiúsultak, egész a XIX. század végéig. 1867-ben görög hazafiak megpróbálták egy csatornaépítő érdekeltséget összehozni, de csak 1881-ben jutottak odáig, hogy az emigrációban élő Türr Istvánt felkérhették a vállalkozás irányítására. Türr vállalkozóként kért engedélyt a görög kormánytól és királytól a csatorna megépítésére. Az engedélyt 1881 tavaszán kapta meg, majd Lessepszel egyeztetette az alapkövetelményeket. Az így, írásban Lesseps által igazolt elképzelésekkel megbízta Gerster Bélát a csatorna tanulmánytervének elkészítésével.

Gerster a terep bejárása és próbaásások során észrevette, hogy már a rómaiak is kiváló, számára hasznos munkát végeztek, ezért az antik nyomokon indult el. Irányításával négy pesti mérnök vett részt az előkészítő munkálatokban a nyár folyamán, majd augusztusban az ott megjelent Türr István már átvehette az előtervet, amit szeptemberben bemutatott a Nemzetközi Földrajzi Társaság ülésén Velencében. Ugyanott megnyerte a bankokat, hogy támogassák tervét a Gerster által tervezett 30 millió frank tőke összedásával. Ez megtörtént, a Korinthoszi-csatorna Társaság megalakult Türr István elnöklété alatt és Gerster Béla tervezői és munkavezetői megbízásával. Már a tél folyamán megkezdődött a pesti vállalkozók felvonulása és Gerster részletes kiviteli terveinek elkészítése.

1882. május 4-én György görög király ünnepélyes első kapavágásával megkezdődött a Korinthoszi-csatorna építése. Gerster az anyagszállításra iparvasutat épített, megszervezte a munkássereg ellátását, az egészségügyi szolgálatokat, ivóvízszolgáltatást stb. A munkálatokat 1884-ben megtekintette a Magyar Mérnök és Építészegylet 152 tagú küldöttsége, akiket Gerster mint az Egylet tekintélyes tagja vezetett végig az építési területen.

A munkálatokat hat évre tervezték, de 1888-ban, a hat év letelte után csak mindössze 80 %-ban készült el a csatorna. Előre nem látható akadályok merültek fel, amelyek a költsé-

geket is megnövelték. Ez nem lett volna baj, a baj abból származott, hogy ugyanazok a bankok adták össze a pénzt, mint amelyek a Lesseps Társaságnak a Panama-csatorna építésére, amelynek 9 éves építése alatt – amellet, hogy a munka gyakorlatilag nem haladt előre – a tervezett 600 millió franknak több mint a háromszorosát költötték el. Ez vezetett pénzügyi összeomláshoz a Korinthoszi Társaságnál. A „panamázás” szó innen ered és pénzügyi botrányt jelent, ugyanis a magyar vállalkozású csatornaépítést juttatta csődbe.

Az építés során az ún. angol eljárás szerint mély bevágásokat készítettek. Aknákat mélyítettek, ezeket vágatokkal kötötték össze – felhasználva a rómaiak munkáját is –, és ezekből fejlesztették ki a V alakú bevágásokat. A tengertől a tengerig 6100 méter hosszú a vízi út, felekén 22 méter széles. Egyik végén, a Korinthoszi-öbölben Pozidonia, a másikon az Égei-tenger felől Isthmia városka épült fel megfelelő kikötőkkel. A munka méreteit jellemzi, hogy 11 millió köbméter földet termeltek ki, felhasználtak 1200 tonna lőport és 450 tonna dinamitot. Minden mélyépítés veszedelme, a földrengés sem maradt el. 1886-ban, földlökés következtében az egyik 30 méteres szakasz beomlott, életeket is követelve. A későbbi esetleges rengés okozta károk megelőzésére enyhébb lejtésű részsíket készítettek.

A magyar vállalkozók elvonulása után, Türr erőfeszítésével görög társaság alakult a munka befejezésére. A görög építők is Gerster tervei szerint fejezték be a munkát 1893-ban. A csatorna bejáratánál utólag magyar és görög nyelvű emléktáblát helyeztek el Türr István és Gerster Béla tiszteletére. Ennek mintájára állítottak táblát mindkettőjüknek 1993. augusztus 6-án Budapesten.

Gerster *A korinthusii földszoros átmetszése* címmel könyvben írta meg 1894-ben a nagy művét, amit aztán 1896-ban franciául is megjelentetett *L isthme de Corinthe et son percement* címmel. Ő végezte az Athén – Larissza – Tempevölgyi vasút kitzűzését is (1881-1886).

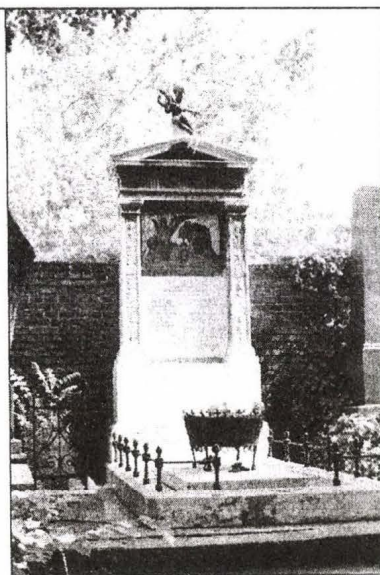
H a z a i m u n k á s s á g a

1882. augusztus 23-án kötött házasságot Gerster Ilonával, Gerster Károly és Kauser Mária leányával Budapesten. Házasságukból négy leány született: Margit (1887), Jolán (1889), Erzsébet (1891) és Sarolta (1893).

1886-ban Magyarországra végleg visszatérve főleg vasútépítéssel foglalkozott. Kassára, szülővárosába is vissza-visszatért, mert ide nemcsak rokonai szálak fűzték, hanem vállalkozásai is. Ő az építője a Kassa – Torna vasútvonalnak, amelynek előmunkálataira 1887. szeptember 26-án megkapta a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium engedélyét. A közlekedés ezen a vonalon 1890-ben kezdődött meg. Tulajdonképpen ennek a vonalnak köszönhető az 1896-ban megépült nagyon szép állomásépület (tervezője Hubert József), amelyet azonban az 1970-es évek elején sajnos lebontottak. Gerster Béla a Kassa – Torna helyi érdekű vasút részvénytársaság igazgatósági tagja lett.

1888. május 24-én az Abaúj-Torna vármegye közönségének közgyűlése elhatározza a vármegye kassai székházának kiépítését és átalakítását a szomszédos „Fekete sas” épület tetőzetének építésével együtt, amit 1887. március 9-én a m. kir. belügyminiszter 15510. számú rendelete jóváhagyott. Az egész építkezés kiadásait 69.483 forintban irányozták elő. Komáromi László, kir. tanácsos, alispán 1888. január 4-re zárt ajánlati versenytárgyalást hirdetett meg. A beérkezett hat ajánlat közül Gerster Béláé a legjobb, 19,5 %-os árengedménnyel.

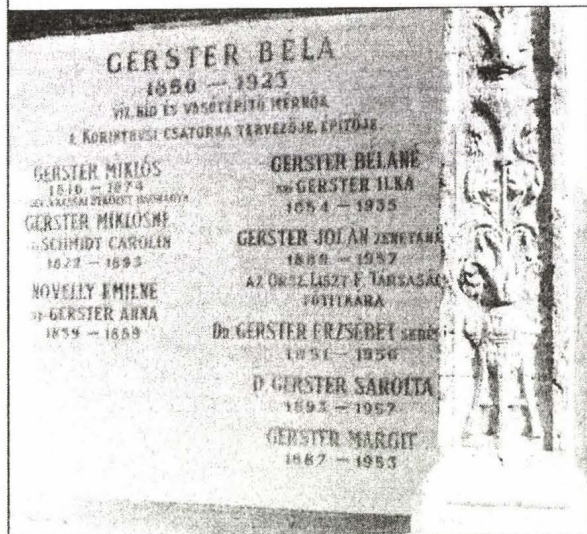
GERSTER BÉLA
SÍREMLÉKE
BUDAPESTEN

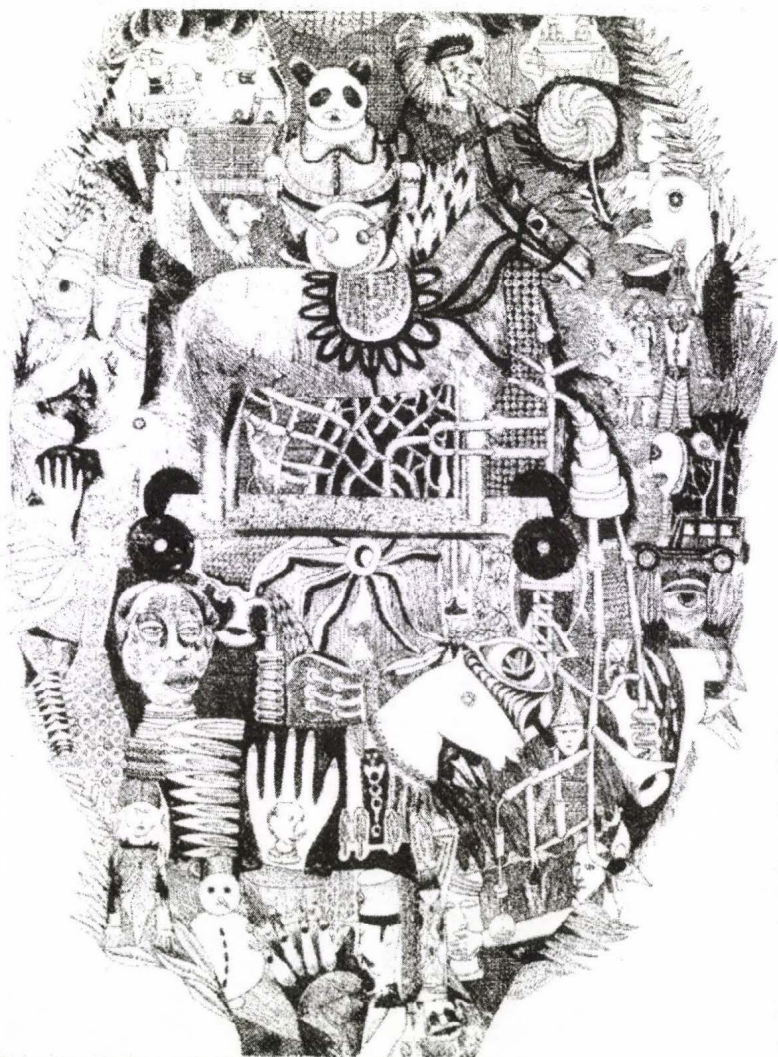

Gondolom, szülővárosa iránt érzett szeretete is közrejátszott ebben. A pályázók között pedig olyan nevek szerepelnek, mint Répászky és Török, Jakab Péter és Lang József, Kolacsek Vilmos, Pajtás és Wirth meg Hanisch Hugó. Az átépítés 1890-re fejeződött be. A mai napig gyönyörködhetünk munkájában.

Később főleg vasútépítéssel foglalkozott. 1919-ben a Duna-Tisza-csatorna Építési Igazgatóságát vezette.

1923. augusztus 3-án halt meg Budapesten. A Kerepesi úti temetőben levő síremléke Lotz Károly és Stróbl Alajos munkája.

MIZSER LAJOS

Régi kocsmanevek Zemplén megyében

Pesty Frigyes 1864. évi országos gyűjtésében – legalábbis Északkelet-Magyarországon – csak elvétve találkozhatunk kocsmá-, fogadó-, csárdanevekkel. Ez nem azt jelenti, hogy ezek száma csekély lett volna. Alighanem az az oka, hogy Pestynek sem a 7. ponthoz fűzött megjegyzéseiben, sem az „Utasítás”-ban nem történik utalás az épületnevekre, elvégre a vendéglátó helyek ide tartoznának. Így ezeket csak azok a lejegyzők említették meg, akik nagyon akarták. Zemplén vármegye a maga 11 elnevezésével élen áll az északkelet-magyarországi megyék között. Az idézett magyarázatokat az eredeti leírás helyesírásában közlöm.

Bakancs korcsma (Bodzásújlak, szlovák nevén: Novosad): „Vagyon ezen határban, a határ szélén, melly ejszagnak Harditsa község utt mentibe fekszik a Mlgos [méltóságos] Almássy Nemzetsegnek egy *Bakants kortsmája*, melly minden Lakok hiánya nélkül pusztulásnak indult”. Az elnevezés tréfás asszociáción alapulhat, amit a csizmával kapcsolatos szólásaink támaszthatnak alá: „Csizmaszárból issza a bort”, azaz sokat iszik, a bakancsnak viszont nincs szára, tehát keveset lehet inni. „Csizmaszárbá ment a bor”: részegen dülöngél. A bakancs viszont kisebb, azaz: hamar berügött.

Becsalí csárda (Legyesbénye): „Csátés ez hajdan legelő volt most Kaszálló és szántó föld. E közt volt a *Becsalí* nevű *csárda*, mely jó és olcsó itala által, az ott lévő korcsmáros, kinek több rabló czinkos társai levén sok ártatlant ki raboltak és meg öltek; mely gonosz tettek ki tudódása után, e hely el pusztítatott, le égetetett, most szántóföld van a helyén”. Meglehetősen gyakori kocsmánév volt az országban. A Szabolcs megyei Biri község leírásában is megvan: „*Becsalí* dülő korábban erdőség közt. Egy csárdáról vette nevét”. A leírt gyilkosság, rablás vándoraneidotából származik. A *Becsalí* név játszi szóalkotással keletkezett: az -i képző néhány esetben a folyamatos melléknévi igenévi alakokat helyettesíti, mint pl. eszefélejti, szájtáti stb. Laczkó Géza bőséges – főként ragadványnévi – anyagot hoz: Betéri, Lesi, Mulati, de néhány közszó is akad, pl. lerogyi 'pálinka'.¹

Binyó csárda (Magyarjlesztreb, 1904-től Magyarasas, mai szlovák neve: Zemplínske Jastrabie): „Végtére a falu végén ejszakkeletnek nagy erdő fele vezető út mely a *binyo csárdánál* az Imregh és Szürnyegh felé vezető Szölő utat metszi”. Imreg (szlovák nevén: Brahov): „...ejszagnak emelkedik egy Jesztrebszka magaslat ritkás tölgyes legelő kőbányával melynek tövébe fekszik *Bünyő* nevezetű *tsárda* a monda szerint állítják hajdan magyar falunak kellett lennie, és az Imreghi határt a szürnyegitől választja M. Jesztrebitől a nagy erdőnek vezető út hasit keresztbe ugyan azon tsárda mellett”. A környék egyik fontos tájékozási pontja. A *Binyó* - *Bünyő* a bogyó szó alakváltozata,² és csakis a szőlőbogyóra, illetőleg a belőle készült borra vonatkozhat.

¹ Laczkó Géza: Játszi szóképzés, Bp., 1907. Nyelvészeti Füzetek 49. sz., 15-9.

² A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., 1967-1976. A továbbiakban: TESz. I., 323.

Csillag (Bekecs): „Bekecs községhez tartozik még közigazgatási szempontból a Harangod puszta. N. m. Gf. [nagyméltóságú gróf] Andrásy György úr ö extja [excellenciája] birtoka. E' vidéken a legg jobb és legg szebb föld, rét és legelő sok és czélszerű gazdasági épületekkel, és egy vendég fogado, és állásokkal ellátva »Csillag«-hoz címezve, innen az egész puszta »Harangod Csillagnak« hivatik”. Legyesbénye: „Burjány. E' helyet a harangod ér mely eredetét a Megyaszszoj határban több forrásokból veszi, keresztül kigyozza, mely ér a *Csillag csárdától* a Szadai és Harkányi határt át csergedezvén, Harkány keleti oldalán a Taktába megy”. Taktaszada: „E' község néhány községgel, 's több apróbb majorsági épületekkel, és az innen I órányira nyugot éjszaknak fekvő *csillag* nevü *korcsma* 's majorsággal – mellyen a' Miskócz Ujhelyi országút keresztül megyen – Harangod vidéknek is nevezetik”. Nevét nyilván cégéről kapta. Ez a *Csillag* (vendégfogadó, csárda, korcsma) fontos tájékozási pont lehetett, ha már három helység is megemlíti. Balassa Iván Sárospatakról *Csillag kocsmá* adatot hoz.³

Fejér ló (Hernádnémeti): „*Fejér ló* a falu éjszaki Végén fennállott de már leromboltatott Vizi Malom közelébe fekvő *Korcsma*”. Országzerte gyakori elnevezés, a cégérére egy fehér ló volt festve. Balassa Iván 1797-ben Sárospatakon is adatlolja: *Fejér Ló kortcsma*.⁴

Felső kisleludi csárdák (Zemplén, szlovák nevén Zemplín): „Rétre járó, *Felső kis faludi csárdák* mellett van”. Inkább körülírás, a csárdáknak nyilván külön-külön nevük volt. [Bodrog]Kisfalud leírásában a csárdákról egy szót sem írnak.

Kis kocsmá (Zétény, szlovák nevén Zatin): A „Határnál lévő düllök” között említik. 1864-ben már szántó föld van az egykori kocsmá helyén.

Lecse kocsmá (Kisújlak, szlovák nevén Nová Vieska pri Bodrogu): „Kert alatt - egy *Lecse* nevü *korcsma* közelében”. A *Lecse* elnevezés feltehetően a *lecseg* 'locsog' szócsaládjába tartozik: *lecs* 'kotyvalék'.⁵ Ez elsősorban a pancsolt, a maradékokból összeöntözött, esetleg vizezett borára vonatkozhatott.

Nagy kocsmá (Zétény): Ugyanaz mondható el róla, mint a *Kis kocsmánál*.

Pillangó (Hernádnémeti): „*Pillangó* a pásti legelőn fenn álló állásos kocsmá. Neve eredete nem tudatik”. A szónak több jelentése is van, de közülük csak egy jöhet számításba: 'hártyás képződmény a bor felületén'.⁶ Így a *Pillangó* elnevezés a kocsmá borát minősítette. Mintegy igazolva a „jó bornak nem kell cégér” szólást, a rossz bornak viszont igenis kell, elvégre a *pillangó* szónak pozitív jelentései is vannak.

Rózsá kocsmá (Tállya): „*Rózsá utca*, a' hason nevü kocsmá is ettől vette nevét”. Inkább fordítva: az utca vette a nevét a kocsmától. A név származhat a cégérré festett rózsától, a környék rózsabokraitól, esetleg az első tulajdonost Rózsának hívták. Balassa Iván 1745-ből adatlolja Sárospatakon: *Rosa kocsmá*.⁷

³ Balassa Iván: Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században. Miskolc-Sárospatak, 1994., 91.

⁴ Balassa i. m. 100.

⁵ TESz. II., 737.

⁶ TESz. III., 192.

⁷ Balassa i. m. 181.

KOVÁTS DÁNIEL

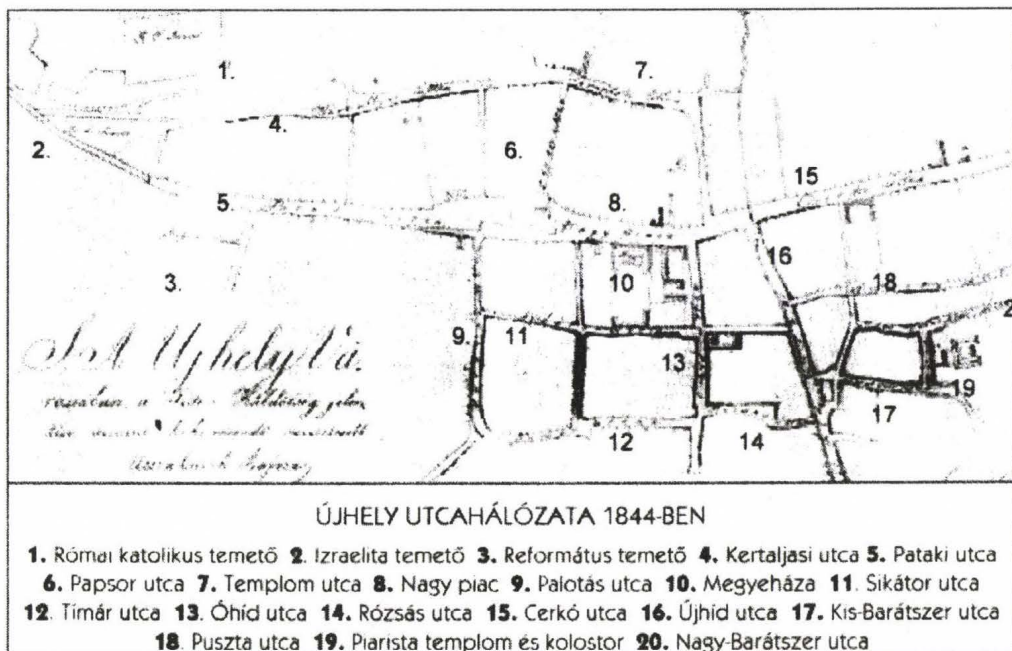
Sátoraljaújhely arculata az utcanevek tükrében

Sátoraljaújhelyt polgárvárosnak nevezem, bár lehet, hogy ezzel a minősítéssel nem fog mindenki egyetérteni.¹ Egyesek tudatában a régi Újhely – a zempléni megyeszékhely – dzsentrivárosként él, s a megyegyűlésekre idesereglő birtokosok szerepére gondolnak. Igen sok jel mutat azonban arra, hogy a város mindennapi életében a polgári mentalitás dominált; a megyeházán, a gimnáziumban, a kórházban, a bíróságon, a pénzügyigazgatóságon, a vasútnál, a szerkesztőségekben dolgozó értelmiségiek a kisvárosi életformát választották. Álláspontom részletes kifejtésére nem térhetek ki, de ez a kiindulópontom, s ezt a városiasodással párhuzamosan alakuló fejleménynek tartom. Újhelyben 1748-ban telepedtek meg véglegesen a megyei hivatalok, s kétszáz éven át tartott megyeszékhelyi rangja; a földesúri szolgáltatásoknak élő társadalma ettől kezdve újabb szerepeket vállalt. Iparosai mellett gyarapodott a tisztviselők, a kereskedők létszáma, regionális hatóköre növekedett. A II. József idején készült I. katonai felmérés térképlapjával (1784) szemléltethetjük a város akkori kiterjedését. A korabeli ország-leírás szerint szilárd épületei:² „Egy kolostor, két templom, a megyeháza, az alispán és a jegyző háza, a vendégfogadó és húsz jól épült nemesi és polgárház”. A főutca vonalában épültek ki a házak, a központban állt a megyeháza, határozottan elkülönül a *Barátság* a pálosok kolostora körül, jelölik a szőlőket, az *Ungvár* pincéit, az akkor még városszéli görög katolikus templomot. A környezetről megtudjuk, hogy a „*Ronyva patak a helység mellett folyik el, hosszas esőzéskor kiönt, amiből a közel árkokban állóvíz marad vissza; az árok felett kőhíd, a patak felett fahíd található, a patak a Bodrogba torkollik*”, és „*A Bodrog ... és az Újhely környéki hegyekből eredő kis patakok kiöntései egy nagy mocsárrá állnak össze, ami az Újhelyre vivő országút menti vendégfogadótól az erdőn át egészen a Bodrogig terjed*”.

¹ Dolgozatom eredeti formájában „Egy polgárváros arculata a helynevek tükrében” címmel előadasként hangzott el a Rákóczi Múzeum által szervezett „Polgárosodás Zemplénben” című sárospataki konferencián 2004. június 25-én.

² *Csorba Csaba* (szerk.): Zemplén vármegye katonai leírása (1780-as évek) Miskolc, 1990. 52-53. A szöveget németből Barsi János fordította.

Gyimesi Sándor elemzése szerint³ 1828-ban Sátoraljaújhely a városiassági érték szerinti rangsorban a 35. helyen áll; az adózók száma 773, az iparosoké 135. 1848-ban rendezett tanácsú városi státuszt kap. Újhely utcahálózatát egy 1844-ben készült térképvázlaton tanulmányozhatjuk, rajta az utcaneveket is feltüntették. A város déli szélén (a térképen balra) a zsidók, a katolikusok és a reformátusok temetője terül el, kiformalódott már a kertek aljában a főutcától nyugatra párhuzamosan húzódó utca, jobban beépültek a főutcától keletre, az Óhid utca körüli házsorok, a Barátság még mindig meglehetősen elkülönül. Ekkoriban (1845) 25 „tized”-re osztották fel a várost. 1851-ben Fényes Elek így jellemezte:⁴

„Újhely (Sátoralja-) Zemplén v. magyar-ország-tót mv., a Ronyva pataka mellett, igen kellemes vidéken, Sáros-Patakhöz északra 1 ½ mfdnyire; 2401 romai, 1464 g. kathol., 1174 ref., 120 evang., 26 n. e. óhitű, 1125 zsidó lak. Romai és g. kath. parochia, ref. szentegyház, synagóga. A rom. katolikusoknak két templomuk, s ugyan annyi kápolnájuk van. A paroch templomot Palóczy Imre erdélyi vajda építtette. A reformátusok egyházát pedig Perényi Péter, a nádor fia, a gör. egyesültekét hg. Koriatovich ki ide a várhegyre várat is építe, s a helységet orosz gyarmatokkal annyira megnépesíté, hogy már 1390-ben városnak nevezteték. A város nem igen rendezen épült, s házai többnyire alacsonyok. Kitünőbbek ezek közt a csinos izlésű megyeház, a rom. kath. gymnasium épületei, s némelly nemes udvarházak. Említést érdemel még a Győrnel 1809-ben elesett felkelő nemes vitézek emlékoszlópa, a cs. k. postahivatal. A r. kath. gymnasiumban piaristák tanítanak. ... Mesteremberei számosak, s mind a heti-, mind az országos vásároknak élénkek szoktak lenni, kivált gabonára, melyet a felföldi tótok vesznek meg. ... ezen [Sárospatak] várossal együtt jött a mostani birtokosának, hg. Brezenheimnak kezére. Különben a városnak vannak némelly kiváltságai, s határában több nemesek birnak szabad földeket”

³ A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Bp., 1975. 270.

⁴ Magyarország geographiai szótára, IV. 236-7.

1864-ben Pesty Frigyes helynév-gyűjteménye számára Stuller Antal főbíró többek között a következő adatokat szolgáltatta:⁵

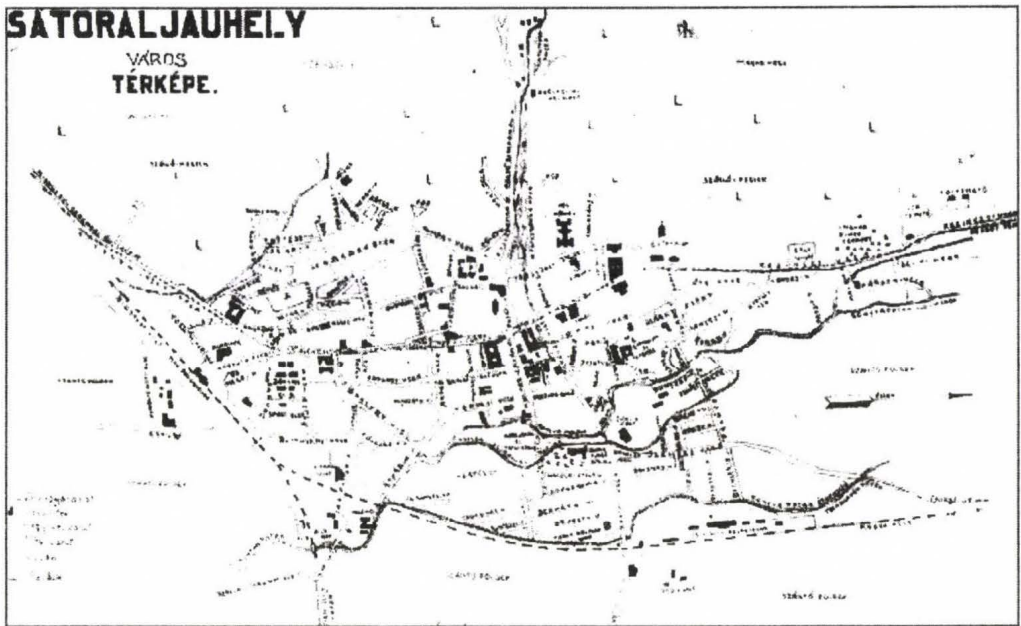
„S. A. Újhely városában a határnak összes területe: 16350 Hold 1200 ölüvel véve. Ebből Szántó föld 2418 hold, Kaszálló rét 2332. Kaszás Legelő 1500 hold, Erdő 4199 hold, szőlő 1300 h. Hasznavehetlenség 4601 hold. ... Terméke s határ minősége közép. Népessége: 8100 lélek, kik közöttül RCath 2526, GKath 1040, refor. 959, Luth. 63, Zsidó 2556, Idegenek 959. Házak száma: 995. Szentegyházak: RCath, Görög Egyes., Reform. Anya egyház, Kegyesrendi kolostor és Zsidó Imaház. Országos vásár tartatik éven által 6. Heti vásár minden kedden és pénteken.”

A város terjeszkedését egy 1873-ban készült térkép részletével illusztrálom. A bővülés főként a Barátszertől északra és a Kazinczy u. mentén következik be, de a szőlők alja is kezd beépülni.

1880-ban az új szabályozás szerint Újhelyt nagyközséggé minősítették, s 22 évvel később, 1902-ben lett rendezett tanácsú város. A város népességére vonatkozó számok azt jelzik, hogy 1785 és 1864 között 80 év alatt duplázódott meg a lakosság száma, a következő megduplázódáshoz a kiegyezés után már csak 40 évre volt szükség, s az első világháború idejére Újhely elérte a 20 ezres lélekszámot. Arra is felfigyelhetünk, hogy nő a zsidóság számaránya (egy emberöltő alatt

⁵ Kováts Dániel (szerk.): Sárospatak és Sátoraljaujhely környéke Pest Frigyes helynévtárában. Sújhely, 1998. 135-6.

ÚJHELY BELTERÜLETE 1927-BEN

megduplázódik), ami ugyancsak a polgárosodásnak egyik megnyilvánulása, s csak az I. világháború után kezdődik ilyen vonatkozásban csökkenés, ami Trianonnal is összefügg, s erőteljesebb lesz az asszimiláció. A Trianon okozta veszteséget az újhelyiek nehezen heverték ki. A helyi sajtó közlésével támasztom ezt alá:⁶

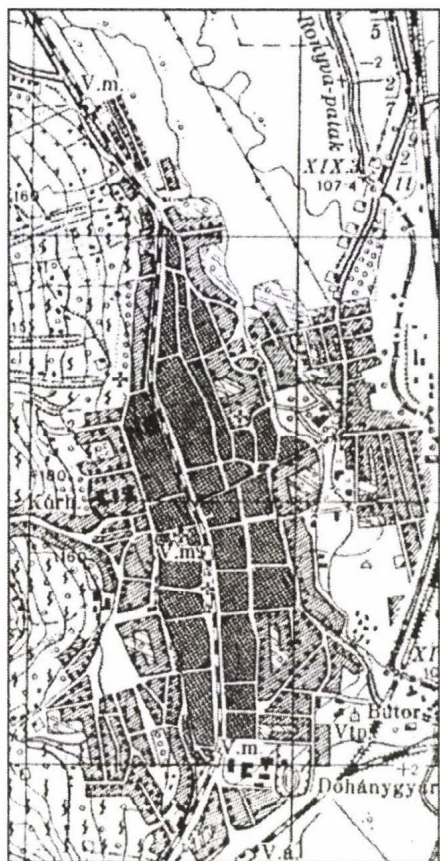
„Sátoraljaújhely város nagy Zempléni vármegye 13 járásában közigazgatott, 449 község 313.149 lakosának volt kulturális, gazdasági és törvénykezési központja. 1.091.650 kat. holdnyi vármegye ömlesztette minden életet adó erejét székvárosába. A trianoni béke az 1.091.650 k. holdból 645.526 k. holdat, a 343.194 lakosból 210.207 lakost, a 13 járásból 7-et egészen, 2-t féléig, a 449 községből 372 községet vett el”; „Sátoraljaújhely területben 75 %-ot, községekben 72 %-ot, lakosságban 90 %-ot vesztett [Trianon után] azokból a területekből, amelyek táplálták, életet adtak neki, fejlődését biztosították”.

A határ által megcsonkított város utcahálózatát az 1927-ben készült térképen tanulmányozhatjuk. A terjeszkedés keleti irányban volt a legjelentősebb a XX. század elején – nagyrészt a vasút és a Gyártelep megépítésével összefüggésben –, ekkorra azonban a *Kisállomással* a szerves kapcsolatot a Ronyva-mederrel kijelölt határ lehetetlenné tette.

1929-ben a XXX. tc. alapján megyei város lett Sátoraljaújhely.⁷ Hogy miképp alakult területe az 1930-as, 40-es évek fordulóján, azt is térkép szemlélteti. 1950-ben járási jogú város (s már nem megyeszékhely); 1971-ben státusza: város. Az 1970-es, 80-as években a lakások számának növelésére volt igény és lehetőség. Egyrészt a hegyoldalakon, a szőlők helyén nyitnak meg újabb utcákat, másrészt lakótelepek épülnek.

⁶ Zemplén Naptára, Sátoraljaújhely, 1928. 42.

⁷ Hivatalos Lap, Sátoraljaújhely, 1929. 169.

ÚJHELY AZ 1930-AS, 40-ES ÉVEK FORDULÓJÁN

1995-ben az összes lakónépessége 19.105 fő, az összes lakóház 3.235, az összes lakások száma 6657. (Ebből a központi belterületen lakik 17245 fő.) Ide tartozik: *Károlyfalva, Rudabányácska, Széphalom*.⁸

A következőkben a helynévadás tükrében vizsgálom a város képének alakulását. Alapot ad ehhez az a névtár, amelynek anyagát szisztematikusan öt éve gyűjtöm, s amelyet „Sátoraljaújhelyi történeti topográfiája és helynevei” címmel szeretnék mielőbb közzétenni. Azt a munkát folytatom ezzel, amelyet Balassa Iván kezdeményezésére és segítségével egy jó évtizeddel ezelőtt kezdtünk el. E munkafolyamat első s nekem példát adó eredménye Balassa Iván „Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században” című, 1994-ben megjelent kötete volt, ezt követte 1997-ben közös munkánk: „Sárospatak határának helynevei” (a Rákóczi Múzeum kiadásában). 1998-ban közzétettem a „Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában” című gyűjteményt (a Kazinczy Ferenc Múzeum gondozásában), 2000-ben pedig (ugyanabban a sorozatban) megjelent „Az abaúji Hegyköz helynevei” című munkám.

A most készülő s zárókötetnek szánt helynévtárban máris jelentős forrásanyag testesül meg. 36 szócikk foglalkozik benne a táj, a megye, a város neveivel; kb. 2300 szócikk tárgyalja a belterület neveit, 1700 szócikk mutatja be a város külterületi elnevezéseit, s 980 szócikkben sorakoznak a csatlakozott három település helynevei (Károlyfalva 320, Rudabányácska 350, Széphalom 310). Összesen tehát több mint 5000 szócikk alkotja máris gyűjteményemet.

Két megjegyzés ide kívánkozik. Az egyik arra vonatkozik, hogy a helynevek kutatásának, feldolgozásának igen nagy irodalma van, itt azonban most ennek még csak rövid áttekintésére sem vállalkozhatom. Ezúttal különben sem névtani szempontból, inkább történeti helyrajzi, művelődéstörténeti tanulságokat keresve közelíték anyagomhoz. Egyedül Balassa Iván sárospataki történeti helyrajzi munkájára utalok most,⁹ ha valaki arra kíváncsi, milyen gondolatmenet alapján vizsgálhatjuk a tér- és utcanevet, a névadás főbb korszakait és jellemzőit. A második megjegyzéssel arra kívánok utalni, hogy a helynevek fogalmába igen sok névtípus tartozik, most azonban egy viszonylag szűk körrel, egy város belterületének *utcanevet*ől adok csupán áttekintést, tehát figyelmen kívül hagyom pl. a tanyák, temetők, jeles épületek, hi-

⁸ Helységnévtár, 655-656.

⁹ Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században. Miskolc-Sárospatak, 1994. 9-10.

dak, kutak, állomások névállományát. Még az utca és térnevek vonatkozásában sem törekedhetek teljességre; 320 nevet emelek ki a több ezerből, s ezeken szemléltetem a nevek életét a helyi társadalomban. A névadást a XIX. század végéig az ösztönösség határozta meg, a megnevezésekben a helybeliek természetes logikája testesül meg.

Kezdjük talán a v á r o s r é s z e k elnevezésével!

Az *Alvég* (1567) és a *Felvég* (1662) megkülönböztetése a legtöbb településünkön megtörtént, Újhelyben is, s egy idő múltán utcanévként használták: *Alvég utca* (1660), *Végesi u.* (XVIII.), *Felvégesi u.* (1631), *Felsővégesi u.* (1660). E két településrészen belül aztán további megkülönböztetéseket tettek: pl. *Alvégesi Derék u.* (vagy *Alvégesi Nagy u.*) Korai adatunk van a *Felsőújhely* (1457) elnevezésre. A *Barátság* – a pálos kolostor környéke – sokáig őrizte önállóságát, s azon belül megkülönböztették a *Kis-* és a *Nagy-barátszer*t, amelyek aztán a XIX. sz. első felében utcanevekké válnak. Rajta túl terült el a *Pázsit* (1721), illetve *Sás* (XVIII.), ebből is utcanév lett: *Nagy- és Kis Pázsit u.* (1870). A Ronyva felé terjedt a sokáig elkülönülő *Borsiszer*, a hagyomány szerint itt építtetett II. Rákóczi Ferenc házakat katonáinak, ezért lett *Palotás u.* (1660) a neve. Ennek közelében alakult ki a XVIII. század végétől kezdve a *Cigánysor*; rajta túl terült el az *Epreskert* (1830). A plébániatemplom környéke volt a *Papszer* (ennek része a *Papsor*). A hegyek felé húzódott a *Hecske* (1617). A görög templom környékét *Cerkó*-nak nevezték, azon jóval túl, északra volt az *Ungvár* (1604), valamint a város vége, a *Handzsigó* (1800). Dél felé, a laktanyán kívül a XX. század elején kezdett kiépülni az *Újváros*, a Ronyván túl a *Gyártelep*, mely aztán Trianon után *Slovenské Nové Mesto* lett. Kialakult a *Székelytelep* (1905), a *Jelenek-telep* (1920 után), később az *ONCSA-telep* (1940-es évek). Az 1960-as években, a régi római katolikus temető felszámolása után hozták létre a *Honvéd utcái lakótelepet*, majd az 1970-es években az ún. *Keleti városrészben* a *Somogyi-tömbnek*, *Vasvári utcái lakótelepnek* nevezett lakóegységeket. Az 1980-as években a *Felsőváros*ként emlegetett domboldalak épültek be: a *Hecske*, a *Dörzsik*, a *Tompakő*, a *Boda*, a *Cepre*.

A város fejlődése és a benne való tájékozódás megkönnyítésének igénye az elnevezések differenciálódását siettette. Természetes, hogy a hivatalos utcanévadás előtt kialakultak már a helyiek által használt megnevezések, amelyek elsősorban a szóbeli használatban honosodtak meg, előbb-utóbb azonban hivatalos iratokban, írott formában is megjelentek. Az utakat, utcákat Újhelyben is célszerű volt aszerint megnevezni, hogy hová vezetnek. Így találkozunk latinul és magyarul (1759-ben) a *via ad Barátság* és *Czerko ducens*, illetve a *Barátság*ra menő sikátor elnevezéssel, a *Borsi felé vivő sikátor* (1660), a *Piacra vivő sikátor* (1759), a *Berecki út*, a *Borsi út*, a *Bányácsi út*, a *Patak felől való utca* (1638, mely a Ronyva felé húzódott), a *Templomban járó gyalogösvény* (1660), a *Saljonkára* [Zsolyomkára] *vivő út* (XVIII. sz.) típusú nevekkel. A központi településmagot *Derék utca*-nak (1680), *Főtérnek* (1860), *Főutcának* (1866), *Piac térnek* (1759) emlegetik. Egy másik megnevezés-típus valamely természetes vagy mesterséges alakulathoz való viszonyítás formájában alakult ki: *Zsolyomka u.* (1721), *Cepre alatt lévő Úttza* (1825), *Cassinó melletti úttza* (1844). Azután elmarad a megnevezésből a viszonyító elem, pl. *Cerkó u.* (1721) 'a *Cerkó*, a görög katolikus templom mellett lévő utca'; *Víz u.* (1661) 'a Ronyván való átkelőhelyhez vezető utca'; *Régi Híd Úttza* (1721) 'utca, amely a régi hídhoz vezet'; *Új híd u.* (1720) 'utca, amely az új hídhoz vezet'; *Hecske u.* (1803) 'utca, amelyen át a *Hecskére* jutunk'; *Lóköz*

(1794) vagy *Lómészárszék köz* (XIX.) 'utca a lómészárszéknel'; a *Régi sóház u.* (1830 k.) 'a régi sóház utcája'; *Veresrák u.* (1800) 'utca, melyben a Veres rák fogadó áll'; *Kovács u.* (1721) 'utca, ahol kovácsműhelyek vannak'; *Gubás u.* (1845) 'a gubások utcája'; *Tímár u.* (1720) 'a tímárok utcája'; *Varga u.* (1759) 'a vargák utcája'; *Csizmadia u.* (1869) 'a csizmadiák utcája'; a *Deák u.* (1869) 'az a hely, ahová a gimnazista diákok járnak'; *Kereszt tér* (XVIII.) 'tér, ahol feszület áll'; *Kertalja u.* (1690), *Kertmegi u.* (1662) 'utca a kertek alatt, illetve mögött'; *Nagy piac u.* (1803) és *Kispiac u.* (1870) 'ahol piacot tartanak'; *Vásártér* (1821) 'tér, ahol a vásárokat tartják'; *Malomköz* (1794) 'a malom felé vezető utca'; *Zárda u.*, ill. *köz* (1898) 'keskeny utca a zárda mellett'; *Templom tér* (1873) 'a plébániatemplom környéke'; *Templom u.* (1800) 'a református templom utcája'; *Kolostor u.* (1844) 'utca a piaristák kolostora mellett'; *Kórház u.* (1850 k.) 'utca a kórháznál'; *Temető u.* (1790) 'a r. k. temetőhöz vezető utca'. A *Sétatér* (1873) a hely szerepéről kapta elnevezését; a *Csonka u.* (1759) a hiányos voltáról (mert csak egyik oldala épült be; ez a későbbi Rákóczi u.), akárcsak a *Pusztta u.* (1721) (a későbbi Jókai u.); méretére vonatkozik a *Kis u.* (1752) megnevezése (a Börtön u. folytatásaként); a *Patkány u.* (1866) pejoratív megjelölése egy szűk kis utcának (Lajos köz); az *Új u.* (1790) frissebb településre utal, s ha több van, megkülönböztető elemmel egészülhet ki: *Nagy új u.* (1721), *Kis új u.* (1721). A természeti körülményekre utal a *Zöldág u.* (1850 k.), a *Zöldfa u.* (1902), a *Rózsa* vagy *Rózsás u.* (1869, 1800). A *Csillag u.* (1803) elnevezése talán a közeli zsidótemetővel van összefüggésben, de a *Hajnal u.* (1826) elnevezését megfelelő adatok hiányában már nehezebben tudjuk megmagyarázni.

Az 1869. évi népszámlálás idején, noha a házszámolás még folyamatos volt az egész településen, már utcák szerint írták össze a lakosságot, s így a rögzítés által voltaképpen valamennyire hivatalossá lesznek az elnevezések, pl. *Alsószőlőmukai u.*, *Börtön u.*, *Csizmadia u.*, *Csörgei út*, *Deák u.*, *Fülemüle u.*, *Görbe u.*, *Kis-Pázsit u.*, *Klastrom u.*, *Kövágó u.*, *Köves u.*, *Májuskút u.*, *Malom u.*, *Malomköz*, *Széchenyi tér*, *Széphalom u.*, *Torzás u.*, *Városház u.*, *Verem u.*

Történelmi személyiségek elnevezésével a XX. század legelejének nagy hivatalos névadási hulláma előtt találkozunk már. Pontosan tudjuk, hogy *Kazinczy Ferenc*-ről 1859-ben, születése centenáriumi ünnepségei keretében nevezték el a korábbi *Cerkó u.*-t. Nem sokkal utána – bizonyára a halála által keltett megdöbbenés és a kiegyezés nyújtotta lehetőség eredményeként – *Széchenyi* kap teret, majd a millenniumi felbuzdulás hatására *II. Rákóczi Ferenc* és *Kosuth Lajos* utcát. Utóbbiról szobrának felállításakor teret is elneveztek.

A névállomány g y a r a p o d á s á b a n a hivatalos névadás bevezetésekor, a XX. század első éveiben következik be döntő fordulat; a város 1902 és 1907 között *rögzíti* az elnevezéseket. Hivatalossá válnak addig is alkalmazott, köznévi eredetű megnevezések:

- a) Valamely földrajzi alakulat közelségéről: *Boglyoska u.*, *Hegy u.*, *Mező u.*, *Sátor u.*, *Sziget u.*, *Várhegy u.*, *Völgy u.*
- b) Az élővilágról: *Csalogány u.*, *Jávor u.*, *Nyíl u.*, *Virág u.*
- c) Az utca alakjáról: *Kerek u.*, *Pipa u.*
- d) Közeli építményekről: *Állomás u.*, *Dohány u.*, *Fürdő u.*, *Hatház u.*, *Honvéd u.*, *Iskola u.*, *Kereszt tér*, *Óvoda u.*, *Színház u.*, *Tűzoltó tér*, *Vágóhid u.*
- e) Vallási eredetű elnevezés: *Szív u.*, *Zarándok u.*

Ugyanakkor egyre nagyobb számban neveznek el utcákat *jeles személyiségekről*.

- f) Sok közöttük az országos jelentőségű személyiség: *Andrássy u.*, *Apponyi u.*, *Árpád u.*, *Bajza u.*, *Baross u.*, *Báthori u.*, *Batthyány u.*, *Bercsényi u.* (1930-ban más utca elnevezése lett!), *Bezerédi u.*, *Dobó u.*, *Drugeth u.*, *Erzsébet királyné u.*, *gr. Károlyi u.*, *Jókai u.*, *Jósika u.*, *Kisfaludy u.*, *Kossuth Ferenc u.*, *Kölcsey Ferenc u.*, *Lónyay u.*, *Munkácsy Mihály u.*, *Pálóczy u.*, *Perényi u.*, *Petőfi u.*, *Sennyey u.*, *Szemere u.*, *Sziget u.*, *Thaly Kálmán u.*, *Thököly u.*, *Tompa u.*, *Vörösmarty u.*, *Wesselényi u.* (1917), *Zápolya u.*, *Zrínyi u.*
- g) A fentiek között is szép számmal akadnak családok, amelyek Zemplén megye közelében fontos szerepet játszottak (pl. a Pálócziak, Perényiek, Dobók), megjelennek azonban a közvetlenebb helyi értékek, ami a városi öntudat megnyilvánulása egyben. Íme: *Bernáth u.* (a család három alispánt is adott), *Bónis Ferenc u.* (1627-1671, alispán), *Boruth Elemér u.* (1833-1886, költő, szerkesztő), *Dókus Gyula u.* (1849-1928, alispán, múzeumalapító; 1990-ben másik utcát neveztek el róla), *Gróf Somogyi Ilona u.* (gr. Wallis Gyuláné, a jótékonykodó földesúrnő tiszteletére), *Justus József u.* (alapítványtevéő apátplébános), *Matolay Etele u.* (1825-1916, 48-as honvéd, alispán), *Meczner Gyula u.* (1841-1919, főispán, képviselő), *Molnár István u.* (1825-1907, honvédtiszt, főispán), *Schön Vilmos u.* (1821-1906, kórházigazgató), *Stuller Antal u.* (kereskedő, városi főbíró volt 1864-1879 között), *Újfalussy Endre u.* (1829-1900, Újhely utolsó főbírája, 20 éven át töltötte be ezt a tisztségét).

Amikor új utcát alakítanak ki, új névadás válik szükségessé. Így 1910-ben, halála évében *Mikszáth Kálmán* kapott utcát. Az 1920-as évek közepén került sor újabb névadásokra: *Bethlen u.*, *Bocskai u.*, *Csokonai u.*, *Fecske u.*, *Hunyadi János u.*, *Kinizsi u.*, *Petróleumgyár u.* (lakott hely). Az 1930-as években: *Arany János u.*, *Madách Imre u.*

N é v v á l t o z t a t á s r a is sor került. A *Gróf Széchenyi Wolkenstein Ernőné u.* elnevezéssel br. Sennyey Mária (1867-1945) jótékonykodását ismerték el még életében; a kormányzó megválasztásának 10. évfordulója alkalmából pedig a főtér *Horthy Miklós tér* lett. 1938-ban, a Felvidék egy kis részének visszacsatolása után vált szükségessé új névadás a vizsztatért *Gyártelepen*: *Felvidéki u.*, *November 10-e út*, *Október 11. u.* (ez a Rákóczi u. alsó szakasza); s ekkoriban kapott nevet a *Hősök tere*, a *Levente tér* (a Dohánygyár előtt), a *Szárhegyi út* (a Magyar Kálvária létesítése kapcsán). *Wekerle tér*nek a Petőfi és Andrássy utca találkozásánál neveztek el, miután eredeti helye a *Mussolini tér* nevet kapta.

1941-ben is politikai motívumok játszanak szerepet néhány utca „átkeresztelésében”. A zsidótörvények hatására a *Schön Vilmos u.*-ból *Fejes István u.* lett a jeles újhelyi ref. lelkész-püspök és költő (1838-1913) emlékére. *Gömbös Gyula u.*-nak neveztek el a Kazinczy u. elejét, és a görög templomnál lévő névtelen tér *Miklóssy István tér* lett az egykori újhelyi görög katolikus paróchus, püspök (1857-1937) tiszteletére. A *Wekerle tér* egy újabb, harmadik helyre „költözött”, a *Tűzoltó tér* kapta ezt a nevet.

Újabb fordulat 1945-ben következett be, amikor *Táncsics tér*nek neveztek el a Mussolini teret (a korábbi *Wekerle teret*) a város központjában, de a nagyobb arányú rendezést 1948-ban végezte el a képviselőtestület. A változásokat a következő adatok jelzik (elől az új utca-névvel):

Áchim András u. < Bernáth Aladár u.
Ady tér < Horthy Miklós tér
Aradi vértanúk útja < Apponyi u.
Bajcsy-Zsilinszky u. < Kórház köz.
Balassi Bálint u. < Matolay Etele u.
Batsányi János u. < Drugeth u.
Bem József u. < Dókus Gyula u.
Budai Nagy Antal u. < Lónyai u.
Dankó Pista u.
Dózsa György u. < Molnár István u.
Epreskert u. (1945)
Erdős Imre u. < Bónis u.
Esze Tamás u. < Andrássy u.
Jelenek út < Jelenek-telep
József Attila u. < gr. Somogyi Ilona u.

Károlyi Mihály u. < Kossuth Ferenc u.
Köztársaság útja < Szemere u.
Martinovics-telep < ONCSA-telep
Mártírok útja < Erzsébet királyné u.
Munkás u. < Pálóczi u.
Partizán u. < Tompadtűlő
Ságvári Endre tér (1947) > Madách tér
Sallai és Fürst utca < Gr. Széchenyi-Wolkenstein
 Ernőné u.
Somogyi és Bacsó u. < Meczner Gyula u.
Új utca < Perényi u.
Vasvári u. < Károlyi u.
Vörös Hadsereg u. < Október 11. u.
Zója u. < Zárda köz

A névváltozások indítéka elsősorban politikai természetű, Újhelyben is központi direktívákat követnek, a helyi jelleg háttérbe szorul. A politikai értékelés hullámszerűségét figyelhetjük meg például a vasútállomáshoz vezető mai *Fasor* elnevezésének változásában. Az *Állomás u.*, illetve *Erzsébet út* 1907-ben *Kossuth Ferenc u.* lett, 1948-ban *Károlyi Mihályról* nevezték el, 1952-ben *Sztálin u.*-ként szerepel, majd 1954 és 1990 között *Lenin út* a neve.

Az 1960-as és 70-es évek városfejlesztése keltett újabb hullámot a névadásban:

Április 4. u. < az Arany János u. felső szakasza
Bólyai Ernő u. < Színház köz.
Csuta Károly u. < Kerek u.
Hámán Kató u. > Boronkai u.
Hétszázéves tér < Kereszt tér
Kilián György u.
Kossuth tér < Ady tér (van a városban most is
Ady Endre utca.)

Martinovics u. (1968)
Mező Imre u. (1968), a *Mező u.* átmeneti el-
 nevezése
Móricz Zsigmond u. < Justus u.
Pacsirta u. (1976)
Ságvári Endre u. < Ipartelep u.
Tokaji Ferenc u., az egykori vásártéren
Úttörők útja

Az 1980-as években új utcákat nyitottak, s az akkori névadást ilyen típusok jellemzik:

- Közszók: *Avar u.*, *Csillag köz*, *Harmat u.*, *Meder u.*
- Közismert hely szomszédságáról: *Diana u.* (a fürdő közelében), *Kopaszka u.* (a hegyről), *Liget tér*, *Pataki út* (a Kossuth u. folytatása), *Popelyás u.* (az ilyen nevű kirándulóhelyről).
- Madárnevek: *Harkály u.*, *Rigó u.*, *Seregély u.*
- Növénynevek: *Nefelejcs u.*, *Pipacs u.*, *Rozmaring u.*, *Rózsa u.*, *Viola u.*; *Szedes u.*
- A szőlőművelésről: *Hegyalja u.*, *Pinceköz*, *Szüret u.*, *Tőke sor*.
- Személynevek ismét szép számmal kerülnek az utcanevekbe. Köztük sok a névadásban országosan szereplő személyiség: *Benczúr Gyula u.*, *Bihari u.*, *Borsos József sétatér*, *Járóka Sándor u.*, *Károlyi Mihály u.*, *Korányi Frigyes u.*, *Krúdy Gyula u.*, *Lehel u.*. Van azonban törekvés a helyi vonatkozású személyek bevonására, mint: *Brünner Andor u.* (munkásmozgalmi harcos), *Katona Dénes u.* (1782-1874, piarista tanár, növénynevelő), *Losárdy Zsuzsanna u.* (a helyi hagyomány szerint a Rákóczi-kor költőnője), *Molnár Borbála u.* (1760-1825., újhelyi születésű költőnő), *Révész Géza u.* (1902-1977., újhelyi születésű politikus, 1957 és 1960

között honvédelmi miniszterként a forradalom utáni megtorlás egyik irányítója), *Tótfalussy Sándor u.* (1909-1945 kommunista ifjúsági vezető). Ekkoriban módosították az aradi vértanú tiszteletére *Nagysándor József u.*-ra a *József u.* nevét.

Az 1990-es években folytatódik a folyamat, egyrészt újonnan nyitott utcákat kell elnevezni, másrészt a rendszerváltozás tükröződik a névváltoztatásokban. Emlékhelyként jön létre a *Millecentenárium tér*. A növényzet ad indítékot: *Akácus u.*, *Cserjés sor* elnevezésére. Továbbra is szerepet kapnak az utcanevekben az ismert helyek, alakulatok: *Bodrog u.*, *Határ út*, *Ipari út*, *Magyar Kálvária köz*, *Némahegy u.*, *Oremus u.*, *Ungvári pinceszőz*. A személyek nevét is felhasználják természetesen: *Balázs Kálmán u.* (1835-1900., cigányprímás, a város szülőte), *Boronkai Albert u.* (kormánybiztos volt Zemplénben 1848/49-ben), *V. István király sétány* (az Újhelynek városi kiváltságokat adó uralkodó), *Thoroczkai Wigand Ede u.* (az újhelyi *Bortemplom* tervezője).

A politikai változás eredményeként bekövetkező névváltoztatások:

Dókus u. < Kilián György u.

Fasor u. < Lenin út

Hajnal u. < Sallai és Fürst u.

Ipartelep u. < Ságvári Endre u.

Kökény u. < Brünner u.

Ősz u. < Tótfalussy u.

Piac tér < Beloianisz tér

Posta köz < Zója u.

Révész u. [köznev] < Révész Géza u.

Színház köz < Bólyai Ernő u.

Vajon jellemző-e a névadás egy adott településre? Sátoraljaiújhely példája szerint, bizonyos korlátok között, *igen*. Néha vannak e téren is erősebb hullámverések, amelyek a település történetének sorsfordulóiból következnek. A diktatúrákban korlátokat szabnak a központi politikai sugalmazások, s nem hagyhatjuk figyelmen kívül a divatokat sem. Tükröződik azonban a névallományban a természetföldrajzi helyzet, a helyi kultúrtörténeti hagyomány, a lokálpatriotizmus, valamint a polgári otthontudat.

Témaválasztásommal arra szeretnék ösztönözni, hogy ismerjük meg, becsüljük tudatosabban egy-egy település szellemi és gazdasági életének, mindennapi kultúrájának a helynevekben tükröződő történetét.

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

TÖVISKORONÁS IMÁDSÁG

„Szerettem és szerettek!
 Nap csókolta arcom,
 Nem vagy adósom, élet!
 Váljunk el!
 Nem haragszom...”
 (Amado Nervo)

Ó, hallod! Koppant egy betű.
 Lenn, túl az asztalon gurul,
 csörömpöl. Akkor CS, DZ, DZS?
 Szőnyegen kúszva a Q, Ó
 játszani készül, nem merem,
 kezemre esett az S, T.
 Nem lelem szerelem, már nem
 emlékszem, nem ismerem, csak
 lépteiden túl a halk neszt.
 DZS. Dzsessz s a dzsinn, perzsa mese.
 A dzsalálábádi dzsentrí,
 dzsunka, maláji vitorlás.
 Ölelés az elveszett DZS,
 hogy feledjen e béna kéz.
 Töviskoronás imádság.

JELES UTCÁK, TEREK

Lak alja, kajla,
 s az útszéli
 kerékvetőn rikkancs,
 a sarki lány
 árnya, vágya
 kiabál:
 euró, euró,
 a forint is jó,
 te szerelmes
 útkaparó.

NÁDASDI EMLÉKTÁBLA

A 75. születésnapra

Bibliai kort érj meg,
 „nektárt” igyál, tokajit,
 legyél mindig legényes.
 No! Mikor jöttél hozzánk,
 már futottunk egymáshoz,
 és látták a népek, úgy
 hazudtuk hetven évéd...

Emléktáblád rög őrzi,
 csak rög – hát morzsoljuk meg:
 szél küldt dal Kassa felé,
 s még széjjelebb, túl azon,
 hol imádságot térdel
 az árokszéli bogáncs,
 brezinai akoldal,
 nagyidai vígeposz,
 bártfai Tripartitum,
 Werbőczy. Eperjesen
 iskolába járt Kossuth,
 Kazinczy jogászkodott.
 Hanva, a templomkerti
 virradatok, szent porok,
 a stószai délelőttők.
 Őrző, féltő, morzsolts rög,
 egy porszem vagy mindenütt,
 fontos, mondatvégi pont.

Bibliai kort érj meg,
 sokáig értsük a szót,
 és legyen ki eltemet,
 óh, ne válassz sírhelyet,
 várunk! Akkor ágyazunk,
 anyanyelv lesz vánkösod...

Bibliai kort érj meg,
 sokáig értsük a szót.

EVVA MARGIT

A Bernáth és a Meczner családok abaúji és zempléni rokoni kapcsolatai

Amikor évkönyvünk előző kötetében a csabacsüdi Dókus családról írtam, a rokoni kapcsolatok során szinte állandóan felmerült a *bernáthfalvi Bernáth és a deteki és tengerfalvi Meczner* családokkal való rokoni kapcsolat.¹ Úgy érzem, akkori közlésem úgy lesz teljes, ha megpróbálok a fent nevezett két család történetének és leszármazásának utánajárni. Nem könnyű, ugyanis a Bernáthok rengetegen voltak, szinte azt mondhatnánk, hogy Magyarország összes megyéjében előfordultak, sőt 1945 után még az Egyesült Államokat is „meghódították”. Természetesen az amerikai kapcsolatok meglepetése majd csak dolgozatom végén „robban”.

Először a Bernáthokról szeretnék szólni. Itt segítségül hívom Csoma József „Abaúj-Torna vármegye nemesi családjai” című művét, mely részletesen taglalja a Bernáth család származását és történetét.

„A család neve Bernáldfalusi, tehát olyan fuluról írta magát, melynek viszont nevet egy Bernald nevű egyén adott. Vagyis Urzolanus (Oroszlán) és Leustachus gechei nemesek (nobilis de Geche) 1326-ban az egrí káptalan előtt osztottak Geche faluban fekvő birtokukon (Abaúj m.) olyképen, hogy ezen birtok északi fele Oroszlán, déli fele Leustachus fiainak jutott.² Oroszlán fiai közül valamelyiknek Bernald nevű utóda volt, ki a birtokának a Bernáldfalui, s viszont ez utódainak a Bernáldfalusi nevet adta.”³

Az oklevelekből kitűnik,⁴ hogy a család egyik ága Bernátfalusi Jakab és felesége Budaházi Klára Csicseri Zsigmondtól „100 tiszta arany forintért megvette Ung megyei veskóci birtokát örökáron.⁵ Ennek leszármazottja Bernáth János, aki 1549-ben Veskócon, Ung megyében lakott.” Ez tehát feltehetően az ungi ág kezdete. Ekkor a család nagy része már elköltözött vármegyénkből, csak bernaldfalusi birtokukat tartották meg, „melyre 1563-ban Bernáth András fia: Bereczk, János, István és Lukács új királyi adományt nyertek. Új címerük is lett: két paizsban emberi láb veres nadrágban, rövid, sárga lehajtott szárú csizmában, elülről térdén felül arany-markolatú görbe karddal átütve. Sisakdísz: veres mezű cölöpösen helyezett hajlott kar, markában rövid egyenes pалlost tart. Takarók: veres-ezüst, kék-arany.”⁶ Az András fiától származó utódok révén származott és szaporodott el a család Bereg, Bihar, Borsod, Heves, Nyitra, Pest, Szabolcs, Szatmár, Ung, Vas, Zemplén és Zala megyékbe.

¹ Vö.: Evva Margit: A csabacsüdi Dókus család rokoni kapcsolatai. = Széphalom 13., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2003. 247–254.

² Csoma levéltár, MOL. P. 1309.

³ Csoma József: Abaúj-Torna vámege nemesi családjai. Kassa, 1897. 101-102.

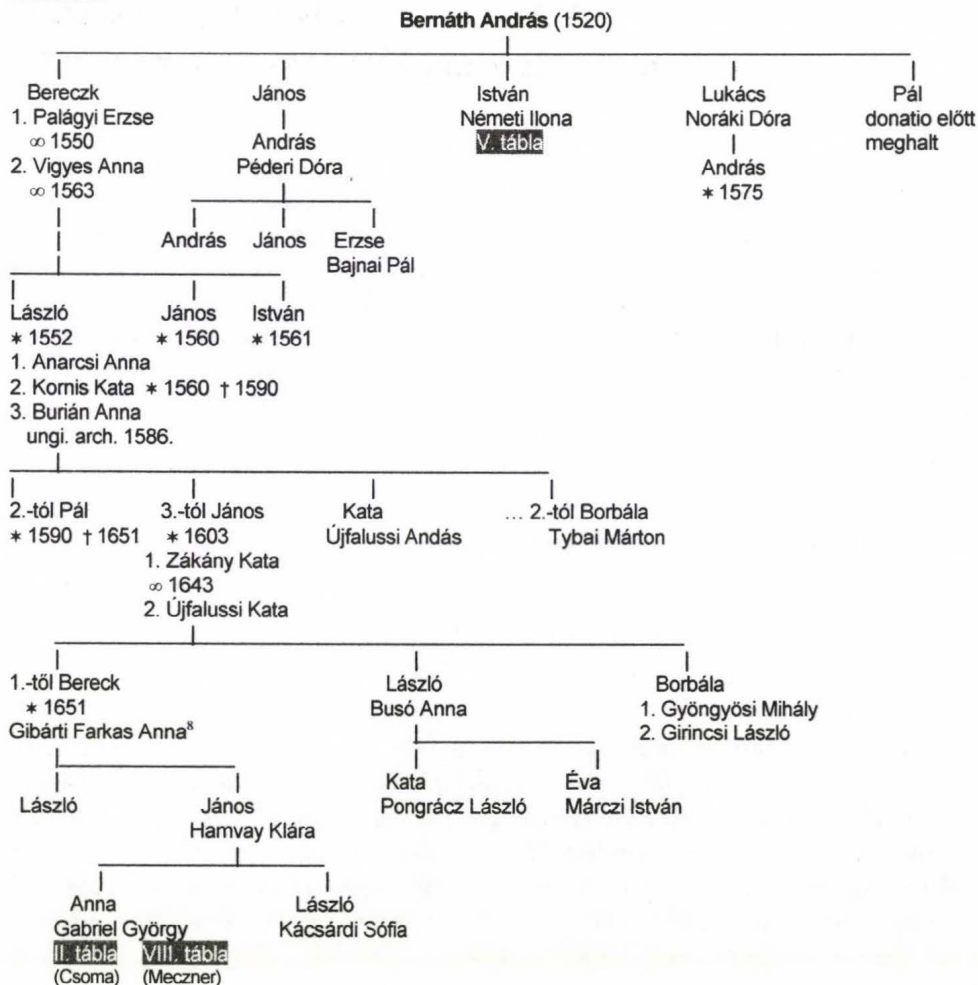
⁴ Csoma levéltár, MOL. (P. 1309.)

⁵ Csoma József i. m. 103.

⁶ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857. I. k. 32.

András fia, Bereck maradt Abaújban, 1700-ban Bernáth János és László gecei birtokukra új adományt nyertek, melyet az ág kihalásával úgy mint az összes többi abaúji birtokot leányágon a csáthi Gábriel család örökölte.⁷

I. TÁBLA

A II. táblázat (a következő oldalon) Bernáth Anna és Gábriel György leszármazottait mutatja be- Megjegyezzük, hogy csáthi Gábriel György 1741-től 43-ig Miskolci város országgyűlési követe volt Pozsonyban, 1743-tól 1751-ig Miskolc főbírája. Volt a családnak egy másik ága is: Péter és Láncki Magdolna ága, ez azonban leányágon kihalt.

⁷ Csoma József i. m. 103-104.

⁸ Gibárti Farkas György felesége az ősrégi Gechei családból származó Anna volt. György őseitől öröklött gibárti kúriájára és birtokára Wesselényi Ferencről nádori adományt kapott, abba ellentmondás nélkül beiktattatott. Gechei Annától származó lányai Anna (I. Bereczk) és Mária. A két lánnyal a család kihalt. Csoma levéltár, MOL. P. 1309.

György Csáthon Barsod meggyében, (ber: nekhalvi Ber: náth Anna.) 1700.

Miklós. G. báthou (Fáy Anna.)

Eva (Ihoni kaha ii Ihoni ka Györgygyne.) lést: Zolapni.

Ceörgy (Gyandai Kormos Klára.) Kertou.

Anna. (Stentimrey László.) Gabáthou.

Stentimrey (Gálos Andriás) { Gálos Emília (Bodnár Boldizsár) Baktán. }
 Gálos Mária (Fáy Fáy Elek János.)

Stentimrey Klára. et Baktán. { Gálos Zuzsa. (Fekete János.) S.A. Nijehyber. }
 Gálos Andriás (Jósi Anna.) Rati. Ványban. }

Stentimrey Miklós. (N.N.) { Mihály. }
 Hoppolygy. { Erzsébet. }
 Stentimrey László. (Sóltos Anna.) Gabáthou. { Gyula. (Sóltos Anna.) Gabáthou. }

Kata. (Stelassy Ferenc) { Szilagyji Mária (Sóltos Lajos.) }

Stentimrey Mária (Fáy György) { Fáy Béla }
 Fáy Borcs.

Stentimrey László. (Jósi.) (Jósi Dorottya) Baktán.

Klára. (Tussey László.) Tussey Teréz (Fáy István.)

Miklós. (István) { István. (Fáy) }
 meze Kislélin. { Borcs. } Gabáthou.

István. (Csoma István) { Csoma István. }
 Zuzsa. (Csoma Sámuel) { József. }

Mária. (Mecser Ferenc.) { Mecser József. }
 Béla.

Ferenc. (Mecser) János.

Borcs. (Teglassy András.) { Teglassy József. }

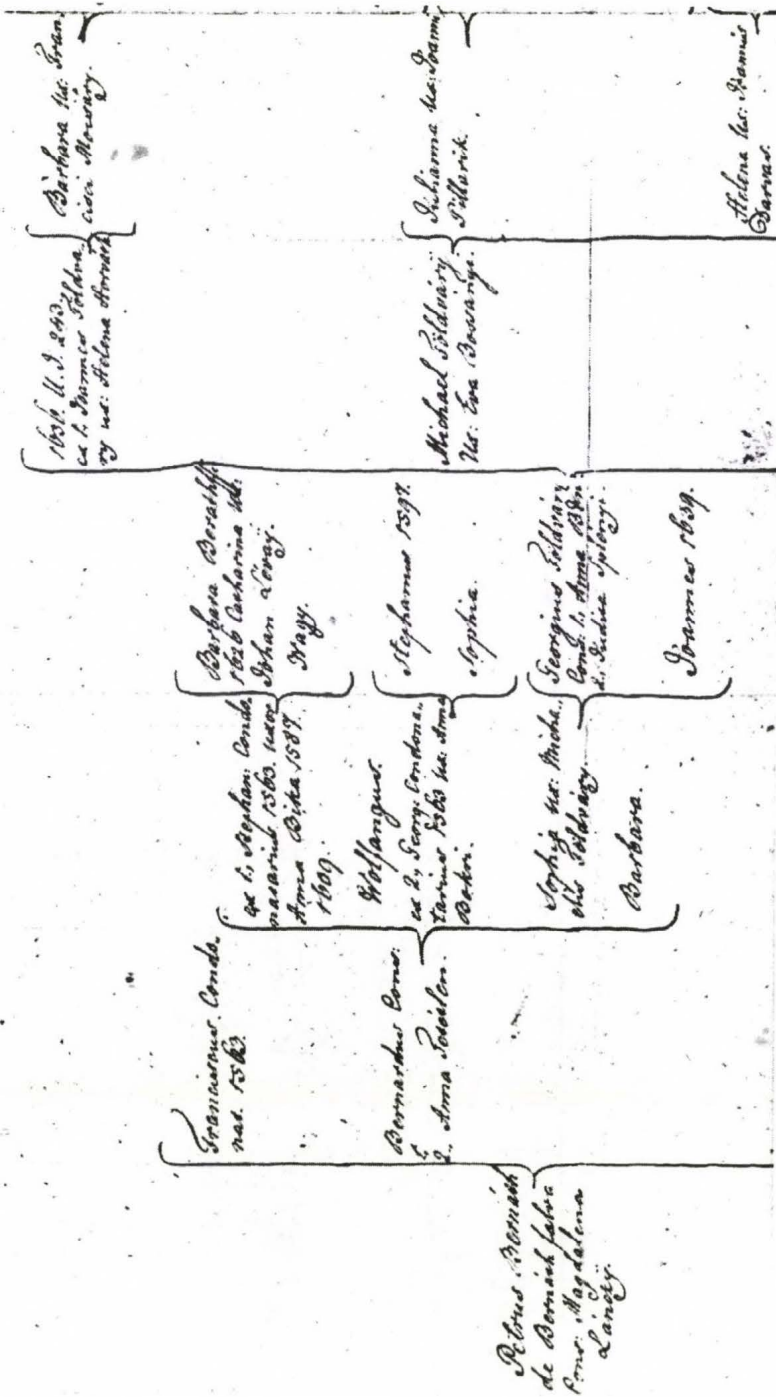
Törös Miklós. (Majassy N.) { Tamás. (Depsy) (Stiemercue) }
 Senjén.

Anna. (Törös Tamás.) { N. (Nikhi) }
 Anna. (Pakymé) { Paky János }
 2. Söltos György. { (Tornely) N. }

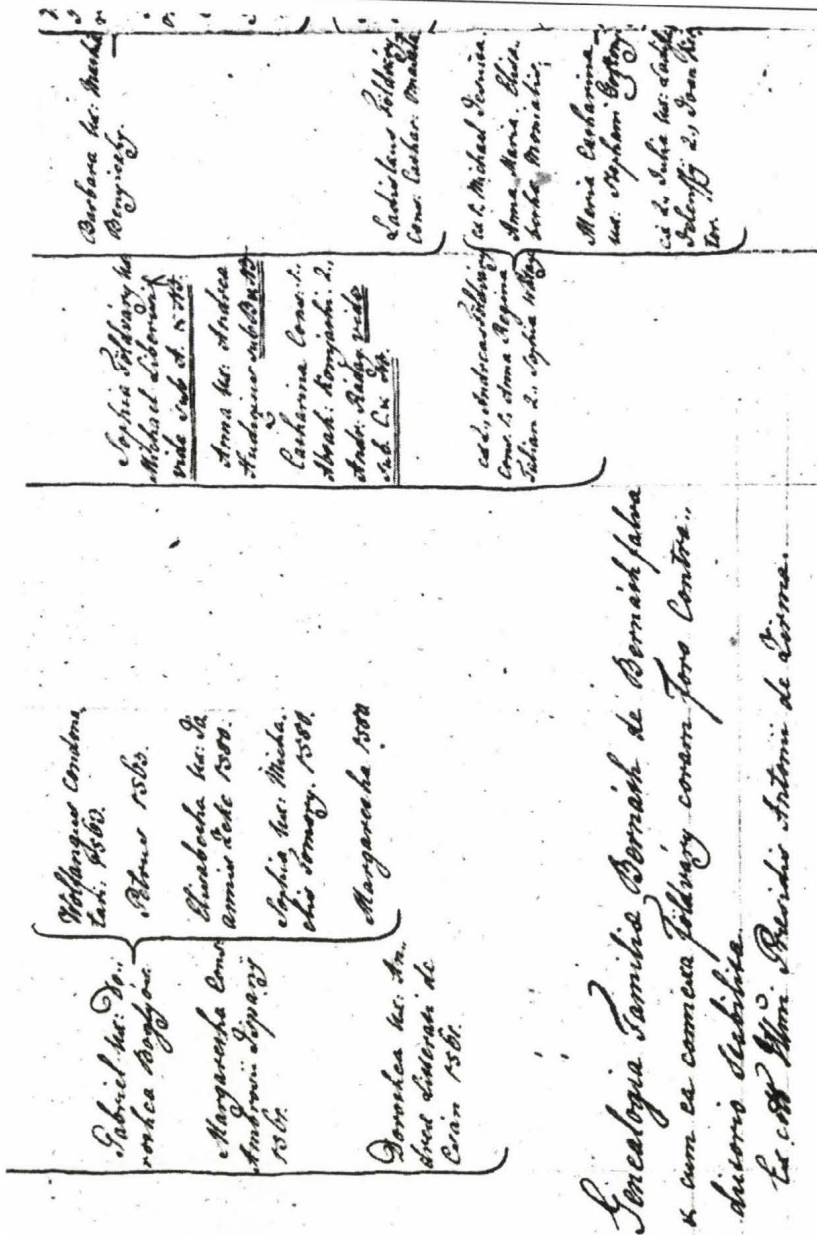
Kata. (Dobay Dániel.) { Söltos Anna. }
 Kassau. { (Stentimrey László) }
 lést: 4. lap. { Gyula. }

Törös László { István. }
 Zsigmond. { Pál. }
 János. { János }
 József. (N.N.) { Miklós }
 István. (Fáy) { Sándor. }
 Ferenc.

Törös György. { Sándor. et }

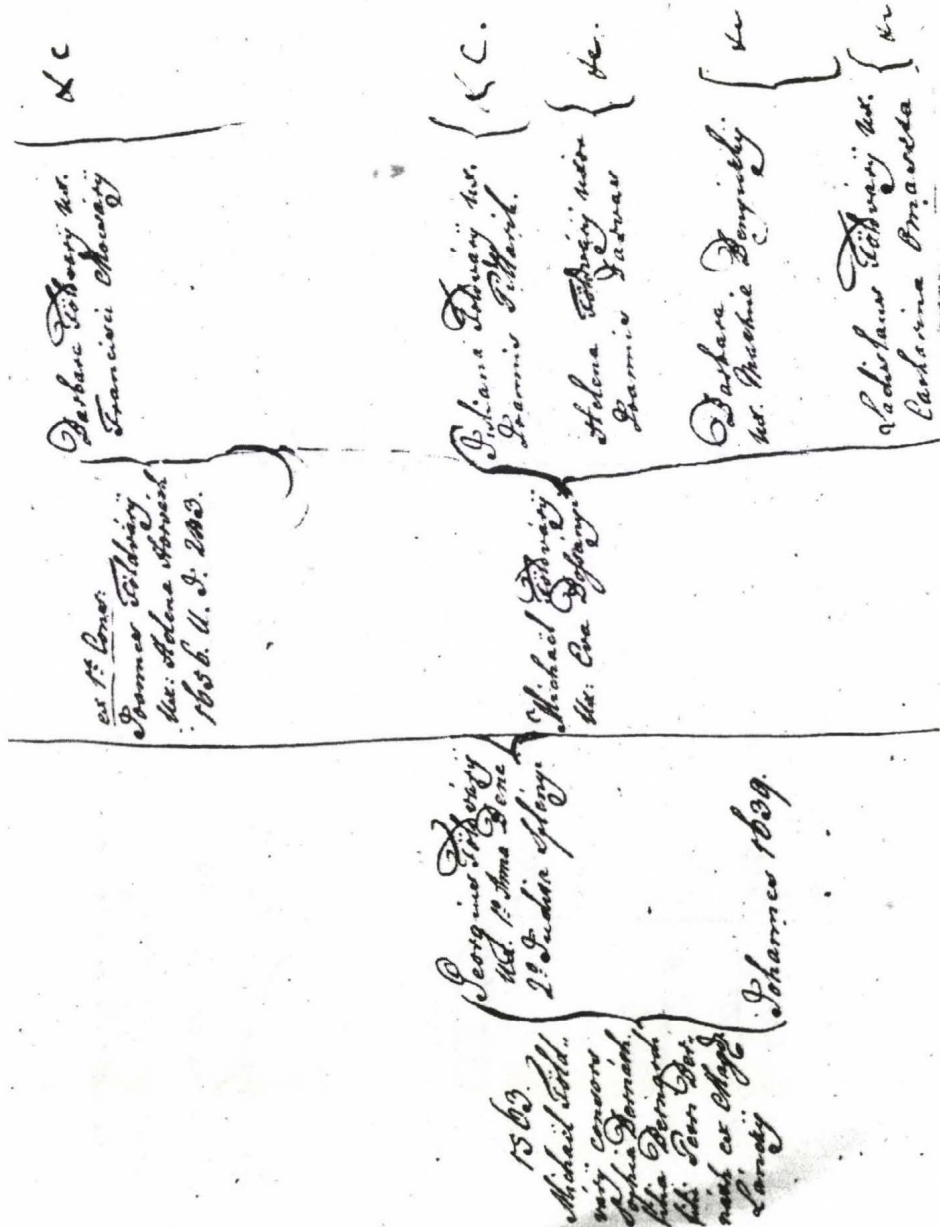
III. TÁBLA (felső rész)

III. TÁBLA (alsó rész)

Bernáth Péter és Láncki Magdolna leszármazói láthatók rajta.

Péter unokája, Zsófia Földváry Mihály felesége lett (valószínűleg Nógrád megye).

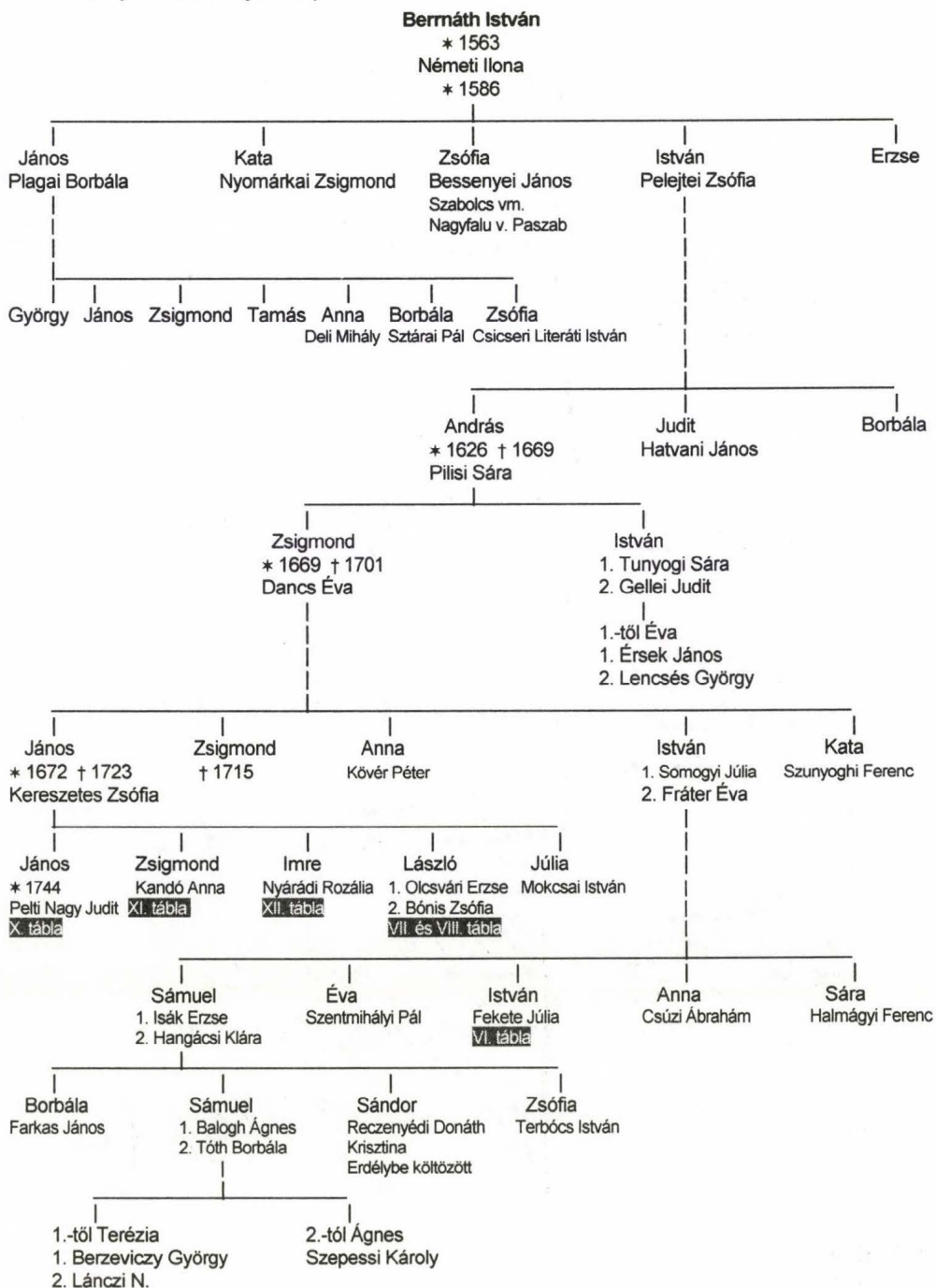
IV. TÁBLA

A Földváry család leszármazási táblázata az Országos Levéltárban őrzött irat kicsinyített fénymásolatával. Eredetileg valószínűleg a Földváry család is Abaújból származott, mivel a predikátumuk nekik is bernáthfalvi.

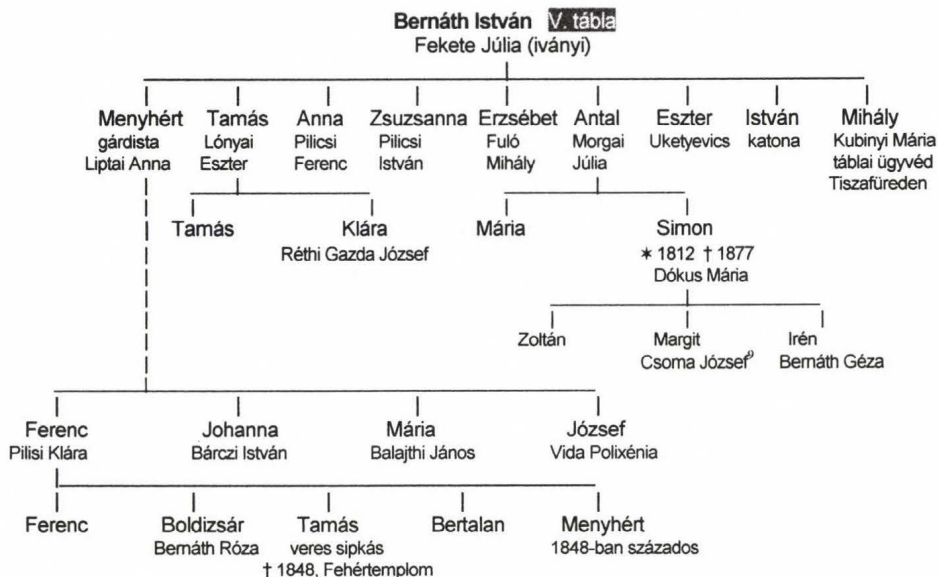
	<p>Adriana Tótványi né. Karolina Örményi } né</p>
<p>Sophia Tótványi né. Michaelis Liborwey } né</p>	<p>Susanna Liborwey né. Georgii Bercsényi } né</p>
<p>Anna Tótványi né. And. Studitsin. } <u>vide sub A. u. H.</u></p>	<p>Anna Liborwey né. Joannis Bercsényi } né</p>
<p>Karolina Tótványi né. 1.º Abrah. Komjathy } 2.º And. Ráday. } <u>vide sub B. u. H.</u></p>	<p>Mária Liborwey né. Joannis Ráday. } né</p>
	<p>Magdalena né. Stephani Dacso } né</p>
<p>ex 2.º Conso Andreas Tótványi né 1.º Anna Regina Tahan 2.º Sophia Katay.</p>	<p>ex 1.º Conso Michael Feurisa + Anna Maria. Chy. Monahis + Maria Karoly Tótványi né. Jozef Szabonyi } né</p>
	<p>ex 2.º Conso János né. Pálffy Jelenffy } né 2.º Joannis Károly.</p>

IV/b TÁBLA
 (A IV. tábla külön része)

V. TÁBLA (Az I. tábla folytatása)

VI. TÁBLA (Részben Ung megyei, részben Zemplén megyei ág)

Megjegyzések a VI. táblához:

Ugyancsak István, de ennek az ágnak egy része Ungban, Vajánban lakik (l. Bernáth Simon és Dókus Mária). István fia, Menyhért már Zemplénből megy gárdistának Mária Teréziához, fia, Bernáth Ferenc, (akinek felesége Pilisi Klára), már zempléni táblabíró.

A táblán szereplő Bernáth Irén férje, *Bernáth Géza* Kocsordon született 1845. október 2-án, Budapesten halt meg 1932. szeptember 12-én. Jogász volt, a Magyar Királyi Curia másodelnöke. 1867-ben lépett bírósági szolgálatba, 1895-ben a szegedi Ítéltő Tábla elnöke, 1899-től 1906-ig igazságügyi államtitkár, 1906-tól 1910, nyugdíjba vonulásáig a Curia másodelnöke. A gyakorlati működés terén szerzett tapasztalatait minisztériumi működése alatt főleg a bírósági szervezet fejlesztésével kapcsolatban értékesítette. 1906-tól a főrendiház, 1927-től a felsőház tagja, s „Ő Felsége Személye körüli magyar királyi Miniszter”.¹⁰ 1902-ben a II. osztályú vaskorona-renddel tüntették ki, 1909-ben a Ferenc József-rend nagykeresztjét kapta meg.¹¹

A Bernáth Géza családjával kapcsolatos első ismert adatok:

Bernáth János 1750-ben kolozsvári lakos, felesége Zsajki Judit. István fiuk 1778-ban született, felesége Balay Borbála. Mihály fiuk 1811-ben született Kolozsváron, 1843-ban költöznek el a Szabolcs megyei Kocsordra. Mihály felesége Szép Borbála. Ők Bernáth Géza szülei. Azt, hogy a Bernáth család melyik ágához tartoznak, azt az 1900-as évek elején végrehajtott levéltári kutatásnak nem sikerült kideríteni. Feltételezték, hogy talán a madarasi Bernáthok közüli való, Erdélyből.¹²

A következő oldalon látható VII. tábla *László* és *Olcsvári Erze*, azaz *Bónis Zsófia* leszármazottai. Nevezett László az V. táblán található *János*nak és *Keresztes Zsófiának* a fia.

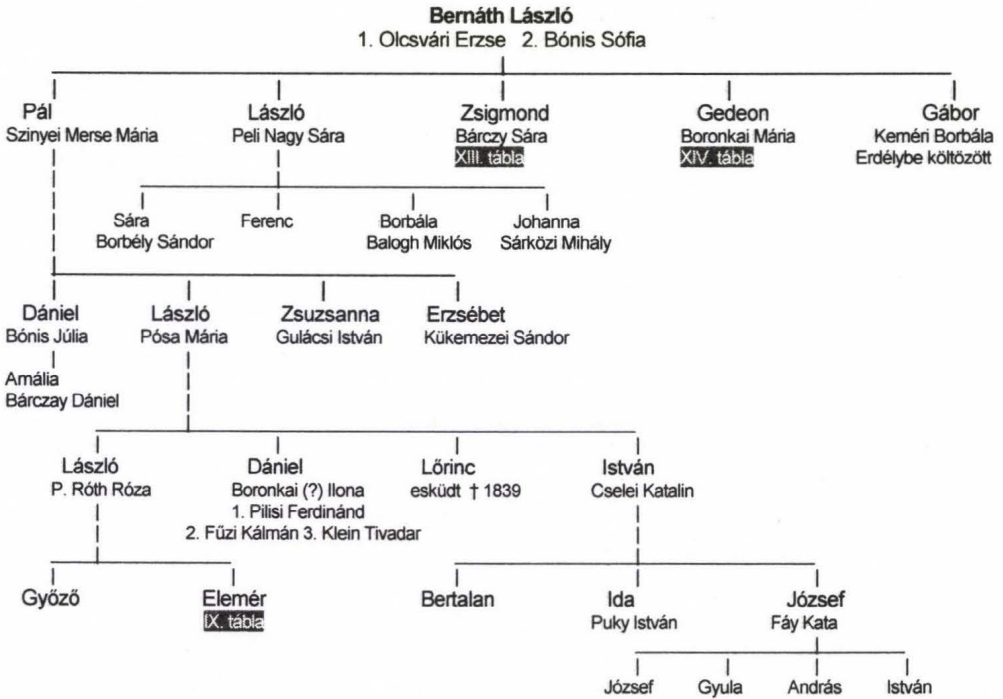
⁹ Folytatását lásd a *Széphalom* évkönyv 13. kötetében: 250. o. IV. tábla!

¹⁰ „Őfelsége Személye körüli magyar királyi Miniszter” c. iratok: MOL 2827 (04) K. 20. 1902., ill. MOL 1620/1909. szept. 28/K. 20.

¹¹ Magyar Életrajzi Lexikon, I. k.; MOL 2827/04.; MOL 1620/1909.

¹² MOL, 2838/04. K. 20. Bernáth Géza nemességének kutatásával kapcsolatos iratok.

VII. TÁBLA

E táblázat kapcsán beszélni kell a Meczner családról. Itt megint csak Csoma Józsefet kell idéznem, mert – bár biztosan van más is – én jobbat nem tudok:

„A deteki és tengerfalvi Meczner család kisszebeni patricius család, mely már a XVII. század első éveiben is nemes volt, és nemesi jogokkal élt, tagjai amellet, hogy Kis-Szeben városában többnyire szenátorok voltak, Sáros megye ügyeibe és befolytak mint annak táblabírái. A XVII. század elején élt János testvére Imre 1622 évben Trencsénbe követül küldetett. (Sáros megyei levéltár.)

A család ezen Imrétől származott le, kinek unokája Mihály 1702-ben I. Leopoldtól czímerlevelet nyert, holott őt ezen armális kelte előtt már 'egregiusnak' nevezte II. János lengyel király egyik oklevelében. (Sáros megyei levéltára, Sáros megye nemesi bizonylata 1790-ből).

II. Imre, kitől az abaúji ág származott az alábbi czímer használta: két mezőben három arany csillaggal rakott paizsláb felett kettősfarkú aranyoroszlán jobbujában görbe kardot, balujában bilincset tart, sisakdísz: paizsalak növekvőn, takarók: veres-ezüst, kék-arany.”

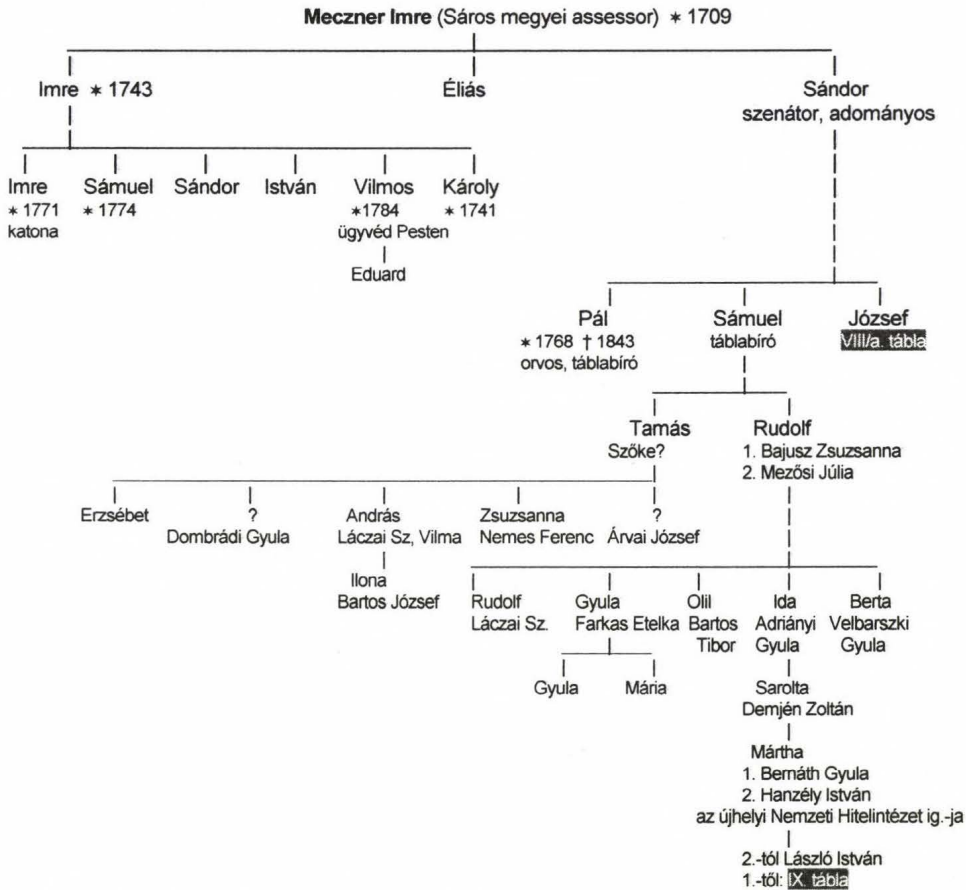
A VIII. tábla a Meczner család leszármazását adja. Itt azonban szeretnék visszatérni a Bernáthok zempléni ágára. Lexikonbeli szócikkében a Bernáth családról többek között ezt írja dr. Hőgye István:¹³ „Tagjai a 16. sz.-tól Zemplénben fontos közszerepeket vállaltak, követek hivatalnokok kerültek ki közülük. Kapcsolatban álltak a város más neves családjaival, pártolták a művészeteket, a tudományt, a város kulturális közéletében vezető szerepet vállaltak, Kazinczy u.-i házuk a társasági élet egyik központja volt. A köztemetőben áll családi sírboltjuk. Bernáth Aladár

¹³ Sátoraljaújhely Lexikona, Sátoraljaújhely, 2001. 34.

1920 és 1936 között Zemplén vármegye alispánja volt.” Nos, ki is volt ez a Bernáth Aladár? Ha megnézzük a táblákat, azonnal kiderül, hogy Bernáth Elemér és Dókus Margit fia; felesége Meczner Sarolta, Meczner Béla és Miklós Lujza leánya (Lásd a VIII. táblát!)

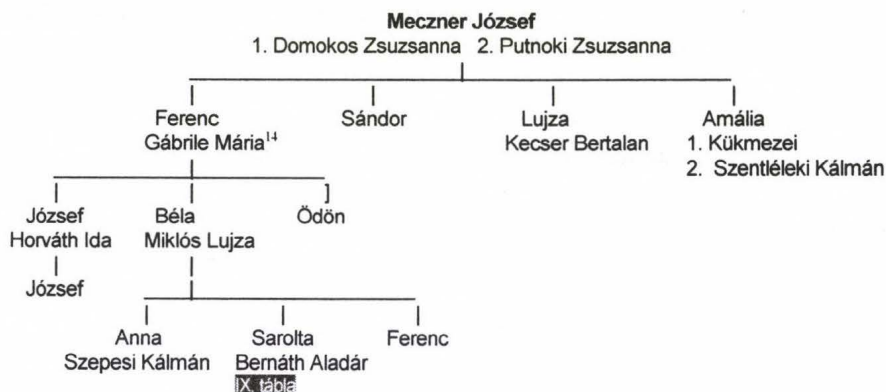
VIII. TÁBLA

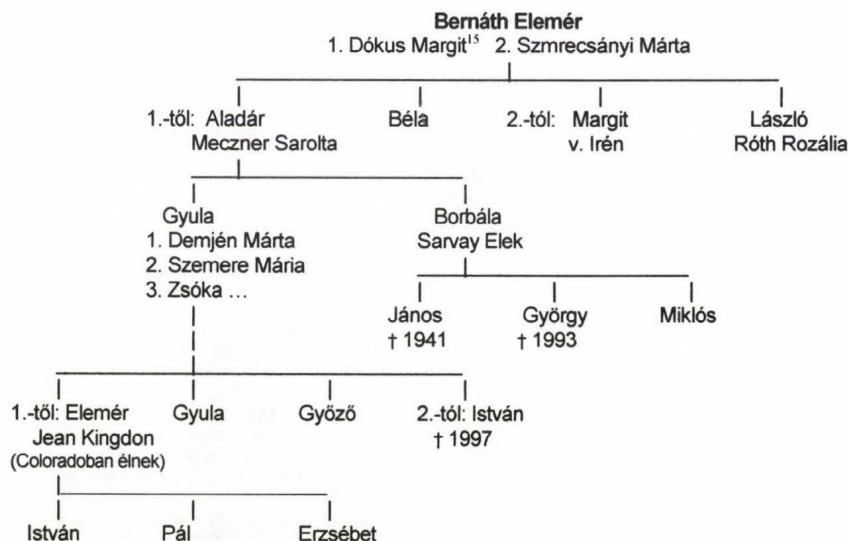
Pár hete levelet kaptam Amerikából, egy bizonyos Bernáth Elemér nevű úrtól, aki elolvasta a *Széphealom* évkönyv 13. kötetéből a Dókus családról szóló dolgozatomat s engedelmével az ő adataival egészítem ki a Bernáth leszármazást. Bernáth Elemér Bernáth Aladár zempléni alispánnak egyetlen unokája. Bernáth Aladár felesége Meczner Sarolta. Fiuk Bernáth Gyula volt, aki az adatközlő leírása szerint Sátoraljaújhelyben élt, orosz fogságban volt, és 1955-ben Nyíregyházán halt meg.

(Bernáth Aladár leszármazottait lásd a IX. táblán!)

VIII/a TÁBLA

IX. TÁBLA

Bernáth Elemér leveléből azt is megtudjuk, hogy Bernáth Gyulának a testvére, Borbála és férje, Sarvay Elek Ausztráliában, Sydney-ben haltak meg, de úgy látszik hazahozták hammaikat, mert a Bernáth-Meczner kriptában vannak eltemetve Sátoraljújhelyben. A Meczner-ek közül Meczner Gyula Szombathelyen él, 85 éves, egy leánya van.

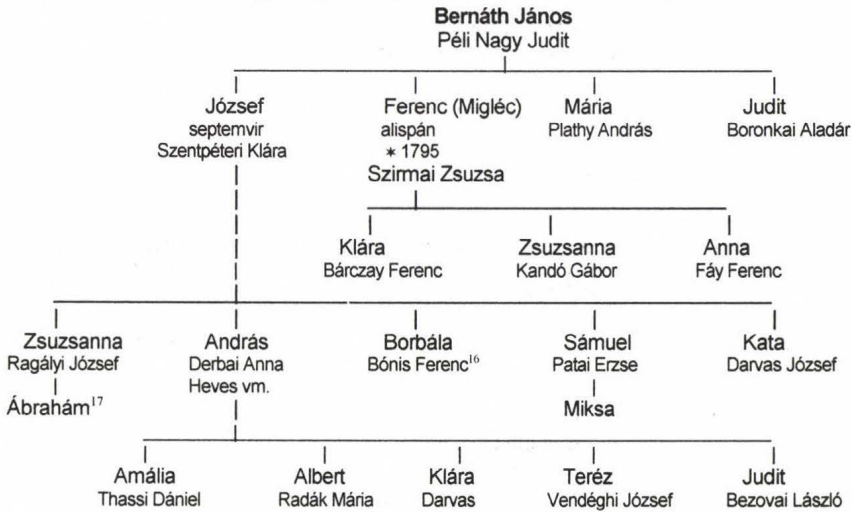
Bernáth Elemér felesége angol származású, 6 unokájuk, 3 dédunokájuk van az USA Washington államában, Coloradoban és Montanában.

Az 1997-ben elhunyt Meczner Istvánnak a fia kaliforniai feleségével az Egyesült Államokban él, s van egy 15 éves fiuk, neve Brando.

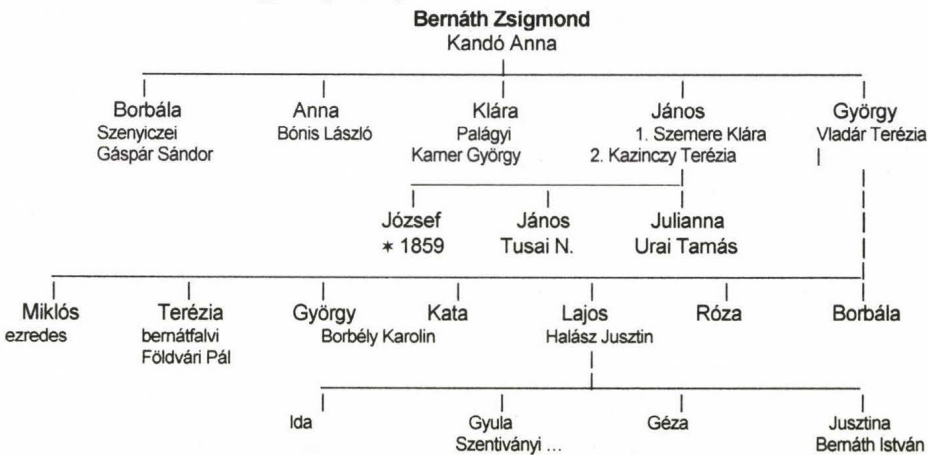
¹⁴ Gábrile István és Fáy Borbála lánya; Gábrile Zsuzsanna Csoma Sámuelné testvére. Lásd a II. táblát!

¹⁵ Lásd a *Széphalom* évkönyv 13. kötetében: 250. o. II/a és V. tábla!

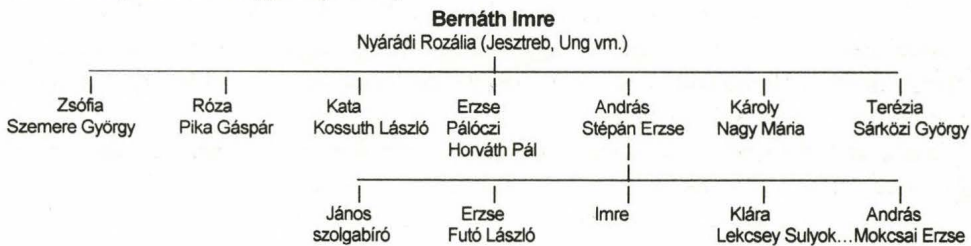
X. TÁBLA (Az V. tábla egyik folytatása)

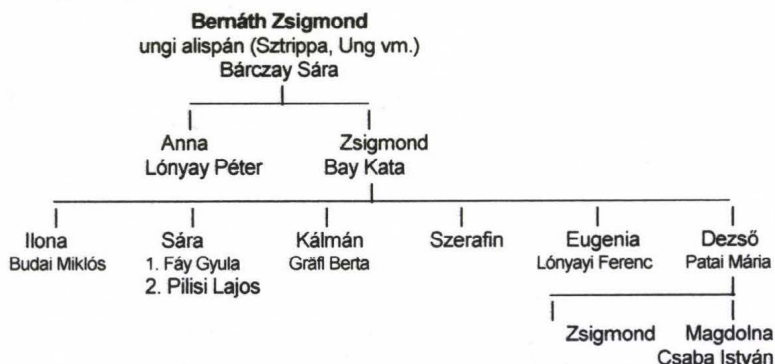
XI. TÁBLA (Az V. tábla egyik folytatása)

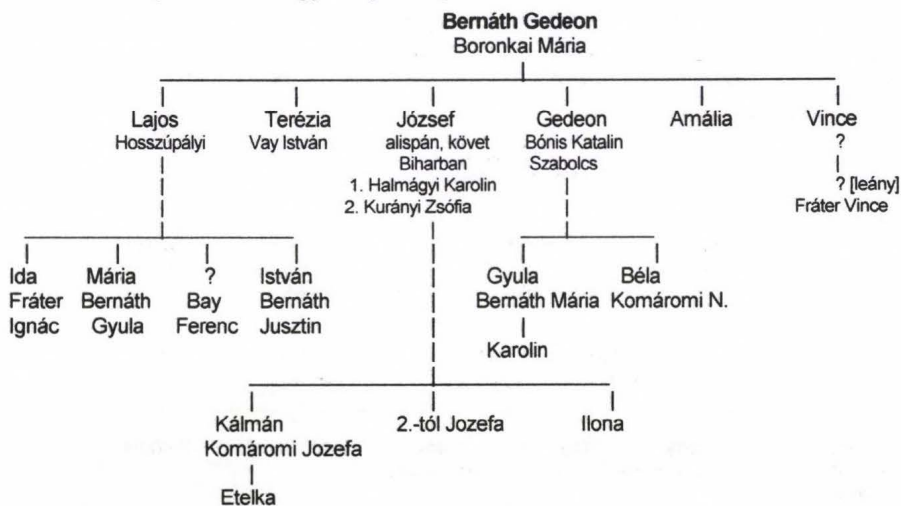
XII. TÁBLA (Az V. tábla egyik folytatása)

¹⁶ A lefejezett Bónis Ferenc egyenesági leszármazottja.¹⁷ Kir. tanácsos, első alszón 1815–1832, 1825-ben országgyűlési követként Tornát képviselte. Pelsőcön laktak. Vő.: Mihályfakusi Forgon Mihály; Gömör–Kishont vármegye nemes családjai. Rimaszombat, 1907. 550.

XIII. TÁBLA (Az VII. tábla egyik folytatása)

XIV. TÁBLA (Az VII. tábla egyik folytatása)

Úgy érzem, kutatásaim során az ún. sztrippai előnévre is sikerült fényt deríteni. Bernáth Zsigmond ungi alispán az Ung megyei Sztrippán lakott. Feltehetően ő vette fel a sztrippai előnevet a bernáthfalvihoz az egyéni használatban, hiszen az előnév használatához királyi engedély kellett. Például 1932-ben elutasították, hogy Bernáth Aladár használhassa a bernáthfalvai előnevet.¹⁸ Érdekességként említem, hogy Abaúj megyében 1759. március 27-én hirdették újjól a Bernáthok nemességét.¹⁹ Az 1725. évi nemesi összeírásakor egy András és István nevű testvér Szepsiben lakott.

Ismét azt kell mondanom, hogy ez a munkám is csak része az egésznek, még nagyon-nagyon sok felderíteni valóm van. Ám ha olyan lelkes Bernáthok és Dókusok, Mecznerok, Bónisok teremnek még ma is, mint Bernáth Elemér az USÁ-ból, akkor egyszer talán sikerül kiegészíteni ezt a munkámat.

¹⁸ Öfelsége személye körüli miniszter kancelláriája, MOL 2838/04 (32.12.09) K. 20.

¹⁹ *Rexa Dezső: A törvényhataósági levéltárak címeres levelei*, 4. füzet. 1909.

KOMPORDAY LEVENTE

Dókus Gyula beszédek és írások tükrében

A *Széphalom* évkönyv előző két kötetében az olvasók már találkozhattak a Dókus névvel. Először a csabacsüdi Dókus család történetét kísértem végig a jelentősebb családtagok pályafutásának ismertetésével. A tavaly megjelent évkönyvben pedig Dókus Gyula köztisztviselői életpályáját és közéleti munkásságát követtem nyomon.¹ Idén rendhagyó módon közéleti megemlékezések, magánemberi beszédek, újságcikkek, levelek segítségével szeretném bemutatni, hogy emlékezett meg a jelentősebb évfordulókról, eseményekről, a Zemplén vármegye vezető tisztségeit betöltő tisztviselő és magánember. Az idézetek, a példák egyúttal a kort, a közéletet, a beszédmód jellemzőit is megidézik.

A felsorolt forrásokat két részben tárgyalom. Az első részben a Dókus Gyula által írt megnyilatkozásokat, a másodikban a róla szóló beszédeket, újságcikkeket mutatom be.²

1.

Dókus Gyula alkalmi beszédeinek nagy többsége 1892 és 1897 között íródott. Ezen időszak alatt először Zemplén vármegye központi (sátoraljaújhelyi) járásának főszolgabírói tisztségét töltötte be egészen 1892-ig, amikor a törvényhatósági bizottság a vármegye főjegyzővé választotta. Pontosan egy évtizedig látta el ezt a hivatalt, ekkor a nyugdíjba vonuló Matolay Etele helyére alispánnak választották. Az első világháború és azt követő forradalmak bukásának végéig látta el a vármegye első választott tisztviselőjének feladatait. Beszédei tehát nagyobb részben főjegyzősége alatt hangzottak el. Elsősorban azért, mert ezzel a tisztséggel járt együtt, hogy mint az alispán helyettese, mint a második választott tisztviselő, minden közéleti ünnepségen, megemlékezésen képviselje vármegyéjét. Alispánsága idején – 1902 és 1920 között – a történelem is közbeszólt, Zemplén ügyeinek irányítása miatt a fontosabb eseményeken már helyettese, Thuránszky László főjegyző mondta az ünnepi beszédeket.

Az első jelentősebb közéleti beszédét még sátoraljaújhelyi járás főszolgabírójaként mondta el Sárospatakon 1887. január 24-én. A református gimnázium algondnokának történt megválasztásakor elhangzott beköszöntőjében azt az elismerést emelte ki, hogy az „alma mater” vezetői egy ilyen magas „állásba” helyezték. Ezt a tisztséget olyan jelentős karriert befutó személyek is ellátták, mint Sztáray Mihály, báró Vay Miklós. A gimnázium tanárai elé ezt a célt állította: „Neveljete a hazának lelkes és igaz fiaikat.”³

¹ *Komporday Levente*: A csabacsüdi Dókus család. = *Széphalom évkönyv*, 12. 2002. 153-161.; *Komporday Levente*: Dókus Gyula, Nagy-Zemplén vármegye utolsó alispánja. = *Széphalom évkönyv*, 13. 2003. 143-156.

² A források többségének lelőhelye: Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár Zemplén Megyei Levéltára (továbbiakban: ZLt.) XIII. 8. A Dókus család iratai 1639-1936. (a továbbiakban Dókus iratok). (limbus)

³ ZLt. Dókus-iratok.

Egy évvel később a Kisfaludy Társaság Fáy András 100 éves születési évfordulójának ünnepségére 1886. május 30-án rendezett banketten így emlékezett meg az ünnepeltről: „*Fáy András nagy hazánk fia előretörő szellemét nemcsak megismerte, hanem az ő hazafias szellemi törekvéseit méltányolni is tudta kifejezést adva elismerésének azáltal, hogy midőn megalakult őt választá igazgatójává*”. Mi sem természetesebb, hogy „Tokaj arany nedvével teli” poharat ürített a jeles alkalomból a Társaság egészségére.⁴

Fejes István az újhelyi református egyház lelkésze, korábban Dókus Gyula az érettségire felkészítő magántanára 1890-ben ünnepelte 25 éves lelkészi jubileumát. A főszolgabíró ekkor már mint az újhelyi református presbitérium vezetője szervezte meg a negyedszázados lelkészi munkásság megünneplését. A következő év első napján tartott istentisztelet után köszöntötte fel Dókus Gyula a hívők nevében a lelkészt. Az ajándékok (egy illusztrált arany Biblia arany tokkal) átadása mellett beszédében „*a hála, szeretet és elismerés virágaiból font koszorút*” nyújtott át Fejes Istvánnak. Továbbá méltatta, hogy nemcsak a református egyház szolgálatában, hanem „*a nemzeti közművelődés terén*”⁵ is jelentőset cselekedett, „*méltán érdemelte ki a kortársaitól a költő-pap elnevezést*”.⁶

Zemplén vármegye főispánját parnói Molnár Istvánt többször is módjában állt különböző évfordulók alkalmával köszönteni. Először 1892. március 7-én ünnepelte a vármegye főispánna kinevezésének tízéves jubileumát. A törvényhatósági bizottság és Zemplén közönsége nevében köszöntötte meg Molnár István eddigi munkáját. Hasonlóképp üdvözölte a 15 éves főispáni jubileuma alkalmából.⁷

Korszakalkotóak voltak a magyar történelemben az egyházpolitikai harc során keletkezett intézkedések. A Wekerle-kormány által hozott törvényjavaslatokat hiába szavazta meg a képviselőház, a főrendiház nem támogatta, Ferenc József nem iktatta törvénybe. Ezen okból kifolyólag kormányválság keletkezett és nemcsak a kormány, de Zemplén vármegye főispánja is beadta lemondását. Ekkor Kelecsényen, Molnár István birtokán 1894. augusztus 20-án megtartott névnap-i köszöntőben Dókus Gyula megemlékezett a főispán kötelességéről: „*...Hatalmát, melyet állása folytán törvényeink kezébe helyeztek, nem alantasai elnyomására, hanem azok felemelésére és az administratio javítására használja, és e sztv jósága és kötelességtudása biztosították számára a közszertetet.*”

Még az ugyancsak 1894. év december 28-án tartott vármegyei közgyűlésen a Wekerle-kormány és Molnár István addigi munkáját dicsérve maradásra szólította fel őket. A kormány feladata, hogy „*oszlassa el a fekete fellegeket*”, és haladjon továbbra is az elkezdett úton. A főispánt arra kérték, hogy „*székéből el ne távozzék, mert kiérdemelte a vármegye szeretetét és bizalmát.*” Végül a kormányválság megoldását követően külön megköszönték, hogy megtartották állásukat, egyben biztosították őket Zemplén vármegye támogatásáról.⁸

⁴ ZLt. Dókus-iratok.

⁵ Fejes István lelkész később, 1910-től a tiszáninneni egyházkerület püspöke nemcsak verseivel, hanem A sátoralja-újhelyi ev. református egyház története 1522-1889-ig című könyvével is jelentős életművet hagyott az utókorra. Sújhely, 1889.

⁶ *Högye István- Kádár Ferenc: A hegyen épült város. Sújhely, 2000. 71.*

⁷ ZLt. Dókus-iratok.

⁸ ZLt. Dókus-iratok.

DÓKUS GYULA (1849–1928)

A főjegyzősége alatt több miniszter és maga Wekerle Sándor miniszterelnök is járt a vármegye területén. Először 1893. június 30-án Sátoraljaújhely díszpolgárává választása során köszönthette fel és biztosíthatta reformtervei támogatásával a miniszterelnököt. Egy évvel később augusztus 9-én furcsább találkozásra került sor Dókus Gyula és Wekerle Sándor között. A lemergi kiállításról hazautazó miniszterelnököt Zemplén területére visszatérése alkalmából Mezőlaborcon akarta üdvözölni a főjegyző. A vonat hajnali 3 óra 20 perckor érkezett az állomásra, miután Wekerle még aludt, így a köszöntés elmaradt, de az el nem mondott beszéd piszkozata megmaradt. Ebben további sikereket kíván a kormány jövőbeni reformjai megvaló-

sításához, valamint „a múltban teljesített korszakot alkotó munkásságát” méltányolta. A köszöntő végén Isten áldását kérte a miniszterelnökre, hogy „szeretett hazánk tovább virágoztatására” sokáig megtartsa.⁹

Wekerle Sándor mellett Lukács Béla kereskedelmi miniszter fogadásán mondott pohárköszöntőt, aki a nemrég épült szerencsi cukorgyárat tekintette meg. A vármegye nevében megköszönte az állami segélyeket és támogatásokat. Beszédében Zemplén jelenlegi gondjait is felsorolta: „...a Hegyalja elpusztulása, a folyton tartó amerikai kivándorlás és a felvidékünkön ismételen pusztító árvizek.” Végezetül „Zemplén vármegyét, kinek minden fia igaz magyar” a kereskedelmi miniszter pártfogásába ajánlotta.¹⁰

Az 1890-es évek a királyi pár életében is jó néhány szomorú és örvendetes eseményt hozott. Ferenc József és Erzsébet házasságkötésének 40 éves jubileumát 1894-ben ünnepelték. Természetesen a vármegye is megemlékezett a különleges eseményről, melynek érdekessége, hogy külön küldtek levelet a magyar királynak és külön a feleségének. A két levél nemcsak terjedelmében, hanem hangvételében is elüt egymástól. Erzsébet királynénak sokkal bensőségesebb, szívhez szólóbb üdvözlőlevelet küldtek, mint férjének. Ebben a „szeretett haza” (ti. Magyarország) boldogítását, további támogatását kérik tőle.¹¹ Nem csodálkozhatunk azon, hogy az Erzsébet ellen 1898-ban elkövetett halálos merénylet az egész országot gyászba borította. A szomorú esemény miatt összehívott törvényhatósági közgyűlésen emlékeztek meg a

⁹ ZLt. Dókus-iratok.

¹⁰ ZLt. Dókus-iratok.

¹¹ ZLt. Dókus-iratok.

királynéről. A királyhoz intézett levélben Zemplén vármegye közönségének mély megdöbbenését tudatta, együttérzésével szerette volna Ferenc József gyászát csökkenteni. A főjegyző egy 10 pontból álló javaslatot fogalmazott meg, amely többek között 30 napos gyászt, minden év szeptember 10-én gyászistentisztelet tartását és a gyászközgyűlésről felvett jegyzőkönyv minden községbe történő eljuttatását tartalmazta.¹² A gyászközgyűlésén Dókus Gyula méltatta Erzsébet királyné emlékét. A beszéd a szeptember 10-ei gyilkos merénylet megemlékezésével kezdődik, melyet egy olasz anarchista követett el. Ezt követően a magyar nemzet szerencsétlenségét emelte ki amiatt, hogy a királyné elvesztésével árvaságra jutott a magyar haza, a nemzet a „*saját édesanyját*” veszítette el. Ferenc József feleségének a magyar nép iránti együttérzésére, áldozatvállalására három példát hozott fel. Az első, amikor még a magyaroknak sem lehetett korlátlanul használniuk a saját nyelvüket, akkor kezdte el tanulni, hogy „*megértse hű fiainak fájdalmas panaszait*”. A nemzeti együttérzés második példája, amikor „*a nemzet által nagynak nevezeti*” Deák Ferenc meghalt, ravatalához letérdelve róttá le kegyeletét, a halottat pedig áldó imájával szentelte meg. A millennium megünneplésén mély gyásza ellenére való részvételét hozta fel a harmadik példának. „*A magyarok őrangyalának*” emlékét mindörökké meg kell őrizni, és csak akkor halhat meg a királyné igazán, amikor az utolsó magyar is elpusztul.¹³

Két örömteljes évfordulónak is örvendhetek az ország vármegyéi 1893-ban. Az egyik báró Vay Miklós koronaőrnek, a főrendiház elnökének 91. születésnapja volt. Dókus Gyula Zemplén vármegye 65 évvel ezelőtti első alispánját születési évfordulója alkalmából üdvözölte. 1827-ben az akkor alig 25 éves báró Vay Miklós a nagyfontosságú alispáni tisztséget szerzte meg. A vármegye közönsége mindig az első között találta, „*akik a magyar haza és polgári közjólét érdekeit üdvösen munkálták*”. Az üdvözlő irat tartalmazza Zemplénhez kapcsolódó szorosabb viszonyát, hiszen „*a nemzet igaz munkásai iránti tiszteletet az időbeli távolság még fokozza, a mi szeretetünk és tiszteletünk pedig a legrégebb eredetű és ezért méltán valljuk magunkénak*”.¹⁴ Szintén ebben az évben emlékeztek meg Jókai Mór 50 éves írói jubileumáról. Ekkor is Dókus Gyula főjegyző indítványozta, hogy üdvözlő iratban róják le tiszteletüket a nagy író előtt. A köszöntőben kiemelte, hogy az irodalmi pálya oly nehéz hivatás, amelyen a küzdelem és a fáradtság a leggyakoribb, az elismerés pedig a legritkább. Eszerint „*kétszeresen erős*” az, aki nemcsak, hogy az elkezdett útról nem fordul vissza, hanem félévszázadon keresztül tevékenyen munkálkodik. Bár a hadvezér és a politikus sikereit az idő és az elemek megsemmisíthetik, de egy nemzet „*közművelődését*” semmi sem győzheti le. Kiemelte még, hogy a haza szolgálatában 50 hosszú esztendő telt el, csak a legjelesebbeknek adatik meg.¹⁵

Dókus Gyula egy évtizedig tartó főjegyzősége alatt a legjelentősebb országos ünnepség: a nemzet ezeréves fennállásának ünnepe volt. Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának „*hazánk ezeréves fennállásának örömmünnepe alkalmából tartott díszközgyűlést*” 1896. május 19-én tartották Sátoraljújhelyen. A díszközgyűlést Matolay Etele alispán nyitotta meg,

¹² ZLt. Dókus-iratok.

¹³ ZLt. Dókus-iratok.

¹⁴ ZLt. IV.B 1402/a Zemplén Vármegye Törvényhatósági Bizottságának Jegyzőkönyvei 1872-1944. (a továbbiakban: ZVmThB. Jkv.) 1893. évi jkv. 115/10059. sz., 87.

¹⁵ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 1893. évi jkv. 116/9954. sz., 89.

majd Molnár István főispán üdvözölte a megjelenteket. Ezután a főjegyző felolvasta a királyhoz szóló hódoló feliratot. A feliratot a vármegye közönsége elfogadta, és a Belügyminisztériumhoz felterjesztette. A díszbeszédet Dókus Gyula tartotta. A bevezetőben a magyar nemzet ezeréves fennállását méltatta, miszerint sikerült megmaradnunk 1896-ig azon a földön, amelyet honfoglaló őseink szereztek, majd a vármegyék szervezetének történetének alakulásáról szólt, egészen a millennium évéig.¹⁶

A magyar nemzet a kereszténység védőbástyája és a „Nyugat civilizációjának villámhárítója” volt a „Kelet vad dúlásai ellen”. Történelmi visszatekintését az etelközi vérszerződéstől kezdte, amikor Árpádot a hét törzs fejedelemmé választotta. A kalandozásokról az európai írók leírásait az irigység szülte meséknek tulajdonítja, csak a bizánci Leót és Konstantint fogadja el, akik azt írták, hogy a vándorló népek műveltségét messze túlszárnyalták. „Honfoglaló őseink” a Tisza folyását követve, Zemplén vármegye alsó és középső részein áthaladtak.¹⁷ A beszédében honfoglalás századától követte figyelemmel a vármegyék szervezetének alakulását. Először a nemzeti törzsszervezet összeolvadt a várszervezettel. Taksonyt az ősmagyar pogányság utolsó képviselőjének nevezte, kinek Géza fia és annak felesége Sarolta kezdték el az állam megszervezését. A X. század végén felvették a kereszténységet, és megkezdték a „tűzimádó pogány nép” keresztény hitre térítését. A munka nagy részét István végezte el, akit már gyermekkorra óta erre gondosan felkészítettek. Szent István országát a frank grófságok mintájára kerületekre osztotta, ezzel nyugati államszervezetek mintájára új kormányzati formát létesített. Külön kitér arra, hogy a „mesgye” szláv szóból származik megye szavunk, nem pedig a *comitatus* magyarra fordításával jött létre. István király 24 „ősmegyét” hozott létre, ezek között megtaláljuk Zemplént is.¹⁸ Több királyt, köztük Szent Lászlót, Kálmán királyt, IV. Bélát, V. Istvánt, III. Andrást, „Róbert Károlyt”, Nagy Lajost, Zsigmondot, Hunyadi Mátyást és II. Ulászlót is megemlíti, akik az ispánokkal, vagy a megyékkel kapcsolatban hoztak rendeleteket. Emellett Werbőczy Hármaskönyvét emelte ki, mint olyan jogszabálygyűjteményt, amellyel a jogszolgáltatást és közigazgatást megteremtette.¹⁹

A következő részben a vármegye történetének bemutatására tért rá. Régebbi történetírók a megyét három részre osztották, a „Comes de Patak” és a „Comes de Szerencs” elnevezések miatt. Pauler Gyulára hivatkozva bizonyította a tévedést, miszerint ezek az ispánok csak az említett várak parancsnokai és nem a megyék ispánjai voltak. Sátoraljaiújhely 1261-ben kapta meg kiváltságlevelét V. Istvántól, mint kisebb királytól. A megye levéltára 1527-ben Drugeth István csicsvai várában a vár leégésekor semmisült meg.²⁰ A szónok megemlékezett Zemplén történelmi korszakokhoz fűződő viszonyáról. Az országgyűlésekre küldött követek „*a liberálisok soraiban küzdöttek*”. A vármegye közönsége ellenezte autonóm jogainak csorbítását. Feliratot intézett az októberi diploma és a februári pátens ellen, de teljes mellszélességgel állt ki az 1848-as törvények mellett. Zemplén főispáni tisztségét elfoglaló családok közül a

¹⁶ ZL. Dókus-iratok. Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának 1896. évi május 19-én S.-A.-Újhelyben parnói Molnár István főispán Ó méltóságának elnöklete alatt hazánk ezer éves fennállásának örömmünnepe alkalmából tartott díszközgyűlésről felvett jegyzőkönyv. Sújhely., 1896. 2-4.

¹⁷ ZL. Dókus-iratok. Díszközgyűlés jegyzőkönyve. i.m. 4-5.

¹⁸ ZL. Dókus-iratok. Díszközgyűlés jegyzőkönyve. i.m. 6.

¹⁹ ZL. Dókus-iratok. Díszközgyűlés jegyzőkönyve i.m. 7.

²⁰ ZL. Dókus-iratok. Díszközgyűlés jegyzőkönyv i.m. 7.

Drugetheket, Palócziakat, Perényieket, Zápolya Jánost, Bocskayakat, Esterházy, Mailáth, Andrássy grófokat emelte ki.²¹ Ezután a vármegye területén született jelentős személyekről emlékezett meg.²² A szónoklat végén Deák Ferenc kiegyezésben játszott szerepét méltatta. Dókus Gyula a „haza bölcsének” szavaival az ország jövőjét így fogalmazta meg: *„Addig fogtok, mint nemzet élni, ameddig ősi jogaitokhoz, anyanyelvekhez és királyotokhoz ragaszkodtok.”* Magyarország „annalesének” ezredik lapját lezárva a „második ezer” első lapjának jelmondatául ezt választotta: *„a haza minden előt”*.

Alispánsága alatt a vármegye életének irányítójaként az ünnepségeken inkább csak résztvevőként jelent meg. Az Erzsébet közpórház megnyitási ünnepségén,²³ Kazinczy Ferenc születésének 150. évfordulóján²⁴ és az újhelyi Kossuth szobor avatásán²⁵ elhangzott beszédei elsősorban köszönetnyilvánításokban merültek ki. Bocskai István fejedelem és a bécsi béke háromszázados évfordulóján tartott megemlékezésen Meczner Gyula főispánnal együtt a vármegye képviselőjében jelent meg, és itt nem tartott szónoklatot.²⁶

A magánéletben a rokonok esküvőjén mondott beszédei, tósztrjai maradtak fenn. Dókus Róza 1895. február 25-én Lehoczky Sándor törvényszéki bíróval történő házasságkötésekor násznagyként mondott beszédet. Ebből a Dókus család felfogását tudhatjuk meg, miszerint a menyasszony *„egy olyan körben nőtt fel, hol legszebb családi élet példáját láthatta, és csak nemes cselekedeteket tanulhatta el”*. Tósztrt mondott Görgey István 1898. június 14-én és a felesége révén rokonságba került Spillenberg Eti 1895. április 16-án Gálszécsen tartott házasságkötésén.²⁷ László öccse megbízottja ként 1893. november 27-én kérte meg Téglássy Rózsa kezét. Két hónappal később karácsonykor az eljegyzésen tartott beszédében arra hívta fel öccse figyelmét, hogy a vőlegénynek *„el kell foglalnia a szíve választottját”*. Végül 1894. július 24-én, Korlátan megrendezett esküvőn Dókus Gyula kérte ki László számára a menyasszonyt, majd pohárköszöntőt mondott az ifjú párra, kiknek a házassága a feleség 1898-ban, huszonekét évesen bekövetkezett váratlan halála miatt nem volt hosszú életű.²⁸

Matolay Etelét, aki az alispáni tisztségben Dókus Gyula hivatali elődje volt többször is lehetősége volt köszönteni tisztviselői pályafutásának különböző jubileumai alkalmával.²⁹ Magánemberként Matolay Etele ezüstlakodalmán mondott jókívánásokat: *„...Legyen családi életének esthajnala olyan édes és magasztos, mint volt annak virradata, élvezzék a családi élet boldogságát zavartalanul, adjon a Mindenható egészséget, hogy az alkony évek hosszú évek múltán következzenek.”*³⁰

²¹ ZLt. Dókus-iratok. Díszközgyűlés jegyzőkönyv i. m. 8-10.

²² ZLt. Dókus-iratok. Díszközgyűlés jegyzőkönyv i. m. 10. Szólt: II. Rákóczi Ferencről, Kossuth Lajosról, báró Vay Miklósról, gróf Andrássy Gyuláról.

²³ Vö.: *Chudovszky Móric*: 130 esztendő az emberszeretet szolgálatában. Zemplénavármegye első közpórházának története 1803-1933. Sújhely, 1933. 236.

²⁴ Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, folyóirat, (a továbbiakban: Akk.) 1909. 109-119.

²⁵ Zemplén Naptára, 1912. évre. Sújhely, 22-24.; Akk., 1911. 228-233.

²⁶ Akk., 1906. 123-124.

²⁷ ZLt. Dókus-iratok.

²⁸ ZLt. Dókus-iratok.

²⁹ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 1895. évi jkv. 627. sz. 301.; IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 1902. évi jkv. 637-642. sz. 606-608.

³⁰ ZLt. Dókus-iratok.

Nemcsak vidám, hanem szomorú eseményeken is részt vett alispánsága idején. 1916. május 11-én meghalt alispán-elődjéről emlékezett meg Dókus Gyula a törvényhatósági bizottság közgyűlésén. Gyászbeszédében Matolay Etele pályafutását követte nyomon, aki élete során 1848/49-es honvédszázados, a sátoraljaújhelyi választókerület egykori országgyűlési képviselője, Sátoraljaújhely díszpolgára és 1902 decemberéig Zemplén vármegye alispánja volt.³¹ Ferenc József 1916. november 30-án Bécsben tartott temetésén gróf Wolkenstein Oswald és Dókus Gyula képviselte volna Zemplént. Azonban az alispán betegsége miatt nem utazhatott Bécsbe.³²

Újságcikkei témájukat tekintve két csoportba sorolhatók. A vármegye tudományos folyóiratában az *Adalékokban* jelentek történelemmel és régészettel kapcsolatos írásai.³³

Utolsó éveiben már nyugalmazott alispánként jelentek meg a „hosszú XIX. századra” visszaemlékező cikkei. Magát „*egy letűnt kor valamikor igen boldog, de ma annál szárnyaszegettebb, csüggedt*” emberének tartotta, aki soha nem fog tudni beletörődni „*a szegény csonka haza csonka erkölcsibe, csonka lelkű embereibe*”. Ezért legtöbb idejét régi levelei között töltötte, mert ilyenkor az elmúlt kor „*régi jó és boldog emberei*” vették körül, akik még „*tudták szeretni önzetlenül és igazán a Hazát*” és „*felebarátjukat*”.

Ilyen ember volt gróf Lónyay Eleméerné, vagyis Stefánia volt trónörökösne. Sátoraljaújhely vasúti állomásán még alispánként köszöntötte a város ünneplő lakosságának nevében a férjével deregnyői birtokára utazó házaspárt. A levélben Stefánia hercegnő köszönetet mondott a szívélyes fogadtatásért. Többszöri találkozásaik közül az 1916. október 22-én történetre emlékszik vissza. A helyszín ugyanaz, de a közönség már nem ünneplőkből áll, hanem sebesültvivők, ápolónők, orvosok voltak. Stefánia is, mint ápolónő jelent meg. Dókus Gyula lila krizantém csokorral fogadta, majd „meleg szavakkal” mondott köszönetet a nehéz, megfeszített munkáért.³⁴

A másik levelet „hadipapíron” von der Marwitz a német kárpáti hadtest parancsnoka írta. Ebben a tábornok főhadsegéddé történő kinevezése alkalmából íródott üdvözlő szöveget küldte meg. A szárnysegéddel József főherceg 25 éves katonai jubileuma alkalmával rendezett összejövetelen találkozott, mint a „Magyar Vörös Kereszt Egyesület” fődelegátusa jelent meg. Az ünnepségen ismerkedett meg az alispán von der Marwitzcal. Dókus Gyula megőrizte az ebéd menükártyáját, melyen a német tábornok aláírása, és egy fonnyadt szál ibolya volt, mely von der Marwitz sapkáját díszítette, és ezt az ebéd végén neki ajándékozta. Ezután következett a gorlicei áttörés.³⁵

Utolsó cikke 1928. október 12-én bekövetkezett halála előtt hat nappal látott napvilágot az Újhelyi Hírlap hasábjain. Az írás nem más, mint búcsúzás Zemplén „*asszut-termő hegyeitől, sík rónaságaitól, ódon megyeházától és nagyközönségétől*”, melyet oly nagyon szeretett. Az

³¹ Dongó Gy. Géza: Elbúcsúzás. = Akk., 1916. 163-168.; ZLt. IV.B 1402/a 1916. évi jkv. 239/12817. sz.

³² ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 1916. évi jkv. 840. sz. 726-727.

³³ *Történelmi témájú cikkei*: Egy oltalomlevél Bocskai fejedelemtől. = Akk., 1895. 49-50.; Adatok a Rákóczi-család nemzedékrendjéhez. = Akk., 1896. 7-9. – *Régészettel kapcsolatos értekezései*: A bodrogvécsi lelet. = Akk., 1900. 225-229.; Árpádkori sírleteinkhez. = Akk., 1901. 2-3.; A karosi (eperjesszögi) lelet. = Akk., 1900. 257-258.; A nagykövesdi (szőlőshomoki) lelet. = Akk., 1900. 258-259.; A kisdobrai (ligahomoki) lelet. = Akk., 1900. 289-293.

³⁴ *Dókus Gyula*: Visszaemlékezések. = Akk., 1928. 33-34.

³⁵ Uo. 35-36.

örömnemek és gyásznapok felidézése mellett egy fájó sebről is szólt. Az első világháború és az ország elvesztése után arra szólították fel Dókus Gyulát, hogy mondjon le alispáni tisztéről és adja át a „*fiatalabbaknak, hivatottabbaknak a helyet*”. Ez nagy fájdalmat okozott neki, de a „jó tanácsot” megfogadva nyugalomba vonult. Életében utoljára a vármegye régi dicsőségének visszatéréseért könyörgött a Mindenhatóhoz: „*Engedd a hajnal derengését fényes nap-sugárrá válni imádott hazám és én kedves Zemplénnemgyém felett!! Add vissza neki mindazt, mit elvesztett, add vissza neki régi fényét, dicsőségét!*”³⁶

2.

Dókus Gyuláról írt cikkek, illetve a róla elmondott beszédek két eseményhez kapcsolódnak. Hivatali pályafutásának mérföldköveiről mindig megemlékeztek tisztársai, ezek közül is kiemelkedett a 40 éves tisztviselői munkásságának megünneplése. Az 1920-as években felajánlásával létrejött a vármegye múzeuma, melynek épületét és első gyűjteményét a nyugalmazott alispán ajánlotta fel végrendeletében. A 40 éves közszolgálati jubileumot a vármegye jegyzői szervezték meg 1910-ben. Az ünnepség megszervezése nem ment olyan könnyen. A Sátoraljaújhely hírlapban napvilágot látott felhívást³⁷ készülődés követte, melyet a Zemplén újságban megjelent „Disszonáns hangok” című cikk zavart meg.³⁸ A támadásnak köszönhetően úgy tűnt, hogy elmarad a megemlékezés.

Dókus Gyula 1870. július 26-án tette le a hivatali esküt, mint közigazgatási gyakornok, ennek 40. évfordulóján nyílt levélben köszönte meg Zemplén közönségének bizalmát, és biztosította őket, hogy „*addig míg fizikai és szellemi ereje engedi*” igyekszik a közügy hasznára lenni.³⁹ Az ünnepséget 1910. szeptember 28-án tartották meg, melyen Marikovszky Béla tóketerebesi körjegyző mondta a díszbeszédet. Egy jós alakjában idézte fel az alispán közigazgatási pályafutásának mérföldköveit. Dókus Gyula válaszában megköszönte a jegyzők és a községek eddigi bizalmát, és arra kérte őket továbbra is, hogy ne vonják meg bizalmukat tőle.⁴⁰ Zemplén törvényhatósági bizottsága 1910. június 29-én ünnepelte az alispánt. Az ünnepi közgyűlésen Dókus Gyula régi barátja és munkatársa, id. Meczner Gyula főispán köszöntötte fel először a nevezetes nap alkalmából⁴¹ A főispán után gróf Mailáth József indítványozta, hogy az alispán a közszolgálati idejének 40. évfordulója alkalmából a vármegye érdekében kifejtett eredménydús tevékenységéért érdemeit jegyzőkönyvileg örökítse meg. A gróf azzal indokolta javaslatát, hogy 27 év óta vesz részt közgyűléseken, és így volt alkalma nyomon követni Dókus Gyula közéleti tevékenységét. Végül a tagok elfogadták a beadványt, amihez legelsőnek hivatali elődje Matolay Etele járult hozzá.⁴²

A Horthy-korszak második évében Dókus Gyula levelében lemondott minden állásáról, és a „nyugodt öregkort” választotta. Hetvenkét évesen már nem bírt tovább olyan energiát

³⁶ Dókus Gyula: Búcsúzól! = Újhelyi Hírlap, Sújhely, XXXI. évf. 41. sz. 1928. okt. 6. I.

³⁷ *Illésházi Endre*: 40 év a közérdek szolgálatában. Csabacsúdi Dókus Gyula Zemplén vármegye alispánja negyven éves vármegyei szolgálatának emlékeztére 1910. év szeptember hó 28-án megtartott jubileumi ünnepély leírása. Sátoraljaújhely, 1911. 3.; Sátoraljaújhely, 38. sz. 1909. szept. 20.

³⁸ *Illésházi*, i. m. 6.; Zemplén, 1910. aug. 24.

³⁹ Dókus Gyula nyílt levele. = Sátoraljaújhely, II. évf. 34. sz. 1910. júl. 29. 3.

⁴⁰ *Illésházi*, i. m. 12-19. és 33-35.

⁴¹ ZL. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 1910. évi jkv. 662. sz. 356.

⁴² ZL. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 1910. évi jkv. 663/19300. sz. 357.

kifejteni, amilyet a „fontos alispáni” állás megkövetel.⁴³ Utolsó éveiben az élete során összegyűjtött régi emlékeit az utókornak is meg akarta őrizni, ezért segédkezett egy Zemplén vármegye múltját bemutató múzeum létrehozásánál. A törvényhatósági bizottság 1925-ben létrehozott egy múzeumi szakbizottságot. A bizottság tagjai gróf Széchenyi-Wolkenstein Ernő elnöke mellett Dókus Gyula ny. alispán, Dongó Gyárfás Géza vármegyei főlevéltárnok, Harsányi István sárospataki főgimnáziumi tanár, Huber Imre kegyesrendi főgimnáziumi igazgató, Hegedűs Sándor tarcali szőlészeti és borászati főfelügyelő, Réz Gyula birtokos, Thuránszky László ny. főispán, Kolumbán Lajos kir. tanfelügyelő, dr. Székely Albert vármegyei tb. főügyész-ügyvéd, Visegrádi János Sátoraljaújhely városi kereskedelmi iskolai tanár és herceg Windischgräetz Lajos sárospataki nagybirtokos lettek.⁴⁴

A nyugalmazott alispán életének utolsó napjaiban a vármegyeházán tett utolsó látogatása alkalmával Bernáth Aladár alispánnak átadta azt a végrendeletet, amelyben a régészeti gyűjteményét a megalakítandó múzeum javára bocsátotta, ami „külön helyiségben, vagy helységekben helyezendők el, és az ajtók fölé kitrandó: Dókus Gyula múzeuma”.⁴⁵ A törvényhatósági bizottság⁴⁶ mellett egy korabeli cikk így köszöntö meg „a fejedelmi ajándékot”: „Virulni fog az új intézmény, melyet a csonka vármegye létesít az utolsó nagyzempléni alispán adományával gazdagítottan a történelmi Zemplénvármegye történelmi emlékekben annyira gazdag földjének adományaiból s amely bizonyára egyik hathatós tényezője leend a megmaradt és elszakított Zemplén közötti kapcsolatok ápolásának, az elmaradhatatlan újbóli összeforradása érdekében.”⁴⁷

A nemes felajánlását követően 1928. október 12-én halt meg „Nagyzemplén utolsó alispánja”, akit dr. Szirmay István tisztii főügyész búcsúztatott el a vármegyeháza udvarán felállított ravatalnál. Beszédében megemlítette, hogy Dongó Gyárfás Géza főlevéltárnok halála után újabb jelentős zempléni személyt veszített el a vármegye. Több, mint negyven éves munkájával építgette vármegyéjét, de a trianoni béke hatására minden igyekezete feleslegessé vált. Hiába ápolgatta a „magyar kultúrának odafent a Kárpátok aljában elültetett gyenge hajtásait”, mégis a nemzetiségek elnyomásával vádolták meg. A vád alól a szónok „a Felvidék minden lelkészenek és tanítójának” segítségével tisztázta. „Az engedelmes vármegyei tisztikar” nevében így búcsúzott el: „Ha már Te is odaát vagy és – mint megígérted – szószólója leszel a magyar siralom-völgyében szenvedőknek, hiszem és hirdetem, hogy feltámadunk!”⁴⁸ Az ország szinte minden részéről érkeztek részvétnyilvánítások Dókus Ernőnek és unokaöccsének, alispán-utódának, Bernáth Aladárnak.

Dr. Lontz Endre a belügyminisztériumi tisztviselő részvétávitatában ezekkel a szavakkal búcsúzott el: „Édes Aladár! Boldogult nagybátyád olyan nagy ember volt, hogy reá nemzedékek fognak emlékezni, és mindnyájan mintaképpül fogják tekinteni.” Egy másik részvétávitat így

⁴³ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 1921. évi jkv. 382. sz. 352-355.

⁴⁴ Fehér József: Múzeumalapítási törekvések Sátoraljaújhelyen 1876-1984 között. = A Herman Ottó Múzeum évkönyve XXV-XXVI. 1988. 438.

⁴⁵ ZLt. IV.B 1402/a ZVmThB. Jkv. 1928. évi jkv. 1. sz. 1-4.

⁴⁶ ZLt. IV.B. 1402/a ZVmThB. Jkv. 1928. évi jkv. 5/2888. sz. 3.

⁴⁷ Szentgyörgyi Géza: Dókus Gyula. = Akk., 1928. 23-25.

⁴⁸ Csabacsüdi Dókus Gyula (1849-1928). = Zemplén naptára az 1929. évre. Sújhely, 1929. 21-23.; Dókus Gyula. = Akk., 1928. 91-92.

emlékezett meg Dókus Gyuláról: „Igen jól emlékszem gavalléros szépségű alakjára, egész lényé az igazi úrnak volt típusa, Zemplén megye egyik jellegzetes alakját vesztette el benne.”⁴⁹

A vármegye tisztikara a gyászjelentésben az elhunytat így jellemezte: „Férfias, tiszta jellemével, nagy tudásával, élettapasztalatainak kimeríthetetlen bölcsességével egész közéletünknek hosszú évtizedeken át egyik vezetője, irányítója volt. Zemplén vármegyét – amelynek élete végéig lelkes munkása maradt – köztisztviselőként álló személyének eltávozásával pótolhatatlan veszteség érte.”⁵⁰

TELLINGER ISTVÁN GRAFIKÁJA

⁴⁹ ZLt. Dókus-iratok.

⁵⁰ ZLt. XV. 22. Zemplén vármegyei gyászjelentések levéltári gyűjteménye 1906-1938.

HÖGYE ISTVÁN

Utam a zenéhez és a képzőművészetekhez

1.

Zenei anyanyelvemet a családból vettem, hoztam. Szüleim zeneértő, zeneszerető emberek voltak, családi összejöveteleken énekeltünk; a templomokban zoltárok hangjai mellett nőttem fel. Édesapám maga is zenélő ember volt, szépen, jól hegedült, tanítójától tanult muzsikálni, tangóharmonikán is játszott. Emlékszem, két hegedűje volt, egy muzeális értékű háromnegyedes – amelyet olykor barátai kölcsön kértek, bár féltve adta oda – és egy egész hegedűje. Amikor zenei tanulmányaimat a debreceni zeneiskolában megkezdtem, én feles hegedűt kaptam, majd ezt kinőve az apai háromnegyedes hegedűt használtam. A debreceni zeneiskolában *Gulyás György* volt az igazgató, hegedűtanárom pedig *Lipsicz Katalin*, aki azonban nem szeretette meg velem a hangszert. Zenei tanulmányimat aztán az ő nem anyáskodó, hanem inkább elidegenedő-elidegenítő hatására hagytam abba hivatalosan, s később már csak magánszorgalomból folytattam.

Gyerekkori zenei élményeim közé tartozik, hogy zenés játékokban játszottam. Még akkor nem tudtam hogy *Juhász Géza* híres debreceni költő, valamint későbbi zenelmélet-zenetörténet tanárom, *Rezsényi László* közös munkájában, „Az égig érő fa” c. énekes népi játékban is szerepeltem, ez csak felnőttkoromban tudatosult, amikor már találkoztam a szerzőkkel.¹ Mivel zenei tanulmányokat is folytattam, énektanárom a későbbi felsős években már szólót énekeltetett velem, és zenei pályára szerettek volna irányítani, mégpedig Békéstarhosra, a *Gulyás György* vezette békéstarhosi zenei képezdebe, amely középiskolai és felsőbb képesítést is adott, itt tanított *Szokolay Sándor* édesapja is. Én azonban nem akartam zenei pályára menni a már említett rossz iskolai hivatalos hatás nyomán, meg a szülői háztól sem akartam elszakadni. A gimnáziumban *Czövek Lajos* volt az énektanárom, a debreceni népi együttes zenei irányítója, maga is neves zeneszerző, énektanár volt. Ismertük nővéreim zenei tanulmányai folytán *Sonkoly Istvánt*, aki híres debreceni ember, zenész és zenekritikus volt.

Később az élet mégis úgy hozta, hogy az egri tanárképzőben három szakossá vált a képzés, és harmadik szakként az éneket kellett választanom. Ott ismertem meg a zeneelmélet-zeneszerzés tanárunkat, *Rezsényi Lászlót*, zongoratanárnőm pedig a Bartók baráti köréhez tartozó *Gyárfás Győzőné* volt, aki személyes élményeit mesélte Bartókkal kapcsolatban, és ezt több cikkében, tanulmányában meg is írta. Bartóknak a szlovákiai népdalgyűjtése idején ő – mint fiatal zongoratanár-jelölt – édesapjával a szlovákiai utak szervezésében segítettek. Tehát

¹ Irodalmi élményeimről és kapcsolataimról a *Széphalom* 13. kötetében írtam: *Irodalmi találkozások Újhelyben* (169-175. o.).

Egerben végeztem ének szakon, és rövid tanításom során olyan később nevezetes diákok is tanítványaim voltak, mint horti iskolai évemben *Krajcsik Valéria*, aki oboaművész lett és *Mága Zoltán*, aki most divatos hegedűs, hegedűművész, főleg könnyűzenei műsorokban látjuk a tévében. És sárándi tanító évemben a neves *Color* könnyűzenei együttes *Bokor*-fiúi tanítványaim voltak. Igaz, őket, *Gyulát* és *Tibort* nem énekre tanítottam.

„Zenei pályám” a tanításokkal együtt befejeződött, és aztán a gyerekek, lányaim vitték tovább a zenei tanulmányokat. Helga lányom hegedűs lett. Neves, jó tanárai voltak, az újhelyi zeneiskolában *dr. Máczai Gyuláné*, Miskolcon pedig a Reményi-díjas *Lenkey Csaba*, a zeneművészeti középiskola igazgatója volt hegedűtanára, a főiskolán is ő tanította. Helga jelenleg a debreceni szimfonikus zenekar hegedűse. Kisebbik lányom, *Zsófia*, szintén zenei pályán tanult: a debreceni Kodály Zoltán Művészeti Középiskolában fuvola szakon végzett, aztán Nyíregyházán ének-zene-népzene szakon tanult, és mint népdalgyűjtő Erdélyben járt, furulyás tanárával, illetve gyűjtőtársaival: Csíkbán, Háromszékben. Az erdélyi utakról ő maga is beszámolt szacikkében.

Újhelyben a zeneiskolával és az újhelyi zenei élettel szoros kapcsolatunk volt., *Szatmári György* és felesége, a zeneiskola korábbi igazgatója baráti körünkhöz tartozott. *Szatmári György*, a nagymúlt újhelyi dohánygyári fúvószenekart vezette, *Szatmáriné Sárka* pedig a Művelődési Ház kórusának karnagya volt. Később *Dombóvári János*, aki az újhelyi zenei életet egybefogta, új lendületet adott a zenei életnek. Javaslatomra felvette az iskola *Lavotta János*nak, a leghíresebb hegyaljai zeneművésznek a nevét. Kamarazenekar alakult, lemezfelvételek készültek. Miután *Dombóvári János* megírta *Lavotta János* monográfiáját,² a könyvet én mutattam be a nagyközönségnek. Sokszor írtam hangversenyekről, és nagyon kedves élményem, amikor lányaimmal együtt szerepelhettem kiállítások megnyitóján, ahol a képzőművészet mellett a zene is megszólalt. Együtt muzsikált a család; hagyománnyá lett a görög katolikus templomban az anyák napi hangverseny, ahol Helga és *Zsófi* lányom együtt zenélt. Kitértek más területre is: *Zsófi* szavalt, Helga pedig zongorázott a hegedű mellett.

Emlékezetesek találkozásaim zeneszerzőkkel. Zenei kapcsolódások alakultak ki a Kazinczy Ferenc Társaság révén a jelenlévő tagtársainkkal. *Barsi Ernő*, aki a pataki diákdalokat állította össze, rendezte kötetbe, vele többször volt találkozásom, dedikálta „Bodrog partján nevedett tulipán” című könyvét.³ Zenélő, jó társaim voltak. *Cseh Olga* zongoraművész a baráti köréhez tartozó erdélyi művészeket hívta vendégül, mint *Ruha István* hegedűművészt, vagy unokaöccsét, *Fátyol Rudolfot*, akinek hangversenyéről a helyi Körképben magam is írtam, és bemutattam a világjáró művészt. Újhely mindig hagyományosan zeneszerető, zeneértő közönséggel rendelkezett, voltak hangversenyek visszatérően a magyar kultúra napjának rendezvényein, és rendszeresen növendék- és tanári hangversenyek, ezeken mindig jelen voltunk barátainkkal. A Társaság vendégül látott zenészeket és a Levéltárba is ellátogattak, tehát hivatalból is kapcsolatba kerültem olyan neves művészekkel, mint *Farkas Ferenc* Kosuth-díjas zeneszerző, aki vendégünk volt, zsűrizett is zenei vetélkedőn a városban. Patakon

² *Dombóvári János*: Pusztafödémestől Tállyáig. Monográfia Lavotta Jánosról. Miskolc, 1994.

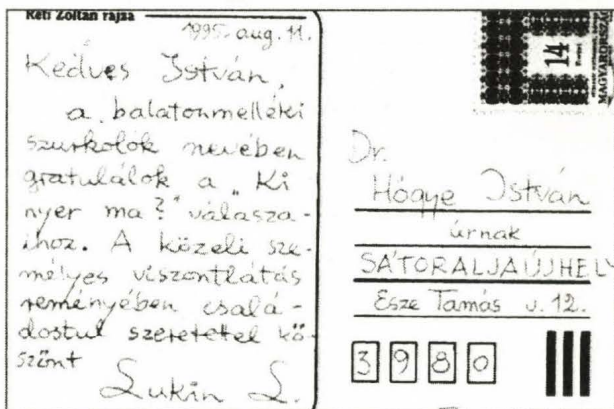
³ Sárospataki diákdalok a 18. századból. A könyvet a Kazinczy Ferenc Társaság adta ki 1988-ban.

ZSIN JUDIT: CSELLISTA (bronz)

találkoztunk bemutatóján, köszöntésén egy évfordulós alkalommal. *Lukin László*, aki többször járt hagyományos karácsonyi hangversenyen a színházban mint műsorvezető, sokszor megkeresett a levéltárban. *Szokolay Sándor* kedves barátom emlékkönyvünkben szép sorokkal köszönte meg a hely szellemének levegőjét. Beszélünk ilyenkor a levéltári zenei múltjáról, hiszen voltak olyan korai bekötések, ahol középkori dallamok voltak a gerinche kötve, miután a restaurálás folyamán ezeket kibontották, zenei emlékként őrzi a levéltár.

Magam aztán a zenének passzív élvezője voltam. Többször játszottam a „Ki nyer ma?” rádióműsorban Szegeden, Újhelyben ismételten is, Sárospatakon sikerrel ezeken a játékokon. A zenei hagyomány, a zene szeretete tovább él a családban, hiszen unokáim ugyan még nem igazán zeneértők, de karácsonykor is, mikor együtt volt a család, nagyobb unokám a betanított darabokkal, valamint unokaöcsém szintén szerepelt a kis karácsonyi családi összejövetelen. Bence unokám például Bartók „Este a székelyeknél” című darabját játszotta, és egy kürtszóló érdekes zenei megoldását, amit már jól, két kézzel és – a maga színvonalán – elég jól adott elő örömmünkre. Lányaim zenélnek, most is aktívan, nagylányomnak sok felvétele volt, de szerepel mint szólista a helyi közalkalmazotti zenekarban, sok külföldi hangversenye, lemezfelvétele, CD-felvétele készült. A hagyományos karácsonyi zeneesteknek és a Nagytemplomban rendezett újévi koncerteknek állandó résztvevője. Zsófi lányom pedig egy művészeti iskolában tanít, van egy kis népdalköre, ezüst minősítést szereztek együtt, nagyon kedvesen, jó baráti hangulatban telnek fellépéseik. Magam mint zenehallgató állok kapcsolatban a zeneművészettel, sok szép lemezem, felvételem van, ezeket hallgatom. A debreceni zenei rendezvényeken, amíg tehettem, részt vettem. A jövőben is figyelemmel kísérem lányaim zenei pályáját, és minden nagyobb zenei rendezvényt, amit a rádióban vagy a televízióban közvetítenek – például az augusztus 20-i nagyszínházi hangversenyt – élvezettel hallgattam, néztem. *Szokolay Sándornak* a millicentenáriumra készült nagy oratóriumát a szép bemutatón a televízióban néztem-hallgattam, s gratuláltam a szerzőnek ehhez a Kodály „Psalms Hungaricus”-a óta talán mérföldkövet jelentő nagy zenei alkotásához.

2.

A tudományokat az iskolában tanuljuk, legalábbis az alapjait, ahol elindítják az embert, az érdeklődőket a tudomány útján; a művészetek szeretetét vagy értését pedig már a családi környezetből hozzuk magunkkal, még a betűvetés, az írás és olvasás megismerése előtt. Az én képzőművészeti érdeklődésem is már a gyermekkorban kezdődött. Emlékszem: három szép olajfestményünk volt. Az egyik egy nagy méretű kép volt; már felnőtt fejjel megnéztem a művészeti lexikonban, egy *Paul Wagner* nevű bajor festő festette, egy anya ült rajta gyermekével egy kerti padon, körülöttük szép kerti burjanzas virágokkal, bokrokkal. Nagyon szép festmény volt, továbbgondolkodásra készítő, mindig elgondolkodtató. Gyermekkorunkban ezt sokszor nagy csodálattal néztem. Másik képünk egy ligetes-fás kisebb méretű olajkép, illetve egy esti megvilágítású, de nem giccsbe hajló – még akkor nem ismertük ezt a fogalmat – szép alakkal, árnyakkal. Rejtélyes és félelmet is keltő kép volt, elgondoltuk, hogy sötétben, éjjel kint járunk abban a természeti környezetben, amit a kép is ábrázolt. Később rácsodálkozásaim a képzőművészetre a Szent Anna templom a szentképeket látván folytatódtak; vallásos, finom világ olt ez, angyalokkal, felhőjátékokkal, amilyet a természetben is csodálhattunk. Kisvárosi környezetben nőttem fel, a természet jelenségeit talán jobban megfigyelhettük, és ez maradandó, mély élményt hagyott. Majd édesapám elvitt a Déri Múzeumba, és ott a képanyagban, a képtár kiállítótermében főleg a Munkácsy-képek előtt álltunk meg. Emlékszem a nagy Munkácsy-képre, az „Ecce homo”-ra. Akkor még nem volt a Déri Múzeumnak arra lehetősége, hogy egy helyen mutassa be a három nagy Munkácsy-képet, akkor csak az „Ecce homo” volt látható. Nekem a trilógiából ma is ez a legkedvesebb képem, az emberábrázolásnak és a részleteknek a megfigyelése elbűvölt és elbűvöl ma is. Akkor a Munkácsy-teremben, amelynek kezdettől tetővilágítása volt, más Munkácsy-képek is voltak, amelyeket ma már valószínűleg raktárba tettek, mert a másik két kép a falfelületet elfoglalta, de később többször láttam együtt a trilógia darabjait is, csodálattal gyönyörködtem bennük.

A gimnáziumban tanárom volt *dr. Tóth Ervin*, híres művészettörténész, aki művészettörténetet tanított, és a képzőművészet korszakait bemutatva a kedvenc olasz és németalföldi festészet kiemelkedő nagy alkotóira ráirányította a figyelmünket. Ugyanakkor elvitt a kortárs debreceni alkotók kiállításaira. *Gáborjáni Szabó Kálmán*, *Erdősi Lászlóra* emlékszem. Utóbbit „művész úr”-nak ismertük Debrecenben, azóta aukciókon láttam képeit megjelenni, jellegzetes debreceni hangulatokat ábrázoló képei voltak. *Medgyessy Ferenc* szobrai láttam a városban, ezek mind-mind hatással voltak rám, az érdeklődésemet, a további gondolkodásomat elősegítették. Debrecen emlékműveit, tábláit láttam, középületeit csodáltam, és a képzőművészeti múltját is kezdem megismerni. Emlékszem a Csokonairól szóló nagy képre, ahol Csokonai a Petőfi-versből is ismert módon mint mulató ember jelent meg. *Holló László* művészetét ismertük. Tóth Ervin foglalkozott a már akkor Debrecenben élő nagy művésszel, monográfiáját is ő készítette, később meg is jelentette. Ugyanúgy, ahogy *Szász Endre* életművéről monografikus feldolgozást készített, de *Gáborjáni Szabó Kálmán* művészetéről, *Buday György* fametszeteiről sok írása jelent meg, ezeket mind ideadta, elolvastuk, beszélt róluk, tehát sok szállal kapcsolt a képzőművészethez.

Egri főiskolás éveimben az ott alkotó rajzszakosok és főleg tanárok kiállításait látogattam, jelentős például *Dienes Klára*, aki a debreceni Dienes László lánya volt, vagy *Jakuba János* Munkácsy-díjas festőművész, aki tanár volt az egri rajz tanszéken. Baráti körömhöz tartozott az ifjú *Verényi Rudolf*, aki kezdetben karikatúrákkal jelentkezett, ma már ismert debreceni művész; iskolatársam volt *Pálffy Dénes* kedves barátom, akinek kiállítását itt rendeztük.

Később az élet úgy hozta, hogy Újhelybe kerültem, és a nagyon gazdag képzőművészeti múlttal rendelkező város híres művészeinek munkáit megismerhettem. Például *Révész György*-nek a görög katolikus templomban őrzött képeit, vagy *Borúth Andornak*, az ugyancsak újhelyi születésű festőművésznek, Tátra-festőnek képeit is tudtam. *Révész Imre* országos hírnű képeit már ismertem. Újhelyben az akkor még élő művészek közül a Petrasovszky-testvéreket személyesen ismertem. *Petrasovszky Manó* mint egyházművész, neki nemcsak a helyi kapcsolatait, hanem az országos gyűjteményekben látható, illetve az általában görög katolikus templomokban őrzött képeit, színes ablaküvegeit – különösen a máriapócsi templomban jáván – megcsodáltam. 1973-ban az Új Ember Naptárában az ő műveivel illusztrálták a hónapokat. *Petrasovszky Leó* művészetét is ismertem, és a három testvérnek, Manónak, Leónak és Pálnak közös kiállítását rendeztem a családban őrzött képekből. Nagyszerű alkalom volt összegyűjteni a Petrasovszky család tagjait, az újhelyi képkiallító-teremben volt egy nagyszabású kiállításuk.

Hagyománnyá lett Újhelyben az élő művészeket bemutatni, így *Petrasovszky Pálnak* külön is volt kiállítása, ő főleg akvarelleket készített, egyedül is bemutatkozott az újhelyi közönségnek. A Kazinczy Ferenc Múzeumban *Fehér József* rendezésében nagyon sok ilyen kiállítás volt, a helyi alkotókat itt együtt láttuk. *Jencsik Béla*, *Szabóné Stipos Lenke*, *Andrássyné Andrássy Ila* és más nagyon kedves, jó ismerős életművét láthattuk. A fiatalok elindításában is nagyon jó szerepük volt ezeknek a kiállítási alkalmaknak. Több helyi, induló művészt, amatőr képzőművészt magam is bemutattam, ilyenek voltak: *Fekete Judit*, akinek több kiállítása volt,

Tisztelettel meghívjuk
1988. március 17-én, csütörtökön 17 órára
a sátorlajtaújhelyi Kossuth Lajos Művelődési Központ
KIÁLLÍTÓTERMÉBE

Petrasovszky Emanuel

Petrasovszky Leó

Petrasovszky Pál

festőművészek

kiállításának megnyitójára

Megnyitja: **DR. HÖGYE ISTVÁN,**
a sátorlajtaújhelyi Levéltár igazgatója

Megtekinthető:
április 8-ig, hétfő kivételével 10–18 óráig
BNy Szpatak #8–9672

Tisztelettel meghívjuk
Önt és barátait
1993. május 6-án 16 órára
a Művelődési Központ kiállítótermébe

Kricsfalussy György

naiv festő kiállításának megnyitójára

Megnyitja: Dr. Högye István a Levéltár
igazgatója

Megtekinthető: május 27-ig naponta 10-18 óráig

A Kazinczy Ferenc Múzeum
(Sátoraljajhely, Dózsa Gy. u. 11.)

tisztelettel meghívja

JUHÁSZ JÓZSEF

festőművész
kiállításának megnyitójára
1990. október 7-én, vasárnap 10 órára

a kiállítást megnyitja:
dr. HÖGYE ISTVÁN
levéltárigazgató

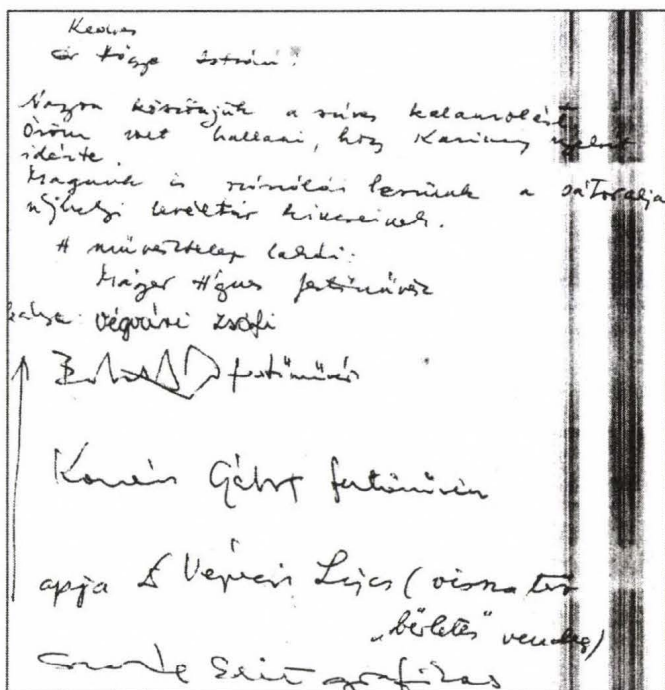
A kiállítás megtekinthető hétfőtől – péntekig 8–16 óra között.

illetve *Farkasné Ómajtényi Éva*, *Kricsfalussy György* tűfestő, *Bereg-szászsziné Molnár Éva*, *Frigyesfalvy Éva* és sokan mások. Fehér József is indított fölfedező és bemutatkozó sorozatot fiatal művészek népszerűsítésére. Alkotóköri működtetők, főleg az itt tanító rajztanárok műveit mutatták be. A 117-es számú, ma már Trefort Ágoston középiskola és szakmunkásképző alkotóköré Ómajtényi Éva vezetésével többször bemutatkozott, a hollóházi gyár porcelánfestő tanulóinak munkáit, iparművészetet is magukénak valló és alkotó emberek is. *Sebestyén Ágnes* nagyon kedves képzőművész vagy *Dávidné Petik Margó* képeit, kiállításait rendeztük, bemutattuk. Szokássá lett, hogy a könyvtár előterében egy-egy életmű-kiállításra került sor, így *Petik Rezsőné Jurás Margit* kiállítását láttuk, sőt Patakról is vendégeket vártunk bemutatkozásra. A Kazinczy Társaság alkotó művészei között tartottuk számon régi, több évtizedes barátságunkkal *Lavotha Géza* sokoldalú művészt, akinek mint faragó, mint tűzzománc-készítő, mint nagyon jó, a nagybányai színvilágot és gondolatíságot to-

vábbvivő képzőművész barátunknak sokszoros kiállítása volt Patakon, Újhelyben. Biharba, Derecske városába is elhoztam, én nyitottam egy kiállítását. Vendégül láttunk országos híru művészeket, a zempléni alkotótábor tagjait, *Marelli Edit* tűzzománc-kiállítását Fehér József rendezte és nyitotta meg, de jelen voltunk. *Zsin Judit* szobrászművésznak kiállítását nyitottam meg. Ezekben a kiállításokon gyakran az előszó mellett zeneszó is elhangzott, s ilyenkor lányaim is szerepeltek, Helga hegedült, Zsófi fuvolázott. Így történt ez a Zsin Judit kiállításán, *Tellinger István* grafikusművész, *Juhász József* festőművész és költő kiállításán, *Fekete Judit* kiállításán és másokén, ahol együtt voltunk a lányaimmal.

Nagyon sok cikk jelent meg bemutatván egyes életműveket, évfordulós megemlékezéseket írtunk. Szokás volt, hogy a kultúrház egy-egy évforduló kapcsán bemutatott egy-egy élő vagy már elhunyt képzőművészetet, és a *Neves újhelyiek* című kiadványunkban⁴ felsorakoztattuk a képzőművészetekhez kapcsolódó helyi embereket. Jelen voltam 35 éves újhelyi működésem során jelentős megnyitókön, szoboravatókön, így *Búza Barna* Esze Tamás-szobrának avatóján (1966) a nevét viselő iskola előtt, ott voltam a *Sikota Győző* és *Hamzély Jenő* alkotó Lenau-szobor avatóján (1976), amelyről az Észak-Magyarországnak tudósítást is küldtem. Jó baráti kapcsolatban voltam *Pál Mihály* szobrászművésszel, a város „Pro urbe”-kitüntetettjével, aki több munkát is készített a városban. Felújította a Szent Flórián-szobrot, elkészítette az Írástudó (Próféta) szobrot, ő alkotta az alsóregmeci Kazinczy-szobrot, amely Kazinczy egykori lakóháza közelében áll, s az ő munkája a háborús emlékmű a temető előtti téren. Feleségét, *B. Szabó Editet*, személyesen nem ismerhettem, de életművét a Kazinczy Múzeum őrzi Újhelyben, s gyakran bemutatják, ezt az itt együtt tartott, töredékesen is nagyon jelentős életművet.

Olyan nagyszerű kiállítások voltak az újhelyi galériában, mint *Révész Imre* kiállítása – közösen a Nemzeti Galériával, a kecskeméti művésztelleppel, amelynek Révész egyik vezetője volt, és a kárpátaljai nagyszőlősi Révész Imre Társasággal – nagy dolog volt, hogy akkor átengedtek a határon Révész-képeket, és itt együtt a szülővárosban láthattuk azokat. Nagyszerű kiállítása volt *Szinyei Merse Pálnak*, jelentős, reprezentatív alkotásokban szemlélhettük a művészetét. Az unoka, *Szinyei Merse Anna* nyitotta meg, *Végyvári Lajos* rendezte, a kedves barát, a művészettörténész professzor, aki gyakran járt itt; a művészttelep művészeit hozta el, nagyon jó hangulatú rendezvényeken szólalt fel, népszerűsítő, életmű-ismertetéseket tartott, és monográfiáinak bemutatója volt a városban. Kedves felesége, *Májer Ágnes* festőművész szintén megfordult társaságában, a levéltárban is, vendégkönyvünkben is elismerően szolt művészpártoló tevékenységünkről. Egy időben a múzeum képanyagának gyarapítására helyi művészek képeket ajánlottak föl, időnként ezek is kiállításon láthatók voltak.

⁴ *Högyes István*: *Neves újhelyiek*. Életrajzi lexikon. Sátoraljaújhely, 1986.

A Kossuth Lajos Művelődési Központ
tisztelettel meghívja Önt

1987. január 22-én (csütörtökön) 17 órára

KIÁLLÍTÓTERMÉBE

Kerényi István
FESTŐMŰVESZ
emlékkiállítására

Megnyitót mond és tartalvezetést tart:

DR. HÖGYE ISTVÁN

leveltár igazgató

A tartal megtekinthető: február 12-ig
hetfő kivételével 10-től 18 óráig

A Kossuth Lajos Művelődési Központ meghívja Önt

ZSIN JUDIT

szobrászművész kiállításának megnyitására

1988. augusztus 4-én
csütörtökön délután 5 órára

Megnyitja

Dr. Högye István

Megtekinthető

1988. augusztus 4-től szeptember 4-ig

Kossuth Lajos Művelődési Központ
Kiállítóterem
Sátoraljaújhely, Tánács tér 3.

Magam is gyűjtöttem képeket. Főleg nagybányai kapcsolataim révén ismertem talán legjobban a nagybányai iskola alkotóit; a még őket szerettem és ismertem. Egyik atyafi rokonunk, aki vendégül is látott Nagybá-

nyán, sokat mesélt arról, hogy míg magánvendéglős volt, az oda bejáró művészeknek – Zipffer, Nagy Oszkár, Sztelek Norbert, Mikola András, Csíkos Antónia, Krizsán János és mások – személyes ismerője volt, több kép is van a család birtokában. Nekem is voltak és vannak nagybányai képeim, és az említett művészbarátok a kiállításuk alkalmából, emlékeztetőül, barátságból egy-egy képet ajándékoztak. Néha dedikáltak, néha csak maga a kép maradt meg, és a kiállításához kapcsolódó megnyitót vagy meghívót teszem a képekhez, így gondolok mindig szeretettel azon művészekre, akikkel együtt voltam, élvezhettem művészetüket, járhattam műtermekben.

Nemcsak a kiállított képeket, hanem az alkotás folyamatait is ismerhettem. Így Hornyák Pál, Mezőzomboron élő képzőművész-tanárnak egész művészetét jól ismerem, többször megnyitottam kiállítását Tarcalon, Újhelyben, máshol is. Nagyon-nagyon sok olyan ember további alkotókedvét lendítettem tovább serkentő beszélgetéseinkkel, látogatásaimmal, akik az eredménytelenség vagy a ismeretlenség miatt elcsüggedtek, mert nem jutottak kiállításához. Közös szorgalommal, munkálkodással tettük ezt, hiszen a városnak is mindig szándéka volt a művészetpártolás, és a múzeum kiállítótermében Fehér József, Kovács Dániel és a művészetszerető alkotók együttes munkájával sok rajztanár, amatőr művész bemutatkozására kerülhetett sor.

Debrecenbe visszatérve szintén részese voltam az itteni kiállításoknak. *Makoldi Sándor*-nak, akit már Újhelyből, Tokajból ismertem, felségének, *Pap Gizella* festőművésznék és szobrászművész fiuknak közös kiállítása volt a Kortárs Galériában. Aztán a Múterem Galéria kiállításait is látogattam. A hajdúbagosi művésztelep alkotói szintén bemutatkoztak, tehát nagyon sok olyan alkotó képzőművész személyes barátom él itt, akiknek kiállítására mindig elmegyek, vagy szólok róluk, mint *Fehér Imre* vagy *Kovács Zoltán* és mások. A helyi Kortárs Galéria tulajdonosa iskolatársam volt, kiállításra ajánlottam baráti körömből művészeket.

A művészetekhez való vonzalmam tehát gyerekkortól megvan. És mint a társművészetekben, az irodalomban, a zenéhez is valamennyire közelebb jutottam a tanulmányaim során és a személyes találkozásokkal, továbbadom ezeket az ismereteket, a művészeteknek a szeretetét. A családban folytatódik a hagyomány, a képek gyűjtése. Sok *Horváth Zoltán*-kép van a családban, de a nagybányaiak közül

Zipffer, Mikola, Nagy Oszkár, Csikos Antónia, Farkas Eszter-képeit, *Lavotha Géza* alkotásait őrzöm. Nagyon kedvesek *Jencsik Béla* újhelyi tájakat ábrázoló képei, *Tellinger István* grafikái, *Hornnyák Pál* festményei, és másokéi, akiktől képet kaptam. Lányaim is kaptak a kiállítások alkalmából, tehát ma a családban élő hagyomány az, amit Tóth Ervin ültetett belém, szeretetett meg. Debrecen alkotóinak körébe, ha tehetem, ma is elmegyek. Képkereskedőkhöz, karácsonyi aukciókra, legutóbb is még halála előtt itt találkoztam kedves tanárommal, Tóth Ervinnel, beszélgettünk. És figyelemmel kísérem az ezután kibontakozó tehetségek, különösen az ifjú *Makoldi Sándor* szobrászművész alkotásait. Zsin Judit, aki Borsos Miklós-tanítvány, mindig küld meghívót kiállításaira, tehát gyakran levelet váltunk vagy telefonon beszélgetünk. Lesz majd bemutatkozása Debrecenben a Kortárs Galériában.

Így voltak tehát az elmúlt időszakban kapcsolódásaim a művészekkel. Nagyon jó élményt jelent a képeket látni, ezekkel a képekkel körülvenni magamat, és elgondolkodni, elmélyülni olyan képeken, amelyek – bár alkotójuk nem személyes ismerősünk, de neves művész – itt a falon körülöttem megcsodálhatók.

Tisztelettel meghívjuk Önt és kedves családját
2001. május 3-án (csütörtökön) 14.45 órától a Városháza aulájába

Dr. Esztergomy Zoltán
amator fotós

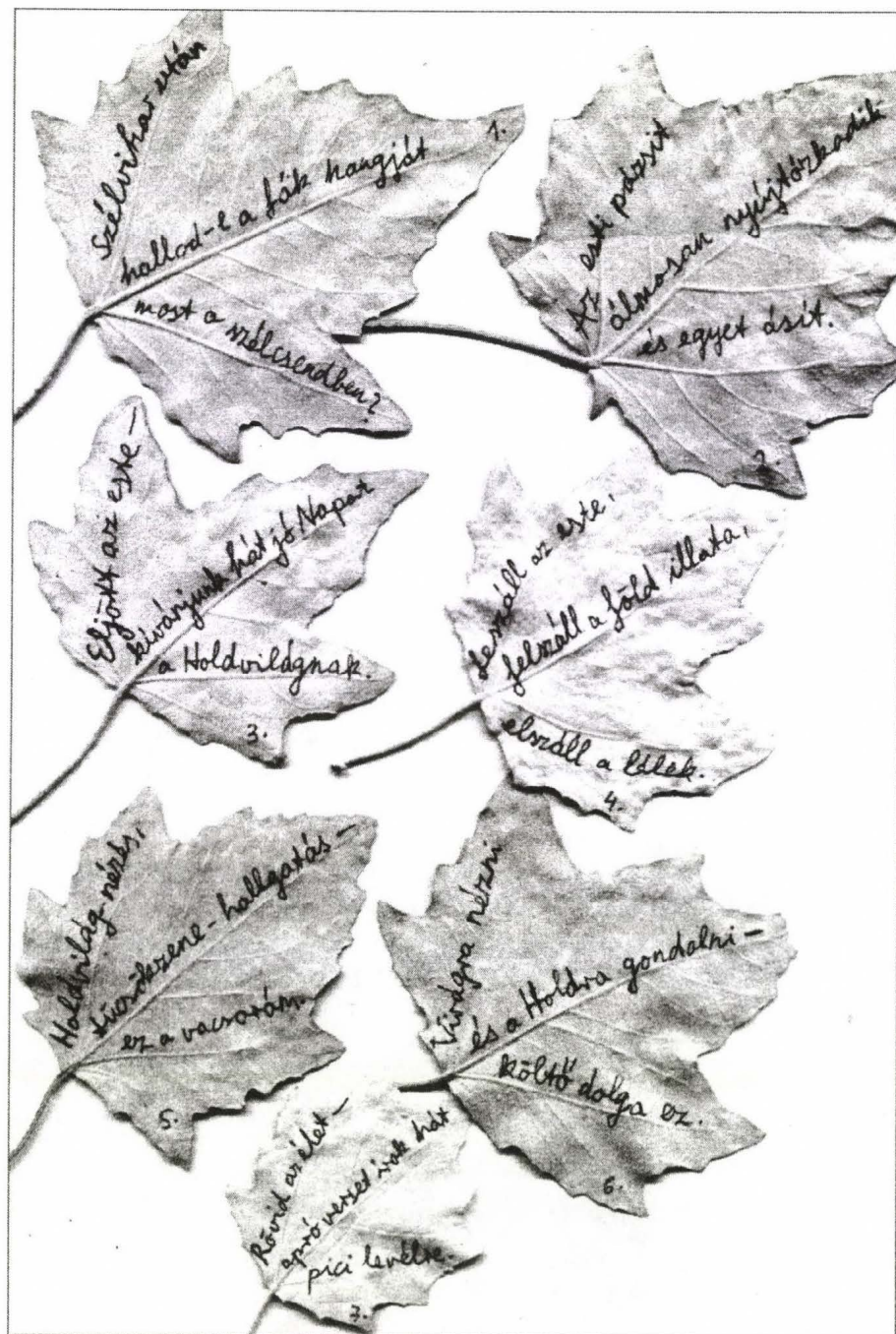
“Barokk épületek”
című kiállításának megnyitójára

Megnyitja: **Dr. Hógye István** levéltárigazgató

Megtekinthető: május 18-ig

ZSIN JUDIT: BABITS

TAR MIHÁLY:
Hét haiku

DEME LÁSZLÓ

Az anyanyelvűség az Európai Unióban

Tisztelt Konferencia, kedves Kollégák!¹

Kezünket már az Európai Unió kapujának kilincsén tartva, időszerű és célszerű át-gondolnunk: hogyan alakulhat – vagy némi optimizmussal szólva: hogyan alakítható – ebben a gazdasági-társadalmi együttesben az úgynevezett „kis nyelvek” és az általuk hordozott kultúrák sorsa. A kifejezést idézőjelbe tettem, minthogy nyelvünk – a maga nagyjából 13 milliónyi anyanyelvi beszélőjével – a világnak nehezen megszámlálható, de mintegy 30-40-50 ezerre tehető nyelve közül valahol a negyvenedik hely körül van; az új összetételű Európai Unióban pedig a közepes fölött, a kilencediken. Fejlettségét tekintve teljes értékű nemzeti nyelv, ami azt jelenti: alkalmas arra, hogy kifejezhessünk vagy közvetíthessünk segítségével bármilyen ismeretet, amelyet bárhol a világon elértek, vagy magunk elértünk.

Nem teszem fel a kínálkozó kérdést: hogy szükséges-e a világ több-, vagy inkább soknyelvűségének megőrzése, nem volna-e célszerűbb valamelyiket kikiáltani közösnek, miként a „nagy olvasztótégelyben” az angolt. Ott ugyanis nem nemzetek olvadtak össze eggyé, hanem egyének sodródtak össze néppé. Ám ahol sikerült azonos nemzeti gyökerű csoportoknak együtt maradniuk vagy kialakulniuk, ott megőrződött vagy újraéledt az eredeti anyanyelvűség, nem is csak a konyhanyelvviség szintjén, hanem túllépve rajta, egyre szélesebb területet hódít meg vagy épp vissza; olykor szórványokból is tömbökbe formálva a mikroközösségeket.

Márpedig az európai nyelvek anyanyelvek, zömmel nemzeti nyelvek, saját és sajátos – de világszintű – kultúrák hordozói; amelyek csak segítségükkel hathatják át és emelhetik magasabb szintre a csatlakozó tömegek széles rétegeit. – Nem látnám itt célszerűnek teoretikusan taglalni az anyanyelv, az anyanyelvűség szerepét a mikrotársadalom és az egyén életében; inkább egy „tanmese” zanzásított felelevenítésével illusztrálom. Eredetijét épp hat éve mondtam el egy rádiósorozatban.

Íme, a zsugorítmány:

Ha tőlem megkérdik, hány ujjam van, habozás nélkül felelem: „Húsz”: tíz a kezemen, tíz a lábamon. A német ugyanerre a kérdésre így válaszol: „Ich habe zehn Finger”. Eszébe sem jut a lábára gondolni, mert ami azon van, az nem *Finger*, hanem *Zehe*; – ami talán hasonlít, de nem ugyanaz. Az angol viszont így mondja, mert így tanulja: „On one hand I have four fingers and a thumb”. Neki a *hüvelyk* nem az ujjak egyike, hanem a négynek egyenran-

¹ Készült a Magyar Professzorok Világtanácsának felkérésére; ismertetésre került a 2004. március 19-i ülésen, vita-indítóként. – Elhangzott a középiskolások Kazinczy-versenyének országos döntőjén, Győrben, 2004. árpilis 24-én.

gú partnere. A nevek így mutatják: a mutatóujj: *forefinger* vagy *first finger*, azaz első ujj; a középsőt így hívják: *second finger*, azaz második ujj; még a gyűrűsujjra is van ilyen névváltozat: *third finger*, azaz harmadik ujj.

Én a hármat így mutatom: a hüvelyk-, a mutató- és a középső ujjammal: a három elsővel. Az angol is az első hárommal; de neki a mutató-, a középső- és a gyűrűsujja az első három! – Hogy kinek van igaza? Persze nekem, mert anatómiai szerkezetüket tekintve a kéz- és lábujjak édestestvérek. De igaza van a németnek is, mert használhatóságuk merőben más: fogni, kapaszkodni, dolgozni, simogatni csak a kéz ujjaival lehet. Sőt az angolnak is: ha valamit a kezembe veszek, a fogásban a négy ujjnak önálló ellentettje a hüvelykujj; s nem is a tenyerem fölött áll a sorban, hanem a közepe alatt, külön a sortól.

S ezt ki-ki így mondja, mert így tanulta, így látja, így észleli. „Az embernek” annyi uja van, amennyire az őt felnevelő társadalom megtanította. Mert igaz, hogy a társadalmak a nyelvekben a valóságot tükrözik-tagolják; de az is, hogy a társadalmak a valóságot a nyelvekben tükrözik-tagolják; s még inkább: hogy a nyelvekben a társadalmak tükrözik-tagolják a valóságot. Ez a társadalom nyelviségének, a nyelviség társadalmiságának, s a társadalom és az egyén anyanyelvűségének a lényege.

Mit jelez ez a példázat a nyelv, a társadalom és az egyén viszonyáról? Azt, hogy a hagyományos – s egyelőre még közkeletű – felfogás szerint: a nyelviség a kommunikációnak olyan eszköze, amelyben a valóságbeli jelenségek és a köztük levő viszonyok sokfélesége elemekre bontva tükröződik gondolkodásunkban, s megfelelően összerakva mintegy képszerűen átadhatóvá teszi tudatunk tartalmát azok számára, akik a valóságot ugyanebben a bontásban, ugyanennek a jelrendszernek a segítségével ismerték meg; röviden: akik velünk egy nyelven beszélnek. Az ember ugyanis csak biológiailag születik embernek, nem hoz magával nyelvet, sem ismereteket, csak azt a fiziológiai adottságot, hogy képes az őt körülvevő környezet nyelvét elsajátítani, azaz bekapcsolódni annak kommunikációs tevékenységformájába; ami egyben valóság szemléletét is determinálja. Egyetlen példát csak! Nekem a *testvér* alapfogalom; nem kell eldöntennem, mint az angolnak, hogy vajon a testvérgyilkos *nővérgyilkos*-e vagy *fivérgyilkos*. És számomra más a *testvényelv*, mint a *rokon nyelv*, ami viszont neki egyre megy.

Az emberiség új egyedét, az „emberpalántát” tehát a környező társadalom emeli – a nyelviség segítségével – biológiai lényből mentálisan emberré, „homo sapiens”-szé: a faj egyedéből emberi egyénné. S amint ez a társadalom fejlődik ismeretekben, gondolkodásában, úgy fejlődik, szükségszerűen, az ezt hordozó, rögzítő, közvetítő eszköz. A mi gondolkodásunkban a *ház* fogalma fölé boltozódott, átfogóbb kategóriaként, az *épület*-é, ettől némileg elvált az *építmény*-eké, majd kikülönült, országutak mellett, a *műtárgy*-aké, ami más oldalon a *terep-tárgy*-ak ember alkotta fajtája. – Más nyelveken más a fogalmak csoportosulása.

A józan gondolkodás számára ezek evidenciák. Annál meglepőbb volt, hogy a magát „társas nyelvészet”-nek nevező, kiindulásában szociolingvisztikai jellegű irányzat képviselője a Mindentudás egyeteme című rangos sorozatban kijelentette: „Nem tudjuk, miért változik a nyelv”, majd megtette ezzel: „a szókincs nem rendszer, csak adathalmaz”; s végül: „igazából nem kereshető összefüggés a nyelv és az azt használó társadalom között”. Az általa tanulmányozott angol nyelvben valóban a családalan alapszók dominálnak, s hogy sok jelentésükből épp melyikben állnak ott, a szövegkörnyezet teszi világossá. Egy példát csak! Ami nálunk a

megnősül, a férjhez megy, a férjhez ad, az összead, az ott egyöntetűen marry. Az aktus: *marriage*. Nekünk viszont a felsorolt szóalakulatok és szókapcsolatok, s még inkább a *házasságkötés*, de az *esküvő* is, egészen más: a maguk összetevő elemei révén nemcsak azonosítják a fogalmat, elkülönítve a többiektől, hanem el is helyezik a valóság rendszerében.

A szókinccs a nyelvek túlnyomó többségében igenis rendszer; s ennek óriási a jelentősége a valóság megismerésében és alakító befolyásolásában. Nézzük csak a négyütemű szikragyújtásos motor részeinek elnevezéseit! Elemekből álló szerkesztettségük révén feltárják a tárgyak természetét, kapcsolatait. Csak példákat sorolok: porlasztó, dugattyú, tolattyú, forgattyú; furat, löket; henger, hengerpalást, hengerfej; szívószelep, kipufogószelep, fojtószelep, szelephimba; vezértengely, forgattyús tengely: szinte maguk az elnevezések helyezik el a részeket a motorházban! – Fejtegessem ezek után, hogy mekkora a jelentősége a tudományterületek és szakmák anyanyelvűsítésének? Inkább ráhagyom ezt a felszólaló szakemberekre.

S amint a részletek megismerésében a szókinccs, úgy a dolgok és történések egymás közti összefüggéseinek tükrözésében a fogalmazási formák és szintek is, leginkább az anyanyelvhez kötődve mélyíthetők el. A leírás és elbeszélés lineáris meneténél elemzőbb a magyarázat, a részleteknek hierarchikus, előzmény–következmény, ok–okozat, párhuzam–ellentét jellegű viszonyait feltáró, értető összekapcsolásával, a lehetséges vissza- és előreutalásokkal; – már ha a forma valóban a dolgok logikájának gondolatbeli követésévé tud mélyülni. Mert az igazi megértés ott kezdődik, ahol a megismerés és a megismertetés már a dolog természetét tükrözi, nem a megfigyelőét; ez ad lehetőséget a tudománynak arra, hogy a folyamatok feltárt vonalán tovább menve eljusson a való adekvát tükrözésén át a reális tervezésig. Nyelvünk, grammatikánk, szerkesztési szabályrendszerünk erre különlegesen jó lehetőséget ad: kínálja magát a nukleáris gondolat analitiko-szintetikus megformálására. Aligha véletlen, hogy a huszadik század korszakteremtő felismerései nem kis részben magyar anyanyelven felnőtt kutatók agyában fogantak meg; kiművelt emberfőknek kicsiszolt valóságélemző gondolkodását közvetítő, anyanyelvüktől elválaszthatatlan produktumaként.

Ezért sajnálatos, hogy ma a nyelvtudománynak leghivatásosabb – bár nem a leghivatottabb – rétegeiben egyre nagyobb hangerejű, s idestova dominanciára jut egy olyan irányzat, amely az anyanyelv használatának igényesség fejlesztését megbélyegzendő bűnnek, kártételnek minősíti; ami lelkébe tapos a kiskorában igénytelenebb környezetétől vagy épp gyerektársaitól elsajátított szinten megrekedő beszélőnek, merthogy ezzel diszkriminálja őt, megbélyegzi felnevelő rétegét és szembefordítja vele. A jelszó: a nyelvhasználat módja személyi szabadságjog.²

² „Akinek az a baja az érintett feliratokkal, hogy idegen nyelvűek, ezután is dühönghet (miként bizonyára irritálják a színes bőrűek, a nyomorékok, a homoszexuálisok is), hiszen az idegen nyelvű szöveg továbbra is ott marad a feliratokon. ... a nyelvtörvény kimondottan nyelvművelő szemléletű (annak is a legrosszabb fajtájából, a fajvédelemmel analóg nyelvvédelemből való)... a nyelvművelés mindig is támogatott mindenféle rendszert és ideológiát. Az új jogszabály támogatja az emberek nyelvhasználat szerinti diszkriminációját és annak intézményesült terjesztőit: a szellemi alvilág álnyelvész szélhámosait... (akik a politika oldalvizein próbálnak tovább hajózni).” (HVG, Kis T.) – „Az irodalmi nyelvnek nevezett nyelvváltozat semmivel sem jobb nyelvilleg, mint a többi. Tekintélyét nem belső tökéletességének, hanem társadalmi megítélésének köszönheti. A nyelvészek leírják, hogy milyen a nyelv, a nyelvművelők pedig előírják, hogy milyen legyen... ez diszkriminációhoz vezethet, és ezért nem gondolom, hogy jó dolog, hogy van Magyarországon nyelvművelés. A nyelvművelést ki kellene venni a tananyagból, mert értelmetlen, céltalan és káros.” (Köznevelés, Sándor K.)

Vitára itt nincs tér. Csupán annyit jegyzek meg: a szocializáció, a társadalmiasítás, a fel-növekvő egyednek szobatisztaságra majd zsebkendőhasználatra szoktatásától a magatartás-formák és erkölcsi normák beprogramozásáig, mind-mind hasonló „beavatkozás”; bár ezt korábban nevelési tevékenységnek nevezték. S az érintkezési és megnyilatkozási formáknak mai elszabadulása – a korlátlan tegeződéstől az eldurvuláson át az útszéli és övön aluli szó-kincs használatáig bármilyen helyzetben – a nyelvhasználatnak ezt az úgynevezett „szabadsá-gát” a mentális és morális lezüllésig szélesíti.

Ez az irányzat – ugyanakkor, amikor a legszűkebb felnevelő környezet nyelvhasználatá-hoz való jogot idealizálja – magát az anyanyelvet nem tekinti kiemelt kategóriának, csak egynek a nyelvek közül. Pedig – bemutattuk – : az egyén úgy lát, úgy észlel, ahogy a társada-lom beleprogramozta. – S riasztó jelek mutatnak arra is, hogy idestova – amiképp az anya-nyelv egy a nyelvek között –, talán az anya sem kiemelt kategória, csak egy a nők közül; aki ráadásul mindenbe beleszól, s akitől jobb mihamarabb elkülönülni. Vagy tizenöt éve bejárta a szaksajtót ennek a telefonbeszélgetésnek a szövege: „Jössz a buliba?” – „Nem tudok!” – „Hát mit csinálsz szombaton?” – „Dajkálom a lerohadt őseimet!” – Vajon a beteg szülők ápolásának ilyen szövegű megjelölése pusztán szóhasználati kérdés?!

És még tovább! Még be sem léptünk az európai államszövetségbe, de máris özönlenek be az idegen árunevek, divatszavak. Nem *örülök, örvendek*, nem *boldog* vagy *vidám*, hanem *happy* vagyok; elteve a „Sziget-feeling”-gel. Elolvadunk, beolvadunk. Mert ha az anya a nők egyike, az anyanyelv a nyelvek egyike csupán, miért volna a haza több az országok egyikénél, ahol lehet éppen élni, de hátha másutt jobban!

Nem a külső behatástól félttem legjobban anyanyelvünket, hanem ettől az önfeladó ma-gatartástól, amely megrekesztheti a világnyelv árnyékában, de lesüllyesztve a familiaritás, a konyhanyelvűség szintjére. Bessenyeit idézem, némiképp szabadon: „Minden nép a maga nyelvén lett tudós, idegenen soha!” Legalább is: tömegeiben nem. – Berzsenyit meg szó sze-rint idézem:

*Nézd: a kevély tölgy, melyet az északi
Szélvész le nem dönt; benne termő
Férgek erős gyökerit megörlik,*

S egy gyenge szélről földre terítettik!

Ne engedjük! A nagy világ nem arra kíváncsi: mit tudunk jól-rosszul utánozni belőle, hanem: hogy mit adhatunk hozzá magunkból, a magunkéból.

Utóirat. A soknyelvűség és a történelmileg megalapozott sokkultúrájúság olyan értéke Európának, amit nem szabad feladni. De egy közös – és semleges – másodnyelv nélkül előbb-utóbb elviselni sem lehet.

Ez azonban már egy másik konferencia tárgya.

NYIRKOS ISTVÁN

Kommunikáció beszéd nélkül

1. A kommunikációelmélet megszületése, illetve egyre ismertebbé válása nagyon jótékonyan hatott a nyelvi vizsgálódásokra is. Tudnivaló, hogy a beszédnek, a nyelvnek sokféle (*informatív*: a nyelvi ismeretszerzést szolgáló tudakozó, vagy *interrogatív*: a *hallgatóra ható*: kapcsolattartó vagy szociális; az érzések, attitűdök kifejezését szolgáló *expresszív* és nem utolsó sorban *művészi* stb.) funkciója van, de a két legfontosabb szerep talán mégis a logikai és a kommunikatív funkció. A nyelvi elemek összessége ugyanis mind a gondolatok kifejezésében (logikai szerep), mind pedig azoknak a beszélőtől a hallgatóhoz közvetítésében (kommunikatív funkció) szerepet játszik.

1.1. Mielőtt rátérnék a hangzó beszéd nélküli kommunikáció lehetőségeinek, formáinak jellemzésére, előbb célszerű szólnom mégis a hangzó beszéd közlő szerepéről. A nyelv ugyanis kommunikatív szerepének megfelelően megteremti mindazokat a szintaktikai és más kifejező eszközöket, amelyekkel a kommunikáció tartalmi vonatkozásait és a közlő szándékot a lehető legtökéletesebben tudja megvalósítani, érvényre juttatni. Ennek az a célja, hogy a hallgató számára is megkönnyítse az információ tartalmának felfogását, mintegy elébe menjen a hallgatónak a megértés kölcsönösségének elérése céljából.

1.2. Nézzünk meg néhány magyar nyelvi jellegzetességet, amelyek közvetlenül is szolgálják a kommunikációs szándék érvényre juttatását!

Úgy gondolom ugyanis, hogy például a magyar első szótagi *s z ó h a n g s ú l y* szerepe az értelmi egységek egymástól való elkülönítése, tagolása (pl. *hatalmas gépek vontatták a kocsikat*); a magyar mondat fókuszolása a mondathangsúly segítségével történik (*holnap megyek moziba; de moziba megyek holnap*).

A *h a n g r e n d* feladata szintén a kommunikáció megkönnyítése volt, egy-egy értelmi egység addig tartott, amíg a mély vagy magas hangrendűség „élt” (pl. *hal, asztal - kéz, kéreg*), ha viszont pl. két mély vagy két magas hangrendű szó következett egymás után, akkor a szóhangsúly biztosította az értelmi egységek szétkülönülését.

Az *i l l e s z k e d é s* törvénye sem önmagáért való, s nem pusztán esztétikai célt szolgál, hanem a szófogalom/képzet + viszonyítottság szoros összetartozását reprezentálta (*asztal-ban, hal-ban, másrészt pedig kéz-ben, kéreg-ben*).

A *s z ü n e t* a logikai összetartozás vagy elkülönülés jelzését szolgálja a mondatokon belül (pl. *puszta / magyarul / nemcsak azt a tengervégtelenség legelőt jelenti*) vagy a mondatok között (pl. *akkor indulok // ha kész leszek; elröpi a madár // mert megzavarták*).

A *s z ó r e n d* nemcsak a mondat lényeges elemeinek kiemelését szolgálja – amint azt fentebb már láttuk –, hanem például a jelzős szerkezeten belül a főszóra (jelzett szó-

ra) vonatkoztatás mellé- vagy alárendelő voltát is (pl. egymás mellé rendelt két jelzős szerkezet: *minden olyan piros, szép kis magyar alma*, de egyetlen úgynevezett alárendelt jelzős szerkezet jön létre ilyen szórenddel: *minden olyan szép kis piros magyar alma*).

A mondaton belüli *r a g o s* vagy *r a g t a l a n* jelleg az alanyi és az állítmányi rész morfológiai értelemben vett világos elkülönítését szolgálja. A mondat egység szintjén a jelző és az alany (téma/topic) ragtalan, az állítmányi résznek viszont minden eleme ragos, azaz az állítmányi (réma, comment) részen belül az állítmánynak, a tárgynak és a határozónak is ragja van, pl. *a kis kutya - nagy-on ugat-ja az idegen-t* (lásd még a magyar esetragozást a nyelvtanokban).

De itt említhetnénk meg a magyar (de természetesen nemcsak a magyar) nyelvnek azt a csodával határos jelenségét is, hogy mindössze négy úgynevezett „grammatikai csatornán” (mégpedig: 1. alany – állítmányi; 2. jelzői – jelzett szói; 3. állítmányi – tárgyi; 4. állítmányi – határozói „csatornán”) át formálja meg a közlések végtelenül gazdag sorozatát.

2. Az is eléggé általános és tulajdonképpen érthető, hogy amikor a nyelvről, a beszédéről ejtünk szót, akkor szinte mindig a hangnyelvre, az elhangzó szavakkal, mondatokkal való közlésre gondolunk. Talán a szükségesnél is kevesebbet gondolunk viszont arra, hogy a saját közlésünkben mennyi azoknak a sajátságoknak a részesedése, amelyek nem hangelemekként kapcsolódnak a szóhoz vagy a konkrét beszédbeli mondathoz.

A kutatások tisztázták, hogy beszédünkben a kiejtett szavakkal, mondatokkal való kommunikáció aránya az egész közlési folyamatban mindössze 7 százalék, a nyelvi/nyelvtani sajátságokhoz (pl. a hangsúly, a szünet, az illeszkedés, a hanglejtés, a hang-erő, a hangszín, a szórend stb.) társuló, úgynevezett vokalizációs közlések is csak 38 százalékot tesznek ki, az egyéb (gesztusokkal, mimikával stb.) módon megvalósuló kommunikáció aránya pedig igen jelentős, mintegy 55 százalékos.

A közlésnek tehát vannak hangzáshoz: szavakhoz és más mondatbeli kifejező eszközökhöz tapadó sajátságai, de vannak *nem szóbeli* (non-verbális) eszközei is. Ezek két nagy csoportra oszthatók: 1. a testbeszédre (a gesztusokra és a mozdulatok nyelvére) és 2. a jelnyelvek rendszerére. Ez utóbbiak szoros kapcsolatot tartanak az előzőkkel (gesztus, mimika stb.), de mivel ezek meghatározott rendszert és a beszélt nyelvre jellemző sajátságokat mutatnak szókincsünkben és nyelvtani rendszerünkben, ezért célszerű külön is figyelmet fordítani rájuk.

3. Előbb azonban szóljunk a *t e s t b e s z é d* ről!

3.1. Ennek egyik legfontosabb területe a *m i m i k a i k o m m u n i k á c i ó*, s ezen belül lehet elkülöníteni – bár ez nem mindig könnyű – a *t e k i n t e t e t*. A tekintet kifejezhet szomorúságot, vidámságot, örömet, csodálkozást, figyelmet stb. De ismerjük a *póker arc* ‘pléhpofa, faarc’ kifejezést is, amely világosan utal arra, az arckifejezésnek, mimikának olykor pontosan meghatározható közlés értéke van. A szemkontaktus is többféle funkciót tölthet be: akar kifejezés, ha beszédbe szándékszóval elegyedni valakivel, mivel a beszéd indításának egyik hathatós eszköze. A lányok és fiúk között is eléggé általános, hogy a nekik tetsző fiút, illetve lányt addig-addig *szemlélik*, nézik, míg

magukra terelik a figyelmét. A vicsorítás a düh, a száj elhúzása a gúny, a nem tetszés stb. kifejezője lehet. A tekintetnek továbbá lehet szabályozó szerepe is, jelzést adhat a másik személyhez fűződő érzelmi viszonyulásunkról, a másik fél közlésének meg- vagy meg nem értéséről, a beszéd témájához való kapcsolódásáról vagy elutasításáról, mások iránti anti- vagy szimpátiáinkról, valami/valaki iránti közönyünkről (l. pl. a *rá se nézett* kifejezést) stb.

3.2. A *g e s z t u s* a nem verbális kommunikáció egyik legkidolgozottabb jelzésrendszere. Ide soroljuk a fej, a kéz és a kar mozgását. A lehorgasztott fej például szomorúságot, kedvetlenséget, büntudatot vagy éppen szégyenérzetet fejezhet ki. A fejfelváltó előre-hátra bólogatás a mi kultúrkörünkben igenlést fejez ki, de a bolgároknál, görögöknél vagy törököknél ennek éppen a fordítottját. A kéz és a kar általában szimultán mozog és sokfajta közlést tesz lehetővé. Inthetek a mutatóujjammal valakinek, hogy jöjjön ide hozzám; vagy a mutató ujjammal valamire rámutathatok ('azt akarom', 'az a jó', 'azt kérem' stb.); irányt mutathatok vele; ha a tenyeremet a fülem mögé teszem, azt jelzem, hogy nem hallom tisztán, amit a másik ember mond. Imára is kulcsolhatom a kezem, jelezve hogy imádkozom vagy fohászokodom, könyörgöm valakihez, hogy valamit megcsináljon, de akár azt is jelentheti, hogy 'könyörgöm, ne tedd!'. A vállon veregetés pedig például az elégedettséget fejezheti ki.

3.3. A vizuális közlés: a *t e s t b e s z é d* (a mimikai kommunikáció, a tekintet, a gesztusok, a testtartás, a térköz vagy az érintéses kommunikáció stb.) mellett szólnunk kell azonban olyan jelrendszerekről is, amelyek ugyan szintén a vizuális kommunikáció körébe tartoznak, de itt már rendszerszerű és a közösségen belül általában kodifikált, sőt nagyrészt öröklődő jelek szolgálják a közlés érdekeit.

3.3.1. A hangzó jelek között szokták még megemlíteni az úgynevezett *f ü t t y - n y e l v e t*, vagy másképpen füttyült beszédet, amely Mexikóban ismeretes, s amely eltér a tagolatlan füttyülettől (kétujjas füttytől), amelyet például a magyar juhászok is használnak. Az említett mexikói füttyült megnyilatkozás-sorozat árnyalt jelentések kifejezésére is alkalmas, ezek azonban általában egészen röviddek, és igazában nem a hangzó beszélt nyelv helyett állnak, pusztán azok időnkénti/helyenkénti kiegészítései. Az ilyen típusú „beszéd” (egyfajta jelnyelv) természetesen igen szűk területre korlátozódó jelenség.

3.3.2. A világ bizonyos részein (Amerikában, Afrikában, Kelet-Libériában, a csendes-óceáni szigeteken stb.) a beszéd meghatározott jegyeinek utánzására dobot, gongot, kürtöt vagy más *h a n g s z e r* (eke)t használnak. Afrikában például, ahol elsősorban a dob szolgál jeladásra, igen kifinomult kommunikációs szabályok alakultak ki. Kelet-Libériában hivatalos szerepe van a dobnak, illetve a dobosnak. A speciális, üreges fatönkből készített „dob” segítségével, speciális jelzésekkel (rögzített formulákkal, variációkkal, kiegészítésekkel), egy négy alaptónusú tonális (azaz a kiejtés hangmagasságának változtatását felhasználó) „nyelvel” lehet irányítani a gyűléseket, rendre utasítani a résztvevőket, összehívni a gyűléseket stb. A gong és a kürt bizonyos korlátozott jelrendszerrel élő felhasználói sem ismeretlenek bizonyos kultúrákban, itt sem lehet azonban beszélni olyan jelrendszerrel, amely teljes egészében helyettesítene a beszélt nyelvet, legfeljebb átmenetileg.

4. Az eddig említett jelrendszerek a hangzás világába tartoztak, de ismeretes, hogy vannak olyan jelek, rendszerek is, amelyek a *v i z u a l i t á s* körébe utalhatók. Valamennyit nem sorolhatjuk fel azok nagy száma miatt, de megemlíjtjük, hogy ide tartoznak a közlekedési táblák (KRESZ-táblák, forgalomszabályozó lámpák stb.), s a kommunikációt eléggé egyértelműen és pontosan továbbító morze, az ismert elektromos távírási rendszer, amely a vonalak és a pontok különféle kombinációiból épül fel (pl. az *a* betű jele: • – ‘ti-tá’, a *k* betűé a • – – ‘tá-ti-tá’, az *s* betűé: • • • ‘ti-ti-ti’ stb.).

5. A legjelentősebb azonban minden bizonnyal az a jelrendszer, amelyet a siketnémák használnak, azaz a *s i k e t n é m á k j e l n y e l v e*. Bár sokan láttak már gyerekeket, embereket „mutogatni”, sőt ma már Magyarországon is feltűnik olykor a tévé képernyőjén egy-egy híradás, történet jeltolmácsa, aki az elhangzó szöveget továbbítja azon nézők számára, akiknek sajnos nem adatott meg, hogy hallás útján szerezzék ismereteiket a világról. Az a jelnyelv, amit használnak, egy gesztusokon alapuló, vizuális típusú nyelv. A magyar jelnyelv pedig a magyar nyelvre alkalmazott változat. Tudvalevő ugyanis, hogy beszélhetünk egy nemzetközi jelnyelvről (a gesztunóról), egy magyar jelnyelvről, amely azonban nem tekinthető egységes jelnyelvnek, hanem „nyelvjárások”-ból áll. Ez a hét jelnyelvi dialektus: a debreceni, a szegedi, a soproni, a kaposvári, a váci, az egri és a budapesti.

A jelnyelvben a hanghullámok helyett az üzenetközvetítő a *f é n y*, a *l á t á s*. A hallók természetesen nemcsak az ajkakkal végeznek látható mozgást, hanem a gesztusokkal, mimikával is, ezek azonban csupán kiegészítései, kísérő jelenségei a hangzó beszédnek. A jelelőnek viszont feltétlenül és elsődlegesen kell használnia a testrészeit, mivel csak ezek (kezek, karok, arc, fej és felsőtest) segítségével teszi lehetővé a kommunikálást. Ez utóbbiak ellenére sem tekinthető azonban a pantomim rokonának, attól lényegesen eltérő jellege és funkciója miatt (pl. a pantomim művészeti kifejező eszköz, megjátssza a történetet, utánozza az életet és mindenki számára legalábbis elvileg érthető, egyáltalán nincs a nyelvhez fogható kodifikált jelrendszere stb.).

A jelnyelv igazában véve épp olyan nyelv, mint a többi, természetes úton fejlődött az emberek kommunikációs szükségleteinek megfelelően, s a siketek közössége ugyanolyan közlő szándékkal használja, mint a halló emberek a beszélt nyelvet. Azt a kollektív és egyéni kultúrát tükrözi anyanyelvi jelleggel, amelyben használják, s az identitástudatnak éppoly megteremtője és fenntartója, mint a hangzó nyelv. A belső közösség „kezeiben” tehát kultúrateremtő és -közvetítő erő. A jelek – akár egyediek, akár komplexek – tárolhatók a tudatban, s a jelek megtanulása is tulajdonképpen szinkrónban van a hangnyelv elsajátításával. Produktivitásánál fogva végtelen számú tetszőleges és egyedi mondat létrehozására képes.

Az elképzelésekkel ellentétben a jelnyelv könnyed, komplex, természetes kommunikációt tesz lehetővé. Saját szókészlete van, éppoly gazdag és komplikált, mint a hangzó nyelv. Nincs ugyan írott vagy irodalmi nyelve, de a világban számos olyan nép, illetve nyelv van, amelynek egyáltalán nincs írott nyelve, nincs irodalmi nyelve sem. Ez tehát nem beszélt, hanem *j e l e l t n y e l v*. Sokan azt gondolják, hogy a jelek mennyisége csekély, nem lehet elegendő a társadalomban szükséges információk maradéktalan továbbadására, közvetítésére. Ez meg sem fordulhat a fejünkben, ugyanis a jelnyelvi ele-

mek száma feltétlenül felveszi a versenyt a hangzó nyelvvel, a különböző jelemek kombinációival akár 770.000 „szó” is létrehozható. El kell oszlatnunk azt a tévhitet is, hogy a jelnyelv képtelen megoldani az absztrakt vagy új, egészen modern fogalmak (pl. ‘gondolkodás’, ‘betegség’, ‘korrupció’, ‘nehézség’, illetve ‘úrhajó’, ‘aids’, ‘terápia’, ‘printer’, ‘fájl’, ‘fax’, ‘komputer’ stb.) kifejezését.

5.1. A jelnyelv k e r é m á k ból, azaz kézformákból épül fel, s ez egyben a jelnyelv legkisebb egysége (mint a beszélt nyelvben a fonéma). A kerémák azok a manuális és nem manuális paraméterek, amelyek a jelnyelv legkisebb jelentésmegváltoztató elemeiként működnek. A jeleket létrehozhatjuk egy vagy mindkét kézzel, rendszerint a mellkas előtt. Meg kell említenünk azonban a térbeli helyet is (a kezek helyét, orientációját, ahol a jel megjelenik), valamint a mozgásféleséget (amelyet a kéz vagy kezek végeznek).

5.2. A jelek lehetnek i k o n i k u s (vagy részben ikonikus) jelek, amelyek a tárgy, a fogalom külső jegyeit képezik le (pl. labda, kereszt stb.), ezek tehát hasonlítanak a jelzett tárgyra. A nem vagy nehezen leképezhető eszközök, tárgyak, gondolatok, érzések stb. számára a nem ikonikus, a r b i t r a r i k u s jelek szolgálnak. A jelnyelv alkalmas továbbá a cselekvések, tér- és időviszonyok, a többes szám jelölésére is. Olyasfajta ragozás nincs, mint a hangzó nyelvben, s a szórend is jellegzetesen eltér a beszélt nyelvtől (a jelzős szerkezetben a jelző a jelzett szó után áll: fiú kicsi/kis; a mondatrészek helye is eléggé meghatározott, az ige/állítmány mindig a mondat végén áll (Kutya fekete jön), a tárgy és az időhatározó azonban a mondat elején (pl. *Autó(t) venni én; Holnap moziba menni én*). Az elvont időviszonyok megjelenítése problematikus lehet a jelnyelvet nem ismerő számára, a jelnyelv azonban meglehetősen egyszerűen oldja meg ezt a nyelvi problémát (a váll felett vagy kissé hátrébb mutatott jelek a múlt időre, a mellkas előtt mutatott jel a jelen időre utal stb.). Az összetett szavakat a jelnyelv többnyire csak körülírással képes kifejezni.

6. Folytathatnánk a sort a jelnyelvi közlésformák ismertetésével, de most nem ez a feladatunk. Mindössze az a célunk, hogy felhívjuk a figyelmet a siketek jelnyelvére, egy viszonylag nagy közösség (Magyarországon több mint 60.000 ember) kommunikációs lehetőségeire, jelrendszerére, esetleges gondjaira, s a beszélő közösségek empátiás, a minál megértőbb viszonyulására. Nem sajnálatot akarunk kivívni számukra, erre ők nem szorulnak rá. Valamennyien értelmes, egészséges és értékes tagjai a társadalomnak. Csúppán a halló emberrel szembeni hátrányos helyzetükön illenék segíteni, több feliratos műsorral, filmmel (moziban és tévében), jeltolmácsok alkalmazásával kórházakban, rendelőintézetekben, nagyobb hivatalokban, gazdasági-ipari vagy akár jelentős vendéglátóipari egységekben, illetve jelnyelvet is ismerő tanárok kiképzésével stb. Ez utóbbi különösen fontos lenne, hiszen a középiskolai tantárgyak (fizika, kémia, biológia stb.) tanítását már nem tudják kellő szinten megoldani az alacsonyabb szintű képzést szerzett tanítók vagy (kevés számú) tanárok, az egyetemeken pedig hírből sincs jelnyelvi képzés, még fakultatív vagy specializációs keretben sem.

7. A következőkben hadd térjünk ki a fentiekkel összefüggő, de a kérdés kommunikációs oldalát alig érintő dologra, s tegyünk egy képtelen javaslatot, talán egyszer elér va-

lakihez, aki tenni is tud érte valamit. Az Európai Unió felé haladva, s figyelembe véve az emberek és eszmék szabad vándorlásának várható jelentős növekedését, a nemzetköziesedés gyorsuló ütemét, nem lehetne-e elképzelni, hogy az óvoda legutolsó évében, vagy az általános iskola első évében (vagy akár két évben) – egyelőre kísérleti jelleggel, egy-egy megyében, nagyobb városban – jelnyelvet tanítanánk a tanulóknak. A kicsik, játékoságuk miatt erre bizonyára kaphatók lennének, még talán érdekessé is válna számukra. Ebben az esetben – különösen ha nemzetközi, európai követésre találna – egy idő után el lehetne érni, hogy a siketnémák se legyenek elzárva a külföldi utak lehetőségétől. Ha pedig siker koronázná ezt a nem mindennapi kezdeményezést, akkor bizonyára az UNESCO találna módot arra, hogy erkölcsileg és anyagilag is támogassa ezt az elképzelést. A nyugati világban a siketnémákat kisebbségnek tartják, tehát a problémáikra figyelés nemigen lenne meglepő részükről. De talán a vendéglátás, a szórakoztató ipar is hasznát vehetné, hiszen nyilvánvaló, hogy a jelnyelv alapjait ismerő felszolgálókhoz, illetve vendéglőbe szívesebben látogatnának el a fiatal vagy idősebb siketnémák. A kémia, fizika, biológia stb. jövődó tanárainak is jelenthetne az egyre nehezebbé váló munkavállalói gondjaik, félelmeik közepette előnyt az elhelyezkedésnél, nem beszélve a jogászokról, (magán)orvosokról, akiknek különösen nagyobb településeken esetleg jelentős páciens-növekedést jelenthetne a jelnyelv ismerete. A siketnéma közösség, a szülők különösen, de talán még a munkaközvetítők is hálásak lennének az ilyen és hasonló gesztusokért. Nem beszélve a humánus emberi közösségek szolidaritásáról. A megoldás korántsem lenne annyira nehéz, mint amennyire sokan előre gondolnak. A magyar oktatásügy és társadalom ennél jóval nehezebb feladatokat is megoldott már.

S ha valakinek ellenvetése lenne, hogy a jelnyelv tanítása helyett a siketnémák beszédre tanítását (a szurdopedagógusok elvárásainak megfelelően) kellene inkább szorgalmaznunk, erre csak azt felelhetem, hogy ezt is, azt is meg kell próbálnunk. Nem kell mindenáron szembeállítani a két módszert. Túl nagy közösségről van szó ahhoz, hogy kizárólagosan ragaszkodjunk a magunk vélt – de az élet által korántsem teljességgel igazolt – igazához.

Ö s s z e f o g l a l á s

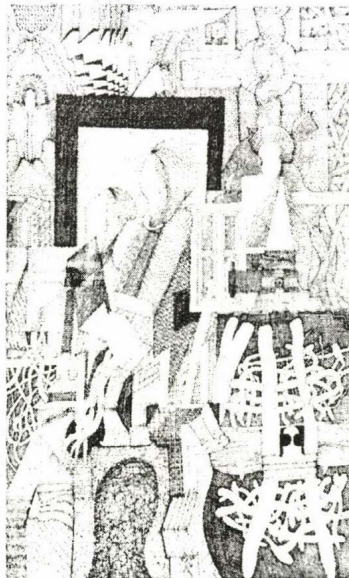
A hangzó nyelven történő kommunikálás az emberi társadalmak működésének, az emberek értelmes cselekvései megszervezésének a leghathatósabb és a legjobb eszköze. E mellett azonban a mindennapi élet „gyakorlatában” is gondolnunk kell arra, hogy a közlésnek nem egyetlen és kizárólagos módja. Számos olyan nem szóbeli, nem hangzó saját-sága is van az emberi életnek, amelyekkel akár akarataunkon kívül is hatni tudunk a környezetünkre. Erre próbáltam rámutatni ebben az előadásban. Jó, ha tudjuk, hogy milyen mozgással, arcjátékkal, gesztikulálással stb. milyen – kellemetlen vagy jótékony – hatást válthatunk ki embertársainkból. A harmonikus emberi magatartáshoz ez is hozzátartozik. Természetesen igazán közlő értéke csak azoknak a jeleknek van, amelyekkel valóban a másik ember vagy közösség tudomására akarok hozni valamit, de olykor egyáltalán nem melles az sem, hogy milyen – nem a verbális, nem a hangzó – beszédhez kapcsolódó kísérő jelenségekről van szó. A siketek jelnyelve különösen érdekes közlési lehetőség a saját közösségük részére, hiszen ezen keresztül kapcsolódnak be a kisebb közösségek és a társadalom

életébe. Ennek megkönnyítése mindenkinek szent kötelessége volna, hiszen értékes, egészséges és hasznos emberi kis közösségről van szó.

IRODALOM:

- A Magyar Jelnyelv Szótára - Dictionary of Hungarian Sign Language. Szerk.: LANCZ EDINA – STEVEN BERBECO. Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége. Bp., 1999.
- BUDA BÉLA – LÁSZLÓ JÁNOS: Beszéd a szavak mögött. Bp., 1981.
- BUDA BÉLA: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Bp., 1988.
- CRYSTAL, D.: A nyelv enciklopédiája. Bp., 1998. 275-284, 495-499.
- Kommunikáció – hallássérülés. Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége. Bp., 1976.
- ROZBORA GABRIELLA: Természetes nyelv-e a siketek nyelve. In: Nyelv, nyelvész, társadalom. Pécs, 1996. 250-255.
- SEBEOK, THOMAS A.: A nem verbális kommunikáció. In: Színes eszmék nem alszanak... Szerk.: ANDOR JÓZSEF – SZÚCS TIBOR – TERTS ISTVÁN. Pécs, 2001. Lingua Franca Csoport. II. kötet 1036-1048.
- SZABÓ MÁRIA HELGA: A siket gyerek kommunikációs környezete. Lásd az előzőt! 256-262.
- VASÁK IVÁN: A jelnyelv elmélete és módszertana. Bp., 1995.
- VENCZEL ANDREA: A siketek jelnyelve és egy miskolci kutatás eredményei. Debrecen, 2001. Debreceni Egyetem BTK, Nyelvtudományi Tanszék. (Kézirat.)

TELLINGER ISTVÁN: TÖRTÉNETEK II. (tus)

KÁLI SÁNDOR

Versek

Napnyugta-kor

Napnyugtakor fűben, hanyatt,
 a bomló ózonpajzs alatt
 nyújtózkodik az ősz. Alig
 mozdítja Isten ujjait.
 Felhő siet helyére fent,
 de lent fészkére ült a csend.

Halálra vált arcú levél
 kezét az ág elengedi.

Diákszerelmem temetésén

R. K. emlékére

Ravatalod körül imbolyogtak
 gyermekkorunk megnyúlt arcélei.

Amíg a hólepett sírok közt
 botladoztam
 egyszer csak
 szemben állt velem.

A Halál
 mélykék szemű volt,
 s egy ében tincs
 lebbent meg homlokán.

Megnyugvás

Ha meghalok –
 fekete dobozomat
 a nagy folyóból kihalászva
 a szalagokat visszahallgatva
 azt hallják majd,
 hogy az utolsó másodpercekben is
 veled beszélgettem.
 Gyönyörű, újralett
 vezérsugaram,
 földi irányítótoronyom:
 szerelem.

A világ egykor volt közepén

Róma-Vatikán

Szent Péter tér

Ímhol a gyűjtőpont!
 Bernini mester oszlopai
 egymást kitakarják.
 Ebből a szögből
 szemmel is eggyé válik
 a Szentháromság.

Szent Péter-bazilika

Kattog a szentanya fájdmalmát
 és omló fűrtjei
 áhítatát örökítő gép.
 Nő a zсібongás. Szoknya
 takarja a nők libabőrös lábát.
 Turisták tiltott vakujának fényei közt,
 márványlapokon araszolva
 lépkedek egyre feléd
 Miatyánk.

Sixtusi kápolna

Rebben az emberek áradata,
 s mint Földön kívüli jel
 közelít egymáshoz
 a szentély mennyezetén
 ama két
 isteni-emberi ujj.
 Hallucinálsz,
 hogy az Énekek éneke hallik,
 avagy átéled
 leheletnyi időre netán
 a Teremtés pillanatát?

TÜKRÖK ÉS TANÚK

CSORBA CSABA

Vályi Pál utazási emlékeiből (1841–42)

Az 1864. február 26-án, 53 éves korában elhunyt Vályi Pál szürke márványból készült sírkövén a sátoraljaújhelyi temetőben a következő felirat olvasható: „Vályi Pálnak, 24 éven át a s. a. -újhelyi ref. egyház lelkészének, a lánglelkű szónok- és hazafinak, hitvei és barátai”.¹

Életéről legrészletesebben a sátoraljaújhelyi református egyház 1865-1910 közötti lelkésze (Vályi Pál utódja), Fejes István írt monográfiájában.² Ebből kiderül, hogy Milotay József, aki 1931 óta volt Sátoraljaújhely református gyülekezetének lelkésze, 1939. augusztusában elköltözött Sárospatakra, mivel a főiskola a bölcsészet tanárául választotta meg. Több papot is megkeresett az egyházközség, akik nem vállalták az újhelyi lelkészséget, majd a fiatal tehetséges papok közül próbáltak választani. A Hajdúnánáson szolgáló Vályi Pál annyira megnyerte a meghallgatására kiküldött delegáció elismerését, hogy őt választották meg. A lelkési hivatalt 1840. február 16-án foglalta el. Alig egy esztendei újhelyi lelkési szolgálat után azt kérte az egyházközségtől, hogy engedélyezzék számára külföldi akadémia látogatását. Kelemen Sámuel főgondnok tiltakozása ellenére az egyháztanács ehhez hozzájárult. 1841 tavaszán utazott el és őszre ígerte visszatértét. Ősszel azonban kérésére meghosszabbították távollétét, és fizetését utána küldték Berlinbe. Végül 1842. márciusában érkezett haza. Fejes István azt is megjegyzi, hogy az akadémiai út költségeit Gyulai Sámuelné előlegezte Vályi Pál számára, „ki egy erről szóló 3000 forintos elismervényt adott Gyulainénak, ez pedig azt 1850-ben elrepszte az egyháznak ajándékozta”.³

Fejes István monográfiájában Vályi Pál tevékenységét a következőképpen értékeli:

*„a közkedveltségű lelkész. ... hatalmas erejű szónok volt, mind a legtöbbször rögtönzött, vagy német példányok után tartott egyházi beszédek tartalmában, mind a hévvel-teljes előadásban; amellet tudományosan készült egyén; a Schelling-féle bölcsészetnek, melyről tanulmányt is írt, alapos ismerője; a társadalmi téren művelt ember. Mint ilyen tevékeny részt vett a polgári mozgalmakban is; Kazinczy Gábor mellett ő volt egyik lelke a zempléni megyei szegénylegények társaságának, amely a forradalom előtti reformtörekvéseknek zászlaját vármegyénkben oly magasan hordozta. A honvédelmi harcban kivette a maga részét lelkesen; a kassai csatából csak az utolsók közt menekült, bibliájával kísértvén meg visszatartani a megfutamodott jó nemzetőrséget. Azután táborig lett és később bujdosó, majd búsongó hazafi. Az 1861-ben felcsillant alkotmányos időben újra megvillant az ő hazafias lelke is és Teleki László felett tartott egy oly hatalmas emlékbeszédet, amiért újra üldözöbe vétetett...”*⁴

¹ Fejes István: A sátoralja-újhelyi ev. ref. egyház története 1522-1889-ig. S. A. Újhely, 1889.

² Fejes 1889. 198-211. (A presbiteri jegyzőkönyvek alapján készült kronológia, néhány megjegyzéssel bővítve.)

³ Fejes 1889. 200.

⁴ Fejes 1889 210-211.

Szinnyei József írói lexikonában Vályi Pál irodalmi munkásságáról bővebbet is megtudhatunk: a *Sárospataki Füzetek*ben jelent meg emlékezése Schellingről (1859). A párizsi könyvtárakról (1864), a porosz egyetemi életről (1867) megjelent cikkei már szerzőjük halála után láttak napvilágot. Hátrahagyott munkái közül Szinnyei csupán a Lengyel nemzeti iskolatervet említi meg. Önállóan megjelent munkája a *Beköszöntő beszéd* (Sárospatak, 1840), amely az újhelyi református gyülekezet előtt a papi tisztségbe iktatásakor elmondott.⁵

Högye István szócikkéből (*Sátoraljaújhely lexikona*) megtudjuk Vályi Pál születése helyét és időpontját (Miskolc, 1810), s azt, hogy iskoláit Miskolcon és Sárospatakon végezte (utóbbi helyen végezte a ref. teológiát is). Barátságba került Kazinczy Gáborral, Teleki Lászlóval és Szemere Bertalannal. 1834–1840 között volt Hajdúnánáson lelkész. Megemlíti, hogy európai (németországi, franciaországi, hollandiai, angliai) tanulmányúton járt. Ennek során ismerkedett meg Liszt Ferencsel. Végrendelete értelmében könyvtára a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárát gazdagította (589 művet tartalmazott címjegyzéke). Művei, cikkei országos lapokban és a Sárospataki Füzetekben jelentek meg. Szinnyeinél említett önálló művén kívül még egyről tud: *Emlékbeszéd Dókus László gyászünnepén* (Sátoraljaújhely, 1858).⁶

A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának kéziratgyűjteménye őriz Kt. 486. szám alatt egy 373 oldalas kéziratot: „*Utazási Emlék. Osztrák-cseh-szász-porosz-hanover-francia-belgországekban, weimári, góthai, braunschwi- g- s több herczegségekben, Rajna vidékén és Harcz hegyén, 1841 és 42ben*”. A kéziratár tulajdonbélyegzőjével lepecsételt füzet borítóján Erdélyi János írásával a következők olvashatók: „*Néhai T. Vályi Pál Utazási Emlékei. Kézirat. A sárospataki ref. főiskola könyvtáráé. 1864. jún. 6. Erdélyi János*”.⁷

Vályi András útinaplója a reformkori útinaplók sorába illeszkedik. Az erdélyi Bölöni Farkas Sándor nyugat-európai és amerikai utazása lelkesítette föl az 1830/40-es évek fiatalágát a példa követésére. Szalay László útinaplója 1839-ben jelent meg. Sárospatakról Szemere Bertalan lett Bölöni Farkas követője. Útjáról a cenzúra által némileg megkurtított kétkötetes műve 1840-ben látott napvilágot.⁸ Szemere Bertalan műve bevezetőjében tanácsokat is ad más utazóknak. Ebben olvashatjuk a következőket:

„*Ha utazni fogsz, barátom, mint szándékos van, s tanácsot tőlem elfogadsz, mi rajtad áll, kettővel szolgálhatok arra nézve, miképen vonhatsz legtöbb tanúságot utazásodból. Egyik: ne akarj szüntelen csak kedvelt tárgyadról értekezni, hanem mindennel az ágabeli dologról beszélj, gazdálval a gazdaság-*

⁵ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái XIV. Bp. 1914. 815. (Nem ismeri Vályi Pál életrajzi adatait.)

⁶ Sátoraljaújhely lexikona. Szerk.: Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 2001. 436.

⁷ Immáron lehet vagy két évtizede, hogy a kéziratár repertóriumában (*Börzsönyi József: A Tiszáninnen Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok. Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 4. OSZK Bp. 1986. 477. sz.)* fölfedezett Vályi-kéziratról fénymásolatot készítetttem, de egyéb feladataim miatt eddig nem jutott időm e fontos forrás közzétételére. A Kéziratár a katalógus tanúsága szerint más Vályi Pál kéziratokat is őriz: Kt. 408. *Historia Universalis*, 1831. (terjedelme: 391 ff.); Kt. 432 „*Excerpta compilata...* Anno Scholastico Encyclopaedico 1827/8 (terjedelme: 133, 3 pp.); Kt. 481. *Napló 1838. 3. kötet* (terjedelme 176 ff.); Kt. 482. *Napló 1839. év 4. kötet* (terjedelme: 102 ff.); Kt. 483. *Napló. Második év 1839. 5. kötet* (terjedelme: 136 ff.); Kt. 484. *Napló 1839. 6. kötet 1839-1840* (terjedelme: 53 ff.); Kt. 485. *Úti napló Bécs, 1841. május 8. – Drezda 1842. február 28.* (terjedelme: 304 ff.); Kt. 506. *Excerpta ex auctoribus variis. Anno 1828.* (terjedelme: 161 ff.); Kt. 659. József főherceg végítzetletére mondott gyászbeszéd Zemplén vm. rendjei előtt 1847. márc. 9. (terjedelme: 14 ff.)

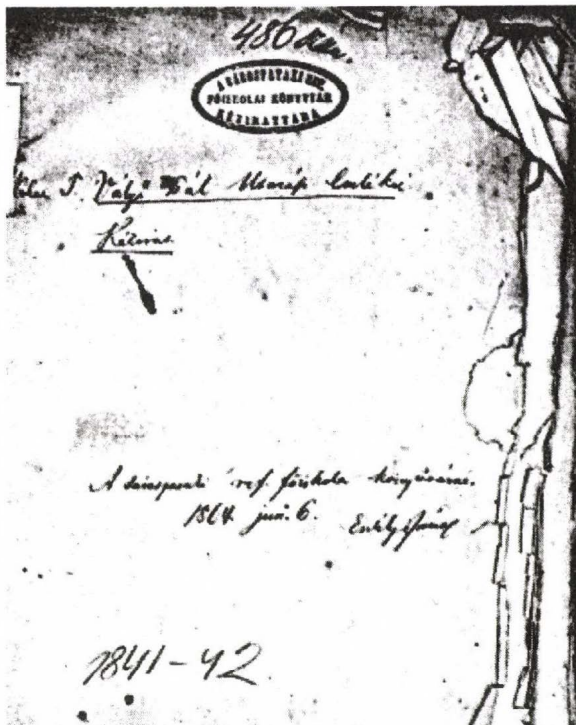
⁸ Vö. Csorba Csaba: Szemere Bertalan nyugat-európai utazása (1836-1838). Szemere Bertalan és kora 1. Szerk.: Ruszoly József. Miskolc, 1991. 49-70. (Tanulmányom eredetileg a reformkori magyar utazókra vonatkozó adatsort is tartalmazott, ezt azonban a lektor kihúzta.)

ról, kereskedővel az iparról, íróval a literatúráról, hivatalnokkal országos dolgokról, s így kétségkívül mindenki-től tanulhatni fogsz... Másik: minden országban azt vizsgálj, mi ott legtükéletesebb...⁹

Csak sajnálhatjuk, hogy Vályi Pál útinaplója nem jelenhetett meg úgy, mint előtte, s majd a következő években útra kelőké,¹⁰ csak részletek láthattak belőle napvilágot (mint az előbbieken már utaltunk rá), s azok is negyedszázaddal az utazást követően. Vályi Pálnak bizonyára nem volt elég pénze arra, hogy maga adja ki a naplót, s bizonyára kiadót sem talált, amely vállalta volna a megjelentetés kockázatát és költségeit.

A következőkben közzé tesszük kivonatolva Vályi Pál útinaplóját.¹¹ Terjedelme miatt sajnos el kell tekintenünk a teljes szövegű közléstől, de bízunk benne, hogy legtanulságosabb részletei így is az olvasó elé kerülhetnek, több mint 160 esztendő késéssel... A kihagyott részek rövid tartalmát azonban minden esetben összefoglaljuk, hogy akit a témakör érdekel, az tudja, mit hol kell keresni. Természetesen a válogatás (mint minden válogatás) némiképp önkényes. De vállalnunk kellett ennek veszélyét, mert úgy véljük, még mindig hasznosabb ez az eljárás, mint az, hogy újabb évekig, évtizedekig várunk a teljes szöveg megjelentetésének bizonytalan esélyére.

Részben terjedelmi okok magyarázzák azt is, hogy mellőztük a szöveg értelmezését szolgáló, mindenre kiterjedő magyarázó jegyzeteket. Ezt azokra bízuk, akik a korszaknak és a témakörnek nálunk avatottabb szakemberei. Úgy véljük azonban, hogy a szöveg terjedelmes jegyzetek nélkül is hasznos, érdekes, élvezetes olvasmány mind az érdeklődő szélesebb olvasóközönség, mind a szakemberek számára. Nem vállalkoztunk arra sem, hogy Vályi Pál naplójának egészét és egyes részleteit összehasonlítsuk a korszak más útleírásaival, naplóival. Ez is megmarad a további kutatás feladatának.

⁹ Szemere Bertalan. Utazás külföldön. I. Pest, 1845. 48. (Ez a szövegrész azonos az 1840-es kiadásban megjelenttel, amelyet tanulmányútja előtt Vályi Pál is forgathatott.)

¹⁰ Vö. Fenyő István: A polgárosodás eszmevilága útirajzainkban 1848 előtt. = Fenyő István: Két évtized. Bp. 1968. 110-125.

¹¹ Helyesírás tekintetében igyekeztünk az eredeti kézirat szövegét követni, csak néhány, már elavult jelölés, a c helyett cz, hosszú és rövid magánhangzók használata, ill. egybe és külön írás, valamint a kis- és nagybetűs írásmódban térünk el az eredetitől, a könnyebb olvashatóság érdekében.

Utazási Emlék

Osztrák-cseh-szász-poroszhanoverfrancia-
belgországekban, weimári, góthai, braunschweigi- s több hercegségekben,
Rajna vidékén és Harz hegyén, 1841 és 42-ben

B é c s

Vezérszó

Túl a határon, melyet magyarhoni utazóink átlépnek, idegen alakban tűn elő az Osztrák Császárság föle; különös szelek, kétesek és szokatlanok csapkodják az újdonúj vándort, melyek alkatrészei: remény és félelem; nem is ok nélkül! Mennyi ház, annyi szokás. A külön[böző] nemzetek messze ütnek egymástól törvényben, sajátságban, iparban, míveltségben s több effél[ében], de mindnyájan egy célra, közjóra törekszenek, mint a hímes virágok milliárdjain lakmározó méhek.

És az utas pályája már csak ennyiben is szép és hasznos! Szép, mint az esőcseppek napra néző fala, melynek oldalát tarkára zománcozzák a fénysugarak, és a rendszeres színvegyület szende képét tükrözi a kör alakú szivárványnak; hasznos, mint az ügyes gazda fillérei, melyek több kezeken fordulnak meg, s idegen zsebbe vándorolnak, de kamattal kerülnek haza. Rövid az élet, hát az időrészt, melyet életművelésre szánunk, mily parány! Ez hajtja szomjas szarvaskint a haza emlőjén csüggő lelket külföldi műveltség kútfejére. Sokszor jó eszembe a pénzpazarló utasok ellen ősi karszékből támadó panasz, pedig ha édes hazánkat mászhatlan chinai fallal övedzenék körül, sok túlzó pénzbarátok kísértének meg magas tetejét. A művelt népek seregestül utaznak – mint több névjegyzékek is mutatják, és őket e tekintetben utánozni szebb is, hasznosabb is a párizsi divat követésnél, mely amellet, hogy egykor-máskor keves majomszagot csakugyan terjeszt, pénzmolyt is növeszt, pedig mi fölött fúnak el annyi gyászdalt, mint a divat fölött, melynek kellemei hógörgetegként nagy hirtelen elenyésznek!

Gyaníthatnók, hogy korunkban sok utazási olvasmányok kerülvén napfényre, elvégre untatókká lesznek, vagy talán már azok is – legyenek bármily színben s alakban fölmutatvák? Igaz! A mindennapiak becsüket veszítik, és pókhajlékká silányulnak, mint kalendáriumok, noha idővel ez avult jegyzékek is adhatnak egyben-másban némi tanulságot. Montesquieu „Persa levelei” 1721-ben láttak világot, sok víz lefolyt azóta a Szajján, és a francia szellemiség földje nevezetes átalakulás-kort ért: mégis, ha az említettem leveleket olvassuk, miután a párizsi sajtóságos életet csak néhány napra is ellestük, tapasztalásunk után készek vagyunk azon hű rajzolatokra hitelesség pecsétét ütni, mert a jelenben múltat látunk és viszont – s meggyőződünk, hogy egy nemzet jellemét pár század sem könnyen moshatja el.

Idejáruul még, hogy az utazási naplótöredékek nem szöknek elő amúgy sebtben, Minervakint, Jupiter vajúdo agyából, mi ezekben előfordul, tény, tapasztalat gyümölcse, és ha közelő körömszakadásig rágódik is saját véleményein, önkénytesen nyirbálhatja, toldozhatja vagy foltozthatja azokat a jámbor olvasó. – Több szem többet lát. Egyik utazónak egy, másíknak más tárgyra tapad figyelme. Egyik inkább van birtokában a főkéllékeknek: idő-pénz-s alkalomnak, mint másík: de azért ki kalász hulladékot serényen szürkülettől napalkonyig szedeget, valamint mégis csak aratott.

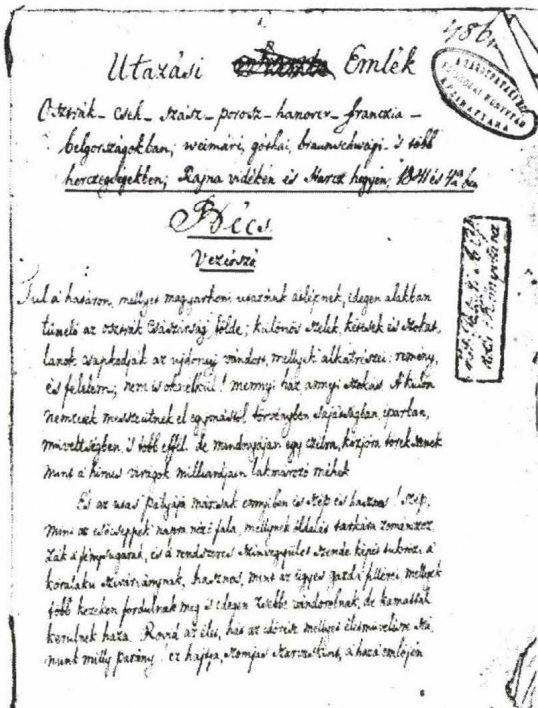
Ezen elő jegyzetnek „Utazási Emlékem” homlokzatára ragasztása után dologra megyek, és igénytelen tapasztaltatom tárgyait rovatolom.

Újbécs

Bécsben bizonyos társaság keletkezett, mely a belváros nagyítását tűzte ki célul. A terv ez: beépíteni a bel- s külváros közt fekvő nagy térnek, glacisnak egy részét, s a darabokat egyenkint eladni. Ez épülecsoport Ferenc-kapunál kezdődne, és a mostani farakhelyet elterítve a Práter fölé vonulna egész a Duna-csatornát átölelő leopoldvárosi lánchídig. Ezen tervezett épülettömeg Bécs belvárosának egynegyedét teszi ki s „Újbécsnek” nevezetik... [Következik a városrendezési tervek leírása, az ágostonosok templomában Canova szobrainak bemutatása, a Burg kincstára, a vakok és siketnémák intézetének részletes bemutatása, a Josephinum (szülész, lelenc-, kór- és bolondok háza), katonai gyakorlat, bankóégetés, lóverseny, tűzijáték, a Leopoldsberg, Kahlenberg, Loudon sírja, császári gyűjtemények, színházak, badeni kirándulás leírása.]

Népkert. Magyar szó

Ha az állatgyűjteménnyel, növényházakkal s különféle plántákkal gazdag, és ízlésesen rendezett Schönbrunn ide nem számítjuk is, mely Bécsnek csaknem oldalához tapad; ha nem említjük is, a szinte 20 ezer kocsin- s gyalog mulatónak kényelmet adható játék-, vigalom-vendégházakkal, kies rétekkal, facsoportokkal, sétányokkal gazdagon ellátott Prater: elég kertet rejt e fényváros tágas ölében; ilyenek a belvederi Schwarzenberg és Liechtenstein szabadalmas kerteik, és a kellemes, s átmetszett utakkal bő auerdő, melynek terasza csodaszép hegyi és kerti kilátással kínálkozik, amaz a pazar természet, imez a sürgő kertészek hatalmukat tanúsítva. A Burg egyikudvarából nyíló népkertet I. Ferenc ajándékozta a közönségnek, mely a bástyán függő s kedves alakú paradicsomkerttel szoros csatolatban áll; ebben egész napi, amabban esti zene. Minthogy mindenikbe szabadon mehetni, koraregtől késő estig népes, s alkonyatkor lámpafényes. A műveltebbeknek legkedvencebb mulatóhelyök ez; családok járnak, és a reg[el]i s oszonnai kávénak, fagyaltnak s eff. [élének] van kelete. Vannak, kik élők szebb részét kedvező időben e népkertben élnek le; és kapujában mindig kocsi, belül pedig férfiak, nők, ifjak; amazok olvasnak, szivaroznak, pipáznak, sétálnak, ezek nőmunkát tesznek, sétálnak vagy olvasnak. A kertben rend s csinoság fenntartására kora nyitástól késői bezártig örök sétálnak, hogy a fákon, úton s egyebeken legkisebb sértés sem tétessék.

Május 27-diki estennen itt sétálván, két dáma után öt ugrándozó gyermeket látok, egyik kisebb a másikonál, mint orgonasípok, s köztök egy öt éves forma eleven gyermek, térdig érő nyári panyókás köntösben, azon alul szabadon, lábtyúja genialisan tekerdőzvéen le cipőcskéjére. E kedves gyermekcsoportban egy leeresztett hajú csinos barna lány; az egész sereg ajkán magyar beszély. Az újságvágy furdallt megtudni a derék apát és anyát, kiknek méltó csemetéik Bécsben is magyarok? Rövid válasza volt, hogy: „az édesanya éppen a gyermekek előtt sétáló asszonyságok egyike, gróf Széchenyi Istvánné”. A nemes lelkű s deli termetű magyar grófnőnek, az annyi gyermekek boldog anyjának elébe kerültem, hódoló tisztelettel fogván szemébe nézni, és a jeles hölgyre, férjére, s magzatira, mint édes hazánk nagy reményeire hosszú éltet s áldást esdeklettem.

Bécsben ritkaság magyar szót hallani. Pest nagy része pedig német, vagy nem tud magyarul, vagy szégyell hazai hangot ejteni. Posonyban meg fehér holló a magyar szó, s mint határ város Ausztriát majmozza. Pedig magyar rendek keblébe gyűlnek, falai közt hangzanak el a viták; határiról áradnak szét a józan haladást eszközölő bölcs törvények, és ők elhanyagolják a nemzetiséget, és megvetik a magyar földet, melyből életet és illatot szíznak. Nem beszélek költőileg! Pest nagy társaságát május elsőjén az úgynevezett budai majorban, Posonyt a regényes auban láttam, köztök voltam, és hallottam. Ők honn is megfélemedeznek hazájokról, a jó és nagy polgár pedig Széchenyiként gyermekeit még Bécsben is magyarul beszélteni...

Gyűjtemények

Ki e szék város kincseit méltányolni s a hajdankor iparának maradványtömegét avatottsággal taglalni akarja: járja meg gyűjteménye salonait, s illő készültséggel szemlélje az ismeretes földrész mindazon lakóit, melyeket a természet gazdag országa előmutathat; vagy a leleményes ész, s ügyes emberkéz művelhet. Ezek ugyan csak holt betűk, de természetvizsgálat és gyakorlati élet tápszerrei; és főfő nemzeti kellék. S habár roppant költség által földöztetik is, az emberi nyomort enyhítő s vigasz balsamát hintő intézetek rendében igen illedelmes helyet foglal el.

Ide számíthatók: a nagyszerű állat- és ásványgyűjtemény. Amabban a szemmel látható kis bogártól a legnagyobb elefántig, szörnyű cetcsontokkal s agyarakkal együtt mindent láthatasz; és alig foghatod meg, miképp hordhatták az ismeretes földnek, légnak és vizeknek tömérdek lakóit így rakásba. A bogarak többnyire üveg alatt vagy szeszen fenntartatnak; a négy lábúak s madarak kitömvék, ép s villogó szemű vázaik talpon állnak. Csak a madarak több teremtet foglalnak el, s ezerszínű tollaikkal gyönyörködtetik a bámulót. Itt látja az ember, hogy nemén kívül mennyi milliárd teremtmények mozognak és élnek csak ökölnyi földünk kis világában is.

Az ásványgyűjtemény csodálatos és drágakövekkel, gyűrűkkel, légkövekkel gazdag, minden ércdarabok s még a legapróbb fővenyszem is üveg alatt. Nevezetes és nagy kincs M. Thereziának egy ajándékbokrétája, melynek minden virágai drágakövekből leghívebben utánozvák. Zöld levelein s hímes virágain bogarak, pillangók, lepkék s egyéb virágférgek tanáznak, természetes alakban, drágakövekből. E remekmű magasdad s becses edényben áll.

A császári könyvtár egy méltóságos s 40 ölnyi hosszú teremben tartatik. A darabok száma 300000, de vezető szava szerint lehet több is, kevesebb is. Napoleon a város megszálltakor belelövetett, és az ablakon átfütyült golyó szemközti falba fúródott; a vén szolga gúnymosollyal mutogatta a szeszélyes golyó helyét. A kéziratok kötete 16 ezer. Van indus irat,

egyiptomi képjelirat, Torquato Tasso munkái eredeti kéziratban, és az első papírkészítés próbanyomtatványa. Nagy kár, hogy olvasó szobája csak 40 személynek ad helyet.

A műegyetem, reáliskolai, kézműtani, és kereskedési tekintetben méltó figyelemre, s e nagyszerű intézet éppen így osztályoztatik. 18 professor, 7 reálanítító, s 12 segéd vezérletők alatt 6-7 száz növendék gyarapodik. Reálanítmánok: vallás, elemi mathesis, természethistória, földirat, közönséges és hazai történet, német nyelv írás, szavalás, rajz, szépírás, olasz és francia nyelv, rendkívülileg diák [latin], angol és cseh is. Műtanulmányok: közönséges és különös kézművi vegytan, természettan, elemi és felsőbb mathesis, erőmű- s géptudomány, gyakorló mértan, építőmesterség, szükséges rajztudománnyal. Kereskedési tanítványok: munka- s levelező írásmód, kalmártudomány, kereskedő- s váltójog, adó- s vevői számadás, kereskedői számvitel, illető föld- s történettan, áruértemény.

Nagyon jeles e műegyetemi gyűjtemény: könyvtárán kívül üveg alatt s remekben mindazon darabokat láthatod, melyek az izmos kovács kalapácsa vagy a metsző vésője alól kikerülhetnek; tű, papiros, csizma, kalap, kefe, óra, fazok [fazék], posztó, még csak téglá is, mindből van itt mustra. Továbbá különböző épületeknek s gépelyeknek tökéletes modelljei, például: hidaknak, hajóknak, kocsiknak, fonó-szövő gépeknek s a többi. Vannak itt természettanhoz tartozó eszközök is: nagyszerű villanyerőmű, különféle varázstükrök, s egyebek. Itt nyílt oskolában tanítják a kézműveseket, de nem mesterségek külön osztályi szerint, hanem általánosan, kézzelfoghatólag mutatván az anyagok jóságát vagy rosszaságát, a dolgozó eszközök közötti különbséget. mindenhol ily intézetet kellene fölállítani! És a mesterséget tanulókba nevelés, ébresztés és tudományos gyakorlat által tüzet, erőt, bátorságot önteni, így bizonyosan kikopnák az egyedárosság vészes szőnyege alatt rejtelkedő kontárság, és a kézművesség erkölcsi s tudományos pontra emelkednék.

Tiszteletet ébresztők azon régiségek s nagybecsű ritkaságok, melyek az ambrasi gyűjteményt teszik: jeles basrelief- s mosaiqueművek, vérték, sisakok, fegyverek, hajdani lovagkort jellemzők, köztök a szigetvári hős kardja és sisakja is. Nevezetes még a polgári, különösen pedig a császári fegyvertár, melynek tág udvarát roppant ágyúk környezik, cifrábnál-cifrább metszettel, komolyan és méltósággal nyugodva; köztök sok francia darabok a napoleoni időből, mint nyert ütközetek ragadományai. Mindeniken különböző név, fölírat, évszám. A nagy Fridrik hadi jelszava: „ultima ratio regum” egyen olvasható, mely az emberi mészárlásnak igazi mottója. Nemcsak látása, de képzelete is megriaszítja az embert ezen öldöklő golyókat okádó kemencéknek. Az épület udvart szegélyező falát azon óriás lánc kigyózza körül, mellyel a törökök 1529-ben a Dunát akarták Budánál elzárni; ez nyolcezer rendkívül vastag szemekből áll, s összesen ezerhatszáz mázsát nyom. A fegyvertár az egész négyszög épület felső részét teszi, s egyik részoldala 80-90 ölnyi hosszú lehet, egy-egy teremtet képezve, melynek egyik végétől másikig láthatni csupa fegyverek közt, melyek száma 150 ezernél többre rúg. A legpompásabb oszlopzatok, ékítvények mind fegyverekből alkotvák, s ha végig nézesz e teremeken, füstött szobákba képzeled magad. Nem látszik egy bogárnyi fal vagy egyéb, mert mindent a különféle csatákban elfoglalt zászlókkal ékesen felcifrázott fegyverek födöznek, körrökörtül pedig nevezetesb fejdelmek s hősek vértjeikbe öltöztetett emberalakú bábok állanak.

Az egész nem lehet bámulás nélkül nézni, ami pedig bámít, vagy természet, vagy mesterség remeke szoros értelemben. Egy harc fia örömmel élné le napjait e fegyverseregben, de

az, kinek harcolászni, ölni, vágni semmi hivatása vagy kedve, nem nagy éldeletet, nemigen meleg keblet érezhet e hideg vasak között. Tiszteletesek ugyan az ereklyék; Mátyás, Zríni, Hunyadi vértiek, sisakjaik, szablyaik nézlete, vagy a lelki szabadság vértanújának, a Lützennél dicsőül elesett hős király, Gusztáv Adolf öltönyének szemlélete tiszteletre szólítja lelkünket, és e szent tisztelet akkor sem a rozsdá edényeit vagy a rongyokat, hanem a nagy szívet és a hőstetteket tárgyazza, mert az ereklyék rendében Bessus kanóca és Ravaillac gyilka is megtérhetnek, de a hiú hírvágynak s vad indulatnak áldozatai csakugyan nem kerülnek ki ilyenkor az emlékezetet. Itt a képzelet ezer halált riaszt föl az őskor hamvaiból, és az ádáz szellem, mely az iszonyú löport megelesztette, gúnymosollyal üli enyészítő ünnepét. Mennyi kényuraknak szolgálhattak eszközül e vad fegyverek, mennyi ártatlan vért ontottak, hány esdő szívet szaggattak szét!

Népjellem

Alig van boldogabb fekvésű város Bécsnél, Magyar- és Csehországok ölében, ősz Duna partján, mindennek bőségében, mit csak víz és száraz előmutathatnak, ennek nyomai úgy a fő-, mint az alrendűeken kitetszők, amazok székvárosi jellemmel tündöklők, a divatélet tág mezéjén külszínben ragyogók, ímezek sorsuk mérlegében nyomatékosok, mindazt fölbil-lentvék valami a jólét gyors üterét megakaszthatná.

A bécsi népjellem kiösmérhetésére legalkalmasbak a tavaszi napok és a Prater: mert a bimbózó hónap fejlesztő sugaraival mindenkit szabadra csal, valaki csak a természet műveibe szerelmes. mert a tél jegesítette szobaéletet felolvasztja, mert a császári udvar leginkább május végével költözvén Schönbrunnba, a gazdag családok is követik példáját s maradásuk élénkíti a nyilvános életet. A nyilvános életnek legnagyobb műszere a Prater, de Bach híres arenájával, tömérdek vendégházakkal, keringőjátékaival, panorámaival, gallókaival, optikai- s marionette theatrumaival s egyebekkel. Ezerek csődülnek ide ünnepnapokon, és a pórmulatságnak sehol sincs annyi eszköze, mint itt; kitarzott majmok komédiáznak, átöltözött férfiak versenyeznek bohóskodásban, ugrálásban, sikoltásban, eltorzított alakokkal, ütő- s lármaszerekkel kezökben; ily jeleneteket több százak sereglik körül, és a szerencsés játékhőseket örömríadással üdvözlík; ekkor meghordják a tányérokat, és kinek-kinek önkényére bíztatik az adakozás.

Az udvarokat naponkint különféle házalók tisztelik meg, sajátos hangon s bábeli nyelven éneklők portékáikat s azért eleinte commentar kívántatik értelmezésökre, és az amalgamalt szavak feloszlátásának idő és szokás segédeszközei. E zsidárosok mint gépkerekék rendre mozognak, egyik sem rikkantja le helyszínről a másikat, hanem idő jártával fújja melódiáját. A vendéghallgató eleinte fülel, majd kacag, végre beleokul és csömörlik. Nagy városokon inkább kell mozogni a mindennapiért, mint másott, mert a pénzetlen hamar kánzó szükség horgára kerül; s azért Bécsben még az utcahősek is sürgék s ügyes élelemkeresők. Ők pajzán sietséggel lepik meg a vendégútast, mint szűnyogcsoport a nyert prédát; motyóját liberalis készséggel ragadják vagy ölelik föl, vagy teszik kuruglyára, és ez őszinte vendégszeretet mindaddig jól esik, valamíg csintalan merkurunk az utas szemeiről le nem gördíti a hályogot, ugyanis: ha hősíünk módot talál, önkénytesen rúgtatja fel a vitelbért, és ha a kijátszott utas resonnirozni merész, rendőrrel fenyegeti, pedig ily vendégség nem mindennek ínyéhez való az új tanyán.

A külvárosi sörházak közt legkitűnőbbek s talán legjövendesebbek is a glacisra nézők, kivált tavaszi napokban; kies fekvésű vendégházak előtt pihennek sűrű rendben s asztalok száz és több személyre és ha valaki csak történetesen is leül, azonnal figyelmezteti a „was schaffen Sie” hang. Ha pseudo vendégünknek nincs kedve valamit parancsolni, le kell mondania új tanyájáról; ez mégis csak vaskos vendégszeretet egy kicsit, noha az is igaz, hogy a vendéglők is drága pénzen szereznek kiváltságot. Ily sörházak előtt délesteken egyes színű csoportokat látunk, melyek keves órák alatt sokadalommá nőnek, esznek és isznak lárma, zaj nélkül, és társalgásuk visszhangját nesznek mondhatnók. Belül higgadt egyedek melancholizálnak étjegyzék-, pohár- s tányértartalom fölött; vagy szerelmi viszonyban levők osztakoznak köz ételen s italon, mint jövőjük zsengején. Kívül derültebb a gyülekezet, családi s baráti élet fénye özönli el; készséges pincérek sűrögnek ujjakra öltött sörpoharakkal, és tajtékzó italt alkalmi zengeményekkel kísérik házaló hangászok a gyomor emésztő honába. Ily jelenetek nem megvetendők, kivált esti szürkületen, s aki közéjük vegyül, vagy közelről nézi, mulathatja magát. Az ily csödhelyeken több szemtelen kéregetők igazi és álkoldusok jelennek meg, kik néma esengéseikkel vagy cselszavaikkal metszegetik a patriarchalis multság fehér fonalát.

Bécsben a tavaszi nyilvános élet koszorújának legbájosb virágya a gyermekek, mint az anyai gyöngédség s vérrokonság legszentebb zálogai. öltözetök ízletteljesen s különös csinnal kezeltetik, és ha az arckecsek mint a külszín s kellem főfő kellékeit is ide számítjuk, mindannyi amoralakok itatják gyönyörrel szeméinket. A bécsi anya nem névvel viseli az „édes” címet, hanem tényben nyilvánítja, nem ajkain lebbenti el, hanem szívébe zárja, s onnét csatornázza ki az anyai szerelem legtisztább tejét. Ő mint hű kertész nem bizakodik idegen kezekbe, hanem maga ápolja a virágbimbót, s élte legdrágább percivel azonosítja. Talán sehol olyan általános az anyai s gyermeki szívviszony, mint Bécsben, mert ott a szegény sorsú gyermekek is tisztán tartatnak, mi a lelki csinoságnak elemzője, és az udvarias hölgy sem röstelli kicsinyei társaságát; közhelyeken, kivált mulató kertekben nem nő, hanem anyák jelennek meg, nem magukat, hanem magzataikat mutogatják, és abban gyönyörködnek, mi nem ritkának tereh. Az anya és gyermek közti viszonyosságnak legerősb próbaköve a nyilvánosság, mely gyakran kockáztatja az első hűségét, s szorítja háttérbe a másikat, a divat illedelem módosságra rovására, ekkor a nevelés legfinomabb ága körül egy hányt-vetett dajka játszik főszerepet, ez anyai személynök és a gyermek ráadás lesz. A női dicsőségnek egyetlen sugárpontja a nevelés, a többi vagy szokás, vagy mindennapiság körébe esik, vagy szeszélynek vagy kitúrásnak, vagy kénytelenségnek sarjadványa, csupán a nevelés szív dolga. Egy atya szigorúan őrködik szülőtte fölött, s annak élte korányát minden homályosító köd ellen híven védi, mert a nap lefolyását régi szürkület föltételezi, ha ez pára közt mozdul, borúk kísérik, s orkánok süvöltik meg amannak lehunytát.

Temetkezés

Ha ki Bécsben temetést akar látni, mennyen a nagy kórház udvaraira, két-három nyílt koporsóra talál, melyek a halálkamrából közszemlére téteknak ki naponta, hogy eltakarításuk előtt az illető rokonok s barátok láthassák még egyszer a földi maradványt. Az ily gyakori temetkezés nem csoda itt, mert a tisztán s gonddal kezelt kórháztól tehetősek sem irtóznak, s ha Bécs utcáin sétál az ember, minden órában egy lapos födelű deszkaházat lát két embertől

vitetni, melynek oldalán egy kisablak nagyságú lyuk van, benne beteg fekszik, és a kórházat ily móddal népesítik. Templom, harang, pap, minden az intézetből telik ki. Temetés előtt – minthogy minden napnak bizonyos órája van arra rendelve – tudni vágyók hullongnak az udvarra, és a gyászszület szokott módon tétetik. Kiktől telik, díszesítheti halottja temetését, s azért nem ritkaság hangszereken hallani gyászdalokat; szomorú szertartás után négy sötét ruhás szolga hurcolja el vállain a halottat. A városi jelesb temetések katonáknál, vagy főbb polgároknál cifrábbak, az ácsorgóktól s bámészoktól hizlalt halott kíséret tömört; egyház előtt leemelik a gyászkocsiról a koporsót, s oltár elébe fektetik; ekkor egy férjfiú s 4-5 gyermek szomorún énekelnek és papi szolgálat után orgonán játszanak rövidet és lágyat, hangkísérettel. egyházi szertartás után, egy középkorú férjfiú a nép közül polgár ruhában kiemelkedik székeből, és sebes hadarva elszavalt mondományát köz hangzaj viszonozza. Szónokunk hosszasan beszél, és imádkozik minden ihlettség nélkül, leül, meg föláll harmadszor, negyedszer, aztán a halott életrajzát közli, megemlíti nevét, idejét, hivatalát, érdemeit, nejét s gyermekeit, és az egészet béke, s nyugalom kívánással zárja be; majd a kis éneklőkar ismétli működését, és a koporsót halottkocsira emelik, melynek tetején díszjelek hevernek. A rokonok gyászruhába öltözvék. Kocsi előtt és után egyenruhás polgári katonaság lépdel, szomorú marsot trombitálnak, szünetkor két posztóval bevont dobót pörgetnek. Miután a tetet földbe rejtették, díszes renddel térnek vissza a katonák, és társaik eleven dallal fűjják megették végig az utcát. Itt csinosan temetkeznek, s erős sikoltások helyett csöndes könnyek folynak.

C s e h o r s z á g

Prága

Béctől Brünnnek kell vala tartanom, de a minapi vasúti zavar azon képtelen fogadásra zaklatott, hogy az ármányos pályát míg lehet, kerülöm, így hát két nap- és éjen kellett Prágába mennem. Útba estek a morva Znaim és Igló városok: amannak környéke gazdagon művelt, terjedelmes szőlői közt életvetemények is hevernek; ennek pórnoi fekete szoknyát, vörös harisnyát, nagy csattos cipőt hordanak. A morva faluházak előtt kis utcakertek vannak, s ide nyílnak a házak ajtai, nagykapun kívül. Szomszédos Csehország különösen tűnt fel, sűrű fenyvesek borzasztják az idegent, de megnyílik a természet és szorgalom áldott vidéke. Az országutat vad-és gyümölcsfák szegik: cseresznye-meggy-szilva, de különösen körtvélyvel terhes ágai földre húzódnak. Ha Csehországot utazod s Gutsberg remek város alá jutsz, néz szét, bámul, csodáld s kövesd az emberi szorgalmat; legbujább vetéseket, szétszórt s árnyékban nyugvó mezei házakat, réteket, ízletesen megszagató facsoportokat látsz, a föld mindenhol szép és háládatos, csak az akarat erős és a kéz serény legyen. Itt szántanak és trágyáznak, fi- s lánygyermekek étetnek kötelen teheneket. A lekaszált füvet nyomon boglyába rakják s ismét szétszórják, hogy jobban és szagosabban száradjon. A lóhere természetsté iparral úzik, és faágasokra rakják, hogy a szél alólról is járhassa. Ez okos vidéket bármédig is elbámultam volna a kényelmes országútról, ha naphunytával homálytengerbe nem süllyed vala szemem, de ennek is így kellett lennie, és csak Prága síkhatárán virradt meg.

A toronykapus Prága többnyire vörös csereptető alatt áll, két emeletes házai oly kormosak, oly vén szabásúak, mintha az első emberek építették volna, vannak szép tág – s rendetlen

szűk utcái; amazok tiszták, ímezek rondák, szemetesek. A várost Moldva metszi ketté, mely három szomszéd szigetet alakít, mindenik mulató. Nevezetes köztök Sófiasziget, mely a vízszínen egy valóságos fa- s virágkoszorú, ezt leginkább látogatják, s vendégeit nagyszerű cseh hangászkar mulattatja. A város fölött ülő Lőrinchegyen kápolna áll, s helyenkint a Mesiás tényeit, szenvedését s halálát főstményekben ábrázoló köemeletek, minden nap zárandoklanak prágaiak e meredek hegyre, megéneklük s imádkozzák a szent helyet. A jeles kőhid oldalai két érc- és 26 kőszobrokkal vannak megrakva a szentek emlékei közt Nepomuki kitűnő; egy puskalövetre roppant lánchidat emeltek, pedig a Moldva fenekét rúddal kotorászzák a csajkászok. Vannak ugyan jótékony intézetei a városnak, de e fölösleges hídköltségből még többet szerkeszthetne, s nem vetne foltot ép köntösre. Sűrű tornyai közt egy új ízlésű sincs, egyházai inkább érdekesek, a reformátusoknak kettő van: cseh és német. Az óváros Bethlen piacán egy kétemeletes sárga ház áll, 254dik szám alatt, helyén azon Bethlen templomnak, melyben a lelki szabadság vértanúja, Husz János 144-től 1414-ig szónoklott, a négyszázados művet 1786-ban rombolták szét.

A háromudvarú jeles királyi vár Moldva túlparti hegyén fekszik, 612 szobával; nevezetes: IV. Vencel szűk fogháza; a hódoló terem; tanácsház, melyben az országrendek összeülnek. A kissé fölemelt királyi szék piros bársony mennyezet alatt pihen; előtte 4-5 lépésre egy asztal, s három csinosra faragott öreg szék jegyzőknek; jobbra a király széktől mágnások s papok, az érsek külön helyen; balra tanácsnokok s egyebek; szemben négy sor szék; falain néhány királyok mellképei, az egész mintegy 50 emberre való, de nagyon csinos. Tizenkét királyi lakszobái egymásból nyílnak, egyenes vonalban, falain nagy és jeles képek függnek; mindenik külön színű, székekkel s asztalokkal gazdag. A kihallgató teremben királyi szék mennyezet alatt, falain leginkább vadászatot ábrázoló főstmények. A királyné egy tereme világoskék ajtaja mellett a tört mellének szegző Lucretia képe függ. Hálószobában nagy kétféle húzott függöny mögött két szomszédos nyoszolya hever, mellettök szőnyeg terül, melyről a királyné ágyra hág; a függöny s ágytakaró virágokat játszó drága valami; itt minden, fantáziát emelő lángszín piros. Kitűnő még azon két királyi táncterem, melyekben udvari bárkor több száz gyertya ég, a dámák ülhelyei hófehér párnák. Képtár s természeti gyűjtemény is tartatik itt.

Burgban van a sok emlékekkel gazdag székesegyház is, 15 király halottal, egy a Salamon templomából került jeruzsálemi gyertyalábbal, Nepomuki János síremlékével, mely 30 mázsát nyomó ezüst műv, ezüst szárnyas angyalseregek környezik, e remek darabot – mint mondják – bécsi művész készítette. Tornya sötét grádicsain lámpafénynél járhatni; 7 harangja közt a legnagyobbik 270 mázsányi; a kilátás kellemes.

E hajdan fényes s történetdús város kihalt; épületei sötét kriptaként tartják odúikban az egykori sürgő cseh életet; utcáin s mulatóhelyein gyéren látni embert, mert a nagyok palotái üresen hevernek.

Teplitzig kétszer mentünk ált a Moldván hidason. Utunkban semmi nevezetes, kivéve: hogy egy inasfickó első helyet foglalt a társaságban, ő is használni akarván az ottani arany szokást: ki hamarabb, az elébb. De nem az intézetnek, hanem a kocsisnak volt vendége néhány garasért, s mint bitorló, rendeltetése helyére kocsis mellé hajtattott. Ilyenkor helyes és hasznos egy kis nyersség, hogy tanulja be a megtévedt jámbor, hogy szajkót nem illet pávatoll.

Prága gyönyörű helyen fekszik, de Teplitz vidékén a természet valósággal bujálkodik. E csinos, kertekben büszke várost méltán mondhatnók Csehország gyöngyének. Az emberek is fürgébbek s vígabbak itt, mint amott, mert oly édenben laknak, mely nem csupán élőfákból, hanem szemet és szívet édesgető hegyekből s völgyekből áll. Népkertében halastók üvegházak, virág- s növénytáblák, díszes épületek hízelgenek. E nagy erdő rendezett s tekervényes utain könnyen megtéved a járatlan, de szépnél szebb helyekre bukkanván, tévedéséért gyönyörrel lakol; így találkozik véletlen két szomszéd templommal s szíve imára lobban, a vallásos érzelem növesztésének ártatlan módja ez, a természet s kéz rakta templomok mint ikerestvérek ölében ilyenkor bő forrás nyílik a léleknek.

E kellemes város fördőit fejedelmek is látogatván, széléhez díszes épületek ragadtak, és a szomszéd Schlossbergtető tiszta légben reggel és este gazdag élvezetet nyújt, akkor is többen vonultak föl ide, és megünneplették a tiszta hús korányt a természet e dús csarnokában. Teplitz magasztos vidékét e hegypontról akarván gyöngye s avatlan ecsetem föstenni, sovány s hűtlen képet mázolja, s úgy találja járni, mint a föllebbi inas; pedig a bakra nem sokan ügyelnek, de ha kocsi méhéből kényszerülünk oda vándorolni, csakugyan meredt szemmel s tátott szájjal néznek s kiáltanak ránk.

További utat leginkább Klum érdekesebbi, melynek tág s hegy gyűrűzte mezején Napoleon homályba indult koronájával annyi bajnok elhullott. E mező nem csupa sík, hanem falvakkal, dombokkal, erdődarabokkal megrakott halmos völgy. Útfélen igen csinos őrház, s beljebb nagyszerű orosz emlékoszlop, granit szegletköve négy oldalán annyi cseh oroszlán, ezen áll az öntött emlékmű, s tetejében 9 láb magas Victoria érc táblát tart kezében, és reá vési a csaták napját. [Közli az oszlop latin nyelvű hosszú feliratát.]

Jobb és baloldalon az elhullt orosz harcosok nevei. Ez emlék Priesten faluhoz egy álgylövésre esik... [További emlékművek leírása következik.]

A környék szarvasmarhái többnyire tarkák; ökör és ló együvé fogva járnak. A pór tisztes posztóruhában s magas kalapban fogja az eke szarvát, kezében ostort tart s két szerepet játszik. Ökre szájára szántás közben is kosarat csatol s úgy éteti, így gazdálkodik meg az abrakolás idejét.

(Folytatás a következő évkönyvben!)

KÖSZEGHY ELEMÉR

Utazás a múltba – 1938

Évkönyvünk előző két kötetében már közöltünk részleteket Kőszeghy (Winkler) Elemér festőművész (1882–1954) „Utazás a múltba” című kézírásos, gazdagon illusztrált önéletírásából.¹ Ezúttal – halála 50. évfordulójáról is megemlékezve – folytatjuk a kiadatlan emlékirat közlését a több szempontból jelentős 1938. esztendőhöz kapcsolódó emlékezéssel. A szöveget – néhány gondolati kitérő elhagyásával – a kézirat 19-24., 29-44. oldaláról vettük át. A kihagyások helyét szögletes zárójelbe tett pontokkal jelzem. Technikai okok miatt a szerző által készített képeknek csak egy részét tudjuk fekete-fehérben közölni. A láhjegyzetek tőlem valók, köszönöm Wieland Anna, Fekesházyné Kováts Éva és dr. Kováts Miklós ezekhez adott információit.

Kováts Dániel

Tíz év életünkben nagy idő.² A nemzet életében nem tesz számot. Saját tetteink megbírálásához már elegendő távolság. A politikában még nem elég történeti az ilyen közelmúlt távlata. A közelség különben is az apró részletek fáitól nem engedi látni az erdőt.

Ha gondolatban végigszaladok az 1938. éven, a sok országos és világesemény, szűkebb hazai és személyes élmény tarka kaleidoszkópképet ad. Az előbbiek a színesebbek, de ha azt nézem, melyiknek volt utóhatása, úgy az utóbbiak az előbbre valók. Amazok hatása elenyészett az események hullámainak szakadatlanul visszatérő egymásutánjában.

Láttam nagy embereket. Részt vettem nézőként országos jelentőségű ünnepségeken. Pillanatnyilag éreztem megkapó látványok, felejthetetlen benyomások okozta megilletődést, meghatottságot is. A színpompák elszikráztak, ellobogtak, mint a tűzijátékok, mialatt apró szikrák meleget adó tüzelés, élettartalmat jelentő munka megindítói lettek.

Szentéve volt a magyarságnak a keresztény államot megalkotó első királyunk halálának kilencszázadik évfordulója. Az ünnepségekre már alig emlékszem. Csak az van az eszemben, hogy a szentévben velem együtt a velem egy-anyanyelvűek százezrei voltak a Természet által csodás egységnek alkotott Kárpát-medencén belül szüleik sírjától, századokon át művelt ősi rögeiktől elzárva. Sorsunk úgy hozta: az államalapító elgondolása a többnyelvű ország erejéről hajótörést szenvedett az utolsó század nacionalizmusának túlzásain és a „vendégek” hálátlanságán. Mint egy új Babelben fenekedtek egymásra az egymást megérteni nem akarók. Amellett nem is volt igaz, hogy ne értették volna egymás nyelvét. Sokan szűkebb hazám minden nyelvét és nyelvjárását beszéltek. Én, ha kellett, még potokul és gorálul³ is tudtam. Élőszóval, írásban és képből küzdöttem azért, hogy értsük meg egymást és a közös haza mindnyájunkat egybekapcsoló szeretete alapján őslakos-társaimmal.

¹ *Kőszeghy Elemér*: Boruth Andorral a Tátrában = Széphalom 12. 2002. 203-216.; *Kőszeghy Elemér*: Lőcsei éveim (1924-1936). = Széphalom 13. 2003. 267-278.

² A szerző 1949-ben írta visszaemlékezését.

³ A *potok* a Késmárk környéki németek, a *gorál* a tátrai lengyelek tájnyelve.

Mégis már harmadik éve kellett akkor csak távolból vágyom az anteusi erőket adó honi rög, a havas hegycsúcok látványa és a fenyőerdők ózона után. Miért? – mert a cseh vizsgálóbírónak nem tudtam kellően megmagyarázni, miért fizettem a szállását valami családtörténeti kutatónak, aki mint a Szepesi Történeti Társulat titkárához jött hozzám, nálam akart megszállni, s miután kedvezményt csikartam ki neki a szállodásnál, attól fizetés nélkül lépett el. Később mint kémet fogták le, s én okosabbnak láttam kihallgatások és tárgyalások helyett csendesen távozni. Az Egyetemi Nyomdában már akkor szedték az ötvösjegy-könyvemet.⁴ Ez 1935-ben történt. 1938-ban még mindig nem kockáztathattam a könyvemmel visszaszerzett állásomat egy szepesi kirándulással.

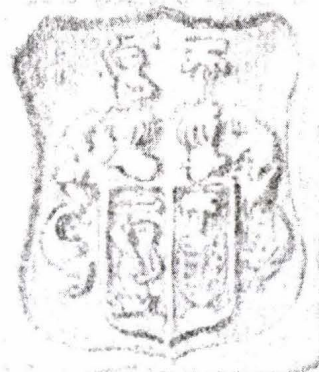
Kakaslomnicon⁵ pedig ott állt árván, elhagyatva egy vén szomorúfűz ráhajló ágai alatt a kis műteremházunk az ősi rögön. Azon a ½ holdnyi kis telken, amely 7 évszázad előtt beletartozott az első szepesi prépost adománybirtokába. Diplomata kiválóságáért kapta ezt hűgával közösen. Ez utóbbiról szállt – hol atyai, hol anyai vérokonok kezén át – végül ez a kis töredék rám, leányági leszármazójára. Az adományozás 700. évfordulóján, 1909-ben még egy talpalatnyit sem nevezhettem magaménak az ősi rögéből. De az odavágyódásból megszületett a 7 éves tervem: 1917-ben Tátra-festésem nagylelkű mecénása, Édesanyámnak apai-anyai részről unokatestvére, özv. Glós Kálmánné Spóner Margit házhelyet testált rám. Elhunytá után az üres telket elcseréltem a főörökösrel a régi park kertiház részletéért, s 1924-től 1931-ig letörlesztettük a ráfizetést. 1938-ra kifizettük a kertiház mellé épített műtermet is. 1945-ben már nem én csináltam a tervet: a Sors ültette be a műterembe gondnokul egy csehszlovák festőkollégámat. Bízom benne, hogy 1952-ben újra szabad lesz – ha idegen állampolgárként is – a kertem levegőjét szívnom. („Esetleg csak a szomszédos családi sírkertecske ibolyáit alulról szagolnod!” – súgja Epiktétosz.) A tátralomnici⁶ vasút sínpárján túl fekvő családi sírkertben ekkor már 16 éve pihent a telkemet örökbehagyó jó Margit néni, atyjának, az 1893-ban elhunyt Spóner Tivadarnak oldalán. Ennek sírkövét a szülei egyesített Spóner-Máriássy címere díszí-

⁴ *Kőszeghy Elemér*. Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Bp., 1936.

⁵ Szepességi település a Magas-Tátra alatt. Német neve: *Grosslomnitz*. Szlovákul: *Veľká Lomnica*.

⁶ *Tátralomnic*, *Tartanská Lomnica*: 1892-ben létesült üdülőttelep a Magas-Tátra délkeleti lejtőjén.

ti. A címerszerző késmárki főjegyző S. Antalnak atyja még mészáros volt Késmárkon a XVII. században. Dédunokája, Spóner Antal Donát már a Szepesség egyik legősibb birtokos családjába nőiült. A címeres sírkövű Tivadarnak Andor fia, a jeles Madách-fordító,⁷ aki 1917-ben költözött az élők sorából, már a falu másik, északi szélén levő „Burgbarich” köztemetőjében kívánt temetkezni. Szerény, puritán, minden sznobizmustól irtózó, igaz demokrata kultúrszellemű vagy a jövő fejlődést előrelátó bölcsessége súgta-e, hogy a következő nemzedékek nem sokat fognak törődni címeres sírkövek alatt porladó csontok békéjével, – nem tudom.

Az ő özvegye, Görgey Kornél leánya, az örökké tevékeny, élénk szellemű, áldott jó Ida néni, akivel még 90. évében bekövetkezett halála előtt, 1941-ben, felejthetetlen szép nyarat tölthettünk együtt, nézett utána a kertünknek a szomszédos, régi Spóner-kúriából. De 1938-ban hiába csalogatott, hogy most orgona, most a jácmin, most a hárs virágzik már a kertünkben. Néhány éven át csak Éltempárja mehetett el az Édesanyjával a nyári hónapokban a kertünket élvezni. 1938-ban elrendezte a műterem építési költségei ügyét unokaöcsém, dr. Zsedényi László ügyvédünk segítségével. Ő volt az, akivel a Szepességen a legsűrűbb levelezést tartott fenn távollétem alatt. A derék, jó fiú akkor Gölnicbányán ügyvédkedett. A következő évhetekben nagy szerepet játszott a délszepesi magyarság vezetőjeként – 1945 tavaszán bekövetkezett tragikus elpusztulásáig. Együtt pihennek a dombaki tábornál⁸ Reichart Dezső dr.-ral, sok évi síbajtársammal, valamint Zuber Oszkárral, akivel a sporton kívül a szepesi műemlékvédő munkában fogtunk egymással szorosan kezet. Legkedvesebb tátrai barátaim voltak Laci öcsém nemzedékéből.

REQUIESCANT IN PACE!

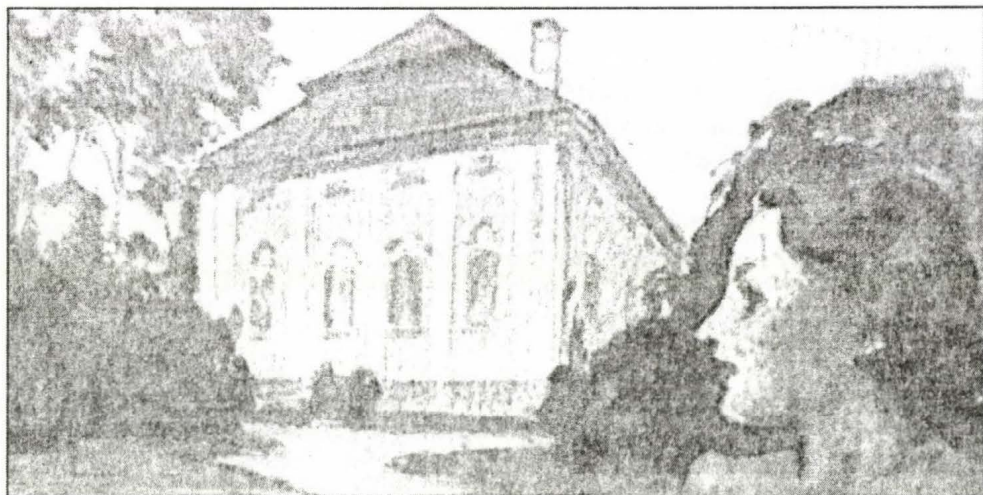
⁷ Spóner Andor (1843. febr. 6. – 1917. nov. 22.) műfordító, Kakaslovnicon született és halt meg. 1871-től ottani birtokán élt, több ciklusban volt országgyűlési képviselő. Heinét fordította magyarra (1894), Arany, Madách, Petőfi, Endrődi Sándor, Mikszáth és Herczeg Ferenc műveit németre.

⁸ Dr. Zsedényi László (1899–1945) gölnicbányai ügyvédet 1944-ben elhurcolták, fogságban halt meg.

DR. ZSEDÉNYI LÁSZLÓ, DR. REICHART DEZSŐ és ZUBER OSZKÁR⁹

A Szepességről még szoros összeköttetésben maradtam Wieland Albert¹⁰ unoka-öccsével. Még akkor békén élt családjával abban a szép farkasfalvi¹¹ házban, amelyben Édesanyám született, és szorgalmasan gazdálkodott azon a birtokon, amelyet 1888-ban huszad magammal örököltünk, Wieland Antal unokái, Sándor öccsétől, s amelyet azután Berci apja vett meg tőlünk. 1938-ban már a hatodik nemzedék volt felnövekvőben az ősi házban és a szomszédos „másudvar”-ban (Berci és Ador unokafivéreim és nejeik Bethlenfalvy Alice és Klára unokahúgaim gyermekei: Adrienne és Anna, András és Antoinette) Farkasfalvának Wieland-birtoklása óta.

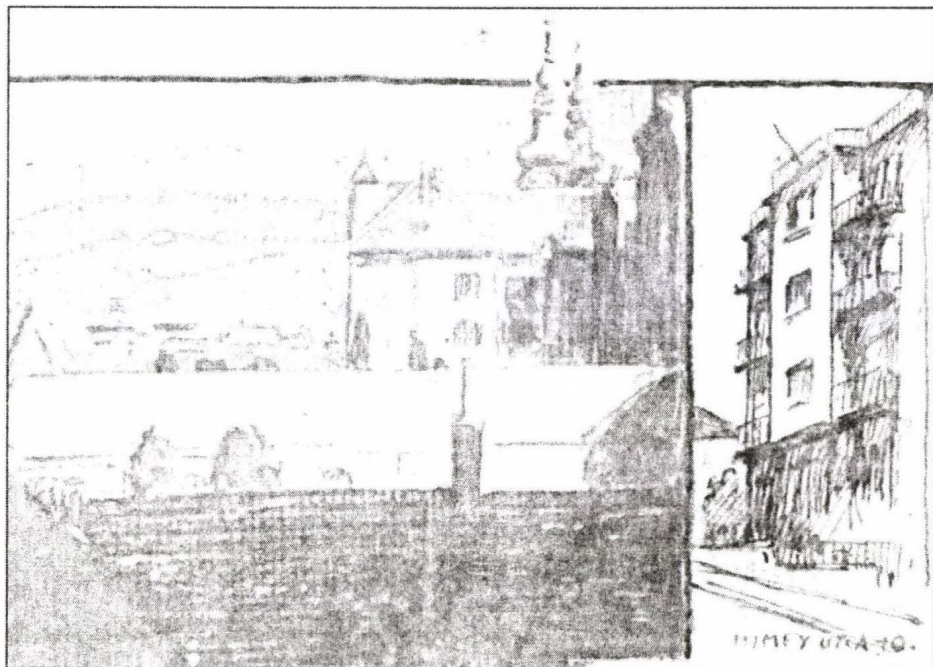
[...]

⁹ Dr. Reichardt Dezső (1899–1945) orvos a Magas-Tátrában. Zuber Oszkár (1896–1945) kismárki építészmérnök, a Magas-Tátrában több szálloda és melléképület tervezése fűződik a nevéhez.

¹⁰ Wieland Albert (1886–1954) állt talán legközelebb a szerzőhöz másodfokú unokatestvérei közül.

¹¹ *Farkasfalva* Szepes megyei község, 1927 és 1948 között szlovák nevén *Farkašovce*, ma *Vlková*.

Hírlapírói tevékenységem 1938-ban már a budapesti élményeimből fakadt. Miközben a Himfy utca 10. számú ház III. emeletén az előző májusban kibérelt kis lakásnak erkélyéről az élém táruló kilátáson merengtem, a budaörsi Kakukk-hegy helyébe a Tát-rát képzeltem. S ahogyan napkeltékben, napnyugtákban tátrai hasonlóságokat fedeztem fel, minden élményemből is kihámozta a honvágy a szűkebb hazai vonatkozást. Mondhatnám: amit nem tudtam a Szepességgel kapcsolatba hozni, kötelességtudón, de lelkesedés nélkül végeztem.

Az ötvös-könyvem befejezése után elnyert megbízatásomnak eleget téve az Iparművészeti Múzeum első emeletén levő hivatali szobámban – az év elejétől már egy irodai segéd-erővel – buzgón lajstromoztam a magyar műkincseket. Újév körül pl. a Múcsarnok Biedermeier Kiállításának anyagát. Ehhez a kiállításhoz is kétségtelenül szepesi kezdeményezés adta meg az impulzust: 1937-ben rendeztük a Szepesi Szövetséggel a XIX-XX. századi Szepesi Művészek Kiállítását a Nemzeti Szalonban. Az ott kiállított s Krisch Jenő bevezetője után Jalsoviczky Károly régi barátom által megnyitott verniszázson meglepetést keltő Müllerek,¹² Czauzcikok,¹³ Tibélyek¹⁴ stb. vonták maguk után a félévre rá nagyobb apparátussal megrendezett országos kiállítást. Az ezzel foglalkozó M. Szemle-cikk indított vizont arra, hogy hat hosszú folytatásban igyekezzem a *Híradóban*¹⁵ kimutatni, mióta ápoljuk mi már

¹² Müller János Jakab (1780–1828) festőművész, az 1800-as évek elejétől a Szepességen működött.

¹³ Czauzig József (Lőcse 1780 – Lőcse 1857) festőművész.

¹⁴ Tibelly Károly Ágoston (Szepesváralja 1813. febr. 6.–1870) festőművész.

¹⁵ A Szepesi Híradó című lőcsei hetilapban.

régi művészeink kultuszát. Nem dicsekedni akartam, csak bebizonyítani, hogy nekünk, szepesieknek nem kellett nagyapáink művészeinek fővárosi fiatal óriások által való felfedezésére várnunk. Azt, persze, le nem tagadhattam, hogy az utolsó három évtizedben én dolgoztam legtöbbet e téren. Hiába vontam be azonban mindenkit Maléter Ernőtől¹⁶ dr. Guhr Mihályig¹⁷ és késmárki líceumi patronátusig, akik megértéssel támogatták az én vállalkozásaimat, mégis öndicséretszagú lett a hosszú lére eresztett elaborátum.

Maléter Ernő barátom már 1912-ben felkarolta Czauczik kiállítási tervemet, mikor még egyetlen művészeti folyóiratunk Zausig Jánosokról írt. Markó Károlynak Müller János után másolt és C. M.-mel szignált Jupiter képét pedig még a 20-as években is Zauszigként könyvelték el a Szépművészeti Múzeumban. De azért még az 1938-i kiállításon egy ifjú műkritikus engem akart kioktatni: ki volt Müller. Ezért kellett leírnom az 1900-beli Czauczik-másolásomon kezdve összes vállalkozásaimat, amelyekkel az újabb kori szepesi művészek elismertetését szolgáltam.

A Szepesség művészeti emlékeit alaposa feldolgozó német tudósok könyvének megjelenése¹⁸ indított a második, ugyancsak terjedelmes, de komolyabb történeti tanulmányom közzlésére a Híradóban. A munka címének irányzatos megváltoztatásán érzett elkeseredésemet már érintettem a Bevezetésben.¹⁹ Volt több kényes pontja a könyvnek, amelyek főként a cseh feleségű Schürer magyarellenességéből származtak. A jóindulatú s hozzám őszintén baráti Wiese, akinek múzeumigazgatóságát, akárcsak az enyémet, java korában törték derékba, szintén tett valamit, ami nem kellemesen érintett, s amit aztán dolgozni engedtem magamban. Könyvük írása közben érdeklődött, hol közöltem a lőcsei János oltáron levő képmás megfejtését. Megírtam, hogy a Régészeti Társulatban 1935-ben olvastam fel. Erre emlitésem nélkül leléte az én egész Gerson-elgondolásomat. Majdnem elvette a kedvemet a vele való foglalkozástól. Pedig éppen 1938 eleje óta Pilicz és Salès francia kutatókkal kapcsolatba lépve nagyon felbuzdultam a Gerson-kutatásban. Azután mégis – kissé elhamarkodva – megírtam „Jean de Gerson emléke Lőcsén” tanulmányomat. Ezt a Szepesi Történelmi Társulat évkönyvébe szántam, mint különnyomatot. Az illusztrációk és források azonban elkallódtak, mikor az iglói nyomdába küldtem.

¹⁶ Maléter Ernő (1883–1914) a szerző atyafisághoz tartozott; apja M. Zoltán, anyja Probstner Szidónia, anyai nagyapja P. Gyula, ifj. P. András fia.

¹⁷ Dr. Guhr Mihály (1873–1933) orvos, a tátrászéplaki gyógyhely megalapítója, szanatóriumigazgató.

¹⁸ Oskar Schürer – Erich Wiese: Deutsche Kunst in der Zips.

¹⁹ Visszaemlékezése Bevezetésében Kőszeghy Elemér azt írja: „én abban a meggyőződésben vezettem a Schürer–Wiese könyv szerzőit a szepesi emlékekhez és igyekeztem azok magyar vonatkozásaira a figyelmüket felhívni, hogy a könyvük címe a történeti igazságnak megfelelően 'Zipser Kunst' lesz”. Az elkeseredést tehát az okozta, hogy a könyv nem *A szepességi művészet*, hanem *Német művészet a Szepességen* címmel jelent meg.

A társulat működését a szlovákok beszüntették. Gersonra még visszatérek az ő koránál. A német tudósokkal nem tudományos nacionalizmusuk miatt szakítottam, de hálával kell említenem, hogy sokat tanultam tőlük, főként Wiesétől.

[...]

Leica felvételt nem csináltam az évnek sokak számára érdekes eseményéről, a májusvégi eucharistikus ünnepekről. A kongresszusra Rómából hozzánk jött bíborosnak, Paccelli Eugenionak „erélyt és aszkétikus gondolkodást sugárzó” arca inkább fanatizmust árult el, melytől nem sok várható a felekezeti béke javára. A következő tavaszon az erélyes arcú bíboros a Szent Péter trónjára került.²⁰

A kilenc és fél század előtti elődje által első keresztény uralkodónknak küldött koronát az év nyarán volt alkalmam szakértőkből álló bizottság keretében alaposan tanulmányozni. Közben már július elején megtörtént a reaktíválásom a Nemzeti Múzeum státusába – annak elismeréséül, hogy a több mint negyedszázaddal előbb rám bízott feladatot béli tásként megoldottam.

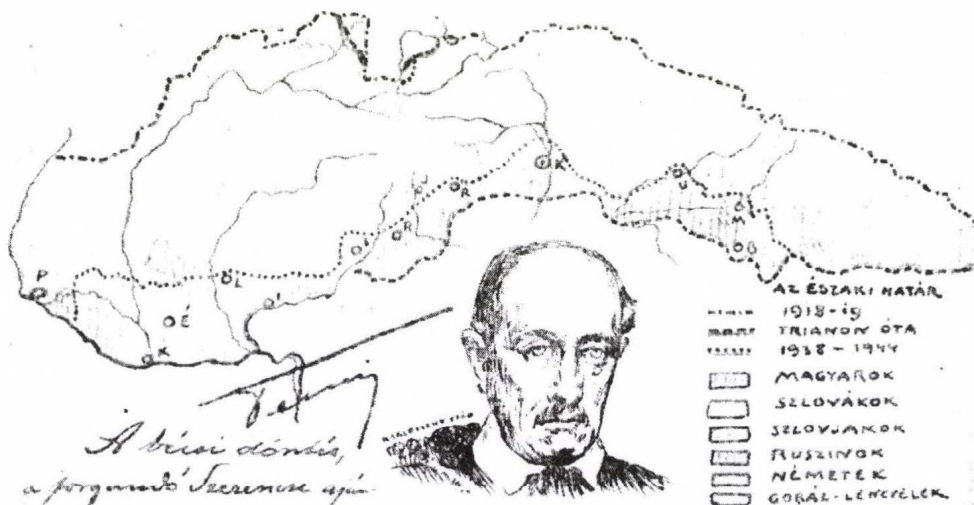
Ha volnának unokáim, azoknak így mesélhetnék: „Hol volt, hol nem volt, volt egyszer az Isten kalapján egy gyönyörű bokréta, ahogy azt nagy költőnk megénekelte, akinek alkotását a „Kréta rajta, kréta rajta” indulóból ismeritek. Ezt a bokkrétát kilenc századon át egy gyöngyös-zománcos aranyékszer fogta egybe. Csodatevő ékszer volt. Egymásra tüzet okádó elemeket tudott úgy-ahogy összekapcsolni. Egy öreg pápa valamikor úgy álmodta, hogy angyalok viszik egy nagy fejedelem, népének igazi atyja fejére. Ezt a csodatevő ötvösmunkát én még közelről láthattam nem sokkal azelőtt, hogy az ördög elvitte az Operencián túlra – –.” Jó, hogy nincsenek unokáim. Mint korszerű srácok farképnlé hagynak a szegény öreget, aki még hisz angyalban, ördögben, csodában.

Az ősz nagy forrongást hozott a külpolitikában. Mikor a forrponon volt Szlovákiában a háborús hangulat, s a határt lezárták, jött a szomorú gyász hír sógorom, Zsedényi József elhunytáról. Szélütés érte óvóhelylétesítés közben, 70. évében, a Vilmos-bakák vitéz, súlyos sebbel fogságot szenvedett v. alezredesét. Két fia innen, kettő túl a határon. Ma négy fiából három s Erzsébet leánya, Kováts Lórándné és 7 unokája él. Özvegye, Rózsika nővérem, kassai házukban maradt.

Alig egy hónapra rá közös országhatárok közé kerültünk testvéreimmel.²¹ Hatunk közül három élt a visszatért Abaújban. Ernő mint ny. szepesszombati főszolgabíró nejevel, Tóth Annuskával († 1946) Kassán lakott. Anikó leányuk Miskolcon volt férjénél dr. Haendel Vilmosnál. Ernő fiai közül Aurél Pozsonyban, Ernő († 1945) nejevel, dr. Rössler Irénnel Kassán élt, Pista nejevel, Széll Irénnel Borsodban gazdálkodott. Edit húgom, mint Erős Károly († 1917) ref. lelkész özvegye Alsóláncon volt igazgató-tanítónő. Klárika leánya Garbócbogdányban tanított, Tibor fia akkoriban hagyta abba egészségi okokból énektanulmányait, Pál Gömörben volt segédlelkész. Tóni bátyám mint ny. ezredes nejevel, Boróczy Irénnel Budán lakott. Ödön bátyám özvegye, Burkovszky Zelma szintén Budán, leánya, Nóra ez évben került férjével, Solymossy Ulászlóval mint attaséval Pozsonyba. Gyula öcsém építész volt Pécsen. Első neje, Zalán Mária, reménytelen beteg († 1939). Nagy reményekre jogosító két fia közül György jogász, Barna ludovikás.

²⁰ XII. Pius pápa (1876–1958), elítélte a hitleri Németország vallásüldöző és fajgyűlölő politikáját.

²¹ Az ún. bécsi döntés értelmében a Felvidék egy részét 1938 novemberében visszacsatolták Magyarországhoz.

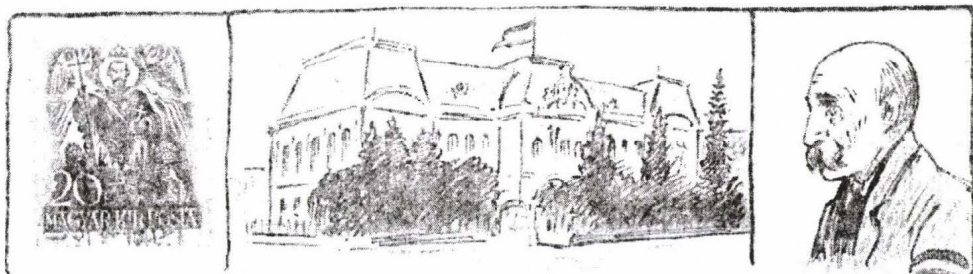

A bécsi döntés a forgandó Szerencse ajándékaként visszaadta a Felvidék magyarok lakta határsávját. Akkor még nem tudtuk, mekkora árat kell majd az országnak a hatévi újbirtoklásért fizetnie. Nekem azt jelentette, hogy visszamehettem egykori működésem színhegyére átvenni a csehek után a kassai múzeumot. Ekkoriban ismertem meg egy nagyszerű embert: Teleki Pál grófot,²² az akkori kultuszminisztert. Néhány rövid kihallgatás és találkozás során bámulattal kellett adóznom egészen kivételes tudásának és szellemének. Boldog voltam, hogy alkalmam nyílt vele a műkincsvédelem és múzeumátvétel mellett egyebekről, néprajz stb. néhány szót váltani. Neki nem kellett néhány szónál több, hogy mindent világosan átlásson. Már októberben egy kolléga műemlék-topográfiai (rosszul elvégzett) elaborátumát kellett lóhalálban korigálnom. (Lehet, hogy annak a kollégának a bosszúját kellett utóbb megszenvednem, ha megtudta, hogy az én 48 óra alatt készült munkámat nyomatta ki órákon belül Teleki.) A mások által elrejtett és elfelejtett múzeumi leltárak felkutatása is hajszával járt.

E lázas előkészületi munkák után november 11-én viszontláthattam régi múzeumomat. Nem volt felemelő látvány. A 20 évi gyarapítás javát elvitte a cseh elődöm, a szemetjét ott hagyta az alkalmazottakkal együtt. Régi híveim derekasan helytálltak. Az újak, akiket beállítottam, szintén kitűnően beváltak. Főtámaszom a derék, öreg kapus, Kulhanek János volt, a múzeumnak jobban, rosszban szerelmese. Feletteseim szűkmarkúsága ürügy volt az állandó visszatérés vállalása előli kibúvásom. Nem állíthatom, hogy a hazatérést pünkösdi királyságnak éreztem volna. Inkább a lobogódísz és díszmagyar-felvonulásnál mindjárt kínosan érintő jelenségek: a legbokrosabb Bocskay-nyakkendők a jól ismert becseheltek nyakán, az „anyások” és ott-kitartók közt kiütőköző ellentét, a Széchenyi-ostorozta magyar hibák: a hiú önámítás, a szalmalángos felbuzdulás, a közrestrtség és irigy agyarkodás, tehát az igazi magyar a magyar ellen élet kedvetlenítettek el. Mindenek fölött azonban az vette el a kedvemet a visz-

²² Gr. Teleki Pál (1879–1941) politikus, földrajztudós, akadémikus. 1938–39-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1939–1941-ben miniszterelnök.

szatelepüléstől, hogy egy negyedszázaddal előtte mint a keleti Felvidék kultúrközpontjának kincsházát vettem át a Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeumot, most pedig Felső-Magyarország nélkül kellett volna érte lelkesednem. Attól is félttem, hogy az exponált határszéli állásban még nehezebben lesz számomra hozzáférhető a szűkebb hazám. A kilátásban volt fővárosi pozícióban kifejtethető országos munka jobban vonzott, mint a halódó határvárosban rám váró feladat.

Nem a fővárosi élet csábított. Szűk kis budai otthonunkban csendesen, nagyon boldogan, de egészen kisvárosiasan éldegeltünk. [...] Ezen a karácsonyon már döntöttem, hogy amíg nem mehetünk „haza”, már Budán maradunk. Kiküldetésem első szakasza lejártával csak félévi ideiglenes megbízást kértem. A rádióhoz először szepesi, később kassai előadásokkal való bekapcsolódásom is a fővároshoz fűző tervekkel foglalkoztatott.

Szilveszter napján kelt a leirat, amely nekem megadta Teleki előterjesztésére a Nemzeti Múzeum igazgatója címét, a Kassával kapcsolatos terveknek pedig a kegyelemdöfést.

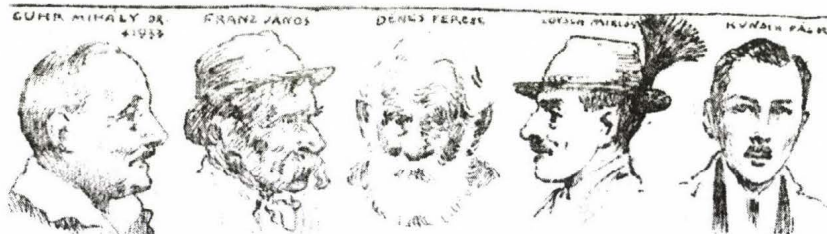
Szilveszterhez érve, mint minden évben megteszem, itt is egy év leírásánál magamba szállva végig kell tekintenem: mit mulasztottam. Akikkel együtt voltam, akikkel leveleztem, azok közül talán nem hagytam ki olyat, aki közel áll a szívemhez. Akikhez a gondolataim szálltak, még sokan vannak. Szűkebb hazámtól el nem zárva feltétlenül részt vettem volna tátrai és tátraaljai barátaim örömeiben és bajjaiban.

1938-ban ünnepelte Tátraszéplak 50 éves fennállását. Nem lehettem ott az ünneplésen. Ott élte művészetnek szentelt élete 65. évét az a gyermeklelkű mester, akit minden barátomnál jobban szeretek: BORÚTH ANDOR.²³ Róla szóló emlékezéseimmel nem lapokat, hanem ezt az egész kötetet megtölthetném. Legbecsesebb ereklyém közé sorozom az ő levelét 1932-ből, amelyben az 1919 és 1923 közt Széplakon töltött éveimről azt írja: „Életem egyik legszebb korszakának tekintem az együtt eltöltött négy esztendő! A nap-nap mellett folytatott eszmecseréink finomító, csiszoló hatással voltak művészetemre – lelkületemre.” Ha van is e sorokban egy kis baráti túlzás, az bizonyos, hogy rokonabb lelkű művészre nem találtam az életben.

Borúth nejének, Guhr Herminnek²⁴ bátyja, a híres Basedow-specialista és klimatológus, az én Tátra-festésemnek és főként csúcs-lelátásaimnak melegsívű felkarolója, dr. Guhr Mihály,²⁵ már nem érte meg az 50-es jubileumot. Öt éve pihent már akkor szeretett szülőfa-

²³ Az emlékiratnak Borúth Andor festőművészt (1873–1955) megidéző 39. oldalát hasonmásban közöltük a *Széphalom* 12. kötetének 209. oldalán.

²⁴ Guhr Hermin (1874–1953) 1911-ben lett Borúth Andor felesége.

luja, Nagyszalók temetőjében. Az ő emlékével együtt a legnehezebb túráink megbízható vezetőjének, az öreg Franznak,²⁶ a tátrai időjárást csináló öreg Dénes bácsinak²⁷ és az ifjabb széplaki generáció tagjainak képei is életre kelnek lelki szemeim előtt: Mikónak, a vadászok legfessebbikének, ahogy az 1920-i széplaki kabarén énekeltük, és Palinak, „akinek hosszú a lába s azzal lépett Guhr nyomába”. Meg is állta a helyét a Guhr nyomában, amíg el nem kellett mennie.²⁸ 1938-ban még erősen állt a helyén.

Széplakon csak a 20-as évek első felében voltam igazán otthon. S bár a tátrai fürdőkben mindenütt kedves embereim voltak, később már (1944-ig) Matlárháza²⁹ volt az, ahol mindig a legtöbb szeretettel fogadtak. A Forberger-pár³⁰ jósága felejthetetlen. A Tátra alján is még bőven akadt az időben kedves atyámfia, megértő jó barát. Az 1938. év visszaidézése nem adott még alkalmat, hogy Hunfalván Bethlenfalvy Ernő³¹ unokabátyámat és családját, Toporcon pedig a sógorát, Görgey Albertet³² említsem. Ernő az előző évben küldte meg érdekes és feltűnést keltett munkáját a tátrai faunáról. A nagy genealógus Alberttel mindig élénk volt az összeköttetésem. A Poprád völgyében még a Szepesi Figyelő egykori leglelkeesebb olvasóit: Szász Guszti bácsit³³ és az élénk szellemű matrónát, özv. Kéler Pálnét,³⁴ fiát, Tibort³⁵ nejével Székely Ilivel, Nagyörött a Mednyánszky finom lelkű unokahúgát, Czöbel Margitot³⁶ kell említenem. Késmárki sok barátom közül a kedves, jó öreg Bruckner Károlyra³⁷ és a Kárpátgyeletben főtámaszomra, az ezidőben távozott Hefty Gy. Andorra³⁸ mindig hálával gondolok. Iglón különösen Teschler Tóni bácsira emlékszem szeretettel.

1938-ban kieleződtek az ellentétek nemzeti alapon. Szembeállították egymással a Tátra és a szepesi föld szerelmeit, apákat és fiúkat, s végül is a szepesi kultúráért sokat tett értelmiségi réteg megoszlásához vezettek. Sokan, akikkel együtt dolgoztam, alaposan elvetették

²⁵ Dr. Guhr Mihály (1873–1933) szanatóriumi főorvos.

²⁶ Franz János

²⁷ Dénes Ferenc (1845–1934) lőcsei tanár.

²⁸ Dr. Kunsch Pál (?–1959) a tátraszéplaki szanatórium társtulajdonosa, 1945-ben Ausztriában folytatta orvosi praxisát.

²⁹ Tatransé Matliarc, 885 m magasan fekvő tátrai üdülőhely.

³⁰ Az iglói Forberger Árpád (1879–1953) a matlárházi üdülők igazgatója volt; felesége Putsch Jolán.

³¹ Bethlenfalvy Ernő Hunfalván földbirtokos, természettudós, jeles műve: *Die Tierwelt der Hohe Tatra*. Felesége Görgey Mária Topporcól.

³² Görgey Albert (1882–1943) toporci földbirtokos, felesége Zsedényi Lili.

³³ Dr. Szász Ágost (1859–1947) szepesszombati orvos.

³⁴ Kéler Pál késmárki ügyvéd özvegye.

³⁵ Dr. Kéler Tibor (1885–1957) felesége, Dobay Székely Ilona révén került a szerzővel atyafiságba, anyósa Mészöly Eleménné Zsedényi Klára.

³⁶ Czöbel Margit (–1972) festőművész, Mednyánszky László unokahúga.

³⁷ Bruckner Károly késmárki gimnáziumi igazgató.

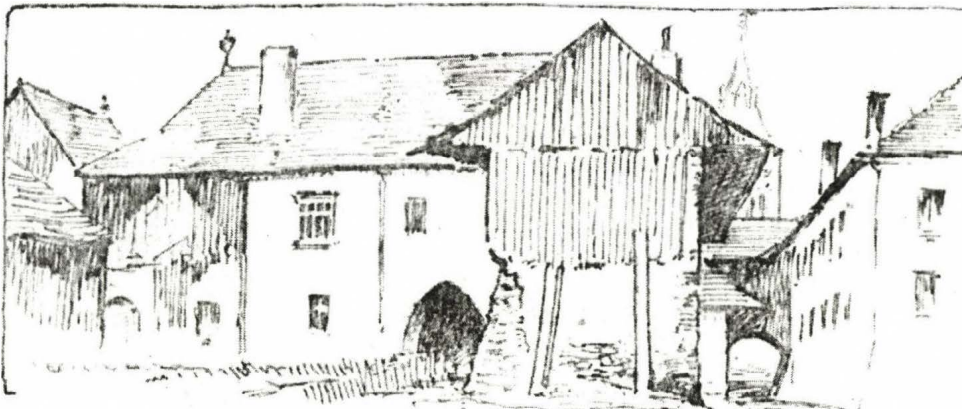
³⁸ Hefty Gy. Andor újságíró, történész Késmárkon, a *Szemelvények Szepesvármegye múltjából* egyik szerzője.

a sulykot. Ma utólag felfedezett „anyaországukban” búsulhatnak a régi Szepesség elvesztén; a Karpathenpost kiadója – mint hallom – birkapásztor sorban.

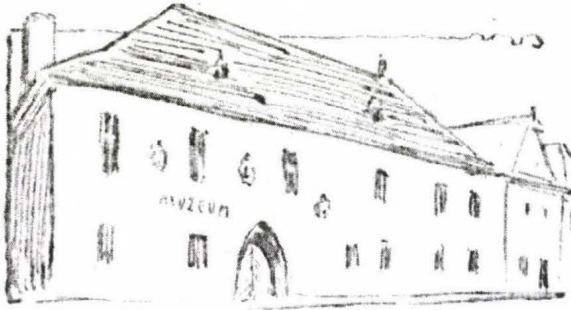
Még egy esemény játszódott le a Szepességen távollétemben, amely közelebből érintett: 1938 július elején megnyitották a Szepesi Múzeumot Lőcsén, az ún. gótikus házban. 1926-ban kezdtem el a harcot ennek a nagyszerű és messze földön egyedülálló középkori profán épületünknek megmentéséért. A város vezetősége – sok jó ismerősöm helyeslése mellett – mindenáron le akarta rombolni ezt a „patkányfészket”. A Szepesi Történeti Társulat b. Máriássy Tibor³⁹ elnökével az élén közbelépett, s az állami műemlékhivatal gondoskodott a fennmaradásáról és helyreállításáról. A Társulat és a város gyűjteményeit azután egyesítették benne – s a Társulatot kizárták belőle. Mikor a Társulatban viselt titkári és múzeumőri tisztségeimről 1936-ban lemondtam, az akkori elnök, gróf Csáky Gusztáv⁴⁰ meleg búcsúlevelében első helyen emlékszik vissza „arra az időre, mikor mint a műemlékbizottság előadója súlyos elvi harcok útján mentette meg Lőcsének a gotikus házat, a mai múzeumot”. (A Karpathenverein 1937-ben tiszteleti tagjává választott, szintén 15 évi műemlék-bizottsági előadóságot és műemlékmentéseimet méltatva.)

A Szepességnek közel 300 éven át örökös főispánjai, a Csáky nemzetség tagjai a világháború utáni időben keveset szerepeltek a szepesi közéletben. A nagynevű Albin gróf († 1913) legifjabb öccse, Vidor 1925-ig viselte a Szepesi Történeti Társulat elnöki tisztségét. Fia,

³⁹ Br. Máriássy Tibor földbirtokos Márkusfalván, Wieland Adorján sógora.

⁴⁰ Gr. Csáky Gusztáv szepesgörgői földbirtokos, Wieland Ákos sógora.

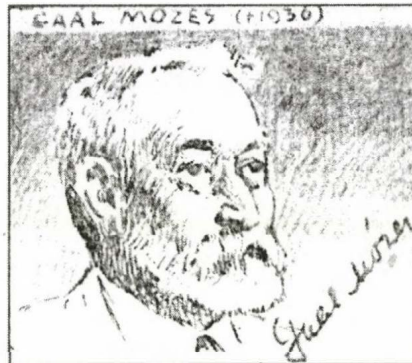

Gusztáv, egykori pozsonyi jogásztársam, visszavonultan élt görgői birtokán. Máriássy Tibor halála (1932) után megválasztottuk a társulat elnökének, s ő ügyeinket melegen karolta fel. Albinnak unokája, Mihály, akivel az 1933-i késmárki arcképkiallítás alkalmából kerültem összeköttetésbe, 1938-ban már a szlovákiai magyarság kultúréletében fontos szerepet vállalt, s 1945-ig a szlovákiai magyarság egyik vezére maradt.

Még egy külföldi főurat kell itt szerepeltetnem, aki büszkén a szepesi származására élénk összeköttetést tartott fenn velem 1933-tól 1938-ig, ősei nyomait kutatva nálunk. 1933-ban egy tavaszi estén odalépett egy igen jó megjelenésű idegen a törzsasztalomhoz, és engedelmet kért, hogy odailhessen. Bemutatkozott: „Henckel.” „Doch nicht von Donnersmark?”, mondtam meglepetésemben, mert akkor javában benne voltam a Thurzó-Henckel-kutatásaimban. „Doch, doch! Dr. Friedrich Carl Graf Henckel von Donnersmark!” Erre megmondtam, hogy egyenesen egy Henckel-kutató karmai közé került. Boldog volt, és nagyon összebarátkoztunk. Bejártuk autóján a Szepességet s állandó levelezésben maradtunk. Házasságkötéskor még elküldte saját és neje képét. Gerson tanulmányommal lekészetem: 1939 őszén elcsett.

Még egy esztergomi kirándulásomról kell megemlékeznem 1938 szeptemberéből. Esztergom azonban eszembe juttatja, hogy itt láttam életében utoljára atyai barátomat, legkedvesebb tanáromat: Gaál Mózeszt.⁴¹ 1934-ben töltöttünk együtt egy órát az esztergomi strandon. 1936 júniusában kísértem el utolsó útjára.

[...]

⁴¹ Gaál Mózes (1863–1936) író, szerkesztő, tanár, az ifjúsági irodalom nagy sikerű alkotója. Kőszeghy Elemért pozsonyi gimnazista korában tanította.

CZENTHE IRÉNKE

Háború, üldözés, kiűzetés (Napló 1945-ből)

Nagyon jóleső érzés volt számomra, amikor Irénke féltve őrzött naplóját, önvallomását, halála előtt néhány héttel nekem átadta azzal, hogy viseljem gondját és belátásom szerint döntsek soráról. Végigolvasva meggyőződtem arról, hogy csodálatos gyöngyszemet és értéket tartok kezemben. Megtiszteltetés volt számomra ennek rendezése és szűk körű nyilvánosságra bocsátása.

A napló tulajdonképpen három részből áll és egy néhány mondatos befejezésből. Az első rész a bemutatkozás, bemutatás. A második rész a fiatal lányoknak arra a korra jellemző érzés- és gondolatvilágát tárja elénk, amiből kiderül, hogy milyen volt azokban az időkben az ifjúsággal együtt járó párkeresés vívódása. A harmadik rész a tragikus történelmi idők sodrásába ágyazva láttatja velünk a jellem sallangoktól mentes teljes kialakulását és felkészülését az Életre, amire a Napló a befejező bekezdésben utal.

Jelen közlésünkben a harmadik részből válogattunk részleteket; a kihagyásokat szögletes zárójelbe tett három pont jelzi. A magyarázó jegyzetek azt a célt szolgálják, hogy – elsősorban – az abban szereplők ismertetésével tegye érthetőbbé, egyben értékesebbé, hiteles kordokumentummá azt. – Irénke halálának első évfordulóján szeretettel adom át az érdeklődőknek.

DR. CZENTHE ZOLTÁNNÉ PITROLFFY-SZABÓ ZSUZSANNA

1945. január 13. szombat.¹ – A németek folyton lövik *Tornalját*. Rengeteg ház pusztul el s sérült már meg. Többen meghaltak. Gocso Pista² is meghalt 12-én. Tegnap megindult az első nagy támadás, ½ 9-től déli 11-ig tartott. Este ¾ 5-től ¼ 6-ig. Ma egész nap rövid ideig szünetelt néha. A föld csak úgy reng az ágyúdörgéstől. Az ember szíve majd megreped úgy zeng a sok ágyú. Közelünkben 10 ágyú is van. Szomszédunkban megfigyelő. Már a katyusa („sztalinorgona”)³ is szól ma Panyit fele. Nem tudom meddig tart, de szörnyű ez a sok hűhó. Jelenleg itt románok harcolnak. Tele van a város románokkal. Nagyon sok tud magyarul. Azt mondják, hogy jó fiúk. El is felejem. Irénáké s Davajék⁴ már elmentek. Pont egy hétig voltak itt. Épp eleget pusztítottak. A fehéreneműinkből rengeteget vittek el. Dunahajunk csak kettő maradt. Lepedőink azok, amelyek jelenleg az ágyban vannak. Paplanlepedőnk négy van, párnahaj csak az, ami fel van húzva. Ruháinkból is sokat vittek el. Székünket feltűzelték, az összes bútorainkat megrongálták. A plafont összelövdözték. A szobánk úgy néz ki, mint valami füstös kunyhó, az ablakok kitörve, az asztalokon folyik a fagygyúzsír. Nem volna kedvem felmenni a pincéből a lakásba. Csak el-el, innen. Ne lássuk soká ezt a pusztulást! A sok szép bútorunknak vége, a fánkat feltűzelték, a sonkát, szalonnát elvit-

¹ Czenthe Irénke (Tornalja, 1927. máj. 8. – Tornalja, 2003. jan. 16.) 1943 és 1948 között vezette naplóját a gömői kisvárosban, Tornalján, illetve Miskolcon. A jegyzeteket a szerző öccse, dr. Czenthe Zoltán készítette.

² Alsóvályi (kövi) származású nemes, fiatal földbirtokos.

³ sorozatvető ágyú, a II. világháború egyik rettegett szovjet fegyvere

⁴ *davajék*: oroszok, a *davaj* 'add ide', lopásaik rövid kísérszövege volt

ték, kolbászt, almát elkérték. Lassankint nem lesz mit ennünk. Már tejet sem kapunk. Pedig Apukának az kellene a gyomrára. Nagyon fáj neki szegénynek. Bár, ha nem lövöldöznenek, egész kellemes lenne az ittlét. Klementik bácsiékkal⁵ vagyunk együtt a mi pincénkben, ők kedves jó emberek. Nagyon jól megvagyunk együtt. Klement bácsi a beszerzőnk, Klement néni aranyos asszony, anyukával főzigél fent... Úgy aggódom értük, mikor fent vannak. Én nem mehetek fel, mert meglátnak. Eddig még összekulcsolt kezekkel adok hálát Istennek, semmi bajom nem történt. Első hetekben a sok fekvéstől majdnem tüdőgyulladást kaptam. 38 fokos lázam volt. Jolán néniel⁶ sok parádé s baj van. Sokat nevetünk rajta. Ma levetkezett s újból felöltözött, de hogy miért. Köszönöm Isten a kegyelmet! Köszönöm a boldogságot, a szenvedést! Őrizz meg az éjszakában. Légy Pásztorom! Vezérem! Vigyázz szeretteimre! Tegnap, szombat éjjel állandóan, szünet nélkül ágyúztak. Tegnap estétől ma reggel kb. 7 óráig mindig tartott a dörgés. Borzasztó volt. Mintha az ég akart volna leszakadni. Folyton morajlott. A katyusa is ugatott Panyit fele s olyan óriási ágyúkkal lőttek, hogy a rezgéstől még a lámpa is majd leesett a pince faláról. A kezünk állandóan imára volt kulcsolva s minden percben vártuk a halált. Hirtelen végiggondoltam az életem s eddig bármennyire is szerettem volna meghalni, most azért imádkoztam az Egek Urához, hogy szerencsésen érjük meg a végét. Az érzést, amit ezekben az órákban átéltünk, leírni nem lehet. Csak ültünk szótlanul és imádkoztunk. S az ima meghallgatásra talált. Az egyik román mondta az öröndetes, megváltó hírt: „Ne félj, Tornalja már boldog, Tornalja már nem hallsz többet bum-bum!” S ekkor önkéntelenül szakadt fel egyszerre mindnyájunk kebléből a sóhaj: „Drága jó Atyánk, hát mégis vége lett?” S örömkömben sírni szerettünk volna. Elmúlt fejünk felől a szörnyű pokol s mi élünk. S egy hónap után ismét feljöhettünk a napvilágra. [...] Ma éjszaka alszunk utoljára a pincében. Oly jó lesz már felmenni, hisz oly sápadt vagyok a pince zárt levegőjétől egy hónapon keresztül, hogy ha tükörbe nézek, alig ismerem magamra. Istenem, köszönöm a nagy kegyelmet! Adj továbbra is erőt és kitartást! Szent Fiad által és pásztoraid által taníts és vezess! „Ki Istenben bízik, nem csalatkozik!” Ámen!

Január 15., hétfő. – Ma reggel megkezdtük a hurcolkodást a pincéből és a takarítást. Anyuka pókhálózott és súrolt, én a bútorokat törültem le, és a pincében csomagoltam össze. Még kész sem voltunk a takarítással, s máris el akarták tőlünk venni a szobánkat. De a major⁷ nagyon kedves volt s így két szobát meghagyott. Estig még vagy háromszor kerestek lakást, de aztán mind elmentek. Estére már mindent felhoztunk, de van is itt most olyan rumli, mintha most készülnék menekülni. [...] Istenem de jó is lesz már fent aludni: a napi munkától kifáradva s a pince zárt levegőjétől mentesen. [...]

Január 16., kedd. – Brúgi, illetve Pehelyke, vagy ha úgy tetszik Léleкке és Cimó a két kis cicám itt ül az ölemben és innen nézik az aranyosok az én írói tevékenységemet. Tehát: ma reggel boldogan ébredtem. Ugyanis sok szépet álmodtam. Álmomban láttam Keresztanyut.⁸ S ez nagy boldogság nekem, mert az Ő áldott jósága nélkül el sem tudom képzelni az életem. S ezt az álmot én jelnek, illetve Istentől küldött üzenetnek tartom arra a kérdésemre,

⁵ Klementik József, helybeli kedves, bugyuta rendőr, tót nemzetiségű, magát „bolsi”-nak mondta. Szomszédunk. Fia gyermekkori barát.

⁶ Jolán néni apánk nálunk élő, idős, nagyothalló nővére.

⁷ őrnagy

⁸ Tavassy Irén (1893-1984), miskolci anyai nagynéni.

hogy vajon él-e Ő. Isten megláttatta velem, s így úgy érzem, a felelet: igen. Aztán találkoztam álomban Alicével,⁹ úgy összevissza csókolódtunk s ölelkeztünk örömeinkben, hogy még el is estünk. Aztán a templomban is voltam s már szebbet és többet álmodni nem kívántam. Ma reggel berendezték irodának az első nagy szobánkat. Két hölgy és egy idősebb bácsi dolgozik benne. Ezek mindnyájan nagyon kedvesek. Nem olyanok, mint Davajék voltak. Anyuka az éjszaka rosszul lett s így egész nap ágyban maradt. Így a konyha rendbehozatala rám maradt. Mondanom sem kell, micsoda munkát jelentett ez. S igyekeznem is kellett, mert anyukához az orvost vártuk. Ebéd után el is jött. Mondta, hogy ne feküdjön anyuka sokat, s a szívére borogatást rakjon. Az ő távozása után felmosogattam a jó csomó (2 napi) edényt s estére teljesen rendbe lett minden. A kutyát, macskákat és a tyúkokat is megettettem. – Uram hallgasd meg imámat. Add, hogy drága kis barátnőim, Icám,¹⁰ egyetlenem, Alicém, Margarétom,¹¹ Irénke,¹² Nusim,¹³ Sári,¹⁴ Ili, Evelyn¹⁵, Trudi¹⁶ mind-mind szépen meg maradjanak! Tisztaságban s boldogságban találkozzunk ismét! [...]

Január 17., szerda. – Ma reggel anyuka is felkelt s már ő főzött is. A nap csendesen telt el. Ebéd után, mint tegnap, elmosogattam. Este elolvastam Just Béla: Hajnali kettő című könyvét. Villanyvilágítás mellett. Ugyanis a nálunk lakó katonák nálunk bevezették. A könyv nagyon tetszett. Katolikus írótól van a könyv s a franciaországi Tamié kolostori életéről szól. Egy vendége van a kolostornak, ki később kilépve a kolostor-vendégségből visszatér a nagyvilágba. Mulatóhelyekre jár, stb. Bár ő ezek után is tisztességes életet él, de megundorodik a világ sok ezer szennyétől, elhatározza, hogy belép a szerzetesek közé. Már útban van Tamié felé, sokat gondolkodik az életén s arra a megállapodásra jut, hogy mégsem megy vissza közéjük. Hisz ott annyi tisztalelkű ember él s nem akarja beszennyezni jelenlétével a kolostor életét. Bár nem vagyok katolikus, a könyv nagyon tetszett. E világon valóban annyira el van hatalmasodva a bűn és a szenny, hogy az ember sokszor szeretne elmenekülni olyan helyre, ahol nem látná ezt és nem hallana róla. S ezt a helyet leggyakrabban Isten közelében véli elnyerni. S éppen ezért nem muszáj kolostorba vonulni, csak Istenhez kell vigaszért fordulni, s Isten pedig mindenütt jelen van. [...] Annyiszor megmutatta már végtelen kegyelmét s mégis gyakran kételkedem benne. Nem szeretem eléggé szüleimet, holott a legdrágább s legjobb szülők a világon! Nem szeretem eléggé a barátnőimet. Nem vagyok elég őszinte hozzájuk, pedig úgy szeretnék az lenni (de néha úgy érzem befolyásolni akarnak). S legutolsó sorban fiatal létemre még soha senkit tiszta szívből igazán nem szerettem, akinek láttára a szívem hangosabban dobogna, akiért sírnék, akiért aggódnék. Aggódni ugyan aggódom sokakért, szeretteimért és azokért, akik veszélyben vannak. [...] Ma az ember minden után kérdőjelet ír, de kérdőjel, egy nagy kérdőjel maga az életünk is. Megkérdezhetjük: van-e lé-

⁹ Kádár Aliz, Ali: iskolatárs a miskolci kereskedelmiben, lehenyerlő modorú, cselves barátnő.

¹⁰ Ica, Édes: özöreányi munkásszülők kitűnő képességű leánya. Iskolatárs a polgári iskolában.

¹¹ Pavcsik Margit: osztálytárs Miskolcon a keriben.

¹² Ráczko Irénke: a polgáriban iskolatárs, kitűnő tanuló. Apja kőműves. Később hivatali munkatárs a TSZ-ben.

¹³ Nuszi: a kereskedelmiben iskolatárs.

¹⁴ Sósik Sári: rimaszécsi jómódú gazdacsalád csinos, szép leánya.

¹⁵ Sári, Ili, Evelyn: miskolci iskolatársak.

¹⁶ Trúdi (Flegl Gertrúd): iskolatárs a polgáriban, majd a miskolci kereskedelmiben. Apja F. Ernő, Szentiványi József bejei földbirtokos intézője, anyja Dezső Anna. Később Nagy József építész mérnök felesége. Energikus, jó kedélyű lány. Marika a húga.

tünknek célja? Ha egész életünket Istennek szenteljük, ha mindig néki szolgálunk, akkor bármily rövid ideig is tartson földi életünk, van és lesz annak célja és értelme. [...]

Január 18. – Ma reggel bedagasztottam 2 nagyobb és egy kis kenyeret. Azonkívül 1 ½ kilónyi lisztből gubát. Az ágyúlövés ma nagyon erősen hallatszott. A kétségbeesés vett rajtunk erőt, hogy hátha visszajönnek, s akkor nekünk végünk. Istenem milyen is az ember. Mennyire nehezen válik meg a földi élettől, pedig sok a bűn itt. Nem tudom ezt nevezik-e a tudósok életösztrönnnek?! Délelőtt vasaltam, majd segitettem a főzésnél. Közben kitakarítottam s megettettem kutyát, macskát és tyúkot. Az ebédhez én a krumplit, a paradicsommártást s a lekváros csíkot csináltam meg, anyuka pedig a tyúkhúslevest készítette el. Délben elmentek a katonák az irodával. Elment az öreg bácsi is, ő jó ember volt, s el a lányok is, kik mindnyájan kedvesek voltak. Délután legalább húszan voltak szobát nézegetni, míg a végén 3 itt maradt. Fiatalok s ezért már nyugtalanabb vagyok, mint tegnap. Éppen mosogattam, mikor az őrmester bejött. Szépen beszélgetett Apuval. Beszélt az oroszországi iskolákról s kérdezte, én hova járok, mondta, hogy csak tanuljak szépen. Hárman vannak nálunk: ő, meg egy altiszt s egy kozák közlegény. Azért jött be, hogy megkérjen, csináljunk nekik valami vacsorát, mindegy bármi, mert még a konyhájuk nem érkezett meg. Paprikás krumplit készítettünk szalonnával, hozzá hordós káposztát. Vacsora után behozták az edényeket és megköszönték. Este Zolival römiztünk. Most pedig aludni térek. [...]

Január 19., péntek. – Ma délelőtt megint főztünk 4 katonának, este úgyszintén. Utána bejött egy borbély s megtanított az orosz ábécére, s mondja, hogy látja, hogy tudok szlovákul, mert megértem őt és beszélgetek is. Zolin csodálkozik, hogy milyen okos. Este 10 után végre lefeküdhettünk. Másnap hoztak a katonák kb. 5 kg húst. A felét felőröltem fasírozottnak, a többiből pedig anyuka pörköltet csinált. Már 6 embernek főztünk. Egy őrmester, egy szakaszvezető, egy kazak, egy árva fiú, egy borbély s egy cukorgyári előmunkás lakik nálunk. Panaszkodnunk nem szabad rájuk, mert mások sokkal rosszabbakat kaptak. Ezek csupán főzetnek velünk és sokáig feltartanak. Délelőtt itt volt Zöldiné¹⁷. 40 fokos lázzal akarják a házából kizavarni. Ja! Ma szólt a katyusa.

Január 27., vasárnap. – Az elmúlt héten minden nap 7-8 katonának főztünk, mostunk és varrtunk. Közben a magunk dolgában vajmi keveset haladtunk. Esténként mindig valamelyik bejön beszélgetni, az árva meg kártyázni. Már lassacskán kezdek jobban tudni oroszul, mint szlovákul. Csütörtökön délután elvitték a 40 láda lőszer az ablakunk elől s elment Alexander Alexandrejovics starsi serzsant¹⁸ meg az árva Alexander. Ezek jók voltak, de vajon kik jönnek helyükre! A str. serzsant civilben művezető volt egy gyárban. Van otthon egy olyan húga, mint én. Csütörtök este bent volt Abitajev Polatbek, a kazak. Az apja Alma Atában könyvelő, ő pedig tanképzős. Nagyon eszes (latin betűkkel is tud írni), de kultúrátlan. Még azon éjszaka elment ő és még két társa szintén egy teherautó-rakománnyal. Szombaton pedig elment az utolsó 2 katona is. A borbély: Dimitrovics Grisa (Géza) és a cukri bácsi: Zaszlaufszyk újból egy egész teherautóra való holmival. Tehát egy egész hétig hat teherautó holmit és 8 katonát tartott el szerény hajlékunk. Ma, vasárnap jött egy bácsi, lekenyei,

¹⁷ Tornaljai asszony.

¹⁸ főhadnagy

Halász¹⁹ nevű, Miskolcra. Keresztanyuról hozott hírt. Óh, hogy megörültünk neki. Hiszen most már biztos, hogy Ő él. Ő, akit Szüleim után legjobban szeretek. S hogy örülök neki, hogy semmi bántódása nincs. Csak az bánt, illetve fáj, hogy Anyuka egyik öccsét Karcsi bácsit, Szöszike²⁰ férjét elvették. Drága jó Istenem, segítsd meg őt, légy mellette e nehéz időben s vezérelj haza az ő aranyos Erzsikéjéhez s kis fiacskájához és hozzánk, kikhez oly közel áll! Aztán azt is mondta a bácsi, hogy a terményeket és élelmiszert be kell szolgáltatni, s hogy Miskolcon a rendőrlaktanya teli van vidékiekkel. Hogy kik, s hová viszik őket, nem tudni. Állítólag már Bekecsről elvették a lányokat, asszonyokat. Ó, ha majd ránk kerül a sor?! Ki lehet-e még ezt is bírni? Adsz-e erőt ehhez Uram? Emberietlenség ez! Kiszakítani fiatal lányokat a családból s valósággal elrabolni azért, hogy vad katonák prédájának dobják oda. Ó Édes Istenem. De sokat is kell szenvedni. Fiatal szívünk úgy vágyik már egy kis nyugalomra, de ehelyett csak örökös kétségbeesés és rettegés az életünk. Korán tanuljuk meg a szót: szenvedés, s talán sohasem fogjuk megtudni mi is az a boldogság? Szerintem álom. Álom, mely nekünk, e kor fiatalágának álom is marad. Egyedüli boldogságom az imádság s Istennel való beszélgetés. Most valóban el lehet énekelni, hogy: „Holdvilágos éjszakán miről áldodik a lány?” Királyfiról? Lehet. De boldog, ha csak azt áldodja, hogy nem kell elmenni, hogy itt-hon maradhat, hogy nem lökik ki a világba. S ezért imádkozom én is az Egek Urához: Ó Uram sok a mi kérésünk, de gonosz a világ, s kihez forduljunk őszinte gyermeki bizalommal, ha nem Tehozzád. Köszönöm Neked, hogy mind e mai napig megsegítettél. Köszönöm, hogy életjelt küldtél Keresztanyúról, köszönöm, hogy reménységgel biztatsz Karcsi bácsi ügye felől. Ó add, hogy még egyszer szívemhez szorítsam azokat, kiket nagyon szeretek. [...] Amint ma hallottam, Miskolcot, álmaim városát is elszakítják tőlünk! Én pedig nem akarok elszakadni tőle. Én Keresztanyut el nem hagyom. Én őt kimondhatatlanul szeretem s neki jóságáért örökké hálás akarok maradni! Nem tudnék megválni a kis iskolánktól, a lányoktól, kis barátnőimtől s a sok-sok kedves miskolci emléktől s titőletek miskolci református templomok. Adj Uram szívemnek egy kis nyugalmat! Nem írok többet már, mert ez a kétségbeesés gondolatom fonálát úgy összevissza kuszálja, hogy azt sem tudom, hogy s mit írok. Őrizd Uristen a katonát, őrizd meg a lelkészeket, mindnyájunkat! Lehet, hogy vannak országok, ahol boldogabbak, nem kell félniük attól, hogy szeretteiket elszakítják tőlük. Itt az emberek a bánat kenyerét eszik, s magyar lányok a fájdalom könnyét sírják. Mi nemhogy a boldogság felé mennénk, hanem távolodunk tőle. [...]

Január 29., kedd. – Tegnap az üzletet Apuka kinyitotta. Én délben kitakarítottam és rendeztem a magazinból felhozott holmikat. Délután a konyhakredencet pakoltam és vacsorát készítettem. Délután román tiszt volt itt, de ő nem maradt itt, hanem a katonáknak csinált szállást. Este megint olvasok egy kicsit... a boldogságról. Éjjel pedig álmodok róla! [...] Reggel takarítás után mindjárt megkezdődött a búcsújárás. Lakást néztek megint. Délután már jött is a két szobába 20 katona. Kettőt már ismertünk közülük, a többit nem. Elég rendeseknek látszanak. Istenem adj erőt és egészséget. Hozd el a várva várt békét! Adj majd boldog viszontlátást. Szegény bíró bácsinknak²¹ csendes nyugalmat, ki nem bírva ezt az idegölő

¹⁹ Lekenyei idős parasztember. Az oroszok lelőtték a fiát, Miskolcon temették el. Exhumáltatta, otthon újra temettette.

²⁰ Kőkény Erzsike, Tavassy Károly felesége. Anyja Rudnay Gyula (pelsőci) festőművész testvére.

²¹ Basa Albert, szimpatikus, kissé korpulens, helybeli parasztember, ő volt az első iskolázott bíró.

háborút, tegnap elköltözött az élők sorából. Atyám kérve kérlek, ne engedd meg, hogy elvi-
gyenek bennünket! Egyedül Te menthetsz meg. Könyörülj rajtunk. Hozzád imádkozunk,
segedelmedért esdeklünk!

Február 1., péntek. – Ma reggel elment a katonák közül egy pár a frontra. Délután ze-
neszóval mentek végig a városban. Másnap megint mentek el katonák, de délben újabbak jöt-
tek. Délután vasaltunk. Apuka a városban volt. Azt mondta, hogy egy pelsőci postás adott át
neki egy levelet. Megnéztem, illetve csak ránéztem s már tudtam ki küldte. Megismertem
rajta az Icám drága írását. Írja, hogy él, egészséges s mihelyt lehet felkeres. Ó, én aranyos kin-
csem, el sem képzeled, hogy milyen leírhatatlan örömet éreztem, mikor megtudtam, hogy
élsz: úgy vágyom, hogy ismét együtt lehessünk s meséljünk egymásnak. Ezt a napomat na-
gyon megszépítette a Te aranyos levélké, Téged mintaképnek tartalak, bízom benned, ibo-
lyavirág. Most lefekszem s boldogan alszom el, azzal a tudattal, hogy Te is élsz s szeretettel
gondolsz rám. Templomba készültem, de mégsem merem még elmenni, pedig már úgy
szomjúhozom rég nem hallott drága üzenetedet... a Te Szavadat Istenem!... Csendesen telt el
a vasárnap, este olvastam, majd a Te szent neveddel ajkamon Atyám aludni tértem. Ma este
már égett a villany. Hétfő délután magyar foglyok szaladtak be kenyérkét kérni, 3 szegény,
rongyos didergő... Adtunk kenyeret és paprikás krumplit, mert éppen az volt ebédre. A tor-
komat sírás szorongatta mikor megláttam őket. De vissza kellett fojtanom, mert nem szabad.
„Magyar leányhoz nem illik a könny”, hisz ami szép volt úgyis visszajön!...

Másnap délelőtt Apuka gyűlésen volt. A főszolgabíró és még többen beszédet mondtak.
Apuka elmondta, hogy miről beszéltek. Örültem annak, hogy nem fognak bennünket el-
vinni. Ugyanis az egyik előadó ezt mondta. Viszont volt valami, ami nagyon fájdalmasan
érintett! A határzár. Bánrénével ismét fináncok őrzik a határt. Nem lehet már ezentúl csak
útlevéllel közlekedni Miskolc felé. S így ki tudja, mikor jutok el megint szeretett kis váro-
somba. El vagyok zárva a nekem kedves helytől. El Keresztanyutól, el a barátnőktől, el az is-
kolámtól. De ez nem tarthat így! Ha útlevéllel, vagy ha másképp is, de Miskolcra el akarok
jutni. Istenem! Akarok? Dehogyan. Én csak szeretnék. S ez a szeretnék teljesül, ha Te akarod.
Ott szeretnék iskolázni... boldog lenni. [...]

Február 9., szombat. – Ma elment Iván, a kis orosz katona. S jöttek helyébe újak. Dél-
után voltunk Dezső néniéknél s olvastam a Trúdi leveleit. Trúdiéknak megvan mindentük,
csak a perzsáikat vitték el. Vasárnap lélekben istentiszteletet tartottam. Délelőtt segítettem
főzni. Klementik néni beteg. Jolán néni levele. Délután itt volt Zolinál H. Tibi.²² Kelleme-
sen telt el az idő. Este a Moziújságot nézegettem. Ja! igaz, este még főztünk húst a katonák-
nak. Másnap ugyanúgy főztünk ebédet a katonáknak, kitakarítottam. Délben levelet kaptam
Margaréttól. Írja, hogy az iskola már dec. 18-án megkezdődött. [...] Keresztanyunak írtam,
Margarétnak, Nusinak és Alinak. Iván Lajosné²³ viszi a leveleket. Ő az urához megy. [...]

Február 20., szerda. – Már régen írtam naplót, de ma megint kedvem jött hozzá.
Visszamenőleg is írok, amennyire emlékszem. Anyuka múlt héten három napig nagyon be-
tegy volt, feküdt, én főztem. Szombaton reggel elmentek a katonák. Délután Apukával ki-
hordtuk a szalmát utánuk, majd az udvart takarítottuk ki. Vasárnap nagy szomorúság ért:

²² Hácsik Tibi: Czenhe Zoltán legjobb barátja.

²³ A tornaljai „Iván-had” tagja, talán Iván Lajos kereskedő felesége.

meghalt az édes kis Cimo macska. Hétfőn Anyuka mosott és én húztam fel egyszerre 8-10 veder vizet, aztán Apukával cipeltük a rekamiét, a krumplit kiválogattam, behordtam a tyúkokat stb. Tegnap itt volt Bözsi²⁴: Laciékról²⁵ hozott hírt, Vas megyében vannak. Hála Istennek, csakhogy élnek. Már szlovák katonák vannak itt, de még közlekedni lehet lefele, Miskolc fele. Istenem adj békét. [...]

Február 25., vasárnap. – Azzal a boldog tudattal ébredtem, hogy végre-valahára eljutok a templomba. Galko Magdust²⁶ megkérte Apuka, hogy szóljon be értem, kicsit korán értünk oda, jó ideig sétáltunk, mert az istentisztelet is későbbben kezdődött. Először a XXV. zsoltárt énekeltük (az Ali kedvence): „Szívemet hozzád emelem”. Utána a 99. dicséretet: „Bár zeng az ég s a föld remeg, hitünk nem rendül tőle meg”. Gyönyörű dicséret. Ezután Szakal tiszteletes úr beszélt hittel és szívhez szólóan, mint szokott. Dániel próféta könyvéből vette az alapigét. A király emberei a Jehova templomából lopott megszentelt edényeket megszenteltelenítik. Mámorító italokat töltenek bele. (Ismétlése a jelenben.) De Isten ezekre elhozza büntetését. A háborúval Isten tanítja az embereket, Láska meg az ember, hogy milyen por-szem, milyen senki a földön. Egy kis vasszilánk, egy gránát és vége az elbizakodott ember életének. Minden úgy van a földön, ahogy Isten akarja. „Istentől jön a zivatar, és Isten mindig jót akar (95. dics.) Boldog az az ember, aki már itt a földön megismeri Istent s egész életén át Vele kézen fogva jár, s életét Neki szenteli. S boldog lehet az aki tudja azt, hogy nem vagyunk mi magunkéi, nincs itt lenn maradandó városunk.” (Így írta ezt nekem régen Zoltán²⁷ is.) Ó hány-szor felejttem el megköszönni az edelt Néked, pedig milyen nagy kegyelem ez is, hogy nekünk még van mit enni, mikor mások, az emberek milliói éheznek! Szegény drága magyar foglyok. Könny szökik a szemembe, ha rájuk gondolok. Ó Uram szánd meg végre ezt a te bűnös bár, de szegény, szegény sokat szenvedő magyar népedet. [...] Délben, mikor hazajöttem a templomból, segítettem a főzésnél. Kirántott kenyéret csináltam. Ebéd után feltörölgettem az edényt. Keresztanyától hozott hírt a lekenyei bácsi, aki a fiához ment Miskolcra. Írja, hogy vasárnap, vagy a jövő héten eljön hozzánk. Úgy várom őt! Hácsik Tibi, a Zoli barátja itt volt, ő már 29-én megy iskolába. Istenem, miért nem adod meg nekem is csak ezt a kis boldogságot. Úgy szeretnék már ismét diák lenni. Miskolci diák. Ma egész nap a cukorfőzéssel bajlódtunk. A cukorrépat megmostuk, megőrlöttük, majd megfőztük. [...]

Március 2., péntek. – Apuka és Zoli a Hangyába mentek áruért. A naplómmal beszélgetek most: csak egy napra mehetnék le Miskolcra, látnám a kis diákhazánkat, a házunkat, csak még beszélhetnék a barátnókkal, és hallhatnám egy drága lelkész beszédét, hogy hitet merítenék belőle egy újabb esztendőre. Tornalját, magát a várost, szeretem, de nem szeretem azokat az embereket benne, akik haszonlesők, kapzsiak, gonoszok és szívtelenek. Háború van. Az ételmezt elvitték. Az ember rettegve gondol a főzésre, hogy mit fogunk csinálni. Még az ebédet csak-csak elkészítjük. Ha mást nem, paprikás krumplit. De nagy probléma a reggeli és a vacsora. Azonban ez sem okozna gondot, ha tejet kapnánk (Apuka betegsége miatt). De ezt nem ad senki. Vagy ha néha kapunk egy fél litert, azt hosszas könyörgésre és búsás fizetés

²⁴ Bözsi: Tóth Böske, a Berek-ből, a Czenzthe Laci gyerekeinek gondozója.

²⁵ Czenzthe László: unokatestvérünk.

²⁶ Közelünkben lakó jobb módú paraszt, fuvarozó szép lánya. Később Debrecenben tanult tanítónő.

²⁷ Major Zoltán: fiatal református lelkész Miskolcon, volt sárospataki teológus, szeniorhelyettes.

mellett adják. Csúf a világ, rosszak az emberek. Látják a szenvedést, és még sem segítenek egymáson. Ó de nagyon is megérdemeljük ezt a háborút, ezt a próbát. S az emberek még most sem okulnak. Még mindig nem félnek. Úr Isten, úgy látszik mi már nem tudunk soha jobbak lenni. Szánj meg minket. Hozd el a békét. Úgy várjuk. Úgy sóvárogjuk. „Miatyánk Úr Isten tekints le a földre egy szegény árva nép kér most erre könyörögve!” Adj Uram békét, adj boldogságot Adj egy szebb Magyarországot! Hadd mondhassa el ez a már annyiszor meggyötört nép, hogy „Szép vagy gyönyörű vagy Magyarország, gyönyörűbb, mint a nagyvilág, S táltos paripákon hazaszálllok, hazahív fű fa lomb virág. Ha sír a hegedű, vár egy gyönyörű szép országot.” Igen! Történjék bármi, legyen bár ez a terület Csehország, én hazamegyek. Hazahív fű, fa, lomb virág. Hazahív az iskola, a város, a hazám. Hazavisz a szív. A szív, mely utolsó dobbanásig magyar. A három szín örökké él szívemben: A költő szava válik bennünk valóra, ki azt mondta: „A keblünkről letéphetik, letilthatják a három színt, keblünkről beljebb vándorol, befogadják a szíveink”. S a vers valahogy így végződik: „Kinek nem tetszik, jöjjön és onnan tépje ki!” Nem, onnan nem tépi ki senki. Ezt a színt látjuk egymás mellett a szívárányban, ezt a magyar házakon s ez alatt a szín alatt akarunk mi élni. Csak az Isten sok csapást mér, de majd csak kiheverjük. Szegény magyar nép! Téged vihar tép! De bízunk Istenben, hogy lesz még ez az ország szép, úgy amint volt réges-rég. Ámen. – Ma Iván Irmuska²⁸ hozott egy kis tejet! Mégiscsak van még az embereknek szíve, ha néha jégpáncél övezi is. Levelét hiába várok, le is mondok róla. Pedig de jó lenne már Valakinek a levelét olvasni!

Március 4., vasárnap. – Ma reggel 9 órakor elmentem a templomba. Az istentisztelet gyönyörű volt. De szép is az, amikor száz és száz torokból felzeng orgonabugás mellett a „Te benned bízunk eleitől fogva”! Az Úrvacsoraosztáson is ott maradtam. Kimondhatatlan boldogság töltött el, mikor lélekben egyesültem az Úr Krisztussal. Az Úrvacsoraosztások életem legszebb emlékei. Templom előtt és után is Farkas Juliskával voltam s vele is jöttem haza. Mikor hazajöttem, Keresztanya már itt volt. Mondta, hogy értünk jött, mert az igazgató azt üzenté, hogy ha még most elmegyek felvesz, de már később nem. Nagyon sokat gondolkodtunk, míg arra a megállapodásra jutottunk, hogy mégiscsak eljövünk. Este elküldtük a könyvünket a lekenyei bácsival. ½ 2-kor fekdüdtünk le.

Március 5., hétfő: Ma reggel megkezdtük a csomagolást. 1 órakor fájó szívvel és könnyezve vettem búcsút anyukától, apukától, Pehelykétől s kis falumtól. Egy órakor indulunk hogy hova?... Talán jól tesz, talán nem.

Március 6., kedd. – Tegnap 3 órakor érkezünk meg Bánrévére. Délután meguzsonnázunk. Este munkára akartak bennünket elvinni az oroszok, de a jó Isten megőrizte. S megvédett Keresztanya és egy román őrmester. A románt még fel is pofozta az orosz azért, mert nem hagyott elvinni. Ezután az izgalmas éjszaka után hajnali 4-kor „marhavagonba” szálltunk. ½ 7-re értünk Miskolcra. Délután aludtam. Két éjszakai nemalvás után nagyon jól esett.

Miskole, március 7., szerda. – Ma voltam iskolában először. Igazgató úr nem akart felvenni, de mikor már-már könnyes lett a szemem, mégis felvett. Csak minden másnap járunk iskolába. Ma van Zoltán nap. Szegény Zotyi rád gondolok. Merre vagy? Pénteken mondta meg Király tanár úr, hogy számtanból márc. 15-én kell vizsgáznom. Történelemből

²⁸ Iván Lászlónak, Czenthe Irénke később férjének művészi hajlamú, kissé bohém nővére.

pedig a jövő hetet követő héten. Istenem segíts, ne hagyj el. Egyedüli reményem Úristen csak Te vagy. Másnap megint nem mentünk iskolába. Délelőtt pótoltam az elmulasztott anyagot, délután pedig elmentem templomba. Le sem tudom írni azt amit akkor éreztem, mikor az áhítatos csöndben ismét a megszokott helyemre ülhettem. Kimondhatatlan boldog voltam s összekulcsolt kézzel adtam hálát Istennek végtelen jóságáért hogy megengedte érnem ezt a napot. Szilágyi tiszteletes Úr, drága jó volt vallásánárunk tartotta az áhítatot. Istenem adj békét s add, hogy sokszor legyek oly boldog, mint ma.

Március 11., vasárnap. – Ünnepnapi! Reggel ismét templomban voltam. Megint Szilágyi tiszteletes úr beszélt. Istenről, a megpróbáltatásról s bűnös voltunkról. Istentisztelet után Károly bácsi²⁹ volt bent nálunk. Nagyon kedves volt hozzám. Az ebéd karalábé leves, szószosz hús és herőce volt. Herőce... van 3 éve hogy nem ettem. [...]

Március 12., hétfő. – Ma reggel arra ébredtem, hogy egy ref. gimista azt kiabálja az utcán, hogy becsukták az iskolát. Gyorsan felöltözököttem s elmentünk az iskolába igazgató úrhoz. Itt megtudtam, hogy valóban tifusz-járvány miatt 29-ig szünetel a tanítás. Ezután Keresztanyu kiment az utazás felől érdeklődni, mivel úgy határoztunk, hogy erre az időre hazamegyünk. Délután itt volt két cigány otthonról s hozták a hírt, hogy szegény Jolán néni szerdán meghalt.³⁰ Pénteken volt a temetése. Úgy bánt, hogy pont most kellett eljőnnünk s utolsó napjaiban nem lehettünk mellette... Később Kocsis Jóska³¹ hozott otthonról csomagot s mi vele üzentünk, hogy megyünk haza. Úgy volt, hogy ma éjszaka 12-kor megyünk egy román szerelvényvel, de aztán „elnapoltuk” holnapra. Nagy tanakodás után, hogy elinduljunk-e, szerdán ½ 8-kor kint voltunk az állomáson. A vagon csak 11-kor indult. Egy fékfülkében utaztunk hárman. Rettentően fáztunk. Sajóecsegen és Sajószentpéteren álltunk 2-3 órát. Este 6-ra értünk Putnokra. Innen nem indult csak reggel tovább. Átmentünk egy csukott vagonba, itt többen voltak. Leterítettünk egy pokrócot s lefeküdtünk a szénára. Reggel 7-kor indultunk Bánrévére. 8-ra értünk be. Innen gyalog jöttünk hátunkra kötött nagytáskaival egész Kerepecig. Innen aztán már nem mertünk gyalog jönni, mert nagy távolság van Kerepec és Királyi között s közben elszedhetik a csomagjainkat. Bementünk Gizi néniékhez³². Itt kaptunk egy kis ebédet s lovaskocsijukkal indultunk tovább. 3 órára értünk haza. Itthon Anyukáék, a Brúgi és a Tomi³³ nagy örömmel fogadtak.

Tornalja, március 15., esütőtök. – Szabadság szent ünnepe, ez évben nem ülhetünk meg. Drága Keresztanyu már készült is vissza, fájó szívvel búcsúztam el tőle. Este egy Slesinger nevű fiú hozott Icumtól levelet. Tegnap meg postán kaptam tőle. Illyés Gyula: Pókháló című elbeszélését olvastam.

Március 19., hétfő. – Ma reggel korán keltem. 4 kenyeret dagasztottam be. Délelőtt kitakarítottam és az üzletben is segítettem. Szerdán, a tavasz első napján igazi tavasz lett, gyönyörű meleg idő. Tavasz! Szívemből köszöntelek én is. Te vagy az, akit szívrepesve várunk, Ó hátha még a békét is elhoznád. Ez szívünknek leghőbb vágya. Béke és Győzelem! Ó, már

²⁹ Szlavkovszky Károly, miskolci Signum Laudisszal kitüntetett „úri” kereskedő, Tavassy nagymama öccse.

³⁰ Czenhe Jolán nagynénink, nagyothalló, nálunk élt, 70 év körül volt.

³¹ Link, de kedves, primitív fuvaros, később öngyilkos lett, mivel orosz egyenruhában lovakat lopott, és ezek után nem óhajtott sokadszor Gööz csendőrpáncsnak beosztott kakastollasainak keze alá kerülni.

³² Orbán Ferencné Szívós Gizella, kerepeci asszony, a Lenkeyekkel rokon nagygazda felesége.

³³ a kismacska és a kiskutya

mi nem várjuk a szerelmes, csókos tavaszt. Minékünk erről már le kell mondani. Mi már megelégednénk azzal, ha jönne egy békés tavasz, s utána egy boldog nyár. Régi szép idők, boldog tavaszok! [...]

Március 25., otrágvásárnap. – Ma délelőtt megérkezett Miskolcra a csomag. Elküldte Keresztanyu a könyveinket, az árut (1600 P) a kosztümöt és a blúzának való 2 sálát. Azonkívül megkaptam a szabad mozgási igazolványomat az iskolától. A bácsival küldtünk levelet K.anyunak, mert Magyarországra már nem szabad írni és itt belterületen csak csehszlovák nyelven. Istentisztelet után Dezső Matild néniékhez mentem el, majd Víg Icával³⁴ beszélgettem. [...] Ma megint mosás volt. Ezek után a katonák után nem győzünk mosni. A tör-lőink, a törülközőink mind piszkosak. És minden, minden. **Kedden 9-1-ig** „iskolában” voltam. Kasza Lajos³⁵ tanít, egy tavaly érett kerista. Egy a baj, hogy a roznyaiak jelenleg más tanulnak, mint mi. Különbözik Kaszából elsőrangú tanár válna. Az órára Micuval³⁶ mentem s Kaszával jöttem haza Délután itthon tanultam. **Szerda** délelőtt főztük a ruhákat. Délután cigányasszony volt mosni. Estére még nem lett kész, úgyhogy holnap is jön. Ma húsleves et-tünk. Van tán több mint egy hónapja, hogy nem volt. Szerencsétlenségére Anyukának egy csont elvágta az ujját. Egy nagy darabot lehasított belőle. (Kenyérsütés volt 4 db.) **Csütörtökön** Anyuka nagyon betegem kelt fel. Megint előjöttek az epebántalmai, az ujjja is fájt és még ráadásul ráesett egy székre és a bordája majdnem eltört. Ez is nagyon fáj most neki. Ma egész nap fektüdt. Az asszony itt volt mosni. Én főztem. Este hajtat mostam. Mindezek köz-ben pedig nagytakarítást csináltam. Még vendégeket is kaptunk. Délben, ebédre jött éppen Feri bácsi³⁷, délután pedig Tornallyay Zoltánné az egyik fiával. 12-kor fektüdtem le, már mindenki aludt. **Pénteken** reggel egy lökösi néni elhozott 63 deka vaját, a kiló lekvárt, és 2 liter tejet. Délelőtt templomban voltam. **Nagypénteket** ültünk, mely ma kétszeresen az. Jézus Krisztus, Te áldott, soha a világ talán még nem érzett úgy együtt Veled, mint most. Soha nem gondolta át a Te nagy szenvedésed mint ma. Ma Veled együtt szenved, Veled együtt sír. S ha még nem is mindenki, de sok, nagyon sok mondja ma Veled: Atyám legyen meg a Te akaratod. A Te nagypénteked most a mi nagypéntekünk is. A Te nagypénteked most a mi fájdalomunk is. De miként Te is harmadnapon feltámadtál, akként lesz nekünk is feltá-madásunk. Hiszünk és bízunk benne. [...]

Április 22., vasárnap. – De régen is beszélgettem veled kis naplóm. Pedig ó de sok a panaszom! Azt leírni sok is volna. A húsvét csendben telt el. Mindkét nap templomban voltam. Első nap az Úrvacsorában is részesültem. Másodnapján már kimerészkedtem egy órára sétálni. Húsvéttól rendszeresen járok a Kasza óráira. Nagyon jól tanít, értelmesen magyaráz. Soha oly jól nem értettem a számtant, könyvvitelt, mint nála. Én, Jakab Kató, B. Micu és Alstock Tomi³⁸ járunk hozzá. A tanulást 9-kor kezdjük. Ha korábban megyünk, kicsit tereferélünk. Gyakran megtörténik, hogy csak ketten vagyunk ott Katóval, a fiúk nem nagyon járnak. E hó 8-án kezdtem tanulni Polyák Irénkénél³⁹ franciát és gyorsírást. Igazán elmond-

³⁴ Dezső Matild és Víg Ica: tornaljaiak.

³⁵ A sok Kasza fiú közül ez a Lajos, azaz „Bunyec”.

³⁶ Iván Miklós: iskolatárs, Iván Ilonka öccse.

³⁷ Lunacsek Ferenc: Czenthe Miklós unokatestvére Pelsőcéről, Sátoraljaújhelyen jegyző volt, nagyon idős.

³⁸ Korosztálybeli tornaljai „úrfiú”.

³⁹ „Kerista” lány; apja építési vállalkozó. Később Komlóssy Zsolt építészmérnök felesége lett; fia szlovákiai magyar képviselő.

hatom, hogy Irénkénél és Kaszánál jobb „tanítót” nem választhattam volna. Kaszához járok kedden, csütörtökön és szombaton de. 9-12-ig. Irénkéhez minden hétfő, szerda és péntek du. 3-6-ig. Szeretnék levizsgázni, de ha nem is lehet, a tudásnak, illetve tanulásnak kárát nem vallom. [...] Politikai helyzet rádió nélkül, bizonytalan hírforrások szerint: az angol az egyik, az orosz a másik oldalról szorongatja Berlint. Bécs elesett. (Gyurkovics Gyuri⁴⁰ is onnan jött haza.) A magyarnyelvű tanítás megszűnt, megnyíltak a szlovák iskolák. Én sem tudom, hogy érettségizem le majd. Most magánúton szeretném az évet elvégezni. A cégtáblák csak szlovák feliratúak lehetnek stb. Most azt beszélük, hogy 60 lányt visznek el Tornaljáról, aztán a nyilasokat, utána pedig népszavazás lesz, és aki magyarnak vallja magát, arra Szibéria vár. Ó Istenem, Te ki minden bajban megsegítettél, ne hagyj el most se. Minek valljuk magunkat, ha nem magyarnak! Magyar vagyok, de sem Szibériát, sem Ukrajnát nem akarom meglátni soha! És nem is fogom. Inkább a halál. Ó az ember ezelőtt hogy imádkozott az életért, most meg számunkra a halál az élet és üdvösség lenne. Uram miért kell ennyire szenvednünk. Oly nagy a bűnünk? Igen nagy és sok. „Bűnben fogantunk és sajnos, bűnben halunk meg.” Nem tudunk tőle szabadulni. Üldöz a Sátán egy életen át. Krisztus le akarta venni vállunkról a bűn súlyát, de mi oly megátalkodott bűnösök lettünk, hogy szükséges, hogy magunk is megpróbáljuk a Kereszt hordozását! És méltán meg is érdemeljük. Érezzük Uram a Te ostorod, érezzük sújtó kezed és még ez sem elég, még most sem térünk meg. Ó hányan vannak, akik még most is kétségbe vonják áldott Létedet. (A múlt vasárnapi prédikáció Isten létezéséről gyönyörű volt. Szakal t. úr prédikált.) Ó hát nem tapasztalják még most sem ennyi baj között, hogy Te milyen jó vagy? Én áldalak Téged jó Atyám életem végéig, hogy ennyi bajon keresztül segítettél, hogy életünket megtartottad, van betevő falatunk, van mivel ruházkodni és úgyszólván semmiben szükségem nem szenvedek. Csak egy valami hiányzik nagyon. Azok a csendes reggeli áhítatok! [...] Ámen!

Április 22., hétfő. – Apuka letartóztatása. Ma olyan történt, amire nem számítottunk. Drága Apukát letartóztatták. Délután 2 óra körül vitte el egy szlovák géppisztolyos csendőr és két policaj. A policaj mondta, hogy este bevihetünk neki enni és takarót. Mert csak úgy vitték el az üzletből. Azt gondoltuk, hogy én megyek be hozzá, de mondták, nem tanácsos, mert engem is bent tartanak. Így Anyuka ment el. A laktanya börtönében vannak. Hatan egy helyiségben. Linassyek is ott vannak. Szegény Elvi is.⁴¹ Aztán Vietórisz Eta⁴², Antal és Antalné (vendéglős), Andrási és a felesége (üveges), Petróczy (az asztalos), Tornallyay Zoltán, Tornallyay Pista⁴³ és még számosan, vagy 80-100-an. Ma hallottuk már, hogy ki is hallgatták Apukát. Azt kérdezték, hogy milyen pártban volt s hogy hol mikor volt katona stb. Többet nem tudunk róla. Ó add drága jó Istenem, hogy minden jóra forduljon, hogy legyen végre béke s szabaduljon ki az én Édesapukám! Hallgass meg Uram! Ámen! – Ma nem voltam az Irénke óráján, mert Apukának csomagoltunk.

Május 3., esütörtök. – Ma már kb. 10 napja, hogy bent van Apuka. Azóta mindig járok be hozzá! Naponta hol kétszer, hol háromszor. Már kb. 60 km-t tettem meg, ahányszor

⁴⁰ A tornaljai futballcsapat csodacsatára, center és festőművész.

⁴¹ Linassyek: olasz eredetű értelmiségi család Tornalján, lányuk Elvi (Elvira), Tornalja egyik szépe.

⁴² Szabó dr. (orvos) elvált felesége.

⁴³ Tornallyay Zoltán Pista: helybeli földbirtokosok.

ott voltam. A múltkor voltam (1-jén) tejért Apukának Gömörön. Reggel 5-kor mentünk s 8-ra voltunk itthon. 4 litert hoztam. Klementik néivel mentünk ki. **28-án, szombaton** volt az orosz hősi emlékmű leleplezése. Én nem mehettem el, mert Apukának vittem a vacsorát. 1-jén is nagy ünnepély volt. Utána a bál alkalmával nagy verekedés volt. 2-án pedig egy román fiú, Miklóška⁴⁴ „agyonlőtte” magát. Voltam ma megnézni a ravatalt. Úgy nézett ki, mintha élne. Rengeteg virág körülötte. Jóformán látni sem lehetett a sok virágtól. Tornalján minden ember, de különösen sok lány siratja. Ma megint egy magyar katonának a lábát lőtte keresztül egy orosz. A múlt héten volt itt egy rimaszécsi asszony s attól tudtam meg, hogy Sári férjhez ment Szelezky Sanyihoz.⁴⁵ Az egyik közülünk tehát már asszony. El is menekültek. Az édesapja meg most jön haza 3 év után orosz fogságból. Ma rossz híreket hallottam. Ugyanis azt, hogy már megtörtént a döntés. S hogy tán több családot kiutasítanak. Ó, ha erre kerülne a sor, talán nem élném túl. Óh Istenem, én nem akarok Téged elhagyni. Veled akarok maradni. Istenem adj erőt! Erőt, erőt, Uram! Krisztus légy mellettem, fogd a kezem! Istenem, el ne hagyj! „Te benned bízunk eleitől fogva!” Ámen!

Május 27., vasárnap. – Már megint nagyon elhanyagolnak kis naplóm. Pedig de sok minden történik most velünk! (28-5-ig béketárgyalások, 5-14-ig béketárgyalások, a háború vége). Apuka drága még mindig a börtönben van. Még az a szerencse, hogy egyedül őt felmentették a munka alól s csak irodai munkát végez. Most már naponta csak kétszer járunk ki hozzá. E hó 8-án múltam 18 éves. Csendes, ünnep nélküli születésnap volt. 10-én itt volt Keresztanya. Éjszaka jöttek s már másnap mentek is. Hívtott vissza iskolába. Hiszen ha apuka nem volna bent, el is mennék. A szép tavaszt borússá teszi s elszomorítja drága jó Édesapám fogsága. De én hiszem a Mindenhatót s kérem imámban minden nap, hogy szabadítsa ki apukát s adjon nekünk boldogságot. Segítse az Isten haza, meg a katonákat, az elmenekülteket s jöjjön haza az is, akit nagyon várok ... valahonnan Németországból. [...]

Június 6., szerda. – Hétfőn volt 6 hete, hogy bent van szegény Apuka, de még mindig nem engedik ki őket. Bár az ő ügye már tisztázva van. A vád hamisnak bizonyult. Azonban oly sok a dolog, hogy nem jön ki egyhamar. Ó a többtől külön az irodán dolgozik. Tegnap jöttek szlovák katonák. A békekonferencia ideiglenes eredménye: az 1938-as határok eltörlése. Vasárnap délután voltunk kint Anyukával a laktanyában. Ott voltak román katonák, az egyiket Gáspár Gyulának hívják, jól beszélt magyarul, habár nem perfekt. Az édesapja magyar származású. Kérte, hogy szereznék nekik filmet, mert meg akarják örökíteni Tornalját. Tegnap hallottam, hogy Blechner néni meg Boriska⁴⁶ hazajönnek. Tegnap meghalt egy és megsebesült egy policáj aknarobbantás közben. Apukáék a hátrahagyott 7 árva részére már 3 ezer pengőt gyűjtöttek össze. Istenem légy velem továbbra is. Segítsd haza az Édesapámat, és a magyar katonákat. Elgondolkoztam azon, hogy ha én valakit igazán tudnék szeretni és férjhez mennék, a férjem csak magyar lehet! Idegenhez pedig sohase mennék. A gyermekünk nem tudná, melyik fajt szeresse. És ha egyszer boldogok leszünk, együtt tudjuk áldani az Istent, hogy „ez a mi hazánk, szép Magyarország véráztatta földje”. S tanulja meg majd a re-

⁴⁴ Csinos román katonatiszt, a szép Balázs Mancika rajongója. A bálban lábon lőtte Csóti Kálmánt, mire annak bátyja agyonlőtte őt.

⁴⁵ Zádori származású kisnemes. Kitűnő tanuló volt, állomásfőnök Rimaszécsen, Sósik Sári férje.

⁴⁶ Zsidó deportáltak.

ménységiünk, hogy bár „magyarnak lenni gyász és szenvedés, de magyarnak lenni azért győzelem halálon, magyarnak lenni fényes Isten álom!” Krisztus légy a Vezérem. Csak Téged szeretlek. Csak Téged imádlak, csak Tehozzád vágyom! Ámen.

Június 20., esütörtök. – Már megint nagyon régen nem írtam naplót. Pár fontosabb eseményt azért utólag bejegyzek: 2 hete, hogy tartóst csináltattam. Rákövetkező nap robotba vittek. A laktanyát súroltuk és ablakot tisztítottunk. Gáspár is odajött és segített. Vasárnap örömnappal számomra. Drága Trúdiék jöttek haza Bécsből. Olyan váratlanul, olyan hirtelen. Úgy örülök, olyan boldog vagyok. Azóta minden nap találkozunk. Pénteken itt van két asszony. Az üzletbe jöttek. Közben beszélgetnek Anyukával. Miről, miről nem, nem is nagyon figyeltem. S egyszer csak megüti a fületem az ^Ó⁴⁷ drága neve. Hazajött! Hozta a jó Isten! Meghallgatta imám s hazasegítette. Már másnap szombaton este mikor mentem fel Apuhoz a vacsorával, láttam. Másnap a templomban láttam. Templom után elmentem Trúdéhoz. Sétálni nem engedték ki, mert nem nagyon akarnak még mutatkozni. Tegnap este mikor mentem tejért Ó éppen akkor jött haza. Haja a szemébe lógott. Olyan szép volt. Köszönt s rám mosolygott! Ma este erre mifelénk sétált. Mikor mentem tejért, találkoztam Vele. Pár szót váltottunk is egymással. [...]

Július 6., péntek. – Már megint régen írtam, de a sok dologtól nem érek rá. 2 hete, hogy Trúdeval és Elvivel a malomnál voltunk fürödni. A gátnál is fürödtek. Tettünk egy kis sétát végig a Sajóparton. A múlt csütörtökön Vele jöttem haza este, amikor a tejet hoztam. Pénteken itt volt Trúdi és Elvi. Este elmentünk Elvivel megnézni a táncot. Vasárnap délelőtt templomba mentem, Ó is ott volt. Délután elmentem Trúdéhoz, vele s Elvivel elmentünk megnézni az ösztáncot. Ó is ott volt. Boldog voltam, hogy láthattam. Klement néniel ott voltunk 12-ig, éjfélig. *Szerdán* zenés ébresztő volt. Rozsnyói bányászok adták. Este voltam Apukánál s Vele jöttem haza. Kedd, szerda robot. *Pénteken* reggel 5 órakor kinéztem a kapun. Az ok az volt, hogy egész éjjel mentek a kocsik s én azt hittem, hogy az itteni románok mennek. Beszéltem egy román alezredessel (németül), s attól tudtam meg, hogy ezek a divíziók Csehországból jönnek s hazafelé tartanak. *Szombaton* az átutazó román csapatból beszállásoltak hozzánk két főhadnagyot. *Vasárnap:* Templomban voltam. Laci nem volt. Délután itt volt Lóczy Mancsi és Bálint Gyuszi (most jött haza Németországból), a két főhadnagy, tanító néni és a férje. A tisztok hoztak rumot s számozás közben félig-meddig eszperantó nyelven beszélgettünk. Este tejért mentem. Apuka újságolta, hogy hajnali 4-kor hazamentek a román katonák, köztük az a kedves Gáspár, aki jól tudott magyarul.

Július 12., esütörtök. – Délelőtt voltunk robotban a laktanyában. Súroltuk a szlovák katonáknak. Délután megszöktünk, de megjártuk, mert másnapra ismét kiírtak. Akkor Farakas Juliskával és Basa Ibivel az irodákat takarítottuk. Gerda (egy szlovák katona) nagyon komisz volt, mindig ordított ránk. Úgy hív bennünket, hogy gyűlöltek magyarok. Ó, hogy gyűlölnek itt bennünket. Délben Apukával és egy Bellényi nevű szlovák alhadnaggal jöttünk haza. Apuka drága 12 heti rabság után végre kiszabadult! Vasárnap Apukával templomban voltam. Istentisztelet után meglátogattuk Apuka volt rabtársait a Tornallyay Éva asszony kastélyában. Du. Trúdival sétáltam. (Fehér rakott szoknya, fehér blúz és piros kabát volt raj-

⁴⁷ Laci, Czenhe Irénke későbbi férje: vitéz Iván László (1914–1999) gazdálkodó majd agrármérnök, a tomaljai református egyház kurátora és kántora, később a Szlovákiai (Felvidéki) Református Egyház világi főgondnoka.

tam. A blúzon és a hajamban pici piros virág s a lábamon fehér cipő.) Kedden és ma Apukával voltam tejért. Ő-mindig kint áll a kapuban, ilyenkor s így gyakran látom. Este beszéltem Péterrel, a román hadnaggal, elég jól tud magyarul. Mondta, hogy neki gimnáziumi érettségije van, aktív tiszt, azonkívül nagyon vágyik haza. Este 4 levél várt itthon. Ali küldött hármat s Nusi egyet. Azt írják, „hogy a tanév 15-én kezdődik. Vasárnap délelőtt templomban voltam. Délután a Sajón elmentünk a gát felé Trúdival, akkor láttam Őt, este is, amikor már hazajöttem, akkor ment fel sétálni.

Augusztus 7. kedd. – Csendőrlaktanya robbantás. Ezen az éjszakán ¼ 3-kor robbantották fel ismeretlen tettesek a csendőrlaktanyát. 5 órakor Apukát túszként bekísérték a laktanyába többedmagával. Pénteken 300 embert, köztük Zolit is letartóztatták a csendőrök.⁴⁸ Este még csak pokrócot sem engedtek nekik bevinni. Apukához nem engednek. Délelőtt és délután is voltam robotban, a csendőrségi bútorokat mostuk. Este már lehetett Zoliéknak enni vinni. Vasárnap délelőtt templomban voltam, délután a Melcher Mancsi⁴⁹ esküvőjén a kat. templomban. **13-án** házkutatás volt a letartóztatottaknál s így nálunk is, de nem találtak semmit sem. Délután rosszul lettem. Orvos volt nálam s krónikus vakbélgyulladást állapított meg nálam. Kórházba küldött. Borzasztó fájdalmaim voltak.

Augusztus, 14., kedd. – Hazajött Apuka. Szakállasan, összetörten, beteg. Betonon aludtak, cipő volt a párnája, semmi takarója stb. Sírt, amikor hazajött a drága. [...] **Szerda:** Itt volt Reichmann doktor. Azt mondta, hogy ha sikerül visszafejleszteni a gyulladást úgy csak 3-4 hét múlva kell megoperálni engem. Délelőtt egy Szmerek nevű szlovák alhadnagy⁵⁰ volt itt. Délután pedig Elvi és Trúdi. Másnap már szabad volt felkelnem! Pongyolában feködtem kint a folyosón. **17-én, pénteken** Apukát egy csendőr ismét letartóztatta s visszavitte a kastélyba délután ½ 4-kor. **Augusztus 18., szombat.** Ma megkezdődtek a kiutasítások. A levendefiúknál fegyvereket leltek. A robbantást állítólag Hancsovszky Béla követte el. Saját bevallása szerint. Az is lehet, hogy magára vállalta, különben kivégezték volna a túszoikat. [...] **Hétfő:** István király. Pénzváltás kezdete. 2000 Ks személyenként. Délelőtt jött Gizi⁵¹ és délután Ilonka néni. Már 1 hete össze vagyunk csomagolva s elkészülve arra, hogy 50 kg-os csomaggal dobnak ki bennünket. **Kedd:** Ma azzal a hírrel jött Dudra⁵², hogy nem kell ki-menni már senkinek. **Szerda:** Ma a Dudra állítása ellenére mégis felolvasták nekünk a kiutasítási parancsot. **Csütörtök:** Az oroszok lezárták, illetve megszállták a határt, így egyelőre maradunk.

Augusztus 25., szombat. – Ma volt Anyuka a pénzt beváltani. Én délelőtt íratam egy kérvényt a pedsedával, s így 8 ezer korona helyett 13.300 Ks-t kaptunk ki. Bár ügyis bent maradt 3500 P., illetve 7000 Ks, mivel 10.000 P-t adtunk be. Délután befutott Ica. Este voltunk bent Apukánál, vacsorát vittünk. Hancsovszky Bélát halálra ítélték, az ügyvédje azonban kegyelmet kért számára. Azt mondta Béla, hogy lesz még Nagymagyarország. [...] **Hétfő:** Zoliék ma kijöttek, de azért egy héten 2x még kell járni dolgozni. Icu még holnapig

⁴⁸ Lásd erről: *Czenthe Zoltán: A tornaljai magyarság háború utáni megpróbáltatásai...* Széphalom 11. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2001. 169-178.

⁴⁹ Melcher fordármester (az első tornaljai hősi halott a II. világháborúban) leánya.

⁵⁰ Szlovák alhadnagy, egy a sok „partizánhős” közül.

⁵¹ Orbán Gizi, a kerepeci nagygazda (Lenkey rokon) lánya, Irénke iskolatársa.

⁵² Egy másik „hős partizán”. „Szerényen fogadta el” rádiókat és néhány bútorunkat (mögötte egy fegyveres állt).

itt marad. Másnap kikísértem az állomásra őt. **Szerda:** Ma ünnep van. A partizánság kezdete. (Besztercebánya elfoglalása.) Délután nagy ünnepély volt a Sokol pályán. Ma csodák csodája, magyarul doboltak. Másnap én vittem Apukának a vacsorát. **Péntek:** Ajándékot kaptam reggel 7-kor. Délután robotban voltunk. Trúdival, Simon Kajával⁵³, Dargay Ancsa⁵⁴ stb. Este 7-ig voltunk. Apuhoz beszéltem, de még egyszer felmentem a vacsorával. Zolival jöttem haza. **Szeptember 1., szombat:** Máskor ilyenkor kezdtük a tanulást. Most semmi. **Hétfő:** Tegnap templomban voltam. Apukáékat a fogdába vitték, már döntés lesz. Este voltam nála. Ma újból megkezdődtek a kiutasítások. **Kedd:** Kiutasítás. Este Apukát hazarendelték azzal, hogy holnap reggelig el kell hagynunk Tornalját. De kaptunk 1 napi halasztást. Csomagoltunk 3 óráig éjjel. Erre a napra mindig borzalommal fogok visszagondolni. Itthagyni ezt a drága helyet, az ismerősöket, az ősi fészket, a Sajót s mindent ami oly kedves. A kis otthonunkat. Ó Istenem, ne hagyd ezt büntetlenül! De mi nem csüggedünk. Hiszen a vers is azt mondja: „Emelt fővel járd szörnyű Golgotád, bús koldus ország eltiport magyarja”. De reméljük sorsunk jobbrafordulását. **Szerda:** Megint hajnalig csomagoltunk. **Csütörtök:** Reggel korán megjelentek a fuvarosok. 2 kocsit kaptunk állami fuvarba, egyet Kerepecről 600 Ks-ért. Orbánék jöttek eggyel szívességből és Derencsényi⁵⁵ jött a stráfkocsival 1000 Ks-ért és egy pár cipőért. 12 órára felpakoltak s 2 óraker indultak el. Én itt maradtam még Klement néniéknél. **Péntek:** Ma Petróczyék⁵⁶ mennek. Délben visszajött Anyu. Mondja, hogy Bánrévén laknak egy istállóban. Gyönyörű!!! Délután krumplit ástunk. **Szombat:** Anyu délután visszament a vonattal. Mi egész délután krumplit ástunk. **Vasárnap:** Éjjel Anyu Visszajött. **Kedd:** Tegnap asszonyok dolgoztak a kertben. Ma megkezdődtek a tárgyalások. Délután 3 kocsival anyuka elment. Elvitték az üzletberendezést is. **Szerda:** Esős rossz idő volt ma. Egész nap esett. Délután voltam hagymát keresni, de nem kaptam sehol sem. **Csütörtök:** Ma csendőrök jártak nálunk. Minket kerestek. Találkoztam is velük, mikor Elvivel jöttem a mézáróstól, de nem ismernek, hát nem fogtak el. Antalné, Bálint bácsit⁵⁷ és még többeket azonban becsuktak. Ma mennek Dezső Miklósék⁵⁸ és Simon Gáborék⁵⁹. [...] **Péntek:** Ma korán reggel itt volt Laci. Aputól hozott levelet. Éppen vasaltam mikor jött. Pongyolában, boglyosan voltam még. [...] **Hétfő:** [...] Délben megérkezett Csetnekről a Klement néni édesanyja⁶⁰ és öccse, Laci. Jöttek segíteni krumplit ásni. [...]

Bánréve, szeptember 24., hétfő. – Reggel korán keltem. 7 óraker még elmentem Bockot⁶¹ keresni a tartozás végett. Aztán a kölcsön lisztet mentem összeszedni. 8 óraker jött Laci, aztán jött Trúdi is. Átmentünk hozzánk a villanykörtéket kiszedni. Aztán csomagoltunk. Bocko eljött kifizetni a kasszát. 11 óraker elbúcsúztam drága Klement néniéktől, F. Juliskától, Trúditól s elindultunk a magyar határ felé. Varga Micu⁶² is a mi kocsinkon jött.

⁵³ Simon Gábor tanító bácsi Klárka leánya.

⁵⁴ Darguci: a félelmetes fodrászmester koromfekete hajú lánya.

⁵⁵ Szállítási vállalkozó.

⁵⁶ A szomszéd asztalos mester, felesége Farkas-lány.

⁵⁷ Lakatos mester, B. Gyula apja.

⁵⁸ Hentes- és mézáros mester, szeszakázán.

⁵⁹ A nemes Otrókocsi nemzetségből. Kiváló tanító, nagy magyar, hős katona, „talpig ember”.

⁶⁰ Csetneki, Lukács lány.

⁶¹ Boczko Jani mézáros, hajdani segédünk. B. Sanyi kövi kisnemesi családból származó öccse.

⁶² A TSC hajdani futballkapusa, később Hidasnémetiben állomásfőnök.

½ 3 óraker értünk be bánrévei istálló-lakunkba. Úgy a tót, mint a magyar határon simán átjutottunk. Laci bejött a lakásunkba. Csak lekváros kenyérral tudtuk megkínálni, mert ebéd még nekem sem maradt. 4 óraker indultak vissza. A határig még elmentünk a kocsival. A fuvarért Laci nem kért semmit. Az első álmodom az istállóban a háborúról volt. [...]

Szeptember 26., szerda. – Délelőtt Putnokon voltunk lakást nézni minden eredmény nélkül. Alighanem Miskolcra megyünk. Csak Anyu ne lenne ennyire határozatlan ebben az ügyben. Délután megérkezett Hancsovsky Béla. Megszökött a rimaszombati törvényszékből. Meztláb jött. Már bottal is alig tudott jönni. Átúsza a Rimát, a ruha rajta száradt meg. Egész éjjel ázott, ahogy futott, többször elesett s össze van törve a térdé. Alig tudott beszélni is. Meleg lábvizet adtunk neki, aztán forró levest s mindjárt magához tért. Az édesanyja otthon sem volt. Elmesélte az egész robbantás ügyet. Hogy neki semmi köze nem volt a robbantáshoz, hanem csak magára vállalta, hogy a többiek ne szenvedjenek. Mondja, hogy nagyon megverték és éhezették. Úgy ki van éhezve, hogy minden percben eszik itt. Sajnálom szegény Bélut. Fő az, hogy nem ő a tettes. Éjszaka egy részeg pasas becsapott bennünket azzal, hogy visszatért a Felvidék, mehetünk haza. **Esütörtök:** Ma megint csak „itthon” voltunk s bent dolgozgattunk. Tovább tart a főzés 10 családnak egy sparhéton. Este Sajópuszpökiben voltam tejért. [...] **Döntek.** Mivel vagon most sem kaptunk s az én vakbelem pedig nagyon fájt, délben vonatra ültünk, anyuval eljöttem Miskolcra. 6 óraker érkezünk ide s anyuka rögtön visszament, mert Keresztanya rosszullete miatt nem tudott menni. [...] **Október 8., hétfő:** Reggel 8-ra megérkezett a vagon. Keresztanya hazajött s én vittem ki Apuéknak reggelit a Gömörre. Aztán én hazajöttem s Kanyu ment ki. Felsúroltam a szobát. Az első kocsit csak 5 órára érkezett ide 4 stráfkocsi jött. 10.000 P-be került. Este 10-re hurcolkodtunk be. Köszönöm Istenem, hogy megsegítettél s szerencsésen idejutottunk. [...] **Október 24., szerda.** Zoli ma hazament Tornaljára. Van még egy kis szlovák pénzünk s azért vesz ott valamit. **Október 30-án:** Megérkezett Zoli hazulról. Már lakik egy szlovák kereskedő a házunkban. Zoli hozott ruhaanyagot. Zovgert, a kiutasítónkat láttam a Jogakadémia előtt. **November 2:** A Jolán néni magas szárú cipőjéért vettünk 15 q szenet. De még csak 8-at hoztak el. **November 4., vasárnap:** Hála Istennek Aput is sikerült elvinnem templomba. Enyedi püspök úr beszélt. Utána kimentünk Apuval sétálni. Találkoztunk Danczingerrel⁶³, majd dr. Karácsonyival⁶⁴: két ismerőssel. Ma voltak a választások. Később kihírdették az eredményt: győztek a Kisgazda- és polgárpartiak. Tüntetés és zavargás volt. Este szólt a gyári sziréna. [...]

1945. november 8., esütörtök: Ma van 7 éve annak, hogy 20 évi rabság után bevonultak kis városunkba a magyar honvédek. Ma 7 éve éltük át a legszebb percekét. S ma ismét rab lett az a drága föld, ahol a mi kis fészünk van. Istenem, köszönöm, hogy egyszer részese lehettem egy ilyen ünnepnek. Kérlek add, hogy legyen nekünk még egyszer ünnep a világon s ragyogjon fel ismét a felszabadulás napja Tornaljára. Isten légy áldott s legyen meg mindig a Te akarod. Ámen. [...] **November 20., kedd:** A templom előtt találkoztunk Farkas Jancsival. Behívtam, hogy halljunk valamit az otthoni helyzetről. Bizony jót nem mondott. Ő is azért jött át, mert azon éjjel 70 csendőr érkezett kis falumba, s állítólag a fiatalságot jöttek volna összeszedni. Ő is át akar ide jönni. Istenem, mentsd meg őket otthon. Mentsd meg

⁶³ Volt tornaljai zsidó cipőkereskedő, Miskolcon egy műemkek aranyóránkért 20 kg zsírt és egy cipőt adott.

⁶⁴ Másként Kogler Dezső, a tornaljai molnár dinasztia sarja, később Borsod megyei főállatorvos.

Trúdét, Icámat, Lacit és mindenkit. Ne engedd meg ezt az újabb brutalitást! [...] **December 5-én**, Mikulás napján Apukát felköszöntöttük. Az ebéd lekváros derelye volt. Nekünk most nem hozott semmit a Mikulás. Nem baj. Az egyik hosszú pongyolámért 3 kg melaszt, 2 kg csipkelekvárt, 5 liter tejet és egy csomó túrót vettünk. [...] **December 14.** [...] Az üzletekben nem lehetett semmit kapni, mert bélyegezni fogják a pénzt. Ma vittünk eladni egy pár játékot Icuhoz. **December 19:** [...] Visszagondoltam arra, hogy 2 éve milyen boldog napom volt, 1 éve pedig annál szomorúbb: akkor „szabadultunk fel”. Akkor kezdődött a kálváriánk. **December 20:** Ma már bélyegezték a pénzt. A 10 ezer P-re kellett 7500 P-s bélyeg, az 1000 P-sre 750 P-s bélyeg. Ezzel kapcsolatban az árak csökkentek 10-20 %-kal. Feljegyzem egy pár holminak az árát, hogy később majd csodálkozzanak rajta. 1 l tej 10 ezer P, egy kg zsír 200 ezer P, 1 db gyufa 5 ezer, egy ruha 6-700 ezer P, a mozi 2 ezer P, az olaj 60-70 ezer P, az olajhoz igazodnak az árak. Ma vettünk karácsonyfát 2 tojásért és 1000 P-ért, különben 8 ezer lett volna. [...] Eladtuk 30 ezerért egyik babámat, 20 ezerért dominót és egy kis játékot 15 ezerért. [...]

December 24. Karácsony: [...] Este megjött a Jézuska. Mindössze egy karácsonyfát hozott. Készítettünk rá egy kis szaloncukrot. Este bibliát tanulmányoztam. Drága jó Istenem, köszönöm a Te véghetetlen kegyelmedet, hogy ezt a napot megérhettem. Áldalak, hogy ennyi viszontagság után aránylag elég békességben, jó meleg otthonban és meghitt családi körben ülhettük meg ezt a szent ünnepet. Köszönjük, hogy elküldted hozzánk a kicsi Jézust. Köszönjük ezt az örömmünnepet. [...]

December 31. hétfő: Ősztenő utolsó napja. Ismét vége egy évnek. Mennyi kétségbeeséssel, mennyi aggodalommal tekintettünk ez év elé s hála Istennek ez az év is lepergett. S még elég-elég, dehogyan: nagyon szerencsésen. Kiszabadult apuka és Zoli is a börtönből, szerencsésen eljutottunk ide. Van mit ennünk, van meleg lakásunk. Megsegített az Isten. Hála érte nagy nevének. Ma egy éve, hogy apukával együtt dekkungot ástunk. Ma egy éve százszor rosszabb világ volt. Este bejöttek Rezső bácsiék, hoztak be pogácsát, süteményt meg bort. Nekünk is volt süteményünk s egy üveg pezsgőt bontottunk fel. Megvártuk a 12 órát (sőt 2-ig voltunk fel). Kívántunk egymásnak boldog Újjesztendőt.

[...]

1948 tavaszán: – E napló írását régen abbahagytam. Nem fontos már írnom. Ami most történik, az nem ábrándozás, több annál – Élet! Lacinak vagyok a boldog jövődöbelije. Szeretem Lacit, s érzem, nagyon boldogok leszünk. Már most nincs szükségem naplóra, hiszen mindent neki írok le. Húsvétkor lesz az eljegyzésünk, s érettségi után az esküvő. Hadd élhesünk Istennek tetsző családi életet! Uram, Te segélj, hogy így legyen!

SZILÁGYI FERENC

Európa

Európa, te hűtlen anya,
már jöttünket aki átkozva vártad,
apánkat szidtad, büszke szeretőd,
kényét és gögjét Ázsiának.

S mikor meglettünk, ellöktél magadtól,
de föltáplált és fölnevelt
a Sors. Kelltünk, ha nem is akartad
e legpoétább, legszebb gyermeked.

Vadonban hagytál, farkasok tejét,
mének vérét s ittuk kancák tejét –
de templomokat s könyvet álmodánk,
s ahogy ifjává serdült a legény

vándorbotot vett, járta tájaidat:
Párizs, Bologna, Heidelberg, Bécs –
a világban szerteszórt sírkövek
írták nagy álmát s nem szűnő hevét.

Rodostó és Darzsiling és a Broadway
s a párizsi emberrejtő Bakony –
Egy világot átjáró szomjúság,
egy világot átfutó fájdalom!

– S te hűtlen voltál, mégis, te Anyánk!
És húgod is az ifjabb Európa,
e század mámoros szülötte,
szent szerelmünk – a céda.

Ő is bitang lett hozzánk. Áltatott,
ronggyá táncolt cipőjét hozzánk vágta.
A karunk kellett és a kardunk –
de szegénységünk rossz szagát nem állta.

Pedig érte volt minden: vér és könny –
óh Európa, Európa!
érted lettünk koldusok, rongyak, senkik –
és mégsem tudunk lemondani rólad.

Bár kifosztottál, útszélte vetettél,
megcsonkították: kolduson, vakon
téged imádunk. Fogadj karjaidba,
hadd élhessünk melletted szabadon

és emberül! – Az nem, nem lehet,
hogy eltaszíts, hogy céda légy,
hogy azt szeresd csak, akinél a hír,
a hatalom és a csengő pénz!

Nálunk csak ínség, rongy és – becsület,
és lángolás. A szívünk csupa vágy,
millió dal. Kórókból és a holtak
csontjaiból csinálunk furulyát,

hogy hűtlen füled csigájába zúgjuk,
öntsük, üvölsük üszkös bánatunk:
bár félrelöktél, vérbe taszítottál –
mégis mindig érted vágyakozunk!

S lesz még ünnepünk! Mert nem hallgatunk,
a dalt és átkot addig nem hagyjuk el,
míg két karod – a gyilkos és kegyetlen –
megbocsátó anyai szerelemben

újra édes melledre nem ölel.

(1955. január 10.)

Ellenstrófa

Ötven év múltán

Óh, Európa-anyánk, ezer éve a kebleden élünk
 s védte karunk békéd, míg özönölt a pogány
 városaid ellen, de mi védtünk, állva a gáton,
 fénylő templomaid, kertjeid, üzleteid – –
 S vak Salamonként végtére te kettévágtad azt, ami egybe tiéd volt:
 adva a zsarnoknak fél gyereked: Keleted.
 Tengődtünk árván s beh anyátlan, állati sorban,
 vonva igánk; s amikor lázada büszke szivünk
 rabtartónk ellen: te megint csak el-kitaszítál!
 És mégis tefeléd vont s von örökre szivünk –
 s hát most meg mit akarsz? Tizedáron venni a munkánk
 drága gyümölcsét meg s vonni meg ősi jogunk
 hogy dolgozhassunk Teneked, a közös európai Házban
 egyenlő bérért – Mért ez a csúf „ki-tolás”?!
 Mert későn jöttünk?! – De hisz éppen el Te taszítál
 s így lettünk késő, árva, szegény rokonok;
 jó ezer éve vagyunk, noha édes magzatid immár:
 hát ne különböztess meg: bűneid így ne tetézd!
 Vajh, új isteneid: a pogány Baál, Mammon, a Pénz-Úr
 s a Bank diktál így? Óh, nem ez ördögi fény
 volt, ami vonta szivünk vágyait Tefeléd sóvárgva, epedve:
 mennyei tiszta Sugár téged, amely vezetett
 hajdan, és nem Baál, az arany, mely vért szül, s pénzt fial egyre
 s hitvány zsoldja sodor Sodoma sorsa felé...
 – Jobbítsd meg magadat, mert mink, hordván az ábeli bélyeg
 izzó sebhelyeit: így, csakis így követünk!

KONCZ SÁNDOR

Harctéri lelkigondozás (Készült 1944 nyarán)

Dr. Koncz Sándor (1913-1983) táborigazgató, sárospataki teológiai tanár, egyetemi magántanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros, két jelentős könyvén kívül (Kierkegaard és a világháború utáni teológia; Miskolc, 1938; Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása; Debrecen, 1942) számos tanulmányt, cikket publikált. Sok igehirdetése, tanulmánya, jegyzete kéziratban maradt. Ezek feldolgozása, publikálása, a korábbi fő művek újraközlése folyamatban van. A jelen bevezető kommentárban a könnyebben hozzáférhető, illetve a halála után megjelent műveire és a róla szóló főbb írásokra utalok; időrendi sorrendben ezeket sorolom fel a hivatkozások listájában. Teszem ezt azért, hogy az érdeklődők figyelmébe ajánljam a hatalmas életmű egy-egy részének feldolgozási lehetőségét és a ma is érvényes, használható üzenetek értelmezését.

Dr. Koncz Sándort 1941-től többször behívták katonai-, táborigazgató-, táborigazgató lelkészi szolgálatra. 1942-től Marosvásárhelyen volt (angol nyelvet is tanító) hitoktató lelkész, a Magyar Királyi Csaba Királyfi Gyorsfegyvernemi Hadapródiskolában. 1943-tól 1946 októberéig „Európa roppant térségein mozogtam”, mint írta egyik emlékezésében. Táborigazgató volt az oroszországi Gomeltől a németországi Hannoverig. Parlamenterként részt vett a Szövetségesekkel való frontvonalai fegyverszünet létrehozásában és a Bergen-Belsen koncentrációs tábor felszabadításában. Mint feldolgozásra váró, páratlan értékű táborigazgatói jelentéseiből és az egész élete során vezetett szolgálati naplójából kiderül, 1944 nyarán járt itthon, Sárospatakon. Az itt közölt tanulmány eredeti, 11 oldalas gépiratának végén olvasható: „1944 nyara. Rögtön a frontról haza kerülésemkor írtam.”

Dr. Koncz Sándor életének, munkásságának, lelkészi-tanári-tudósi-közirói-szervezői magatartásának hét főbb, összefüggő jellemzője volt: Töretlen hit. Ennek már gyermekkori megéléséről lásd a Nádházy Bertalanról szóló tanulmányát. Tudományos, ezen belül teológiai és filozófiai megalapozottság. Erről a hivatkozott köteteken kívül lásd a sárospataki filozófiai oktatásról, a természettudományos oktatásról, ill. a Comeniusról írt tanulmányait. Az értelmes hit és a cselekvő erkölcs szerves egysége. A számos tanítványi emlékezés közül erről lásd Dienes Dénes írásait. Módszeres, praktikus életszervezés. Ennek gyökereiről lásd a Szabó Zoltánról írt tanulmányát. Szerette és ismerte az embereket. Erre is szépen emlékezett Dienes Dénes egyetemi tanár, aki mint alsóvadászi lelkész, tudományos kutató és sárospataki levéltáros egyaránt utódja és követője életművének. A „hittel és humorral” életszemlélet és magatartás; amint azt számos anekdota és megemlékezés őrzi. Végtelennel tűnő, ám 70 év alatt felörlődött szellemi és fizikai munkabírás.

Az itt közölt tanulmány tükrözi a fentieket. Ne legyen szükség rá, ám éppen ezért szakmai olvasmányként ajánlom a tábori lelkészek szíves figyelmébe. Úgy vélem, hogy gyakorlati teológiai tartalma, praktikus etikája és módszertani szempontjai miatt hasznos olvasmány lehet békebeli lelkészek, katonai nevelők, egyházi és világi rendezvény-szervezők számára is.¹

Közreadta és a jegyzeteket írta a szellemi hagyaték gondozója:

DR. KONCZ GÁBOR²

I.

A lelkigondozás alapjában véve folyton ismétlődő, szakadatlan térítés. Állandó miszsió. Parancsátvétel Istentől – parancsátadás az embernek. Van lélek és a léleknek *Ura* van: ez a lelkigondozói tevékenység örök felkiáltójele. Az egyetlen lelkigondozó Isten. Ő az összehasonlítás nélküli legnagyobb. Szentlelke ott is „lelkigondozhat”, ahol emberi lelkigondozó nincs. Isten, amikor bárhogyan bizonyoságot tesz Önmagáról, az árvamadár emberi lelket vonja bele az örökélet fészkének melegébe.

Isten lelkigondozása annyira egyetemes, hogy mindig a leglényegesebb dolgokra vonatkozik: az üdvösségre. Istennek az ember felé irányuló óriás munkája: az üdvösség. Az üdvösség arányai azok a leghatalmasabb kapcsok, amelyekkel Isten az embert Maga felé húzza. Az üdvösség a legszelebb távlat, a legmagasabb horizont s mert a legfőbb valóság, ezért a legcsillogóbb gondolat is. Az üdvösség, mert hit, ezért élet s mert élet, így fel-támadás, mennyország, paradicsom. Az üdvösség az eredeti teremtésterv visszaállítása. Isten a törtkoronájú embert, a megbukott diákot, a kicsapott gézengúz, a csupán ön-maga nyomorúságával azonos embert újra teremti. Saját képére.

A lelkigondozás *újteremtés*. A lélek minden ágaskodása visszavágyódik az „isteni” őshazába. Oda menjünk az idők végén, ahonnan elindultunk az idők kezdetén! A vég olyan nagy, mint a kezdet, mert Isten a végben Omega, a kezdetben Alfa. Isten körfor-

¹ Hivatkozások: *Koncz Sándor* [1981]: A filozófia és a teológia oktatása 1703-1849 között [Sárospatakon] In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Szerk.: A Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 116-154. - *Koncz Sándor* [1985]: Nádházy Bertalan emlékezete. [1884-1956] In: Kultúra és Közösség, 5. sz., 74-86. - *Koncz Sándor* [1990]: Comenius teológiája. In: Bibliotheca Comeniana III. Comenius és Magyarország. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 86-102. - *Koncz Sándor* [1993]: Kijelentés és filozófia. „A kijelentés a hihetői igazságok világa, a filozófia pedig a tudható dolgok rendszere.” In: Reformátusok Lapja, július 11., 5. old. („Tiszta forrásból” rovat. Részletek az azonos című, 1940-ben megjelent tanulmányból.) - *Dienes Dénes* [1993]: Koncz Sándor Alsóvadász. In: Sárospataki Református Lapok, október, 21-23. - *Dienes Dénes* (szerk.) [1993]: ...miként a csillagok... Dr. Koncz Sándor emlékezete. (A szerkesztő bevezető tanulmányával, „Újjászületés - szépséghibával” című tanulmányával; Dr. Koncz Sándor műveinek válogatott bibliográfiája; három írása és két róla szóló vers.) Alsóvadász, Kiadja az Alsóvadászi Református Egyházközösség, az Edelenyi Városi Könyvtár támogatásával, 75 old. - *Dienes Dénes* (szerk.) [1994]: „Szeliden és rendíthetetlenül”. Dr. Koncz Sándor Memoranduma 1956. (A szerkesztő bevezető tanulmányával) Alsóvadász, Az Alsóvadászi Református Egyházközösség kiadása, 31 pp. - *Dienes Dénes* (szerk.) [1995]: Isten országa kincs. Dr. Koncz Sándor igehirdetése. (A szerkesztő bevezetőjével) Sárospatak, A Sárospataki Református Teológiai Akadémia Kiadványai. 1. sz. 63 old. - *Koncz Gábor* [2000]: Dr. Koncz Sándor, 1913-1983. Életrajzi vázlat és bibliográfia. Kézirat 51 old. Megtalálható: Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában. - *Koncz Sándor* [2001]: A természettudományok művelői és oktatása a Sárospataki Refeormátus Kollégiumban 15-16. században. In: Zempléni Múzsza, I. évf. 3. sz., 40-47. - *Koncz Sándor* [2002]: Szabó Zoltán teológiájának kibontakozása In: Zempléni Múzsza, II. évf. 2. sz. 5-28. - *Koncz Sándor* [2004]: Az ő nevében reménykedem. In: Reformátusok Lapja, január 4., 6.

² Tel: 06-1-3-550-122; E-mail: mka@mail.datanet.hu.

gást végeztet velünk, amiben a tengelyért: Krisztusért, a végpontra jutott kárhozatból kiemel a történet kezdetén elindított örökéletbe.

Az ember bukása előtt sem volt Isten. De hasonlított hozzá. Bukás után nem is hasonlít. Krisztus azért jött Isten képében és valóságában, hogy az ember újra hasonló legyen Atyjához. Mi most csak akkor hasonlítunk Istenhez, ha Isten a Szentlélek cselekvéseiben Krisztust hozzánk adja. Ez a hozzánk-adás azonban mindenkor olyan hatalmas, hogy nem is marad belőlünk más, csupán az, amivel Isten minket így megtold.

A lelkipozásban nincs alku. Nem a bármilyen emberi pepecselés, módszer, rítus, liturgia, pasztoráció (amelyek a jó rend és ékesség szempontjából lehetnek nagyon fontosak), hanem kizárólagosan az üdvösségre felhívás az egyetlen rendkívüli a lelkipozásban. Isten az Igében mindig ezt a felhívást mondja. Az ember örök bűne, hogy ezt a felhívást folyton elrontja. Földi végzetünk, hogy mi csak törtszámban tudjuk kifejezni és végbevinni azt, amit Isten egész számban jelent ki.

Itt érünk el ahhoz a ponthoz, hogy a lelkipozás *emberi tevékenység* is. Tevékenységének mérője az, hogy az általa, munkája által megtestesített törtszám mennyire van az egész számtól. Ennek az alapján lehet az után kimondani azt is, hogy vannak jobban és vannak egészen rosszul lelkipozott emberek.

Az egyetemes papság bibliai igazsága révén, minden ember önmaga lelkipozója. Az egyetlen lelkipozó természetesen Isten. De ha ezt már elmélyült életem minden felfelé bugyborékolásával hiszem és felmagasztosult áhítatom minden emberi terhével tudom, akkor Isten már úgy vált lelkipozómmá, hogy engemet beiktatott ebbe az égi tisztségbe. Akit pedig Isten a Maga számára beiktat, kiválaszt, beolt, annak egyben *hivatalt* is ad. A hivatal az a *hivatal*, hogy Istent, mint lelkipozót annyira higgyem önmagamban, hogy mások számára is nyilvánvaló legyen ez a rendkívüli dolog. A bizonyágtétel lényege ennyi: Isten az legyen másnak is, aki nekem, tehát Krisztus, üdvösség, élet.

Lelkipozói munkát csak az végezhet, aki hisz. A hívő pedig nem okvetlen lelkes. A hivatásos lelkipozói munka vagy lelkesi funkció kerékkötős kátyúja a hitetlen lelkes. A lelkes, ha pásztor, már hisz. Hiszen pásztor azért lehet, mert hívő ember. A hívő ember már önmagában véve is misszionárius. Nem teheti meg, hogy el ne mondja, amit ő is úgy kapott. A lelkipásztor hívő pásztor. A nem-lelkes hívőtől az különbözteti meg, hogy neki az anyaszentegyház földi szervezetétől *szervezeti* megbízása is van. Milyen nagyszerű, ha a szervezeti hivatal egybeesik a mennyei hivatással, az elhivatottsággal.

Mindezt azért mondtam el, hogy alapelvileg lássuk, hogy az ún. harctéri lelkipozásnak nincs más fundamentuma és „kilátása”, mint a békebelinek: Krisztuson át az üdvösség.

II.

Harctér és hadműveleti terület nem azonosak. Ma hadműveleti terület minden háborús ország, hiszen a front az otthonba lépett. Ennek az otthoni frontnak azonban mégis megvannak a maga többé-kevésbé békésebb keretei. Hogy mekkora nagy a különbség a hadműveleti ország „békéje” és a harctér „háborgása” között, ezt az tudja igazán, akinek a harctéri front is volt „otthona”.

Ha a háború általában sűrített élet, akkor a harctér a legisleg sűrítettebb. Ilyenné teszi az örökös *bizonytalanság érzése*: az élet pillanatokban való élése. Bizonytalanság itthon is van elég. De érzése nem annyira felfokozott, nem annyira égetően aktív, nem olyan külső és belső szenvedéssel teljes. A harc, a fárasztó menetel, a dermesztő hideg, az olvasztó meleg, a latyak, ami ellen semmit sem tehetünk, lövészárók-élet, a fedezékekben való hetelés, a veszélytelennek látszó úton aknarobbanás, repülőátadások, saját harci eszközöktől keletkezett szerencsétlenségek, a bekerítések eshetőségei és rémségei, a tetű, szúnyog, járvány ijesztgetése, a ki nem számítható helyekről süvítő orvlövések, a bajtársak vére, annak aki mellettem állt, vagy aludt hirtelen való halálos elomlása, a hazai hírek szállingózása, a posta esetleges huzamosabb elmaradása, a hullák, roncsok, sebek tömege, az olykori kikerülhetetlen élelem, stb. utánpótlás elmaradása fölötti emésztő aggodalom: mind-mind olyan jegyek, amelyek a szó legszorosabb értelmében véve idegfeszítővé teszik az amúgy is felcsigázott emberi lelket.

Ezekhez a belsőt lényegesen átformáló külső dolgokhoz járul az egymást megszokás végtelen unalma. Ez nem azt jelenti, hogy nincs bajtársi élet. De azt jelenti, hogy bizony sok helyen nincs. Ahol komoly bajtársi élet van, ott valami templomszag terjeng, megcsapja az ember szívét a közösségi élet áhítata. Ahol pedig nincs, ott vagy a közömbös megtűrés az úr, vagy az unalmas undor.

Mert a harctér sűrített pillanatában éli a maga csaknem elviselhetetlenül kínos életét, mind a hiány, mind pedig a teljesség túlzott felfokozásában jut kifejezésre. Ha valaki komoly felelősséget érez, összerogyhat alatta. De ha pernahajder, ott is minden igényét a legszélsőségesebben kielégítheti. Innen érthető, hogy a harctér bátorságban, önfeláldozásban, komoly helytállásban, prófétai sorsú mártíromságban éppen annyira csillogóan teljes, mint amilyen bakacsinosan fekete a szökésektől, bajtársi lopásoktól a nemi erőszakig.

A harctér *végletekben* él. Az arany középút kevés.

A harctér, ha improduktív, fárasztóan és lélekölően unalmas. Ha produktív, idegrárgató cikkázásokig izgalmas. Ebből persze nem következik, hogy a harctéren – a legveszélyesebb helyzetekben is – nincsen nyugodt ember. Isten őrizzen tőle! Az egyéniség, az ember általában véve ott is olyan, mint itthon. A jellem, a karakter alaptulajdonságai nem igen változnak meg. De a jellem egy olyan keretet kap, ami feltétlenül mássá teszi az életet. Képzéljük el, hogy ugyanaz a festmény mennyire más egy hozzáillő harmonikus, vagy egy hozzá nem illő rikító keretben. Innen érthető, hogy kint csaknem mindenki más lesz, mint itthon volt. S a háborúk örök tragédiájához tartozik, hogy sokan itthon többé nem is tudják feltalálni régi önmagukat. A forradalmak a történelemben 90 %-ban nem megelőzik, de követik a háborút. Lélektanilag ez azért van így, mert a háborúsodók elvesztették önmagukat és régi énjuket olyan lázasan keresik, hogy összeforgatnak vele mindent s mégse találják meg. Gondoljunk aránylag rendezett fiókjainkra. Ha izgatottan keresünk benne valamit, nem találjuk. Helyette mindent összedobálunk. Utána „nyugodtan” rendezkedhetünk.

A harctér általános lélektanához tartozik, hogy mindent *nagyitva* lát. Elveszti realitását. A dicsőség színesebb. A veszteség az elszenvettnél nagyobb. Az itthonról irt bajok

óriásfák. Az ellenségről is hiányzik sok esetben a hü emberi kép. Sok embernek nem használ az, hogy ördögnek látja, mert jobb lenne, ha ugyanolyan bátor vagy félénk harcosnak látná, mint amilyen önmaga, mert akkor torzítás nélkül tudatában lenne annak is, hogy egyszerű embernek megadott eszközökkel az is legyőzhető.

Felfokozott, ellentéteiben nagyított, lélektani csomóktól terhes a harctéri ember lelke. Ám, hogy a kontraszt teljes legyen és maga az ember érthetetlen, bizonyos *józan ridegség* járul mindehhez. A józan ridegséget Isten ajándéku adja, hogy a továbbélők számára kibírhatóbb legyen a további háborús élet. Bár a cél elérésénél az ember élete vagy halála lényegében véve nem számíthat, minden borzalmasság ellenére sincs komoly, belső, összeomló megrendülés. Nincs idő arra, hogy a tragikumba való elmélyüléssel szemléljük befelé a dolgokat. S ez nagy áldás, mert minden veszteségen, átélt belső és külső szenvedésen rögtön túl kell lépni, hogy az újabb célok az erőkifejtésben hiányt ne szenvedjenek. A józan ridegség több mint közöny s annál értékesebb is jóval. Az van benne, hogy az ember, mihelyst érez valamit, rögtön fel is számolja érzéseit. Tudomásul veszi a valóságot, de nem beletörődéssel, hanem folytonos legyőzni akarással. Győzzük le a valót, legyünk urai a helyzetnek. Maradjon szemünk a holnap számára, agyunk a jövő tervekre, érzékünk a pillanatok kihasználására: erre kell biztosítani a lelket. A ridegség lényegében véve belső cselekvési szabadságunkat védi, öntudatunkat óvja a szertelenségtől és szétomlástól. A rideg katona nem a rokonszenv nélküli elviselhetetlen ember, hanem a tényekkel merészen számoló józan harcos.

A harctér az embert kiszolgáltatottan, őszintébben, pőrén mutatja meg. A meztelenségnek lehetnek szépségei, de vannak undokságai is. A „szalonélet” előítéletei megszűnnek. Amin itthon megbotránkoztál, ott észre sem veszed. Amin itt mérgeledtél, ott nevensz rajta. Ami itthon illem, szokás, társadalom, ott csaknem meghal s helyette a bajtársiasságnak, a szorosan egymásra utalt közösségi életnek durvaságaiban is meghittebb s melegebb formátlanságai uralkodnak.

III.

A harctér az ember egyetemes válságát nyilvánvalóan kifejezi. Hogy van bűn s a bűn nem csupán kitalált vagy elkendőzhető maszlag vagy hiba, azt itt ordító formáiban meg lehet tapasztalni. Mert békében két testvér veszekedik s szép szóval az ördög miatt nem értheti meg egymást, ezért van és lesz háború a nagyvilágban. Ez nagyon egyszerű és józan igazság. Minthogy igazság az is, hogy a háborút a bűn szüli. Igazság továbbá az a kínzó kérdés, hogy szülhet-e a bűn erényeket? A háború bűnének lehetnek-e erényei? Nem tudom. De nem igen hiszek benne.

A harctéri lélek belső ábrája a kétségbejítő kérdőjelek világa. Józanul rideg, de azért nagytapasztalásokban gondolkodik. Meztelen és unalmas. Dicsőséges és mégis undorító. Bajtársias, de nem a társadalom finom formái, hanem a közösségi élet durvább formátlanságai szerint. Szóval a harctér a bukott embert mutatja meg bűnének kiáltó és kifejező végleteiben.

Világos, hogy a bűn kérdőjeleiben határozottan a kijelentés felkiáltójelét kell rajzolgatni a harctéri lelkigondozás zuhatagaiban. A bűn minőségileg mindenütt azonos. Mennyiségileg sem több a harctéren, mint itthon, mert az ember seholy kivétel az alól, hogy az ember féreg. A harctéren nyilvánvalóbb ez a tény és ez a lényeg. Tehát, ha

zúg a bűn, zúgni kell Isten harangszavának is. Ha óbégat a kétségbeesés, legyen csendjében is hangosabb a bizonyágtétel. Ha ásít a hitetlenség, a hit álljon meg, mint a sziklák, és ne mozduljon.

A harctéri lelket a lelkigondozás örök igényével csak végleteiben és ellentéteiben lehet párosítani. Igaz, hogy ez lényegileg békésebb viszonyok között is így van, de forma szerint, az ember számára nem ennyire feltűnő módon.

A harctér adottságaival számolva a lelkigondozás területén: istentisztelet, bibliaóra, lelki beszélgetés, pasztoráció mindig a Szentírás végtelen végleteit, a hit megmászhatatlan hegyének legmórosabb csúcsait, a reménység legbizonyosabb zöld mezőit, a válság tavának mély hullámszását, Isten irgalmasságának az örökélet gyémántjába való beolvadását, bűneim megbocsátásának érthetetlen tényét, feltámadásom személyességét, Krisztusom szentségét kell felmutatni.

Ezt annál is inkább így kell tennünk, mert a háborúban jobban fenyeget a teodicea kérdése, mint máshol. Isten terveit minden áron meg akarjuk magyarázni emberi gondolatokkal. A gonoszt szeretnénk Istennel igazolni. Állandóan ólálkodik az a veszély, hogy a Sátán akaratát is Isten akaratának magyarázzuk a háború nagy ellentétes keverésében. Mindig előttünk ágaskodik a megoldhatatlan probléma: hogyan engedheti meg Isten a gonoszt?

Mivel a világ elméleti és gyakorlati nagyarányú rendtelenségeit apró filozofálgatásainkkal úgy sem tudjuk megoldani, de átéljük az élet szélét, a halál olyan valóságát is, hogy néhány bajtársat csak anyakönyvezni lehet, eltemetni nem, – mert annyira szétvitte testét valami robbanás, hogy a szó legszorosabb értelmében nem maradt meg semmi –, éppen ezért jobb, ha Jób szenvedései mellől nézzük Krisztus égetően várt csudáit és a saját bőrünkön is tapasztalt gondviselésről szólunk. Ahogy a tábori lelkész találkozik Istennel az Írás mélységeiben, azt mondja el.

A harctéri lelkigondozás éppúgy nem ördögűzés és ördögösség, mint ahogy hitvallás az itthoni is. A lelkipásztor akkor közvetíti a rá bízott üzenetet, ha hitét megvallja. Mivel Isten ezt várja tőle, úgy kell csinálni, hogy a front katonák gyülekezete se várjon tőle egyebet. Az élet fejtezőre állított torzói között szóljon az igehirdetés hitvalló nyugalma s nyilvánuljon meg minél gyorsabban az úrvacsora szentségének néma, hathatós belső erősítése.

IV.

Ebből az elvi résznek is tekinthető tiszta gyakorlatból semmit sem von le az, hogy az elsődleges lelkigondozás mellett vagy alatt van egy bizonyos irányú *erkölcsi és hazafias lelkigondozás* is. Ez a lelkigondozás, ha rendkívül fontos is s ha a tábori lelkésznek elsőrendű kötelessége is, nem másíthatja meg semmi esetre sem s különösen nem teheti tönkre a lelkigondozás elsődleges célkitűzését: az üdvösséget.

Hazafias szónoklat van, de hazafias igehirdetés nincs. De van igehirdetés magyarul magyaroknak, akik ráadásul még katonák is. A lelkipásztor igehirdetése tisztaságával szolgálja első sorban magyarságát s minél jobb magyar igehirdető, annál nagyobb hazafi. Egy mérnök nem akkor jó magyar, ha szép szónoklatot mond, de olyan rossz hidakat épít, hogy a magyar vonatok lezuhannak miatta a mélységbe, hanem akkor, ha magyarságát pontos mérnöki tudományával s e tudományban való állandó fejlődésével igazolja.

A lelkipásztor mindenk előtt lelkész. A tábori lelkész pásztor a katonák között és a katonák számára. Hivatását elárulja, ha lelkipásztor helyett katona akar lenni. A minden áron *katonalelkész* furcsa és nevetséges. De ugyanilyen a nem katonás tábori lelkész is.

Az üdvösséget egy katonátlan lelkész is hirdetheti tisztán. De mert valaki katonás tábori lelkész, nem jelenti azt, hogy kevésbé jó bizonyágtevő. Az üdvösség és Isten szempontjából tökéletesen mindegy, hogy ki az igehirdető, de a szolgálat fronti, emberi dolgaiban az is számít, hogy a jó igehirdető a katonák között folytatandó lelkigondozás érdekében katonás is legyen.

Itt érek el ahhoz a ponthoz, hogy a lelkigondozás emberi vonalán rendkívül fontosnak tartsam a lelkipásztor *egyéni magatartását*. Nem félek leírni, hogy a lelkigondozás nagy részben pásztori magatartás.

A lelkipásztor a harctéren, ha felveszi palástját, az otthonnal való összefüggést szimbolizálja egy teljesen otthontalan és idegen környezetben. Az istentisztelet jelenti nagy részben az otthont. Ezért a tábori lelkész a legsárosabb bunkerben, a legmocskosabb istállóban se szolgáljon palást nélkül. Minden lehető kövessen el, hogy az istentisztelet „otthoni” órája a körülményekhez képest a legszebb legyen. A tábori püspökség gondoskodásából minden tábori lelkésznek fehér terítők állanak rendelkezésére. Mezőkön, sötét légvédelmi pincékben, partszakadáros helyeken, csaknem a feketeségig szürke tábori takarós legénységi szállásokon a terítők egyszeri asztali használata is mindjárt bizonyos derűt és vidám fényt ad. S ha a lelkész igényli istentiszteleteihez a külső csinosítást, katonáink a legmostohább körülmények között is apró és egyszerű eszközökkel /virág, nyírfa, szalmafonatok, lombok/ örömmel tesznek eleget a szépség ez egyszerű követelményének s legközelebbi alkalomkor már körleteiket is kidíszítve várják az istentiszteletet. Jó és kell az ünnepélyesség!

A külső csínre irányuló pásztori magatartással függ össze, hogy a lelkész ruházata az adott körülményekhez képest rendes legyen. A csinosnak mondható tiszták és tisztések között nagyon kopáran fest egy elhanyagolt külsejű lelkész. Arról nincs szó, hogy katonai divatdendi legyen. De a katonaság abban is nyilvánuljon meg, hogy nem lehetnek olyan mostohák a körülmények, hogy önmaga elhanyagolásának a luxusát megengedje magának. A hanyagság olyan fokai pedig szerintem tűrhetetlenek, hogy pl. egy 28 éves tábori lelkész istentiszteletének áhítatát az rongta le, mert évek óta fél a fogcsináltatástól, s elől ízléstelenül hiányoznak a fogai.

Ezek nem világmegváltó dolgok. De adott helyen nem elhanyagolandók. Ugyanígy fontos az is, hogy a lelkész komoly magatartásával, vidám, egyszerű, de következetes jellemével harcoljon ki magának bizonyos *tekintélyt*. Erre nem a lelkész személyének van szüksége, de az ügynek, amit szolgál. Ha megvan ez a tekintélye, akkor istentiszteleti kiszállásait még az olyan közegek is elősegítik, akiknek egyébként nem belső ügyük az egyház.

Tekintélyt a *szolgálat* ad. Ha látják, hogy a lelkész rendszeresen felkeresi a legtávolabb eső s a legkisebb létszámú alakulatot is pl. aknaveszély, kiszállási lehetőségek (kocsi, szekér, autó, tehervonat, hajtány, mozdony, lóhát, kerékpár, gyalog) nem játszanak fontos szerepet, a jég megtörése után igen sokan segítségére lesznek abban, hogy a legjobb alkalmi járatokkal s a legbiztosabb módon jusson el mindenhová. Kint nem kisebb él-

mény három protestánsnak tartani istentiszteletet és úrvacsoraosztást, mint pl. 260 főnek. A szolgálat alapján megszületett tekintély sok olyan hasznossághoz is hozzájuttatja, amit egyébként a szabályokra való hivatkozással megtagadnának tőle. Pl. úrvacsoraosztáshoz szükséges bormennyiség kiutalása az előirt alkalmakon kívül. Hogy ez milyen fontos, ezt csak az tudja, aki tapasztalja, hogy a fronton nincs bor, de úrvacsoravételt kívánók mindig akadnak.

A magatartáshoz tartozik az is, hogy lehetőleg legyen jóba a parancsnokkal, továbbá tartsa fenn a testvéri viszonyt – a példaadás miatt is – katolikus lelkészársával.

A lelkésznek, ha bizalmat keltő az egyénisége, igen sok mindent elmondanak. Ebben persze legtöbb a panasz. A panasz, ha tengersok is, kicsi igazság mindig van benne. Amit a lelkész helyénvalónak lát, azt a spicli-gyanú árnyéka nélkül – diplomatikus készséggel – közölje és beszélje meg a parancsnokkal s mindjárt enyhül valamit a hiány s emberibb lesz a merevség. – A katolikus lelkésszel meg azért legyen jó viszonyban, mert ha együtt képviselik a lelkészi szolgálat ellátása terén ugyanazt, a megszervezésben keresztül tudják vinni. De ha mást akarnak, rendszerint mindkettő ügye megszenvedi.

A táborig lelkész legyen *bátor*. Na nem annyira a harcra vonatkozik, hiszen harcban csak kivételes esetekben kerül bele aktívra, mint inkább arra a magatartásra, hogy lelkiismereti meggyőződése szerint a magasabb rangú előtt is merjen kiállni az alacsonyabb rangú igaza mellett. Persze ezt tapintatosan és a katonai regulák szerint az alacsonyabb rangú kizárásával, dobráúttal nélkül kell csinálni. Ennek igen sok komoly gyümölcse van. S ezt a nehéz kötelességet annál inkább folytatni kell, mert csak a lelkipásztor az a független személy a katonaságban, aki ezt megfelelő formában, a rá vonatkozó szabályok alapján is megteheti.

A lelkész katonai *rangjától függetlenül barátokozzék*. Ne felejtse el, hogy esetleg a vezérőrnagy vagy ezredes nem hittestvére, de a hadapród vagy őrzető az, aki talán SDG-s, MEKDESZ-es, KIE-s³ is s nem egy esetben, lelkész hiányában körletében istentiszteleti szolgálatot is végez. Egyébként, ha a lelkész törődik vele, mindenféle rangú katonák akadnak, hogy bajtársaiknak istentiszteletet tartsanak, ha a lelkész nem mehet ki hozzájuk.

Minden alkalmat ragadjon meg a lelkész, hogy minél többet legyen, beszélgessen, járkálgasson felekezeti különbség nélkül a legénységgel. A legénységgel való magatartásnál döntő jelentőségű, hogy a lelkész hogyan bánik saját *legényével*. Ha jó pajtások, ami egyáltalán nem szégyen, akkor a legénység is kinyílik előtte. Legtöbb tapasztalatot az élet hősiességéről, szenvedéseiről, sorsokról itt szerezhet az ember. A hadigondozói ügyet vegye a nyakába, s ahol tud, segítsen. Minden apró könnyítés, amivel családját segíthetjük, a legjobb befektetés a fronti lelki munka számára.

Ápoljuk az otthoni gyülekezettel való kapcsolatot. Sok olyan fronti gyülekezeti tag van, aki otthon évekig nem volt istentiszteleten. Konfirmációja óta nem vett úrvacsorát. Egy-egy lap, amit otthoni lelkészétől kap, boldog dicsekvés tárgya. Az a lelkész pedig, aki fronti gyülekezeti tagja írására nem válaszol, érezzen minél tüzeesebb lelkiismereti emésztődést.

A *mozgó iratterjesztés* megszervezéséért, egyházi újságok rendszeres küldetéséért tegyünk meg minden lehetőt. Csaknem 100 helyről több mint 8000 iratterjesztési anya-

³ SDG = Soli Deo Glória, MEKDESZ = Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség, KIE = Keresztyén Ifjúsági Egyesület: protestáns ifjúsági szervezetek.

got kaptam egy év alatt. Ennek nagy része egyházi újság és imakönyv volt. Az olvasnivaló nagy jelentőségű.

A lelkészt otthon is *figyelik*, de kint még jobban. Ne legyenek semmilyen természetű gyanús ügyei. Ne nagyon fusson a kantin járandóságai után. Ha nem dohányzik, illetményébe kapott cigarettáit első sorban a legénységnek ossza szét. Tömegesebesülések esetén ő legyen az első a segédkezésben. Az orvosoktól okvetlenül tanulja meg a minimális egészségügyi kiképzést. Szokjon hozzá a véres ruhadarabok leszedéséhez. Cipelje a sebesülteket, ha ott a legkisebb emberhiány is mutatkozik. Összeroncsolt hullák agnoszkálásánál, több hónapos holttestek exhumálásánál nem fintorogjon. Légitámadásokban, nagy veszélyekben, életveszélyben mindenképpen igyekezzék megőrizni nyugalmaát, higgadságát, mint aki tudja, hogy Isten nélkül semmi sem történhetik velünk. A lelkipásztort figyelik s nyugalma, humora, komolysága, segítése, erőfeszítései sohasem közömbösek.

Az nem igaz, hogy a bajban az emberek hívőkké, vagy hívőbbé válnak. Lehet, hogy komolyabbak, esetleg egyházasabbak is lesznek, de lényegileg a régi konok marad az ember. A harctér csak egyeseknek, keveseknek nyitja meg a szívét Isten felé. A hitetlenek tömege ott sem kisebb, mint itthon. De az igaz, hogy ott kint még a hitetlenek is igénylik határozottan az egyház szolgálatát. – Az, amit néhányan komoly vallásos megrendülésnek könyvelnek el, sokszor nem egyebek közönséges, babonás félelmeknél.

Ha a lelkész szorosabb értelemben vett munkája mellett egyéb szolgálatokat is elvállal (szórakoztatás, ünnepély-rendezés, népdaltanítás, néha mozi előadás, stb.) a fronti katonaközösség számára egyháza tekintélyét a közömbösök és másvallásúak előtt is növeli. Ha egy tiszt rendez meg jól pl. egy ünnepélyt, az a tiszt érdeme. Ha egy lelkész, ezzel *egyháza* tekintélye nő. A lelkész magatartása azért rendkívül fontos, mert benne a harctéren is az egyházat ítélik meg.

Minden esetet, kinyíló emberi sorsot, háborús visszásságot vegyen szemügyre, s ne szégyelljen sokat *tanulni* ezekből. Főleg az olyan tanulási alkalom előtt hajtsa meg alázatosan a fejét, amikor valaki előtt pusztán emberi tapintatból el akarja hallgatni nyilvánvalóan közelgő halálát, nem meri felhozni az úrvacsora kérdését, az örökkévalóság helyett hátrahagyott családjáról akar beszélgetni s a haldokló azt mondja: tudom, hogy Isten vár, adja fel nekem az úrvacsorát. Abból is tanuljon, hogyha félkezűt, vagy – lábút, vagy vakot akar vigasztalni s az erre nagyon rászorult mond vigasztaló szavakat a lelkésznek.

A lelkész nagyon óvakodjék a nagyképűségtől. A saját nagyképe, az önmaga bálvány legyen a legnagyobb ellensége. A viccekkal, közönségesekkel szemben ne tűrjön meg kétértelmű lazaságot, de ne adja a fennkölt erkölcsi felháborodást sem. Itt inkább szelíd szavú legyen, mert ez belső megszegyenülést eredményez. A nagyképű lelkészt kinevetik. A begombolózott papi lélek nem fér el a front nyíltsága és őszentsége előtt.

Fontos, hogy a lelkészi tevékenység minden alkalmát felkutassuk. Nagyobb ünnepek estéjén ne felejtse el a lelkész végigmenni a legénységi szállásokon egyszerű jókívánságával. A hősi halottak hozzátartozóinak, mint lelkipásztori értesítésbe írja bele az Igét, amit temetésnél olvasott. Foglyok, betegek, halálraítéltek, vadházasságok rendezése, törvényesítés, utólagos egyházi házasságkötés, különösen útban lévő gyermek esetén a távházasságok szorgalmazása, analfabéta magyarok betűvetése, egyházi ének s magyar dalta-

nítás, amihez magánál hozzásegítő értéket is mindig találhat, ne kerüljék el pásztori figyelmét.

Beszélgésekben sokszor akad lelkész olyan katonára, aki ellenünk adott reverzálist. Az ilyet biztatni kell az adódható jóvátételekre. A nem-protestáns menyasszonyokkal rendelkező katonákat oktassuk ki az éberségre, mert lassú behálózás fenyegetheti egyháza megtagadására. Legyünk tudatában annak is, hogy apácák, *actio catholica* a katolikus menyasszonyi protestáns frontkatonát sokszor sokkal nagyobb lelki elszántsággal pásztorolják, mint saját híveiket. Legyünk résen a katolikus érmecskék osztogatásánál, amit egyháztagjaink előtt olykor-olykor hazafias dolognak tüntetnek fel, mert pl. a Szent Antal érem át van kötve nemzeti szalaggal.

Tanuljunk egyházi ellenfeleinktől. Vegyük higgadtan tudomásul, hogy egyházi missziójukban a fronton sem engednek semmit. Nekünk is hűnek kell lennünk minden bibliai és egyházi alapelvünkhöz. Semmit, külsőségekben sem, fel ne adjunk, el ne áruljunk, mégha kényelmesnek látszana is, mert akkor protestánsainkban az amúgy is néhanéha eluralkodó kisebbségi érzést szolgáljuk. – A szentbeszédnek konkrétak (miért olvas jó katolikus csak Nemzeti Újságot?), hasonlóan valljuk meg mi is nemzeti őstudunkat. Erkölcsei oktatásainkban a reverzális ügyet is tárgyaljuk. S mivel tudják, hogy a protestánsoknak a magyarsághoz igen sok közülük van, szándékosan katolikus *magyar* propagandát űznek. Egység útja sem itthon, sem kint nincs. Ha lenne is, egyedül a mi megtevesztésünkre és esetleges jóhiszeműségünk kihasználására van. Ébren lenni!

A protestantizmus magyar értékei a fronton nagyon jól gyümölcsöztethető talentumok. Lelkészeink szolgálata ezen a téren az összehasonlításokban csaknem mindenütt és mindig felül van. Ezért azonban ne annyira büszkék, mint inkább a további kitartásban és fokozásban ernyedetlenek legyünk. A háborús erőfeszítést és a fegyverek erejét Isten predestinativ intézkedéseinek hangsúlyozásával igyekszünk alátámasztani, s imádságainkban ne feledkezzünk meg arról, hogy ránk, magyarokra nézve a bátorság cél: Isten igazságos és önmagunk győzelmes békéje.

ZSEDÉNYI LILLA

Édesapámra emlékezve 110 éve született dr. Zsedényi Béla

Édesapám, Zsedényi Béla 1894. április 5-én Aknasuhagaton, Máramaros vármegyében született, ahol édesapja bányamérnök volt. A család szepesi származású, az ősök Pfannschmidtről magyarosították nevüket. Zsedényi Ede (1804–1879) már ezen a néven lett a reformkor egyik jeles politikusa.

Apám szülővárosában kezdte középiskolai majd jogi tanulmányait; jogi és államtudományi doktorátust Budapesten szerzett summa cum laude minősítéssel. Húszévesen jelentkezett a Tiroli Császári Vadászrezedhez, végigharcolta ez első világháborút, a fronton megsebesült, kitüntették, főhadnagyi rangot ért el. Leszerelése után Komáromban lett főjegyző, azonban az impériumváltás után a csehek államellenes izgatásért internálták Terezienstadtba. Ezért aztán visszavonult a család magyarországi, tolcsvai, olaszliszkai szőlőbirtokaira, ott kezdett gazdálkodni. 1925-ben meghívták Maléter István megüresedett helyére a miskolci evangélikus jogakadémiára, ahol nemzetközi jogot, közjogot és politikát adott elő. Ott Bruckner Győzővel, a miskolci jogakadémia dékánjával együttműködve először

az országban szemináriumot is indítottak. Amellett hogy Miskolcon tanított és Pécsre járt mint egyetemi magántanár előadásokat tartani, letette az ügyvédi és bírói vizsgát, ügyvédi irodát nyitott. Az evangélikus egyházban közeleti szerepet vállalt, annak világi főjegyzője, presbitere volt, Tolcsvának ugyancsak felügyelője, az egyházi törvényszéknek bírójája, a Zsinat tagja. 1924-től a Johanita Lovagrend tiszteletbeli tagja volt.

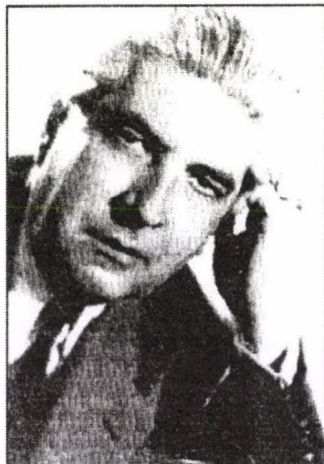
Sokféle szerepet vállalt Miskolc közeletében, 1929-ben kiadta *Miskolc szellemi élete és kultúrája* című könyvét, amelyben alapos képet adott a város történetéről, földrajzi adottságairól, gazdasági és társadalmi viszonyairól, kulturális életéről. Az újságírás is egyik ambíciója volt. A miskolci *Felsőmagyarország*, majd a *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap* főszerkesztőjeként számos vezércikket közölt; a nemzetközi jog, az egyházjog, a társadalomtudomány különböző témaköreivel foglalkozott. Írásait nagy érdeklődéssel várták mindig. Emellett jó szónok volt. Előadásain megtelt a terem, sőt a folyosók is.

1944 márciusában betiltották az újságját, a Szalasi-puccs után pedig internálták Szilvásváradra. Ott egy régi rendőr ismerősének köszönhetően elengedték, elbújhatott, mert egyébként bebörtönözték vagy deportálták volna. Megszökött néhány társával, Miskolcon tanítványai bujtatták egészen az ostrom kezdetéig.

1944 decemberében a Polgári Demokrata Párt képviselőjeként került Debrecenbe az ideiglenes nemzetgyűlésbe, amelynek egyhangúlag elnökévé választották december 21-én. Ezután pártonkívüliként, pártok feletti személyiségként szerepelt. Hármaskörös funkciója volt; mint a Nemzeti Főtanács elnöke az államfői szerep is reá hárult. 1945 áprilisától már Budapestre költözhetett a kormány és a nemzetgyűlés. Apám 1945 novemberéig, a nemzetgyűlési választásokig töltötte be közjogi tisztségeit. Itt megjegyzem, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke, Vorosilov marsall, aki apám jó barátjának tartotta magát, azt szerette volna, hogy apám legyen a köztársasági elnök. Ő azonban ezt a posztot nem vállalta, mert akkor halálos ítéleteket kellett volna aláírnia, és ezt lelkiismeretileg nem tudta volna elviselni. Thuróczy Zoltán evangélikus püspök érdekében sikerrel járt közben, ki is szabadult, talán csak egy évet töltött börtönben. Magam – 19 éves voltam ekkor – többször jártam a parlamentben, én ugyanis előbb feljöttem a fővárosba Miskolcra, mint édesanyám, nekem kellett reprezentálnom édesapámmal. Ő – mint a pártok felett álló személy – kapcsolatot tartott Rákosi Mátyással, Vas Zoltánnal, még az arisztokrácia képviselőivel, Teleki Gézával és másokkal is. A nemzetgyűlés elnökének lenni nem volt egyszerű szerep. Ez szolgálat volt számára, és ő tisztában volt ennek veszélyével. Módjában lett volna családjával együtt Amerikába vagy Hollandiába repülőgéppel kimenekülni, de ő nem akarta itt hagyni az országot. Azt mondta, hogy aki elszakad a nyelvtől és a néptől, annak nincs igazi élete. Tizenegy hónapon át keményen harcolt, hogy biztosítsa a jogállamiságot, megakadályozza a jogellenes cselekményeket, amennyire lehetett.

Apám Budapesten ügyvédként dolgozott tovább, s amikor feloszlott a Polgári Demokrata Párt, ő a Moór Gyula és Pfeiffer Zoltán által alapított Magyar Függetlenségi Pártnak a tagja lett az 1947. évi kékcédulás választásokig, aztán ez is megszűnt. Letartóztatása előtt már hetekkel tudta, hogy őt is le fogják fogni. Talán elég két parlamenti felszólalásának egy-egy részletével illusztrálni felfogását, amellyel kiváltotta a totális hatalomra törő, a szovjet uralmat erőltető kommunista vezetők dühét:

„Hagyják már abba a demokrácia fiatalására való örökös hivatkozást, és ne igyekezzünk ily módon mentességet és alibit találni antidemokratikus kilengésekre. Köztudomású, hogy mindig a demokrácia fiatalására hivatkoznak azok, akik mentséget keresnek antidemokratikus céljaik és cselekedeteik, kilengéseik számára, akik kivételezésre számítanak törvényeink és jogrendünk hatálya alól. Vegyék már végre tudomásul, bárkik legyenek is azok, hogy a magyar demokrácia fiatal ugyan, de megvannak a maga törvényei és jogrendje, nem tűr többé kivételezést, nem tűr sérelmet, mert amelyik demokrácia ezt megteszi, az nem fiatal demokrácia, hanem egyszerűen nem demokrácia.”

„Soha nem szabad csupán egyetlen nagyhatalmi protektor világpolitikai terveitől médiumként hipnotizáltatni magunkat és függvényévé válnunk az ő politikájának. Ha csupán egyetlen nagyhatalom pártfogására, segítségére rendezkedünk be, akkor anélkül, hogy észrevennénk, szinte máról holnapra ki kerülhetetlenül – úgy ahogy mivelünk Trianon és a párizsi szerződés előtt történt – e nagyhatalom érdek- és hatalmi körébe kerülünk, és a e nagyhatalomnak válunk békeidőben uszály-, háborúban pedig fegyverhordozójává, csatlósállamává.”

Letartóztatására 1950. május 24-én, húsvétkor került sor. A Veres Pálné utca 14. szám alatti ügyvédi irodalakásából vitték el, a lakást lepecsételték, az két évig lezárva állt. Nem tudtuk, hogy hová vitték. Még 1950-ben, november 23-án megvolt a bírósági tárgyalás, mégpedig az ún. Kővágó-perben. Kővágó József kisgazda-párti vezető volt, Budapest polgármestere. Almásy Pál, Padányi Gulyás Béla és Rubleczky Géza voltak a vádlott-társak. Apám ebben a koncepció perben harmadrendű vádlott volt. Háborús bűntettel, népellenes bűntettel és kémkedéssel vádolták. Sőt még azzal is, hogy a lakásán összeesküvésszerű összejöveteleket tartott. Ez természetesen nem így volt. Mint politikai szereplő nagy közéleti szerepet vállalt, sok emberrel jött össze rendszeresen. Vádolták amiatt is, hogy Szakasits Árpáddal együtt közbenjárt Vallenberg érdekében. A svéd királynak írt levelet, amire választ is kapott. Ez magyarázza, hogy szerepel a neve a Szent István parkban emelt Vallenberg-emlékművön. Én négy évig semmit sem tudtam róla. Utóbb kiderült, hogy az Andrássy út 60-ba majd állítólag a Fő utcára, végül a váci fegyházba vitték, ahol Kővágó Józseffel találkoztak. Csak Nagy Imre miniszterelnöksége idején került föl újra Pestre, a Kozma utcai Gyűjtőfogházba, ahol 1955. február 8-án meghalt. Szó szerint életfogytiglan szólt az ítélet. A fellebbezési kérelmet elutasították.

Közben 1953 őszétől már lehetett csomagot küldeni, levelezőlapot írhattunk neki. Ő első levelezőlapját csak 1953. november 21-én írhatta meg:

„Asszonykám, édes drága kislányom, Lillám! Boldogan írom az első hírt magamról: Élek és egészséges vagyok. Bárcsak tudnám ezt rólatok is, ez minden vágyam, reményiségem és legnagyobb aggodalmam. Írjátok edeseim magatokról lapon 10-11 sor terjedelemben, mi van veletek, hogy és hol éltek? Csomag is küldhető élelmiszerek [két szó kiradírozva, helye üres], három kiló súlyig [két szó olvashatatlan], csak akkor küldjétek, ha nem okoz nehézséget. Minden gondolatom a tiétek, ha meglátom az írásokat, az életem legnagyobb boldogsága lesz.”

Édesanyám 1952-ben autóbalesetben meghalt, egyedül maradtam, és amikor megkaptam apámtól az első lapot, válaszolnom kellett anyám helyett is, aláhamisítottam aláírását. Halálát apám előtt eltitkoltam. Azt mondtam, ő szívgyenge, ezért én látogatom. Miért legyen neki ezzel is nehezebb? Két alkalommal volt lehetőségem 20 perces látogatásra; családi dolgokról beszélhettünk csak. Az első látogatás úgy zajlott le, hogy két fogdmeg ült jobbra és balra. Apámat hordágyon hozták be, nem ismertem meg, mert 40 kilót fogyott. Integtettem nekem, hogy ne ijedjek meg, ugyanis mellől egész a lábszárig gipszben volt, combnyaktörést szenvedett. Mint később megtudtam, séta közben elesett, lelépett egy kicsit a határvonalról, az örök odarohantak és puskatussal verték. Innen adódtak további betegségei. De a combnyaktörésből felépült, a második látogatáskor már állva, botra támaszkodva beszélt, a rács mögött; ő az egyik oldalon, én a másikon a Gyűjtőfogházban. A börtönben angolul tanult, különböző történetekkel szórakoztatta cellatársait. Jó társaságban volt, pl. Esterházy Pál is vele volt egy cellában.

1954-ben újabb híradások érkeztek tőle:

- III. 27. *„Tegnapelőtt vették le rólam a gipszet, a törött csont szerencsére szépen összeforrt. De még sokáig fog tartani, míg újra járni tudok. Különbön jól és egészséges vagyok.”*
- VII. 27. *„Kislányom Édes! Most kaptam a váratlan értesítést, hogy augusztus 29-én beszélöm lesz.”*
- VII. 30. *„Édes kislányom! Sajnálattal közlöm, hogy újabb értesítés szerint az augusztus 29-re jelzett beszélő tévedés volt, tehát elmarad...”*
- X. 26. *„Édeseim! Augusztus végén kikerültem a kórházból. Már nagyon sovány vagyok, de jól vagyok. Most megpróbálok valami feljavítást kérni. Mindhárom csomagot nagy köszönettel vettem. Sok öröömöm volt bennük. ... Élelmiszercsomag dec. 15-20. k. küldhető. Sokat olvasok, kellemes zárkatársaim vannak, akik gondoskodnak rólam.”*
- XI. 9. *„... Külön karácsonyi csomagra próbáljatok felsőbb helyen engedélyt kérni...”*

Második látogatásom alkalmával súgva tudtam megmondani neki, hogy a kegyelmi kérvényt, amit írtam, elutasították. Egyébként csak a családról beszélgettünk. Végig úgy éreztem, hogy borzasztó lelkifurdalása van, amiért az ő politikai szerepvállalása miatt anyagilag és erkölcsileg nehéz helyzetbe kerültünk.

Apám pere harmincöt éven át meghatározta az én pályafutásomat is; szellemi munkát sokáig nem vállalhattam. Előbb a háziiparban dolgoztam, majd filmgyári statisztaként és alkalmi munkából tartottam fenn magam. Közben énekelni tanultam. Annak idején Vaszy Viktor az első meghallgatás után felvett a kórusába, de onnan egyhamar kikadereztek. Végül sikerült a konzervatóriumba bekerülni, de onnan kimaradtam, és magánúton tanultam tovább olasz tanáromnál. Közben az Országos Filharmónia megadta a működési engedélyt, így opera- és hangversenyénekesként felléphettem. A férjem, aki szintén művész, elsőik között jutott ki nyugatra énekelni; én 1968-ban jöttem haza az NSZK-ból vendégszerepléseimről. Sajnos, túl későn kerültem ki ahhoz, hogy komoly karriert csinálhassak.

1955-ben már hiába vártam apám levelét. Aggódtam miatta, mert korábban gyomorfájásra panaszkodott. A haláláról nem értesítettek. Úgy tudtam meg a szomorú hírt, hogy visszajött egy neki küldött csomag, s gyanút fogtam, a főügyészséghez fordultam. Utólag kaptam az értesítést, hogy két hónappal azelőtt, 1955. február 8-án meghalt, ingóságait átvehetem. Egy gyűrű, óra, zsebkendő és egy levéltárca maradt utána. Nem a combnyaktörést követő szívgyengeség, hanem gyomorrák volt halálának az oka. Mint egykori rabtársai elmondták, eszméletlenül vitték kórházba, két nappal halála előtt próbálták megoperálni, előtte azonban nem kezelték. Már késő volt.

Halála után újabb tárgyalás volt, erről azonban engem elfelejtettek értesíteni. Mint másodrendű állampolgár éltem, és ennek minden ódiama rám hárult. Bár az ártatlanságát bebizonyították, engem erről nem tájékoztattak. Ugyanis 1963-ban újabb tárgyalás volt, amin felmentették. A Németh Miklós-kormány idején az igazságügyi miniszterhez, Kulcsár Kálmánhoz felmentem, hogy perújrafelvételt kérjek, s akkor derült az ki, hogy már korábban megvolt a tárgyalás, és őt felmentették. Akkor én azt kértem, hogy ezt a tényt hozzák nyilvánosságra a rádióban, az újságokban. Ez meg is történt.

Egy börtönőrtől tudtam meg, hogy a 301-es parcellában temették el, s én ki is mentem az éj leple alatt oda egy kísérvél és kis fakeresztel megjelöltem. De azután évek

Magyar Nemzet

Az Igazságügyi Minisztérium közleménye

Dr. Zsedényi Béla ártatlan volt

Az Igazságügyi Minisztérium az alábbiak közlésére kéri a Magyar Távirati Irodát:

Dr. Zsedényi Bélát 1944. december 21-én Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökévé választotta. E minőségében az államfői jogkört is gyakorolta. A későbbiekben, 1947-ig a magyar politikai élet egyik résztvevője, a Magyar Függetlenségi Párt alapító tagja és országgyűlési képviselő volt.

1950-ben első fokon a Budapesti Törvényszék koholt vádak alapján kémkedés, valamint háborús és népellenes bűntett miatt életfogytig tartó fegyházra, a politikai jogoktól 10 évi eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte.

Az első fokú ítélet ellen benyújtott fellebbezést a Legfelsőbb Bírósághoz csak késedelmesen, hét év elteltével, 1957-ben terjesztették fel. A Legfelsőbb Bíróság az ítéletet hatályon kívül helyezte és az eljárást a nyomozati szaktól megisméteelni rendelte azzal, hogy a terhelő bizonyíték kizárólag dr. Zsedényi Béla beismert vallomása volt. A megisméteelt eljárás során vált csak világossá, hogy

dr. Zsedényi Béla már 1955-ben a fegyházban meghalt.

Az Igazságügyi Minisztérium az elhunyt leányának kérelmére feltárta az eljárás további részleteit és a következőket állapította meg. Dr. Zsedényi Béla ügyében a Legfelsőbb Bíróság 1963-ban perújítási eljárást folytatott le és végzésében kimondta: az elhunyt politikus fizikai és lélektani kényszer hatására tette beismert vallomását, és ártatlanul ítélték el 1950-ben. Az ügyet azonban akkor a Legfelsőbb Bíróság „szigorúan titkos” minősítéssel látta el, miért is a perújításról és annak eredményéről, vagyis dr. Zsedényi Béla ártatlanságáról sem családja, sem a magyar közvélemény nem értesülhetett.

Az Igazságügyi Minisztérium erkölcsi kötelességének tekinti, hogy a közvéleményt tájékoztassa a dr. Zsedényi Béla ellen folytatott büntető eljárás törvénysértő voltáról. Az igazságügyi kormányzat és a magyar jogásztársadalom kegyelettel emlékezik meg dr. Zsedényi Béláról, a kiváló jogtudósról, akinek kiemelkedő szerepe volt a demokratikus Magyarország megteremtésében.

hosszú során át nem mehettem, tilos volt odamenni, dróthálóval el volt kerítve ez a temető rész. Nagyon szomorú volt. Az Antall-kormány alatt kértem, hogy keressék meg a sírját, akkor Kralovánszky Alán, aki a feltárást végezte, egy régi elsárgult, elrongyolódott

feljegyzésben megtalálta, hogy a 301-es parcella 11. sorában nyugszik. S éppen a combnyaktöréséből és fogazatából biztosan meg tudták állapítani, hogy ő az. Nem tömegsírban feküdt, hanem külön.

Az ünnepélyes temetés az Antall-kormány idején történt meg. A johanita lovagrend is temette. Szép beszédek hangzottak el, némi vigasz volt nekem ez a temetés, mert hiszen rettenetes volt, hogy semmit sem tudtunk róla, s nem tudtam elmenni a sírjához.

Egy újságíró 1989-ben megkérdezte tőlem, milyen következtetésre juthatunk életútjára gondolva. Azt feleltem: nehéz az ő életéből bármit leszűrni tanulságként. Talán annyit: a mi nemzedékünk olyan korban élt, amelyben egy valóban demokratikusan gondolkodó embernek többszörösen is meg kellett szenvednie a demokráciába tett hitét, az életét.

E visszaemlékezés a Zsedényi Lillával folytatott beszélgetés hangfelvétele alapján készült.

Lásd még:

– *Császár Nagy László*: Emlékek a nemzetgyűlés elnökéről. „Tisztelességgel el sem temethettem. = Magyar Nemzet, 1989. júl. 17.

– *Nagy Zoltán*: Díszsírhely Zsedényi Bélának. Interjú leányával, Lillával. = Észak-Magyarország, 1990. dec. 15.

– *Sári Katalin*: „Tizenegy hónapos államfői működése alatt több kísérletet tett a demokrácia megmentésére”. Beszélgetés Zsedényi Lillával. = Honismeret, 1995. 6. sz. 59-60.

– *Ruszoly József*: Három borsodi örökhagyó. Miskolc, 1992. 117-198.

– *Csiki Tamás* (szerk.): Tanulmányok Zsedényi Béla születésének 100. évfordulója tiszteletére. Miskolc, 1995.

(A Szerk.)

Vasárnap, 1990. december 23.

Zsedényi Béla temetése

Tegnap délben a Rákoskeresztúri köztemetőben, 35 évvel halála után, vettek végső búcsút dr. Zsedényi Bélától, az Ideiglenes Nemzetgyűlés hajdani elnökétől, aki a koncepciókért követő bebörtönzése után 1955-ben halt meg a Gyűjtőfogházban. A temetésen megjelent Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke, Antall József miniszterelnök és Szabad György, az Országgyűlés elnöke, s képviseltették magukat a parlamenti pártok képviselői is.

Az egyházi szertartást követően Szabad György, az Országgyűlés elnöke búcsúztatójában méltatta Zsedényi Béla életútját, kiemelte: újfent temet a magyar demokrácia, mert vannak temetetlen holtaink, s temet a magyar demokrácia azért is, hogy az áldozatok helyét kijelölje a magyar nemzeti panteonban. Zsedényi Bélában olyan politikust tisztelünk, aki az európai fejlődés közepette szükségessé tette a magyar történelmi örökségnek a modern demokrácia követelményeivel való ötvözését. Ezt igazolja a két világháború között végzett tudományos munkássága is, amellyel felhagyott, hogy az adott történelmi pillanatban a magyar demokráciát, a parlamentarizmust szolgálhassa. Életével fizetett azért, hogy Magyarországon a demokrácián úrrá lehetett a diktatúra. Vigasztalása és vigasztalásunk csak az lehet, hogy a diktatúrán úrrá lett és lesz az általunk a demokrácia, az alkotmányosság a modern demokrácia követelményeivel ötvöződik.

Ezt követően az egykori képviselőtársak nevében Vörös Vince, az Országgyűlés alelnöke, majd az egykori miskolci Jogakadémia tanárai nevében dr. Bolevaczky Lóránt búcsúzott dr. Zsedényi Bélától, akinek hamvait a 301-es parcellában helyezték örök nyugalomra.

(cs. n. l.)

FÜSTER JENŐ

Munkatáborban a délibábos Hortobágyon

Az 1950-es évek egyik szegyenletes politikai eseménye a kényszer-kitelepítés rendszere volt, azon belül pedig kb. tízezer ember hortobágyi zárt munkatáborokba kényszerítése. Évkönyvünk 9. kötetében hét évvel ezelőtt közöltünk már egy visszaemlékezést, most pedig egy másik tanú beszámolóját tesszük közzé. Fűster Jenő 33 éves volt akkor, amikor feleségével Miskolcra elhurcolták. Úrügyként azt rótták fel neki, hogy katonatiszt, főhadnagy volt. Nyolcéves kisfiuk (mivel épp nem volt otthon) kimaradhatott a kitelepítésből, a szülők jó fizikai és lelki erőben viszonylag kedvező helyzetben élhették át az otthonatlanság hónapjait. Voltak szép számmal, akiknek jóval több szenvedést, megaláztatást kellett elviselniük. A visszaemlékező nem dramatizálja a helyzetet, leírása objektív képet ad a Hortobágy-Borsós-tanyára kitelepítettek mindennapjairól. A szerző előzőleg megjárta a frontot és a hadifogságot is, a rendkívüli helyzethez ezért könnyebben tudott igazodni. Szabadulása után az edelényi bányatüzemben helyezkedett el mint bányamérő (geodéta). A háború előtt szerzett két főiskolai végzettsége mellett levelező tagozaton a bányaiipari technikumot is kijárta, 1979-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig a bányában dolgozott. Köszönjük, hogy visszaemlékezésének közléséhez hozzájárult. (A Szerk.)

Míg élek, nem felejttem el azt az éjszakát,¹ mikor arra ébredtem úgy éjfél után, hogy a szobában ég a villany, és öt ÁVH-s nekem szegezett pisztollyal arra ad utasítást, hogy keljek fel feltartott kézzel, és álljak a fal mellé arccal a falnak. Ugyanezt az utasítást adták feleségemnek is, aki a szoba másik sarkában lévő rekamién aludt. Jó mélyen aludhattam, hiszen nem hallottam a kutyaugatást, s hogy idegenek jöttek be a szobába; igaz, előző délután munka után a szőlőben igencsak kidolgoztam, kifárasztottam magamat. A rangidős alhadnagy figyelmeztetett, hogy ellenállásnak semmi értelme, mert a ház körül van véve katonákkal. Majd engedélyt adott, hogy a falnak háttal álljak, a karomat leereszthessem, ezután felolvasta a végzést, miszerint mint nem kívánatos elemet Miskolcra azonnali hatállyal kitelepítenek, kényszer lakhelynek Hortobágy Borsós-tanyát jelölik ki családomnak és nekem. ...

Felszólítottak, hogy öltözzünk fel, és egy fél óra áll még rendelkezésünkre, hogy összecsomagoljunk; azt vihetünk el magunkkal, amit akarunk és bírunk, még a bútorokat is. Itt áll egy teherautó rendelkezésünkre vagy 400 méterre, mert a nagy sár miatt nem tudott közelebb jönni. Leterítettünk két pokrócot, az egyikbe az ágyneműt, paplant, párnákat tettük, a másikba ágyneműhuzatot, fehérneműt, ruhákat, cipőket, törülközőket. Élelmiszert is pakoltunk, mert mondták, kb. három napra valót vigyünk magunkkal: zsírt, szalonnát, felvágottat, kenyeret és egy pár kiló lisztet vittünk. A két pokrócba kötött batyut hátunkra véve lementünk az autóhoz kísérőinkkel. A lakást lezárták, lepecsételték az ÁVH-s tisztek. Még

¹ 1952. június 24-ről 25-re virradóan.

négy géppisztolyos katona volt kinn a ház körül. Nagyon veszélyes ember lehettem, hogy le tartóztatásomhoz 9 fő ÁVH-s kellett. ...

Valahol Csabánál² egy rámpánál állt több tehervagon a hajnali szürkületben és rengeteg ÁVH-s. Ide érkeztek sorban egymás után a megrakott teherautók. A mi gépkocsink is odafarolt egy tehervagon nyitott ajtajához, hogy bepakolhassunk, majd miután azt megtörtént, elhajtott, az ajtót pedig kívülről bezárták. A vagonban teljes volt még a sötétség, így nehezen láttuk meg a már ott tartózkodó családot, Fekete alpolgármester nejét és lányukat Mártit, valamint járás hibás sógornőjüket, akiknek bemutatkoztunk.

Ülünk a vagonban csomagjaink mellett, halljuk a kiabálásokat, teherautók érkezését, távozását. Már több mint egy órája ülünk a vagonban, amikor nyílik az ajtó és újabb utasokat raknak be hozzánk. Henkey-Hőnig nyugalmazott tábornok érkezik feleségével és tanárnő lányukkal. Elég sok ládát és bőröndöt hoztak magukkal, úgy látszik, nem csak fél órájuk volt a csomagolásra. Henkey tábornok már elmúlt 70 éves. Látásból ismertem, legkisebb fiával, Dezsővel 1939-ben együtt szolgáltam mint újonc a Szondy-tüzéreknel. Bemutatkoztam; apámat ismerte, mert két fiát is tanította. Lánya Ilonkának volt iskolatára a zárdában.

Már egészen kivilágosodott, mikor a város különböző részein (Vasgyári, Csabai, Gömöri, Zsolcai pályaudvar) bevagonírozott kitelepítettek szerelvényét végre összeállították, és elindult velünk a vonat. Henkey tábornok szólt nekem, hogy figyeljem az ablakon keresztül, hogy merre visznek, mert lehetséges, hogy Hortobágy helyett a Szovjetunióban kötünk ki. Mikor láttam, hogy Emőd, Mezőkövesd, Füzesabony irányában megyünk, akkor már tudtam, hogy a Füzesabony–Debrecen vonalon visznek a Hortobágyra. Kora délután érkeztünk meg Hortobágyra, ahol a nyílt pályán álltunk meg.

A Borsósi Állami Gazdaság összes fogata ott várakozott ránk, felügyelőkkal, rendőrökkel egyetemben. A meredek töltésen, akinek sok ládája, bútora volt, megküzdött, míg a kocsikra felrakta azokat. Mi minden nehézség nélkül pakoltunk fel egy szekérre, és amikor az megtelt csomagokkal, elindultunk a szekér után. A szekerek egy része a híres csárdától nem messze egy épületkomplexum elé vitte a csomagokat, másik részük vagy 2-3 km-re lévő Borsós-tanyára szállította a csomagokat, az embereket. A mi kocsink a csárdához közeli épületekhez vitte csomagjainkat, itt gyülekeztiünk vagy 200 család a Miskolcra kitelepítettek közül.

Most néztünk szét, hogy ki van ismerős a tömegben. Az első pillantásra láttuk, hogy a katonatisztek vannak túlsúlyban. Itt láttuk apósom egykori ezredparancsnokát, Halász János tábornokot, ő is túl a hetvenen, Fodor István ezredest és feleségét; Csepregi alezredest és családját; Nagy László tüzér őrnagyot és feleségét, Vinczehidy Erzsébetet; Flóra László őrnagyot és családját; Pozsonyi ezredest és családját, Halmay György csendőr századost, Heller tüzér alezredest és családját, Jakab Jeki őrnagyot és feleségét. Itt van Miskolc város három volt polgármestere: Halmay Béla, Honti és a legutóbbi, Gálfy, a félszemű. De van itt ügyvéd, mint dr. Gyika László, dr. Bodnár és dr. Terray István. Itt van a kiterjedt Rácz család, akik a miskolci építkezésekhez a Sajóról a homokot szállították. Van újságíró, városi tisztviselő és sokan mások. Felfedez bennünket dr. Bardócz Jenő hadbíró százados felesége, Dutkay Denise, és hozzánk csatlakozik, hogy ne legyen egyedül, mert férje Márianosztrán tölti büntetését.

² Hejőcsaba

A beszélgetést és várakozást egy rendőr alhadnagy felhívása szakítja félbe, aki csendre inti a tömeget, majd kéri, hogy a volt katonák álljanak elé. Hárman léptünk ki a tömegeből: Bánhidy Gyula repülőfőhadnagy, egy demokratikus hadseregbeli Fodor Zoltán őrnagy és én. A rendőr alhadnagy – mint később megtudtuk a nevét: Zádori Elemér – hosszasan nézegette Bánhidyt, majd engem, míg a végén kibökte, hogy a tábor parancsnoka Bánhidy lesz. Természetesen nem volt annyi ágy, ahányan voltunk, ketten kaptak egy ágyat. Mi is rosszul jártunk Bardócznéval, mert hárman kaptunk két ágyat.

Az épület, amiben elhelyeztek bennünket, egy gépszín volt a gazdaság értékesebb gépei számára. Az épület hossza kb. 40 m, szélessége 10 m lehetett; 12 cm-es dörzsölt téglafallal, padlás nélkül, palafedéssel. Elején egy 10 x 12 m-es helyiség volt, amelynek az alja le volt betonozva, s nagyobb, fémkeretbe rakott ablakai voltak. Ez a szerelőműhely lehetett azelőtt. Ezt követte egy mosdóhelyiség, amelyben egy csap volt felszerelve mosdókagylóval, valamint három zuhanyrózsa zuhanyozás céljára. A mosdóhelyiséget követte a konyha, ahol mindkét tábornak, kb. 500 főnek főztek. Az épületen az ajtók mind befelé, az udvar felé néztek. A gépszín két végén hatalmas ajtók voltak, középen két sor ágy, majd az ajtóval szembeni oldalon egy sor ágy volt a földre téve; a gépszín nem volt lebetonozva. Minden két ágy után egy kis köz volt, hogy az ágyakat meg lehessen közelíteni, az ágy sorok között pedig járásra alkalmas utca volt. A mi ágyunk az ajtós oldallal szemben, a fal mellett lett kijelölve. Velünk szemben a középső sorban Nagy László tüzér őrnagy és angol nyelvtanár volt a feleségével. Kissé jobbra a középső sorban dr. Tréki-Török Andor volt városi főjegyzőék feküdtek. Az ágyakban nem volt semmi, csupán a sodrony, ki mit hozott magával, matracot, plédet, paplant tett maga alá. Mi az egyik pokrócot terítettük a sodronyra, majd az ágyneműt, fehérneműt és ruhákat raktuk le, ezt leterítettük a másik pokróccal, amire a lepedő jött; egészen kényelmes fekvőhelyünk lett így.

A gépszínnel párhuzamosan kb. 100 méterre négy kisebb épület volt. Az első, amely két helyiségből és előtérből állt, helyezték el a járásképtelen Deák páttert, Gosztonyit, a gazdag és beteges hentest meg egy öreg mozgáskorlátozottat. A másik szobában a beteg, járásképtelen nőket helyezték el. A második épület modern, parkettás ház volt, ide akarták elhelyezni a kisgyermekes anyákat, de egy-egy kisgyerekekkel az egész család odaköltözött. A harmadik épületben helyezkedett el a rendőrőrs, míg a negyedik épületben a boltot helyezték el.

Az első teendő a latrina megásása volt, ami a gépszíntől kb. 30 méterre lett kijelölve. Az ásáshoz annyi önként jelentkező volt, hogy a fele is elég lett. De nekünk se maradt sok időnk a rendezkedésre, mert a gazdaság két traktora pótkocsikkal és munkairányítókkal már munkásokat várt. Vagy ötvenen kimentünk egy hatalmas árpatáblába, amely aratógéppel volt levágva. A munkavezetők megmutatták, hogy kell árpaszalmából kötelet csinálni, és aztán nekiláttunk a levágott árpat kévékbe összekötözni, kereszttekbe rakni. Úgy hét óra felé végeztünk is a munkával, igaz, a kezünket össze-vissza szurkálta a toklász.

Míg távol voltunk, megválasztották konyhavezetőnek Korenyovszky Imrét, aki Miskolcon a mostani Pátria helyén lévő épületben működtette a Székelykert vendéglőt. Szakácsnőnek is volt elég önként jelentkező, többek között Gálfy polgármester felesége is. A rendőrök minden igazolványt, okmányt és bizonyítványt, ami a kitelepítetteknek volt, összeszedték; a konyhára le kellett adni a magunkkal hozott élelmiszert, hogy a konyha meg tudjon indulni. Voltak olyanok, akik 25-30 literes bödönben hoztak magukkal zsírt, több oldal szalonnát,

sonkát, fél zsák lisztet és egyéb ennivalót. Volt miből főzni az első napokban, amíg a beszerző vásárolni nem tudott.

Nem kellett dajkálni este, a korai kelés és az átélt izgalmak miatt, mint akit letaglóztak, úgy aludtunk. Másnap reggel korán, már 4 órakor ébresztő volt, és 5 órakor dübörögtek a traktorok pótkocsikkal, és várták a friss munkaerőt az aratáshoz. Különböző táblákba vittek, az aratógépek után kellett a kévéket összekötözni, keresztekbe rakni. A konyhán bemondták, hogy melyik táblában hány fő van, és kocsikkal hozták utánunk az ebédet, amit valamelyik szakácsnő adagolt ki. Reggel a munkahelyre mindig traktor vitt ki a pótkocsikon, de délután – tíz órai munka és egy óras ebédszünet után – mindig gyalog kellett visszajönnünk a táborba. Mi, férfiak, akik a háború után nagyjából csak fizikai munkán dolgozhattunk, jobban hozzá voltunk edzve a munkához, de a szegény feleségek nagyon összetörten és kifáradva vonszolták haza magukat. Eleinte a különböző helyekről nehéz volt a táborokba visszatérni, mert sokszor utunkat állták a gazdaságot össze-vissza behálózó csatornák, és bizony olyankor kerülni kellett.

Sietni kellett haza, hogy első között tudjunk zuhanyozni, mert akkor még volt meleg víz, és az egész táborra csupán három zuhanyrózsa jutott, a legtöbben be se jutottak. Sokan lavórban mosakodtak, de mi nem hoztunk magunkkal, így maradt a zuhany. Később, amikor a rendőrök nem voltak olyan szigorúak, akkor a halastóban vagy a Hortobágy folyóban fürödtünk. Nagy sikere lett a latrinának, amit középen a gödör fölött választott csak el nádfonat a női és a férfi résztől. Természetesen körül volt náddal kerítve, külön-külön bejárata volt kétfelől a két nemnek. Először senki nem merte az intim dolgát végezni mások előtt, mindig arra várt, hogy egyedül legyen. De a második hónapban már, mint a verebek, tízen is ültek egyszerre a fán. A latrinát időnként klórmésszel öntötték le fertőtlenítés céljából. Sokan ott szívták el cigarettájukat, pipadohányukat. A latrina az őszi esőzésekkel vált veszélyessé, amikor a mindent elborító sár csúszóssá, sikamlóssá tette a talajt, nagyon kellett vigyázni, hogy az ember bele ne csússzon a gödörbe.

A kitelepítettek nagyrészt az 50–60 év körüli korosztályhoz tartoztak, 30 év körüliek nagyon kevesen voltunk, a huszonevesek inkább lányok voltak, tinédzser korúak elég sokan. A társadalom minden rétegét meg lehetett találni a kitelepítettek között; volt itt tábormok, ezredes, polgármester, ügyvéd, tűzoltóparancsnok, közigazgatási és pénzügyi tisztviselő, újságíró, vállalkozó, földbirtokos, kereskedő, iparos, szervezett és egyszerű munkás, paraszt, vásári árus, gépipróbáló, kofa, egyetemista, gimnazista, sőt volt párttitkár is. Itt voltak a Padányi-szüllők vagy 10 napig, amíg ÁVH-s ezredes fiúk, Mihály értük nem jött Pestről. Volt még egy koncentrációs tábor megjáró zsidó házaspár is, akik mindenkinek panasztak az őket ért sérelmeket.

Az árpa aratását befejezve a búzát kezdtük betakarítani, de a búza egy része megdőlt, így aki kaszálni tudott, az vágta a rendet, mi pedig szedtük a markot, raktuk a keresztekbe. A kaszások között volt Henkey tábormok is 70 év feletti korával. Mikor learattunk, akkor én a csépléshez kerültem, a szalmakazlat raktuk, formáztuk. Ilonkának is könnyebb munkája akadt, a kukoricatáblákat árasztották el a csatornákból az úgynevezett szivornyák segítségével. Jó munka volt ez, mert a nagy melegben egész nap bokáig, fél lábszárig mászkáltak a hűvös vízben. A Szalmakazlázás után szénakazlakat raktunk egy-egy juhohodály vagy istálló mellé.

Egyes kitelepített családokban a családfő nem volt otthon, mert máshol dolgozott. Azt mondták az ÁVH-sok a családnak, hogy majd utánuk hozzák pár nap múlva, de abból nem lett semmi, mint ahogy a fiamat sem hozták utánunk, szerencsére. Volt olyan családfő, aki egy-két nap múlva önként jött családja után a Hortobágyra – ilyen volt Tímár Árpád –, de voltak olyanok is, akik azt mondták, hogy kintről jobban tudják támogatni a családokat, mintha a Hortobágyon lennének. A kitelepítéskor volt olyan család, hogy a véten albérlőt is a családdal együtt telepítették ki, minden érvelés és tiltakozás ellenére.

Eleinte a rendőrök velünk jöttek a táblákra, de a későbbiekben annyira szétszóródtunk a különböző munkákon, hogy nem volt annyi rendőr, aki vigyázott volna ránk. De felesleges is volt az őrizet, mert a vasútállomáson állandóan civil ruhás ÁVH-s vigyázta, hogy az induló vonattal kitelepített ne utazhasson. Hetente keddi napokon volt részünkre orvosi rendelés a Csárda egyik helyiségében. A betegeket rendőr kísérte az orvoshoz, aki nagyon meg volt félemlítve, nem vállalta semmilyen külön kérés teljesítését. Pár hét ott-tartózkodásunk után a tábor erős hasmenés kínozza, az orvos azt tanácsolta, hogy az étkezés mellett lökészerűen adagolt Sulfaguanidint szedjünk, először 8 szemet, majd egy óra múlva 6 szemet, egy óra múlva 4 szemet, azután kétóránként 4 szemet. A kúra bevált, volt aki egy nap alatt, volt aki két nap alatt gyógyult meg. Augusztusban vérhasjárvány söpört végig a táboron. Ha valakinek betegsége súlyos volt, kivizsgálást igényelt, akkor csütörtöki napon rendőri kísérettel a debreceni SZTK-ba mehettek be a szükséges kivizsgálásra, gyógykezelésre. Az ottani orvosok már sokkal megértőbbek voltak. A Debrecent megjárt betegek hoztak magukkal híreket s néha újságot is, mert a napi hírektől el voltunk szigetelve.

Nem messze tőlünk, a fal melletti sorban volt a Mészáros gyógyszerész-házaspár fekhelye. Sok szenvedőn segítettek mind gyógyszerekkel, mind szakszerű tanácsokkal. Még Miskolcra jól ismertük őket, bár nálunk 10–15 évvel idősebbek voltak, de mindketten sokat sportoltak. A Tizeshonvéd utca elején volt a gyógyszerárú. Amíg Miskolcon csak egy vágányon járt a villamos, a gyógyszerárú előtt volt az egyik kiterő, amit nevükről neveztek el. Fiuk a kitelepítéskor Debrecenben volt egyetemi hallgató. Minden csütörtökön ott volt a debreceni SZTK-ban, segített a Miskolcra kitelepített betegeknek ügyes-bajos dolgaik intézésében. Lehetett rá számítani, mindent pontosan elintézett, amire vállalkozott. Nagy segítség volt a kitelepítettek számára. A táborban sok apró gyerek volt, 4–8 éves korúak. A szülők mindent megpróbáltak, elkövettek, hogy sikerüljön kijuttatni őket onnan. Sokaknak sikerült kérvényezés útján szerzett BM-engedéllyel a nagyszülőkhöz eljuttatni a gyerekeket. ...

A tábor alapélelmészét Korenyovszki Imre konyhafőnök látta el, ami napi háromszori étkezésből állt. A reggeli és a vacsora általában feketekávé vagy leves, az ebéd leves, főzelék feltéttel vagy pörkölt garníringgal. De ezt a minimális ellátást sem tudták sokan megfizetni. Volt olyan család, ahol a 20 éves lány, bármilyen szorgalmas volt, nem tudott annyit keresni, hogy a beteg apjával, anyjával a három adag étkezést keresetéből befizesse. Egy bizottság döntött arról, kik azok, akik díjmentesen ellátást kapnak; helyettük a közösség térítette meg az ellátást. Nagy szerep jutott a táborban lévő boltoknak az élelmész kiegészítésében, hiszen nem lehetett feketekávéval vagy levessel 10–12 órát aratni vagy egyéb mezőgazdasági munkát végezni. Keresetünk nagy részét a boltban vásárolt élelmiszere költöttük. Nem tudom, ki irányította a bolt áruellátását, de a legnagyobb aratás közepette – a tábor felzúdulása mellett – a boltban napokig

nem lehetett kenyeret és szalonnát kapni. Kenyér helyett kekszet és nápolyit rágsáltunk, szalonna helyett drága, megfizethetetlen szalámit, csabai szárazkolbászt kínáltak. A felzúdulást követően az Állami Gazdaság hozatott kenyeret és alapvető élelmiszert a boltba.

Nem volt elég, hogy a gazdaság munkavezetői durván, sértő, alpári hangon beszéltek velünk, de ráadásul aljasul be is csaptak bennünket. Nem tudhattuk, hogy mit hírszettek rólkunk, hogy kik vagyunk, miért kerültünk ide, de a gazdaságban Széles igazgató járt az élen szidalmazásban, s a legszívesebben ostorral hajszolt volna munkára. Sokszor mondta, hogy innen nincs menekvés, itt fogunk megdögleni vagy legfeljebb a Szovjetunóban. Eleinte csak dolgoztunk, nem tudtuk, hogy az elvégzett munkáról bizonylatot kellene kérnünk, ami a bérelszámolás alapját képezte, erre nem oktatott ki senki, míg magunk rá nem jöttünk bécédulánkat böngészve. Megcsinálták egyik-másik csapattal, hogy hajnaltól 11 óráig kukoricát kapáltak egy táblában, majd egy másikba küldték őket répát egyeselni. A kukoricában végzett munkát nem tudták senkinek átadni, így nem is kaptak utána bért. Ezeket az apró, zsebre menő trükköket az első hónapokban csinálták velünk, amikor mind anyagilag, mind lelkileg össze voltunk törve, kiszolgáltatva a hatalomnak. Vasárnaponként sem volt munkaszünet a nyári hónapokban, minden vasárnapot végigdolgoztunk. Az őrsparancsnok, Zádori Elemér alhadnagy minden éjszaka zseblámpával végigjárta a fekhelyeket, bevilágított az ember arcába, megszámolta, megvagyunk-e. Már az első napokban merész szerelmes vőlegények és titkos arák igyekeztek meglátogatni szeretteiket. Volt, akinek sikerült bejutni a táborba, de többségük a hortobágyi lovas rendőrőrs tagjainak kíséretében mentek az állomásra, hogy hazautazzanak.

A kazlázások befejezése után Halmai Györggyel éjszakai munkára osztottak be. A juhodályokban kellett az ott évek során betaposott trágyát felcsákányozni, villával a traktor pótkocsijára rakni. Jó munka, nem hajszol senki, a tempót mi diktáljuk magunknak, az üres kocsit betolja a traktoros, a telivel elmegy, mire visszajön, rendszerint megrakjuk az üreset. Van úgy, hogy már négy felé a traktoros megunja a munkát, és minket hazaküld a táborba. A baj csak az, hogy szállásunkat, a gépszínt úgy átmelegíti a nap, hogy a hőségétől, na és a pimasz legyektől, nem lehet elaludni. Meg reggelenként a rendőrökkel is vitatkozni kell, hogy éjszaka dolgoztunk, hagyjanak aludni, nem megyünk munkába. Mikor a hajnali munkába indulás zaja elcsitult, az ágyakból előbújtak a tinédzser lányok és az asszonyok, akik eddig be voltak ágyazva, mert nem akartak dolgozni menni. Az egyetlen lehetőség egy szabadnapra, hajnalban – amikor munkásokat keresnek a munkavezetők – beülni a latrinába, vagy az ágyba beágyaztatni magunkat. Körülbelül két hétig jártunk dolgozni a hodályokba. Elég is volt, mert nappal nem tudtuk kipihenni magunkat, ezért éjszaka egye fáradtabbak voltunk. Ilonkával is csak a meleg ágyváltáskor találkoztunk. Az éjszakai hazajövetelkor Halmai Gyurka teljesen rám hagyatkozott, mert farkasvakságban szenvedett, és éjjel nagyon rosszul látott.

Az épület ereszei alatt vagy a konyha padlásán elhelyezett ládák tulajdonosai arról kezdtek panaszkodni, hogy a lakat, a zár le van verve, megrongálva, és a ládákból hiányoznak a legszebb ágyneműk, fehérneműfélék, ruhák. Kit gyanúsítanak, kihez forduljanak értekeik megdézsmálása miatt? Sokan úgy tudják, hogy az egyik tizedes, az Arlett nevű lopkodja, fosztogatja éjszakai szolgálata alatt a ládákat, de senki sem tudott biztosat, így maradt a kár és a sejtés. Halmai Gyurka nem sok cuccal érkezett Hortobágyra, csak egy vadonatúj irhabundát hozott magával, amit az ágya fölé helyezett el egy szögre. A bunda vagy két hónapig ott

lógott a szögön, mikor az egyik reggelre, amikor éjjel Arlett volt szolgálatban, a bunda eltűnt. Senki nem látta, nem hallotta, mikor emelték le a szögéről a bundát. Halmai Gyurka szitkozódott, átkozódott, majd csendben belenyugodott, hogy az új szép bundája elveszett. A tábori fáma úgy tudta, hogy a minket őrző rendőrök tulajdonképpen ÁVH-sok, akiket büntetésből helyeztek ide, Hortobágyra rendőrnek öltözve, és az alhadnagy őrsparancsnok, Zádori neve csak fedőnév, hogy az igazit ne ismerjük. Lehet, hogy így volt, nem tudtuk ellenőrizni. Levelet és csomagot annyit kaphattunk, amennyit küldtek. Mi is írhattunk, csak kevés időnk volt rá. A csomagokat először átvizsgálják – nehogy szesz vagy fegyver kerüljön a táborba – azután kapjuk meg. Jancsi és anyósom rendszeresen értékes és tartalmas csomagokat küldtek erejükön felül, amivel nagyban hozzájárultak ellátásunkhoz. Hála érte. ...

Egyik alkalommal egy hat fős csoporttal egy volt rizstelep gátjait kellett felcsákányozni, elplanírozni, hogy a földet szántani lehessen. Itt dolgoztam együtt dr. Csikesz Lászlóval, a Miskolci Postaigazgatóság volt igazgatójával, aki harvan évét meghazudtoló erőbedobással dolgozott példamutatóan sok fiatal számára. Máskor Halmai Gyurkát és engem mélyszántás előtt műtrágyaszórásra osztanak be. Mondták, a táblákra már ki van rakva a műtrágya, azt kell egyenletesen kiszórni. Én lelkiismeretesen szórtam a műtrágyát egész nap, amit ingem és nadrágom bánt meg a mosásnál. Gyurka a szovjet hadifogság tapasztalataival háta mögött fogott egy ásót, és ahol voltak a műtrágyás zsákok, ott helyben elásta őket, majd lepihent a földre. Egyre kevesebb lett a munka a földeken, aki dolgozni akart, reggelenként tülekednie kellett a munkáért. Azok jártak most jól, akik állatok mellett dolgoztak mint kocsisok, fejtűzők, illetve a kacsá- és csirkefarmon, tyúktelepen dolgozó asszonyok, lányok. Már csak a kukorica betakarítás, a vetéseknél a gépfarosság, cukorrépaszedés, ásás és fejelés, széna- és szalmaszállítás az istállókhöz van hátra. ... Most csitult a munkatempó, a munkák dandárját a sztalinyeckek, traktorok vették át, ők végezték a mélyszántást váltott vezetőikkel éjjel-nappal. A mélyszántás munkaversenyét dr. Terray István fiatal miskolci ügyvéd nyerte meg az állami gazdaságok között.

Szomorú esemény az első halottunk: dr. Halmai Béla volt miskolci polgármester, akinek szép csendben a szíve mondta fel a szolgálatot. Ha nem telepítik ki Miskolcra, minden biztonnal tovább élt volna. Egy másik halottunk testét, aki huzamosabb ideig feküdt ágyán meghalva, letakarva, mert a halottkém még nem látta, a patkányok kikezdték. ...

Nem tudjuk, hogy Széles, a gazdaság igazgatója találta-e ki, vagy valami felsőbb utasítást hajtott végre, amikor számunkra házépítési akcióba kezdett. Házaink vályogból készültek, valami típussterv szerint, egy nagy szoba-konyha, éléskamra, előtér. Az építéshez vasúton szállították az anyagot, ezeket rendszerint este, az éjszakába nyúlva kell kirakni, traktorokkal az építkezés helyszínére szállítani. Így voltak napok, amikor két műszakot dolgoztunk. Sokszor még vacsorázni sem volt időm, mert a rendőrök étkezés közben kijelölnek azonnali munkára. ... Ezek az éjszakai anyagszállítások három naponként megismétlődtek, ilyenkor csak egy-két órát tudtunk aludni. A szép októberi vasárnap délutánonként kiborotválkozva, kiöltözve, Maklári volt vezérkari százados klarinétjátékára még táncoltunk is. Kitűnően játszott, ismerte az akkor divatos slágereket. ...

Amikor az első épületből a járás hibás nőket Borsós-tanyára telepítették át, a megüresedett szobába helyeztek: Bánhidyékat, minket és Bardócznéét, akik minden nap munkába jártunk. Jól jártunk, padlós, külön szobánk lett. A szobánk ablaka az udvar felé nézett, ajtaja az

előtérbe nyílt. A szoba berendezése három emeletes vaságy, melyből kettő az ajtóval szemben volt egymás mellett, a harmadik pedig az ablakkal szemközti fal mellett állt. Ilona és én a duplaágyon alul, míg Bánhidyek felettünk aludtak. Bardóczné a fal melletti ágyon alul. Télen Bánhidyné Manyi kért szüleitől egy kályhát és szenet a fűtéshez, Jancsi is küldött szenet és kokszot, így a hideg téli esteken befűtöttünk egy kicsit, és élveztük a kellemes meleget az egész napi fagyoskodás után.

Puy Laci mint építésztechnikus dolgozott kitelepítése előtt egy építőipari vállalatnál, most kőművesként dolgozott a gazdaságban, s brigádot szervezett a javítások elvégzésére. A brigádba került egy Eger környéki öreg szabad kőművesen kívül Puy Laci, Flóra László, aki szintén építő vállalatnál dolgozott mint bérelszámoló, Oláh Feri órás, akinek szép filigrán felesége és négy csöpp kislánya volt, Tímár Árpád, valamint én. Az öreg szabad kőműves és Puy Laci irányítása és tanítása mellett kezdtünk dolgozni. A gazdaságban előforduló javítási munkákat, istállókban a jászlak javítását, betonozását, kerítések építését, lakásokban ajtókat, ablakokat áthelyezését, a konyhában tűzhelyrakást téglából, oldalfalak és mennyezetek vakolását, javítását végeztük. Mint bérelszámoló Flóra minden hónap végén összeállította a végzett munkát, a szabályzat szerint forintosította, elkészítette a brigád bérjegyzékét. A gazdaság bérelszámolói örömmel vették, hogy egy csomó aprólékos munkától megszabadította őket.

A ködös, hideg hajnalok figyelmeztettek arra, hogy itt az ősz. Cudar időt produkált a hortobágyi november. Az esőzések után olyan sár lett, hogy cipőben lehetetlen volt kimozdulni, közlekedni. A legfontosabb viselet a gumicsizma volt. Így is vigyázni kellett, hogy hová lép az ember, mert a sár lehúzta a lábáról a csizmát is, olyan vendégmarasztaló volt. A szélnek nem állta útját semmi, süvített és rohant 80–100 km-es sebességgel, tépte, szaggatta az emberről a ruhát.

Karácsonykor egy rendőr meghozta dr. Bardócz Jenőt a Hortobágyra, mivel letelt a börtönbüntetése és szabadult. Nagy volt az öröm a Bardócz-házaspárnál, hogy újra összekerültek. Tekintettel arra, hogy Jenőnek a Don melletti visszavonulásban lefagytak lábujjai és amputálták azokat, nehezen tudott csak járni, és a börtönben töltött idő alatt nagyon lesóványodott, így felesége kérésére Korenyovszki a konyhán alkalmazta őt mint konyhamalacot, hogy kicsit megerősödjék. A karácsony és az új év pár napja lustálkodással telt el. Széles igazgató mondására gondolva nem sok reményt ígért az új esztendő. Az országban a legnagyobb terror dúlt, nincs barát, nincs bizalom, mindenki fél mindenkitől, gondolatait senki nem meri elmondani a másoknak, az írók és a fióknak írnak. Akkor hol a remény a szabadulásra?

Az ünnepek elmúltával, miután a gépszínből mindenkit elköltöztettek Borsósra, az építőbrigád hozzákezdett az épület átalakításához. Tekintettel arra, hogy a naposcsibéknek nagyon jó árúk volt, a gazdaság vezetői elhatározták, hogy a gépszínből csibekeltetőt létesítenek. Az átalakítási tervnek megfelelően a nagy ajtókat leszereltük, a nyílások befalazása után normál ajtókat építettünk be. A volt gépszín közepére végig lakkozott faoszlopok kerültek, ezek tartják a kb. 5 cm vastag nádpallókat, amit az álmennyezet célját szolgálja. Az épület alját lebetonoztuk, majd megkezdődött az oldalfalak és a nádmennyezet vakolása. Ebben a műfajban a pálmát én viszem el a brigádban. Segéd munkásként feleségeink dolgoznak velünk. Ezzel az átalakítással a telet ki is húztuk. Míg folyt az átalakítás, az asszonyoknak és lá-

nyoknak indult egy keltetőgép-kezelői tanfolyam, hogy a keltetés minél előtt beindulhasson. A keltető nagyon szép és mutatós lett a modern gépekkel és egyéb berendezéssel.

Március elején egy reggel Flóra László azzal a hírrel fogadott, hogy Sztálin meghalt. A gazdaság dolgozói és a rendőrök meggyászolták a Szovjetunó „nagy vezérét”. Mintha a velünk szembeni hangnem kissé módosult volna a generalisszimusz halála után. A gazdaságnak szüksége lett az általunk lakott két épületre, így minket is Borsós-tanya egykori dolgozóinak lakásaiban helyeztek el. A Pestről kitelepített Kiss Dénes kultúrmérnök kapta a megbízást, hogy a majdani lakhelyül szolgáló vályogházak helyét kitűzze. Nem sok segédeszköz áll rendelkezésére ehhez, csupán egy mérőszalag és néhány kítűző rúd. Az alap csupán egy vályogtégla mélységű, arra húztuk fel a falakat. Sokkal nehezebb volt a vályogtégllával dolgozni, mint a szabványtégllával, mert míg az égetett kisméretű tégllát fél kézzel lehetett fogni és a malterba rakni, addig a vályogtégllához mind a két kéz kellett. A vályogtégllát sárba raktuk, de azt is kötésben kellett elhelyezni. Mikor az első épületnél elértük azt a falmagasságot, hogy állványról kellett dolgozni, akkor hozzákezdünk a második épülethez is, hogy Flóra Laci tudjon hol dolgozni, mert neki tériszonya volt, nem ment fel az állványra. Hogy az építkezés gyorsabban haladjon, még egy építőbrigádot hoztak létre, akinek Tömösi Gyurka lett a vezetőjük; ő is az építőiparban dolgozott azelőtt. A két brigád rivalizált egymással a gyorsabb és szebb kivitelezés érdekében.

Korataavasszal egy idióta, szadista munkavezető egy csoport asszonyt és lányt arra kényszerített, hogy a halastó körül még le nem aratott érett nádat a vízbe menve arassák le kis kézi nádvágó kaszával. A nők között ott volt Ilonka is, és bizony néhol derékig be ellett menni a nádért a jeges vízbe. Ő akkor már terhes volt, és a felfázás miatt elkezdett vérezni, az idősebb asszonyok nyugtatták, hogy majd elmúlik, a vérzés, de ennek az ellenkezője következett be, a vérzés egyre fokozódott, olyannyira, hogy a debreceni mentőállomáshoz kellett fordulni segítségért. A mentő késő este érkezett meg, és elvitte Ilonkát az ismeretlenbe. Sokáig nem tudtam, hogy mi van vele, mert a kórház, ahol a kürettet végezték, sajnálatból még vagy tíz napig ott tartotta pihenni, erősödni. Én pedig a bizonytalanságban izgultam, és képzelődtem, mi lehet vele, amikor egyszer csak váratlanul megérkezett.

Puy Laci kijárta, hogy az építkezésen a feleségek lehessenek a segédmunkások, így brigádunk kibővült, a munka is gyorsabb lett. Az épületek sarkait Puy Laci és én raktuk, hogy szép egyenes legyen, mert nem mindenkinek volt érzéke a függő kezeléséhez. Megalakult egy ácsbrigád három fővel, vezetője Stumpf Mihály ácsmester és csónakkészítő, valamint Szalontai Károly, aki gazdálkodó volt, de a műegyetemet elvégezte, valami vizsgája hiányzott még, hogy mérnök legyen, a harmadik pedig Bánhid Gyula volt repülő főhadnagy. Ők készítették a szarufákat és a tetőszerkezetet a kétcolos tölglyfa pallókból az épülő házak tetejére.

Már felépítettünk vagy öt házat, mikor a Puy brigád új feladatot kapott, a Malom-szögben kellett tégllából egy juhhodályt megépíteni. A tervnek megfelelően kítűztük az épület sarokpontjait, majd a zsinórpádot csináltuk meg, amire szögekkel jelöltük meg az építendő létesítmény alapját, felmenő falát stb. Hozzáláttunk az alap kiásásához, ami bizony pár napot igénybe vett. Az alap úsztatott beton lett (a beton közé kövek kerültek); természetesen a betont mi magunk kevertük és döngöltük a kiásott árokba. A Malom-szög igen messze volt a tábortól, jó sokat kutyagoltunk oda és vissza. Kaptunk két lovas szekeret, ezen szállí-

tották az építési anyagokat Ráczi Józsi bácsi és dr. Gyika László ügyvéd. Az volt a jó az építkezésben, hogy nem ellenőrzött senki, de így is becsületesen dolgoztunk, hogy meglegyen a pénzünk. Nem messze az építkezéstől folyt a Hortobágy folyó, itt valamikor malom lehetett, mert zsilip volt a folyón, ami felduzzasztotta a vizet, az egy órás ebédszünet alatt mindig úszunk is, fürödünk is egyet. Szerettünk itt dolgozni, csak ne lett volna olyan messze a szállásunktól. A hodály befedését nem mi végeztük, így mikor a kőművesmunkát befejeztük, viszszaamentünk dolgozni a vályogházépítéshez.

Állandóan költöztettek egyik helyről a másikra, egy időben egy üres magtárépület földszintjén laktunk vagy negyvened magunkkal. Éjszaka a fejünk felett a patkányok trampognak, visongnak, marják egymást, a zajtól, amit csapnak, alig lehet aludni. Flóra Laci, hogy ágyától távol tartsa a patkányokat, egész éjjel viharlámpával világít, és van egy kolompja, amit időközönként megszólaltat. A mi ágyunk távol van tőle, de képzelem, a környezete mennyit tud pihenni. Dr. Botos László iskolatársamtól két alkalommal kapok pénzesegélyt, amit a Mindszenti Plébánia gyűjtött és adományozott, illetve juttatott el a Hortobágyra a katolikus kitelepítettek részére.

A magtárban ismét meglátogat minket anyósom, a rengeteg ágy között jól el lehet rejtőzni a kíváncsi szemek elől. Hírt hoz a fiunkról, aki a harmadik osztály járja. Anyósom itt marad éjszakára is, és csak másnap utazik; sok a megbeszélnivaló. Elmeséli többek között, hogy a szobából, amit az ÁVH-sok lepecsételtek, a bútorokat a népkerti Vigadóba vitték, odahordták az összes kitelepített személy bútorait, amiket a BM dolgozói részére kedvezményes árverésen eladtak. Hamar elmúlt a nap, búcsúzni kellett anyósomtól.

A nyáron már nem vettünk részt az aratásban és egyéb mezei munkákban, építettük sorban a házakat. 50 m-re onnan van egy halastó, munka után ott fürdünk, tisztálkodunk a sártól. A tavon dolgozó halászoktól időnként mi is veszünk törpeharcsát, amit roston saját zsírjában süttünk meg. Nagy ritkán süllőhöz is hozzájutunk, amit az asszonyok készítettek el vacsorára. A meleg nyári éjszakákon Bánhidyékkal kiköltöztünk esténként a magtár elé aludni, ahol ugyan jobban lehetett hallani a békák esti szerenádját és a tücskök ciripelését, de ez egyben altató is volt. Egyik hajnalban Flóra Laci lopakodik ágyunkhoz, és örömmel újságolja, hogy nagy Imre miniszterelnök kiadott egy rendeletet, amely arról szól, hogy az ország területén lévő összes tábor, kitelepítést fel kell számolni 1953. október 15-ig. Álmunkból felriadva először nem is fogtuk fel e hír nagy horderejét, amikor azonban megértettük a szabadság lehetőségét, hogy nemsokára szabadulhatunk innen, szerettünk volna boldogságunkban ordítani, örömtáncot járni. Laci elmondta, olyantól kapta az információt, aki a rádióban saját fülével hallotta. Nem is tudtunk már aludni, latolgattuk, hogy hol fogunk élni, mint csinálunk majd a szabadulás után. Fialok voltunk, tele ambícióval és tettekkészséggel a jövőt illetően.

Nagy Imre miniszterelnök rendeletének nyilvánosságra jutása következtében nagy változás állt be életünkbe. A gazdaság vezetői hangnemet váltottak, igyekeztek megnyerni minket, hogy szabadulásunk után is maradjunk minél többen a gazdaság dolgozói. Vigyáztak most már arra is, hogy az elvégzett munkáért mindig megkapjuk a megfelelő bért. Megszűntek az előző évi 3-4 órás ébresztések, a hajnalok hajnalán kezdődő munkák az aratás idején. Már mindenkinek volt beosztása, tudhatta, mit kell csinálnia a 10 órás munkaidő alatt. Leváltották a minket őrző régi rendőröket az őrparancsnokkal együtt.

A tábor felszámolásának megkezdésekor a debreceni ÁVH-tól jött ki egy háromtagú bizottság, ők döntötték el, hogy kik szabadulnak először, állapították meg a sorrendet. Kihirdették, hogy aki leszerződik munkavállalónak a gazdasághoz, az azonnal szabadul. A szabadulás lehetőségétől a tábor megbolydult, mindenki azonnal menni szeretett volna. Sokakban élt a bizonytalanság, hogy vajon meddig szabadítanak, jó minél előbb elmenni, eltűnni a táborból, ameddig még lehet. ... A leszerződötteken kívül eleinte nagyon kevés embert engednek el, azok is inkább az öregek és betegek közül kerülnek ki. Akik szabadulnak, azok nem mehetnek vissza oda – Budapestre vagy Miskolcra stb. – ahonnan kitelepítették őket, de az ország bármely egyéb településén, helységében választhatnak lakhelyet maguknak. A miskolciak általában a környező falvakba mennek.

Mi, fiatalabbak abban a tudatban vígan jártunk dolgozni, hogy kb. tíz hét múlva mi is szabadok leszünk. Az új őrsparancsnok kérésére a borsósi irodája elé téglából és betonból egy 2,2 m-es emlékoszlopot építünk, ami jól sikerült, tetszett a parancsnoknak, erre engedélyt adott, hogy fiunkat elhozhatjuk a táborba a vakáció alatt, és itt lehet, ameddig csak akarjuk. Anyósom el is hozta a gyereket, aki nagyon élvezte a tábori cigányéletet, azt a pár napot, amit velünk töltött. Ha lassan is, de minden héten fogy a tábor létszáma. Halmai Gyurkát is behoztuk az építőbrigádba mint segédmunkást az asszonyok közé. Új épület megépítésébe már nem kezdtünk bele, csak a már megkezdetteket folytattuk, fejeztük be. Engedéllyel kiköltöztünk Bánhidyékkal a magunk által épített vályogházak egyikébe, amin már piros cserép is van, s téglából épített kémény, csak a falak törekes agyaggal való bekenése, a padlást elválasztó deszka (plafon) sározása hiányzik. Nagyon jól éreztük magunkat, szinte szabadnak. A fürdőszobánk a náddal körülvelt halastó, ami egy ugrásra van tőlünk. Igaz, az ablakból hiányzik még az üveg, így esti alatonak a békák és tücskök zenéje szolgál, egyedüli ellenségeink a szúnyogok, amelyek szép számmal jönnek esténként a tórol megkeseríteni különösen az én életemet. Példánkat több család is követi, lassan benépesültek a majdnem kész vályogházak. Az ácsbrigád gőzerővel dolgozik, hogy minél több épületre kerüljön fel a tető, de néhez a keményfával dolgozni, akkor is, ha körfűrész áll rendelkezésre.

Hortobágyi tartózkodásunk alatt láttunk gyönyörű napnyugtákat és napkeltéket, élveztük a békák esti szerenádját, a tücskök zenéjét. Láttunk sokszor délibábot, de az egyáltalán nem volt olyan megkapó, lenyűgöző, mint azt várta az ember. Mint az várható volt, minket – volt fiatalabb tiszteteket és családunkat – a Nagy Imre miniszterelnök rendeletének utolsó lehetséges napján, október 15-én szabadítottak, engedtek el a táborból. Ekkor szabadultak velünk Bánhidyéék, Bardóczék, Hollóék és Halmai Gyurka. Az utolsó napokban Bánhidy Gyuszi mint az ácsbrigád tagja csinál nekünk egy ládát, abba pakoljuk bele holminkat, amit feladunk a vasútra, miskolci címünkre.

Gyönyörű, napfényes, meleg nap volt október 15-e, mintha a természet velünk örült volna a szabadságnak. Délutáni vonattal utaztunk el – sorstársainktól búcsút véve, Bánhidyékkal örök barátságot fogadva – Balmazújvárosra, Debrecenen, Nyíregyházán keresztül Miskolcra. Nem hullattunk könnyeket, nem fáj a szívünk, amikor kigördült velünk a vonat a hortobágyi állomásról, ahol közel 16 hónapot töltöttünk el hajnali felkelések, rengeteg gyaloglás, szitkok és átkok közepette, ahol nem néztek embernek, ahol csak elpusztítandó ellenséget, kényszermunkást láttak bennünk. A nagy kérdés előttünk: hová tovább, mit fogunk

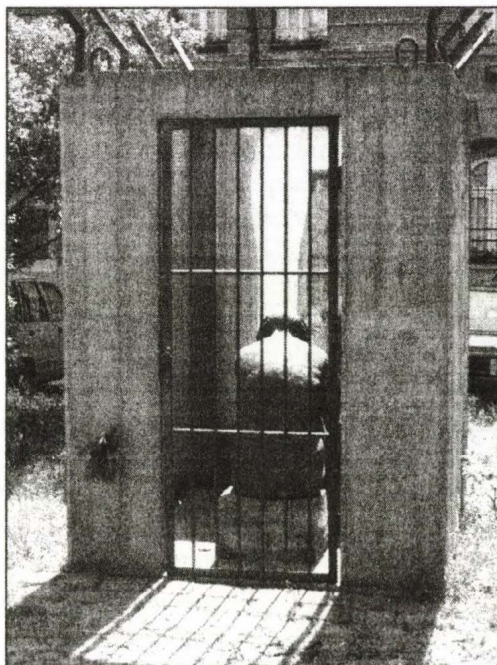
csinálni? Egyelőre örültünk a szép időnek, hogy újra szabadok vagyunk, ha csak annyink van is, ami rajtunk meg a ládánkban. Harmadszor újramezdeni az életet, mindent megint előlről, nincs egy székünk, fekhelyünk, szobáról nem is beszélve, ahol lehajthatjuk a fejünket. Nézzük az elszuhanó sík tájat, amit – remélem – soha többé nem látunk, elég volt 16 hónapig járni, taposni rajta. Elmúlt a rémálom, ne nézzünk hátra, ne rágódjunk a múlton! De nem vagyunk Isten, így nem tudunk megbocsátani, nézzünk előre, a jövőbe! Debrecen, Nyíregyháza következett, már izgatottan vártuk, hogy Miskolcra érjünk.

Nem várt ott senki minket, hiszen nem tudhatták, hogy mikor és honnan érkezünk. Villamosra szállva utaztunk, figyeltük a Széchenyi utca folytatását, az új átvágást, amelyről már hallottunk ugyan, de látni csak akkor láttuk, akárcsak a kétpályás villamosközlekedést is. Jó volt újra itthon lenni Miskolcon, nézni az embereket, keresni az ismerős arcokat. Nagy öröm volt megérkezni, érezni, hogy mindenki várt és örült nekünk, de azt hiszem a legjobban a kisleányok.

1944–1990

AZOK EMLÉKÉRE, AKIK NEM HALTAK MEG, DE AZ ÉLETÜKET TÖNKRETETTÉK - RÁZSÓ EDIT

Emlékmű Makovecz Imre tervei alapján. Dr. Békyné Flóra Judit felvétele

KATONA REZSŐNÉ

Levelek Budapestről 1956-ban

1956-ban elsőéves egyetemi hallgató voltam Budapesten. 1955-ben érettségiztem a kitűnő képzést adó pécsi Leőwey Klára Leánygimnáziumban (nem véletlen, hogy az egyetemen olyan sok pécsi volt). Magyar-könyvtár szakra jelentkeztem, de „helyhiány” miatt elutasítottak (akkoriban nem közölték a pontszámokat). Egy évig a Zsolnay Gyárban dolgoztam betanított munkásként, és másodszor már magyar-orosz szakra jelentkeztem. Felvettek, kollégiumi elhelyezést is kaptam. Szüleimnek hetente írtam hosszú, naplóformában megfogalmazott beszámolókat. Ezeket édesanyám megőrizte, ebből tudtam rekonstruálni a nagy napok eseményeit, ennek alapján állítottam össze gyermekeim számára a visszaemlékezéseimet, valamint ezeket a leveleket használtam föl két, október 23-ára készített ünnepi műsorhoz. Most megosztom őket a Széphalom olvasóival.

1956. október 6.

... Társasjátékot játszottunk. Utána ebédeltünk, $\frac{3}{4}$ 1-kor Piroska, Hajnal meg én elindultunk a Duna-parti Petőfi-szoborhoz, ui. ott volt a gyülekező, de már a Váci utcában találkoztunk a menettel, elején óriási vörös koszorúk, zászlók. Beálltunk a sorba, Balogh Éva és Ági mögé. Rettenetes hideg volt, télikabátban és kendőben voltam, fújt a szél, esett az eső. Kimentünk a Kerepesi-temetőbe, 5-600-an lehettünk, az emberek szemében enyhe gúny. A temetőben sűrű kordon (tisztékből álló) közt lehetett csak vonulni, az emberek áradata közt, akik benyomultak közénk úgy, hogy el is veszítettük szemünk elől az egyetemistákat, csak arra vigyáztunk, hogy mi hárman együtt legyünk. Gyönyörű ravatal¹ volt, egy óriási, monumentális emlékmű volt letakarva fekete selymekkel, címerrel, zászlókkal (az egész temető tele volt fekete és vörös zászlókkal), az emlékmű tetején kb. 20-30 m magasságban a szárnyas halálangyala szobra orozslánnal, az égen rohanó fekete felhők, állandó gyászzene. Az emlékmű lábánál állt a négy koporsó, hatalmas kandeláberek állandó füstje közt, Pálffy koporsóján tisztí sapkája és kardja. A koporsók mellett jobbról álltak a gyászoló családok. Rajkné magas, erős vonású, őszülő asszony, arcán eltitkolhatatlan keserűség és elszántság (pedig biztosan vigyázott, hogy ne látsszon semmi az arcán), előtte a 7 éves kislány, szép gyerek. (Eddig az anyjától külön nevelték, most kapta meg az anyja, nem is tudta a gyerek, kinek a fia, idegen néven szerepelt.) Szalainak az édesanyja is ott volt, s a többi hozzátartozók, 8-10 ember. Ravatal előtt való elhaladás után egy nagyobb füves részre ért az ember. Sehol egyetemistákat nem láttunk, így betolakodtunk a tömegbe, amely a sírhelyek körüli kordont körülvette. Rettenetes tömeg volt, egymástól is elszakadtunk, én olyan szorosan álltam, hogy a ke-

¹ Rajk Lászlót, Pálffy Györgyöt, Szőnyi Tibort és Szalai Andrást 1955 őszén jogilag, 1956 tavaszán politikailag rehabilitálták, az ünnepélyes újratemetést azonban sokáig halogatták. Végül erre 1956. október 6-án a Kerepesi temetőben került sor, ravataluk előtt több mint százezer ember vonult el.

zemet sem tudtam felemelni, hogy a kendőmet megigazítsam. 3-kor elkezdődött az ünnepe, egymás után beszéltek a pofák (biztosan hallottatok a rádióban), frázis frázis után, s a tömeg mozdulatlanul, arcrándulás nélkül hallgatott. Csalódottan álltam köztük. A beföldelés után 20 percig tartott, amíg kikeveredtem a sokaságból, szerencsésen összehaláloztunk Hajnallal és Piroskával, átfázva rohantunk haza,² félig megfagyva. ½ 6-kor beestünk szobánk ajtaján.

Megyek ki a fürdőszobába, találkozom Jillek Szilvivel, rögtön megrohan: „Te ki voltál a temetésen? Meséld, hogyan zajlott le a tüntetés!” „Milyen tüntetés?” „Hát az egyetemistáké!” Rohanok Ági szobájába. „Mikor jöttél meg, mit tudsz a tüntetésről?” – kérdem. „Mit tudok? Mindent! Én is köztük voltam! Remek volt!” „De hát hogyan, én nem láttalak benneteket!” Aztán lassan tisztázódtak a részletek, beszéltem Balogh Évával, Angyal Katival. Összeültünk este Angyalék szobájában és ½ 1-ig beszélünk, mesélünk, politizáltunk, vitatkoztunk. A dolog a következőképpen történt:

Az egyetemisták nagy része szétszóródott a tömegben, együtt maradt egy 2-300-as kis csoport, élén a legnagyobb koszorúval, nem tették le, elhaladt a Rajk-ravatal előtt, s folytatólagosan ment tovább, ki a temetőből. Elkanyarodtak a Keleti felé, 48-as nótákat énekeltek, és időnként ütemesen kiáltották: „Dicsőség az aradi 13-nak! Nem állunk meg félúton, sztalinizmus pusztuljon! Függetlenség, szabadság!” – s egyéb jelmondatokat. Elmentek a Hősök terére, ott elénekelték a Himnuszt, egy fiú elszavalta Adytól Az új március-t, mentek tovább, a Képzőművészeti Főiskola előtt kb. 50-60 képzőművész csatlakozott hozzájuk (köztük Keserű Cini), elmentek a Sztálin-szobor mögött, ott elénekelték a „Meghalt a cselszövő”-t, majd megálltak a szobor mögött, és 2 percig füttyültek. Végigvonultak az Andrássy úton; énekelve és a fenti jelmondatokat kiabálva az Andrássy u. 60.³ előtt megálltak, egy fiú elszavalta József Attilától a Levegőt! című verset. Idézek belőle néhány sort:

*„Számon tarthatják, mit telefonoztam,
s mikor, miért, kinek.
Aktába írják, miről álmodoztam,
s azt is, ki érti meg.
És nem sejtethetem, mikor lesz elég ok,
előkotorni a kartotékok,
mely jogom sérti meg.”*

És tovább:

*„Oh, én nem így képzeltem el a rendet” ...
„Sem népet, amely retteg, hogyha választ,
szemlét lesütve fontol sanda választ...”*

És végül:

*„Emberek, nem vadak –
elmék vagyunk! Szívünk, míg vágyat érlel,
nem kartoték-adat!
Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,*

² A kollégium a Rákóczi út elején, az egyetem Múzeum körüli épületének szomszédságában volt.

³ Ott volt az Államvédelmi Hatóság központja, börtöne; ma a Terror Háza Múzeum működik az épületben.

*jó szóval oktasd, s játszani is engedd
szép, komoly fiadat!”*

Ugyanitt elszavalták ugyancsak József Attilától a Hazám c. verset, ahol a következő résznel:

*„Édes Hazám ...
Adját földművest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,
hogy mi ne legyünk német gyarmat...”*

valaki közbekiabált: „szovjet gyarmat!” Tömeg: „Úgy van, úgy van!” Megkoszorúzták a Batthyány-emlékművet, elénekelték a Himnuszt. Azután végigmentek a Váci utcán. Tömve volt emberekkel, akik hallva a mieinket, hurráztak és oda-odakiabáltak: „Jól van, gyerekek! Bravó fiatalok! Igazuk van!” Mikor eljöttek az Írók Háza előtt, azt kiabálták: „Igazságot írjatok!! Éljen Déry⁴!” A Szikra-nyomda előtt ugyanezt. Szovjet követség előtt: „Éljen a jugoszláv-magyar barátság!” Az egyetem előtt: „Fakultatív oktatást! Igazságot tanítsatok!” Végezetül lementek a Petőfi-szoborhoz, ott kórusban elszavalták a Talpra magyart! Remek, forró hangulat volt, együttérzés, közösségi szellem és lelkesedés, lelkesedés, lelkesedés! Olyan boldogok voltunk valamennyien, persze elsősorban a résztvevők, de mi is, akik hallottunk róla. Végtelenül megnyugtató, hogy a mai fiatalok is tudnak még lelkesedni. S ha nem is tettek most nagyon sokat, de megmutatták, hogy még ki mernek állni, hogy érzik, tudják, hogy rosszul élünk, s az utcai járókelőkbe egy kis reménységet csöpögtettek

Igazán nagyon büszke vagyok, hogy a mi egyetemünktől volt a kezdeményezés, s a 10 pontból álló követelés, amit a gyerekek is úton-útfélen osztogattak. Megszerezni még nem tudtam, mert akinek van, féltve őrzi, de olvastam. Egyik pontja: az idegen csapat-testeket vonják ki az országból, másik: Rákosiék felelősségére vonása. Szeretném, ha sok ismerősnek elmondanátok, ui. most egyetlen célunk, hogy ne merüljön az ügy feledésbe.

Jólesett, hogy Angyal Katiék szobájában annyian összegyűltünk, köztük olyan munkás- ill. paraszt származású kislányok, mint Tóth Juli, Kovács Teri (utóbbi egy zseni, bár szakérettségivel kezdte, IV. éves) s mind-mind jobboldaliak. Nagyszerű hangulat volt.

A Méray-cikket⁵ még nem tudtam megszerezni, most nem mellékelem, mert szeretném a levelet minél előbb feladni. Valamennyiőtöket sokszor csókol Györgyi.

Ui. Ha legközelebb csomagot küldenél, Édesanyám (nem sürgős), akkor zsírt kérek és lekvárt, valamint fürdőlepedőt és levélpapírt.

⁴ Déry Tibor (1894–1977) író 1956 júniusában a Petőfi-körben rendezett sajtóvita során élesen bírálta a pártvezetést, emiatt kizárták a pártból.

⁵ Méray Tibor (1924–) újságíró, író 1954 után a Nagy Imre-féle irányvonalhoz csatlakozott. 1956. október 6-án „Rajk Lászlóék sírjánál” címmel az Irodalmi Újságban bátor hangú cikke jelent meg. 1956 novemberében elhagyta az országot, Párizsban telepedett le, 1989-ig emigrációban szerkesztette az Irodalmi Újságot.

Október 22., hétfő

Este a színházteremben gyűlés volt, a történészek hirdették a hirdetőtáblán és szóban is. (Nekem Angyal Kati szólt.) A témája a másnapi lengyel rokonszenvtüntetés. Negyedévesek voltak a szónokok és javaslattevők, és egy-két fiatal tanársegéd: Pozsár, Molnár, Koczkás. Egy szintén negyedéves, Egressi, szavalt. Megfogalmaztuk a jelszavakat (szempont volt, hogy tömegesen is jól mondhatók, ritmikusak legyenek).

„Minden ország katonája menjen saját hazájába!”

„Az a kérdés Pesten, Budán, hová lett a magyar urán.”

Egyszer csak jött néhány műegyetemista, elhozták a 10 pontjukat. Ezek egy részét átvet-tük (megszavaztuk), meg ki is egészítettük. Nem írtam le őket, de Balog Évának megvan. Megállapodtunk abban, hogy nem hagyjuk magunkat provokálni, és senkit soraink közé nem engedünk, ragaszkodunk a törvényességhez. Felolvasták a belügyminiszternek küldendő engedélykérő szöveget. Még otthon, a kollégiumban is sokáig erről beszélünk

Október 23., kedd

Délig a Széchenyi Könyvtárban olvastam. A menzán már izzó volt a hangulat, hív-tuk a pincér bácsikat is, hogy jöjjenek velünk. Kér órakor gyülekeztünk a Petőfi-szobor-nál. (Innen már schlagwortokban tudok fogalmazni, olyan sok volt az esemény.)

Hír jött: Piros László belügyminiszter betiltotta a rokonszenvtüntetését. Helyben új jelszó születik: „Tüntetni nem tilos, mondjon le a Piros!” Sinkovits a szobor talapzatán a Nemzeti dalt szavalja, egyre nő és nem oszlik a tömeg. Újabb jelszó: „Aki magyar, ve-lünk tart!” 14.30-kor a belügyminiszter feloldja a tilalmat. Elindul a menet (én talán va-lahol a derekán lehetek). Kossuth Lajos utca, Kiskörút, Bajcsy-Zsilinszky út, Nagykörút. Minden melléktuca tele van emberekkel, megállíthatatlanul csatlakoznak hozzánk, föl-hígulunk. Valahol nagy tömeg katonatiszt furakodik közénk, hiába mondjuk, ez az EL-TE menete, erőszakkal szétbontják egymásba karoló karjainkat, de aztán lekopnak, a Maragit-hídon már nincsenek köztünk. Mögöttem a sorban egy sebhelyes arcú harmad-éves váratlanul elüvölti: „Le a Sztálin-szoborral!” Ebben a jelszóban nem állapodtunk meg. Azon gondolkozom, hogy ez most provokáció? De a tömeg azonnal felkapja, és lá-tom, hogy egy fiatalasszony a híd járdáján álló tömegben szája elé kapja a kezét, és el-kezd sírni örömeiben.

Már Budán járunk, hiszen a cél a Bem-szobor, itt akartunk találkozni a műegyete-mistákkal (ők a budai Duna-parton mentek). Most már nagyon lassan haladtunk a tö-meg felduzzadása miatt. Egy helyen ácsorogtunk is, egy kaszárnya? katonai főiskola? előtt, ahol egy kiskatona az ablakpárkányon állva kivágta a kezében tartott nemzetiszínű zászlóból a címet. Láttára éljenzés és a példa követése.

Elöl biztosan koszorúztak és beszéltek is, de mi itt ebből semmit sem hallottunk, olyan messze volt már a felvonulók eleje. Aztán a tömeg megfordult, és eljutott hozzánk is a jelszó: „A parlamenthez!” Nem is tudom, hogyan keveredtem vissza Pestre, a parla-menthez, csak annyit tudok, hogy átmentünk a Kossuth-hídon.⁶ A parlament előtt az-

⁶ 1945 és 1950 között ideiglenes híd volt a Bem rakpart és a Széchenyi rakpart között.

tán már teljesen felolvadt az ELTE a tömegben. Én Lipták Gabival az országház előtti jobb oldali oroslán tövébe szorultam. A tömeg hol a Warszavjankát, hol a Himnusz éneklő, a dallamok hullámzanak, olykor kioltják egymást. Már sötét van, a villanyok is kialszanak (kioltották őket?), az emberek újságokat égetnek, fáklyaként, összecsavarva Szabad Népeket. Sinkovits újr szaval, a tömeg Nagy Imrét követeli. Végre kijött az erkélyre, én nem láttam, túlságosan alatta, az épület tövében voltam. Nagy Imre rövid beszédében nyugalomra intett, kérte a tömeget, menjen haza. Általános csalódás, várakozás, de nem történik semmi. 10 óra felé lassan oszlik a sokaság, Tömegközlekedés nincs, itt-ott teherautók, rajtuk zászlós(lyukas zászlós) fiatalok, katonák. Mikor a Kossuth Lajos utcába értem, szembefutó emberektől hallottam: „Lőnek a Rádiónál!” „Halottak vannak a Rádiónál!” A Múzeum körül egy autó ég, villamos feldöntve, mindenki rohan. A kollégiumban igazgatónő szűkül a portásfülkében. „Gyerekeim, mi lesz ebből? Hát ezt akarták?” Szobánkban Eszter zokog. Mi lesz az apjával? (ÁVO-s tiszt Salgótarjánban.) Mi lesz Jurkával? (Jurka Eszter vőlegénye, orosz fiú, apja a szovjet nagykövetségen dolgozik.) Kint az utcán harsog: „Vesszen az ÁVÓ!” „Ruszkik haza!” Simogatjuk, vigasztaljuk Esztert. A rádió összevissza beszél, a fegyverropogás egyre erősebb. Megtudjuk: a Sztálin-szobrot valóban ledöntötték. Hát ilyen a forradalom? „Hatalmas kezdesz lenni végre, nép!”, jut eszembe Petőfi sora. Megpróbálunk valamennyit aludni.

Október 24.

A hajnali órákban át kellett mennünk a TTK felőli oldalra, mert a kollégium Rákóczi úti homlokzatát elkezdték lőni. A Rákóczi úton két sorban állnak a szovjet tankok,⁷ egészen eltaposták, lelapították a villamos járdaszívetét. A rádió újra és újra fegyverletételre szólít föl, és statáriummal fenyeget. 2 óra körül belövést kap az épület az első emeleten. (7 falon át hatolt be a golyó, percekig nem tudtuk, füst vagy por terjeng-e az épületben.) Le kellett mennünk a pincébe. Nem volt már élelmünk, ribizli lekvárt ettem tejföllel, ez volt mindössze az élelmiszertartó szekrényben. A pincében keményen éhezünk. Csak a kínai lányok tanulták töretlen buzgalommal az összehasonlító finnugor nyelvészetet. Egyszer véletlenül felpillantottam: a melegvíz- és szennyvízvezető csövekről mint jégcsapok lógtak le a patkányfarkok. Azonnal fölmentem a Rákóczi úti szobánkba, meghúztam magam az ablaktól legtávolabb eső ágyon, és el is aludtam.

Október 25.

Reggel teljes csöndre ébredtem. Kinéztem az ablakon – és csaknem kizuhantam a III. emeletről: alattunk a járdán egy hátán fekvő, szétvetett karú halott, félhosszú a haja – férfi? nő? A többiek is lassan visszatértek, kisöpörtük az üvegcserépeket, rendet rakunk. Hajnal matracában találtunk két golyót.

A rádió még mindig ellenséges, a hírek ellentmondásosak, nem tudjuk, mit higgyünk. Az utcán még mindig két sorban állnak a tankok, bár tényleg nem lőnek. A bátrabbak kimennek a kollégiumból, kenyérhez jutunk. Szakáll Tóni negyedéves orosz sza-

⁷ Október 23-án éjjel a pártvezetés ellenforradalomnak nyilvánította az eseményeket, a szovjet csapatok segítségét kérték, tankjaik éjjel után megjelentek Budapest utcáin.

kos beszélgetni kezdett a szovjet tankok legénységével (már felnyitották a „járművek” tetejét). Megveregette a kuksoló kis orosz legényke vállát: „Nye bojsza, tavaris!” Mert az reszketett, láthatóan tanácstalan volt. A beszélgetés során kiderült, az oroszok azt hiszik, a Szuezi-csatornáknál vannak. Ekkor születik meg a gondolat: fel kell világosítani a szovjet katonákat írásban. A kertészeti egyetemen sokorosították ezt a röplapot, úgy tudom, és a fiúk próbálták osztogatni az oroszoknak, illetve szór szerint szórni, ahol csak orosz katona volt.

Már megjelent néhány újság is, sajátos, egy lapos kiadásban. A rádióban kevés szöveg, folytonos Egmont-nyitány. Késő délután jutott el hozzánk, kollégistákhoz a hír (még mindig okt. 25-e van!), hogy délelőtt (dél körül?) az egyetemünkről egy békés tüntetés vonult a Parlament elé egyetemek közti megállapodás felhívására, élén I. Tóth Zoltán dékán, történész, vele min-

dazok a társaink, akik az egyetem épületében tartózkodtak. A Parlament előtt sortűz fogadta őket (háztetőről, tankokból?), I. Tóth ott halt meg, akárcsak Kovács Marika negyedéves latinszakos, mellette a szintén negyedéves latinszakos Brachfeld Jutka haslövét kapott. Ha valaki értesített volna minket, kollégistákat, én is elmentem volna. És akkor most én is...??

Október 26., péntek

Tovább folynak a harcok, a rádióban gyér közlemények és a folytonos Egmont-nyitány. Az emberek az utcán valami elképzelhetetlen mámoros örömben és fantasztikus nézetazonosságban léteznek, és mondanak véleményt, ennek lényege a szovjetellenesség. Az írott vélemények, az egy-két lapon megjelenő újságok már többféle véleményt tartalmaznak.

Október 27., szombat

Esik az eső, émelyítő víz-, hulla- és avarszag. Délelőtt egy teherautóval elvitték a kollégium környékén több napja fekvő hullákat, megmozdításuk közben szabadultak föl ezek a szagok. A tetemek: a sarki platánfa alatt 3 fiatal felkelő, kettő hanyatt fekvve, egyikük hátát a fához támasztva ül, nézi szétlőtt hasát; a kollégium keresztfolyosója alatti kis parkban egy ballonkabátos férfi hason, kalapját szorítva a kezében; az úttesten két alakulatanná lapított tetem, és a mi szobánk ablaka alatt az, akit elsőnek láttam meg 24-én.

Megalakult az új kormány, elnöke Nagy Imre. Rajta és Kovács Béla⁸ bácsin kívül alig van számomra ismerős név.

Советские солдаты!

Вы изгнали отсюда немецких фашистов. А теперь вы хотите пойти по их следам? Хотите поработить независимую Венгрию?
Мы этому не можем верить. Не стреляйте! Возвратитесь домой!

Революционная венгерская молодежь

Szovjet katonák!

Ti vertétek ki innen a német fasisztaikat. Most az ő nyomukba akarnátok lépni? Le akarjátok gáználni a független Magyarországot? Nem bízhatjuk ezt. Ne löjjetek! Térjetez haza!

A forradalmi magyar ifjúság

⁸ Kovács Béla (1908–1959) pécsi származású politikus, 1945-47-ben a Független Kisgazdapárt főtitkára. Koholt vádak alapján bebörtönözték (1947–56), 1956-ban a Nagy Imre-kormány minisztere lett.

Október 28., vasárnap

Nincs igazi fegyvernagyítás, bármikor feltűnhet az utcán egy harckocsi, ami tüzel, innen-onnan kilőnek, de azért járunk az utcán. A kirakatok üvege betörve, pl. a Tanács körüli ékszerbolté, a kék bársonyon por, törmelék, üvegcserepek, és – az ékszerek sértetlenül, hiánytalanul. Melléjük betéve egy kézzel írt cédula: „Vigyázz a forradalom tisztaságára!”

Tóth Julika hallotta a rádióközleményt, hogy a szovjet csapatok kivonulnak Budapestről!!! Meg hogy atrocitások megelőzésére folyik a nemzetőrség szervezése. Azt már Pipás Imre mondta, hogy az egyetem B portáján lehet a nemzetőrségbe feliratkozni és fegyvert kapni. Ő nem iratkozik fel, és én másról sem tudok. Az egyetemen alakult meg és „székel” a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága. Egyáltalán: több – túl sok! – bizottság, szervezet és párt alakul. Én is ma kaptam meghívást Angyal Katalin együtt a Keresztény Ifjúsági Szervezet alakuló ülésére. (Rövidítése KISz.) Egy magánlakásban jöttünk össze, szervezeti programját Pomogáts Béla negyedéves ismertette.

Október 29., hétfő

A nagy fegyveres góccok még mindig nem adták le fegyvereiket. Egy teherautóval rengeteg tyúkot hoztak be nekünk, a „forradalmi ifjúságnak” valamelyik tszcséből. (Én szégyellem, hogy elfogadtuk, de gondnok néni örült neki, az erre vállalkozókat munkabrigádokba osztotta, ő meg egy negyedikes történéslány vágta le őket, és a TTK épületéből, valamilyen általam ismeretlen úton hozott nagy kondérokban levest főztek belőle. Én egy kopasztó brigádban voltam – hányingerem volt a leforrázott toll szagától estére. Amúgy meg röplapokat szövegeztünk és másolunk. Balogh Éváék szobája a „műhely”.

Október 30., kedd

A Múzeum körüti kis kenyérbolt már nyitva van 10-ről 3-ig. – Nagy hírek: Nagy Imre bejelentette, hogy kilépünk a varsói szerződésből, semleges, szabad, független Magyarország született!! És felszabadult a rádió is: kiderült, hogy eddig a parlamentből sugároztak, kényszerítésre fogalmazták a szövegeket. Talán közel van már a kibontakozás. Igaz, egy belövéstől ma égett ki a Párizsi Áruház.

November 1., csütörtök

Tegnap este gyertyafényben úszott a város: gyertyák rajzolták körül az utcán a korábban itt fekvő halottak körvonalait a mi épületünk körül is: a széttárt karú, a ballonkabátos, a platánfa alatt ülő stb. körvonalait. Milyen sokáig nézhatték, milyen mélyen a szívükbe véshették a környék lakói a látványt, hogy ilyen pontosak ezek a körvonalak! Gyertyák lobogtak és lobognak ma is az ideiglenes sírokon a Károlyi-kertben, a Kálvin téren, mindenütt, ahol valakit sebtében elföldeltek. A templomokban rekviemek. Én a ferencesek templomában voltam, zsúfolásig megtöltöttük a templomot.

A rádióban jelentős nyilatkozat: Nagy Imre közölte Andropov szovjet nagykövettel Magyarországot semlegességét, és követelte a tudomása szerint újabb szovjet alakulatok Magyarországra özönlésének visszavonását.

November 2., péntek

Megjelent az Irodalmi Újság első szabad száma, benne Illyés Gyula „Egy mondat a zsarnokságról” c. versével, de rögtön elkapkodták, nem tudtam megszerezni. – Délután részt vettem az V. kerületi Forradalmi Bizottság ülésén. Losonczy Géza⁹ beszélt hátborzongató, leleplező tényeket tárva fel: el fog bukni a forradalom, jön a szovjet hadsereg, a régi MDP-vezetés¹⁰ a helyén van, véres megtorlás következik, minden bizonnyal ez az utolsó hely, ahol ő életében utoljára még szabadon beszélhetett. . .

Leírhatatlan döbbenet és elkeseredés, hiszen mi, a jelenlévők, mind azt hittük, hogy a kibontakozás felé haladunk. Most én is szívesen fognék fegyvert, és csakugyan „ölni tudnék”.

November 3., szombat

Kormányátalakítás, országos diákszabadság bizottság ülésezik az egyetem színháztermében egyetemi autonómiáról, szabad szakválasztásról. Bemegyek a Tanulmányi Osztályra, kikérem a két felvételi vizsgadokumentumomat és káderanyagomat. Szóval tavaly tényleg a maximális pontszámom ellenére nem vettem fel: „apja horthysta jegyző”. Az idei orosz írásbelimben egyetlen piros vonás sem volt. „Írásban kitűnően, szóban megfelelően bírja a nyelvet. . .”

November 4., vasárnap

Hajnaltól Szigeti Ági felráz: „Gyere, hallgasd a rádiót! Mindennek vége!” Nagy Imre újra és újra elmondja ugyanazt: a szovjet hadsereg lövi Budapestet, segítséget kér a világ szabad népeitől, és – amitől elsírom magam: „A kormány a helyén van.”

Ülünk bénultan, hallgatjuk a vad erejű ágyúzást vagy... mit tudom én milyen fegyver ez. Szóval a tegnapi volt az utolsó szabad nap...

*November 15.**Drága Édesanyám és Ómikám!*

Nagyon kérek Benneteket, hogy először is ne nyeljétek le Édesapát azért, mert nem vitt haza. Őbenne igazán megvolt a jószándék és az akarat. Mi, pécsiek, elhatároztuk, hogy együtt maradunk: vagy együtt megyünk haza valamennyien, vagy itt maradunk. (Kifogyott a tintám, most a Livi töltőceruzájával írok.) Balogh Éva, Angyal Kati, Szigeti Ági, Salacz Ági, Sziebert Sziszi, Báder Edit és én – szóval az összes pécsi – itt van, s bár már lett volna alkalom a hazautazásra, egyikünk sem indult haza. Ránk itt szükség van, s csakugyan, együttézés és együttmaradás nélkül nem lehet létezni. Különben ne izguljatok, ellátás kitűnő, semmiféle szempontból nem veszélyes az épület. E hét végén vagy jövő hét elején minden valószínűség szerint megyünk le autóval Pécsre, valamennyien. Újra és újra csak arra kérek Benneteket, hogy ne izguljatok, semmi bajom nincs és nem lesz. Édesapa különben majd mindenről beszámol. Ő most itt hagyott nekem egy százast, most összesen 200 Ft-om van, igyekszem elvásárolni, Ti is igyekezzetek ezt csinálni. Csomagnak utána járok. Megvan a véleményem a Jóskáról.

⁹ Losonczy Géza (1917–1957) újságíró, politikus. Koholt vádak alapján bebörtönözték (1951-54). 1956-ban Nagy Imre kormányában államminiszter lett, emiatt perbe fogták, s a börtönben halt meg. 1989-ben rehabilitálták.

¹⁰ MDP: Magyar Dolgozók Pártja, a kommunista állampárt elnevezése.

1957. február 4.

... történelem szakon végzett pofa beszélt velem,¹¹ közölte, hogy ilyen politikai nézetekkel valaki nem lehet ifjúsági vezér, tehát Teri mondjon le a MEFESZ intézőbizottságbeli tiszteréről, egyúttal vegye tudomásul, hogy amennyiben most, 11-én, kezdés után, bármiféle zavargás lesz az egyetemünkön, azonnal letartóztatják. Most megint lehívták Terit a portára, nem tudtunk tovább beszélni.

Különben, mint talán olvastátok a Népszabadságban, csütörtökön éjjel minden budapesti diákszállóban házkutatás volt, így természetesen nálunk is.

½ 12-kor, éppen el akartam oltani a villanyt, amikor csizmás v. bakancsos lépteket hallottam a folyosóról. Na, mondom, ez razzia, mindjárt megnézem, milyen mértékű. Kaptam a pongyolát, kimegyek a folyosóra, rendőr állja utamat (kezében géppisztoly), menjek vissza a szobámba. Visszamentem. Azon gondolkoztam, hogy ez most általános házkutatás-e, vagy kipécézett személyekért jöttek. Teriéék ablaka a miénkkel szemben van, láttam, hogy fönt vannak. Babanits Irén cigarettázik, Fehér Zsóka olvas, úgy látszik, nincs baj. Tehát általános házkutatás lesz. Na, akkor nézzünk körül a saját portánkon! Képesek és felnyitatták a Hozzátok írt levelet, ami pedig magunkra s még néhány emberre nézve káros lenne. Kaptam a levelet, nyitottam az ablakot, az ablakközben tartott élelmiszeres dobozt, hogy abba tegyem. Berakom, utána véletlenül felnézek a szemközti ablaksorra: az egyik ablakban pufajkás alak, kezében a mi ablaksorunkra irányított fegyver. Na, ezek megszállták az egész épületet. A folyosón sétált a rendőr, kimenni nem lehetett, lefeküdtünk és elaludtunk. Láttam, Teriéknél, Katiéknál is eloltották a villanyt. Később egyszer felébredtem: látom, az említett szobákban ismét ég a villany. Na, ezeket már felkeltették, folyik a házkutatás, gondoltam, de olyan álmos voltam, hogy ismét elaludtam. ¾ 1 előtt 5 perccel a gondnoknő beszél a szobába, hogy öltözzünk föl. Ezek után bejön egy fegyveres pufajkás és egy civil. ¾ 1-kor jöttek be és ½ 2-kor mentek ki a szobánkból. Mindent feltúrtak, fehéreneműnket kirakatták, leveleinket, jegyzeteinket végigolvasták, imakönyvemben minden szentképet külön megnézték, a matracot felforgatták, végigtapogatták a párnákat, a ruháinkat, megjegyzést tettek, hogy kiterjedt levelezésem lehet, hogy ennyi borítékom van, végignézték az összes fényképeket. Közben a frász tört, mert: 1. mikor megy az ablakhoz? 2. Edit levelét aznap kaptam meg, melyben így ír: aggódom értetek, hogy meggondolatlan lépést tesztek, Teri próbáljátok fékezni. Képzeljétek el, ha ezt a pofa elolvassa! Csak azon múlt, hogy nem elején kezdte a levél olvasását, s miután Edit később egészen magánjellegű dolgokat írt, így visszarakta. Az ablakot pedig elfelejtette megnézni. Kimenetelük után lefeküdtünk és elaludtunk, reggel a gondnoknőtől és Ágítól, ki utcai fronton lakik, és így ki tudott nézni, megtudtuk a következőket: 11-kor jöttek, kb. kétszáz fegyveres, 2 civil és egy nő, 7 teherautóval és 3 Pobedával¹², a pincétől a padlásig az utolsó zugot végignézték, a lezárt szekrényeket lepecsételték, és ½ 4-kor mentek el. Találtak egy csomó régi röplapot, aktuális politikai vicceket. Akiknél ezeket megtalálták, azoknak a személyi igazolványát elvitték. Másnap

¹¹ November 23-tól 1957. február elsejéig otthon voltam Pécsen. A levél ezt megelőző része érdektelen; a „vele” Kovács Teréz negyedéves történelem szakos hallgatóra vonatkozik.

¹² Nagyobb méretű szovjet személyautó.

megtudtuk a fiúktól, hogy a többi kollégiumban is hasonlóképpen folytak le a dolgok, egyik helyen a háztetőn fegyvereket találtak, s a Műszaki kollégiumából 4 fiút, a mi egyetemünkről, az orosz tanszékről a nagyon szimpatikus Wekerdi Sándor adjunktust és társbérletjét, Vígh Béla egyetemi hallgatót letartóztatták.

Egyéb hírek: a napokban meglátogattam a Zsolnai-gyár munkástanács-elnöke, Józsa József és Bugár, a főkönyvelő. Ma pedig Szabó Árpádhoz mentem a villamosban találkoztam Szalkai bácsival, aki ugyancsak a gyárban van a műszaki osztályon. Ő mesélte, hogy Jáger Zsókaék Dél-Angliában vannak. Pénteken láttam a Csodálatos mandarint, valóban csodálatos zene és a balett! Vasárnap délelőtt az Antigonét, ami nagyon aktuális napjainkban.

Edit el fog menni Hozzátok, hogy egyik levelemet felolvassa, Ti adjátok neki az „Egy mondat a zsarnokságról” c. verset és a többi levelemet, ezt is, elolvasásra. Óminak jobbulást kívánok, Nektek nyugalmat és anyagi kiegyensúlyozottságot.

Kérek, minél előbb küldjétek a csomagot, ha lehet, még levelem kézhezvételének napján.

Kézcsók, csók

Györgyi

TELLINGER ISTVÁN: DÓZSA. (A búcsú)

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

KISS ENDRE JÓZSEF

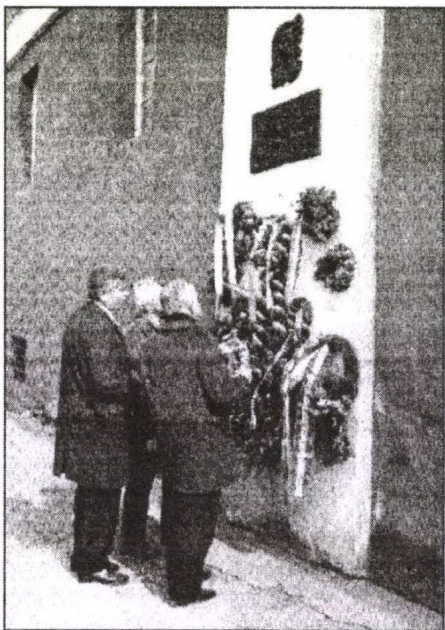
A Kazinczy Ferenc Társaság Beregszászban

Március idusának előestéjén Társaságunk hét fős küldöttsége érkezett Kárpátaljára. Oda, ahol talán a legjobban magukra hagyott honfitársaink élnek, akik a leginkább áldozatai az anyaországtól elszakítottak kisebbségi sorsának. A 250 ezres magyarság lélekszáma a szűnni nem akaró elvándorlási hullámok miatt egyre fogy, annak ellenére, hogy az itteni népesség mutatott egyedül a kárpát-medencei magyarság körében pozitív születési mérleget.

A Kazinczy Ferenc Társaság bemutatkozásához a Kárpátaljai Magyar Könyvtári Kollégium teremtett fórumot. A beregszászi református lelkipásztor, *Taraczkői Ferenc* házigazdaként köszöntötte küldöttségünket, s fehér asztal mellett alkalom nyílt beszélgetésre a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség helyi vezetőjével, *Horkay Sámuel*el, valamint a beregszászi magyar konzulátus és a református iratmisszió munkatársaival. A Társaság az egyik közeli falu, Balazsér hajdani kastélyában berendezett missziói központjában kapott szállást.

A nemzeti ünnep megtartásának hagyománya Kárpátalján az ateista diktatúra évtizedeinek elmúltával az utóbbi években kelt ismét életre. Most március 15-ének reggelén a szokásos 8 órai istentiszteleten került sor ünnepi megemlékezésre a templomban. Ezen a gyülekezet ifjúsági kórusa adott műsort, s *Bojtor István*, Társaságunk alelnöke hirdette az igét: „*Higgy és üdvözülj mind te, mind a te házad népe!*” Az istentisztelet – amelyen átélhettük, hogy összekapcsolnak mindannyiunkat a történelmi gyökerek, a közös nyelv, a kulturális örökség s a közös hitvallás – a nemzeti imád-

ságunk éneklésével ért véget. Ezután a gyülekezeti teremben, szép számú hallgatóság előtt, *Fehér József* elnök bemutatta küldöttségünk jelenlévő tagjait, vázolta a közös törekvéseket, beszámolt a Társaság tevékenységéről. Ezt követően *Kiss Endre József* titkár a széphalmi mester fiára, *Kazinczy Lajos* honvéd tábornokra emlékezett, aki 1849-ben Kárpátalja katonai főparancsnoka volt, s akit ugyancsak utolért az aradi tüzenhármak sorsa. *Dr. Tusnady László* főiskolai tanár, Társaságunk jegyzője „Kossuth Lajos és '48 üzenete” címmel adta közre tág ölelésű, az egyetemes művelődés számos értékét közvetítő, versekkel gazdagon illusztrált gondolatait. Végül *Fehér József* *Kazinczy Ferenc*-ről mint küldetési emberről szólt, kedvet csinálva az olvasáshoz, a *Kazinczy-életmű* megismeréséhez, anyanyelvi kincseink őrzéséhez és műveléséhez.

Az előadásokat követően a *Kazinczy Társaság* elhelyezte koszorúit magyar emlékhelyeken: *II. Rákóczi Ferenc*, *Kossuth Lajos*, *Kazinczy Ferenc* és az 1944-ben elhurcolt magyarok emléktáblájánál, *Petőfi Sándor* és *Illyés Gyula* szobránál.

A koszorúzás után alkalom nyílt tanulságos beszélgetést folytatni a *II. Rákóczi Ferenc* nevét fölvetett kárpátaljai magyar főiskola vezetőjével,

Orosz Ildikóval és kollégáival. Ezalatt a helyi múzeum gondozójával (küldöttségünk tagjaként) a miskolci *Herman Ottó Múzeum* munkatársa, *Bánfalvy Ferenc* vette fel a szakmai kapcsolatot.

Bármerre jártunk, otthon érezhettük magunkat, mert magyaros vendégszeretettel, magyar szóval, piros-fehér-zöld zászlókkal és kokárdákkal találkoztunk, ami nem csupán azt jelezte, hogy nemzeti ünnep van, hanem emlékeztetett arra, hogy a kárpátaljai városok között egyedül Beregszászban maradt még magyar többség. A Társaságunk kiadványaiból és a pataki Nagykönyvtár duplumtárából adományozott könyveket *Bojtor István* alelnök saját és felesége, *Toókos Uzonka* kötetével, valamint orosz és ukrán nyelvű bibliákkal kiegészítve adta át a Kárpátaljai Magyar Könyvtári Kollégiumnak.

A délután folyamán még a szomszédos *Asztély* településének református templomában vettünk részt ünnepi istentiszteleten, ígéhirdetéssel, előadással szolgálva, s élvezve a helybeliek vendégszeretetét, hogy azután az ismeretlen de mégis ismerős, elszakított, de lélekben közeli honfitársainkat szívünkbe zárva, élményekkel feltöltödvé térhessünk haza.

(Beszámolóinkat *Bánfalvy Ferenc* felvételeivel illusztráljuk.)

TAMÁS EDIT

„Rákócziak dicső kora” – Új állandó kiállítás Sárospatakon

A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma Sárospatakon, a Rákócziak egykori várában működik. Az 1950-ben alakult intézmény napjainkban Magyarország legjelentősebb Rákóczi kultuszhelye. Az alapítás óta tudatosan vállalt feladata, a Rákóczi-család és a szabadságharc történetének bemutatása a kiállítás adta eszközökkel. Muzeológusok, történészek, művészettörténészek összefogása nyomán fél évszázad alatt többször készült a Rákóczi Múzeumban állandó történelmi kiállítás. A folyamatosan gyarapodó saját gyűjtemény műtárgyai mellett az 1950-es évektől a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kölcsönzője ezeknek a kiállításoknak.

Az alapítás évében a Vörös-torony és a Pérenyi-szárny berendezése jelentette az első kiállítást. Az országos megemlékezés részeként, a Rákóczi-szabadságharc zászlóbontásának 250. évfordulóját – 1953-ban – Sárospatakon is Rákóczi-kiállítás köszöntötte. 1957-ben készült el az első vezető a vár történetéről.¹ A Művészotthon megszűnte után az egész épületegyüttes a Rákóczi Múzeum kezelésébe került, 1959-ben. Ekkor készült állandó kiállítás az első emeleti terem soron. Balassa Iván munkája nyomán részletesen is megismerhetjük ezt.² A múzeumi sétára invitáló kötet, végigkíséri a látogatót a Vörös-toronyban és a palotaszárnyon. Az alsó lőréses folyosó, az őrség szobája, a konyha, a számtartószoba, a kápolna megtekintése után egy kis reneszánsz ajtón át érkezik a látogató abba a kancelláriába, ahol valamikor a Rákóczi-család levéltárát őrizték. A második emeleten az Öregpa-

lota vagy másképpen Lovagterem berendezése ugyancsak a fejedelmi család korát idézte, XVII-XVIII. századi fegyvereket, bútorokat – köztük Lorántffy Zsuzsanna ajtaját – bemutatva, különös figyelmet fordítva az ide kötődő történelmi esemény, az 1708-as országgyűlés felidézésére. A palotaszárny termei a Rákóczi-kor történelmi eseményeit mutatták be. A „kis Rákóczi-szobá”-ban kaptak helyet a habán edények és a Lorántffy Zsuzsannát idéző úríhműzések. A „nagy Rákóczi-szobá”-ban a XVII-XVIII. századi iparművészet remekeit csodálhatták a látogatók. Köztük XVIII. századi gazdagon faragott ágyat, francia gobelint, falikárpitot, fém- és faberakásos szekrényeket, nagyméretű képeket, pompás asztalokat. A várkastély egyik legnevezetesebb terméként számon tartott Sub Rosa-szobába került Zrínyi Ilona képe. A várban végzett ásátások során előkerült kályhacsempék, edénytöredékek, reneszánsz kőfaragások mellett az I. Rákóczi György építkezéseit megörökítő vörös márvány tábla, a vártörténetet bemutató részbe került. Az ismert Patak-ábrázolások (a koraiak másolatban) egészen a XIX. századig nyomon követtek az épület változásait. Jól ismert személyek portréi kerültek a falakra, köztük II. Rákóczi Ferenc gyermekkori képe, a László Fülöp festette II. Rákóczi Ferenc, a Jakobey Károly-féle Rákóczi-kép, Vay Ádám. A kiállításon külön egységként foglalkoztak a XVI-XVIII. századi fegyverek bemutatásával; főúri arcképekből, XVII. századi várképekből, XVIII. századi bútorokból válogattak egy-egy csoportot. Berendezték egy birtokos nemes lakószobáját az 1750-es évek stílusában.

Egy szűk évtized elteltével újra jelentős munkák kezdődtek Sárospatakon. 1966-67-ben Filep Antal majd Janó Ákos igazgató irányításával

¹ Újszászy Kálmán–Balassa Iván–Román János: Sárospataki vezető. Sárospatak, 1957. Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 8., a továbbiakban: SRMF.

² Balassa Iván: Vezető a sárospataki várban. Sárospatak, 1960. SRMF 18.

részben budapesti (Magyar Nemzeti Múzeum), részben pataki anyag felhasználásával készült az új állandó történelmi kiállítás. Benda Kálmán, Détsy Mihály, Galavics Géza, Balogh Jolán neve jelzi a nívós szakmai csoportot. Már 1965-től folytak az előmunkálatok. A korabeli koncepciót, a rendelkezésre álló időt és nem elhanyagolható módon a rendelkezésre álló pénzt jelzi, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött történelmi portrék színvonalas másolatait elkészítették: I. Rákóczi György, Kemény János, kuruc katonák, II. Rákóczi Ferenc podolini képe, Bercsényi Miklós. Ugyancsak másolat készült a II. világháborúig Patakon őrzött I. Rákóczi Ferenc ábrázolásról, mely 50 esztendeje Budapesten látható. A bútorok közül is nevezetes darabok kerülnek Patakra: a XIV. Lajos által Rákóczinak ajándékozott Boulle-szekrény (tőke-terebesi eredetű, az Andrássy-család adta el), az Eperjesen készült kelengyeláda, Báthory Zsófia kassai epitáfiuma, zborói bőr karosszék. Felvetődik, hogy az ekkor vételre felajánlott 12 támlás széket érdemes lenne megszerezni. A hagyomány szerint Cseri Imre, II. Rákóczi Ferenc egyik generálisa kapta ajándékba a fejedelemtől. (Ennek megvétele megtörtént, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került, máig nem állítottuk ki Patakon.) Az Újkori Osztálytól Zrínyi Ilona ereklyetartója, Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc pecsétnyomója, 20-25 habán edény került Patakra. A bemutatott örvöstárgyak is méltóan reprezentálták a Rákócziak egykori gazdagságát: fedeles serleg a Rákóczi-kincsből, aranyozott serlegek, poharak, kupák, arany- és ezüstgyűrűk, Debreczeni Tamás pohara, I. Rákóczi György bronz mozsara. Ugyanakkor nem adták kölcsön Lorántffy Zsuzsanna étkezésletét. A pataki Református Kollégiumban őrzött Rákóczi-asztal is átkerült a vár kiállítására. Bemutatták a Rákóczi Múzeum anyagából is a legszebb darabokat, köztük Calepinus szótárát, Comenius Orbis Pictusát, a Rákóczi típusú székeket, a zborói szekrényt, a Vay-családhoz kötött székeket, a bokályos ház falicsempe sorozatát.

A Rákócziakat és a szabadságharcot bemutató állandó kiállítás birtokba vette az egész épü-

letegyütttest. Egy időben nyílt meg az emeleti palotaszárny teremcsora és a Vörös-torony kiállítása. Vitathatatlan, hogy az itteni az ország legjelentősebb Rákóczi-kiállítása. A hatalmas munka kivitelezését a Múzeumi Ismeretterjesztő Központ Kiállításrendező Csoportja végezte.

Sárospatak harmadik nagy történelmi kiállítása 1976-ban, II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulóját köszöntve jöhetett létre. Újra országos intézmények fogtak össze a megvalósítás érdekében. Bánkúti Imre történész és Galavics Géza művészettörténész készítette a szakmai forgatókönyvet. A Múzeumi Igazgatóság Kiállításrendező Csoportja valósította meg terveiket. A kiállítás műtárgyanyagát továbbra is a Rákóczi Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum anyaga alkotta. Ezek között különleges darabok is helyet kaptak, melyek nemcsak látványos elemekként a nagyközönségnek szereztek örömet, hanem szakmai érdeklődésre is számot tarthattak. Említhetjük a sárospataki vártemplom ásatásából előkerült viseleti darabokat, a habán kályhacsempéket, a sárospataki országgyűlésen részt vett ezereskapitányok portréit, a bútorokat a pataki gyűjteményből. A Sárospataki Református Kollégium Múzeuma két különleges darabot, a tatárfejes önkupát és a Rákóczi-szabadságharc zászlótöredékét kölcsönözte. A Nemzeti Múzeumból a mindig közönségsikerre számot tartó nagy számú Dormándy-fegyvergyűjtemény, II. Rákóczi Ferenc személyes tárgyai (gyertyatartók, keresztes, kávéscsésze) és halotti palástja került bemutatásra. A 2000-ben bekövetkezett végleges bontásig milliók keresték fel ezt a kiállítást: az 1970-80-as években évente 120-160 ezer, az 1990-es években 100 ezer a látogatók száma.

2003-ban a Rákóczi-szabadságharc zászlóbontásának 300. évfordulóját a múzeum új, állandó kiállítással köszöntötte. A „*Rákócziak dicső kora*” című kiállítás a Rákóczi-család, Magyarország és Sárospatak XVII-XVIII. századi történetét követi nyomon. 855 négyzetméteren, 11 teremben, csaknem 800 tárgy, viselet, fegyver, bútor mutatja be a korszak eseményeit és művelődéstörténetét.

A köznemesi eredetű Rákóczi-család Zemplén megyéből származott. A XVI. században a török-kori harcokban emelkedtek fel, szereztek nevet és vagyont. Zsigmond (1544-1608), a család első, országosan ismert alakja. A Bocskai-szabadságharc idején Erdély gubernátora, majd 1607-ben fejedelme lett. „Ő adott az Rákóczi nemzetnek nagyságos nevet és böcsületet.” Fia, I. Rákóczi György (1593-1648), Lorántffy Zsuzsannával kötött házassága révén, 1616-ban szerezte meg Sárospatakat. Csaknem egy évszázadig ez a vár volt a Rákóczi-birtokok központja, s a család kedvelt tartózkodási helye, fénykort és gazdagságot hozva a város és a vár életébe. Fejedelmi rangjukhoz méltóan bővítették, szépítették az itteni várkastélyt, melynek a XVII. században országos jelentőségű politikai, kulturális és művészeti kisugárzása volt. Pompás bútorok, falikárpit, ékszeres, úrihímnzéses terítők jelzik a korszak, a „virágos reneszánsz” tárgyi örökségét.

I. Rákóczi György és felesége legnagyobb patronusként támogatták a református egyházat, az iskoláztatást és a könyvnyomtatást. Híres könyvtárunk néhány darabja éppúgy látható kiállításunkon, mint a mezővárosok világát idéző XVII. századi templomrekonstrukció, az eredeti magyarfülpösi fakazettákkal. Adományaik tették lehetővé református kollégiumaink – köztük Sárospatak – virágzását. A család meghívására érkezett Patakra a kor legkiválóbb pedagógusa, Comenius. Itt készült el az Orbis Sensulaium Pictus (mely kiállításunkon is látható), amely a modern pedagógia alapjait teremtette meg.

I. Rákóczi György Felső-Magyarország legjelentősebb birtokosa volt, majd 1630-tól Erdély fejedelme lett. A protestáns vallás védelmében bekapcsolódott a harmincéves háborúba. Utóda idősebb fia, György (1621-1660) volt, aki a fejedelmeket adó Báthory-család örökösét, Zsófiát vette feleségül. Házasságukból született I. Rákóczi Ferenc (1645-1676). Férje halála után, erdélyi belharcok közepette Báthory Zsófia fiával Patakra költözött és katolikus hitre tért.

I. Rákóczi Ferenc felesége a befolyásos horvát család leánya, Zrínyi Ilona volt. A pataki vár Sub Rosa-termében folytak a Habsburg-ellenes

összeesküvés tárgyalásai. A bolthajtást összefogó rózsáról elnevezett frissen restaurált szobácska új kiállításunkon látható először XVII. századi formájában. A szervezkedés egyik vezetője I. Rákóczi Ferenc volt. Az 1670 tavaszán kirobbant felkelést megtorlás követte. I. Rákóczi Ferenc óriási váltásádj ellenében kegyelmet kapott.

Fia, II. Rákóczi Ferenc 1676. március 27-én született Borsiban. Gyermekkorra egybeesett a Magyarország felszabadításáért vívott török háborúval, Thököly Imre császárelenes küzdelmével. Édesanyja mellett élte át Munkács két és fél esztendeig tartó hős védelmét. Csehországi tanulmányai után 1694-ben tért haza. Feleségével, Hesen Sarolta Amáliával, Sárospatakon fejedelmi udvart rendezett be. Az aranyozott ötvöstárgyak fejedelmi kollektója szemlélteti a Rákóczi-család gazdagságát, melyhez legnagyobb jövedelmű forrásként Tokaj-Hegyalja szőlőterületei és a bor kereskedelmének jövedelme járultak hozzá. Kiállításunkon együtt csodálhatók meg a XVII-XVIII. század fordulóját idéző eredeti bútorok és a pompás főnemesi díszruhák rekonstrukciói.

II. Rákóczi Ferenc hamarosan a Habsburg berendezkedéssel elégedetlen nemesség szervezkedésének vezetője lett. Tervei megvalósítását széles körű külpolitikai támogatással képzelte el. Letartóztatták, de sikerült Lengyelországba szökönie.

A súlyos elnyomás ellen kuruc mozgalmak bontakoztak ki az országban. A tiszaháti felkelők hívására tért haza, s állt a nemzeti szabadságküzdelem élére. Fegyverbe szólító szavára mellé állt az ország nemes és nem nemes lakossága. Kiállításunk különleges darabja egy eredeti, évszamos zászló, felirata: „Pro Deo et Patria” – „Istenért és a Hazáért”. A kuruc hadsereg magvát végvári vitézek, Thököly kurucok, zömében rosszul felfegyverzett jobbágykatonák alkották. A szabadságharc hangulatát idézi csatateret bemutató életképünk. Viseletrekonstrukciók mutatják be Rákóczi katonáit éppúgy, mint a szemben álló erőket. Zászlók, fegyverek, felszerszámozott ló egészíti ki a korszak katonai küzdelmeinek bemutatását.

1705-ben a szécsényi országgyűlésen létrejött a rendi konföderáció, II. Rákóczi Ferenc Magyarország vezérlő fejedelme lett. Erdély is fejedelmé-

vé választotta. Rákóczi reguláris hadsereg megreemtésén munkálkodott és bízott a nemzetközi szövetség segítségével. A Rákóczi-szabadságharc küzdelmeit a spanyol örökösödési háborút lezáró új, európai békerendszer részeként szerette volna rendezni. Az 1707-es ónodi országgyűlésen kimondták a Habsburg-ház trónfosztását. A katonáskodó jobbágyok számára az 1708-as sárospataki országgyűlésen biztosította a hajdúszabadságot. Az eseményt hangulatos enteriőr jelenti meg.

Intézkedése azonban már megkésétt, a külföldi segítség reménye pedig hiábavalónak bizonyult. A kurucok a Felső-Tiszavidékre szorultak vissza és tárgyalások kezdődtek a békéről a császár képviselőivel. II. Rákóczi Ferenc Lengyelországba ment, hogy segítséget kérjen az orosz cártól. Az 1711-ben Károlyi Sándor és Pálffy János császári altábornagy által megkötött szatmári béke a magyar főrendek és a Habsburg-dinasztia kompromisszuma volt, mely biztosította a rendi jogokat. A fejedelem az amnesztia helyett a száműzetést választotta. Élete utolsó éveit a törökországi Rodostóban töltötte. Itt faragta a bemutatott gyertyatartókat, és a gyönyörűen festett karosszéket (másolat). 1735. április 8-án halt meg. Édesanyja mellé, Konstantinápolyban temették el. Örök száműzetés jutott a rodostói bujdosók többségének, nem térhetett haza a száműzetés hűséges krónikása, Mikes Kelemen sem.

A bujdosó kurucok és Rákóczi emléke a magyar nép emlékezetében tovább élt. II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona, Rákóczi József, Bercsényi Miklós, Csáky Krisztina, Esterházy Antal és Sibrik Miklós hamvait 1906-ban hozták haza és a kassai Szent Erzsébet dómban temették el. Thököly Imrétől is búcsúzott az ország, őt Késmárkon helyezték végső nyugalomra. Az eseményről film készült, mely látható kiállításunkon. Különleges nemzeti ereklyénk, a fejedelem halotti palástja is bemutatásra került.

Kiállításunk zárásaként egy önálló bútortörténeti rész látható. A sárospataki vár a XVI. századtól kezdve a birtokos családok kedvelt lakóhelye volt. A palotarészek, lakosztályok berendezése mindig a legmagasabb igényeket tükrözte. Bútorkiállításunk termeiben időrendi sorrendben haladva enteriőrök követik a bútorművésesség és a pataki várkastély évszázados fejlődését.

A 2003. október 25-én nyílt kiállítás a műzeumi szakma összefogása révén valósulhatott meg, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásából. A kiállítás rendezői Jósvainé dr. Dankó Katalin és dr. Tamás Edit voltak. A Magyar Nemzeti Múzeum részéről a sokoldalú munkát dr. Pintér János főigazgató-helyettes fogta össze, irányította. A pénzügyi megvalósítást Németh Lászlóné és Plósz Bertalané koordinálta.

A kiállítás rendezőit szakmai tanácsaival Várkonyi Ágnes professzor asszony támogatta a több hónapos munka során. A bemutatásra került műtárgyakat legnagyobb részben a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma gyűjteményéből válogattuk. Egy-egy tárgy kölcsönzése kapcsán azonban az ország több múzeuma bekapcsolódott a munkába. Közülük legnagyobb számában a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei (öntárgyak, textilíák) kölcsönözött műtárgyakat, míg az Iparművészeti Múzeum (kárpitok), a Néprajzi Múzeum (szószék, karzat, fakazettás mennyezet), a Munkácsy Mihály Múzeum (papi szék) darabjai méretükkel, pompájukkal vonják magukra a figyelmet. Egyedi darabok kerültek a kiállításba a Győri Egyházmegyei Kincstárból (bőr miseruha), az Országos Műszaki Múzeumból (távcső), a sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjteményből (Balassa Zsuzsanna képe), az Egri Dobó István Múzeumból (imaszönyeg), a miskolci Herman Ottó Múzeumból (1906-os díszruha a Bercsényi-huszárok viselete után) egy-egy téma megjelenítését segítve.

A kiállítással egy időben készült el a „Rákócziak dicső kora” című vezető, dr. Tamás Edit munkája. A gazdagon illusztrált, színes kötet bemutatja a kiállítás történelmi hátterét, a Rákóczi-család szerepét és ismerteti a kiállításon látható tárgyakat, melyek közül a legjelentősebbek illusztrációként is megjelennek. Angol, illetve német nyelvű rezümé egészíti ki a kötetet. 2004-ben a kiállítás-vezető angol és szlovák nyelvű változata is megjelent. Képeslapok, magyar, angol, német nyelvű színes, rövid összefoglalót tartalmazó leporellók ugyancsak segítik a kiállításon való tájékozódást.

ILLÉS LÁSZLÓ

Egytollas indián – Abaújszántó díszpolgára Várkonyi Károly festő- és grafikusművész (1913–2001)

Véletlenül született Debrecenben. Szülei az Operaház muzsikusai voltak, Pesten éltek, s vendégszínházra érkeztek a cívisvárosba Mascagni Paraszttobcsületével. Három napot töltöttek Debrecenben, az Arany Bikában is adtak koncertet... A Csokonai Színház egyik öltözőjében édesanyjánál szülési fájdalmak jelentkeztek...

Azért is hívták ide katonának, pedig akkor még csak ennyi köze volt a városhoz. Sokáig Budapesten élt, a Toldy Reálban érettségizett. 1926-ban egy tehetségvizsgálati jellegű kiállítást követően Ács Lipót és Bíró József festőművészek különóraira járhatott, majd elvégezte az Iparrajziskola grafikai osztályát, ahol Zombory-Moldován Béla tanítványa volt, ő vezette be a grafika világába. A főiskolán Benkhard Ágost volt a mestere. Apja korai halála miatt nagybátyja Berlinben, majd Münchenben tanította. A halálhír Párizsban érte, hazajött és behívták katonának Debrecenbe a géppuskás századhoz karpaszományos lett, tiszti iskolás. Térképész, Simonffy-Tóth Ernő munkatársa. A *Kompország katonái* című dedikált regényben a következőket írta a szerző: „Várkonyi Károly bátyámnak, e könyv egyik főszerplőjének ajánlom tisztelettel, Simonffy András, Budapest, 1981. 05. 20.” E könyv szerzője is fiatalon meghalt, az apja szabadította ki Várkonyit a csepeli internálótáborból. Debrecenben találta meg feleségét, így lett e város lakója, itt alapított családot... Két fia ma is itt él.

A háború végén hadtestét bekerítették a Kárpátokban a szovjetek, az utolsó repülővel még búcsúlevelet küldött Debrecenben élő feleségének: „Ne gyászoljatok, születésnapomra egy pohár bort igyatok, menj férjhez, hogy a fiaimat valaki felnevelhesse.” A háború vége aztán Németország-

ban érte Kisbarnaki Farkas Ferenc tábornokkal és Teleki Pál tükarával, ásták a földből a tuskókat, hogy fűteni tudjanak. Csendőrszerelvénnel jött, Kaposvárott karszalagos rendőrök letartóztatták: Andrassy út 60.; itt nem kukoricáztak. 1946-ban érkezett haza.

Tudnunk kell Várkonyi Károlyról, hogy Budapesten a Földművelődési Minisztérium kultúrmérnöki hivatalának műszaki tisztviselője volt. Debrecenben vízügyi beruházások alkalmazásában állt. Többek között részt vett a Hortobágy hasznosításának előmunkálataiban. A háború után ezt folytatta, majd az Élelmiszer Kiskereskedelmi Vállalat dekorációs osztályán dolgozott. 1957-től a mai Baross Gábor szakiskola jogelődjénél talált munkát, ahonnan 1973-ban ment nyugdíjba, de óraadóként 1989-ig helyt állt. Nagyon szerette az iskolát, több helyen nyilatkozta: Tanítottam szobafestőket, fotósokat, fodrászokat, bődízműveseket, nyomdászokat. Többek között *Hajviseletek a művészetek tükrében* című hézagpótló, nagyon érdekes könyvével is találkozhatunk, Várkonyi Károly író is volt. Mindenki szíves embernek tartotta, mondhatni „korunkban kiveszében lévő, ritka emberfajta volt ő”!

A két világháborúról olvastam tőle: Kezdetben idegennek nézték Debrecenben, mégis befogadták. Barátjának mondhatta Soó Rezső professzort, a nagy botanikust és műpártolót, Haranghy Jenő festőművészt, az áldott lelkű Menyhárt Józsefet, a gunyoros Mata Jánost. Káplár Miklóssal és Holló Lászlóval kevesebb találkozása volt, bár Holló néhányszor megfordult lakásában egy eredeti Murillo-képért, nézte, megszerette. Ez a társaság összetartóbb, szívélyesebb volt. 1938-tól élt az Eötvös utcában, nagyszerű társaság alakult ki körülötte, abban az időben nem félté-

kenykedtek, hanem segítettek egymást. Az Ajtósi Dürer Céh érdekvédelem volt a javából, rengeteg ex-libris, könyvborító, reklámgrafika készült.

Várkonyi Károly haláláig társasági ember volt. Az *Inkognitó* volt a törzshelye, ahová hétfőnként eljárt. A Murillo-kép, sok-sok festmény s a fénykép Saljapinról. Ezek díszítették szobájának falát. Könnyedén, a lehető legtermészetesebb hanghordozással beszélt ezekről. Az apjának dedikált Saljapin-kép azt is tudatja, hogy kapcsolatuk szinte családi volt. Sokat festett, de grafikusként tartják számon, amit szívesen vállalt mindig. 1928-ban készítette az első ex-librist, haláláig kedvence maradt ez a forma. A kisgrafika egyik nagymestere volt, amiről, nem tudni miért, szűkebb pátriája, Debrecen nem akart soha tudomást venni, pedig az ex-libris nagymesterei között tisztelhetjük, olyan nevek társaságában, mint Buday György, Diskay Lenke, Varga Hajdú István, Plugor Sándor, Fery Antal vagy Bordás Ferenc. Nemzetközi respektje jobbnak bizonyult, mint a hajdúsági. Többek közt Margit dán királynő könyveit is Várkonyi Károly ex-librisei díszítik, a helsingöri biennálén való találkozásuk óta. Gianni Montero, a világhírű építész és gyűjtő is Dániában fedezte fel magának.

A Csendes-óceán partjára, a Debrecenben született Csilla lánya közvetítésével került tanárnak. Lánya fiatalon meghalt, lelke örök gyászban maradt. Az európai képzőművészeti főiskolákra jelentkező kanadai és amerikai fiataloknak tartott Vancouverban és Kelownában rajzból előkészítőt. Talált ott egy kedves kiskocsmát, ahol jó borokat mértek. A tulajdonossal megbeszélte, hogy megfesti a falra Amerika történetét, az indiánokkal együtt. Már kész volt a szekko, amikor egyszer bemutatták egy cég vezérigazgatójának. Kiderült, hogy indián törzsfőnök. Meghívták a klubjukba, a legtöbb indián diplomás volt: orvos, mérnök, ügyvéd. Ott érte a meglepetés: tiszteletbeli indiánnak fogadták. A beavatási táncot is el kellett járnia: kettőt lépett, egyet guggolt. Egytollas harcosnak

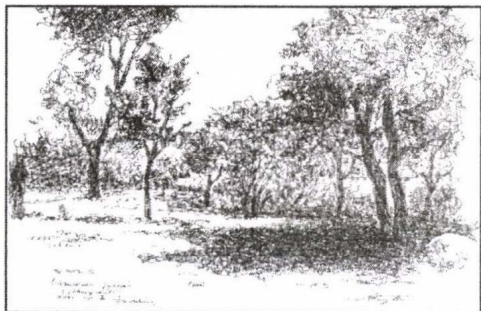
avatták fel, (ez olyan lehet, mint nálunk a tizedes). Kapott két gyűrűt is, szépek és egyszerűek, féldrágakövek, az egyik háromszög mintával, a másik madárral.

*

Tokaj-Hegyalja termi a világ legismertebb, legtüzesebb, legzamatosabb borát. Az abaujszántói Sátor-hegytől a sátorlajújhelyi Sátor-hegyig, mintegy 70 kilométer hosszúságban húzódik és vagy húsz település határán megy át. Abaujszántó nevezetességei között emlegetjük az összefüggő pincesorát.

A kisállomás mellett találjuk az 1938-ban épült, 23 °C víz hőmérsékletű szabadfürdőt. A nyitott medence mellé 1961-ben fedett kádfürdő épült. Ezt fedezte fel Várkonyi Károly felesége. Ide jártak, amíg lehetett, amíg erejük engedte. A részben felújított várrom falai között sok időt töltöttek. A fürdő éttermében 1993-1995 között Várkonyi-freskók készültek. 2001-ben, halála évében, 88 évesen az óvoda udvara is kapott egy Várkonyi-alkotást. A művész nyilatkozta valahol: „Tejbe vajba firdettek Szántón, még a díszpolgárságot is nekem szavazták, 2000. augusztus 20-án kaptam meg.”

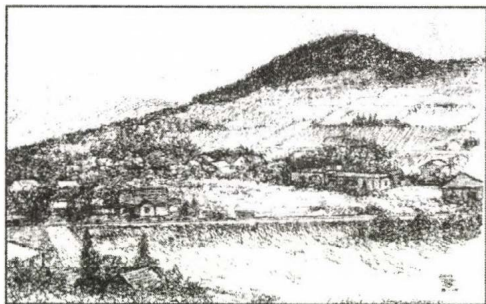
E kisváros lakossága (mint általában Abaujban és Zemplénben) fokozatosan csökken. 2004. január 1-jén 3504 bejelentett lakója volt. A 18. században épült gótikus, római katolikus temploma a legnevezetesebb. Nyolcszögű tornya 1440 körül épült. A klasszicista Patay-kastély 1830 körül építetett. A város polgármestere a látóvalók között említi a görög katolikus templom ikonostázát, a református és evangélikus templomot s a zsidó temetőt. A XVIII. században épült mai Helytörténeti Múzeumot, ahol a XIX. század elején osztrák katonák szálláshelye volt, ulánus- vagy kapitány-háznak nevezik. Ma egy mezőgazdasági szakközép- és szakiskola működik a településen, amely most újra városi rangot kapott. Az általános iskola Ilosvai Selymes Péter nevét viseli, aki egykor Szántó iskolamestere volt. Ádám Gábor szántói költődését a Magyar Mártír Írók (1947) c. tanulmányában Bóka László említi. 1927-ben Bu-

A SZÁNTÓI VÁRKERT, AHOL VÁRKONYI IS PIHENT

dapesten megjelent Megremegő szél c. novelláskötetében szépen ír Szántóról és környékéről. Itt született Kossuth egyik barátja, Jászai Pál történész, nevét ma egy tér viseli. Harsányi István irodalomtörténész, a pataki nagykönyvtár tudós őre is e város szülőtte.

Emlékezésünkkel elsősorban egy csaknem elfelejtett debreceni grafikus életének pillanatait rögzítjük. Mindenképpen szólni akartunk egy abaúji városról, melyben a nagyságokat idéző egyegy gondolat az esztendő egy-egy napját ünnepé varázsolhatja. Így Várkonyi Károly borozgatásának emléke, három jeles alkotásának megtekintése ünnepnap lehet az arra járó kirándulóknak.

ABAÚJSZÁNTÓI TÁJ (tusrajz)
Fotó: Tarczy Péter

Felhasznált források: Új Hónap 2001. ápr. és szept., Tarczy Péter írása. – Hajdú-Bihari Napló hétfői magazinja 1996. júl. 6. 4. Bakó Endre írása. – A Kazinczy Ferenc Társaság 20. Hírlevele. – Szabó Sándor–Szabó Sándorné: Nevezetes emberek Abaújban. – A Zempléni-hegység útikalauza (1958). – A Zempléni-hegység turistakalauza (1978) – Soltész Zoltán polgármester levélbeli szíves közlése.

Köszöntjük Abaújszántót

Újra városi rangot kapott az egykori Abaúj megye egyik gazdag történelmi múltú települése. 1275-ből maradt ránk *Zamthou* alakban nevének első említése, s ez a földművelésre kötelezett szolgálonépek letelepedésére utal, akik az uradalom ekéjével és igájával szántottak. A mai név előtagja a megyei hovatartozást jelöli.

Az egykori mezőváros múltja ennél jóval régebb időre nyúlik vissza, hiszen az őskor utolsó periódusából és a bronzkorból is előkerültek település nyomait jelző régészeti leletek. A szőlőnek és a bornak köszönhetette felvirágzását, hiszen a tokaj-hegylajai borvidékhez tartozik, minőségi borai a határokon túlra is eljutottak.

Művelődéstörténeti szerepe is dicséretes. Járt itt Balassi Bálint (1585 júliusában); iskolamesterként tevékenykedett Ilosvai Selymes Péter, Benczédi Székely István, s itt járt iskolába Geleji Katona István. Abaújszántón született 1809-ben Jászai Pál történétíró, akadémikus, 1873-ban Harsányi István, a sárospataki kollégium tudós professzora, 1874-ben Fantó Leó festő- és grafikusművész, 1880-ban Szemán István író, miskolci görög katolikus püspöki helynök, 1891-ben Kalocsai Kálmán orvos, műfordító, az eszperantó nyelv tudósa, hogy csak a 19. század jeles szülőtteit említsük. Műemlékei közül nevezetes a cekeházi egykori Patay-kastély, illetve a római katolikusok, a reformátusok és az evangélikusok temploma.

Népi kultúrája is figyelemre méltó, népdalkincsét Bakonyi Béla gyűjtéséből ismerjük. Homonnay István gyűjtötte össze és tette közzé a község történeti múltjának dokumentumait. Története során a közigazgatásban megkülönböztetett szerepet biztosított Abaújszántó számára, hogy hosszú időn át járási székhely volt. Nagy múltú általános iskolája, jól felszerelt szakközépiskolája van.

Az újra elnyert városi rang még több lehetőséget ad a település gyarapodásához. További virágzását a Kazinczy Ferenc Társaság is szívből kívánja!

KOMÁROMY SÁNDOR

Regény a pataki kisdiaíkról

Tóth-Máthé Miklós: Pecúrok című ifjúsági regénye

Sárospatak, a nagy múltú iskolaváros számos költőt, író, művészt ihletett meg sajátos világával, a pataki szellemmel, történelmi emlékeivel. E művek közös vonása, hogy kimondva kimondatlanul jelen van bennük az iskola, az Alma Máter iránti tisztelet, a hűség, az elismerés, s általuk megelevenednek a Bodrog-parti város hajdan volt napjai. Ilyen szándék vezette *Tóth-Máthé Miklóst* is, aki maga is koptatta a híres iskola lépcsőit, hogy regényt írjon a pataki diákról. Értékes regénnyel gazdagodott hát Sárospatakról, a pataki diákról szóló irodalmunk. Közelmúltban jelent meg ugyanis újabb kiadásban a Debrecenben élő író *Pecúrok* című regénye.

Tóth-Máthé Miklósról, az íróról, életéről, írásművészetéről minden bizonnyal művei szólnak a leghitelesebben, mégis „ismerkedésül” röviden a következőket ajánljuk az olvasó figyelmébe. 1936-ban született Tiszalúcon, református lelkészi családban. Középiskolai tanulmányai után felvételt nyert a Színház- és Filmművészeti Főiskola színész szakára, ahol 1961-ben diplomázott. Egy évtizedig vidéki és pesti színházakban játszott, majd pályát módosított, az írásra tért át.

Írói termékenységét szinte évente megjelenő prózakötetei és öt bemutatott színpadi műve – köztük egy pályadíjnyertes is – bizonyítja. Ha színházban már nem is lép fel, előző hivatását sem tagadta meg, gyakran tart előadóesteket. A közelmúltban megjelent CD-jén Ady-verseket mond. 1997-től beszédművelést oktat a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen. Nívódíjak, jutalmak mellett 1996-ban megkapta Hajdú-Bihar megye Kölcsény-díját, három évvel később szülőfaluja avatta díszpolgárává. Jelenleg Debrecenben él. Írásművészete sokszínű, elsősor-

ban az epika és a dráma műfajait műveli. Több mint harminc megjelent kötete, témáinak változatossága önmagában is jelzi írói szándékait. A kortárs magyar próza egyik jeles képviselője, aki maradandót és értékeset alkot.

Művei: A csokornyakkendős (novellák); Isten trombitája, „Megszámlálta futásodat...” (kisregények); Nábót szőlője (novellák); A szabadság nótáriusa (regény); Tapshoz kérem a szereplőket! (novellafüzér); Világszám (novellák); Pecúrok (regény); Az igazságtevő (novellák); A fekete ember (három dráma); Élet zsoldárhangra (regény); Sze-kérsirató (novellák); Hamu a sörben (novellák); Dobszóló a naprendszerben (satirikus írások); Méliusz (dráma); Figuránsok (regény); A csalódott Lebernyegi (humoros írások); Krisztus-kereszt (novellák, egyfelvonásosok); Romrázók (regény); Trans la seño (novellák eszperantóul); Anyám könyve (visszaemlékezés); Hamlet építkezik (novellák, karcolatok); Lomtalanítás (válogatott novellák); Édenkeresők (novellák); Tűz és kereszt (dráma); Miként a csillagok (néptörténelmi regény), Megírod, apa? (gyermekünk könyve); Múlt időben (szociográfia).

Tóth-Máthé Miklós elbeszéléseinek, regényeinek gyakori témája az ifjúság. Valami különös nosztalgia lengi át novelláinak, regényeinek lapjait. A több évtizednyi eltűnt időt megszépíti az emlékezés, a fel-felvillanó emlékek szépsége és őszintesége, a fiatalság megragadja az olvasót. Ilyen írásainak egyike az író pataki diákélményeit megörökítő regény: a *Pecúrok*.

A *Pecúrok* genezisééről sok mindent tudunk. Az író valós élményei alapján született a regény. Tóth-Máthé Miklós a pataki református kollégium diákja volt. A regénybeli cselekményidő pon-

tosan megegyezik a valóságos idővel, amikor is az író a gimnázium kisdíákjaként éli át egykori iskolai, pataki emlékeit.

A történet 1946 őszén-telén Óváralján (Sárospatakon) játszódik. Nem kell nagy képzelőerő ahhoz, hogy az olvasó ráismerjen a korabeli tanárookra és diákokra, a gimnáziumra, az iskolakertre, a várra, a diákoktól nyüzsgő iskolaváros mindennapjaira. Elviszi olvasóját a tanítási órákra, az angol internátusba, a szilenciumra, az imaterembe, a Lorántffy Zsuzsánna szobra mögötti vendéglőbe. Ott vagyunk Tatár Marcival, a mendikánssal együtt a boldogszilvási karácsonyi legációban. Tanúi vagyunk Tatár Marci és Sóvágó Ági nyiladozó szerelmének. Együtt éljük át a félévi bizonyítványosítás előtti szorongást, s annak „következményét”, a szökést, amellyel a távoli Amerikát álmodják meg a menekülő pecúrok.

Tóth-Máthé Miklós iskolatársainak, kortársainak minden bizonnyal nem kell külön bemutatni a regénybeli szereplőket: Fabók Géza gimnáziumi igazgatót, Ragó János vallásánárt, akit a felsősök csak Géza papának becéztek. Ugyanígy Bán tanár urat, Herczeg tanár urat, az angol internátus igazgatóját, Murai tanár urat, aki a főhős kedvelt tantárgyát az irodalmat tanítja, Csuha tanár urat a tornatanárt, Darvas nagytiszteletű urat, a helybeli református lelkészt. Hasonlóan a diákokat sem, akik sorra elevenednek meg a regény lapjain.

A regény főszereplője Tatár Marci, aki az íróval azonos, a regény legkidolgozottabb figurája. A főszereplő névének megválasztása telitalálat. Tatár Marci ugyanis „beszélő” név, az író „tatáros” arcvonásait idézi, a névkezdő TM pedig Tóth Miklósról utal. Megkapó visszaidézni fél évszázad távlatából ezt a félénk és bátoratlan kislányt, aki a Tisza menti faluból érkezik a városba, Sárospatakra. A számos miniatűr iskolai-városi életképpel, a részletek realizmusával meggyőző az olvasó számára a regénybeli Tatár Marci rácsodálkozása a világra, az ismeretlen emberekre, a városi-iskolai élet szokásaira. A kamaszos nagy álom az írás, az irodalom, a regényírás is ide köti az írókat a gyökerekhez, Sárospatakhoz, az ifjúsághoz. Tatár Marci pataki kisdíákjaként regényt ír Tomyról, a hős cowboyról. Az írás tisztelete, az irodalom

szeretete később valóság lett Tóth-Máthé Miklós életében.

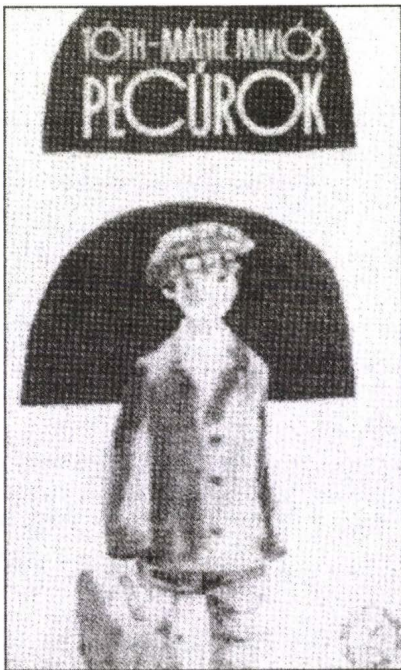
Tatár Marcin kívül a többi diákszereplő is lélettel teli, hús-vér figura. A nagy Cserépi, Sutyi mint nevezetesség is úgy hozzátartozik Óváraljához, mint a Rákóczi vár vagy a kollégium. Csitári, Zihlerlát, Vajó Dani, Lakat Sanyi, Bíró Zoli, Römmer Karcsi, Füleki Jób, Beke Ernő, Dénes Lehel, Sóvágó Ági, Pethő Zoltán és mások.

Hiteles, érdekes és tanulságos, emlékeket mozdító könyv Tóth-Máthé regénye. Azzá teszi a cselekmény hiteles életanyaga, a saját bőrön megtapasztalt pecúr-élmények sokoldalú ábrázolása, a tizenéves gyermeki lélek finom rezdüléseinek árnyalt leírása. Nem hiányzik a regényből a szinte „észrevétlen” nevelő szándék sem. A felnőttek világából az ősi kollégium tanárai mellett Tatár Marci szülei azok, akik a legtöbbet adják lelkiükben a kisdíáknak. Időt állóak, igazak azok a szavak, amelyeket útravalóként édesapjától kap: „mert az életben mindannyiunknak kötelezettségei vannak, amit muszáj elvégezni azon a helyen, ahová Isten akaratából rendeltetett. Neked Óváralja ez a hely, és nincs más dolgod, mint ott tanulni. Ne hozz szégyent ránk...”

A regényidő és a cselekmény, a szereplők, az írói szándék harmonikus, jól megformált szerkezetben, igényes és hiteles diáknyelven jelenik meg. A gördülőkegyen dialógusok, a történet lendületes, helyenként izgalmas vezetése leköti az olvasót. Különösen így van ezzel az olyan olvasó, aki ismeri a helyszínt, az ősi kollégiumot, annak környezetét és a várost, Sárospatakot. A cselekmény mindössze fél évet ölel át szeptembertől a félévi bizonyítványosításig. Talán a pecúr életéből a legfontosabbat tárja az olvasó elé: az új környezetet, az új embereket, osztálytársakat és tanárokat, az iskolakezdetet, az első félév diákpróbáló időszakát. Szinte együtt élünk, együtt lélegzünk, együtt pityergünk a szorongó pecúrokkal. Megismerjük mindennapjaikat, a pecúr és a nagydiák egyenlőtlen küzdelmét, az internátusi és a tanulói élet megannyi élményét, egyszóval mindent, ami a pecúrok életéhez kötődhet. A sok-sok jellemző epizód közül, íme egy, a nagydiák és a pecúr első találkozása, ismerkedése:

„Hogy hívják?” „Engem?” A pecúr magára mutat, mintha nem lenne biztos benne, hogy kérdés neki szólt. „Téged hát,” nevet az óriás. „Miért? Van még itt valaki rajtad kívül?” „Nem... nincs senki,” mondja a pecúr. „Mondd, fiacskám, te egészen hülye vagy? Tudod a neved vagy nem?” „Tudom” mondja a pecúr. „Akkor bökd ki már végre!” „Tatár Márton...” böki ki a pecúr. „Jó név,” mondja az óriás, „mert a képed is olyan tatáros. Csak az a baj, hogy nekem így túlságosan hosszú. Megrövidítem. Ezentúl Tati leszel. Tetszik?” „Micsoda?” „Az, hogy Tati... Nem, tetszik? Akkor ez marad. És mit gondolsz, miért? Mert már kimondtam. És ha én valamit ki mondok, az szentség!” Tatár Marci nem válaszol. Mit is lehetne erre? Kimeredt szemmel bámulja az óriást, aki már a második csirkecombot rácsálja körül, és miután egy aprócska húsfoszlány sem marad rajta, átnyújtja neki a csontokat.

Tatár Marci története tipikus diáktörténet. Más szereplőkkel, más környezetben, Pápán vagy Nagyenyeden ugyanígy vagy hasonlóan élhette meg az iskolakezdés szomorúan szép élményét a kisdiaák, a pecúr. „Azonban mégsem szerettem volna csupán 'odakötni' ezt a történetet, még ha ott játszódik is – vallja maga az író is regényéről. – Alkalmassá akartam tenni arra, hogy más diákvárosok hajdani kisdiaákjaiban is emlékeket mozdítsion meg. Hiszen a regény címéül is szolgáló pecúrok – így nevezték csipős diákhumorral az első gimnazistákat – nem csupán Óváralján botladoztak ijedt kis emberfiókkaként. (Debrecenben 'fikáknak' nevezték őket). Esetükben csak a helyszín különbözött, kiszolgáltatottságuk nem. Ezért íródott hát minden hajdani pecúr emlékére ez a könyv és bízom benne, hogy ma is hasznosítható tanulságokkal. Mert ami egykor valóság volt szá-

momra is, ma már csak regényt írhattam arról. De ami egykor valóság volt, hiszem, hogy mindaz benne található ebben a regényben.”

Az iskolai élet részletes ábrázolása, a történet érzelmi telítettsége, a sokoldalúan motivált ábrázolás teszi hitelessé a cselekmény tetőpontjában a diákok szökését, majd a regény megoldását, a kollégiumba való visszatérést is. Szimbolikus értelmű a regény végén a főhős édesapjának értelme: „Az indulás a legnehezebb, fiam – mondja csendesesen –, de most úgy kell igazítani a lépéseidet, hogy végig is tudj menni az úton. Mert

ne hidd, hogy később könnyebb lesz. Sokszor adódhat még úgy az életben, hogy szíved szerint a szökést választanád. De akkor mindig gondoldj majd erre a nekem tett ígéretedre. Akkor is ha én már nem leszek, hogy figyelmeztesselek rá.”

Bár Tatár Marci, a főhős és diáktársai ízigvérig pataki pecúrok, mégis azt mondjuk, hogy a regény több, mint az ő egyénített történetük. A mindenkori „pecúr”, az elsős gimnazista, középiskolás emlékére is íródott a regény. Emlékkállítás a tizenéves ismert és ismeretlen pecúrnak. Egy hiteles történet annak a kisdiaáknak az emlékére, aki szorongásaival esetlenségével, kiszolgáltatottságával, az ismeretlenre, a világra való rácsodálkozásával azonos mindenütt: Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen és másutt, jelen volt, jelen van iskoláinkban. A szerző a lélekábrázolás sokoldalúságával és mélységével képes megformálni ezt a típust, ezt a bárhol hiteles figurát. Ez adja meg Tóth-Máté Miklós regényének különös varázsát. S éppen ezáltal tarthat méltán igényt az olvasó érdeklődésére.

KAZINCZY FERENC A. G.

Martins Éva nyelvtudós emlékezete

94 éves korában 2004. szeptember 9-én elhunyt Eva Martins – leánykori nevén Balogh Éva – nyelvész. 1910. január 26-án Magyarországon született, nevelkedett; tanulmányait Budapesten, Londonban és Bonnban végezte. Az 1930-as években édesapja – hogy biztonságban legyen – Londonba küldte; ott telepedett le. Londonban találkozott leendő férjével, a svéd Bernt Martinsszal, akivel 1938-ban kötött házasságot, majd Stockholmban telepedtek le.

Hivatása a nyelvtudomány felé vonzotta. Kezdetül érdekelte az a probléma, miképp hatnak egymásra a nyelvek a szókölcsonzés révén mind az egyének nyelvhasználatában, mind egy-egy nyelv fejlődésében. Mivel abban az időben nem ismerték el Svédországban a külföldi iskolai bizonyítványokat, ezért újra érettségi vizsgát kellett tennie, utána az egyetemen letette a baccalaureatusi és magisteri vizsgákat a német és az angol nyelv és irodalom szaktárgyaiban, így a gimnáziumi tanításra jogosító végzettséget szerzett. Tanári munkája mellett tovább tanult, s 1954-ben egyetemi doktorátust szerzett magyar nyelvészetből Uppsalában Björn Collinder professzornál és német nyelvészetből Gustav Korlén professzornál Stockholmban. 1970-ben nagy felűnést keltett nagydoktori tudományos értékesítésével, amelynek tárgya a német nyelv interferenciája volt Kazinczy Ferenc példáján.

Egy ideig a St. Jacobi gimnáziumban tanított, majd a stockholmi egyetem docense lett a magyar nyelvészet oktatójaként. Ott igyekezett szolgálni azokat a célokat, amelyeket tisztelettel csodált kollégája, barátja, Lotz János annak idején a magyar intézet számára megfogalmazott. 1981-ben Budapesten az első nemzetközi hungarológiai kongresszuson Lotz-éremmel tüntették ki értékes oktatói és kutatói munkásságáért.

Magam is elolvastam német nyelvű doktori értekezését (Studien zur Frage der linguistischen Interferenz. Lehnprägungen in der Sprache von Franz von Kazinczy (1759-1831), Uppsala, 1970), amikor létezéséről a Széphalom évkönyv tavalyi kötetéből tudomást szereztem. Tudományos szempontból két nyelv egymáshoz való közeledésének, a nyelvészeti interferenciának (kölcsonhatásnak) a feltételeit tárgyalja, de gyakorlatilag a német nyelv befolyását vizsgálja Kazinczy és a többi magyar neológus nyelvújító tevékenységében. Kb. 950-1000 magyar szót említ, egy részüket nagyon alaposan elemzi mind a magyar, mind a német nyelv szempontjából. Határozottan érdekes volt számomra. Sok példa van olyan szavakra is, amelyeket egy német előképtől függetlenül alkotnak. Kazinczy idejében nem létezett még a „komoly”, viszont használatban volt a „komor” szó. Kazinczy azért, hogy kicserélte a kemény -r végződést a lágyabb -ly végződéssel, egy lágyabb, új értelmet adott a szónak. Csodálatos!

A doktori értekezésen kívül csak egy könyve jelent meg: *Deutscher Rokoko in struktur-fremden Sprachgewand. Vergleichende Analyse zweier Kazinczyübersetzungen einer Idylle von S. Gessner.* (Stockholm, 1974.) Ezen kívül írt néhány tanulmányt. A Bo Wickman szerkesztésében megjelent *Symposium in memoriam János Lotz (1913-1973)* (Stockholm, 1985), szerepel egy írása: *On graphic interference* címmel. Ebben találunk utalást két további közleményére: *On interference. Some Social and Psychological Aspects* (In: Stockholm studies in modern philology. 1976 new series vol V pp 157-178), továbbá: *On graphotactic problems in visual interference* (in: Fenno-Ugrica Suecana 1982 vol 5 pp 185-208, Uppsala).

Az 1983-ban tartott Lotz-emlékülést Martins Éva kezdeményezte és szervezte. Tíz előadás hangzott el. Kiefer Ferenc, akkor a budapesti Nyelvtudományi Intézet főmunkatársa (1969-71 között Stockholmban vendégprofesszor) méltatta Lotz nyelvtudományi érdemeit, megállapítva, hogy 1939-ben készült magyar nyelvtana úttörő munka volt a magyar nyelvészetben, benne kivételes hangsúlyt helyezett a szinkron leírásra. Az amerikai Robert Austere-litz számolt be Lotz amerikai tevékenységéről és az amerikai nyelvi kutatások akkori helyzetéről. Lotz 1947-ben került a Columbia Universityre ahol 1954-től 1967-ig az általa alapított Uralic, Altaic and Paleosibirian Peoples and Languages tanszéket vezette. Tehát nem elsősorban a magyar nyelvvel foglalkozott! 1972-73-ban viszont Budapesten a magyar nyelvtudománynak volt vendégprofesszora. Szegeden 1972-ben vett részt egy nemzetközi nyelvtudományi kongresszuson. Akkor már betegeskedett, 1973-ban halt meg.

2004 tavaszán, miután Martins Éva könyvét elolvastam, kapcsolatot kerestem a szerzővel. Az egyetemtől nem sikerült megtudnom, hogy Martins Éva él-e még. Végül a stockholmi telefonkönyvben rátaláltam! Mint egyetemi docenst említik, és lakása (vagy háza) egy aránylag előkelő külvárosban fekszik. Nagyon meglepődött, mikor felhívtam, és eltartott egy darabig míg megértette jelentkezésem okát, de akkor megörült annak, hogy felhívtam. Az volt a benyomásom, hogy egy idős, kisé félős, gyanakvó hölgy. Említette, hogy a lakását október óta nem hagyta el, mert akkor elesett, eltörte valamijét, amiből

még nem gyógyult ki teljesen. Tökéletesen beszélt svédül, és kiejtése nem utalt külföldi eredetre. Svédül beszélgettünk, egy idő múlva kérte, hogy mondjak valamit magyarul. Utána megkönnyebbülten sóhajtott fel: „Most látom, hogy nem valami szélhámós!” Saját magáról nem mondott mást mint azt, hogy magyarban és németben volt docens az egyetemen, de ez a tanszék már nem létezik.

Nem láttam értelmét annak, hogy kifagassam. Mindenesetre küldött nekem egy példányt könyvéből, én meg küldtem neki egyet Sophie fordításomból. Megegyeztünk abban, hogy fel fog hívni, ha jobban érzi magát, és lehetősége lesz velem találkozni. Nagyon sajnálom, hogy erre a találkozásra most már nem kerülhet sor. Megértem, hogy előrehaladott kora miatt nem akart velem találkozni; talán szívesen megtette volna, de mivel nem érezte magát elég jól, mindig későbbre halasztotta.

Barátai megemlékeztek nemes lelkű személyiségéről, tudósi érdemeiről, a stockholmi katolikus egyházközségben végzett aktív tevékenységéről, a klasszikus zene iránti szeretetéről. Nagyra becsülik azt a céltudatos törekvést, hogy következetesen fejlődjön mind a kultúra, mind a politika, mind a nyelvtudományi kutatás terén.

A svéd sajtóban Astrid Stedje, az umeåi egyetem német tanszékének emeritus professzora méltatta az elhunyt tudós érdemeit. Mi pedig a Kazinczy Ferenc Társaságban őrizzük meg emlékét e Kazinczy-kutatónak, aki Svédországban szolgálta a magyar és az egyetemes európai kultúrát.

Ködöböcz József

főiskolai tanárnak, Társaságunk tiszteletbeli tagjának szobrát avattuk fel 2004. október 31-én Sárospatakon a Comenius Tanítóképző Főiskola belső udvarában. *Borsos István* szobrászművész alkotását *dr. Demjén István* neveléstörténész avatta fel. A szoborállítás költségeihez a város és a főiskola mellett az egykori hálás tanítványok is hozzájárultak. Ködöböcz József élete, munkássága szorosan összefonódott a pataki nevelőképzéssel; tudományos munkássága is hivatásgyakorlásának része volt. A talapzatnál elhelyeztük a Kazinczy Társaság virágait.

FEHÉR JÓZSEF

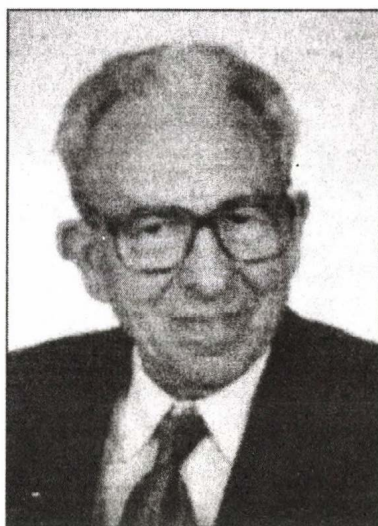
Az álmodó Pásztor Emil emlékezetére

*Óh jaj, mi igazán tiszták vagyunk.
Nyisson ajtót nekünk a reménység!*
(József Artila)

Költői sorok jutnak szembe, ha Pásztor Emil alakját felidézem. Az első költői jelző a „tiszta”, József Attilától. Vele rokon az egyszerűség, szerénység, alázat. „*Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa*” – mondja minden könyvek könyve, a Biblia. A lelki szegénység eredeti értelmezésben szerénység. Pásztor Emil kedves barátunk boldog volt, úgy hiszem: ha egy fogalom ölthet élő, emberi alakot, akkor Ő megtestesítette ezt. Ez benne lelki, belső igénnyé nevelődött. De öntudatos is volt: hitt munkájában, a tanításban és nevelésben, az irodalom- és nyelvtudomány embert és jellemet formáló erejében. Szerelme volt a filológia: a pontosság, a korrektség tudománya.

Szerette a Kazinczy Társaságot; mint közösséget és annak szellemét is. Közöttünk gondolta el – éppen tíz esztendeje – a Széphalomban létesítendő Magyar Nyelv Múzeuma eszméjét. Az érte való hálaadó misén az egri minorita templomban hangzott el 2004. május 21-én: „*Volt egy nagy terve, melynek*

megvalósulását már nem érthette meg.” Ez volt

az. Álom volt, szép álom – gondoltuk sokan. De Ő komolyan hitt benne. Egyik utolsó, március 11-én keltezett levelében írta: „*Remélem, hogy az utánam következő nemzedék a terveket majd eljuttatja a megvalósulásig, ahogy Beszenyei Györgynek 'Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék'-a nyomán Széchenyi korában kelhetett életre a Magyar Tudós Társaság, illetve a mai Tudományos Akadémia, mely*

elsősorban a magyar nyelv ügyét akarta szolgálni.” Miért mondanánk neki nemet? Az álmok azért fogannak, hogy a méltó utódok megvalósítsák azokat. Szeretnénk hinni, hogy lesznek ilyenek.

De – hála Istennek – sok álma megvalósult. Máig meghaladhatatlan műve a tizenötödik aradi vértanúról, Kazinczy Lajosról írott monográfiája. Alapos szakvéleményt készített „Kazinczy Lajos honvéd ezredes, a tizenötödik aradi vértanú hamvainak megkeresése és esetlegesen Széphalomra szállítása és ottani eltemetése a Kazinczyak

emlékkertjében” címmel. De a holtaknál jobban szerette az élőket, a meghaltak kultuszánál előbbre valónak tartotta a példamutató életet. Amikor bebizonyította – az erkölcsi felelősséget és a tudományos megközelítés szempontjait alkalmazva – a további sírkeresés reménytelenségét és értelmetlenségét, így vélekedett: *„Szerintem többet ér, ha közönségünk igyekszik megismerni Kazinczy Lajos életét és szabadságharcos tevékenységét.”*

Míg élt, nem tudtam, hogy vallásos ember. Nem voltak ennek kiüsdögletes, megvallásos jegyei. *„Az Isten bennünk van”*, ahogy talán Kazinczy is tartotta. Búcsúztatásakor jöttem rá, hogy hitt a lélek halhatatlanságában. Sokszor Ő jut eszembe, ha a katolikus rádió *„Laudetur Jézus Krisztus”* szelídszavú köszöntését hallom. Mint ahogy – csöndesen és rendületlenül – munkálkodott benne a hazaszeretet és a magyar nyelv kincseinek hű és buzgó őrizőjének és védelmezőjének elkötelezettsége. Ennek a csöndes, meggyőződéses hazaszeretetnek és a hosszú évtizedes barátságának köszönhető, hogy a messzi földre kényszerült, ma Svédországban élő dr. Kazinczy Ferenc is ilyeneket ír: *„Újraéled érdeklődésem régi hazám iránti”*.

Életében ismerték, becsülték, tisztelték: az egri tanárképző főiskolán a nem magyar szakos hallgatók is tudták a mi időnkben, hogy tanít ott egy Pásztor Emil nevű tanár úr. Rangot adott az intézménynek. A régi tanáregyeniségek közül való volt: tudós, aki emberi magatartásával is példát ad, nevel. Polgár volt, a szó Márai Sándor szerinti értelmében: kulturált és igényes. Megértő, de követelményeket állító.

Lehetett szeretni ezt az embert. *„Ha megszeretlek, kopogtatás nélkül is bejöhetsz hozzám”*, írja József Attila. Egyszer így nyitott be egy egri tudományos konferenciára,

amelyen én is előadást tartottam. Nem várhatta meg, nem hallgathatott meg, egészségi állapota nem engedte: *„Azért jöttem, hogy üdvözlőjelek”* – nyújtott kezét, és rövid idő múlva csöndesen, feltűnés nélkül távozott.

Búcsúzzunk Tőle saját soraival; benne van az ember, a filológus és a Kazinczy Társaságot becsülő társunk. Akinek szellemalakja itt van közöttünk: *„Kedves Jóska! Nyomatékosan ajánlom figyelmetekbe azt a javaslatomat, hogy a Társaság tagfelvételi emléklapjaira is okvetlenül írjatok dátumot, mert ezeknek csak így van dokumentum értékük. Amin nincs dátum, annak csak pillanatnyi értéke van, és csak maga az illető személy számára. Egyszer meghalunk, és az utódaink számára nem mindegy, hogy egy dátum nélküli emléklapot csak eldobható szórólapnak minősítenek-e, vagy pedig egy régi dátum láttán büszkén gondolnak arra, hogy apjuk, nagyapjuk harminc éven át tagja volt ennek a nemes Társaságnak. Nem véletlen, hogy a névadónk minden kisebb írását is ellátta dátummal. Bízunk benne, hogy az ő nevét viselő Társaságnak jövője is van!”*

DR. PÁSZTOR EMIL A SZÉPHALMI KAZINCZY-KERTBEN
A MAGYAR NYELV MÚZEUMA ALAPKÖLLETÉLÉN
(2001. szept. 21.)

KÉP: SZIGETI SÁNDOR

PÁSZTOR EMIL

Személyi bibliográfia

1925. február 13-án születtem, Szarvason. Tizennégy éves koromig az ottani Vajda Péter Gimnáziumban tanultam. Azután a liceum, illetve a tanítóképző elvégzése következett: az I–II. év Miskolcon, a III–IV. év Debrecenben, az V. év az akkor Magyarországhoz tartozó Székelykeresztúron. Az utóbbi helyen szereztem meg a népiskolai tanítói oklevelet 1944. április 19-én. A háború miatt csak egy év kihagyással folytathattam tanulmányaimat a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Hogy ott rendes hallgató lehessenek, a szegedi Baross Gábor Gyakorlógimnáziumban kiegészítő teljes gimnáziumi érettségi vizsgálatot tettem 1946-ban. Magyar és történelem szakos középiskolai tanári oklevelem megszerzésének dátuma: 1950. szeptember 26.

1954-ig a Szegedi Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékén voltam tanársegéd, azután 1964-ig Csongrádon tanítottam gimnáziumban és általános iskolában. Ezt követően az egri tanárképző főiskola magyar nyelvészeti tanszékén voltam 1979-ig adjunktus, 1988-ig főiskolai docens, 1988-tól főiskolai tanár. 1990. szeptember 1-jétől nyugdíjas vagyok. Munkámért Pedagógus Szolgálati Emlékéremmel tüntettek ki. A Szegedi Tudományegyetem Tanácsa 1961. július 1-jén doktorrá avatott. Az Idegennyelvi Továbbképző Központban 1971. június 11-én finn nyelvből felső fokon eredményesen vizsgáztam. A Tudományos Minősítő Bizottság 1987. május 13-án a nyelvtudomány kandidátusává nyilvánította. Tagja vagyok az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, az Anyanyelvűpolók Szövetségének és a Kazinczy Ferenc Társaságnak. 1998-ban Lőrincze-díjat kaptam. – Eddig négy önálló kötetem és kb. 850 egyéb kisebb-nagyobb publikációm jelent meg. Toldi-szótáramat 1986-ban nívódíjjal jutalmazták.

1954-ben házasságot kötöttem Szőgi Klára középiskolai tanárral. Két fiunk és két unokánk van. Eger, 2004. január 28.¹

Az alkalmazott rövidítések: **Af.** = Alföld, folyóirat, Debrecen. – **AnyIsk.** = Anyanyelvünk az Iskolában, módszertani folyóirat, Bp. – **BÉ.** = Békési Élet, folyóirat, Békéscsaba. – **Bp.** = Budapest. – **BSz.** = Borsodi Szemle, folyóirat, Miskolc. – **ÉA.** = Édes Anyanyelvünk, folyóirat, Bp. – **ÉÉI.** = Élet és Irodalom, hetilap, Bp. – **ÉÉT.** = Élet és Tudomány, hetilap, Bp. – **ETFTK.** = Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Eger. – **FSz.** = Felsőoktatási Szemle, folyóirat, Bp. – **Hism.** = Honismeret, folyóirat, Bp. – **HM.** = Heves Művelődés, folyóirat, Eger. – **It.** = Irodalomtörténet, folyóirat, Bp. – **ItK.** = Irodalomtörténeti Közlemények, folyóirat, Bp. – **k.** = kötet. – **KÉN.** = Könyv és Nevelés, folyóirat, Bp. – **Kism.** = könyvismeret. – **Kn.** = Köznevelés, hetilap. – **KSz.** = Középfokú Szakoktatás, folyóirat, Bp. – **Kt.** = Könyvtáros, folyóirat, Bp. – **MK.** = Módszertani Közlemények, folyóirat, Szeged. – **MNy.** = Magyar Nyelv, folyóirat Bp. – **MP.** = Magyar Pedagógia, folyóirat, Bp. – **MTA I. OK.** = A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei, Bp. – **Mtan.** = Magyartanítás, folyóirat, Bp. – **Nk.** = Napjaink, folyóirat, Miskolc. – **Nm.** = Népművelés, folyóirat, Bp. – **Nyék.** = Nyelvünk és Kultúránk, folyóirat, Bp. – **NNyelvt.** = Néprajz és Nyelvtudomány, folyóirat, Szeged. – **Nyr.** = Magyar Nyelvőr, folyóirat, Bp. – **Pf.** = Palóc-föld, folyóirat, Salgótarján. – **PL.** = Pedagógusok Lapja, szak szervezeti újság, Bp. – **SkM.** = Somogyi-könyvtári Műhely, folyóirat, Szeged. – **sz.** = szám. – **SzE.** = Szegedi Egyetem, egyetemi újság, Szeged. – **SzÉvk.** = Széphealom, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, Sátoraljaújhely. – **SzF.** = Szabad Föld, hetilap, Bp. – **Tt.** = Tisztaút, folyóirat, Szeged. – **ÚE.** = Új Ember, hetilap, Bp. – **ÚÍ.** = Új Írás, folyóirat, Bp. – **ÚT.** = Új Tükör, hetilap, Bp.

¹ Dr. Pásztor Emil évkönyvünk szerkesztőjének kérésére állította össze publikációinak jegyzékét. 1939 és 2004 között 857 tételt képez, 62 gépelt oldalt tesz ki a teljes anyag. A szerző felhatalmazást adott, hogy „a nagy terjedelem miatt a napilapokban közölt cikkeim kihagyhatók”. (A Szerk.)

1. Autóbusz – gyorskocsi. = Magyarosan, 1939: 196.
2. A marxizmus–leninizmus klasszikusainak munkamódszeréről. [Kism.] = Kn., 1951: 509.
3. **Finn nyelvtan és olvasmányok.** Sokszorosított egyetemi jegyzet. Kiadta a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Tanulmányi Osztálya, 1952. és 1953. 64 o.
4. Melyik mondatrészrel kezdjük a mondatok elemzését? = AnyIsk., 1953: 77–80.
5. Egyetemi nyelvészeti oktatásunk helyzetéről és feladatairól. Hozzászólás Sulán Béla előadásához a II. magyar nyelvészkongresszuson. = MTA I. OK. IV. k. 1953: 412–413.
6. Néhány utólagos megjegyzés a Válassz! című elbeszéléshez. = SzE., 1953. 10. sz.
7. A magyar nyelvtan tanulása az orosz szakos hallgatóknál. = SzE. 1953. 23. sz.
8. A III. éves magyar szakosok nyelvészeti vizsgái. = SzE. 1953. 23. sz.
9. Tapasztalatok az általános iskolai anyanyelvi oktatásról Csongrád megyében. = AnyIsk., 1954: 45–48.
10. Elemzési kérdések. = AnyIsk., 1954: 95–96.
11. Tanár elvtárs vagy tanár úr? = Kn., 1956: 440.
12. A középiskolai tankönyvek szövegeinek helyesírásáról. = Nyr., 1956: 438–440.
13. Fegyelmezés – nevelés. = Kn., 1959: 223–224.
14. Néhány megjegyzés az Eredményesebb mondatelemzést c. cikkhez. = Mtan., 1960. 3. sz. 33–34.
15. Az anyanyelvi műveltség és az iskola. Hozzászólás Bencédy József előadásához a pécsi nyelvművelő konferencián. = Anyanyelvi műveltségünk Bp., 1960. 204.
16. Az elbeszélő múlt idő az iskolában. = Nyr., 1960: 69–82.
17. Helyesírási felmérő dolgozat egy csongrádi általános iskolában. = Mtan., 1963: 21–28.
18. Miért is írjuk az *egy* szót *egy gy-vel*? – MNy., 1963: 91–92.
19. Anyanyelvi műveltségünk és a tanítóképzés. = FSz., 1963: 687–688.
20. Pénzjutalom helyett pályadíj. = PL., 1963. 9. sz.
21. Arany János „Toldi”-jának nyelvi gazdagsága. = MNy., 1964: 68–80.
22. Év végi helyesírási felmérés az általános iskola IV. osztályában. = MK., 1964: 295–296.
23. Tanulói sorrenddel a jobb eredményekért. = MK., 1964: 380–382.
24. Hogyan írjuk az iskolai osztályok nevét? = Nyr., 1965: 38–41.
25. A szóhalmozás néhány érdekes példája Arany Toldijában. = ETFTK., III. k. 1965: 215–219.
26. Túri Istvánné csongrádi földmunkásasszony 1897–1962. = ÚÍ., 1965. 10. sz. 67–74.
27. Egy csongrádi munkásasszony és önéletrajza (Keskenyné Kovács Veron). = Tt., 1965: 853–857.
28. Az egri Líceum és környéke mikor lesz rendben? = Műemlékvédelem, 1966: 49–50.
29. Veres Pálné. = Nm., 1966. 4. sz. 25.
30. Az írógépek és helyesírásunk. = ETFTK., IV. k. 1966: 271–285.
31. Érettségi dolgozatok és tanulságok. = Mtan., 1966: 241–247.
32. Két jobb sorsra érdemes magyar betű. = Kn., 1967: 217.
33. Nyelvi megjegyzések egy újságcikkhez. = MNy., 1967: 89–91.
34. Nyelvi vetélkedő a televízióban. = Kn., 1967: 260.
35. Egy falusi gimnáziumi reál osztály magyar érettségi dolgozatainak hibái és az irodalmi és nyelvi nevelés. = MP., 1967: 34–45.
36. Az írógépek és a helyes kiejtés. Hozzászólás az egri kiejtés konferencián. = A Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Bp., 1967. 172–173.
37. Gondolatok Arany Toldijának szereplőiről. = ETFTK., V. k. 1967. 261–269.
38. Hogy is írjuk: *népszabadságbeli* vagy *Népszabadság-beli*? = Nyr., 1967: 378–379.
39. „Testvérek között is 4500”. = ÉÉT., 1967: 1858.
40. Főiskolai hallgatók helyesírási versenye. = Nyr., 1967: 450–454.
41. Nem a harmincas években. [Hozzászólás.] = ÉÉI., 1968. jan. 6.
42. Alapítványok és nyelvi hibák. = ÉÉT., 1968: 207.
43. „Én ugyan szeretlek...” = ÉÉT., 1968: 562.
44. Megjegyzések a pedagógus-továbbképzésről. = Kn., 1968: 370.
45. A tanulók ábécérendjének vitás kérdései. = Mtan., 1968: 140–141.
46. A tanárképző főiskolai magyar szakos felvételi vizsgák tapasztalatai 1966-ban és 1967-ben. = MP., 1968: 76–87.
47. Ünneprontó nyelvi hibák. = ÉÉT., 1968: 1415.

48. „Csongrádi szegényasszonyok” (Túri Istvánné és Keskeny Józsefné önéletrajzához). = Af., 1968., 9. sz. 35–40.
49. Hogyan taníthatnánk eredményesebb a hangtant? = MK., 1968: 331–333.
50. Okmány, dokumentum, mű. = ÉÉT., 1969: 83.
51. Nyelvi elcsúszások és balesetek. = ÉÉT., 1969: 449.
52. „Fog korlátozni az arasznyi lét” (Arany János javításai Madách egyik sorában.) = Pf., 1969. 1. sz. 94–97.
53. Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. [Kism..] = PSz., 1969: 574–575.
54. Egy nem tankönyvbe való versről. = MP., 1969: 144–150.
55. Hatékony-e anyanyelvi nevelésünk? = Kn., 1969. 19. sz. 14.
56. „Az ember tragédiája” néhány Arany János javította soráról. = ETFTK., VII. k. 1969: 253–271.
57. Arany János és a Toldi-ház. = HM., 1969. 3. sz. 71.
58. Ady-évforduló – kiejtési problémák. = MNy., 1969: 466–467.
59. Kirándulás – erkölcs – nevelés. = Kn., 1970. 5. sz. 14–15.
60. Műemlékvédelme és Műemlékvédelemje. = ÉÉT., 1970: 525.
61. Vörösmarty Szózatának hangsúlyozása és éneklése. = HM., 1970. 1. sz. 101.
62. Áthúzzuk-e a dolgozatokban a hibás vagy fölösleges szövegréseket? = MK., 1970: 126–127.
63. Az anyanyelvi nevelésről. = PSz., 1970: 401–405.
64. „Szabad szombatos” vagy „szabadszombatos”? = Nyr., 1970: 257.
65. Ne vessük el a „súlykot”! = ÉÉT., 1970: 1437.
66. Toldi Miklós megjelölései Arany „Toldi”-jában. [2 közlemény.] = MNy., 1970: 250–256. és 359–367.
67. Nyelvművelést hosszú távon! = Nm., 1970. 8. sz. 27.
68. Hidunk vagy hídunk a Lánchíd? = ÉÉT., 1970: 0629.
69. Az első magyar asszony, akinek szobrot állítottak. = SzF., 1970. szept. 6.
70. Veres Pálné emlékezete. = PL., 1970. 17. sz.
71. Megállék – megállók – megállnék. = Nyr. 1970: 363–364.
72. Dadogni tanulunk? = Kn., 1970. 19. sz. 16.
73. Mikés Kelemenné első törökországi levele. = HM., 1970. 2-3. sz. 130–131.
74. Este 20 órakor? = ÉÉT., 1970: 2121.
75. Megjegyzések Erdei Ferenc cikkéhez. = Kortárs, 1970. 2014–2015.
76. „Egy szó nyilallott a hazán keresztül”. = Nyr., 1970: 501–502.
77. Halálra gázol – agyongázol. (ÉÉT., 1971: 250.
78. Mégiscsak – mégis csak. = ÉÉT., 1971: 574.
79. Mikés Kelemen stílusának képszerűsége. = Nyr., 1971: 62–64.
80. „Táska... fülhallgatóval történő használata”. = ÉÉT., 1971: 813.
81. Csongrádi adalékok a népiskola múltjához. = PSz., 1971: 432–441.
82. Nyelvi–irodalmi gyűjtőmunka a rokon értelmű szavak és kifejezések körében. = MK., 1971: 114–116.
83. Portelek és Óhat. = ÉÉT., 1971: 1534.
84. Jubileumok – fogalmazási hibák. = Nyr., 1971: 236–237.
85. Hol tart a pedagógiai lexikon? = Kn., 1971. 17-18. sz. 43.
86. Helytelen szóhasználat – elrontott mondatok. = ÉÉT., 1971: 1854.
87. A magyar nyelvtan általános és középiskolai tanításának hatékonysága. = M?P., 1971: 265–272.
88. Elsikkasztott névelők. = ÉÉT., 1971: 2086.
89. Helyesírás és dialektika. = KSz., 1975. 4. sz. 33–34.
90. Karacs Teréz és Miskolc. [3 közlemény.] = Nk. 1971. dec., 1972. jan., 1972. febr.
91. Hazafiság és a helyi hagyományok. = Kn., 1972. 1. sz. 21–22.
92. Judith. = ÉÉT., 1972: 132.
93. A romániai magyar irodalom és a magyar nyelv új színei Sütő András „naplójegyzeteiben”. = Kt., 1972: 110–112.
94. Szeretett anyanyelv – száraz nyelvtanoktatás. = Kn., 1972. 4. sz. 14.
95. Az első magyar „nagy leánytanoda”. = PSz., 1972: 134–136.
96. Nem mind Arany. = ÉÉl., 1972. márc. 11.
97. Arany János és a „nyelvész urak”. = ÉÉT., 1972: 657.
98. Mit tehetünk a Tar Évákért? = Kn., 1972. 7. sz. 12.
99. Vallomások az anyanyelvről. Illyés Gyula és Sánta Ferenc írásaiból. = A Tanító, 1972. ápr. 1–2.

100. „Harcoló munka”. = *ÉÉT.*, 1972: 977.
101. Az asszonynevekről. = *ÉÉT.*, 1972: 1027–1028.
102. Az utónevek (keresztnévek) helyesírásának problémái a Magyar utónévkönyvben. = *Nyr.*, 1972: 20–27.
103. Csehbokszári – Csehbokszári. = *ÉÉT.*, 1972: 1459.
104. A tanári szabadság és a korszerűség. = *Mtan.*, 1972: 204–216.
105. Minél hosszabb mondat? = *Kn.-*, 1972. 18. sz. 9.
106. Arany János, a magyar nyelv és irodalom tanára. = *ETFTK.*, X. k. 1972: 201–214.
107. Nemzeti művelődésünk fehér foltjai. = *ÉÉL.*, 1972. okt. 14.
108. A jó tanár holtig tanul. Az utólagos óraelemzésről. = *Kn.*, 1972. 24. sz. 14–15.
109. Anyanyelvünk az iskolában és a nyelvi műveltség. = *PSz.*, 1972: 1124–1129.
110. „A magyar helyesírás szabályai”-nak felhasználása az iskolában és a pedagógusképzésben. = *Nyr.*, 1972: 451–460.
111. Látogatás egy finn falusi iskolában. = *Kn.*, 1973. jan. 19.
112. Hasonlók összetévesztése. = *ÉÉT.*, 1973: 253.
113. Ifjúságunk humán műveltségének hiányai. = *Valóság*, 1973. febr. 61–71.
114. Finn pedagógusok között. = *PL.*, 1973. febr. 20.
115. „Hatodfél év” Petőfi életében. = *ÉÉT.*, 1973: 344.
116. „A magyar helyesírás szabályai” a mindennapi életben. = *KSz.*, 1975. 1. sz. 33–34.
117. Mérész – „jutalmat nyer”. = *ÉÉT.*, 1973: 613.
118. Számok, betűk, írásjelek. = *ÉÉT.*, 1973: 801.
119. Melyik nappal kezdődik a hét? = *ÉÉT.*, 1973: 1005.
120. Anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk. Grétsy László. Bp. 1973. 98., 137., 144., 184., 190., 198., 216., 283.
121. A magyar nyelvtan tanításának módszertankönyve. [Szemere Gyula könyvéről.] = *Nyr.* 1973: 107–111.
122. Pedagógusnap. = *ÉÉT.*, 1973: 1027.
123. 222. „Bíráló-biztató levelek”. = *ÉÉT.*, 1973: 1173.
124. Műanyag labda – gumilabda. Az anyagnévi jelzős szókapcsolatok külön- és egybefírásáról. = *Műanyag és Gumi*, 1973: 191–192.
125. Írógépek – gépirás – helyesírás. = *MNy.*, 1973: 224–229.
126. Mennék – menék. = *ÉÉT.*, 1973: 1977.
127. Kétféle „vidék” van? Az Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny eredményeinek néhány tanulsága. = *Szociológia*, 1973: 308–310.
128. Vitairat a magyar pedagógia „forradalmáról”. Kovács András: Egy film forrásvidéke. = *PSz.*, 1973: 989–990.
129. Nevelő – tanár – tanító. = *Kn.*, 1973. nov. 9
130. „Egy Való van: a Nincsen”. (Ady: A magyar Ugaron, A Nincsen himnusza.) = *It.*, 1973: 625–644.
131. Egy „kráterektől hemzsgő” Hold-beli térség. = *MNy.*, 1973: 358–359.
132. „Tengerén kínjának”. = *ÉÉT.*, 1973: 2336.
133. Kalauz Mikes Kelemen törökországi Leveleskönyvéhez. (Veress Dániel könyvéről.) = *HSz.*, 1973. dec. 24–26.
134. Hogy is írjuk: magyar nyelvtan füzet? = *Nyr.*, 1973: 313–314.
135. Az írógép és az *ú, ű* betű. = *ÉÉL.*, 1974. febr. 23.
136. „Ha élet zengi be az iskolát”. (Az anyanyelvi és irodalmi nevelésről.) = *MK.*, 1974: 53–57.
137. A füzetek és a tan könyvek „egyéni” feliratairól. = *MK.*, 1974: 78.
138. „Lemondanék minden dicsőségről érted”. = *ÉÉT.*, 1974: 414.
139. Anyanyelvi nevelés – anyanyelvi képzés – nyelvtanítás. = *Az Anyanyelvünk az általános iskolában.* Bp., 1974. 140–144.
140. A magyar nyelv és irodalom egymásrautaltsága és együttműködése az iskolában. = *Uo.*, 246–249.
141. „Megy panasza, bírót búsít”. = *ÉÉT.*, 1974: 806.
142. Helyesírási csodabogarak. = *Kn.*, 1974. máj. 24.
143. Csokonai, Földi János és „századunk”. = *Nyr.*, 1974: 54–58.
144. Megölték a holttesteket? = *ÉÉT.*, 1974: 1217.
145. Nevelési cél – nevelési feladatok – nevelés. = *KSZ.*, 1974. 6. sz. 2–3.
146. Úgymond. = *Nyr.*, 1974: 250–251.
147. Ágai – Arany- = *ÉÉT.*, 1974: 1451.
148. A tantárgyi átlagról. = *Kn.*, 1974. okt. 18.

149. Bepillantás Arany János nyelvi alkotóműhelyébe. = Jelentéstan és stilisztika. Szerk. Imre Samu, Szathmári István, Szűts László. Bp., 1974. 438–445.
150. Ismerjük-e az aradi vértanúkat? = ÉÉl., 1974. okt. 19.
151. Péter László: Bálint Sándor munkássága. = Könyvtáros, 1974: 630–631.
152. Váry Gellért: Emléklapok Csongorád múltjából. = SkM., 1974: 506–508.
153. „Szeme körbejár a világon...” (Mikes Leveleskönyvének legújabb romániai kiadásáról.) = Nk., 1974. nov.
154. Rendhagyó regény Görgeyről. (Féja Gléza: Visegrádi esték.) = HSz., 1974. 4. sz. 61–62.
155. Ady és a magyar tanítók. = Kn., 1974. dec. 6.
156. Félrevezető mondatszerkesztés. = ÉÉT., 1974: 2385.
157. Petőfi Sándor életművének szókészlete a Petőfi-szótárban. = Nyr., 1974: 440–446.
158. Kazinczy keltezési módjáról. = Nyr., 1974: 508–509.
159. Magyarán? = KSz., 1974. 10. sz. 22–23.
160. Arany János egy magyar művész külföldi útjáról. = ItK., 1974: 723–725.
161. Kazinczy Lajos – tábornok volt! = Napjaink, 1975. jan.
162. Számok és betűk. = ÉÉT., 1975: 210.
163. Fontos-e a magyar szakos hallgatóknak nyelvtörténetet tanulni? = Kritika, 1975. febr. 2.
164. Veress Dániel: A magyar elbeszélő költészet remekeiből. = jelenkor, 1975: 285–287.
165. A műveltségbeli fehér foltok „színezése”. Egy felmérés pozitív hatásai. = HSz., 1975. 1. sz. 25-29.
166. Ne bújjon el az állomány! M ÉÉT., 1975: 728.
167. Női és férfi keresztneveink kézikönyve. (A Magyar utónévkönyv és használata.) = HSz., 1975. 2. sz. 60–62.
168. „A magyar nyelv heté”-nek helyesírása. = Nyr., 1975: 46–48.
169. Szeretnők. = ÉÉT., 1975: 1246.
170. „Nötteti őket”? = ÉÉT., 1975: 1452.
171. Vigyázat, nem igekötő! = ÉÉT., 1975: 1677.
172. Adatok Kazinczy Ferencné Török Zsófia haláláról. = ItK., 1975: 193–194.
173. Elosszuk vagy elosztjuk? = KSz., 1975. 7. sz. 38–40.
174. Emléklapok Csongorád múltjából. = Hism., 1975. 3. sz. 56–57.
175. Irodalmi cipőbolt. = ÉÉl., 1975. okt. 25.
176. Grétsy László: Anyanyelvünk játéka. = KSz., 1975. 8. sz. 41–42.
177. Egy „magyar nyelv” központú tájékozódás tanulságai. = Mtan., 1975: 171–175.
178. Helyesírási reform? = Kn., 1975. okt. 31.
179. „Bölcsöd az..., mely ápol...” = ÉÉT., 1975: 2390.
180. Asszonyneveink és a módosított családjogi törvény. = Nyr., 1975: 314–324.
181. Érdtől az Óceánig? = ÉÉl., 1975. dec. 27.
182. A könyvek „homloka”. = ÉÉT., 1976: 69.
183. Kazinczy Lajos az utókor emlékezetében. [2 közlemény.] = HSz., 1976. 1. sz. 40–42., 2. sz. 44–48.
184. Legfiatalabb írásjelünk [a nagyköjtőjel]. = ÉÉT., 1976: 405.
185. Kossuth Lajos a nép között. (A népfőlkelés toborzása 1848 őszén.) = BSz., 1976: 1. sz. 55–66.
186. Bathó és Rákóczió. = ÉÉT., 1976: 814.
187. Batt-thyá-ny, Des-sew-ffy. = LéÉT., 1976: 957.
188. Megjegyzések Madách Tragédiájának „helyreállított szövegű” kiadásához. = Nyr., 1976: 49–53.
189. So-ós? = ÉÉT., 1976: 1101.
190. Mikes Törökországi levelei és ai helyesírásunk. = Nyr., 1976: 136–144.
191. Író-olvasó találkozó. = ÉÉT., 1976: 1382.
192. Magyar nyelvemlékek. [Kism.] = Kn., 1976. okt. 8.
193. Az anyanyelvi nevelés korszerűsítésének kérdései. (Bakos József, Chikán Zoltánné, Fekete Péter és Raisz Rózsa szerzőtársakkal.) Bp., 1976. 39–52. [A könyv 1979-ben 2. kiadásban is megjelent.]
194. Régi folyóirat, maki nyomda. = ÉÉl., 1976. okt. 23.
195. Mít hoztak magukkal? = Kn., 1976. okt. 29.
196. A magyar nyelv tantárgy-pedagógiája. [Kism.] = Kn., 1976. nov. 12.
197. A tizennegyedik aradi vértanú tábornok haditörvényszéki pere és kivégzése. = HSz., 1976. 4. sz. 21–30.
198. Kazinczy Ferenc Szarvason, Tessediknél. = BÉ., 1976. 3–4. sz. 453–454.

199. Görgey és Klapka 1891. évi levele Kazinczy Lajosról. = BSz., 1976. 4. sz. 70–76.
200. Nyelvtan- és helyesírás-tanításunk néhány „fehér foltjáról”. = Nyr., 1976. 444–453.
201. Tíz es honvéd utca. = ÉÉT., 1977. 345.
202. Lackó az oktatás nyakán. = ÉÉL., 1977. márc. 19.
203. Megjegyzések a készülő helyesírási kézikönyv mintafejezetéhez. = Mtan., 1977. 2. sz. 77–78.
204. Kazinczy Lajos honvéd tábormok aradvári fogsága, emlékirata és vértanúhalála. = BSz., 1977. 2. sz. 41–52.
205. Javaslat a műveltető ígék helyesírási szabályának módosítására. = MNy., 1977. 213–218.
206. Zavarban vagyunk. = ÉÉT., 1977. 984.
207. „Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag”. = HSz., 1977. 3. sz. 61–62.
208. Hoffmann Ottó: Anyanyelvi nevelés az általános iskola felső tagozatában. [Kism.] = MP., 1977. 3. sz. 330–338.
209. Kossuth Lajos levele Szemere Miklóshoz. = Nyr., 1977. 330–338.
210. Tanulóink és a római számok. = Kn., 1977. okt. 28.
211. Mi köszöngtet a kút méla gémen? = ÉÉT., 1977. 1450.
212. Föltámadt a tenger... (Az 1848-49-i forradalom és szabadságharc irodalmából.) = HSz., 1977. 4. sz. 78.
213. A tizennegyedik októberi aradi vértanú: Kazinczy Lajos. = Lobogó, 1977. nov. 24
214. Nyitott iskola, nyílt személyiség. = ÉÉL., 1977. nov. 26.
215. „Egy kis közvélemény-kutatás az *ly* betű megtartásáról vagy *j*-vel való helyettesítéséről. = Nyr., 1977. 423–436.
216. Tévedések Széphalom körül. = Nk., 1978. jan. 32.
217. Az Értől az Oceánig. = ÉÉT., 1978: 34.
218. Játékoság az anyanyelvi órán. = Kn., 1978. jan. 13. 7–8.
219. „A gép forog, az alkotó pihen”. = ÉÉT., 1978. febr. 11. 6.
220. Két évszázad emlékei Kazinczy Ferenc egrí dedunokájánál. = HSz., 1978. 1. sz.- 63.
221. Apáid vére *föjt*? = ÉÉL., 1978. febr. 25. 6.
222. Ne javítsuk ki Madácho! = Kritika, 1978. 3. sz. 14.
223. Z. Szabó László: Így élt Kazinczy Ferenc. [Kism.] = PSz., 1978. 3. sz. 275–276.
224. „Óvoda- és bölcsődekombinát”. = ÉÉT., 1978. 569.
225. Negyvennyolcas katonaforradalmárok. = Kn., 1978. máj. 5.
226. A „fö!l” meg a sajtó. = ÉÉL., 1878. máj. 13. 2.
227. A Magyar Nyelvőr – és Arany János igazsága. = MNy., 1978. 228–229.
228. A 8. osztályos magyar nyelvtani munkafüzetről. = Nyr., 1978. 201–208.
229. A helyesírás és az anyanyelvi nevelés. = Mtan., 1978. 1. sz. 37–42.
230. Nyelvünk világa. Válogatta és szerkesztette Kovalovszky Miklós. Bp., 1978. Benne szerző írásai: 130–133.; 138–140.; 207–211.; 362–364.
231. Helyesírási verseny az egrí főiskolán. = FSz., 1978: 317–318.
232. Hivatalos nyelvünk kézikönyve. [Kism.] = Állam és Igazgatás, 1978. 6. sz. 574–575.
233. Érettségizett fiatalok véleménye az *ly* betűs szavak helyesírásáról. = PSz., 1978. 7-8. sz. 721–725.
234. Vesszővel? = ÉÉT., 1978: 1196.
235. Kazinczy Lajos zsbóbi fegyverletétele 1849-ben. = BSz., 1978. 3. sz. 39–47.
236. A Tragédia lektorálása. = ÉÉL., 1978. okt. 14. 2.
237. Ne legyen külön írógép-helyesírás! = Nyr., 1978: 505–506.
238. Nem csak a magyartanárdolga. = Kn., 1978. nov. 17. 9.
239. Két könyv 1848-49-ről. [Kism.] = Jelenkor, 1978. 1180–1183.
240. Igénytelen helyesírás. = Kn., 1979. máj. 11. 7.
241. Utca-iszony vagy út-mánia? = ÉA., 1979. 2. sz. 3.
242. Előítéletek és felvételi pontszámok. = Kn., 1979. máj. 25. 7.
243. Kazinczy Lajos származása és gyermekkora. = HSz., 1979. 2. sz. 46–50.
244. A csehszlovákiai magyar nyelvvelés első önálló kötetéről. = MNy., 1979: 250–251.
245. **A tizenötödik vértanú. Kazinczy Lajos.** Dokumentum életrajz. Bp., 1979.
246. „Nádtors lön az ágya...” = ÉÉT., 1979: 823.
247. Tanulmányok Kazinczyról. (Kazinczy Abaújban és Zemplénben). [Kism.] = ÉÉL., 1979. jún. 30. 11.
248. Bujdosó nyelvemlékeink. (Ruffy Péter könyvéről.) = KÉN., 1979. 3. sz. 132–133.
249. A széphalmi Kazinczy-mauzóleumról. = ÉÉT., 1979: 1410.

250. Tulajdonnevek elválasztása. = *ÉÉT.*, 1979: 1517.
251. Jelentős nyelv-e a magyar? = *ÉA.*, 1979. 4. sz. 4.
252. Hivatalos nyelvünk kézikönyve. [Kism.] = *ÉA.*, 1979. 4. sz. 16.
253. „Hányszor hallók...” = *ÉÉT.*, 1980: 248.
254. Gondolatok a *dz, dzs* betűt tartalmazó szavak helyesírásának rendezéséről. = *MNy.*, 1980: 81–88.
255. Beteg osztályok és gyermekbetegek? = *ÉÉT.*, 1980: 578.
256. Új anyanyelvi kaleidoszkóp. Szerk. Felde Györgyi, Grétsy László. Bp., 1980. Benne 15 cikk: 78., 172., 214., 222., 227., 228., 237., 238., 240., 242., 243., 245., 261., 276. és 277.
257. Egy József Attila-i verssor értelmezése. = *ÉA.*, 1980. 2. sz. 7.
258. Hogy is írta Arany János? (Szövegeletérek a Toldi régi és újabb kiadásaiban s a kritikai kiadások helyesírási problémái. = *Nyr.*, 1980: 68–84.
259. Ki javasolta Bécs helyett Budát? [Görgey 1849. tavaszi hadjáratában.] = *ÉÉl.*, 1980. jún. 21. 2.
260. Az -ít képző és társai. = *ÉÉT.*, 1980: 981.
261. Kit szeret ifjúságunk a magyar múltban? = *BM.*, 1980. 3. sz. 81–83.
262. A debreceni trónfosztástól a cári beavatkozásig. = *HSz.*, 1980. 4. sz. 30–35.
263. A diákok és a székeleyek. = *Kn.*, 1980. dec. 19. 16.
264. Szóalaktan és helyesírás. = *A magyar nyelv grammatikája*. Bp., 1980. 627–631.
265. Az évszázadok számítása. = *ÉÉT.*, 1981:162. és 165.
266. Magyar hadnyelv tan a szabadságharc előtt. = *Honvédségi Szemle*, 1981. 3. sz. 98–99.
267. Ne neheztünk a nyelvéntant! – *Kn.*, 1981. márc. 20. 5.
268. A *fél-föl* kérdéséhez. = *ÉÉT.*, 1981: 645.
269. Hazafiságról – nemzetköziségről. = *Mozgó Világ*, 1980. 7. sz. 122–128.
270. Petőfi Szarvason. (Kovács Józsefné szerzőtárral közösen írott cikk.) = *ÚT.*, 1981. 31. sz. 19.
271. Érdekes helyesírási hibák a mai sajtóban. = *Magyar Sajtó*, 1981. 8. sz. 26–27.
272. „A magyar nyelv helye a földgolyón”. = *ÚT.*, 1981. aug. 16. 26.
273. Nem Görgey, hanem Kossuth. = *Éél.*, 1980. okt. 17. 2.
274. Magyartanítás – térképekkel. = *Kn.*, 1981. dec. 11. 9.
275. Kazinczy-breviárium. [Kism.] = *Kn.*, 1981. dec. 18. 25.
276. Görgey és Kossuth Egerben. = *Hism.*, 1980. 6. sz. 24–26.
277. Összetévesztett Kazinczyak. = *Nk.*, 1982. 1. sz. 2.
278. Petőfi Egerben. = *ÚT.*, 1982. jan. 24. 45.
279. Kazinczy Lajos zsigófi fegyverletétele 1849-ben. = *Korunk (Kolozsvár)*, 1982. 2. sz. 141–147.
280. Mann-né logikája. = *ÉA.*, 1982. 1. sz. 14.
281. „Ide vele régi kardunk”. = *Kn.*, 1982. ápr. 23. 8.
282. The Hungarian Language in the World. = *Hungarian Digest (Bp.)*, 1982. 2. sz. 12–13.
283. „Föl a szívvel...!” = *ÉA.*, 1982. 2. sz. 4.
284. A -nyi meg a -szerű. = *ÉA.*, 1982. 3. sz. 14.
285. „A magyar nyelv művészet felülmúlhatatlan mestere”. = *BM.*, 1982. 3. sz. 50–51.
286. Miféle két ország „bámulhassa” Arany Toldiját? = *Kn.*, 1982. okt. 29. 9.
287. „Kérjük ne feledje...” = *ÉÉT.*, 1982: 1531.
288. Az „Arany János Toldijának szótára” című könyv terve. = *Nyr.*, 1982: 284–288.
289. Helyesírási versennyel a jobb helyesírásért! = *Mtan.*, 1982. 6. sz. 284–288.
290. „Ha fölébresszük Pistát...” (Szembenítés a Halotti Beszéddel.) = *Nyr.*, 1982: 500–501.
291. Mikor és hogyan halt meg Madách Imre? = *ÚT.*, 1983. jan. 16. 11.
292. Egybe vagy külön? = *ÉÉT.*, 1983: 139.
293. Szólista és szó-lista. = *ÉÉT.*, 1983: 211.
294. Egy helyesírási szabályosságról. = *MNy.*, 1983: 84–86.
295. „Többről többre, szórol szóra”. = *ÉÉT.*, 1983: 440.
296. Százéves a széphalmi Kazinczy Ferenc Emlékmúzeum. = *Hism.*, 1983. 2. sz. 24–25.
297. Szeged az életben. = *SkM.*, 1983. 2–3. sz. 140.
298. Arany János egy szavának hangsúlyozásáról. = *Nyr.*, 1983: 253.
299. A Toldi-szótár a megvalósulás útján. = *Nyr.*, 1983: 428–433.

300. Arany János nyelvművészetének tanulmányozása a Toldi-szótár segítségével. = *NNyelvt.* 1983. 33–37.
301. *Nem aggya!* = *ÉA.*, 1984. 1. sz. 15.
302. *A mindig története.* = *MNy.*, 1984: 59–68.
303. *Csakhogy vagy csak hogy?* = *ÉÉT.*, 1984: 527.
304. Rövid vagy hosszú magánhangzóval? = *Kn.*, 1984. máj. 18. 8.
305. Szaporodnak az irodalmi szövegátvezetők. (Arany Toldija az új tankönyvben.) = *MNy.*, 1984: 333–338.
306. Zavaró írásjelhibák. = *ÉA.*, 1984. 4. sz. 15.
307. Milyen lesz Arany János Toldijának szótára? = *Mtan.*, 1984. 6. sz. 277–282.
308. Az Isten – Arany János Toldijában. [2 közlemény.] = *ÚE.*, 1985. 8. sz. 6.; 10. sz. 6.
309. Mekkora a magyar nyelv szókincse és az egyének szókészlete? = *Kn.*, 1985. ápr. 12. 6–7.
310. Tulajdonnevek és különböztetés. = *ÉÉT.*, 1985: 662.
311. Különböztetés a helyesírásban. = *Kn.*, 1985. máj. 31. 10.
312. Hidak és ligetek nevének helyesírása. = *ÉÉT.*, 1985: 756.
313. Értelemtükröző helyesírás. = *ÉÉT.*, 1985: 908.
314. Augusztus 1-én vagy 1-jén? = *ÉÉT.*, 1985: 965.
315. „Árium esték” a nemzettudatról – Egerben. = *HSz.*, 1985. 4. sz. 93–94.
316. A magyar helyesírás szabályai. Tizenegyedik kiadás. = *ÉA.*, 1985. 3. sz. 15.
317. Egy és más az új helyesírási szabályzatról! = *Kn.*, 1985. okt. 18. 19–20.
318. Helyesírás – központosítás nélkül? = *Kn.*, 1985. nov. 15. 12.
319. Hernádi Sándor: Kis magyar helyesírás. [Kism.] = *Nyr.*, 1985: 506–509.
320. Bütikkel és Bütikk-vel. = *ÉA.*, 1986. 1. sz. 14.
321. Változások helyesírásunkban. = *HSz.*, 1986. 2. sz. 79–80.
322. Intézményneveink írásáról. = *ÉA.*, 1980. 2. sz. 11.
323. **Toldi-szótár. Arany János Toldijának szókészlete.** Bp., 1986. 272 o.
324. XV. századi magyar nyelven. [Kism.: Müncheni Kódex.] *ÉÉl.*, 1986. szept. 5. 10.
325. Elbukál. = *ÉÉT.*, 1986: 1159.
326. Helyesírás és értetlenség. = *ÉA.*, 1986. 3. sz. 14–15.
327. Fáradságot nem ismerve? = *ÉÉT.*, 1986: 1413.
328. Hiba-e a hiba? = *ÉÉl.*, 1986. nov. 7. 2.
329. Ősszeszék vagy Őszeszék? = *ÉÉT.*, 1986: 1460.
330. Ötödik osztályos tanulók szókincsének vizsgálata. [D. Berencsi Margit, Fekete Péter, O. Bozsik Gabriella, Raisz Rózsa és Varga Gyula szerzőtársakkal.] = Program az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésére. Szerk. Szende Aladár. Bp., 1986.
331. Arany János nyelvi gazdagsága a Toldi-szótárban. = *Kincskereső* (Szeged), 1986. 8. sz. 44–45.
332. Arany János Toldijának szótári feldolgozása és ennek tanulságai. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp., 1986. 8 o.
333. Különírás – egybeírás. = *Kn.*, 1987. jan. 2. 14.
334. Nagyszalonta, Nagyszalatna. = *ÉÉl.*, 1987., jan. 23. 9.
335. Komolyan gondolta? = *ÉA.*, 1987. 1. sz. 1.
336. Nagyfalú, Toldi-szótár. = *ÉÉl.*, 1987. márc. 27. 2.
337. Mennyire értjük klasszikus íróinkat? = *Kn.*, 1987. ápr. 17. 28.
338. „Szíves tájékoztatás.” = *ÉÉT.*, 1987: 845.
339. Helyesírásunk az iskolában. = *Mtan.* 1987. 6. sz. 251–256.
340. „...Kit mint gyermekünket, úgy szerettünk téged?” = *ÉA.*, 1987. 3. sz. 6–7.
341. Zsolnais óra Egerben. = *Kn.*, 1987. szept. 18. 12.
342. A Müncheni Kódex új szövegkiadásáról és ennek szótáráról. = *Nyr.*, 1987: 118–128.
343. Országos helyesírási verseny. = *Kn.*, 1987. okt. 16. 18–19.
344. Tanárképzési gondok a főiskolai levelező tagozaton. = *Kn.*, 1987. nov. 20. 21.
345. Nyelvelméletes feladat a felvételi vizsgán. = *Kn.*, 1987. dec. 18. 12.
346. „Meg lett” vagy „meglett”. = *ÉA.*, 1987. 4. sz. 14.
347. A szókincsfejlesztés szükségessége és lehetőségei az általános iskolában. [D. Berencsi Margit, O. Bozsik Gabriella, Fekete Péter, V. Raisz Rózsa és Varga Gyula szerzőtársakkal.] = *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. XVIII/3. k. Eger*, 1987. 21–106.

348. Hol van Bökény és Péterfalva? = *ÉÉL.*, 1988. jan. 29. 2.
349. Petőfi-szótár I–IV. [Kism.] = Kortárs, 1988. 2. sz. 156–160.
350. Két megtalált falu. = *ÉÉL.*, 1988. febr. 12. 2.
351. Iskolai helyesírási versenyek. = *Kn.*, 1988. ápr. 29. 10.
352. Arany János Toldijának szókincese a készülő írói szótárban. = *A magyar nyelv rétegződése. Szerk. Kiss Jenő és Szűts László. Bp.*, 1988. 759–766.
353. Kinek van igaza? = *Kn.*, 1988. máj. 27. 5.
354. Babits Mihály erdélyi verse. = *ÉÉL.*, 1988. júl. 8. 8.
355. Restell vagy restelkedik. = *ÉÉT.*, 1988: 946.
356. Karacs Teréz Tanárképző Főiskola? = *Kn.*, 1988. okt. 21. 10.
357. Petőfi szavai. = *Kn.*, 1988. nov. 4. 12.
358. Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849. [Kism.] = *Nk.*, 1988. 11. sz. 31.
359. Hét. = *Kn.*, 1988. dec. 16. 25.
360. Papír zsebkendő. = *ÉA.*, 1988. 4. sz. 2.
361. Magyarságtudat. = *Hitel*, 1989. 2. sz. 59.
362. Gírók és kemberek. (Szóelválasztási hibák.) = *ÉÉT.*, 1989: 119.
363. Tízéves az Édes Anyanyelvünk folyóirat. (De ismerik-e már minden iskolában?) = *Kn.*, 1989. febr. 10. 5.
364. Hogy is írjuk? = *Kn.*, 1989. febr. 24. 7.
365. Jubileum? = *ÉÉT.*, 1989: 311.
366. Egy hercegnő emlékezik. (A szécsényi kastély egykori úrnőjének emlékirata.) = *Vigüilia*, 1989. 3. sz. 235.
367. Népköztársaság vagy köztársaság? = *Hitel*, 1989. 7. sz. 31.
368. Egyetemek és főiskolák országos helyesírási versenyei. = *Nyr.*, 1989: 69–73.
369. „Tengerén kínjának”. = *Kn.*, 1989. máj. 19. 23.
370. „Oh, értsd is a szót”. = *Hitel*, 1989. 12. sz. 22–23.
371. Szent. = *ÉÉT.*, 1989: 950.
372. Érdekes helyesírási hibák. = *ÉÉT.*, 1989: 1162.
373. Helyesírásunk „alapelvei”. = *Kn.*, 1989. okt. 6. 11.
374. Helyesírási kétségek a sajtóban. = *ÉA.*, 1989. 3. sz. 10–11.
375. A legjobb helyesírók versenye. = *ÉA.*, 1989. 3. sz. 17.
376. Helyesírási kézisztár. [Kism.] = *Nyr.* 1989: 251–254.
377. Képzelt sajtótájékoztató és szerzői beszélgetés Arany János Toldijának szótáráról. = *Mtan.*, 1989. 1–3. sz. 46–52.
378. Vetélkedő és verseny. = *Magyar Sajtó*, 1989. 21. sz. 18.
379. Bizonytalanság a nyelvtanórán. = *Kn.*, 1989. dec. 22. 11.
380. Knezich Károly neve. = *Kn.*, 1989. dec. 29. 9.
381. Kazinczy Ferenc leveleinek száma. = *ItK.*, 1989: 427–428.
382. „Az Isten nyila”. = *ÉÉL.*, 1990. jan. 5. 9.
383. Az iskolai Toldi-szöveg hibái. = *Kn.*, 1990. jan. 19. 17.
384. Így javított Arany János. = *Kn.*, 1990. febr. 2. 11.
385. Idézni csak pontosan, szépen... = *Kn.*, 1990. márc. 2. 10.
386. Új helyesírási szabályzatunk jugoszláviai fogadtatása. = *ETFTK. XIX/II. k.* 1989. 61–65.
387. Az írói szótár az iskolában. = *Kn.*, 1990. szept. 21. 20.
388. Az utcanevek nyelvi műemlékek is. = *Heti Budapest*, 1990. okt. 26. 4.
389. A finn személynevek szótára. [Kism.] = *MNy.*, 1990: 111–112.
390. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola: Esterházy vagy Eszterházy? = *ÉA.*, 1990. 4. sz. 9.
391. Helyesírási döntő Egerben. = *ÉA.*, 1990. 4. sz. 19.
392. A helyesírás tanításának pedagógiai jelentősége, módszerei, normatívái. = *Az anyanyelv értékrendje és az iskola. Szerk. Fekete Péter és V. Raisz Rózsa. Bp.* 1990. 67–70.
393. Szemellenzős helyesírás. = *n.*, 1991. jan. 18. 9.
394. Miért jó a Köznevelés cím? = *Kn.*, 1991. jan. 18. 14.
395. Ötszáz velszi bárd. = *ÉA.*, 1991. 1. sz. 8.
396. Istenmezei? = *ÉÉT.*, 1991: 602.
397. Óvoda és söröspohár. = *ÉA.*, 1991. 2. sz. 13.

398. Vita egy kötőjelről. = Kn., 1991. jún. 7. 16.
399. Országos helyesírási verseny ötrödször. = ÉA., 1991. 3. sz. 13.
400. Közép-Kelet-Európa. = ÉA., 1991. 4. sz. 8.
401. Kazinczy Ferenc és a magyar helyesírás. = Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. Kiss Jenő és Szűts László. Bp. 1991. 500–504.
402. Nyelvművelő kis tükör. Szerk. P. Kovács Imre. Celldömölk, 1991. 15., 18., 134.
403. Iskoláink és Görgey Artúr. = Kn., 1992. jan. 17. 19.
404. Arany János nyomdokain. = Hitel, 1992. 7. sz. 45.
405. Mondd és írd! Válogatott nyelvművelő cikkek. Szerk. Kemény Gábor és Szántó Jenő. Bp., 1992. 33–34., 37–39., 52–54., 57–58., 60–61., 63–64., 64–65., 66–67., 73–74.
406. Szív és lélek Arany Toldijában = ÚE., 1991. jún. 7. 9.
407. Keresztény vagy/és keresztyén. = Evangélikus Élet, 1992. jún. 14. 3.
408. Arany János szavainak szótározása. Problémák a Toldi-szótár munkálatai közben. = Nyr., 1992: 140–150.
409. Egy fogalom = egy szó? = ÉA., 1992. 3. sz. 16.
410. Tanítónk: Arany János. = Az Angolkisasszonyok Sancta Maria Leánygimnáziumának évkönyve. Eger, 1992. 21–22.
411. Jelen vagy múlt idő? = Matn. 1992. 5. sz. 17–18.
412. A helyesírás megtanítható. = Kn., 1992. nov. 13. Melléklet 16.
413. Nőkről is nevezzenek el iskolákat! = Kn., 1992. dec. 18. 26.
414. Szöveges helyesírási gyakorlatok és feladatok az iskolában. = Mtan. 1993. 1. sz. 23–25.
415. Jól tudjuk-e a Szózatot? = Kn., 1993. febr. 12. 16.
416. Helyesírásunk logikája és főbb problémái. = SzÉvk. 5. k. 1993. 85–87.
417. Írásjelekkel kapcsolatos egyszerűsítések. = ÉA., 1993. 1. sz. 12.
418. A *keresztyén* szóváltozatról. (Nyr., 1993: 91–92.)
419. Érdekes címek. (ÉA., 1993. 2. sz. 13.)
420. Csevej. = Nyr., 1993: 178–179
421. Nők a magyarországi helységnevekben. = Világszövetség, 1993. 16. sz. 27.
422. És ne vígy minket kísértésbe... = ÚE., 1993. aug. 15. 9.
423. Egyházi gimnáziumok országos helyesírási versenye. = Mtan., 1993. 4. sz. 29–32.
424. Ragos számok. = ÉA., 1993. 3. sz. 9.
425. Egy revizor helyesírási problémái. = Mtan. 1993. 5. sz. 27–28.
426. Még egyszer az emberöltőről. = ÉA., 1993. 4. sz. 8.
427. Fercsik Erzsébet (szerk.): Ki szavatul a helyesírás biztonságért? Bp., 1993. Szerzőtől 9 közlemény. A könyv újabb kiadása Helyesírási kalauz címmel jelent meg 1995-ben.
428. Az egyszerűsítő írásmód. = Nyr., 1993: 519–521.
429. Bölcsesség, kevésbé, óvoda. = Mtan. 1994. 1. sz. 43–44.
430. Furcsa feliratok. = ÉA., 1994. 1. sz. 9.
431. Költőink és a *fel~fől* igeekötő. = Nyr., 1994: 51–53.
432. Kossuth Lajos Csongrádon. = Hism., 1994. 2. sz. 3–6.
433. Magyar kultúra – magyar műveltség. = ÉA., 1994. 2. sz. 13.
434. Virág-show? = ÉA., 1994. 3. sz. 11.
435. Az akadémiai helyesírási szabályzatok kiadásai 1832-től máig. = Mtan. 1994. 5. sz. 28.
436. Javaslat egy széphalmi magyar nyelvtörténeti múzeum létesítéséről. = SzÉvk. 6. k. 1994. 367–369.
437. (Nem úgy írta Arany János!) = MNy., 1994: 512.
438. Szövegromlások és helyesírási problémák Arany János Toldijának kritikai kiadásában. = ItK., 1994. 5–6. sz. 716–721.
439. A felszólító mód helyesírása. = Mtan. 1995. 1. sz. 27–28.
440. Petőfi utolsó napjai és halála. = Hims., 1995. 1. sz. 66–69.
441. Ne így idézzük Petőfit! = ÉA., 1995. 1. sz. 11.
442. Kérdések az anyanyelvről. Kovács Dániel „Mondhatná szebben...” [Kism.] = Kn., 1995., márc. 17. 19.
443. Egy magyar nyelvtörténeti múzeum iránt való jámbor szándék. = Nyr., 1995. 2. sz. 210–212.
444. Az Új magyar irodalmi lexikon betűrendjéről. = Magyar Tudomány, 1995: 1269.
445. Czuczor és Csokonai sorrendje a lexikonokban. = ÉA., 1995. 4. sz. 17–20.

446. Arany János három Szondi-verse. = Mtan., 1995. 5. sz. 17–20.
447. „Csinom Palkó, Csinom Jankó...” = Csengőszó (Szeged), 1995. 5. sz. 8–9.
448. Hogyan használjuk és használtassuk a helyesírási szabályzatot? = Anyanyelvi nevelés – embernevelés. Szerk. Szende Aladár. Bp. 1995. 209–212.
449. A különírás határvidékén. = ÉA., 1995. 5. sz. 12.
450. Érdekességek Arany János Toldijának szókészletében. = MNy., 1995. 4. sz. 455–460.
451. Az óév búcsúztatása ötven évvel ezelőtt. = Evangélikus Élet, 1995. dec. 24. 7.
452. Helyesírási szabályosságok a *j* hangnak *j* betűvel való jelölésében. = Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdéseiből. Szerk. Bozsik Gabriella, V. Raisz Rózsa. Eger, 1996. 65–69.
453. **Egy nagy magyar pedagógus: Karacs Teréz.** Miskolc, 1996. 94 o.
454. Az 1849. évi Függetlenségi Nyilatkozat és a békepárt. = Hism., 1996. 2. sz. 45–55.
455. Az *ly* jövőjéről. = ÉA., 1996. 3. sz. 11.
456. Három *ly*-os helyesírási szabály. = Csengőszó (Szeged), 1996. 4. sz. 21–22.
457. Megjegyzések egy helyesírási tanulmányhoz. = MNy., 1996: 341.
458. *Helyesírás* szavunk eredetéről. = ÉA., 1996. 4. sz. 8.
459. Karacs Teréz a szülői házban. = Hism. 1996. 5. sz. 17–21.
460. *Szerda* vagy *szerdán* viszik el a leveleket? = ÉA., 1996. 5. sz. 12.
461. Karacs Teréz miskolci iskolája százötven éves. = Confessio, 1996. 4. sz. 67–70.
462. Szókincsünk magyarsága. = NyéK., 96. k. 1996. 106–108.
463. Helyesírásunk negyedik „alapelve”: az egyszerűsítés. = Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. Szerk. V. Raisz Rózsa. Bp., 1996. 316–320.
464. Birtokos személyrag vagy birtokos személyjel? = Mtan., 1997. 12. sz. 31–32.
465. Helyesírási kultúránk fejlesztéséért. [Kism.] = ÉA., 1997. 2. sz. 14.
466. Nyelvhelyességi segédkönyv Kolozsvárról. = Kn., 1997. máj. 16. 18.
467. „Nyújts feléje védő kart...” = ÉA., 1997. 3. sz. 14.
468. Tömörség és változatosság a százötven éves Toldiban. = Mtan., 1997. 4. sz. 10–11.
469. Szentmihályiné Szabó Mária: Emberé a munka... Istené az áldás. = Confessio, 1997. 3. sz. 115–116.
470. A szovjet megszállás első hét Szarvason. = Hism., 1997. 5. sz. 29–33.
471. Karacs Teréz (1808–1892). Annotált személyi bibliográfia. [Kism.] = ItK. 1997: 429–431.
472. Túrinné Cseh Viktória. = Hism. 1998. 1. sz. 23–26.
473. Apácai vagy Apáczai. = Nyr., 1998. 1. sz. 126–127.
474. Az *Isten-isten* szó kezdőbetűjéről. = ÉA., 1998. 2. sz. 9.
475. Dánielisz Endre: „És áhitattal ejtsétek a szót!” [Kism.] Mtan., 1998. 3. sz. 38.
476. Régen élt tudós szerző művének mai szabados felhasználása. = Magyar Tudomány, 1998: 735–736.
477. „Egymást ugyan vérbe-fagyba...” = MNy., 1998: 195–196.
478. Az *ly* betűt tartalmazó szavak eddigi és újabb rendszerezése. = Nyr., 1998: 172–182.
479. Elavult példák a nyelvanórán. = Mtan., 1998. 4. sz. 19.
480. Audiatur... Hozzászólás a Görgey-kérdéshez. = Magyar Demokrata, 1998. okt. 8. 34.
481. 1848 költői előhangja: a Toldi. = Hism. 1998. 5. sz. 12–14.
482. A miniszterelnök. Debreczeni József könyvéről. = Valóság, 1998. 10. sz. 108–109.
483. Kárpát-medencei... = Mtan. 1998. 5. sz. 34.
484. *É-ző* kiejtési szótár kisszótár. Mészáros András könyvéről. = ÉA., 1998. 5. sz. 16.
485. A IV. Abaúji Szabadegyetem. = Hism., 1998. 6. sz. 93–94.
486. A számok helyesírásának néhány kérdése. Nyr., 199: 129–130.
487. Ünneprontó szöveghibák. = ÉA., 199. 3. sz. 11.
488. Megjelent a Magyar helyesírási sztár. = ÚE., 1999. aug. 1. 7.
489. Görgey Artúr és a világiosi fegyverletétel. = Hism., 199. 4. sz. 42–47.
490. Gróf Buttlér János „különös házassága”. Mese és valóság Mikszáth regényében. = Magyar Szemle, 1999. 7–8. sz. 157–169.
491. A magyar nyelv múzeuma. = ÉA., 1999. 4. sz. 7.
492. Használjuk az új magyar helyesírási szótárt! = Mtan., 1999. 5. sz. 30–31.
493. Illetve. = ÉA., 1999. 5. sz. 11.

494. Mikszáth Kálmán Különös házasság című regényének forrása és a történelmi valóság. = SzÉvk. 10. k. 1999. 309–318.
495. Kölcsey Himnuszának *feléje* szaváról. = MNy., 1999. 4. sz. 463–465.
496. A szabadságharc evangélikus fővezére: Görgey Artúr. = Evangélikus Élet, 2000. febr. 6. 5.
497. Mihez képest 11. kiadású a helyesírási szabályzatunk? = Nyr., 2000:140.
498. InterCity és InterPici? = ÉA., 2000. 2. sz. 19.
499. Fáradtság és fáradság. = Mtan., 2000. 3. sz. 26.
500. Egy és más Vörösmarty Szózatáról. = NyéK., 2000. ápr.–jún. 132–133.
501. Újszerű helyesírási problémák megoldása az új kézikönyvek segítségével. = Helyesírás és tanárképzés. Szerk. Bozsik Gabriella, V. Raisz Rózsa. Eger, 2000. 22–26.
502. Petőfi nem kerülhetett Szibériába. = ŰE., 2000. okt. 22. 6.
503. Zárójel és áthúzás. = Man., 2000. 5. sz. 16.
504. Határozószóink szótári világa. (Alaktani sokféleségük.) = MNy., 2000: 459–465.
505. Elveszik, elvész, elvesz. = ÉA., 2000. 5. sz. 13.
506. Adatok Petőfi szókinéséről. = ÉA., 2001. 1. sz. 11.
507. Érsemlyén vagy Érsemjén? = Mtan., 2001-2- sz. 25.
508. Finn nevek toldalékolása a magyar helyesírásban. = Nyr., 2001. 1. sz. 111.
509. Hogyan írjuk le a Fidesz teljes nevét? = ÉA., 2001. 2. sz. 12.
510. Kik a „kárhozottak” a Nemzeti dalban? = Mtan., 2001. 3. sz. 15–16.
511. Isten: „mindnyájunk edesatyja”. = Evangélikus Élet, 2001. máj. 13. 5.
512. Néhány nyelvi változásról. = ÉA., 2001. 3. sz. 14.
513. Érdekes számnevek. = ÉA., 2001. 5. sz. 9.
514. A magyar nyelv leggyakoribb szavai. = Mtan., 2002. 1. sz. 19.
515. Helyesírás és esztétikum. = Éltető anyanyelvünk. Szerk. Balázs Géza, A. Jászó Anna, Koltói Ádám. Bp. 2002. 381–382.
516. Fercsik Erzsébet: Helyesírási kalauz I. [Kism.] = Nyr. 2002. 1. sz. 118–119.
517. Értelemkeresés, értelemtükrözés. = Mtan. 2002. 4. sz. 28–29.
518. A széphalmi Magyar nyelv Múzeuma tématerve. (Fehér József, Kováts Dániel és Radványi György szerzőtársakkal.) = SzÉvk. 12. k. 2002. 317–324.
519. Az *-ály/-ély* képzős főnevek és helyesírási szabályuk. = Mtan. 2002. 5. sz. 26.
520. Egy elfelejtett egyházi író: Pásztor Pál (1914–2002). = Evangélikus Élet, 2003. ápr. 6. 10.
521. Pap tanár és katonaköltő. = ÉA., 2003. 3. sz. 15.
522. Nem úgy írta Arany János! = Kn., 2003. jún. 20. 27.
523. Különleges - régies - igealakok Arany János Toldijában. = Mtan., 2003. 4. sz. 28–29.
524. Négy nyelvhelyességi babona ellenpéldái Arany Toldijában. = MNy., 2003: 345–347.
525. A segítségéről. = ÉA., 2003. 4. sz. 9.
526. Az egy szó és családja helyesírásának története. = Mtan., 2003. 5. sz. 18–19.
527. Hány kötőjellel kell írni? = ÉA., 2004. 1. sz. 6.
528. Változatosság, jó hangzás Arany János szavaiban, mondataiban. = Confessio, 2004. 1. sz. 42–46.
529. A Bükkel írásmód problémája. = Nyr., 2004: 120.
530. Érsemlyén vagy Érsemjén? = Irodalomismeret, 2004. 1-2. sz. 63.

Az évkönyv kiadásának támogatói:
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram ismeretterjesztési kollégiuma,
a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Közgyűlés Mecénás Alapja

Felelős kiadó: FEHÉR JÓZSEF elnök
Tipográfia, szövegszerkesztés: Felicitér Kft., Nyiregyháza
Nyomás és kötés: Sárospataki Nyomda Kft.

HU ISSN 0237–6237

TÜKRÖK ÉS TANÚK

CSORBA CSABA: Vályi Pál utazási emlékeiből (1841–42)	291
KÖSZEGHY ELEMÉR: Utazás a múltba – 1938	303
CZENTHE IRÉNKE: Háború, üldözés, kiűzetés (Napló 1945-ből)	315
SZILÁGYI FERENC: Európa (két vers)	332
KONCZ SÁNDOR: Harctéri lelkipondozás (1944)	335
ZSEDÉNYI LILLA: Édesapámra emlékezve	345
FÜSTER JENŐ: Munkatáborban a délibábos Hortobágyon	351
KATONA REZSŐNÉ: Levelek 1956-ból	363

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

KISS ENDRE JÓZSEF: A Kazinczy Ferenc Társaság Beregszászban	373
TAMÁS EDIT: „Rákócziak dicső kora” – Új állandó kiállítás Sárospatakon	375
ILLÉS LÁSZLÓ: Várkonyi Károly festő- és grafikusművészről	379
KOMÁROMY SÁNDOR: Regény a pataki kisdiákról	382
BOROS LÁSZLÓ: A zempléni tájak geográfus kutatója, Frisnyák Sándor	385
Új tiszteletbeli tagunk: dr. Csiba Kálmán	390
KOVÁTS DÁNIEL: Ilia Mihály professzor köszöntése	391
HEGYI IMRE: Találkozásaim Gulyás Mihállal	392
KAZINCZY FERENC A. G.: Martins Éva nyelvtudós emlékezete	393
FEHÉR JÓZSEF: Az álmodó. Pásztor Emil emlékezetére	395
PÁSZTOR EMIL: Személyi bibliográfia	397

Évkönyvünk munkatársai:

BALÁZS ILDIKÓ főiskolai adjunktus, Nyíregyháza	KELEMEN ERZSÉBET költő, Debrecen
Dr. BARSZ ERNŐ főiskolai tanár, Győr	KISS ENDRE JÓZSEF könyvtáros, Sárospatak
Dr. BENCSIK JÁNOS ny. múzeumigazgató, Tokaj	Dr. KISS PÁL ref. lelkész, Miskolc
Dr. BENKE GYÖRGY ny. teológiai tanár, Bogács	Dr. KOMÁROMY SÁNDOR főiskolai tanár, Spatak
Dr. BOROS LÁSZLÓ ny. főiskolai tanár, Tokaj	KOMPORDAY LEVENTE tanár, Sátoraljajúhely
Dr. BUSA MARGIT irodalomtörténész, Budapest	Dr. KONCZ SÁNDOR (1913–1983) teológiai tanár
CAP GYÖRGY helytörténész, Perbenyik	Dr. KOVÁCS SÁNDOR IVÁN egyetemi tanár, Bp.
CZENTHE IRÉNKE (1927–2003) tisztviselő	Dr. KOVÁTS DÁNIEL ny. főiskolai tanár, Szeged
CSEH KÁROLY költő, könyvtáros, Mezőkövesd	Dr. KOZMA LÁSZLÓ tanár, író, Budapest
Dr. CSORBA CSABA főiskolai docens, Budapest	KÖSZEGHY ELEMÉR (1882–1954) festőművész
Dr. DANKÓ IMRE c. egyetemi tanár, Debrecen	MARTINÁK JÁNOS költő, tanár, Sárospatak
Dr. DEME LÁSZLÓ egyetemi tanár, Budapest	Dr. MEZEI MÁRTA egyetemi tanár, Budapest
Dr. DIENES DÉNES gyűjteményi igazgató, Sárospatak	MIHALOVICS ÁRPÁDNÉ dr. egy. docens, Veszprém
DUDÁS SÁNDOR költő, Mezőkövesd	Dr. MIZSER LAJOS főiskolai tanár, Nyíregyháza
EVVA MARGIT helytörténész, Encs	NÉMETH ZOLTÁN középiskolai tanár, Budapest
FEHÉR JÓZSEF múzeumigazgató, Sátoraljajúhely	Dr. NYIRKOS ISTVÁN egyetemi tanár, Debrecen
FICSOR MIKLÓS költő, tanár, Balatonlelle	Dr. PÁSZTOR EMIL (1925–2004) főiskolai tanár
FINTA ÉVA költő, tanár, Sárospatak	Dr. PRAŽÁK, RICHARD egyetemi tanár, Brno
Dr. FRIED ISTVÁN egyetemi tanár, Szeged	SOMOGYI GÁBOR ny. minisztériumi főtanácsos, Bp.
FÜSTER JENŐ ny. műszaki vezető, Miskolc	Dr. SZABÓ ZOLTÁN (1902–1865) teológiai tanár
HALÁSZ GYÖRGY, a Henszlmann Társaság elnöke, Kassa	SZEMERE MIKLÓS (1802–1881) költő
Dr. HALÁSZ JÓZSEF, egyetemi docens, Kassa	Dr. SZILÁGYI FERENC egyetemi tanár, Gyomaendrőd
HEGYI IMRE ny. közhivatalnok, Miskolc	Dr. TAMÁS EDIT muzeológus, Sárospatak
Dr. HÖGYE ISTVÁN ny. levéltár-igazgató, Debrecen	TAR MIHÁLY népművelő, Budapest
HORVÁTH KÁLMÁN ny. postatiszt, Miskolc	TELLINGER ISTVÁN festőművész, Miskolc
ILLÉS LÁSZLÓ költő, népművelő, Debrecen	R. TOMA KORNÉLIA főiskolai adjunktus, Sárospatak
KÁLI SÁNDOR költő, Miskolc	Dr. TUSNÁDY LÁSZLÓ főiskolai tanár, Sátoraljajúhely
Dr. KATONA KÁLMÁN költő, Borsodivánka	TUSNÁDY MÁRIA egyetemi hallgató, Debrecen
KATONA REZSŐNÉ gimnáziumi tanár, Sátoraljajúhely	Dr. VÁCZY JÁNOS (1859–1918) irodalomtörténész
KAZINCZY BÁLINT (1818–1873) közhivatalnok	VINCZE TAMÁS főiskolai adjunktus, Sárospatak
Dr. KAZINCZY FERENC A. G. tud. tanácsadó, Danderyd	ZSEDÉNYI LILLA festőművész, Budapest

Az Olvasóhoz!

Húsz évvel ezelőtt, 1984. október 12-én Sátoraljaújhelyen, Zemplén vármegye levéltárában abban a helyiségében, ahol egykor Kazinczy Ferenc dolgozott, tizen gyűltünk össze, hogy kezdeményezzük a Kazinczy Ferenc Társaság megalapítását. Az Elnöki Tanács 1981. évi 29. számú törvényerejű rendeletének előírása szerint ennyi résztvevő kellett ahhoz, hogy megkezdhesük kulturális egyesület létrehozására irányuló szervező munkánkat. Bejelentettük ezt a Városi Tanácsnak, s beadványunkban rögzítettük: „*Célunk a Kazinczy Ferenc Társaság létrehozása, amelynek Sátoraljaújhelyen lenne a székhelye, tevékenysége pedig Borsod–Abaúj–Zemplén megyének az egykori Zemplén, illetve Abaúj megyéhez tartozó területére terjedne ki. ... Az egyesület megalakítására Kazinczy Ferenc születésének 225. évfordulója ad alkalmat.*” E szándékunkat az érlelte meg, hogy több felől érzékeltük az igényt egy olyan kör működésére, amely élesztgetné a Kazinczy-kultuszt, pártfogolná az anyanyelv ügyét, szolgálná az abaúji és zempléni honismeretet. Felismertük, hogy több időszerű feladat vár megoldásra. Állást kellett foglalni Kazinczy síremlékének másolatával kapcsolatban, aggodalmat keltett a göncruszkai Krajnyik-ház jövője, társadalmi támogatásra szorultak a nemrég alakult sátoraljaújhelyi, pácini, forrói, tokaji múzeumok, pályázatok és kutatások kezdeményezése volt napirenden, s beláttuk, hogy egy kulturális egyesület eredményes ismeretterjesztő munkát végezhet, kiadványokat segíthet megjeleníteni. Néhány nappal később a Tokaji Írotábor programjának keretében a széphalmi sírnál tartott megemlékezés során jelentettük be nyilvánosan: Kazinczy Ferenc Társaság alakul.

Két évtized telt el azóta, s az időközben országos hatókörűvé nőtt Kazinczy Ferenc Társaság folyamatosan teljesíti vállalt feladatát. Működésének egyik gyümölcse a *Széphalom* évkönyv, melynek első kötete 1986-ban jelent, s amelynek most a 14. kötetét nyújtjuk át a kedves Olvasónak. Célunk, küldetésünk nem változott. Segíteni kívánjuk névadónk, Kazinczy Ferenc irodalmi munkásságának megismertetését, hagyatékának gondozását. Teret biztosítunk a felvidéki – elsősorban zempléni, abaúji – helytörténetet, népet, hagyományt feltáró, a jeles elődöket bemutató kutatási eredményeknek, dokumentumokat közlünk. Tájékoztatunk a Társaság szellemi műhelyének életéről, s költőtagtársaink alkotásaival színesítjük ismeretközvetítő közleményeinket.

A 14. kötettel tisztelgünk Kazinczy előtt születésének 245. évfordulója alkalmából, s megemlékezünk arról, hogy 400 éve született Balassi Bálint, 125 éve Móricz Zsigmond. Jeles tudósok, alkotók emlékezetét idézi *Mesterek és művek* című rovatunk; a múlt eseményei, teljesítményei felé fordulnak a *História és hagyomány* rovatba gyűjtött írások. *Tükrök és tanúk* címmel új rovatot indítunk, amelybe visszaemlékezések kerülnek. *Számvetés és szemle* címmel ezúttal is rendezvényekről, kiadványokról, Társaságunkhoz kötődő személyiségekről szólunk. A szerkesztő nagy öröme, hogy a szerzői gárdában ott tudhatja a jeles szaktudósokat, a helyi kutatókat és az induló ifjú nemzedéket is.

Köszönet mindazoknak, akik önzetlen áldozatvállalással munkatársként állnak mellettünk, akik támogatásukkal az évkönyv megjelenését elősegítették, és akik érdeklődő olvasóként kötetünket figyelmükre érdemesítik. Ez a hármas szövetség a biztosítéka munkánk sikerének. Kazinczy biztatását idézzük fel útravalóul: „*Tegyünk annyit, barátom, amennyi tőlünk kitelik s az elég. A jók szeretni fognak.*”

A Szerkesztő